

Коцбэе Пщымаф

Къушъхьэтхым тет унэр

Роман, тхыдэ

Мыекъяупэ
Адыгэ Республикэм итхыль тедзапІ
2021

УДК 821.352.3-31/32
ББК 84(2=602.2)6-44
К 38

Кошубаев П. К.

К 38 Дом на вершине горы. Роман, повесть.— Майкоп:
Адыг. респ. кн. изд-во, 2021.— 424 с.— Адыг.

УцIыфэу дунаим утетыныр — джары гупшысэзещэу
тхэкIошхоу Кошбэе Пщымаф икъэлэм кычIэкIыгъэм зэкIэмэ
апхырыщыгъэр.

ISBN 978-5-7608-0951-3

© Адыгэ Республикэм итхыль тедзапI, 2021

Къушъхьэтхым

тет унэр

Роман

А лъэхъаным, ящэрэ яшхончырэ зэлулъэу адыгэхэр зышакло-щтыгъэ охъгэ зэжъум, тыркухэри къатеохэу, кыырым нэгъойхэри къафырикъу-къафыримыкъухэу, темырымкIэ кыикIырэ цIыф нэшхъо шъхъацыфхэри къажэхатхъохэу зыщэтым, анахъэу шапсыгъэхэр, нахъ макIэу бжъэдыгъухэр, чIыпIэ кyin ифэщтыгъэх; адэмыехэри, хъатикъуаехэри, кIэмгуехэри гуIэ-гумэкIым хафэщтыгъэх; абдзахэхэм, мэхъошхэм къэбар мышIухэр зэралыIэсырэм нахърэ гумэкI яIагъэп. Адыгэ шъолъырым кыыфэкIорэ хыое тхъамыкIагъом ижъыкъэщэ щынагъо зэхэ-зышIэу лъэпкъым хэтыгъэр мэкIагъэ, зы чылэр адырэ чылэм, зы лъэпкъыр адырэ лъэпкъым еззожъыщтыгъ, нахъ лъэшыр язэрэмыгъашIэу, тетыгъор зэтырахыщтыгъ.

Адыгэ лъэпкъыщым — бжъэдыгъухэм, абдзахэхэм, шапсыгъэхэм — ячIыгу гунапкъэхэр зыщызэолIэжырэ къушъхьэтх эбгырысхэм альапсэ шы илгыгъо зытфыхыкIэ пэлудзыгъэу, бжъэдыгъу чылэми ахэдзыгъэу Марыхъухъаблэ щысыгъ. Къушъхьэтхымэ анахъ лъагэм мыжъо унэ тетыгъ. ЗышIыгъэри, зашIыгъэри, зыкIашIыгъэри цIыф кыышIэжыщтыгъэп. Хэт тыдэ кIоми, къушъхьэтхым тет унэм ышъхъэ фимыIэтэу, ыгъэшIагъоу емыплъэу зы нэбгырэ блэкIыщтыгъэп, ау къушъхьэм дэкIоенышъ, унэр зилIэужыгъор зэригъэшIэныр зыми рикуштыгъэп.

Я XIX-рэ лIэшIэгъум илъэс зытфых пыкIыгъэу, къушъхьэтхым тет унэм ЧэтэрыкIо Марыхъупщым IэпыкIыжыгъэ кIалэр щыпсэуштыгъэу къалотэжы. КIалэм ыцIагъэр МэшIохъ. Къызэхъум янэ-ятэмэ фаусыгъагъэу цIэ иIэгъэщт, ау ежыри кыышIэжыщтыгъэп, къезыIони иIэжыгъэп.

Къыблэ лъэныкъомкIэ Бжъэдыгъу чIыгу гуэнэхэр псыуц-къамыл зэхакIэм зэлыштэгъэ темэным еуалIэщтыгъэх. Ащ ыкIыб дэлъ чIы зэныбжыр щэнэбзэу къушъхьэмэ яуалIэ-

щтыгъэ. СэмэгумкIэ, тхышгъхэм унэмысызэ къыригъажьэти, мэзышхор къушгъхэм дэкIоежыщтыгъ. Бгым удэкIэу мэзыр зызэпыпчыкIэ, Абдзахэ уихъщтыгъэ. Мыдырэ чIы зэнэбжбыми чIыпIэ-чIыпIэу мэз цIыкIухэр, гъуй пырыпыцухэр зэрыт чIыпIэхэр иIагъэх. ЧылитIукIэ мэкIашцэу, зы чылэкIэ баIоу, чIыгу шгъэбэ дэгъу илгыгъ. ТыгъэкъохъапIэмкIи чыгъ кIалэхэр зытегогъэ къушгъхэр, темырымкIэ нахъ лгъахъчэ хъузэ, кIэим IукIотыщтыгъ.

БжъэдыгъукIэ уикIы зыхъукIэ, уисэмэгукIэ къушгъхэтхым тет унэм урекIолIэнэу мыжъо дэпкъ зандэу уашъом кIаорэм ыбгъукIэ зыгорэм хиупкIыгъ пIонэу, лгъэго бгъузэ иIагъ. НэбгыритIу ушызэблэкIынэу щытыгъэп. Ащ утетэу узеплгы-хыкIэ, гур кIихэу, лгъэкуцIыр ыгъэдыеу, тIуакIэр куу дэдагъ, ычIэ плгъэгъуштыгъэп.

Къушгъхэтхым тет унэм нэмыкI екIолIапIи иIагъ, ау МэшIохъ фэшгъаф ар зыми ышIэщтыгъэп. Абдзахэхэми шапсыгъэхэми МэшIохъ икъэбар анэсыгъагъ, ышгъхэ зыкIы-хихъажыгъэми зэтыраIотыкIызэ тегушыIэщтыгъэх, ау бгъуи-тIуми яягъэ къырагъэкIыщтыгъэп, къушгъхэтхым тет унэм екIужыгъ аIощтыгъэ нахъ, ащ щыпсэоу зыми ылгъэгъугъагъэп.

Шгъэожъе цIыкIоу МэшIохъ пщы Марыхъу онаплIэкIэ къыхыи, цIи имыIэу, зыщыщыри амышIэу, пщы щагум лIы дэхъухгъагъ. Пщы хъакIэ горэ Марыхъу кыфакIоу, иоркы-хэр, унэлутхэр игъусэу шакIо зыкIокIэ, кIэлэ Iэтахъор зыди-щэщтыгъэ, мэшIотэпхэр яжъэм хэлгъэу зыдыригъэхъыти, шэкIо пщыпIэм машIо щыригъэшIыщтыгъ.

Мафэ горэм шакIо кIуагъэхэу пщы Марыхъу шгъэожъем фаети, «Ей, МэшIохъ!» ыIуи, еджэгъагъ. ЦIэ зэрэфишIыгъэм пщыр рышхыжыи, ащ щегъэжъагъэу цIэр тыригъэнэгъагъ.

I

ШэкIогъу мазэр икIынкIэ мэфэ заулэ нахъ къэмынэжыгъгъэу, бжыхъэ тыгъэм имэфэ гъогу ымыухыпэзэ, оркъ шыу заулэ игъусэу Пщыщэкъо Емыпсых пщы Марыхъу икълэлпчгъэIу къэсыгъ. Щагудэтхэр зтэзэрэхыгъэхэзэ къэлэлпчгъэжъыем къыдзэрэхы-гъэх, пщым ишыIупIэ зым ыубытыгъ, адырэр лгъэрыгъым ет-хъуагъ, нэбгыритIумэ къэлэлпчгъэшхор IуаубгъукIыгъ.

Дышгъи, ПкIашгъи, Пщыщи, нэмыкI псыхъо цIыкIухэри, мээ Iапчгъэхэри къызэпызычыгъэ хъэкIэ лгъапIэм ыIитIу щэигъэу бысымыр къыпэгъокIыгъ, нэшIо-гушIоу Iуплгыхъэзэ, хъакIэ-щым рищагъ. Адыгэ бгырыпх псыгъоу дышгъэрэ тыжыынрэкIэ

пкIагъэм къэмальэр шIохэлъти, лIымэ къамэхэр зыгуахышты-
гъэп. Пшы Емыпсыхи сэшхори шхонкIэкIыри бгыкужъыемэ
апилъи, цыешхьо IэпакIэр ридзэкIызэ, етIысэхыгъ, тыжбын
къэмальэм ыпакIэ пхъэнтIэкIум егъэкъугъэ хъугъэти, Iэ сэмэ-
гукIэ ари IуишэикIыгъ, зигъэгупсэфы шIоигъоу, ау гупсэфыгъо
зэрымIэр кыхышэу пхъэнтIэкIум шыхъупшIэпшIагъ. ХьакIэр
кызыррыкIыгъэ унэм мамыр илъмэ, ишгъхъэгъуси икIалэхэри
псаухэмэ, узынчъэхэмэ акIэупчIэн ыIуи, пшы Марыхъу кыди-
щэгъэ къодыеу пшы Емыпсых кыэгузажъуи, мэкъэ икIыгъэр
ылъэкIызэ, кыыупсэлъыгъ:

— Чэщ-мэфишэ шымысыгъэ хьакIэм зыгъэгумэкIрэр
кымыIоу тыхабз, Марыхъу, ау сэ сышсыын хьакIэп, сыкъезы-
фыжъэгъэ Iофым, зиусхъан, Iанэр къамыхьызэ, ышгъхъэ кысхы
сшIоигъу.

— Сызгомыгъэутэу къало, сишъэогъу, — гуIэ-гумэкIыр ынэ
зэжъумэ къакIахэмэ, ыпэкIэц шIуцIэхэу фыжъ зырызхэр зыхи-
дзэгъэмэ зыкытагъэпIыеу зыкыыришчыгъ пшы Марыхъу, ихъурышъо
пэIо хьаплгъ IэхъомбэшхомкIэ кIаIэзэ хьакIэм зыфикъудынгъ. —
О чIыпIэ кыин уифагъэмэ, кыдзэхъ-дзэхъажъ ишчыкIагъэп, сыгуи
спси кыпIулъгъхъанэу сызэрэхъазырыр ошIэ.

— СэшIэ, Марыхъу, сэшIэ, — пшы нэгуф нэпкъ-пэпкъышхор
къэушэплъыгъ, ышгъхъэ риуфэхы, ымакъэ ылъэкIызэ, пэкIэф
шъэбэ пIуакIэр IэпитIукIэ ыгъаплIи, кыпидзэжъыгъ: — Ашгъу,
шагудэт пшылI кIалэу сиIагъэр кIодыгъэ...

— Хьа-хьа-хьа! — хьакIэм игушыIэ Iэпихи, нэгу къопцIэ
псыгъом нэ шIуцIэ зэжъухэр хэкIуадэхэу, ыIэгущыо Iужъухэр
зэригъэутэкIызэ, пшы Марыхъу шхыгъэ, етIанэ Iупэхщ макIэр
пэкIэ шIуцIэ тхьуагъэм чIэкIодэжъзэ хьылъэу жъыр кыдишай,
гые макъэкIэ кыIуагъ: — Сихъэ кIодыгъэ пIуагъэмэ, нахъ сигъэ-
гумэкIыни. ПшылI кIэлэжъым пае укъэшэсыгъэмэ, Емыпсых,
сэц нэмыкIемыIу, пшы-оркъымэ зэхыхымэ, мыскъарэ уашIын.

— УзыкIэшчыгъэр кызгурыIуагъ, зиусхъан...

— Ашгъу, мы «зиусхъаныр» зэ ужэ дэгъэкI, пIапэхэри
ппакIэ теги, зэхэхэхэу къэгущыI, — кыхыгубжыкIыгъ пшы
Марыхъу, къуапцIэмэ зэряшэнэу, ынэгу шэгъошъо-джэфышъо
къэхъугъ нахъ, къэуплъыжъыгъэп. — О зиусхъан кысэмыIоми,
къысэзыIон икъун сиI.

— ЦIыфыр зыштэкIэ, ошIэба, синыйбджэгъу, ыIори
ышIэжъырэп, — ылэ сэмэгу ыпакIэ тырихи ыкуашъо тыриль-
хьагъэми, шIуефэхыгъэ макъэр кыфыдэмышэежъэу, IупшIыкI
къодыеу кыыупсэлъыгъ пшы Емыпсых. — ЗыIэхъомбэжъые
фэшгъаф музыгъэм ащ нахъ узышхо шымыIэу кышэхъу.
Арын фае ори укызэрэсэплгырэр.

— Адэ ары нахъ, о хэт уигъэштэн, сыдым уигъэштэн?

— Сэри джауштэу сызэплтыжыштыгъ, Марыхъу. СыцЫ-кІузэ кыыздыригъэжыагъэу тятэ тхьамыкІэр кыызэрэсушгы-иштыгъэр сшъхъэ кыизгъэхьагъэп.

— Сыд ушгый ар?

— Адыгэмэ аІоба, гупшыси псалъэ, зыплтыхи тІыс. «УкІэмыгъожыным пае, сишъау, площтыми пшІэщтыми ыпэ рапшІэу егупшыс»,— кысиІощтыгъ.

— ПшылІ кІэлэжъ цІыкІур зэрэхъаажыгъэм ар сыдкІэ епэсыгъ? Сыоплымэ, Тхъэм ишыкуркІэ, уишІугъу, псауныгъэ дахэ уиІ, оркыи, байколи, унэІути уащыкІэрэп. Зы пшылІ кІалэ ахэмэ кыафэмыгъотыжыштмэ, сэ сыфэгъаз, хьайт зэрэсІоу, чІы гъуанэ ихьагъэми, сицІыфхэм кыагъотыжышт.

— О зыфэмыІорэ Іофым хэлъ,— шъэф макъэкІэ кыІуагъ Емыпсых, ардэдэм шагумкІэ кьэлугъэ лъэмакъэм кыкІигъэ-щтагъэу, нэплъэгъу гумэкІыр пчъэмкІэ ыдзи, зызэтыриуп-цэкъуагъ.

УнэІут кІалэхэм зэуж итхэу Іэнэ лъэкъуишхэр шхын зэфэшъхьафхэмкІэ ушъагъэхэу хьакІэщым кырахъагъ. Ахэмэ ауж ит кІэлитІумэ къумгъан-лэджэнхэр аІыгъ. ІэплъэкІ фыжхэр атамэмэ ателъ. КІалэмэ пщыхэм аІэхэр арагъэтхьакІи, арагъэ-лъэкІыжыи, тхьакІэпсыр рахыжыгъ. Пчъэблыпкыымэ агоуцогъэ кІалэхэр, апэрэ Іанэр пщымэ апашъхъэ кызырагъэуцом, бысымым ригъэкІыжыгъэх. ХьакІэщыр кІым-сым зэхъужым, цыхъэ ымышІэу пчъэмкІэ реплъэкІызэ, пщы Емыпсыхым игушыІэ кыпидзэжыгъ:

— О кыыосымыІон шъэф сиІэп, зиусхъан. ЗыфэмыІорэ Іофым хэлъ зыкІэсІуагъэр а пшылІ кІалэм мыхъун горэ кыыз-дешІэшъ ары. МытапэкІэ кыфэсІотэжыгъагъ Едыдж Къэлэу-батэ хьІушгъом кышысышІэгъагъэр. Сэри ащкІэ симысагъэ зыдэсэшІэжыи. Пшгъэшгъэжыеу ащэрэр дэхэ блэкІыгъэти, семыхъопсэн слъэкІыгъэп. Къэсщэфыгъах сІозэ, абдзэхэ пхъэцыжъыр кыспеоу ригъажи, сыжэ кыызэрэдэзыгъэри сшІэрэп, сэ сыпщэу, о фэкъолІ кІэлэжыым укыспеоу зысэІом, упщымэ, джыри нахъ лъэшэу узгъэпщынба ыІуи, зэрэхъугъэри сшІэрэп, нэрэ Іэрэ агу онэгум сыкыыридзи, сиукІы пэтыгъ. Сиакъыл кыызэкІожыым...

— Ашъыу, ар зэхэхыгъэ, пчъагъэрэ кыысфэлІотэжыгъ,— хэшэнычъыкІэу пщы Марыхъу хьакІэм Іэпыуагъ.— ШъхьачэкІэ мыжъом утыридзи, укыызэнэхъэжыым, пшгъхъэ зэгоутыгъэ лыы кыичъэу, зэрэпхыгъэ чэсэй фыжбыр кыыриІагъэу ущылтыгъ, пшгъэшгъэ дахэри, Едыдж Къэлэубати, игъусагъэхэри щыІэжы-гъэхэп. Арба хъугъагъэр? Ары. Джы ар сыдкІэ уипщылІ кІалэу кІодыгъэм епхыгъ?

— ШъхьаКюм сишхы хъуи, Абдзахэ сыКлуагъ,— ылуагъ Емыпсых, ыпэкIэ сырыф шъабэ джыри IэпитIукIэ теIэбагъ, ардэдэми тырихыжыгъ, ышъхъэ зэреуфэхыгъэу нэшхъо ин бырылъэхэмкIэ бысымым кыIуплъагъ.— Едыдж Къэлэубатэ пхъуиблырэ зы шъаорэ иIэу сэшIэти, ыпсэ сыхэлэн, рызгъэджэгужьын сIуи, ишъао аужым кыфэхъужыгъэу илъэсибгъу-пшIы горэм итыти згъэдели, кIэлэ джэгумэ къахэсшыгъ, уятэ мо мэз Iупэм дэжъ псы нэпкъым Iус, мы къое хъалыр фахъ сIуи згъэдаIуи, ащ сэ сишыонэзэтель шыхэспхагъэу сыфэхъазырыгъ, шъэожъьер мэз Iупэм кышысыубыти, къэсхыгъ...

— AI-анасын! — ыпэкIэцхэр къэуцоу кыхэхуукIыгъ пшы Марыхъу.— Абдзэхэ лъэпкъ Iогъу-шIэгъу умышIы оCлогъагъэба?!

— КъысэпIогъагъ, ау сфэлъэкIыгъэп,— Iулъхьэр ерагъэу ригъэхь, пшы Емыпсых хылыгъэу хэхъапщыкIыгъ.— ШъхьаКюр кыстеклуагъ, сишъэогъу. Джы сшхыри сцагъ дэхъажьрэп. Къурэ къэсымэ, Едыджыр къысэкIугъ сшIошIэу, сыгу дэсыгъэу сышыл... Тыгъоснахыпэ пчыхъэ шакIо сыкыикIыжыгъэу, спкъынэ-лынэхэри дэгъоу зэкIэсфыгъэу, сыгуи сыбгъи изэу шагум зысплтыхъэу сыдэтзэ, унэм сихъажьын зышысIорэм, шагудэт пщылI кIалэр къысэкIоллагъ. Сымыделэмэ, кIэлакIэр шагудэт пщылI сшIыныя. Ащ ятэ сэ сятэ шагудэтэу иIагъэти, жьы хъуи зэтIысыжым, къысэлъгъэуи, ыкьо ычIыпIэ изгъэхъагъ. Арэу плъэгъурэр къысэкIуалIи, оди мыди ымыIоу, къысфидзыгъ:

— Зиусхъан, шъэожъьер къэпхьын фэягъэп. Шъуагъо хъугъэ, гупшысэм хэт зэпыт. Янэ-ятэмэ афэзэшын фай.

— О сыд ащ уиIофэу хэлъыр, хъэйуан? — сIуи, сыкыизэкIани, пщылIым нэгущыофао сеуагъ. Тхьэм пай, зи къысиIожыгъэп, ынэхэр зэтэплъэу, ыгучIэ изыжыгъэу кысIуплъэу щыт зэхъум, сытехъупкIагъ: — КIо, санэIу икI! Ащ нахыбэрэ уиIоф зыхэ-мылгмэ уибэлагъ ахэмыс,— сIуи, хъакIэщым сихъажыгъ. Пчэдыжым шъэожъьер агъэшхэнэу зылъехъэхэм, агъотыжыгъэп. Ащ лыхыхъхэзэ, шагудэт кIалэри зэрэкIодыгъэм гулътагъ, ау хъугъэр сагъэшIэнкIэ щынэхи, ащыцэу кысэзыIоштыр язэрэмыгъашIэзэ, мафэр агъэкIуагъ, чэщыри благъэкIыгъ. КыкIэлъыкIогъэ пчэдыжым сишыIэхъогъу зы шы зэрэхэкIодыкIыгъэр шахъомэ къызаIом, шъэожъьер ытыгъужьы, сишагудэт кIалэ зэрэхэхъажыгъэр къашIагъ, сэри къысаIуагъ. Гъэнэфагъэу абдзахэмэ ышъхъэ ахихъажыгъ. НэмыкIэу зыдэкIон иIэп. Яни яти гъэрэкIо дунаим зэлъехыжыгъэх. Мыдырэр якIэлэ закъу. Ыгу кызыфэгъуни зыщынэгуйкIыни кыфэнагъэп. Сыригъусагъэм фэдэу сэшIэ ишъао фищэжьы, Едыдж Къэлэубатэ бысым зэришIыгъэр... Джары, Марыхъу, къэбарэу щыIэр. Сэр-сэрэу сыкIуи, машIом сыхэхъагъ. УхэткIи

а Едыдж сырыфыр кыызэрэомыплтыштыр ори сэри дэгъоу тэшIэ, ау сэ сшгъхэ хэсымыхъажыштымэ, сшIэштыр сшIэрэп.

— О хъашхым, ащ пае пшгъхэ хэпхъажына?! — шхы фэдэ зыригъэшIыгъ пшы Марыху.— Тхэм ишыкуркIэ, къуиш уиI, пхъуитIур Очэпшымрэ шапсыгъэ ХьорэлIыкъомрэ янысэх. Ахэри зы лIэу Адыгэ шьолгырым исмэ ащыщих. Къэлэубатэ, шыпккъэ, лIы пхъаш, нэхашэ ышIэрэп, ау ахэмэ ашIолIыкIэу зи кыуимыIонкIэ сенэгуге.

— Ар дунаим къэзыубытын тетэп,— ыIуагъ мэкъэ ефэхыгъэкIэ пшы Емыпсых, шхэныри щигъэтыжыгъ, IэпитIур пэкIэ шъабэм ригъачъэзэ ыIэмэ апылгъэкIыхъажы, Iанэм пэтэджыкIыгъ.

Пшы Марыхуи ыгукIэ гъумытIымызэ тэджыгъэ, зыгорэм зэрекупшысэрэр мыгъуашчэу, ынатIэ ыIотэу тIэкIурэ щыти, кыIуагъ:

— Плыр-стырыр текIыфэ Шапсыгъэ укIоу, ХьорэлIыкъомэ адэжъ мазэ горэ кышшипхыным сьдэу уеплыра, Емыпсых?

— А-ары,— IэутIэ ышIыгъ пшы Емыпсых.— СылIэнкIи спхуэ зинысэмэ адэжъ мазэрэ сыкышшIэнэп.

— Ащыгъум нэгъой хъаным дэжъ кIо.

— Сьд сIонышъ?

— Зыгорэ пIон ишыкIагъа? Тын лъапIэхэр фахы, зыбгъэ-псэфынэу, хыжы къабзэ къэпщэнэу укIуагъэу Iуи, ышIошгъ хъушт, гуапэр иеу урихъакIэшт.

— Ари сфэшIэнэп.

— Сыда?

— Къэлэубатэ зишIэкIэ, игъончэдж пхалъэ изы ышIыжы, кыырым хъаным ышгъхэ рихьылIэжыгъ ыIонышъ, Адыгэ шьолгырым цIэлужъ сыришIыхъащт. Ауштэу хъумэ, сыщымыIэжмэ нахьышIу.

— Ащыгъум, Емыпсых, сэри амал сызэрэпфэхъунышхо щыIэп. Сыгуи спси кыпIуслъхъан сIуагъэ шъхъаем, Едыдж Къэлэубатэ зыфэдэр сэри дэгъоу сэшIэ. Ежъ изэкъуагъэмэ, удэкIотэжыни. Ащ абдзэхэ Iэпшъэцэ-нэлущэхэу игъусэхэр тыгъужыым фэдэх, адыгэш цIыкIумэ афэлэтыхэрэп. О онэгум укызыреутым, уигъусагъэхэр шыихы хъугъэхэу зыкIышшыгъэхэр сьд пшIошIыра? Къэлэубатэ игъусагъэмэ ащыштагъэх.

— Ори укъэштагъа, сишгъэогъу, ы, Марыху? — лакъырлд щхьпэ макIэр ыIупшIэ Iужумэ ательэу пшы Емыпсых зыкы-зэпыригъази, ынэ нэшхъо инхэр кытыригъэдыкъагъэх, шьорышI чэфыр кызтыригъакозэ, шъхэ ышIи, къенэкIэуагъ.— Мыхуэ зыщыхъурэм, о зыкъэуухъумэжыын плъэкIышт, кIочIэ дэгъу Тхэм кыпхилъхъагъ.

— Сыдым фапшIэрэ? Тызэбэныгъэп, зао тызэдыIухьагъэп.

— Уфэпагъэ зыхъукIэ, ори сэш уфэдэ хьазыр сшIошIы-штыгъ, ау мыгъэрэ гъэмафэм псым тызызэдыхахъэм слъэгъугъэ: пIэлыджанэхэр, плъэкIэпIэ-ко зэрэIыгъхэр хьалэмэтых. Джащыгъур ары, унэгу псыгъо-пшгъэ псыгъоти, сызэрэху-къорэр кызызгурыуагъэр. ПлъэкIапIэхэр кутакъэм фэдызых, Тхъэм урихьакI. Папшгъэхэр, сэ сIапшгъэмэ ялгытыгъэмэ, фэдитIукIэ нахъ гъумых. Мары сэ, моу къеплъ, кIэмышкъэим фэдэх,— пщы Емыпсых укIыташгъозэ, ищые Iашгъхэ кыди-щэгъ.— СызэрэлъэпIагъэм уемыплъ, скIоцIылъ шыIэп.

— Ашгъу, ащ фэдизэу зыкъэмыубыжъ,— щхыгъэ пщы Марыхъу.— Сэ, шыпкъэр пIоштмэ, мы чIыгум къопс иIэмэ, къэсIэтынэу сызщэгугъыжы. СянэкIэ сыкIуагъ. Ащ ятэмышгъэм ебэныгъагъэу кьалотэжы.

— Ау шытми, тIэкIу укъэштагъ, шыпкъэба, Марыхъу, зытетыр кьало? — ыгу чэф псынклэм зыкырирдзэжыгъэу къэшхыгъ Емыпсых.

— Хьау шгъу,— Марыхъу ынэ зэжъу шIуцIэхэр ыбгъукIэ ригъэчъэкIэ, шъхьангъупчъэм иплъы фэдэ зишIыгъ.— Сэ сыдым сигъэщынэн. Армэ узхэхажыгъэр, садэжъ къэуцу. УипщылIи чэш-зымафэм зынэсы шIоигъуагъэм нэсыгъах. Ащ хэпшIыхьажын шыIэп. Неуш шакIо тызэдэкIон. Бжыхъэ кIахэм гъэмафэ кытитишIылIэжыгъ. ТыкъэшэкIон, зыкъэд-гъэпсэфын, ори уигумэкI птеун. Едыдж Къэлэубатэ фаемэ, уашгъом дэрэкI. Ащ пае сишгъэогъу тефэрэр фэсшIэштмэ, къэзгъэнэштэп. Ы, Емыпсых, сыдэу пIорэ?

— Сыкъезэгъы. О сыуигъусэ зыхъукIэ, сыгу мэпсэфы.

— Уигъусэ оркъыхэр укъезыфыжагъэм щыгъуазэха?

— ПщылI кIалэр хэхажыгъ сIуи къесщэжагъэх нахъ, шгъэожыер кызыэрэсхыгъэр сиунэлут нэбгыритIу фэшъхаф язгъэшIагъэп.

— Армэ хъун,— джыри нахъ гупсэфыжыгъэ Марыхъу.

Шыуанэхэр зэтырахынэу, загъэпсэфынэу бысымым оркъымэ араригъаIуи, пщы хьакIэр Iанэм пигъэтIысхьажыгъ. Емыпсых ыгу тIэкIу кыхьажыгъэти, дэгъоу шхагъэ, бахъсымэ Iэгубжэ зытIуши ришгъугъ...

Пчэдыжым жъэу кIэтаджэхи, пщы Марыхъу къэбзэ-лъабзэу зиупсыгъ, пщы Емыпсыхи фэмыяхэу, шакIо тыкIоштмэ, хэта тыкъэзылъэгъуштыр ыIомэ, ыгукIэ гъумытIымызэ, зиупсыгъ, ыпэкIэ джэф шгъаби лэныстэкIэ ыупхъугъ. ПщитIур апэ итэу оркъхэри, пщылIыхэри, пщэрыхьакIохэри хьэр апылъэу, бгъэр апылъэу дээрэхыгъэх. Марыхъурэ Емыпсыхрэ зэлуплэхэмэ зэлугушIохэу купышхом апэ итыгъэх, хьэшэкIуахьэхэри апэ

зашIымэ ауж зыкыашIыжъэу, шакIо зэрэкIохэрэм хигъэчэфыкIхэу кытэкъокIыгъагъэх. Пшы Марыху ытэмэ сэмэгү шэкIо бгъэжтыр нэжтыкIэ къапльтэу, ыпэ къэгъэщыжыгъэу тесыгъ. ЯкIуи ячыи зэхэтэу, кIэлэкIэ заулэ лъэсыхэу шыумэ ауж итыгъэх. Ахэр ары мэзыр къэзыуштыр, лэуцэцIхэр пщымэ къязыфылIэштхэр.

Анэ чэфхэу пэIо пырацэмэ къачIэлыдыкIхэрэмкIэ къэшIэ-гъоягъэп кIалэхэри шакIо зэрэкIохэрэм зэрэкIэгүшIухэрэр: Iоф хыылэ ашIэштэп, мэзыр къаушт ныIэп. Пшы-оркъымэ щэджэгъуашхэ зашIыкIэ, къялыжыкырэм аныбэ щизэу шышхэ-щтых. Ахъшам зэхэогъуми падзэжынышъ, ешхэ-ешгъор рекIокIышт. Ащи щытхъэщтых.

ИлъэгагъэкIи, ытэмэпкъ зэхэхыгъэкIи, ыбг псыгъокIи, ыпэкIэ шIуцIэ пIуакIэу бзыу тэмитIум фэдэу зэгохыгъэмкIи кIэлакIэмэ къахэщэу МэшIохъ ахэтыгъ. Яжъэр изэу аш цэлъэ цIыкIу ыIыгыгъ, яжъэм мэшIотэпхэр хэлтыгъэх. Пшы Марыху ишагү кыдэкIыхэ зэхум, Емыпсых инэплъэгъу кыыридзагъ МэшIохъ, мыр кIэлэ лъэгъупхъэ зэрэхъугъэр ыIуи, ехъопсагъ.

МэшIохъи ардэдэм пшы Емыпсых инэплъэгъу кыубытыгъ, еж ипщ ипхъэшэгъэ-жъалымыгъэ зымыштэрэ кIалэр нэшIукIэ пшы хъакIэм кIэлъыплъагъ. Пшы шыуитIур япэIо лъагэхэмкIэ, яшытесыкIэкIэ зыхэтмэ къахэщых. Марыху ипэIо хъапIыи Емыпсых щыгъ пэIо шхъуантIэри ныбэм кырахыгъэ шъынэ цIыкIумэ яхъурышъо хэшIыкIыгъэхэу, ацы кIэкуабзэхэр тIыргъохэу, лыдыхэу, тыгъэхъажъум пэджэгужыштыгъэх; адыгэ цыхэу къяшIэкIыгъэхэри шъхъадж палоу щыгъым ишгъогъух, маистэ плъыжъ шъабэхэр шы ныбэбгъумэ къагошых. Пшы Марыхуи пшы Емыпсыхи ащыгъхэр зы пэIуашIэ кыIэкIэкIыгъэх, Емыпсыхи еж аригъэшIыгъэм фэдэ гъэрэкIо гъатхэ кыфихыгъагъ.

МэшIохъ етIани гү лъитагъ оркъыхэри яшы тесыкIэкIи япкъы IыгъыкIэкIи пщымэ зэряхыштырхэм, ау етIани яхыштыр къодыягъэх нахъ, афэдэ зашIыным, зыкыыхагъэщыным тенэ-гуикIыхэу, зыфэсактыжъхэу атхыхэр макIэу хэпшIыкIэу ауфэх. ПщылI-фэкъолI кIалэхэу ягъусэхэм янахыбэр Тхъэм кыызэ-ригъэхъугъэх, жэкIэ-пэкIэ нэлүцэх, зэкIэупсыхыгъэ зырызхэри ахэтых, онэгумэ арыупцIагъэхэу, гүпсэфхэу хэушъыкIых, ау ахэми, шыхэми уанэхэми арыгъэчъыхагъэхэу, зышчыгугъыжъхэу кыызэрэшъэсыгъэхэр къахэщы. ПщылI-фэкъолIымэ зы шыу ахэт МэшIохъ ылъэгъу къэс кыыгъэтхъауеу. КъызхэкIыри ышIэрэп, ау ымэкъэ дэгү зызэхихыкIэ, жъы чыIэ тхытхыр ыкIышгъо рэчъэ, IэкIоцI шынагъо горэм зэльештэ. Ар Къолбэшх ХъэбатI, илъэс зытфыхыкIэ пшы Марыху нахыкI, кыблэ-къокIыпIэ лъэныкъомкIэ чылэ гъунэм Iус, унэ дэгъуи иI,

ишагуи кыакыр-шэш зэхэтхэмкIэ тегъэпсыхьагъ. Ежъ лIы мьлэгъ мьлхьч, пытэу зэхэль, ынэ шIуцIэ цIыкIухэу куоу исхэр кызыптыригъэладэкIэ, пхъэшагъэр кыакIихэу, гуштэ горэ уагъэшIы, жэпкышхо кьэгъэщыгъэм нэгъу шъомбгъо огур кызэхигъэзыхьагъэм фэдэу кыпщегъэху, ытхьакIумэмэ анэсыжы пшIошIэу жэбыху, ыIупшIэ пIуакIэхэр IугъэтIы-икIыгъэх, пакIи жакIи тетэп, гушыIэ зыхьукIэ, тIэкIу бзэгурэ-цуашъо мэху. ИлIакъокIэ пщылIыми, фэкъолIыми, оркъыми цIыф ышIэрэп, ау зэрэмыпщ лъэпкыр гъэнэфагъэ. Чылэм Марыху фэшъаф пщы дэсэп. ГъэшIэгъоныр, МэшIохъ ышъхъэ кымыубытыгъэр пщы Марыху ар зэрэпэблагъэр ары. Шъыпкъэ, хъэкIэ лъапIэ имыIэу шакIо зыдищэрэп, хэт щыщ ихьакIэкIи ихьакIэш кыыригъэблагъэрэп, ау пщы Емыпсых кызыкIокIэ, шакIо зыдещэ, зекIо кIон хъумэ, имыгъусэу макIэ зэрэшсыщтыгъэр. Джы аужырэ илъэситIум гъусэ зеришIырэм бэ кыщыкIагъэр. Джыри мары, ыIуагъ гукIэ МэшIохъ, кыздыришэжъагъ, фэкъолI шыумэ ахэт, закъыхигъэщырэп, зыми зи риIорэп, ежыри Iогъу-шIэгъу ашIырэп, ау ымэкъэ дэгъу, чIычIэгъым кычIэгъушыIыкIы пIонэу, ыгу зыкIигъэсысырэр кыгурыIорэп...

КIо псынIкIэм хэтхэу пщы Емыпсых иш шхъуантIэ тIэкIу лъэпэуагъэти, ишгъоугъу дысэу кыфидзыгъ:

— ШхомлакIэр тэрэзэу Iыгъ, зыфэсакъыжъ сIуагъэба...

— СытегупшысыкIыгъ, Марыху,— зиухыйжыгъ пщы Емыпсых, ышъхъэ зыкIитIысхьагъэри зыдимышIэжъэу, джыри МэшIохъ фызэплъэкIыгъ. Янэплъэгъухэр зэтефи, кIалэр кыIугушIуагъ. Зэрэсакъыр, ыIуагъ Емыпсых, ухъыагъэу инэплъэгъу уригъэкIыштэп. ЦIи шъхьи имыIэу, кIэлэ цIыкIу дэдэу Марыху кыхьыгъагъ, джы зэрэхъугъэм еплъ, лIэкъо дэгъу кыхьэкIыгъэн фай, дахэу зиштагъ.

ИшгъоугъукIэ пщы Емыпсых ышъхъэ кызыгъэгъэжъым, тыгъэхъажъоу ынэ кыкIэдждэгуагъэм ынэ шхъонтIэ инхэр ригъэуцIыргъузэ, мэкъэ чэфкIэ кыIуагъ:

— Уи МэшIохъ кIэлэ къэбзэшхо хъугъэ.

— Хъугъэ къодыя, пщэрыхъэкIо пшъашъэу сиIэхэр телIэх,— ыIуагъ Марыху.

— Адэ ыгу рихьырэ ахэтмэ къегъашъэба.

— Е-е, сиблагъэ, джы къебгъэжъагъэр сшIэрэп,— хафэу IущхыпцIыкIыгъ пщы Марыху.— Сенэгъе уипщылIхэм шъэбашъэу уафыщытзэ бгъэсэхъуджагъэхэкIэ. Шагудэт кIалэм уенэпэшъоуагъэ пае ар кыуишIэныр...

— Янэ сыкъеу, зэп ащ сызэреуагъэр,— еуцолIэжыгъ Емыпсых.— Ащ ыпэкIи сымышIахэу чэмцум сызыхъуцом,

шыуктамышымкIэ ытхыцIэ исщыгъагъ. Ащ ыужы сишгъагъусэ фаеу земыгъотым, сыкыфырехыгъагъ.

— КъэмыIу, къэмыIу, — ышгъхэ ыгъэсысыгъ пщы Марыху, — пщылIым зэ, тIо уешгъхэпэуагъэ пае мыхтун къыуишIэнэу, къыотIэнэу щытэп. Адэ сэ сипщылIымэ ягъаши, ясшIэрэр плъэгъун. Ашъо тепхыгъэкIи, гушыIэ ажэ къыдэкIыштэп. А МэшIохъ кIалэу угу рихыгъэм тхапшырэ ышъо исщыгъ? «Сымыс, зиусхан» еIо нахъ, нэ IакIэ къысэплъыжыныр рикурэп.

— СшIэрэп, Марыху, сшIэрэп, зи къызгурыIожьырэп. Уафэжъалымыми хъурэп, шIу афапшIэми, къагурыIорэп. ЗызэрэтшIыжыштыр тшIэрэп. ДышгэкIыпщым дэжъ загъорэ сыдахъэшъ, сехъуапсэ: иоркыхэри, ипщылIыхэри, иунэлутхэри зэхэсфын слъэкIрэп, зэкIэми зэфэдэу, Iупэ-бзапэу ахэт, адырэхэри аIэгу исэу къырахъэкIыным фэхъазырых.

— Хэта, ДышгэкI Батыра зыфапIорэр? — зэхихрэр ыгу римыхъуу къыдзыгъ Марыху. — Ар тIэтIэй дэд, сыфэхэхп икъэбар зэхэсхынэу. Игугъу пшIэуи уипщылIхэми сэсиехэми зэхямыгъэх. Пщыр пщынэу, пщылIыр пщылIынэу Тхъэм къыгъэхъугъ. Хэти ичIыпIэ ышIэн фай.

— Ари тэрэз, — ыIуи, пщы Емыпсых зиушгъэфыжыгъ, гушыIэу къырихыжыагъэм шIу зэрэхимыхыштыр къыгурыIуагъ. Ау щытми, джыри зэ зэмыплъэкIын ылгэкIыгъэп. Мызыгъэгум МэшIохъ нэплъэгъур къыфидзыгъэп, ышгъхэ къуанщэ ышIызэ, къыгот кIалэм къыIорэм ыгу етыгъэу едэлущтыгъ. Гугъуи гупшыси зымыIэ кIалэмэ пщы Емыпсых яхъопсагъ, ыгу цIыкIу хъугъэу ышгъхэ къызызэрегъэзэкIыжым, чIыох-бгъэдэкIое макIэу апашгъхэ илтым чэщым огъэ чъэпыр охым тыжын фыгъэу зэрэщылыдырэм, бжапэм дышгъэ сэлэ пхыгъэу тыгъэм зэрэщыпэшIэтыжрэм ыгу зыкыригъэпхъотэжыгъ, пщы онэгу исыкIэу зыришыгъ, гушIопс макIэр ыIупшIакIэмэ ателъэу пщы Марыху фыреплъэкIи, къыIуагъ:

— Мы дунаир зэрэдахэр, Марыху! Бжыхэ уц къэшгъхы-жыгъэм чъэпыр зэ тыжынэу, зэ дышгъэу тебзагъ.

— Ее, сишгъэогъу, уц къэшгъхыжыгъэп ар, коц хъас нахъ. Унэмэ зи альэгъужьырэп. Ашгъу, зэ зыкъэшIэжъ, лIыгъэ тIэкIу къызхэгъаф.

— Марыху, моуштэу зыгорэ къасIо къэс дысэу сыжэ къыдэбгъэзыхъажыштымэ, згъэзэжыштыр, — пщы Емыпсых ынэ нэшхэ инхэр плъызыхэу ишы шхъонтIэ шгъхэ псыгъо жэдаIэ фэдэ зишIыгъ. — Сэ мыдыкIэ сыгу зэгоуты, о губжыгъаеу уфэд...

Нэгу псыгъо къуапцIэм нэ шIуцIэ цIыкIухэр хэкIодэжъхэу, пщы хъакIэм шъабэу IущхыпцIагъ Марыху:

— Ор-орэу кыызфэпхыжыгыгэ бэлахым сызэшифыгэшъ, сыктыоцэлашхэ. Тэрэз зыфэпгуагэр, сымыс. Мары, моу мы бгы чапэм тызэрэдэклэу, кыушгхэ мэзым тыхэхашт. Шэклоным тыхилъасэмэ, тыгухэр ежухыжышт.

— Джар нэмыкл гушы, — кьэчэфыжыгыгэ пщы Емыпсых, — сишъэогъу игуклэгъу макъэ зэхэсэхышъ, шыкур. Кыхау ащыгъум уишы кьэрэ бгъэшхо!

Шыхэр лъэху-лъэушгъу кыушгхэ мэзым хэхьаггэх. Ку гъогум тетхэу мээ члэгъым члэклыхи, гъэхунэшхом ихьаггэх. Аш исэмэгубгуклэ чыггэе чыгышхоу тхьэпэ члыпцлэ хьапльты-хэр зыпизым еклолаггэх. Чыггэе члэгъым пцэрыхьаклохэр кышыцуцуггэх, щыуани, лэгъупи, шыкыуи алыгыр агъэтлыти, литлу пхьэ гъуггэ кьашлынэу мэзым хэхьагг. Бжэнлэ-мэркло зэхаклэу мээ лупэм реклолырэр ыгу римыхьэу, пщы Емыпсых зэриложыгыг: «Мыш тауштэу ушышэклошт? Уятэ ышгхэ хэлъкли хэбгьотэжынынэп. Цыф бзаджэ горэ кыппэтлысэу щэбзашэр кыпфитлупщымэ, зэхэзыхыни укъэзыльгъуни щылэп. Плъакъо ыубытыны ухильэшгьожынышъ, хьэклэ-кьоклэ лус ухъужын... Арэп, непэ сыдэу мыхъун шгъу сшгхэ кымыхьэра? Марыхъу кысклэнаклэ зэхъум, сыгу кьеуагг шгхьаем, сифэшгьошэ хьазыр, — еж-ежырэу зыфэгубжыжыгыг Емыпсых. — Зи лыггэ кытхэнэжыгыггэп...»

Мээ лупэ пырыпыщум ыклыб зашли, шгхьадж ичлыплэ ышлэу, пщитлуми, оркыхьэми, лэкъольгъэшхэми ящыгын хэхыггэхэр шэкло щыгынклэ зэблахуггэх. «Мыри шэн кьаигъэу Марыхъу хэлъмэ ащыш, — гъумылмыгыгэ пщы Емыпсых, — тэ шэкло щыгынхэр зыщытэлгъэш чылэм тыдэклы, еж тегъепсыхьаггэу, хьэклаплэ клорэм фэдэу щыт зэпытын фае. Кло, сыдэу пшлын, узхьэрэм фэдэ зымышлымэ, емыклу...»

Чыггэе чыгышхом ычлэгъ кычлэхьажыггэхэу, шэклоныри ыгу кыримылоу, гумэкл горэм зэтылыггэу пщы Емыпсых бжэнлэ зэхаклэмклэ плъэу щытыгг.

Мэшлохэ клалэр пщитлумэ зырызэу апылтыхьагг, ыгуклэ ыгуагг: «Шэкло шгуашэклэ зызафэпэм, мыхэр теплъаджэ зэрэхуггэхэр, нахэ цыкылу хьуггэхэми фэд, зыхэтхэми кьахэщыжхэрэп. Джары щыгынным уахещэ, акылым уакъыхэщыжы зыклагуаггэр...»

— Емыпсых! А зиусхьан, уищэбзашэ зэлулгхь, шэклоныр етэггажэ! — кьэджагг пщы Марыхъу. — Некло модыклэ, кыблэ лъэныкъомклэ. Мыш хьамтклэ-бжэнлэ зэхаклэмэ ушгхьэшт.

Кыушгхэбгымклэ мээ члэгъыр нахэ шгопхъэу, чыжыы зырызхэр чыгг члэгъмэ ачлэпхьаггэу кыччлэкыгг. Шэклоныр

рагъэжъагъ. ХъэшэкIуахъэмэ амакъэ благъэу къэIу, лэуцэI горэ рафыжъэгъэн фае, ау макъэхэр IокIотых. Пшы Марыху ынэ шIуцIэ цIыкIухэр лыдыху, теуфыхъагъэу пшы Емыпсых иджабгъу лъэныкъокIэ блэхушъутыгъ, хъотэ куу хъазырэу зыIульэдагъэм дэтэу кIэлитIу тыгъэкъокIыпIэмкIэ чъэху ылъэгъугъ. Ахэмэ ауж ихъагъэу Емыпсыхи хушъыкIэу ригъэ-жъагъэу, исэмэгубгъукIэ шыт пхъэшъэбэ чыгыжъым дымпI макъэ пыIукIэу щэбзашэм зыкыхисагъ. ЫгучIэ изыгъэу хъотэ набжъэмкIэ зыдэплъыем, ипэIо пырацэ IэхъомбэшхомкIэ зышъхъэригъэкIоти, кIалэ горэм чыг къогъум зызэрэкъуи-дзэжыгъэр ныбжыкъум фэдэу ынэ кыпнэшIофагъ.

— Къэшъуубыт! Марджэ хъужын, къэшъуубыт! — куоу фежъагъ пшы Емыпсых.

— Сьд къэхъугъ, зиусхъан? — сэмэгу хъотэ набжъэм МэшIохъ ин-инэу кытехъагъ.

— УкIакIо горэ джыдэдэм мо чыг къогъум къотэу кысэ-уагъ,— ымакъэ фэмыубытыжъэу хэкуукIыгъ Емыпсых.

МэшIохъ бгъэм фэдэу хуатэм зыкыдидзагъ. Ащ нахъ псынкI пIоми хуэнэу хуатэм дэчъыжьи, зы купрэ чъагъэ, ау чIыр зэгозэу дэмыфагъэмэ, псэ зыпыт ыпэ къифагъэп. Бэрэ къэмытэу кыгъэзэжыгъ.

— Сьд, МэшIохъ? — ынэ шхъонтIэ инхэр бырылъэу пшы Емыпсых кIалэу хъотэ набжъэм кытехъажыгъэм Iуплъагъ.

— Зи слъэгъугъэп,— ытамэхэр зэфицагъ МэшIохъ.— ЗыгорэкIэ кыпнэшIошIыгъэмэ, зиусхъан...

— КысэшIошIыгъэмэ, мары, еплъ, щэбзашэр чыгым зэрэхэлугъ,— пхъэшъэбэ чыгышхомкIэ Iапэ ышIыгъ Емыпсых.— Сшъхъапхэтыку кынынэс-кынынэмысэу, шъуеу злэбыбыкIыгъ.

— Тигъусэмэ ащыщ горэм ымышIахэу щэбзашэр кытIуп-щыгъэна?

— Хъау, Марыху ицIыфмэ сызымышIэрэ ахэтэп. Сэ слъэгъугъэр кIэлэ нэлупэ пэтхыщ, ынэхэр цунэм фэдэу кыкIо-тыштыгъэх. ПэIо пырэцэжъ горэ шъхъашыгогъагъ.

— ЗимIо зэ,— МэшIохъ лъэдакъэмэ заригъэIэтызэ, бгым къечъэхыгъ, къэмапэкIэ чыгыр ыулыIуи, щэбзашэр зэпимы-кIэу кыхыхыжыгъ, гуфаплъэу еплъи, кыIуагъ: — Мыр зищабзэр Шырыху ары. ЗыгорэкIэ ыгу кыобгъагъа?

— Хэт Шырыхур? ЫцIи зэхэсхыгъэп, ышъхьи слъэгъугъэп.

— Егупшыс, зиусхъан. Шырыху бэшIагъэу хьаджырэтэу къушъхъэм хэт. Сэ сшъхъэ кызысIэтыгъэм щегъэжъагъэу цIыф хые иягъэ ригъэкIыгъэу зэхэсхыгъэп. УимышIэщтыгъэмэ, ори кыыоштыгъэп.

— Хэтмэ ащыщ а Шырыхуоу зыфапIорэр?

— Олахъ сымышІэ. Щырыху зерицІэр сэшІэ. Абдзах, Едыдж Къэлэубатэ игъусэу зэ-тІо слъэгъугъэ.

— Ыы, джы къэсэбгъэшІэжыгъ,— ыгу ыныбачІэ ифэжыгъэу пщы Емыпсых чыыгым кІыбыкІэ зыригъэкІыгъ, сэмэгу ІэпитІур ыпэкІэ сырыф ригъэчъагъ.— Хылушъом сыщыІэу Едыдж бгъакъэмрэ сэрырэ тызызІопхъом, игъусагъ. КІо, хъугъэ, ащ фэдиз икъурэп ар. НекІо, МэшІохъ, мэзым сыхэщыжъ. Тыгъопчыхъэ щегъэжъагъэу сшхыгъэ горэ кыисэмыкІугъэмэ сшІэрэп, сыгу Іае. Пщы Марыху ыгу хэзгъэкІынэп сІуи, шакІо сыкъыдэкІуагъ шъхъае, слъакъохэр кІэкІрэп.

Пщы Емыпсых мэзым кыыхэкІыжыгъэ къехулагъэр пчъагъэрэ ышъхъэ щызэригъэфагъ. Хылушъом щыхъугъэм пае мы кІалэм Щырыху зыфилуагъэр сэ кыиспэтІысэу кыизэрэсэмыоштыри нафэ, ылуагъ. Пщы Марыху шакІо зэрэкІоштыри ащ ышІэгъэштэп. ЕтІани сэ ащ сызэригъусэщтыри сыдым фишІэни? Іо хэлъэп, ошІэ-дэмышІэкІэ тызІуупІагъ, ау уклІфао сыда кыиз-кІысэоштыр, сыда ыгу кыизэрэсэбгъагъэр? Зэ, зэ, зэ. Тхъэм сырегъэнэгуге сищагудэт кІэлэжъ шъэожъыер зиэмэ афихыжъ зэхъум, мы къушъхъэ мэххэм ащылукІагъэкІэ. Ары, нэмыкІэп. СипщылІ делэм къэбарэу щылэр филогагъэмэ, гужъ кыисфыригъэшІыгъэшт. Аужсфымэ ылуи, кыисфэплъырыгъэныри кыдыхэт. АІ-анасын, сыдэу мыгъокІэ сыІэбагъ. Марыху седэлугъэп...

— Сыд, зиусхъан, сыдэу угу хъурэ? Джыри зэрэІая? Зи къапІорэп,— МэшІохъ кыизуцокІи, пщым рилуагъэр ышІошъ хъугъэу, нэплъэгъу хъалэлкІэ кыфэгумэкІэу кыилупІагъ.— Пшъо пычыгъ. Моу пщэрыхъакІомэ адэжъ тынэсыжъмэ, къундысыу хэфэ дэгъу алыгъышъ, бжъэ горэм уешъомэ, угу риутэхыжышт.

— Ары, МэшІохъ, ары,— игумэкІ-гупшысэмэ къахэужыгъэу, пщы Емыпсых кІалэм фэразэу ышъхъэ фигъэсысыгъ.— ТІэкІу нахышІуІо сыхъугъэ фэд. Е-о-ой, кІал, цІыфыр апчым фэд джары зыкІаІорэр. Тыгъуасэ сыпсаушхоу пщы Марыху дэжъ сыкъэсыгъ. Джы сызэрэхъугъэр олъэгъу.

— Сыдэу пшІын адэ? О зы оІо, Тхъэм нэмыкІэу кыизэрегъафэ,— гупсынкІэ-лъэпсынкІэу ІугушІукІыгъ МэшІохъ, пщым исэмэгубгъукІэ кыбгъодахы, ыблыпкъ кыубытыгъ. Ардэдэм бгъунджэу чІыгум тырихыгъэу кышІошІыгъ Емыпсых. КІалэм кІочІэшІу зэрэхэлтыр джарэу лъэшэу зэхишІагъэу, ищы къопитІоу бгырыпхым дэупкІагъэр Іэ джабгъумкІэ ритІуп-щэхыжъзэ, МэшІохъ ІупІагъ: нэпцІэ-ІупцІэ нагъу, пшъэбыщэп, шъхъац Іужъу шІуцІэр зищыхъэ шІоигъоу кІакоу шъхъэ фэкІыхъашъом къешІэкІыгъ, шъхъэмрэ пшъэмрэ зы шапхъэ яІэу зэхэкІагъэх, пэкІэ шІуцІэ шъабэр бзыу тэмитІоу зэпэлулъ, джэнэ ежъэшъо Іужъур пшъэм къегъэчъэкІыгъ, а шэкІым

хэшЫкЫгыъ чылу хураехэр зэпэблагъэхэу, бгыапэм кы-
блэкЫхэу джэнабгъэм тепхыагъэх, тэмэ хуэрэе шыуамбгъохэм
ачІэгъ, бгыгучІэмэ кыашежъэу, обзэгъукІэ еупкІэхыгъэх пІонэу,
шыо бгырыпх псыгъом дэжъ, ыпчанэ шэрэчитІум арыфэным
фэд, пхэкІ хъати иІэп, ау цы огъэ шІуцІэм хэшЫкЫгыъ гъон-
чэдждэу шыгъым ыбгъухэр, ыпэкІи ыужыкІи ыкопкыыхэми,
ылъэгуанджэхэми, ылъэкІапІэхэми ачыпІэ кыагъэнафэу
кыыпхырафых, шыо шыабэм хэшЫкЫгыъ цокъэзэкІадэхэр
ылъакъохэм кыызэІаутыштэу кыыпшэху. «Мыр Къунчы-
къопшым зыгорэуштэу яхышыр, — ыІуагъ гукІэ Емыпсых, — ау
ахэмэ яягъэмэ, боу псынклэу ыуж кыафыни, пщы Марыхуи
арэу благауэ Іэбэныеп. ЕтІани МэшІохъ Къунчыкъопшым фэдэу
нэпкъ-пэпкъышхо дэдэу зэхэлъэп, нахъ зэкІужъ, ыІупшІэ
ІудэнакІэхэри ынапцэхэри нахъ тхыхагъэх, нэтІэ шыоф лыаг,
ынэ нэгъо инхэми хыалэлыгъэ-гупцІэнагъэр кыакІэшчы...»

Чы зэпыкІ макъэу кыэлугъэм пщы Емыпсыхи МэшІохыи
ашъхъэ къаригъэпхъотагъ. Лъэбэкъу зыбгъупшыкІэ кыапэ-
чІынэтІэ пхъэшъэбэ чыгышхом ыкыогъу кыотэу лы нэлүцэ
плІэмыеу пэлэу пырацэ зышыгъым ищэрэ ишабзэрэ зэрэзэІуи-
лхъэрэр алъэгъугъ. Ардэдэм МэшІохъ кыэплъаным фэдэу ыпэкІэ
зидзыгъ, Емыпсых бгъэкІэ чІыгум зыхидзагъ. Шырыхуэ шэ
тІупшыгъо ифагъэп, МэшІохъ шэбзашэм Іэ тыкукІэ еуи, пхъэ-
шъэбэ чыгым шызэпикІыгъ. Шырыхуэ цокъэ лыапэкІэ кІалэм
ышхэхэ кыдауи, кІитхужъыгъ. МэшІохъ ышхэхэ ІитІукІэ ыубыти,
зиуфагъэу шытызэ, хыаджрэтым иджэ макъэ кыэлугъ:

— Емыпсых! Бэ шІэн, макІэ шІэн, сэ уезгъэпсыхышт! Ори
ары, МэшІохъ, пщы ухъумако зыкыысфэмышІ! Лажъэ
спыпхышт! УитхыамыкІапІэ уисмэ нахышІу!

Пщымы пщылІымы Шырыхуэ хыаджрэтым зи паложыгъэп.
МэшІохъ бытэу зэрэщытэу, Емыпсых чыгъ тхъэпэ шыабэмэ
зэрахэлъэу макъэр кыздиІукІыгъэмкІэ плъагъэх. ынэгъу зери-
гъальзэзэ, кІалэм зыкыиуэнкІыжыгъ. Пщыри кыэтэджыжыи,
ицыабгъи ыкуашъоми тхъэпэ гъугъэхэр атыриутхыпкІыжыгъэх,
кІалэм еупчІыгъ:

— Сыд кыыишІагъ, МэшІохъ?

— КыыишІагъэ шыІэп, сшхэхэ кыдауи, спсэ сыхигъэ-
Іэжыгъ.

— Армэ хъун... ПщыпІэм текІужъмэ, пщы Марыхуи
игъусэхэми Шырыхуэ хыаджрэтым игугъу афэмышІ.

— Сыда, зиусхъан? Сэры мыхъугъэмэ...

— УлІэхъупхъ, сыкъэбгъэнэжыгъ, ау а укләкlor узэбэнын
цІыфэп. Сыфаеп пщы Марыхуэ шыхыагъу ышІынэу. Сэ
неушпчэдыжъ тадэжъ згъэзэжышт, пщым мыхэр икІуапІэх.

— Типшы, зиусхъан, лъэкIышхо иI. Оркыхъэр, байколхъэр, пщылIыхъэр кыIэтэу мы кыушхъэ мэзыр кызаукIэ, зи рамы-гъаIоу Шырыху зэдадзэшт.

— Сыгугъэрэп. А слъэгугъэр чIыкIом фэд, кызыщычIэушт чIыпIэр къэшIэгъуай. ЧIыгум зэрэтетым кышымыкIэу чIы-чIэгъыми щэзекIо.

— Сыдэуштэу?

— Илъэс пчъагъэм емызэщыжъэу чIыунэхэр чIычIэгъ гъогухэмкIэ зэпхыгъэхэу ышIыгъэхэкIэ сенэгъуе. Нэрэ Iэрэ агу мэкIодыжбы, макъи-лъакъи ымыгъэIоу, нэмыкI чIыпIэ кы-шычIэужбы. Ащ гу лыптагъэба о?

— Хъаау,— зэхихрэр ыгъэшIагъоу, игушыIэ зэпищызэ, щтэгъэ нэгукIэ МэшIохъ Iуплъагъ пщы Емыпсыхым.— Ащыгъум о пIорэр нахъ тэрэз, зиусхъан, кыохъулIагъэри сыуигъусэу хъугъэри цIыф есIонэп.

— Ары, ар нахъ тэрэз,— ыIуагъ Емыпсых, ыгукIэ пщыпIэм зэрэнэсыжыштым дэгужажъоу, Iэхъомбэ псыгъо кIыхъэхэри кIэзэзхэу ыпэкIэф ригъэчъагъэх. ШэкIоным дэтыублэгъэ къодыягъ, ыIуагъ, сыдэуи чыжъэу тыIукIыгъа? Ар сэлIо шхъаеи, пщыпIэр чыжъэн фаеп, сэ сыштагъэшъ, уахъгъу кIорэр сшIуаб, джыри мо бзэдджерылъфыр кытшхъарыоным ишынагъо сызэлъиIыгъ. О-уи-уиу, сыд хъалэмэт сызхэфагъэр? Къэзгъэ-шIагъэм гумэкI симыIэу, сшIоигъор сшIэу, сишыпэ зыдэгъэ-загъэм сыкIоу сыхэтыгъ. Джы сэр-сэрэу машIом сыхэхъагъ. Джары, Марыху, мыдаIорэр хъарылъф зыкIаIуагъэр, хъэм кылыгъыгъэкIэ арэп, хъэм фэдэу укырафэкIэу, укырамыдзэу, уасэ кыпфамышIыжъэу укызэрэнэжыштым пай. Сыд сэ сишхъэкIуагъ абдзахэмэ анахъ пхъэцыжъэу ахэтыр пыи сымышIымэ мыхъунэу? ШъхъакIо зышхырэр шхъэ шхыгъо ефэжы аIуагъ. Акъыл зыфэзгъотыжыгъэмэ, нэмыкI шIыкIэ сылтыхъун фэягъ. Мылъку сиI, былымыр сыхъой. Сэ сыхэ-мыхъахэу Едыдж Къэлэубатэ Iүзэзгъэхыни згъотыни, былымым емынэцIын шыIэп. Ары шхъаеи сэ сы Пщыщэкъо Емыпсыхба! СIорэр чIым нэмысзэ апхъуатэу, сшIэрэр шIагъэу, цIыф кыспэмыгушыIэжъэу сызэресагъэм сигъэплэхъугъ. Джы, умыуцумэ, къиуцукI уIукIэн зэраIоу, сэр-сэрэу сыкIуи, кыушхъэ мыжъо зандэм сыпэуцугъ. Ащ сэшхокIэ сеокIэ, сыд есшIэн? Щэбзашэр фэстIупщымэ, кызэпикIын, сакIыб дэтхэр естIупщыми, къэбар ышIэгъахэшъ, зэригъэкIолIэнхэп...

— Муары, зиусхъан, пщыпIэр къэлъэгъуагъ, угу умыгъэ-кIоды,— пщы Емыпсых игупшысэ хылыгъэхэр МэшIохъ зэпичы-гъэх.— Къундысыу хафи уезгъэшъон, машIуи сшIын. Типш шэкIоныр къеухыфэ, Iанэри хъазыр хъун...

Клалэм кыырилохэрэм ямыдэлужьэу, пщы Емыпсых икло ригьэхугь, пщыплэр кыызэрэблэгъагъэм гупсэф горэ кыыритыгь, нэгүф чъэклыгъэр лэплэ-лаплэу кызушэплыгь, ынэ шхуантлэхэр кычэфыжыгъэх, лупшлэ лужьоу кылузыгъагъэр луиубытэжыгъэу загъорэ ыгъэхублаблэштыгъэ, тхьэлтэлү горэхэр ыгуклэ кыпчыштыгъэнхэ фае. А зэпстэум Мэшлохь гу алытагъэми, ымылэгъу фэдэ зишлыгь, пщыплэм тетмэ зи арымылоу, къундысыур зэрыт шьонтыр кыгъоти, лэгубжъэм из кыыригъэчъыгь.

— Ма, зиусхъан, мыш угу риутэхышт,— фищэйгь Емыпсыхыпщым лэгубжъэр.

Пщыр фэе-фэмыашьоу къундысыу лэгубжъэм ештъагь, ыпакли ылупшлэхэри лэплэлплэккыклэ ылтэккыжыгъэх. Мэшлохь лэгубжъэ нэклир ихыжьи ланэм зытырегъэуцом, пщэрыхъэкло нахыжъым игуадзэ нэчапэклэ пщы хъаклэм фычлэплы, клалэм кыфидзыгь:

— Шлэху кыэжъугъэзэжыгь, Мэшлохь.

— Пщы Емыпсых зыгорэ къеклугъэп.

Зэхихыгъэ кыэбарым пщэрыхъэкло нахыжъым кыыхыригъэхыгь, лыр зыупклэтэрэ клалэмэ унашъохэр афишлэу ашъхъэрытыгъэти, ынэгү пщэр хурае тхыо маклэр рычъагь, адыгэ плэо шхъакор зышъхъэригъэккоти, гүлэ гумэккыр ынэ кыпшымэ кыклэщэу кызулупхъотыгь:

— Зиусхъан, шхыныгъо пэпчъ слтэкк кысымыгъанэу сылтэплтэ. Лыр щэ-пллэ ясэгъэлтэсы, фыгури, плэстапхъэри, нэмыккыри ащ фэд. Кыыслэкккыгъэ гъомылэм зыгорэ кыуишлэнэу щытэл...

— Угу гъэпсэф, Былау, о уишхын шлыгъэ лажъэ илэп, сэ кысэгоуагъэр нэмыкк,— лэутлэ маклэ ышлыгь пщы Емыпсых.— Моу зыгорэм сеткысэхыгъэмэ.

— Армэ лофэп, зиусхъан, тхъауегъэпсэу,— Былау жьы клэтэу пхъэнтлэккы шхъакор пщым фигъэуцугь.— Сишхын шлыгъэ кыыогоуагъэу типщ зишлэкк, силоф ылошт. Тхъэм ынэшлү кыысщыфагь. Дэй укыызэрэхъугъэр сыгу кыео, ау сэ сшлыгъэ шхыным имылажъэу олошт, сымыгушлони слтэккрэп. Кыысфэгъэгъу, зиусхъан.

— Былау, пщыр кыэккложьы! — кыыхэкууккыгь пщылк клалэмэ ашыщ горэ.

Жьи кли, пщыри зэрахэтэу, гъэхъунэ цыпэмклэ ашъхъэхэр агъэзагь. Пщэрыхъэкло нахыжъэу Былауи ытх зэрэуфагъэу зэплтэккыгь, ардэдэм зиузенккыжьи, нэплтэгъу гүлэр Мэшлохь тыридзагь, мэшлотэпхэр кыыхынэу лэ фишли, пхъэ гъугъэ зэхэлъым ечъэллагь.

— Псынклэ, Мэшлохь, псынклэ, еужьыр, машлор кызэклэ-
гъан. Сыдэуи шлэху типшы шэклоныр кыухыгъа, ы? — Былау
члплэ имызэгъжэу пщыр кыздиклыжыбрэмклэ зэ маплэ,
зэ Мэшлохь зэрэзеклорэр шложъажь.

Пщы Марыху зыбгырыузэ ышххэ гъэклыгъэу кьелъэ-
клони, ыуж нэбгырэ зыщылл ит. Тэклу тешлагъэу гэххунэм
исэмэгубгуклэ джыри хулыфыгъэ заулэ мэзым кыхэклыжыгъ,
хьэшэклуахьэхэри кьэлэгъуагъэх.

Мэшлохь мытхытхэу, зышыгугъыжэу мэшлотэпхэр
яжэм зырыз-тлурьтлоу кыхехых, ау кыхихрэ пэпчэ машло
хэлъыжэп. Калэр кызэклэштагъ, ежэ шэлъэбгъур итлуклэ
гулэнклэ ытхэу фежъагъ. Пщэрыхэкло нахыжъми ынэгу
хурэе пщэр жопплы кэххугъэу тэпхэр зыхэлэ ежэ шалъэм
зытырищэягъ.

— Мыдэ еплъ, Былау, — ыгушххэ кыритхэу ежэ цлынэ
лэбжыбыр Мэшлохь кыгъэлэгъуагъ. — Ташыщ горэ кысэ-
шхыошлагъ, ежэ шалъэр ыбгуклэ ытхуи, шэлъачлэм псы
риклэагъ.

— Ы? — кызэклэштагъэу Былау ымакэ кьэфэхыгъ. —
Ашыгъум ори сэри тынэхугъ, пщым тшэо рихынклэ усэгэгугъэ.

Алони ашлэни амышлэу Мэшлохьырэ Былаурэ зэлуплэу
щытхэзэ, пщы Марыху ынахэ зэхэгэштэуагъэу кылухъажыгъ.

— О сэц нах лшэу укычлэклыгъ, зиусхъан, — Марыху
хафэу лшхыпцлагъ пщы Емыпсыхым. — Сэ делэ-делэу мэзыр
къэсэушгъ сыхэт. Псэ зыпыт сапэ кьифагъэп. Мыщ зы куп
тыгъуасэ дэгъоу шышэклуагъ. Тишэклуаплэми тафитыжэп,
шхъадж шлоигъорешлэ. Моу зэ тыгъэкложь, а кьушххэ мэмэ
афэгъэзагъэмэ яфэшъуашэ сэ язгъэгъотышт. — Етланэ пщым
нэплэгъуклэ пщэрыхэкло нахыжыыр кыгъотыгъ. — Сыд
шлыгъэ шыл, Былау?

— Зиусхъан, мырэу жэу укыхэклыжэу уихэбзагъэпти,
учылыжыын слуй, сыгулагъэп, — зиухыжэу ригъэжъагъ Былау.

— Сыд машло зыклэшгумышлыгъэр?

— Тэпхэр класагъэх, зиусхъан.

— Мэшлохь! — пщы Марыху клалэм ыцлэ пхашэу кылуи,
ащклэ елэклонэу ежъагъ. Пщы Емыпсыхи гумэклэу клэклэу
ишъоогъу ыуж ихъагъ. — Сыд, делэж, тэпхэр оклуасэфэ о
пшлэрэр?

— Зиусхъан! — пщыл клалэмэ ащыщ горэ къэджагъ. — Ар
лофы икхурэп. Сэ шталуки, ештэкъауи, мэшлохадзи слыгъ,
джыдэдэм зэхэзгъэнэшт.

Пщым ишазымэ шхъалу дэгъэнэгъэ къамыщыр
кыбидипхоти, макъэр кыздилуклыгъэмклэ ыгъэсысыгъ.

— Къамыщышъо усшIымэ, укызэхэнэн. Ар сшIошъ мэху.— Пшыр МэшIохъ ыпашъхъэ иуцуи, еупчIыгъ: — Сыдэу-штэу тэпхэр бгъэкIосагъэ?

— Зиусхъан, щэлъачIэм...

КъэIогъу римыгъафэу Марыхъу шыукъамыщ огъур МэшIохъ ынэгу къырифэкIыгъ, техъупкIагъ:

— Джыдэдэм чылэм кIожьи, машIо къахъ!

Къамыщ огъуми унэшъо пхъашэм и ягъусэу пшы Марыхъу ышIагъэр зэримыдагъэр шэкIо бгъашхъом къыгъэлъэгъуагъ, ардэдэм къэкIый чыгъе чыгышхом зытырипхъотыгъ. МэшIохъ ар инэплъэгъу къыфагъ, пшы Марыхъуи зэригъэбэнэкIыгъ. Ипщ джыри къыжэхон зэрилъэкIыштым ищынагъо зэхимышIажъу, бгъашхъор мэзым хэбыбэфэ МэшIохъ гуIэ-гумэкI нэплъэгъур тырихыгъэп. Пшы Марыхъу кIалэм ыкIыб зэрэфэгъэзагъэу ишэкIо бгъашхъо кIэлъыплъи, ыгу лъатэу зэриIожьыгъ: «Мы джэгъуалъэм сибгъашхъо къыззэригъэсагъэн фай, къамыщ огъур ежъ тефагъэм фэдэу зипхъотагъ. ШэкIо бгъашхъомэ цIыфхэр якIасэп, къызэбгъасэхэмэ, яшэкIон къыщэкIэ. Ащ сэ гъунэ лъысфын, шкъун ритэу, зыгорэхэр риIоу зыслъэгъукIэ, аужырэ фэсшIын... Мэзым тызэрэщышэкIоштыр сшIэзэ, къыздэхсхын фэягъэп, ау мытапэкIи шъофым сыщышакIо зэхъуми, ом ибыбэти, дахэ зишIэу итыштыгъ нахъ, иIоф фэцэфыжъыштыгъэп. Нахъыпэм ышъхъагъ зызышIырэ бзыухэр къыриутэхыштыгъэх, тхъакIумкIыхъэми е баджэми чIым зытырилъагъокIэ, щэм фэдэу зыкырирдыхыштыгъэ...»

Бгъашхъом къыфыхыгъэ гупшысэхэр пшы Марыхъу шъхъаруужьи, кIалэм зыфигъээжъыгъ, шъхъэм къеогъэ лъы бзаджэр ехыжъызэ, нэжъыкIэ Iуплъагъ, бгъашхъом пае джыри зэ жэхао шIоигъуагъ, ау игъусэхэр зэтекъагъэхэу къызэрэлъыплъэхэрэм зыригъэIэжагъ.

МэшIохъ ынэ инхэм гухэкI-губжыр къакIэщыштыгъ, ыпэлъэлухэр кIыфы къэхъугъэхэу зэлукIотыштыгъэх, ыIупшIа-кIэхэр къыхэщ-къыхэмышшышъоу тхыоштыгъэх. Пшы Марыхъу инэплъэгъу кIалэм ынэгу къытырихи, ыбгъэ пытэ Iужбу, ыпчэнэ псыгъо тыридагъ, Iэбжым инхэу зэкIикъузагъэхэми макIэу къагъэтхыуагъ. «Мы слъэгъурэр,— зэриIожьыгъ пшым,— сшIокIэлэцIыкIуэ, лы къэхъугъ. Узакъоу чIыпIэ зэгъокI горэм ущыпэкIафэмэ, шIу уимыгъахынкIэ сенэгъуе. Сэ къысте-гушхонэп, сыд Iо фаеми, шъэоужьые цIыкIоу къэхсхи, спIугъэ, шхыни щыгъыни щызгъэкIагъэп...»

Къэзыстырэ нэплъэгъум джыри кIигъэстыным фэмыеу, МэшIохъ ынапIэхэр ридзыхыгъ, нэчапэкIэ чIэплъи, къэмылъэ-гъожьырэ шэкIо бгъашхъом ехъопсагъ. «Ощ сыфэдэу тэмэ

лъэшхэр згыотыгэмэ,— ылуагь ыгукІэ,— сэри зыспхьотэни, хи, ктушгьхи, мэзи зэпысчыни, пщы Марыху зышысымылэгъужышт чыпІэ гупсэф кыхэсхыштыгэ... Хьау, хьау, сибгэшхьо лъэш, сэри тамэхэр сігэх, гу сшІымэ, тамэхэр кыызгокІэштых...»

Пщы Марыху МэшІохь жэхэонэу зызэригэхьазырырэр пщы Емыпсых ылгэгъугь, ау гушыІэ кыІонэу, ыІэжэнэу игъо имыфзэ, хуштыр хуугэ. Ащ пщы Емыпсых ышгъо кыхы-ригэхыгь, еж ынэпашгъо кьамыштыр кырафэкІыгэм фэдэу кышыхуугь, кІалэм ыгу егъоу, ынэгу кІэлплъэнкІэ укІытэу ышгьхэ риггэээкІыгь.

— Сыд узпэтыр, хытІум азфагу кыкІыгь? — кІалэм джыри жэхо шІоигъоу Марыху зыришыгь.— Унэ кытІэтІэу укьысэплгы.

— Бьяу, зиусхьан, бьяу,— мэкэ шгъэбгъэ шгъхьыгьэкІэ пщы Емыпсых иштэгъгу ытамэ телэбагь, нэ шІуцІэ зэжухэу губж машІор кыызкІихырэмэ еж инэплгэгъу гужыагэ апыгъохыгь. Пщы Марыху ыпкь кудынигэ ІудэнакІэ горэ шызэпычыгэм фэдэу ардэдэм кьэлэнлагь, кІэкІэу кыгьази, кІалэм ыпашгьхэ кыкІыжыгь. МэшІохь зыгорэ шыгъупшагъэу ыгу кьэкІыжыгэ пшІуигъэшІэу щальэр ыпхуати, яжэр ритэкъугь, щэлгэ цакІэр чІыгум риутэкІызэ, нэкІ шгыпкьэ ышІи, чылэмкІэ кІилагь.

— Шым тетІысхьэба, нахь псынкІэу укьэсыжын,— лгыджагь кІалэм зыгорэ.

— ИшыкІагэп! — кІэкІэу кызэридзэкІыгь пщы Марыху.— Лгэсэу орэкІуи кьэрэкІожь. ЕтІанэ сэ ащ езгьэлгэгъушт машІор зэрэзехагьанэрэр.— Чэтгэжьагэхэр, нэкулхэр, кьуаехэр, шгуатэр, пхгэшгьхэ-мышгьхэхэр зытиз Іанэм пэтІысхьээ, пщы Емыпсыхым шгьхэщэ фишыгь.— КьетІысэх, зиусхьан. Модэ, Былау, а делэм емыжэхэу, машІо ашІынэу яІу.

ПшитІури оркыхэри Іэнэ-хьураемэ акІэрысхэу, пщылІунэлутхэр, фэкьолІхэр адыкІэ Іудзыгэхэу, ашІэн фаер ашІэмэ, агьотрэр зыІуадззэ, пчыхэ хуугэ. МашІом анэгухэр кыггэ-нэфхэу заулэрэ шысыжьхи, шыбылыкь гьэлаггэмэ пщы-оркхэр якІужыггэх, нэбгыриплІ кьэрэггулэу кьэнагь, адырэхэр онэкІадзэхэр, кІыІутельхэр якІэлгынэу, уанэхэр яшгьхьантэу машІом кьегьольэкІыггэх.

II

Бжыхэ мээ фабэхэу икІыггэхэм, кІымафэм иапэрэ мазэу пидзэжыггэм пщы Марыху иунэ-хьакІэшхэм, шгэц-кьакьы-рхэм, шагу игьэкІотыггэм кьяшІэкІыггэ чІыгу бзыхьаф тІуп-

щыгъэхэр къэтэбэ шхуантIэу къэшхъыжыгъэ уцмэ зэлъаштэжыгъ. Пчыхъэ хъункIэ сыхъат зытIуш джыри къэнэжыгъ. Тыгъэм ыкIуачIэ кыщыкIагъ. Сьд фэдизэу мафэр фэбагъэми, кIымэфэ мазэба, пчыхъэм риублэгъу зыхъукIэ, нэгущхъэм кьелэу къэучыIэу регъажэ. Загъори ошхуапщэхэр кытехъэх, тыгъэ кьохъэпIэ-къокIыпIэ лъэныкъохэмкIэ кызыкIэхэкIэ, къещхырэп, бгъу горэмкIэ рекIошхэкIхэшъ, уашъор къабзэ къэхъужы. Джыри темыр-тыгъэкъокIыпIэ лъэныкъор зыдаIыгъэу ошхуапщэ утIэрэхыгъэ чIыпцIэхэр къэльэгъуагъэх. МэшIохъ кыызетеуцуи, ахэмэ алъэныкъокIэ плъагъэ, хъау, къещхын фаеп, ыгукIэ ыIуагъ, пщы шагум дэплъагъ, гоцэ унэм ыхэкIэ шыт пщэрыхъапIэм ионджэкъышхъэ Iугъо макIэу кыриргъэсыкIыгъэм уашъом дигъэплтыягъ. Бгъэжъ шIуцIэшхор тэмэ убгъугъэхэмкIэ фэмбэу огум щесы, бзыу шъорыогу цIыкIум зэ ащ ыпэ зешIы, зэ ычIэгъыкIэ блэбыбыкIы, етIанэ кIэхъэ-кIэмыхъашъоу ыуж итэу лъэбыбышъ, ышхъагъ зешIы. «Бзыу цIыкIур зышхышт бзыум Iоджаго» аIуагъ, сьд пфэмыгъотрэр, шъорыогу цIыкIу, МэшIохъ кыызетеуцуи, ыжэ Iузыгъэу бгъэжъымрэ бзыумрэ чэзыу-чэзыоу яплтыгъ, нэпллэгъур кыриргъэсыкIы, нэужым ежэ зэгъыжыгъ: «Зыгорэм теушъыинкIэ экIэми тылаз, тшхъэ фэшIу хъуштым тегушсысэрэп, тшIэштыми тIоштыми ягъуа-ямыгъуа тIорэп, тымIофмэ тафежъэшъ, тIоф зыгорэм зэрифэштым фэдэу, губгъэн къэтэхы, гузэгъабгъэм тыхэхъэ».

«Ау етIани бзыу цIыкIоу загъорэ бгъэжъым ышхъагъ зызышIырэм тыфэд,— джыри зэриIожыгъ МэшIохъ.— Типщыхэм апшъэ ууцуныр хэгъэкIи, уагоуцоми укъызгуаутышт. Муары, бгъэжъыми ышхъагъ зызышIыгъэ бзыум филти, кыриргъэсыкIыгъ. Сэри сызэрыт чIыпIэр сымышIэу шытэп, слоштымкIи сшIэштымкIи сызфэсакъыжы шхъам, пщы Марыхъу изэфэшIу къэшIэгъуай, кIэнкIэ занэм кыриргъэкIынышъ, ошIэ-дэмышIэу кыбжэхэошт, етIанэ ыгушIу кызыщыкIырэм, дахи кыуиIошт, иджыби пфилэбэжыышт. Ары шхъам, кызхэсымыгъэщыми, шхъакIор кыистекIо, сыгу хэгъэкIырэм гужъ фэсымышIын слъэкIырэп. СицIыкIугъом щегъэжыагъэу тхъапшырэ зэсIожыгъ: «Зэ моу ины сыгъэхъу, сшъо дэпхыгъэр озгъэпщыныжын». А чIыпIэм гукъаоу сшIыштыгъэр егъашIэм сщымыгъупшэжынынэу кысшIошIыштыгъ, ау мэфэ заулэ зытешIэкIэ, пкIыхъэпIэ дэим фэдэу кIодыжыштыгъэ. Джы сызнэсыгъэм пщи, оркъи, фэкъолIи слорэп, хэти шхъакIо кысыхъу фэгъэгъуштытэп. Муары, шэкIо бгъашхъоми ыдагъэп пщы Марыхъу кыызэрэсэуагъэр. Тищагудэтхэми, пщылIыхэми, оркъыхэми ашхъэхэр рагъэээкIыгъэх, пщы Емыпсыхи ышъо чъэкIыгъэу, нэплъыз-нэшхъаикIэ къаплтэщтыгъ. Къолбэшх ХъэбатI ары, ыпэ-жэкIэпэпкъ къэгъэщы-

гъэхэр зэнэсыжхэу, ІушІэ пІокІэ жабгъокІэ ІушкІашкІээ, нэхаеу къапльэштгыэр. Слъэгъу зэрэмыхурэр ежыри зэхешІэн фæе, тьдэ сыщилъэгъугъæми, симылъэгъу фэдэ зешІы... КІо, хъугъэ, мыщ фэдизэу зызгъæхэрэм сэ къыс-фашІэн шыІеп, сыгу исыубытагъэрджы зысымышІæкІэ, нэужым сфэшІэжышттæп...»

«Сыд Іоф дысиІагъ, хэт сыригъэзыгъагъ пщы Емыпсых ыуж симыхъэм мыхъунэу,— зэдэожыштгыгъетІани МэшІохъ.— Ары, нэшІукІэ зыгІо-зышІэ къызэрэсІуплъагъэм сызыфищагъ, мэзым шакІо зыхахъэм, гъэшІэгъонба, сыгукІэ къэсшІагъ мыхъун горэ къызэрехъулІэштыр. Сэры мыхъугъэмэ, Шырыху хъаджырэтым къыукІыштгыгъ. ПщымкІэ сшІагъэм сырыкІэ-гъожырæп, ар хъакъ. Ары шъхъам, сэ ащ къысфихыгъэ шъхъакІор ары джы сызышхырэр. СимэшІотæпмэ сафæплъы-рыгъэмэ, пщы Марыху къызысфыщыхъан шыІэштыгъæп. Ар сэІо шъхъам, апэрæп къызызжæаорэр. Сызэшъэожъæм, кІэлэ Іэтахъо сызэхъум, къамыщышъо сишІæу зæп къызэрэхæкІыгъэр. Ашыгъум сэ силажъэр нахыбагъ. Джы бзэджерылъф горэ къысэшхъуагъ, силажъæкІэ тæпхэр кІосагъæхæп. Е сыдэу хъугъа ыІуагъæп, е зилажъэм къыкІæупчІагъæп, сэрыти зыфырикъу-щтыр, игубж къыстырикъути, пщы Емыпсыхи ыгъэгъуІæжъу, лІымэ апашъхъэ джæгуалъэ сыришІыхъагъ. Хъау, пщы шагум сыкъэсыжыфæ сыгу шъэрэ зæокІыгъэ, унашъхъэмэ сактызы-теплъэм, сыгу къыпиІонтІыкІыгъ, пщы Марыху къысихыгъэ шъхъакІор фæзгъэгъу сшІоигъоу джыри сыгу къэушгъэбыжыгъ, ащ фæди лІымэ къяхъулІэ зæсІожыгъагъ шъхъам, зыІэ къысте-зыщаеэ есагъэм щигъэтышттæп, нахъ бзаджæ къысфæхъушт...»

Гъогум тетыфæ МэшІохъ зæгупшысагъæхæри, рихъухагъæ-хæри, зэрæзекІонэу ыІоштгыгъæри ошІэ-дæмышІæу щигъэзыягъ, пщы шагум дэІабæхæу, шыІæо-лъаохæу, гъæстыныпхъэр зыгъæ-хъазырæу дэтхэр зельгъум, нæмыкІæу зэрæзекІон фаер къыгу-рыІуагъ, бæ зэхимылъашъоу къызэрыкІоу зишІымэ, игухæлт пæблагъэ зэрæхъуштыр ынæгу къыкІигъæуцагъ. Акъыл хæмылæу, зæтемыфæу лъæбæкъуи сшІы хъушттæп, гушыИ сІошттæп, ыІуагъ, армырмэ сыкъашІæшт. Лы Іушыжъхэр шагудæтмæ ахæтых...

Сыд фæдизэу кІуачІæкІэ Іоф ышІагъæми, МэшІохъ пкІантІэ къехыштгыгъæп, ау ынæгу машІор тырихы хъуштгыгъэ. Джыри гъогууанэу къыкІужыгъэм зæкІигъæплъыхъагъ нахъ, ылъакъо-хæри пшъыгъæхæп, ежыри уцагъæп, бгъэм къыдæкІырæ мэшІоажъым ыІупшІæхэр макІæу егъæукъæпыхæшъ, бзæгупæкІэ егъæушынæх, напæм тель гумæкІыри жъэрымæу къытырихыри зæпигъæу шІоигъоу, Іæгушъо ІужъухæмкІэ нæгур еІоты, шагу-дэтхэр обыаужыфæ жъы къызІуегъахъэ.

Пщы шагум МэшІохъ зэрэдэхъажьэу, кыпаплгъэу кьогъум къотыгъ пІонэу, Иныхъу быт ынэгу псыгъо щхыпэ тхъагъэп-цІым зэищызэ, хъаІэщ кІыбым кыдэкІыгъ.

— Сьд уикъэкІожьыкІ, МэшІохъ? Типщи игъусэхэри кышыунэу, узакъоу укъэкІожьэу уихэбзагъэп, — цыхъемышІ нэлплэгъукІэ Иныхъу быт кІалэм ынэгу кыкІэплгъагъ.

— Мыхъун кысэхъулгъагъ, — игукъао ынэгу кыкІэщэу ыІуагъ МэшІохъ. — Тэ ташыщ горэм яжъэр ыбгъукІэ ытхъуи, щалъэм псы ригъэхъагъ, мэшІотэпхэр ыгъэкІосагъ. Типщ ащ ыгъэгубжи, сыкыфыжыгъ.

— Сьд ыІуи?

— МэшІотэп щалъи къахъ, Тыгъани кыздащ ыІуагъ.

— Пшгъэшъэжыер мэзым мыкІомэ мыхъунэу, сьд иІоф щыІ?

— Тыгъанэ илэпс шІыгъэ типщ ыгу къэкІыгъ, Иныхъу. Пщымыгу къэкІырэр фашІэхъабзэ. Ори сэри ащ тыкІэупчІэжын тыфитэп.

— Шъыпкъэр уадэжъ, кІал. Пщым ыІуагъэр тэ итыутыжын тыфитэп. Джары пщэрыхъапІэм Тыгъанэ итышъ, зифэпэнэу еІу, ежъ ышІыгъэ хэубэхэри зыдерэшт... Ары, сщыгъупшэжыгъ, уимэшІотэпхэр хэта зыгъэкІосагъэр?

— СшІэрэп.

— О пшІэрэп, сэ сэшІэ.

— Хэта, — пщэрыхъапІэмкІэ ежъэгъэ МэшІохъ нэлплэгъу стырыкІэ кызэбэнэкІыгъ.

— Нэнау куапсэ шъуигъусэба?

— Тигъус.

— Ащ фэшъхъафэп кыыошхъошІагъэр. Тыгъанэ а копсэ-жыр зыфыреплгъэкІырэр бэшІагъэ.

— Ары Іолъ. ЗыпарэкІи сегуцэфагъэп.

— Тыгъанэ зи кыуиІуагъэба?

— Хъау, игугъу кысфишІыгъэп...

— КІо, хъугъэ ащыгъум. Сэ кызэрэосІуагъэр цІыф емыІу... Лъэсэу мэзым шъукІощта, хъаумэ пщым нэмыкІ ыІуагъа?

— Къысфэгъэгъу, Иныхъу, джыри лажъэ къэсхы пэтыгъ, — укІыташъо зытыриштэу, МэшІохъ ышъхъэ риуфэхыгъ. — Типщ иш чъыгыжъ икІыкІыгъэм зелъэм, машэм ипкІи, ылъакъо ыгъэузыгъ. Ишыушэу шэщым чІэтыр фэсфынэу кысиІуагъ.

— Уанэр кытырызгъэлъхъашта?

— Шым фэшІу уанэр кытырыбгъэлъхъан адэ. Типщ зыфэдэр пшІэрэба?

— Ащыгъум Тыгъани шыуанэ кыфызгъэшІын.

— Ары, ары, Иныху, псынклаоу тынэсыжын фай. Кысфэгубжыгэти, лъэсэу сыктыфыжыгъ. ЧъэкIэ нэсыжи, сиши Тыгъани лъэтемытэу кысфэгъэсых ылауагъ.

Иныху, теуфыхагъэу елъэкIонызэ, шэщымкIэ ежагъ, МэшIохъ пщэрыхьапIэм кIуагъэ. Пчъэхэр зэлугъыкIыгъэу шъхьадж зыфэгъэзагъэм ышъхъэ хэгъэнагъ. Зым шыуаныр зэлешIэ, адырэм лагъэхэр етхьакIы, лыр зыупкIатэри чэтыр зэлэзыхыри шъхьафых, тхьацур зыпшэрэм ыIэмэ хьаджыгъэр къапэтэкъу. Ахэмэ такъикъ горэм яплъи, МэшIохъ мэкъэ IэтыгъэкIэ шIуфэс арихыгъ. Бзылъфыгъэмэ ашъхъэхэр къапхьотагъ. ЗэкIэмэ апэ Тыгъанэ кыльтэгъуи, макIэу кыIугушIуагъ. Ащ лы упкIэтагъэр елъэсышъ, шыуанышхом ит псым хетакъо.

Гур пэмэ, макъэр екIы алауагъ. Апэ кыиупсэлтыгъэ гушыIэхэр МэшIохъ ежыри зэхимыхыжыгъэхэу кышIошIыгъ, ымакъэ ылъэкIи, нахъ лъэшэу кыIуагъ:

— Тыгъан, типщ сыкыплъыгъэкIуагъ. ШэкIо пщыпIэм уилэпс шIыгъэ щешъо шIоигъоу ыгу къэкIыгъ.

Зэхихыгъэ гушыIэмэ Тыгъанэ зэтырагъэкъагъ, лы упкIэтэгъэ такъырхэр ыIэхьомбэ тIуакIэмэ къазэрэдэщэу, шыуаныпсым зэрэхитэкъон фаер шыгъупшэжыгъэу, нэбэ-набэу, нэ шIуцIэ инхэмкIэ МэшIохъ кыIуплбагъ, нэгу къопцIэ хъураер къэчэкIыгъ, нэпцэ шIуцIэхэу бзыу тэмитIум фэдэу зэпэлүтхэр зэрэдишэягъэхэу дзыгъэх. Адырэ бзылъфыгъэу зыжэ Iузыгъэу къаплэщтыгъэхэми МэшIохъ инэплъэгъу зырызэу атыридзэзэ, анапIэхэр раригъэдзыхыгъэх. Ащ ыуж «къыкIыр» кыиригъэкIэу, МэшIохъ пшъашгъэм шъхъэ фишIыгъ.

Тыгъанэ зыкыишIэжи, итIумэ ачIэфэрэ лы упкIэтагъэр шыуаныпсым хитэкъуагъ, лэгъэ IэплъэкIымкIэ ыIэхэр ылъэкIи, пщэрыхьапIэм къыкIыгъ, МэшIохъ кыкIэрыхьэгъэ къодыеу пщэрыхъэкIо нахыжыым иджэ макъэ къэлугъ:

— А Хъэсас, пчъэм кыIукI! ЦыфышIум ытхьакIумэ дэгу алауагъ. СыджIэ уищыклагъ ныбжыкIитIумэ зэралоштыр.

— КъопцIэ нэшхъо копкъ клакор уды алауагъ. Удым хъурэр зэкIэ ышIэн фаеба,— кыдзыгъ нэмыкI бзылъфыгъэ горэм. Бзылъфыгъэхэр зэрэгъэшхыгъэх.

— Оры хьабз уд шыпкъэр,— ыIомэ цIацIэзэ, Хъэсасэ пчъэм зэрэлукIыжърэр МэшIохъи Тыгъани зэхыхыгъ. Ащ нахы ежхэр зэрээрэлъэгъухэрэр нахъ ягушIуагъоу, нэшIукIэ зэлуплбагъэх, Iупэ шъабэкIэ зэлугушIуагъэх, етIанэ МэшIохъ ынэгу пхъэшэгъэпытагъэр кIэлъэу кыIуагъ:

— Джыдэдэм уиунэ кIожыи, щыгъын тIэкIоу уиIэр шъхьангъупчъэмкIэ их, чэу кIыбым дадзи, шэщ Iупэм кыIухьажэ.

Шъхьац шIуцIэ IапIэу шъхъэтэхъо куплбым кыгчIэзыгъэр гузэжъогъукIэ чIиупкIэжъзэ, щтэгъэ нэгукIэ Тыгъанэ кIалэм

кыIупльагъ, къэупчIэ шIоигъоу IупшIэ шэплъ пцэрхэр кызытэрихыгъ, ау МэшIохъ кIэкIэу кыпиупкIыгъ:

— Ужэ кызытэмых, ослугагъэр шIэ.

Тыгъанэ кызысмыплъэкIыжъэу иунэ чъэжыгъэ. МэшIохъ зыпкъ итэу, мытхъытхъэу шэщыпчъэмкIэ реплъэкIызэ, пшы щагум уккызырэдэхъэу сэмэгубгъумкIэ шыт чыиф унэ цIыкIоу Нэнау куапси, козынитхъухэри, ежъыри зыщыпсэхуэрэм ихъажыгъ, кIымафи гъэмафи щыгъы хабзэу иIэр пIэтэхъом кIоцIипхагъ. Ары шъхам, цы пIэтэхъо пкъыем ыщыпэхэр зэрэубытыхэрэп, зэкъольэшгужьых. Аркъэн дзыкIэ Ерыстэм аригъашIэ зэхъум, нахъ дэгъоу ыIэ кыыригъэхъаным пае, уахътэ зыхигъуатэкIэ ыгъэфедэщтыгъэ кIапсэр пIэкIор чIэгъым кычIихи, ищыкIагъэм фэдиз кыпиупкIыгъ, пIэтэхъо цыпэхэр ащкIэ пытэу зэхипхагъэх, пIэкIор лъапсэм кыыринэгъэ кIапсэр иджыбэ рилъхъажыныр щыгъупшагъ. ПIэтэхъо зэкIоцIипхагъэр ыIэ пылгъэу пчъэ нэзым кыдэплъи, зи земыльэгъум, лъэпэрыкIо-елъэкIонэу унэм кыкIыжыгъ, чыиф унэ кIыбымкIэ речъкIи, Тыгъанэ ищыгъынхэр чэум зыщышъхъапыридзышт чIыплэм пэблагъэу зэкIоцIипхагъэр чэу кIыб ышIыгъ, унэ къогъум кыкыкъокIыжьи шэщым фиузенкIыгъэу, пщым ягуашэ къакIоу ыльэгъугъ. МэшIохъ ыгу къэсысыгъ, мыри тыдэ кыысфизыгъа, зыфэмые Iуплэмэ, ынэ мэузы, ыIуагъ, ау ардэдэм зызIэкиубытэжьи, сэмэгумкIэ дионтIэхыжьи, Iупэщх макIэр ынапэ телгъэу гуашэм пэгъокIыгъ, ыбг фиуфзэ, шIуфэс рихыгъ.

— Пчэдыж нэфылъ кыыштэгъэ къодыеу шакIо шъудэкIыгъэба, сыда мыщ дэпшIыхъэр?

— СимэшIотэпхэр, псы акIикIи, Нэнау куапсэ сшIуигъэ-кIосагъ.

— Пщым епIуагъэба ар?

— ЕIогъу сыригъэфагъэп, машIо къахъ ыIуи, сыкыи-фыжыгъ.

— А кIал, Нэнауи ори шъумышIыкIай. Пщыр пцэу Тхъэм кыыгъэхъугъ. Шъо сэмэркъэу делагъэхэу зэдэшъушIыхъэрэр ащ епэсыгъэп, зыжъугъэгубжыкIэ, шъупсэ Iуихышт.

— Сэ сыд силажъ, тигощэ лъапI?

— Лажъэ улъымыхуэрэмэ, копсэ уцогъу умышIы. О тикIалэм уфэд, унагъом шыщ ухъужыгъ.

— Тхъауегъэлсэу, тигощэ лъапI, сэри нэмыкIынэкIэ сыкыи-шъоплърэп. Нэнау куапсэ уцогъу сшIыныр хэгъэкIи, слъэгъунэу сыфаеп, еж цэуIупIэ сыкъешI зэпыт.

— Пщыр къэкIожьымэ еслонышъ, а делэр сэ ифэшъуашэ IузгъэкIэшт.

— Тигощэ лъапI, о умышIэу лъэбэкъу сыдзынэу сыфаеп. Джыри зыгорэ кыуасIо сшIоигъу.

– Сьд кьэпІонэу пшІэрэр?

– Тыгъанэ ышІыгъэ лылэпс типщ ешгъо шІоигъоу ыгу кьэкІыгъ. Ари шэкІо пщыпІэм зьдэсщэнэу унашгъо кыс-
фишІыгъ.

– Сьд пІуагъи? – гошэ лъэпэлъагэм зыришыгъ, нэгүф ІукІыхъаштӕор кьэушэплъыгъ, ыпэлъэІухэр кьэуфыжыкыгъэх, ынэ нэгъо дахэхэр ыуцІыргъузэ, дыджэу кьызІуидзыгъ: – ЗьызгэкІэлэрэ лІыжыр кІэнэкІалтэ мэхъужы.

– Типщы Марыхъу лІыжы хъуна, тигощэ лъапІ?

– Ппхъу дакІоу пкъо кьызищэкІэ, кІалэ тьдэ шыІэжъа?

– Ари шыпкъэ.

– Шыпкъэмэ, умыгупшысэу умыпсалъ.

– Кьысфэгъэгъу, тигощэ лъапІ, сыхэукъуагъ.

– КІо, хъугъэ. Пщым ыІуагъэр шІэ, ау Тыгъанэ унэ зыте-
плъэхъукІыкІэ, кыпфэгъэгъуштӕп. КІо, зы лІырэ зы хьэрэ
дунаир къафэхъугъэп, тэри тыщІыфэу, аІори ашІэри зынэсырэр
тшІэу чІыгум тытет, – ыІомэ гъумыгъузэ, гошэшхор есырэм
фэдэу, ыпкъ пагэу ыІыгъэу гошэ унэмкІэ ежъэжыгъ.

ГушыІэ дыдж заулэу гошэшхом кьыдзыгъэхэми, сэе куплъ
кІыхъу лъапшъэм кьыдаорэм ытэмэ бгъузэхэми, ыбг псыгъуи,
ыпхэкІ хьурэе хьопсагъуи кыкІагъэтхъэу кьешІэкІыгъагъэми,
Іэбэлагъэу ыІэпэ псыгъохэр зыупыцІэхэрэр гупсэфэу кьечъэ-
хыщтыгъэхэми, гумэкІ къахэмыштэу кыпшІуагъэшІыщтыгъ,
ыкІыбыкІэ зыпкъ итым фэдагъ, ау гукІэ кьызэбэнэкІыщтыгъ,
апэрэмкІэ илІ нахы Тыгъанэ нэпцІэ-ІупцІэу аужырэ илтэсым
зыкызэІузыхыгъэм гукІэ зыжэхидзагъ, ынэхэр кьыритхъ
шІоигъоу Іэпэ псыгъохэр Іэбжым пытэ цІыкІухэу, ыгъэузыжъхэу
зэкІилъхъагъ, еІанэ бэшІагъэу Марыхъу фыриІэ цыхъэмышІыр
кьытекІуи, ащкІэ игухъэ-гужъ ыдзыгъ, сыщыхъэ кьэс тхъэ
кьысфеІоми, ыІуагъ, сшІошъ хьурэп, хэт шыщми, шъхъэтэхъо
зытехъогъэ дахэ зилъэгъукІэ, ынэ лы къекІэжъы, Іупэ-бзапэ
мэхъу. Сэ ащ гу лъыстэрэп шІошІы шъхъам, хэделыхъэ. Боу
дэгъоу ишІыкІыгъ а нэзэжъу нэгүшъхъэ кьыхэцэпыр, ишэн
псынкІэ кьыщигъакІэрэп ишІоигъо кьилъэти. Армэ
зыхэхъажыгъэр, моу гуцэфэ лые горэ серэгъэшІ, мыгъо
фэсшІын, а ІупцІэ-лъапцІэу кьызлтыгъэкІуагъэри хъадырыхэ
лътэмыдж тезгъэхъан.

ШщымкІэ МэшІохъ кІозэ, гукІэ зэриІожыгъ: «ЛІымрэ
шъузымрэ азфагу мэшэ тІыгъэ дэлъ» зэраІорэр шыпкъэ.
ТІуми, сьд фэдизэу тхъэхэу шыІэхэми, цыхъэ зэфашІырэп,
зыр адырэм машэ фитІыным фэхъазыр, ТІумэ язэу апэ машэм
ифэштыр язэрэгъашІэрэп. УмыгумэкІ, гуашэ, пщыр Тыгъанэ
енэцІы пшІошІы шъхъам, благъэу кІэрыхъаныр хэгъэкІи,

— О слъэгъурэм пшы кІалэ фэдэу зыогъэпсы. Пшы лъэпкъ укыхэкІыгъэмэ шІэ?

— Пши, оркыи, фэкъолІи, пшылІи сІорэп. Хэт сыкыхэкІыгъэми, цІыфэу сыкъэхугъ, цІыфыгъэ къысахэу сыщыІэ сшІоигъу.

— Сэ сэщынэ. Пшы Марыху тыщигъэІэнэп. Ащ пыи ышІырэм тхэеуагъ.

— Марыхуи Хьарыхуи сызыщыщынэрэ дунаим тетэп.

— КъызгурэІо. Ащ фэдэу уимыІагъэмэ, джы пшІагъэр пшІэщтыгъэп. Дэгъу, сыуигъус.

— Тыгъан, орырэ сэрырэ гъогу кІыхъэ гъогу кын тытехъэ. Цыхъэ къыфэсымышІэу, гукІэгъу къыпфэсымышІыгъэу шытыгъэмэ, гу сшІыщтыгъэп, сфекущтыгъэп, ау зыщищыкІагъэм лІыгу уіІэу, акъыл чан дэпІыгъыжъэу гъусэшІу укы-зэрэсфэхуштыр сэшІэ. О укыызготмэ, сылъэш. Мы чІым кьопс иІэмэ, къэсІэтын, зпырызгъэзэн.

— Ары, МэшІохъ, сэшІэ сэш пае ппсэ узрэмыблэжыштыр, ау насыпыр хъакІэм фэд аІуагъ, къызщыкІоштыри зыщыкІожыштыри къэшІэгъуае.

— Тэрэз, Тыгъан, ау уежэу ущысыкІэ, насыпырежъ-ежырэу къэкІоштэп. О зыфэпшІыжърэр насып пфэхушт.

— Ауштэу оІомэ, сыкъезэгъы. Тыдырэ лъэныкъо дгъэзэшт? Шапсыгъа, Абдзаха, КІэмгуя, Мэхъоша? Тыдырэ чыл кыхъ-пхыгъэр?

— Чыли къуаджи тыкІоштэп, къушъхъэм тыхэхъажышт. О зыфэпІуагъэм сэ сегупшысэгъах. Чылэ горэм текІужъмэ, пшы Марыху тыщигъэІэштэп. Къушъхъэ чІыпІэу уздэсщэщтым пшыр къэІабэмэ блогъэу, ыІэ къытлтымыІэсэу, ыгушъхъэ зэрэшхэу, тэ тшхыни тшыгъыни тшымыкІэу тыщыІэшт.

Нэплъэгъу гуІэ-гумэкІэу Тыгъанэ къыдзыгъагъэр текІыгъ, нэ шІуцІэ инитІур дагъэ атетым фэдэу, шІульэгъу мэшІо фабэм къызэлъагъэнэфыгъ, ІупшІэ кьопцІэ хъураехэр бзэгупэкІэ макІэу ыгъэушынагъэх, ыпшгъэ ищыгъи ытэмэ ечъэххэри зэпкъырихи, блогъэу къыбгъодэхъэрэ шыум ыгукІэ зыфикъудыигъ. МэшІохъ ІэгущыокІэ ыІэ кІыІу къытелэбагъ, мэкъэ ІэшІу хьопсагъокІэ къыриІуагъ.

— Угу гъэрэхъат, сыпсэ закъу. О усигъусэмэ, мышгъэми себэнынэу сыхъазыр.

— Мыщ фэдэ горэ зэрэпшІэштым сенэгугъ. Чэщ-зымафэ щэху бдэсымыгъэшІэштми, сырыраз,— мэкъэ гъэшъхъыгъэ дэгукІэ Тыгъанэ къыІуи, МэшІохъ ынэгущъхъэ чыІэ еж ынэгущъхъэ шъабэу машІор зытырихырэр рифызылІагъ.— Мы аужырэ илъэс зытІушым цІыф емыгъэлъэгъоу сыбгъасэ зэхъум,

моуштэу шы зырыз татесэу кѳушхъэм тыхэхъажыныр сыгу кѳэкѳыштыгъэп, ау бэрэ хъопсэ гушшысэр сынэгу кѳэсыкѳыштыгъэ ушыоу, убгъэ сыкѳэсэу сыпхъэу, псэукѳэ тфэхъуштыр зэзгъафэу...

— Ухэукѳагъэп, Тыгъан, сыбгъэ укѳэмысми, сыгу уилъэу, тызэшщы тыхъугъэу, тызэготэу тэкѳо... Къелъэдэкъау, шлункѳэ мыхъузэ, пщыпѳэ тфэхъуштым тынэсын фай.

Шыуитлур зэготэу зы шыилъыгъо фэдици амычъыгъэу, Тыгъанэ зытес шыгъо нэтлэгъунджэр ежъ зытесым кызыренэкъо-кѳурэм Мэшлэхъ гу лъытагъ. Шыми а нэкъокъоныр ахэлъ, ылуагъ, альэкѳэу нэмыкѳыш кызытырагъэчъыштэп. Мыхэр шэшым чѳэтхэзэ кобэн хъугъэхэшъ, ежъхэм заутхыпкѳы ашлѳо-игъоми, тягоуашъ хъуштэп, Тыгъанэ зытес шыгъо лъэкъоф цѳыклур кызэкѳэклѳэу рихъыжъэмэ, ыгучѳэ рихын. Кѳушхъэ лъэлэ мэз пырыпыцум нэсыхэ зэхъум, шым ичъэ Мэшлэхъ кышшигъэклэгъ, Тыгъани, ежъ зэрэщымыгугъыгъэу, шыгъо нэтлэгъунджэр фэкъулаеу зэтырилъагъ.

— Тыгъан, джы тызтехъашт лъагъор щынэгъо хъазырышъ, сауж уитэу лъэхъукѳэ къакѳо,— фигъэпытагъ пшъашгъэм.

Гомэлэмэжъэу онэгум ис кѳалэм ыкѳыбыкѳэ Тыгъанэ ыгу кыпѳэтэу еплъы. Онэгум кыфальфыгъэм фэд, лѳымрэ шымрэ зэшщы пшлѳшѳы, игъэпклэгъ пѳонэу, кыдидзыерэп, дыри-дзэкѳырэп, хыолъэ макѳэм ыкѳыгушщесырэ хыбызур гум кыгъэкѳэу, шыбгы зекѳом хэпшѳыкѳэу дэхъые, Іэ джабгъумкѳэ шхомлакѳэр мыпытэ-мыланлэу ылѳыгъ, Іэ сэмэгумкѳэ загъорэ шыпшгъэм Іэ щэфэ. Тэмэ зэхэхыгъэ пытэхэр ычлэгъыкѳэ бгъузэу зэфакѳохэшъ, бгы псыгъо бгырыпхыпѳэм дэжъ зэрэшлѳигъоу зыщегъазэ. Шъхър гъэкѳыгъэу, ыбгъухэмкѳэ сакъэу зэрэплъэри кыхэхшы.

Тыгъанэ ынэгу кыкѳэуцожы аужырэ илъэсхэм, лѳыпкъым иуцон зырегъажъэм, Мэшлэхъ сыд фэдэ Іоф ышлэгъэми, сыпшгъыгъ ымылѳоу, охътэ лыеу кыдафэрэм кѳушхъэ дэкѳуайи, дэчъайи, псыхъо исыкѳи, кѳысыкѳыжыи, пкъэу джэшгъо дэпшыи, шы тесыкѳи, щэрыуакѳи зэрэзэригъашлѳштыгъэр. Кѳалэм итеплъэ-Іуплъэ, ыпкъ зэхэлъыкѳэ, илѳэкѳэ-зекѳуакѳэ кѳуачлэрэ кѳулаирэ къазэрэхахъорэр, лъэгъупхъэ зэрэхъурэр Тыгъанэ имызакъоу шагудэтхэми, джэхэшъотетхэми, пщэрыхъэкѳо бзылъфыгъэхэми, гуашэм ифѳѳофашлѳхэр зыгъэцэкѳлэрэ пшъа-шгъэхэми альэгъуштыгъ, ехъуапсэштыгъэх, ау Тыгъанэкѳэ ыгу щѳигъэ зэрэхъугъэр ашлѳэти, зылуашлѳхъэу, ыгу зырашлѳыкѳы ашлѳоигъоу къахэкѳыштыгъэп. Ежъ Тыгъани хъульфыгъэ кѳалэхэми нахъ жылѳохэми Іогъу-шлѳгъу къашлѳштыгъэп, сэмэркъэу горэ кыфамыдзыгъэмэ, гукѳэгъу гушылѳкѳэ къагъэ-гумэкѳыштыгъэп. Аужырэ илъэсым, кызыхихыгъэри ымышлѳэу, Нэнау куапс ары нэрыгъ къэзышлѳыгъагъэр. Амал зышшигъотрэм

кIуапIэ кыырымьтэу, дэмыкIомэ дунаим тырымьгэатыштэу ыIомэ кыыгэашынэу кыпыбэнэгъагъ. МэшIохъ фыхигэапсымэ зэрэфырикьуштыр ышIэщтыгъэ, ау кIэлитIур зэригъэутэкIыным, пщы щагум бырсыр кыдылхъаным фэягъэп.

Зэзакъо Нэнау куапсэ кыыригъэзыгъэу, ынэ нэгъыф укыыхэр кыыфыригъэкIэу, ыжэкIэпэпкъ гъэщыгъэшхо ыпэ итэу Тыгъанэ кыжэхыхъээ, пщым ыкъо Батыр унэ къогъум кыыкъокIыгъэу кыылэгъухи, Нэнау ыIупIэ-пшъапIэ зэфигъачъи, ыгъэщынэгъагъ. Ащ ыуж, нахыпэрэмэ афэдэу, нэикI-IуикI зыкты-фишIыжыштыгъэп, «усымыштэу уауж сикIыштэпышъ, тхъэ уиIэмэ пшIошъ гъэхъу» ыIоти, кыфидзыштыгъ ныIэп.

«Пщы кIалэм ятэ шъыпкъэр, Мышынэкъо Колэс, кIоды-кIае хъугъэ, ыгукIэ зэриIожыгъ Тыгъанэ, ардэдэми гукъэкIыжъэу кыфыдэоягъэм кыыкIагъэштэжыыгъэу зэплъэкIыгъ, ыбгъухэмкIэ зиплхыхъагъ, хъадырыхэ шъэфэу кыздесхакIырэр сыжэ кыыдэкIэуи сигупшысэ хэлъэуи Тхъэм зыгорэм рерэмыгъашI, Тхъэм сыкъеухъум» ыIуагъ.

Пшъэшъэжыые такъыр хъугъэу пщы Марыхъу Тыгъанэ тэнэ цIыкIукIэ кыыхъожьи, пхъэнкIакIоу пщэрыхъапIэм аритыгъагъ. ПшэрыхъакIомэ янахыжъэу Гуаго бзылъфыгъэ од зандэу, нэгүф Iупсыгъоу, икъэбзэ-лъэбзагъэкIи, иIофшIакIэкIи, ицIыфыгъэкIи ухигъэлхыхъушынэу шытыгъ. Сьд фэдэ шхын ышIыгъэми, уемышхэкIэу, IэшIоу ышIыштыгъэ, ымакъэ Iэтыгъэу цIыф дэгүшыIэщтыгъэп. Тыгъанэ пшъэшъэжыыеми, апэрэ мафэм щегъэжыагъэу, ыпхъум фэдэу кыыфыштытыгъ. Гузэжыогъу уахътэр зытекIэу, пшэрыхъапIэр зэгъокI зыхъужыкIэ, Гуаго къанэти, Тыгъанэ пшэрыхъакIэ ригъашIэщтыгъэ. «Ины ухъумэ, кыыпшъхъапэжыышт, нынэ, моу къеплъ, мары чэтыр зэрэзэIэпхыштыр, чэтшыпсым мыхэр ищыкIагъэх, мэлылым хэпшIыкIын хъуми, нэмыкI шIыкIэ иI» ыIозэ, ыгъасэщтыгъэ. Ары шъхъам Гуаго кIоцI уз Iае иIагъ, кызышыхъэкIэ лIапIэ ридзэу. Ары пэпчъ апэрэ IэпыIэгъур, псы тас къезытынэу иIагъэр Тыгъан ары. Ыгъажъоти уц горэхэр, яшъоштыгъэ, ау яшIогъэшхо къэкIыштыгъэп. КIоцI узым зэригъалIэрэр пщыми, гуашъэми, нэмыкIхъэми аригъэшIэным фэягъэп, пщым IуигъэкIынкIэ щынэщтыгъэ. ТхъамыкIэм унагъуи джэгүгъи иIагъэп, ежъ ышъхъэ фишIэжърэм нэмыкI гугъапIи шыIагъэп.

Пшъэшъэжыые къопцIэ цIыкIур зэриубытылIагъэу, ыгуи ыпси Iуилхъэу шыIэхъээ, Тыгъани лъэкъо кIыхъэ хъазырэу зиштагъэу, Гуаго щэджэгъоуж гъэпсэфыгъомэ адэжъ пскэм кыыригъэзыгъ, етIанэ ыIупэ етхъожьи, ыIэгүшъо Iуиубытагъ, ау бэрэ ыIыгын ылтэкIыгъэп, ыли къефэхыжъи, лъыр кыыIучъэу ригъэжыагъ. Тыгъанэ ыгучIэ изи, бзылъфыгъэм тебэнагъ, бэрэ

еджагъ, ынатІэ Іэ щифагъ, ыгъэсысыгъ. Зи кымыІожь зэхъум, куомэ гъызэ, пщэрыхьапІэм кыльтэтыгъ...

Ащ ыпэкІэ, тхьэмафэ горэмкІэ узэкІэІэбэжьемэ, Гуаго дэи хьугъэу Тыгъанэ кІэрысызэ, къэбар хьалэмэт кыфиІотэ-гъагъ. Шьыпккъэ, кыІотэным ыпэкІэ пщээшъэжьем тхэ ригъэІогагъ кыгъэшІэщтым паІо зыщыгъи шъхьэтехъо зытехъуагъи кыфиІотэшт къэбарым ышъхьэ фыримыхынэу. «Сэ а тхьамыкІагъор ахърэтым зыдэсхьыжынэу сыфаеп,— ыІогагъ Гуаго,— лъы кысІукІэу езгъэжъагъ, кысфэнэжыгъэ щыІэп. Ори хьадэгъур кызэрэпшъхьарыхьагъэр зыдэ-мышІэжъу цыфемыІу, утекІодэшт... Хьугъэр ары, сипшъашъ...

КІэлэ шІагъо горэ Мышынэкъомэ ащыщэу, Колэс ыцІэу типщы джэхэшъотетэу иІагъ. Итеплъэ-ІуплэкІэ пщы Марыхъу яхьщырыгъ, тІэкІу нахь лъахъчэу, ау нахь Іэпкъ-лъэпкъышхоу, кыпххэІабэмэ, лІы пхихын зыфалорэм фэдагъ. Сэри джы сызытетым сыфэдагъ пшІошІа, сыныбжыкІагъ, сыІэягъэп. Колэс кысэхъопсагъ, зэ, тІо кыздэгущыІагъ. Сэри кІалэр сыгу рихьыгъ шъхьам, чІыпІэу сызэрытри сиІоф зытетри зыдэсэшІэжыти, сыфэмыеу есІуагъ.

Мэфэ заулэ тешІагъэу, пщым хьакІэхэр иІэу Іэнэ шыгъэхэр пщэрыхьапІэм рахыхээ, Колэс ауж зыкыыригъани, кысэІушъэ-шъагъ: «Оукысфаеп шъхьаем, егъашІэм гуцафэ зыфэмышІынхэр кысфэлІэх». КІалэм зыфиІорэм ардэдэм гу лъысти, есІушъэ-шъэжыгъ: «Зыфэсакъыжъ, утекІодэн». Ащыгъум сшъхьи кыхьа-гъэп Колэс ар кІодыпІэ фэхъуным. Тигощэ лъапІэ кызэрешэрэр игушыІэхэмкІэ къэсшІагъэти, типщ Марыхъу къэбар цыпэ зэрелой ыпсэ зэрэІуихыщтыр ары сыкъэзгъэщтагъэр.

Гъэмэфэ мазэр кыхьагъэу типщ хьэр пылгъэу, бгъэр пылгъэу зекІо ежъагъ. Тэри гупсэфэу тыщыІэу, хьакІи ешхэ-ешъуи тамыгъэгумэкІэу, гуашэмрэ къешІэкІыгъэхэмрэ ашхыщтым, тэ тфикъуштым нахьыбэ тымыгупщэрыхъэу, гупсэфэу тыщыІэзэ, мазэ тешІагъ, мэзитІу, ящэнэрэ мазэм хэхьэгъэ къодыеу, тыгъэм ышъо джыри зэрэплтырэу, тигощэ лъапІэ пщы унэм кызыхьа-гъэр илъэс хъункІэ мазэ нахьыбэ къэнэжыгыгъагъэп, пщы Емыпсых зекІо кІуагъэу ядэжъ кІожьызэ, гъогудырекІоу типщы дэжъ кыдэхьагъ. Типщ зэрэдэмысыр ышІагъэп, ау ащ пае кымыгъанэу пщы хьакІэм зэрифэшъуашэу ГошлгъапІэ пэгъо-кІыгъ, хьакІэщым рищагъ, дыщысыгъ, гушыІэгъу фэхъугъ, джэхэшъотетми шагудэтми аригъэгъэкІотэжьи, шагум кыдэ-нагъэхэр зэгупсэфыжъхэм, зэкІэми загъэпсэфынэу, шъхьадж зыфаем кІон фитэу гошэшхом ытІупщыгъ. Ащ фалІэщтыгъэр бэба, зэкІ пІоми хъун, джэхэшъотетхэри, шагудэтхэри, унэІут-хэри, пщэрыхьакІохэри зэбгырыкІыгъэх. ПщэрыхьапІэм сэщ

фэшгъаф кычІэнагъэп. Шахьомэ зы нэбгырэ къагъэнагъ. БылымІыгъхэр армэ, гъэмэфэ пщыпІэм зэкІэ шылагъ. Шагудэт нахыжъэу Иныхъуи ащыгъум нахъ кІэлагъэба, гъэмэфэ фабэм ыгъэубэлэрэгъыгъэти, мэфэ чъые ышІынэу иунэ ихъажьыгъ. Сэ сыІэо-лъаоу, пчыхъэшъхъашхэ сшІыштхэр зэзгъафэу пщэрыхъапІэм ситзэ, гоцэшхор кыхъагъ. Шъыпкър ploштмэ, сыкъэштагъ, мафэм афэсшІыгъэ ІанэхэмкІэ зыгорэ ыгу римыхыгъэмэ сІуи, зызэкІэсыугъоягъ.

«Гуагу, — ыІуагъ гоцэшхом, — чэтыл хъазыр уиІэмэ къаштэ, чэтщыпс сшІы сшІоигъу». «Чэтщыпс угу къэкІыгъэмэ, пфэс-шІынба, тигощэ лъапІ, мары, джыдэд», — сІуагъэ. «Хъау, — ыІуагъ гоцэшхом, — сэ сшІы сшІоигъу. Дышгъэ чэтри мэкІэцІы, пщым сыригуашэмэ, шІагъоп». Гоцэшхом сигуапэу, сыгуІзэ, чэт зэІэхыгъахэр къестыгъ, къони, чынакІи, бжыныфшыгъуи, шыбжый — ищыкІагъэр зэкІэ къесхылагъ. Ащ фэдирызр сэшІэфэ, сшъхъэ къеуагъ, гу лъыстагъ гоцэшхом хъалэмэт горэ ыгу кыызэрэкІыгъэр.

Чэтщыпсыр хъазыр зэхъум, гоцэшхор ынэгущъхытІу кыхыхэу кызэплъэкІи, кыІорэм осэ хъатэ имыІэ фэдэу кысшІуигъэшІэу кыІуагъ: «Модэ типщ иджэхэшъотет, сыда ащ ыцІэр, ары, Колэс аІомэ сшІэрэп, къеджи, чэтщыпсырэ пІастэрэ кысфегэхъ, еІу: «Гуашэм ежъ ичэтщыпс шІыгъэ ышхыжъ шІоигъошъ, фэхъи гъэтхъэжъ». «Ащ пае укъэзгъэнэна, тигощэ лъапІ, бэу есІон, Іанэри къезгъэхъын», — сІомэ, шъхъашчэ фэсшІызэ, згъэкІотэжыгъэ.

Гуашэм сэри сылтэплъэти, иунэ ихъажьыным кыпэу иунэ шъхъангъупчъэмэ яещалІэхэр тыгъэм пае игъэсагъэхэти, шынчатэхэр аригъэчъэжыгъэх, унэм ихъажьыгъ. Сэри сыкІуи, Колэс зигъэпсэфэу иунэ илъыти, шъхъангъупчъэм сытеуи, къысщыгъ, гоцэшхор зыфаер есІуагъ. «ОсІуагъэба, сэ лажъэ сиІэп» ыІуи, унэм ихъажьыгъ, етІанэ кІэкІэу сауж итэу пщэрыхъа-пІэм къакІуи, гоцэшхом Іанэр фихыгъ... Тэ, бзылъфыгъэхэм, тытхъамыкІ, сипшъашъ. Сыд тлъэгъун, сыд зэхэтхын, сыд тІотэжыын тІоу тыщыІ. Ащ земыгъасэмэ нахышІу. Джы сыкызы-нэсыгъэр оркІэ къэбарэп, джыри усабий, ау о осымыІомэ, зэсІон дунаим щысиІэп... Ары, Колэс гоцэшхом Іанэр зыфехъым, сыкызэрэхъугъэр сшІэрэп, сыгу блэ зэкІыгъ. Нэужым сызфэ-губжыжыи «сыкІон, гоцэшхом иунэ кыгъот унэ цІыкІоу ифэпэн-тІэкІыжыын фэгъзэгъэ пшъашгъэр зэрысым сихъан, седэІошэн сІуагъэ. Гоцэшхор пшъэшъэжыем фае хъумэ, еджэмэ зэхихынэу азфагурэ дэпкъым шъхъангъупчъэ цІыкІу хэлъыгъ, алрэгъу пэІухъагъэу. Ащ щэрэбыр хахыжыгъэу, шэкІ такъыр гори пэІухъагъэу, типщ гуашэм дэжъ лъэгъун иІэу зыхэкІэ едэІуа-

шэхэу, яплъакIохэу пшгъашгэмэ къэхэлукIэу зэхэсхыштыгъэ. Макъи-лъакъи сымыгъэIоу ащ сихьэгъэ къодыеу, пхъэнтIэкIу укIорэй макъэ къысэлугъ, гоцэшхоми гумэкI-гуIэ макъэкIэ къыIуагъ: «Сыд емыкIуа тэгъашиIэрэр, Колэс? Зэгу, зэгу, умыгу-зажъу». «ЗэкIэ дэгъу хъушт, гуашэ, зэкIэ дэгъу хъушт», – еIо Колэси. Сэ техьагъу къыстехьагъэм фэдэу сэкIэззы, сцэхэр зэтео, сыгу къыдэлъэтыштым фэд. Колэс къыIуагъэр зэхэсхы-гъэп, гоцэшхор къэшхыгъ, етIанэ пцIымамэу, хэкуукIэу ригъэ-жъагъ. «А ох-ох гуш, Колэс, сыдэу сыбгъэтхъэжъра, сыдэу улъэша!.. Джыри ары, джыри, джыри, Колэс! А ох-ох, джы нэс сыщымыIагъэм фэд!..»

Ащ нахъ сфэмышыIэжъэу унэ цIыкIум бгъэкIэ зыкъысы-дзыгъ. Сыкъэчъэ, сэгъы, сэпчъэ...»

Зи ымыIоу, ыжэ Iузыгъэу ащ фэдиным бзылфыгъэм едэлущтыгъэ пшгъэшъжъыем къыфалуатэрэр гурымыIоу апэрэу къэупчIагъ:

– Гуагу, сыда Колэс гоцэшхом фишIагъэр, ащ фэдизэу зыфэгущIошттыгъэр?

– А нынэ, ар о къыбгурыIошттэп, уищыкIагъэп ыкIи, – хылыгъэу хэхьапщыкIыгъ Гуаго. – Моу псы тIэкIу къысэт, сIу игъушъыкIыгъ. – Псы тасым зытIо-зыщэ ехъумпIыгъ. – ЛIым ыкIыб къыгъазэмэ, ынапэ изымыхъон шъузыр зырыз. Типщ Марыхъу акъыл иIагъэмэ, моц фэдэ шъуз ныбжъыкIэр мээз зытIушэ изакъоу унэм къиунэ хъуныя сIуагъэ, ау сэ сызэгупшы-сагъэм нахъ чыжъаIоу Iофыр кIоу къычIэкIыгъ. Нэужыр ары ныIэп ащ сиякъыл зынэсыжъыгъэр.

ТхэмэфитIум къыкIоцI укIыти шыни ымышIэжъэу гоцэ-шхом Колэс щэджэгъо гъэпсэфыгъо къэс иунэ ышагъэу, типщ къызэрэсыжъырэмкIэ макъэ къыгъэлугъ. Сэ хъуштыр сшIэрэ-пышгъ, сызэгостыкIы, Колэс сыгу фэплъы, сыли фэузы. Сэри хэлъэшгуагъэ сыхъуным ищынагъо сшгъхъэрыт.

Пщыр къэсыжъынкIэ мэфиш къэнэжъыгъэу, зыдэмысым иящэнэрэ мазэ ыкIэм факIозэ, щэджэгъо чыегъоу гоцэшхом Колэс ыдэжъ зищэрэ уахътэр къэсыгъ. Сэ пщэрыхъэпIэ шгъхъан-гъупчъэбгъум сыгот, сыгу узэу шгъхъангъупчъэ нэзым сыдэплты. Гуашэр унэм кыкIи, пщэрыхъэпIэ къуапэм дэжъ щыт псынэм иплъэу уцугъэ. ТIэкIурэ псынэм еплъэшъ, ышгъхъэ къелэгъыжъы, Колэс къыздикIышт лъэныкъомкIэ маплъэ. Ыхъы, сIуагъэ, муары, Колэси къэлъэгъуагъ. Сыд тигоцэшхо ыгу къэкIыгъэр? Колэси пщым ычIыпIэ иуцуагъ шIошIэу, гъэшIэгъонэу зишIэу шэн къыштэгъагъ. КыIухъагъ псынэм мо сикIэлэ бэлыхъажъэу плъэгъурэр. «Сыд, гуашэ, псынэм иплъэгъуагъэр?» – псынэм зышгъхъэ иггъэлэлагъэу иплъэрэм IущхыпцIыкIызэ, Колэс

еупчІыгъ. «Псы чыІэ тІэкІу сешъон сІуи шальэр зесэтІупщэхым, хъакъурэжъым пызыгъ,— ыІуагъ гуашэм.— Муары, псы кІыІум есышъ, шальэр тес». «Псы чыІэ уфаемэ, о кыпфэзыхын мы шагушхом дэтба? — ыІозэ, Колэс псынэм иплъагъ.— Сэ шальэ слъэгъурэп, псым чІэбыгъэмэ сшІэрэп нахъ». «Щэлъэшхор умылгъэгоу унэшъуа? Моу сэ садэжъкІэ къеплгъэкІ... Ашъуы, сыдэу узфэсакъыжыра, пшгъхэ тэрэзыІоу игъэлали, иплъ»,— хэгубжыкІыгъ гоцэшхор. Колэси делэ-делэу ыбг нэсэу псынэм ышгъхэ рицэгъ. Ардэдэм гоцэшхор кІалэм ылъакъомэ къакІаІи, ышгъхэ егъэзыхыгъэу, куогъуи римыгъафэу псынэм ридзагъ, ежъ зыкыиуэнкІыжыи, шагур хъураеу кыплъыхъагъ, зэндэрыкъэу зэрэщытэу псынэм зэ иплъэжыи, мыгумэкІыхэу, ышгъхэ пагэу ыІыгъэу унэм ихъажыгъ. Сэ сыщыт-сыщыти, сыкыи-зэрэхъугъэр сымышІэу, сынэхэр къэушІункІи, сызэхэтІысхъагъ...

«А тхъамыкІ,— нэмыз-Іумыз хъугъэ пшгъэшгъэжынем кыжэдэзыгъ, ыгу цІыкІу лъэпэрапэу, хэщэтыкІзэ жбы кыщи, къэупчІагъ: — Колэс псынэм ридзэнэу, Іае горэ гоцэшхор ришлагъа?» «Хъау, нынэ. ГоцІапІэ илъэс Іэпэ-цыпэм унагъо зесым, сабий ышгъо хэфагъэп. Ар типщ илажъкІэ ылытагъ». «Шагъуа сабий ышгъо хэмыфагъэмэ,— гушыІэм кыкІрэр гурыІуагъэп Тыганэ.— Ащ пае цІыф аукІа?» «Ари шыпкъэ, ау лгъэкІ зиІэхэмкІэ тэ тыщІыфэп, ябылымхэм тафэд. Фаехэмэ таукІы, тшгъо рашы, гушыІэ дахэ кытаІо, тагъэлажъэ, тагъашхэ... Гоцэшхор зэгупшысагъэр о пшІэрэп, сипшгъашъ. КІалэ кыфэ-мыхъоу джыри илъэс е тІу горэ тешІэжыгъагъэмэ, адыгэмэ сыд аІорэр, шгуз мылгъэ нахы пчэн лгъфэн, типщ ригъэсыштыгъэп». «Адэ етІанэ сыд хъугъэ? Тигощэ лгъапІэ зи раІуагъэба?» «Хэт езыІоштыр? Хъугъэр сэш фэшгъаф ылгъэгъугъэп. Ахъшам хъугъэу шыхэр псы езыгъашгъорэмэ Колэс псынэм кырахыжыи, кыкІэлгъыкІогъэ мафэм гухэкІышхо ащыхурэм фэдэу агъэ-тІылыжыгъ, етІанэ... етІанэ, сипшгъашъ, мэзибгъу зытешІэм, тигощэшхо Батыр кыфэхъугъ... МэшІохъ ош нахы илъэс тхъапшыкІэ нахыжъ?» «Илъэситф». «Тэрз. МэшІохъ шгъэоужые такъыр хъугъэу типщ кызехъым, пщы Марыхъу къаримыгъэ-лъфыгъэу шгъэуитІу иІэ хъугъэ слогъагъэ сыгукІэ...»

Гуаго кысфидзыгъагъэр шыпкъэ: тэ, бзылгъыгъэхэм, шгъф тІыгын тІгъэкІырэп, тыгу кызэрэушгъэбыгъэм лпыпытэу тшІэрэр зэкІэ, тызэгупшысэрэр ятІотэныр тишэн, ыІуагъ Тыганэ, ыпэ итэу хэлгъэхъукІырэ шыум нэплгъэу хъуапсэр лгъидзызэ. МэшІохъ сыгу шыщ зэхъум, Колэс икІодыкІэ ышгъхэ кыфисхы сшІоигъоу пчъагъэрэ сыгу кыдэгъэжыгъ, ау тхъэрыІоу Гуаго сиггъэшІыгъэм сыкыиубытыштыгъ, гушыІэу сІихыгъэм сиггъэмэхъашщтыгъэ, сызэгупчІыжыштыгъ: хъадэгъур кысэ-

кIуфэ сыда а хъугъэ тхамыкIагъор сшъхъэ илъэу, сыгу зэгуи-
гъэутэу кызыкIесхыакIын фаер? Ежъ Гуаго фэягъэп хъадырыхэ
зидихыжыным. Сэ сымыIуатэмэ, сихъадэгъу нахъ псынкIэу
къэкIоштими сшIэрэп сIоти, сигъэмэхъашэщтыгъ. Джы ащ
фэдизэу зэхэсшIэжырэп. Хэти ыныбжъ икъоу изэхашIэхэр
зыпкъ зиуцокIэ, игупшысэхэри, дунаим зэрэхаплъэри, цIыфмэ
зэрафыщытри нахъ нафэ мэхъух. Арын фэе сэри сызгъэгупсэ-
фыжыгъэр...

КъушъхъэдэкIое лъагъор нахъ хыльтэ къэхъугъ. МэшIохъ
лъэпсынкIэу онэгум зыктырихи, ылъэмэ бзэпсыхэр акIэтым
фэдэу, шыабэу чIым теуцагъ, цэ фыжъ зэныбжыыхэр пэкIэ
шIуцIэм кычIэпсэу, Тыгъанэ кыIугушIуагъ.

— Ори шым къех, Тыгъан, шыIупIэхэр тIыгъэу къушъ-
хъэбгым тидэкIышт.

— ШIэхэу тыкъэсыгъэба ашыгъум! — гушIуагъэ Тыгъанэ.

— ШIэхыми сшIэрэп. Сэ сыкызыэплъэкIызэ, спшъэ узыгъэ,
зэ нэмыIэми уинэплъэгъу къэсыбытыгъэп. Сыд гупшыса ащ
фэдиным узышхыгъэр? — къегыигъ МэшIохъ.

— МакIа сызэгупшысэщтыр, МэшIохъ. ЦIыфмэ кытаIолIэ-
щтыр арба тызыухрэр.

— Ар IэкIыб шIы, хъущтыр хъугъахэ,— ынэ шIуцIэ инхэр
кыIыдыкIхэу МэшIохъ чэфэу къенэкIауи, ежъэжыгъ.

Къушъхъэм зэрэдэкIоягъэхэм нахъи иехыжыным МэшIохыи
Тыгъани нахъ къин къашыхъугъ. Шыхэр ары къиныр кызы-
пыкIыщтыгъэр, мэлъэпаох, анэшхохэр бырылтэхэу зыкырасэ.
Сыдэу щытми, къушъхъэм ехыжъхи, кIэй бгъузэ кIыхъэу
тыгъэкъохапIэмкIэ зызыкъудыирэм ихъагъэх. Лъэбэкъу шьитIу
горэ акIунэу щытыгъэти, шэсыжыгъэхэп. Къушъхъэ псыхъо
гуIалэм ишкошко макъи къэлугъ. Нэсыгъэх псыхъом. ЗыIухъэ-
гъэхэ лъэныкъомкIэ ниджы, мыжъошхо зырызхэр мэкъу Iатэм
фэдиэхэуи нахъ цIыкIухэуи мыжъокIэ жъгъэим хэсых. Псыхъом
ыпшъэкIэ блэгъабзэу къушъхъэ зэндэ лъагэр шъхъэр ыгъэу-
назэу, плIэлум кытеIункIэу ашъхъэрыт. Ащ ылъапсэ дэжъ
псыхъор кычIэкIы.

— Мы псы нэккъым тыготэу къушъхъэм текIолIэнышъ,—
ыIуагъ МэшIохъ,— псыхъор кызэрычъэрэ гъочIэгъым
тычIэхъашт. КъелъэкIон, шIункI мэхъу.

ГъочIэгъым зэрэчIахъэхэу цIынэмэ-чыIамэр Тыгъанэ
кыIууагъ, зыригъэутIыIугъ. МэшIохъ зыпари зэхимышIэу
макIо. Сыдэу мы дунаир хъалэмэтэу зэхэлъа, зериIожыгъ
ыгукIэ Тыгъанэ, модырэ гъочIэгъ дэккъым еуцуалIэу псыхъор
мачъэ, тэ тызэрыкIорэ лъэныкъом зыгорэм ышIыгъэм фэдэу
гъогу шъомбгъо хъазырыр гъочIэгъ дэккъым голъэшIуагъ.

— ЧыІэ хъазыр мыр, чэщыр сьдэуштэу щитхышт? — мэкъэ гымэкІыр гъочІэгъым щызэпэджэжъэу къэупчІагъ Тыгъанэ.

— Ащ удэкІотэжъын, — ышІагъэм рыпагъу кызэриокІыгъ МэшІохъ. — Мы тапэкІэ такыкъ заулэ нахьыбэ учІэтын плъэкІыштыгъэп. Къушъхьэтхым гъонэшхоу иІэмкІэ жьыр гъочІэгъым къифафэти, нэрэ Іэрэ агу уигъэдыкыштыгъ. Джы а гъуанэр згъэпытагъэ. Мары, моу джыри тІэкІу тьдэкІуаемэ, гъочІэгъым Іэгъуапэхэр иІэх. Ахэмэ ащыщ горэм ыщыпэ шыпккъэ унэм фэд, игъэкІотыгъ, икІашъуи лъагэ. Ащ мэкъу гъугъэ гъушъи, пхъэ гъугъи ислъхьагъ, шымэ ашхыни шыІ.

— О слъэгъурэм къушъхьэлІ псэукІэм бэшІагъэу зыфэбгъэхъазырыгъ. Сэ слъапэ изгъанэу сыкыбдыхемыхъажьыгъагъэмэ, сьд пшІэщтыгъэ? — тхьагъэпчІ-сэмэркъэу макъэкІэ кІэшхыкІыгъ Тыгъанэ.

— Сьд сшІэни, шъхъэзэкъо-лъэкъуитІоу сыхэтыштыгъ, — мэкъэ пэгэ чанкІэ кызэридзэкІыгъ МэшІохъ. — Ау сицыхъэ телыгъ гъусэ укызэрэсфэхъуштым.

— Ар дэгъу. Уицыхъэ кыстегъэлъ, ау сэщ фэшъхьаф хэтрэ бзылъфыгъи цыхъэ фэмышІ. Сэ ахэр зыфэдэу сшІэрэр кыюсэрэуи!

— Сьд о бзылъфыгъэмэ ахэпшІыкІрэр? — зэхихрэм ыгъэшІэгъони зыгъэгумэкІыни хэлъэу МэшІохъ кызэтеуцагъ.

— КІо, кІо, тыздакІорэм тынэгъэс, — ыгу кыдеІоу шхыгъэ Тыгъанэ. — ТшІэн тымышІэ зыхъукІэ, сэ гъэшІэгъонхэр къыпфэсІотэшт.

МэшІохъ ежъэжыгъ. ЛъыкІуатэхэ къэс гъочІэгъыр нахь мзэхэ къэхъу, етІанэ нэфынэ шъолъыр горэм хэфагъэх. Ащ ыуж бэрэ мыкІуагъэхэу, МэшІохъ исэмэгукІэ диІонтІэхыгъ, къушъхьэ кІашъор лъахъчэу, шыуитІу ерагъэу щызэблэкІынэу гъочІэгъ Іэгъуапэм ихъагъэх. Лъэбэкъу тІокІ-щэкІ фэдиз Іэгъуапэм итхэу кІуагъэхэу МэшІохъ «унэ» зыфиІуагъэм ихъагъэх.

— Ыхьы, джы тыкъэсыгъ, — мэкъэ гъэтІылыгыгъэкІэ кыІуагъ МэшІохъ. Лы фэхъуштым ыгу зэрэпсэфыжърэр Тыгъани зехишІагъ.

ІэшІумэр зыхэурэ мэкъум МэшІохъ пІэтэхор тыриубгъуи, Тыгъанэ хигъэтІысхьагъ, мэкъупІэ лъапэм чыхІэн пІуакІэ кыычІихыгъ. Ар пшъашъэм ыплІэІу кыырищэкІыгъ. ГъочІэгъ унэ къуапэмкІэ шыхэр къуищэхь, уанэхэр атырихыгъ, жэдэлъхэр адихыгъ. Ащ ыуж гъолъыпІэм нахь пэблагъэу пхъэ зэпыупкІыгъэр зэтырилъхьы, штаукІэрэ ештэкъаорэ кызкъуи-хыгъ, хьампІэІоу тІыси, нэрэ Іэрэ агу пхъэц гъугъэм машІо хыригъэдзагъ, макІэу епщзэ зэхигъэнагъ, етІанэ нахь лъэшэу кІапщзэ, бы-быб ригъаІоу пхъэ машІом зиштагъ.

МэшIохъ къэтэджыжыи, ин-инэу Тыгъанэ кышгъхъэ-рыхъагъ, благъэу къеуцуалIи, ыпшгъэ кIыбыкIэ IаплI кырищэкIыгъ, ыбг дэжъ шъабэу рикъузылагъ. Тыгъанэ къэтэджынэу ежыи шгъхаем, фидагъэп, мэкIэ-макIэу зыкытыригъакIэзэ мэкъупIэ шъабэм хигъэукIорэягъ, аIупшIэхэр стырыхэу зэнэ-сыгъэх, нэбгыритIуми апкыинэ-лынэмэ кIэзэз гуIэ макIэр зэрарычгъэрэр зэхашIэ. МэшIохъ Тыгъанэ ытIэкIынэу зыфежъэм, IитIукIэ иджэнакIэ пиубытыкIыгъ.

— Хъау, хъау, МэшIохъ, хъуштэп.

— Сыда зыкIэмыхъуштыр?

— СэукIытэ.

— Сэра узшыукIытэрэр?

— Хъау, шыхэр ары. Муары, о уиш кызэплъэкIы.

— ГъэшIэгъонхэр къэпIощт. Шым ушыукIытэнэу цIыфа?

— УкIытэ зиIэр хъэм ыпашгъхы щэукIытэ аIуагъ.

МэшIохъ къэщхи, чыхIэн пIуакIэр кыштагъ, ар зытырихъуи, ежыри Тыгъани кычIэмышхэу мэкъупIэ шъабэм зыхадзагъ.

III

Нэфыль кыштэгъэ къодыеу Былау атеуIэзэ, ипщэрэхъыкIо гъусэхэр кыгъэгэтэджыжыгъэх. МашIор зышIынэу зериIогъэ кIалэр къэупчIагъ:

— МэшIохъ къэкIожыгъа?

— Ы? — лIы Iужъу зэхэушгъагъэм кIэкIэу зыкыгъэзагъ, чэщ чыем ыуж нэгъу жьоплгъыр кIыф хъазыр хъугъэу къэушыжыгъагъэми, МэшIохъ ышIэ зызэхехым, жьоплгъы къэхъужыгъ, щынэгумэкIыр ынэмэ къакIэщэу кыIуагъ: — Алахъыр шгъосэгъэлъэIу, пщым ыпашгъхъэ кIалэм игугъу кышышгъумышI.

— Сыда зыкIэтымышIыштыр? — Нэ нэгъыф кыкIотхэр мыушакъу Былау кыIуплгъэзэ, кыIуагъ Нэнау. — Лажъэ зиIэм илажъэ ерэгъот.

— Ара пIорэр, копсэжъ мыгъу, — зыкытрихыгъ Былау. — Лажъэ зытефагъэр орышгъ, еплъ пщым кыуезгъашIэрэм.

— МэшIохъ кызэрэмыкIожыгъэм сэ сыдкIэ сыхэт? — Нэнау къэштагъэу ышгъхъэ рильэшгъуагъ. — КIалэхэр, мы Былау кыIорэр зэхашгъоха?

— Сэ къасIорэр кIалэмэ зэхакынэу уфаемэ, осIон, — Былау нэжгъкIэ Нэнау Iуплги, ыбгъэ IапэкIэ епыджыгъ: — Оры тэпмашIор зыгъэкIосагъэр, щэлъачIэм псы изыкIагъэр оры. Ар къыпфэгъун зышIомыгъэшI. КIэлэ хыем ылъапсэ уетIэ шгъхаем, къыбдэхъун шыIэп. Моу зэ типщ къэгъэгэтэджыжъ, псибл уиIэми Iуезгъэхышт.

— Былау, Тхэм ышлэкIэ сыолъау, — Нэнау куапсэ лъэгон-джэмышъхэкIэ ыпашъхэ зыкыридзи, ылъакъомэ IаплI арищэкIыгъ. — Уянэ ибыдзыщ, сымыгъэунэху. СыщэIэфэ мыхъун кыызхэсымыгъэфэжынынэу гушыIэ осэты, сыхэукъуагъ, сесэмэркъэу сIуи...

— Ащ фэдэ сэмэркъэу делагъэхэр ашIырэп. КIэлэ хьер типщ ебгъэушъхакIугъ. СанэIу икI! — Былау кIалэм жэхао шIоигъоу ыIэ кыипхъуати, ридзыхыжыгъ, лъэгунджэкIэ еуи, хъэм зэрелъэпэкIаохэрэм фэдэу Iуидзыгъ. — МашIо, машIо, машIор зэхэжугъан. Пщыр кыызэрэтэджыжъэу стырыпс тIэкIу Iудгъэфэн фай...

Чэщым чъые хъатэ зэримылагъэр пшIэнэу, нэпIэ чIэгъхэри пщыгъэу, ынэхэми плъыж тIэкIу къатехыагъэу Емыпсыхыпщыр къэтэджыжыгъ, гогон-IэплъэкIыр пагъохи, зырагъэтхыакIыгъ, етIанэ лъэгъун иIэу мэзымкIэ ежъагъ, ау мэзым хэхыагъэп, мэз Iупэм дэжъ илъэгъун кыщигъэцакIи, кыгъэзэжыгъ.

Ащ тефэу пщы Марыхъуи къэлъэгъуагъ. Ащи пщы Емыпсыхым фашлагъэр зэкIэ зыпагъохым, ышъхэ кыIэти, пщэрыхъакIомэ ахэплъагъ.

— Сыд, МэшIохъ мэшIотэпхэр кыыхыгъа?

— МашIуи тшIыгъэ, зиусхъан, зыгорэм шъухэIэщтмэ...

— Тэ шыI ежъ, слъэгъурэп.

— Зиусхъан, — убзэ-лъэIу нэгукIэ Былау пщым Iуплъагъ. — Непэ мэфэ шIагъо хъушт, ынэ кызэкIихынэу ригъэжъэгъэ къодый. Угу кыыхэуIэн зэхэосымыгъэхы сшIоигъу...

— Сыд пIуагъи? — пщы Марыхъу ымакъэ кыIэтыгъ, блэоным фэдэу зырищыгъ. — Тэ шыI сIуагъэ кIэлэжыр?

— КъэкIожыгъэп, зиусхъан.

— Ы? — пщы Марыхъу ынэ зэжъу цIыкIухэм машIор къакIэтэкъугъэу кышщыхъугъ Былау, ытх ыуфагъ, ышъхэ риуфэхыгъ. — КъэкIожыгъэп пIуи? — Марыхъу кыIухъажыгъэ Емыпсых зыфигъэзагъ. — Джары, зиусхъан, кIалэм ужэхэон фэягъэп оIо. Сыжэхао пакIошъ, чIыпIэ исынэн фэягъ.

— Зыгорэ къехъулIэгъэнкIи мэхуба, — Шырыхъу хьаджрэтэу тыгъуасэ къатэбэнэгъагъэр ыгу къэкIыжыгъэу, макIэу кыуапсэ-лъыгъ пщы Емыпсых.

— Армэ зыхэхъажыгъэр, сыд ушъхыагъу кышIыгъэкIи фэзгъэгъунэп, — кIэкIэу кыпиупкIыгъ пщы Марыхъу. — Къамзэгум икIодыжыгъом тамэ кыгокIэ зэрауагъэр шыпкъэ. СпIуи, сылэжыи, ышъхэ къезгъэIэтыгъэти, лIы хъугъэкIэ зилытэжыгъ. Сэ ащ ыпсэ Iусхын, зэ мэу чылэм тынэгъэсыжъ!

— Ары, зиусхъан, шыпкъэ зыфапIорэр, — Былау ыбг зэрэуфагъэу пщым щтэгъэ нэгукIэ кыфычIэплъызэ, гуIэ

макъэкIэ кыупсэлъыгъ.— Ибэм щэпIастэ фэпшIымэ — нэкIы, джэнакIэ фэпшIымэ — пцIанэ.

— МэшIохъа ибэр? — пщыр хэфэу IушхыпцIыкIи, Былау кыитехъупкIагъ.— КъэмыIу! Сэ ятэм фэдэу сышхъарытыгъ, гуашэр армэ, янэ шъыпкъэм фимышIэн фишIагъ.

— Ары шхъам, зиусхъан,— пщым ыгу зыришIыкI шIоигъоу, Былау гушыIэжхъэр кыитэкъуштыгъ,— тыгъужыр сыд фэдиизэу бгъэшхагъэми, мэзымкIэ маплъэ.

— Джа зыр шъыпкъэу къэпIуагъ,— ыIуи, пщы Марыхъу ипчэдыжъ лъэгъун ышIэнэу мэзымкIэ ежъагъ.

Нэггырэ заулэу кыизэхэнагъэм, пщы Емыпсыхи зэрахэтэу, загъэхъыагъэп, шхъадж чIыпIэу зыдэщытым идыкъагъ пIонэу, мэзымкIэ кIорэ Марыхъу кIэлтыплъэхэу щытыгъэх. Нэнау куапсэ уукIыгъэкIи лъы IапIэ кыкIэмыкIыжынэу, дунаим тетыхъми темыхъми зэхимышIэжъэу, ыжэ Iузыгъэу, ынэ нэгъыф укыгъэхэм зи амылтэгъужъэу щыт-щыти, щынагъор зэрэшхъэрыкIыгъэр зэхышIагъ, ыгу щизэу жьы кышхъэжыгъ, Былау фэразэу нэшIукIэ фыреплъэкIыгъ. Пщы Емыпсых кыизхимыгъэшэу нэгбгуджыкIэ ишхъогу чыжъэу зэрэIукIыгъэр зэригъэлъэгъуи, гухэкI зэриIэр ымакъэ кыыхъэшэу кыIуагъ:

— Утэрэзэп, Былау. Зы хъэ зэбэнрэм хышхъэ ебэны зэралоу, ащ фэдииз Iае кIалэм епIолIэныр кыюпэсыгъэп. МэшIохъ пкъо пшIыгъэми хъун.

— Типщ ыгу згъэшIун сIуи ары, зиусхъан,— пщы Емыпсых шхъащэ фишIызэ, ау ежъ ипщ зызэрэфигъэцIыкIурэм фэмыдэу, нахъ чанэу ынэгу кIаплъэзэ, джэуап ритыжыгъ.— Тэ тызфит щыIэп, МэшIохъ сыгуи спси фэузы шхъаеу, сэри сигъусэхэри сыдэуштэу къотэгъу тыфэхъун?

— УтхъагъэпцIо,— зэхихыгъэр зэригуапэр кыхъэшэу, пщы Емыпсых шхыгъэ.— Ау ослощыр ары: тапэкIэ пIощтым уегупшысэу зегъас, гушыIэ лые умыгъэбыбы, цIыфыбэ зыщыкIэрэлI умыубы. МэшIохъ лIы хъугъэ, лIыгъи гукIэгъуи хэлъ. Шъо зыфэшгъумыIорэ кIалэу ар кыизэкIоцIыкIышт.

— Тхъэм еIу. Ауштэу хъумэ, тигопэн нахъ, тыгу къеонэп,— ыцэ гъожъ жъгъэйхэу цэ зыщыплI зыхэмытыжхъэр пщым фыIуигъэпсыхэу, Былау IугушIукIыгъ.— Тэрэз, зиусхъан, цу хъуштыр шкIэзэ къэошIэ. МэшIохъ лIыгу зилэ кIал...

Пщы Марыхъу мэзым кыизэрэхэкIыжыгъэр зальэгъум, пщэрыхъакIохэр ардэдэм яIоф ыуж ихъажыгъэх, пщы Емыпсыхи ащ ыпаIокIэ ахэкIыжы, ишхъогу пэгъокIыгъ, лъэбэкъу заулэ азфагу кыинэжыгъэу Емыпсых кыизэтеуцуагъ, пщы Марыхъу кIом хэтэу къыдзыгъ:

— КIэлэ шхъхъэубатэм ышIагъэр шхъхъэм икIрэп, зиусхъан. Тыгъуасэ сыоушъыеу, сыогъеу, узгъэсэжъэу слозэ, моц нахъ

мышхурэм сынапэ кырихуагь. УапэкIэ джэндэрэм удэмышхашч джары зыкIаIуагьэр.

— Ашгыу, зымышхыжь. КIалэм кымыгыээжыгыгэмэ, ащ фэдиз екьуа? — пщы Емыпсых шьэогьум еIэээкIэу ыIэлджанэ ыIэ кIигьэчтыгь. — Зыгорэм кымыгыэнагэмэ, МэшIохь кIэлэ дэеп, шьхьэубатэп.

— Шьхьэубатэп, ар шьыпкьэ, ау кьаигь, зыгу-зыкIуачI. — Пщы Марыху кьызэтеуцуи, оркь-байкол купышхоу кьызэхэ-тэджэжыгыгэмэ альэныкьокIэ сакьэу плыагьэ, мэкьэ гьэшь-хыгыгэкIэ кьыхигьэхьожыгыгь:

— Сэ моу мэзым ськьыхэкIыжыгыгьэу сшхьэ кьеуагьэр нэмыкI.

— Сыд, зиусхьан?

— О кьыуашIагьэр сэри кьысэхулаагьэкIэ сенэгуе.

— Ы? Ардэдэр МэшIохь ышIэна?

— Мыхьун горэ кьемыхулаагьэмэ, хэхьажыгыгь. Ар хьакьэу угу иубыт.

Тыгьуасэ Iогьогогьо Щырыху хьаджрэтыр кьызэреуагьэм Емыпсых ышхьэ кьырих шIоигьоу ыгу кьыдэчьэягь, ау ардэдэм кIэгьожьи, «хьугьэ шьыпкьэр сымышIэу зи сIонэп» ыIуи, рифыхыжыгыгь. ЗыгорэкIэ Щырыху кIалэм кьыпэтIысэу лые кьырихыгэмэ, е улагьэу, е укIыгьэу кьагьотыжыын нахь, нэмыкIэу сыда хьун ыльэкIыщтыр, ыIощтыгьэ пщы Емыпсых. Ары шхьхам хьаджрэтым ащ зызэрэжэхидзагьэу сльэгьугьэмкIэ, Марыху зэгущэфагьэр шьыпкьэу кьычIэкIынкIи мэху, щынэ зыфалорэр ышIэрэп...

КIалэм икьэмыкIожыкIэ зэредзэ нахь, сишьэогьум ишэкIо бгьашхьо кьызэрэмылгьагьорэм пыльэп. Ары, бгьашхьор сыд, бзыушху ныIэп, зыгорэ ыIонэп, ыIотэжыынэп, еIлани унэм быбыжыгыгэкIэ мэгугьэн фай... Джары, Марыху, о кьыомы-утэкIыгьэр узэп зыкIалорэр. Сэ сипщылI кIалэу хэхьажыгыгэм ащ фэдизэу сызэридзэщтыгьэп, сикьуртэуи кьысыдзэщтыгьэп, абдзэхэ пхьэцыжыыр ыкIыб дэмытыгьэмэ, кIэлэжэ цIыкIум кьыгыээжыгыгьэпышь, о кьыпхехы...

Пщы Емыпсых игупшысэмэ кьахэужьи, ишьэогьу зыгьэ-гумэкIрэр шхьэхрих шIоигьоу, кьызэтеуцуагь, кьокIыпIэмкIэ зэплэкIи, гушIопсэу кьылуагь:

— Модэ зэ епль, тыгьэр нэгупль хьурэшхоу кьыкьокIы, непи мэфэ шIагьо хьунэу щыт.

— Мафэм лажьэ иIэп, ау шэкIоныр ащ щытыухынкIэ сенэгуе, — Марыхуи тыгьэм Iуплги, хэхьапщыкIыгь.

Зэхихыгьэм пщы Емыпсых ыгьэгущулуагь. МэшIохь имы-гьусэу джыри шакIо хэмышьажышчтмэ, ыпкIэ кьыуитышчт.

— Тэрээу уегупшысагъ, зиусхъан,— дыригъэштагъ пщы Емыпсых,— унэм дгъээжымэ нахышIу.

— НекIо ащыгъум, стырыпс тIэкIу зыIутлхъанышъ, тежъэжын,— теубытагъэ хэлъэу пщы Марыху пщыпIэмкIэ ежъагъ.

Пщы Марыху лэпс лагъэм халэ фэдэ ышIыгъ, мэллылыми ещыпIагъ. Емыпсых фычIэплъи, ари шхэным зэрэфэмыкIэ-щыгъор зельэгъум, щыбылыкъ кычIэкIыпIэм ыбгъукIэ щыт кIалэм риIуагъ:

— Былау еIу мэшIуашхъэхэр агъэкIосэнэу. Зарэугъоижъ, чылэм дгъээжышът.

ПщылI кIалэр щыбылыкъым чIэкIыгъ. Язакъоу кыизэ-фэнэгъэ пщитIур зи амыIоу зэлуплхъэу щысхэ зэхъум, Емыпсых ежъ гупсэфыгъо къезымытрэ лъэныкъомкIэ зидзыгъ, кIэлэ-цIыкIу гыб-щыбышъо зытыриштээ, къэупчIагъ:

— Сишъэогъу, о абдзахэмэ нахъ уапэблагъ, уахэхъэ, уахэкIы, яшэни яхабзи дэгъоу ипшIыкIыгъэнхэ фай. Сэ язэхэтыкIи ягъэпсыкIи кыизгурыIорэп. Къыосэмэркъэух пшIошIызэ, къыоонхэми зи рагъэIошътэп.

— Ее, Емыпсых,— упчIэжъэгъу зэришIыгъэр зэригуапэр ынэгъу кыкIэщэу, Марыху IущыпцIыкIыгъ.— Абдзахэмэ ящытIу зэтэль, агу илъ кыуаIошътэп. Абдзэхэ пхъэц зыкIаIуа-гъэр сьд пшIошIырэ? Джа кыпшIошIырэр яшэн.

— ГушыIэхэ зыхъукIэ «сы», «хъа», «арызы» аIоу кIыра-гъэщэу,— щыгъэ Емыпсыхи.

Пщы Марыху ынэжгъ зэхигъахы, къыдзыжыгъ:

— Бжъэдыгъумэ «оджэ-мыджэ», «шъыд» зэралорэм ахэр нахъ Iаехэпштын.

— Ари шъыпкъэ, Марыху, шхъадж зэсагъэр шIодах. ТигушыIакIэ зэрээзетекIрэм елытыгъэу арын фай зыкIаIорэр: ухъушIэштмэ — абдзехабз, уубзэштмэ — къэбэртэябз, учэфы-штмэ — шапсыгъабз.

— Ар зэхэсхыгъэп, Емыпсых, сьдэу лъэпкъ пэпчъ тефэу къэпIуагъ. Тьдэ щызэхэпхыгъ ахэр?

— Сянэжъ иIореныгъ. Къэбар горэ кыIотэн зыхъукIэ, джа гушыIэхэр кыпчъыти, «шапсыгъэхэр кыххэсэхы, е кIэмгуемэ афэгъэхыгъэшт» ыIоти, тхыдэми, таурыхъыми, пшысэми ыгу къэкIыгъэр кыыригъажъэштыгъэ.

Щыбылыкъым пщылI кIалэр кычIэплъагъ.

— Сьд? — зэрэгузажъорэр кыххэщэу пщы Марыху кIалэм фыреплхъэкIыгъ, ащ тефэу шы пырхъ макъэри благъэу къэIугъ.

— ЗэкIэ хъазыр, зиусхъан.

— НекIо, Емыпсых,— псынкIэу къэтэджыгъ Марыху,— емыкIу кысфэмышI, узгъэтхъэн, узгъэчэфын еIуи укыдэс-

щыгъагъ шъхъаем, ори сэри тинасып кыкИиуантIэу ригъэ-
жъагъ.

— Утхъаусхъаным о уиIоф тетэп, зиусхъан,— хыльэу
къэтэджыжьи, щыбылыкъым чIэкIыжынэу ежъэгъэ пщы
Марыхъу кIэлъиуагъ Емыпсых.— Анахъыбэми кыюхъулIагъэр —
уипщылI кIалэ хэхажыгъ, сэ пый мэхъаджэ кысфэтэджыгъ.

— Кыпфэтэджыгъэп, Емыпсых, о зыфэпшыжыгъ нахъ,—
Марыхъу кызэуцокIи, ынэ шIуцIэ цIыкIухэр ыуцIыргъузэ,
хафэу кызыIуидзыгъ, етIанэ кIэгъожыгъэу лъэбэкъу ыдзи,
Емыпсых ытамэ ылэ тырильхагъ.— Зиусхъан, джы нэс пщы
Iуашъхъэм сытетэу, зэкIэ слъэгъоу, зэкIэ сшIэу, сэщ нахъ ини,
нахъ лъэши щымылIэу зысщыхъужыщтыгъ, ау цIыфмэ аIуагъэу
мышыпккъэ щылIэп, зи зымышIэрэм пстэури ешIэу кышылошIы.
Зи зэрэсымышIэрэр непэ кызгурыIоу езгъэжагъ...

— Ашъыу, о ар пIомэ, тэ ащыгъум...

— УкысIэпымыу, зиусхъан, сыолъэIу. Непэп, тыгъуасэп
сэ пщы Iуашъхъэм сыкъефэхэу зезгъэжагъэр, илъэсиплIым
къехъугъ. Илъэс пчъагъэм сыгу щышIэрэр псэ зыпыт есIуагъэп,
джы кыдихъыагъэшъ осэIо. Скъо закъокIи насып сиIэп,
зыфэдэ хъугъэр кызгурыIорэп. ЛIы хъумэ, сэщ фэдэ хъужын
сIогъагъэ шъхъаем, зэ нэмыIэми сиIэпэ-цыпэ горэ кыхъафа-
гъэу дэслъэгъугъэп. Сишъхъэгъусэ нэшIошIэу сиунэ исми
цыхъэ фэсшIырэп. Зишъуз куирэм зэкIэмэ ауж къэбарыр
ешIэжы зэралIоу, пщы Iуашъхъэм сызышIоинэу сытетыфэ,
сынэшъоу, сыдэгоу, сыбзакоу сыщыIагъ...

— Зиусхъан, къапIорэм егупшыс! — пщы Емыпсых ынэгугъ
зэхэхыгъэ Iэпэнэ-Iэпанэу къэуплтыжыгъ, ынэ нэшхъо инхэр
къикIотыгъэх, IупшIэ Iужъур кыIузыгъ.— Упщыба, зиунагъо
бэгъон, о, блэIэбыкIэу хэт ГошлъапIэ енэцIын?

— Сэ сIорэр сэгъэлон щыI, зиусхъан,— мэкъэ шъэф ефэхы-
гъэкIэ кыIуагъ Марыхъу.— Илъэс пчъагъэм сэ тхъапш бзыль-
фыгъэу зэшIозгъэкIыгъэр. Пшъашъи, пхъужьи, шъузи сIуагъэп,
сыгу рихыгъэу зы нэбгырэ себгъукIуагъэп. Зэ, тIо сызIукIагъэмэ
ягугъу сшIырэп, сиунэлутмэ ащыщхэу сезэщыфэ зэрэсшIоигъоу
сIыгъыгъэхэр къахэкIыгъэх. Ащыщ горэ сэ спкъы кыкIэу
гъумы хъугъэу къэсшIэжърэп. КъэошIэжъмэ, а ГошлъэлIэ
дахэу зыфапIорэр илъэс Iэпэ-цыпэ сиунэ исыгъ сабий ышъо
хэмыфэу. Ар етIанэ, игугъу сшIынэу сыфэягъэп нахъ, сыд
фэдэу тесыеу пшIэра. Уишъуз лIэмэ, уиш укъефэхыгъэ фэд
алIо цIыфмэ. А зы нэбгырэп санэлIу икIыжыгъэмэ, сипщы
Iуашъхъэ ышыгу шъыпккъэ сыдэкIоежыгъэу зысщыхъужыни.

— Адэ, зиусхъан, бзыльфыгъэхэмкIэ арэу убзаджэмэ, шыиыхъ
шъхъэгъусэ уиIэми ыдэнэп, гу чъылэ кыпфишIын, зыгъэрэхъат.

О кыызфэуугупшысыжэр хьалэмэтхэр ГоштыапIэ темыльхь,— пщы Емыпсых зыкьишIэжыгь, лъэу ышъхьэ кьеуагъэр ежъухыжыгъэу, Марыху ыбгъэ макIэу етIыргугь.— Ор-орэу зымыухыжь. Зыгорэ пшIэщтыми, шъхьэгъусэм кыыздемыгъашI.

— Ащ кыздишIэу зэ нэмыIэми сьIэбагъэп, ау цыхъэ кыисфишIырэп, кыисэгугъэ зэпыт,— нэгугъу цыгъом ылыпцэхэр къэхьыхэху, нэ шIуцIэ цIыкIухэр къэчэфыжъхэху Марыху къэщхыпцIы.— Сэ зы пшгъэшгъэ цIыкIу игъо хъугъэу сьIэшъ, орэлъэгъуи, делэ уишIын.

— Ашгъу, Марыху, зэуцужь. Икъун бгъэхьагъэр,— ПэкIэф шгъэбэ пIуакIэр IэпитIукIэ ыгъапли, пщы Емыпсыхи къэщхыгь.— НекIо, тигъусэхэр кытэжэх.

— Кытэжэнхэм пай ахэр гъусэу зыкIытиIэхэр,— иIуи, пщы Марыху щыбылыкъым кычIэкIыжъзэ кызэриIокIыгь.— ТыкIожь хъумэ, сыгу къэгъэкIыжьи, сикIалэ икъэбар кып-фэсIотэщт. ЕтIанэ сьзэгугъафэрэр мышгъыпкъэмэ къэпIощт.

«Сыд шгуIуа мыш кыIоштыр? Ибын-унагъокIи, иIыгъэкIи, итетыгъокIи анахь узэхъопсэнэу пщымэ ахэтыр Марыху сIозэ, сыд тхьамыкIагъуа кыызжэхитэкъуагъэр? Ары, зыгорэм иунагъо уемыхъуапс, о зыфэпшIыжэрэ насыпым кIэхъопсыжь зыкIалорэр джы кызгурьIоу езгъэжъагь. Насып сьIэу сьзэрэщыIагъэр апэрэу Едыдж Къэлэубатэ кызгуригъэуагь, ащ ыуж Марыху зышъхьэ кырихыгъэ шгъэфмэ сшIошгъ агъэхъугъап. Хьэр игъо-лтыпIэ икIымэ, тыгъужьым ехы зэралоу, джэнэтым сьзэрысыр сшIомакIэу, сэр-сэрэу ськIуи, джыхьнэм машIом сыпэхъагь...» — джа гупшысэмэ ахэтэу пщы Емыпсых иш зэрэкIолIэжыгъэри, лъэрыгъыр кыфэзыубытыгъэри ыльэгъугъэп, онэгугъэ зэхъур ары ныIэп игупшысэ хьылгэмэ къазыхужьыгъэр.

Шыухэр гъэхъунэм кыкIыжъхи, мэзым кызхэкIыжъхэм, цукоу апэ кьежъэжыгъэхэм къябгъукIуагъэх. Пщы Марыху зэплъэкIи, шыумэ къамыщыпэмкIэ аригъэлъэгъугъ апэ ишгъынхэу. Оркъ шыухэр пщитIумэ кызыабгъукIохэм, Емыпсых рьIуагь:

— Адэ зи къапIорэпи, зиусхьан?

— Сыд къэсIон, сишгъэогъу, кыисэпIуагъэмэ гупшысэгъуае сашIыгь,— нэшхьо ин чэфынчгъэхэр плъызыхэху пщы Емыпсых къэплъагь, ыпэкIэ сырыф шгъабэ джыри IэпитIукIэ теIэбагь, ардэдэми тырихыжыгь, етIанэ зыгорэ ыгу кызэрэкIыжыгъэр кыхьэщэу, ышъхьэ кьийэтыгь.— УикIалэ икъэбар кыисфэ-пIотэнэу пIуагъэ...

— Ары,— пщы Марыху иш нахь благъэу Емыпсых иш кыгуигъэхъагъ.— Мыхэр экIэ кызкIыуасIорэр къоши, ныкълъфыгъи, ныбджэгъуи ош нахь кыиспэблагъэ сьIэпышгъ ары. Сишгъэф кызэрэпкъонэщтми сицыхъэ телъ.

— Ар ІуакІэ мэхуа, зиусхан, хьадрыхэ зьдэсхыжын,— зэхихрэр игуапэу Емыпсых ыІупшІэ Іужьухэр макІэу зэхышгы, ынэ нэшхэ инхэр кьэчэфыжыгыгэх.— МыІо мэхуа нахь, мыІотэжэ хьурэп аІо шъхам, сэ кыисепІуагыэри мо чыгыгм епІуагыэри зэфэдэ.

— Сэ гуцэфэшІылэ сыхъугъэу кьыпшІошІы шъхам, зиусхан, кьэсІотэщтым гупшысэ хэлъми хэмылъми о пшІэн,— пшы Марыху хэпскэуІукІи, ымакъэ ылъэкІызэ, кьыригыэ-жыагы.— Ори ошІэ, кІалэ кьызысфэхъум, сичылэ анахь фэкъолІ тегъепсыхагыэу, иакъылкІи илІыгъэкІи зыпшгъэ умыкІонэу Ерыстэм аталыкь фэшІыгагы. Шыпккъэ, кІалэр пІурыкІэ джыри сымытыгъэу, Кьолбэшх ХьэбатІэ зыкысІуигъакІи, кыисэлъІугагы, аталыкь Іофыр ежэ блэсымыхынэуи кьышІо-шІыщтыгь. О ошІэба, Емыпсых, ХьэбатІэ сэ зэрэгъэфедерэр, кьезгъэкІугъэп моцх фэдэгу зІІэм кІэлэ закьор лъэхэсынэныр, есІуагы Ерыстэмрэ сэрырэ тыззэгыгъахэу, нахь пэсалоу кьэпІо-гъагэмэ, оцх нахь аталыкь дэгъу тэ кысхыни сІуи, згъэгупсэ-фыгагы. ЕрстэмкІэ сыкІэгъожьрэп, сыгуи ебгъэрэп, тхаегъэ-псэу, ылъэкІынэу кыгыэнагыэ шыІэп. КІалэр пІурыпІэм етыфэ, тлъэгъу тшІоигъомэ, Ерыстэм дэжэ тыкІуагы, ежыри игъо зыщилъэгъурэм хао фимышІэу кьытфищагы. Ащ фэдизым ошгъэожьыефи, кІэлэ Іэтахэ зэхъуми, нэмыкІ лъэхъани мы кІалэм гукІэгъу горэ кыисфыриІэба сигъэІонэу зыкысфишІы-гъэп, янэкІи ащ фэдэти, ащкІи зи сІуагыэп. Ерыстэм лІы гъэтІылыгыгъэлъжыакІу, би ымыІоу, ыІорэр Іуагыэ хъоу, ышІэрэр шІагыэу, унэгъо гупсэфэу шыІ. ЗыгорэкІэ зыпІугъэм фэдэ хъугъэмэ сІоштыгъэ. СикІалэ иаталыкь кыисфэхыеу, есІорэр сыжэ кьыдэмыкІзэ, ыгъэцакІэу, ышгъхъэ иІоф нахь сэ сиІофхэр нахьшІоІофэу кыисфыщытым зыгорэ пэсыубытыныя, ищыкІагыи имыщыкІагыи фасшІэщтыгь. Тэ былым цІынабэ тІІэмэ, баикІэ зытэлъытэжы. Ерыстэм ышІагыэр нэмыкІ. Сичылэ унэ дэгъу щишІи, шапІэ кьыщызэІуихыгь, гъунэгъу чылэ зыщыплІи ар ащишІагы. Шьогъэтэдж лІыжэ горэ чырэу ышти, кІэлэ зауІэ ригъэгъэсагы. Ахэми унэ афишІыгь, мэлъышъохэр ышэфымэ аригъэгъэтэджэу, хъурышъо джэдыгухэр аригъэдэу, ахэри ищапІэхэм ащищэу ригъэжыагы. Сэ ащ фэдизэу мэханэ есты-гъэп, сикІалэ лІы хъуи кызысфешъжыр ары ныІэп зысшІагыэри гъунэгъу чылэхэм шапІэхэр зэращыриІэхэр. Ащ ыпэкІэ Батыр пшы унэм кьызищэкІэ, МэшІохъ кьаигъэ ышІыгъэу дэдждэгущтыгь. Шагум дэтхэми, хэгъуашъхъэм итхэми, унэм щэдждэ-гухэми, загъорэ гуцафэ ясымыгъэшІэу салъыплъэщтыгь. Шьэожьыехэу зэбэнхэми, МэшІохъ кьытекІоштыгь, кІо ыІомэ кІоу, чъэ ыІомэ чъэу, ежэ пшы кІалэу, мыдырэр ипщылІым

фэдэу кыырифэкIыштыгъ. Ащ сыгу ыгъэплъыти, МэшIохъ сыжэхаоу, Батыри сешъхъэшъуаоу кыхъэкIыштыгъ. Орыми ар угу рихъыштыгъэп, сишъзогъу, шыпккъэба?

— Шыпккъэ,— ышъхъэшхо ыгъэсысыгъ пщы Емыпсых.— ЗэцIыкIухи лIы зэхъухи сикIалэмэ ащ фэдэ адэслъэгъугъэп, кIэлэ джэгумэ пашэ афэмышъугъэхэми, хэти ыкIэ кIоу учугъэхэп.

— Адэ джары. Сэ сикIалэ Ерыстэм кыисфищэжи, тешъуагъ, тешхагъ, джэгущо тшIыгъэ, дунаир фэзгъэкъутэжыгъ. Тыгупсэфыжыгъэу тышщI. Батыр пщы унэм есэжын сэлэшъ, сылъэплъэ, ежъ чэт шъхъэунэзагъэм фэдэу шагум дэтышъ, зыдэхъугъэри цIыф ымышIэу дэкIодыкIы. Сыхъат заулэ къэтышъ, хъэ щитхын шымыгъэу шагум кыдэхъажы, янэ дэжъ ехъажы. Адырэ делэм гуIэнкIэ дакIор къарегъашъшъ, шъуашэ икIэрыкIэу фарегъэды. Сызэусэжыштыр сымышIэ хъуи, иаталыкъ Ерыстэм къязгъэшагъ, сеупчIыгъ:

— СикIалэ оры зыпIугъэр, зыгъэсагъэр. Зытетым тетэу кыысIу, дела Iуша?

— Сэри кыызгурыIорэп ар, зиусхъан,— ыIуагъ Ерыстэм.— Делэ пIонэуи шытэп, Iушыгъи еслъэгъулагъэп, ау зыфежъэрэр дэгъоу егъэцакIэ, ымышIэрэм кыыкIэупчIэ, сэнэхъат гъэшIэ-гъони Тхъэм кыыритыгъэу хэлъ.

— Сыд фэд? — сшъхъэ кыысигъэпхъотагъ Ерыстэм.

— Сурэт дэгъоу ешIы. Гъогу убагъэм теуцоньшъ, е мыжъо дэпкъым, е унэ джэхашъом, ылъэгъурэм фэдэу сурэт ышIышт. АдыкIэ сабий гъыб-щыбым яхышър.

— Къэбар дэгъу кыисэпIуагъ, тхъауегъэпсэу сIуи, аталыкыр стIупщыжыгъэ. Сэ мафэ горэм исхъухагъ сикIалэ къэзгъэ-делэрэр зэзгъэшIэнэу. А мафэм зыкъэсымыгъэлъагъоу хъакIэщым сиси, Батыр шагум зэрэдэкIыгъэм лыпытэу, шъой-цыеу зысфапи, ыуж сихъагъ. Джырэ фэдэу тыгъэпсыгъ, фабэр гум ыштэу, ау бжыхъагъэп, гъэтхэ мэфэ зэпэшыгъ. КIалэр чылэм дэкIи, мэз Iэпчъэ гъогу зэхэкIым зынэсым, къэуцугъ, сэри чыг къогу зышIыгъэу сеплъакIо. ЛIы од лъагэ горэ шыгъын дэгъоу иIэр шыгъэу, ишъуз ыуж итэу блэкIыгъ. ТаужкIи, тIэкIу тешIагъэу, оркъ шыуитIу сэмэркъэухэр зэдашIызэ кыкIыгъ, кIалэм зи кыырамыIоу кыфыреплъэкIхи, зыблырагъэхыгъ. СикIалэ ахэмэ апэплъыхъэ, гъэнэфагъэу зыгорэм зрежэрэм сенэгъежърэп. ШIуанэр ытамэ телъэу лэжъэкIо тхъамыкIэ горэ къэльэгъуагъ. ЛIы шъой-цыем Батыр пэгъокIи, шIуфэс рихыгъ, кыыгъэуцуи, риIуагъ:

— Тхъамэтэ маф, шыгъынкIэ тызэгъэхъожъ.

— Ар хъуна, сикIал? — ышъхъэ кыыпхъотагъ лIы чэпат-хъэм.— О пщыгъхэр лъэпIэ закI, сэ чэт ыуасэ сщыгъэп. Сытхъа-мыкIэми, узгъэпцIэнэу сыфаеп.

— Убаигъэмэ, шыгын дэгъухэр сэри остыштыгъэп. Утхьа-мыкІэшъ, сишыагъэ озгъэкІы сшІоигъу. НэмыкІ сиІагъэми, остыни, ау стын сыфитэу сиІэр мы сшыгъхэр ары. Угу хэмыгъэкІэу силъэу кысфашІ. Сэ шыгын згъотыжышът, о зэрябгъэшІын уиІэп. Ау мы шыгынхэр пшыгъэу пшым земыгъэ-лъэгъу.

Шыгын цунтхъагъэхэр лэжъакІом кыІиххи, Батыр зышилъагъ, адырэм шыгын дэгъухэр зышилъи, гушІомэ-зыдэплъыхыжъзэ ячылэ лъэныкъокІэ елъэкІонэу ежъэжыгъ. СикІалэ Іапчъэм чІэкІи, чылэм дэхъэрэ гъогумкІэ ымыгъазэу мзыбгъумкІэ диІонтІэхи, псыхъо лъакъор налым фэдэу мзым кызыщекІолІэрэ чІыпІэм нэсыгъ, нэпкъым ехыпІэу иІэмкІэ псы ныбэм дахьи, мыжъо дэпкъ цІашъутэм пэчъынатІэу къэу-цугъ, етІэф кышшты мыжъом сурэт тыришІыхъагъ. Сеплъымэ — къо сурэт.

— Мыр есэты,— ыІуагъ Батыр, етІэфымкІэ къо сурэтым нэ ригъэуцуи,— зильфыгъэ ІэкІыб зышІэу, зышш ымышІэрэр зыпІурэм: ышгъхэ лъы кычъ хъумэ, кІэрэмыгъожъ.

Ащ гуиубыти, блэ сурэт ышІыгъ, нитІу ригъэуцуи етІэфыр блашгъхэм шырифыхъэзэ, ыІуагъ:

— Мыр есэты ишъуз цыхъэ фэзышІырэм.

Яшэнэрэу хъантІэркъо жэбгъо ныбэшъушхо, зэготхышштым фэдэу, ышІи, цунэхэр фыригъэуцуи, ыІуагъ:

— Мыр есэты ылтэкІрэр баим фэзышІэрэм...

Батыр нэпкъым кыдэкІыжынынэу кызежъэжым, сыгуІэзэ мзым сыхэхъажыгъ. Сичъэрэ сикІорэ зэхэтэу сыхъакІэшъ сыкъэсыжыгъ, слъэгъугъэмрэ зэхэсыгъэмрэ сшгъхэ къагъэунэзагъэу сишыгын зэблэхъуи, пшы шъуашэр сшыгъэу унэм сыкъыкІыжыгъ. СыкІозэ-уазэу, кІалэм есІоштыр зэгъа-фэу сыпаплъэзэ, къэсыжыгъ. Зи кысымыІоу кысэбгъукІонэу ежьи шгъхам, къэзгъэуцуи, сегыигъ:

— Шыгын дэгъухэр пшыгъэу пчэдыжъ удэкІыгъ. Упш кІалэу, мыщ фэдэ шыгыныжъхэр пшыгъэу укъальэгъумэ, уукІытэрэба?

— Сэ сшыгъым сышыукІытыхъэрэп, о оукІытэмэ, укысэ-мыплъ,— ыІуи, ежъэжыгъ.

— Батыр, моу зэ къэгъаз,— симышэныгъэу шъабэу седжагъ.— Сыоплъышъ, лы ухъугъ. Зэгорэм тыгу щизэу тызэдэгущиІэми, зи фэІуагъэп.

Нэбэ-набэу кІалэр кысэплъыгъ, етІанэ хафэу Іущхып-цІыкІи, зыдэплъыхыжъзэ, кысфидзыгъ:

— Ары шгъхам, зиусхъан, моушътэу уихъакІэшъ сыкъыхъэмэ, сыуцІэпІынба?

— Тхэм ишыкуркIэ Iузыхыжын тI, некIо,— сIуагъэ. ЗыгорэкIэ сызэрегуафэрэм ежыри гу лытагъэу, нэбгъунджыкIэ кысфычIэплъызэ, хъакIэшым кыхыагъ.

— Тыс,— сIуи шъхаем, сфэтIысыгъэп.

— КъысэпIон шыIэмэ, къаIо, зиусхъан, сыодэIу,— нэплъэгъу хъалэлкIэ къысIуплъагъ Батыр. Ащ сэри моу сыбгъэ кыдэлаби, сыгу къызэпыригъэзагъэ фэдэу сыкьишIыгъ. СымытIысэу, джэхэшбогур искIукIызэ, къезгъэжыагъ:

— СикIал, успIугъэп, усылэжыгъэп, адыгэмэ зэряхабзэу, Ерыстэм аталыкъ къыпфэсшIи, симылькукIэ уезгъэIыгъыгъ. Сыгу кьеоштэп, угу иль шыпккъэр къысаIу: сэрырэ Ерыстэмрэ хэт нахъ къыппэблагъа?

— Сыгу илым уфаемэ, зиусхъан, зытетыр къэсIон. Ерыстэми ори къыспэблагъэ шъухъугъэп. Шъыпккъэ, Ерыстэм лIы Iуш, лIы лэжыакIу, бэ сигъэшлагъэр, бэмэ сафигъэсагъ. АщкIэ сыфэраз, ау илъэс пчъагъэм ыгукIи ышъхъэкIи о къыонэкъокъугъ, ош фэдэуи баи хъу шIоиIуагъ. Ар о кыдэбгъэхугъ, къыпкIэхъажыи, къыптекIыжыгъ. Сэ къэсшIэжыыштым Ерыстэм тхъамыклагъэп, ау цIыф дэгъугъ. Баи зэхъум, чэши мафи имыIэжъэу, имыльку зэрэхигъэхъоштым лъыбанэу, цыналъэ хэзмэ, тхъамыкIэ хъун шIошIэу тхъацэ хъугъэ, жъалым нэшанэхэр кыхафэу ригъэжыагъ.

— Ар шIэхэу баи хъурэмэ яшэн, — фэсыдзыгъ кIалэм.

— АрынкIи хъун,— есIуагъэм акъыл зэрэхэлъыр ышъхъэ нэсыгъэу, кIалэм ынэ нэгъо инхэр къэлыдыгъэх.— ХъанIаркъом ышъхъэ цIыкIу, ыныбэ ины. Мафэ къэс зэпымыоу бгъашхэмэ, ныбэр шъонтым фэдэу зэлэки, шъхъэр нахъ цIыкIу мэхъу.

«Ыхы, джы сурэтищэу псы нэпкъ мыжъом тыришIыхъагъэмэ язырэм къекIоллагъ»,— сIуагъэ сыгукIэ, сымакъэ лакъырдыгъэ тIэкIу кIэлъэу фэсыдзыгъ:

— Адэ мы гупшысэмэ афэдэхэр уянэ епхыылIэу кыхэкIыгъа?

— Зиусхъан,— тхъагъэпцIэу IушхыпцIыкIыгъ Батыр, — сэ акъылэу сиIэм фэдишъэ о уиI. О умышIэштыр сэ сшIэн фаеу сыда кызыкIыпшIошырэр? СянэкIи сямынэкIи шъхъатехъо зытехъогъэ лъэпкъ шъэфэгъу сшырэп, сыгу илыи еслорэп.

«Ыхы,— джыри сIуагъэ, блэ сурэтыр сынэгъу кыкIэу-цожыгъ, сапашъхъэ ит кIалэм зэхасшIэзэ цIыкIу сехъулIэу езгъэжыагъ.— Сэ зэрэсымылоу мыр зэкIоцIыль. Зэ кыхыгъэпсыгъэ горэмкIэ сеупчIын»,— сIуагъэ.

— Тым ишэн къом кыхэфэжыи аIо. Ащ сыдэуштэу уеплгырэ?

— Мафэр кIыхъэмэ, тым ишэн кIалэм блэ кыхэфэ. Ар амыгъэунэфыгъэу аlorэп.

— Адэ о, — сІуагъэ, — сэш фэди ухъугъэп, уянэ ыІэпэ-цыпи пхэлъэп, ар сьдэуштэу кыбгурыІошт?

— Сэ сызыпІугъэр, сызкІырыплъыгъэр Ерыстэм. Сэш нахы о нах кыпфэдэ хъугъэр МэшІохъ ары, зиусхъан.

«Ары шъхъам, зыкъом фэбэгъон, лъыр, лъыр! Сэ слъы шыщ пкІэтыба?! СигущыІакІи, сикІуакІи, сипскэуІукІи нэмыІэми, сщыщ горэ пхэлъын фаеба!» — сІоу сыкуо сшІоигъуагъ шъхъам, зысІэжагъ. КІалэм ыпашъхъэ цІыкІу сызэрэ-щыхъугъэм, моц иакъыл зынэсрэмэ сягупшысэныр сыгу кызэрэмыкІыгъэм, пыуты зысымышІыжыным сыкъаубытыгъ. Ардэдэм мыжъо дэпкъым апэрэ сурэтэу Батыр тыришІыхъагъэр сыгу кыгъэкІыжыгъ. Лъэу сшъхъэ къеуагъэр ежухыжыгъ, зэхэхыгъэр сшІомыІоф фэдэу сыщхыгъ:

— ПІорэр гъэшІэгъоны. МэшІохъ пщылІыр сицагу зэрэдэтым, сиджэхэшъогу зэрэтетым пае сэш фэдэ хъуна?

— Ощ фэд сІорэп, зиусхъан, — Батыр ымакъэ нах пкъые къэхъугъ, — оц фэдэ хъу шІоигъу, кыпкІырэплъы, уіІокІэшІыкІэхэр ештэ. ТхъамыкІэу бай хъу зышІомыигъо шыІэп, ышъхъэ фимытэу шъхъафит хъуным кІэмынэцІырэ къэхъугъэп. МэшІохъ кІэлэ дэгъу, гукъабзэ иІ, лыгыи, цыфыгыи хэлъ, мафэ къэс шъхъакІо зышхын лъапцІэми афэдэп. Сьд фэдиз фэпшІагъэми, зэ шъхъакІо зепхыкІэ, зи фэмышІэгъахэм фэдэ мэхъу.

— Дэгъу, сикІал, тхъауегъэпсэу. Орырэ сэрырэ непэ гушыІэ зэдэгтІыгъ. КъызгурыІуагъ акъыли гупшыси зэрэпкъолъыр. Ащ нахыбэрэ шыгъынхъожыи уемышІэжъ. АщкІэ тхъамыкІэр бай пшІыжыын плъэкІыштэп, — сІуи, кІалэр истІупшыжыгъ... Джы къало, зиусхъан, къэбарым къепІолІэщтыр.

— О-уи-уиу! — пщы Емыпсых ынэпкъ-пэпкъ зэхэхыгъэ къэушэплъыгъэу хэкуукІыгъ. — Къэбар кІыхъэ сыхэбгъэдэІуагъ, ау зы жьыкъэщэгъукІэ кыисфэпІотагъэу кыисщыхъугъ, ары шъхъам, узафэп, Марыхъу.

— Сыда?

— КІалэр о къямыгъэлъфыгъэу сшІошъ бгъэхъу пшІоигъу.

— ЗыкъэмышІ, Емыпсых! — хэшэнычъыкІыгъ пщы Марыхъу. — Ар зэрэсимьер ори пшІошъ хъугъахэ.

— Сымыс, сишъэогъу, сыкъэпшІагъ, — ымакъэ ылъэкІызэ, кыІуагъ пщы Емыпсых. — Уигупшысэ утезгъэшэхукІы сшІоигъуагъ шъхъам, кыздэхъугъэп. Ащ фэдизэу сызкІэгугІэрэр Батыр икъэбар хэт шыщи ышъхъэ фипхынэу сыфаепышъ ары. Чылэм укъыщыраІухын, пыут удэхъухъан, пщы-оркъымыи кІэнэкІалъэ уашІын. Джы узэрашІэу, уигущыи ахахъэу, уилІыгыи мыуцэкоу, пщы Марыхъу залокІэ, кыпфэтэдджэу ущыІэнэу сыфай. Хъуштыр бэшІагъэу хъугъахэ. Батыри Іыы хъугъэ, унэгъо

шъхъаф зишыгъ. ЗэрэсшIэрэмкIэ, кыызэрэонэсри шыIэп. Зылаж, зышыI. ШъхъакIо горэ зимыIэ цыф хьурэп.

— Сэри ащ фэдэ горэм семыгупшысэу шытэп, Емыпсых,— пщы Марыхъу ынэ шIуцIэ цыкIухэр плъызхэу ыуцIыргъугъэх, ыIупэ дыигъэхэр, зыгорэ ыгъэунэшкIурэм фэдэу ышIи, зехи-щыгъэх.— СэшIэ а хъабз джадэу сиунэ исыр исфэу нэмыкI къэсшагъэкIи сабий кыызэрэсфэмыхъуштыр, ащ шытхъухэ сызэремышъулIэштыри кыызгурIо. Ау етIани шъхъакIом сесты, сэ сынэгу кырихъуи, сипIэ зыдигощыгъэр зэрэсымышIэрэми ащ нахь Iэяхэу сызэгугъэстыкIы.

— КIо, пшIагъэу сэшы. Сыд ащ кыпфишIэшт?

— Хъау, зэсымыгъашIэу сыуцуштэп.

— ЕтIанэ сыд?

— ЕтIанэ тIури Iуызгъэхышт. Армырэу сыгу зэгъэштэп.

— Илъэс тIокIым ехъу узкIыгъугъэ шъхъэгъусэм ар угу кыфэкIы хъуна?

— ГошлъапIэ сыкIыгъугъэп, сиунэ исыгъ нахь. ЫгукIи ышъхъэкIи ащ нахь кыспэблагъэ хъугъэ бзылъфыгъэ Iаджи саIукагъ.

— ПIэми удемыкIужьэу къэпIошт джы.

— Хъау, ар сфэIонэп,— пщы Марыхъу ошIэ-дэмышIэу къэшхыгъ.— ФэхъункIэ ерэшIи, ГошлъапIэ пIэм кыхэкIынэп. Бзылъфыгъэ аIо пай, фэдэу емызэшчыжь слъэгъугъэп.

— Ар дэгъуба! — шхыгъэ пщы Емыпсых.— Тэ тиунэ исым кытемышхэу узэригъэкIолIэштэп. Мы аужырэ илъэсхэм фэежыхэп, лыхъ-ныожь тыхъужыгъэу, зэ учужба еIошъ, мэцIэцIэ зэпыт.

— Мыдырэр езэщынэу къэтэп. Сэ сыфэмыеж зыхъукIэ, Iофышхо горэ сиIэу сэлэшъ, сыкышIуекIыжьы... Ары, зэ, тIо фэсыдзыгъ: «Чэщи мафи тиIэп, пкIантIэр кытэхэу IофтэогъашIэ, кыкIэкIрэ шымыIэу. Шъэо закъо къэплъфи, утIы-сыжыгъ». Ышъо кыпигъэчъи, сигощэ дахэу плъэгъурэм, ыныбачIэ IэгушъуитIукIэ ыубыти, кыупсэлъыгъ: «Е-о-ой, Марыхъу, ари боу кынкIэ къэслъфыгъ. Ащ ыуж зыгорэ кысэхъулагъ, скIапцIэ мыузэу мафэ кысэкIурэп».

— Хъугъэ, хъугъэ, кызгурыIуагъ,— шъэогъум ыгу егъоу IэутIэ ышIыгъ пщы Емыпсых.— Ахэр зэкIэ зыщыгъэгъупш. ТыцIыфэу, пщыцIэ тиIэу дунаим тыкытехъуагъэмэ, уасэ зыфэтшIыжьэу, тшъхъэ тыфэгумэкIыжьэу тышыIэн фай. Цыфыр бадзэм фэд, непэ шыIэмэ, неущ кыреуты. Угу жьы зышIыштым уемыгупшыс, земыгъэх.

— Ар къэлэгъошIу шъхъаем, шIэгъуае, Емыпсых. Сэри зыгорэм икъини игумэкIи дэгъоу зэсэгъафэ, акъылэгъуи,

джэнджэшэгуй сафэху, шьэфэу Иофым хэлъыр къэсэгъоты. Сэ сгъхьэ фэгъэхьыгъэ зыхукIэ, делэ сехулIэ.

— О узакъоп, Марыху, хэти ары зэрэшытыр,— макъэ гъэтIылыгъэкIэ пщы Емыпсых кыIуи, нэгүшхо зэхэхыгъэр кыIэтыгъ.— Къэбар тхьагъо къэмыIотагъэми, сишъэогъу, гъогум лъэой къеудзи, зэхэтымышIээ, тыкъэсыжыгъ.

«Илыгъэу узэшысфынэп сIуи кыбдезгъэштагъ нахь,— гукIэ къедэуагъ пщы Емыпсых гъэогъум, — сэ сшIэрэ Гошлъа-пIэ о узэнэгүерэм фэдэ ышIэныр хэгъэкIи, такыкъ закъокIи ышъхьэ кыхьанэп. ЗысшIэрэм кышегъэжъагъэу непэ кызнэсыгъэм адыгагъэм удэхыгъэу, уемыгупшысэу гушыIэ мыхъун горэ ужэ къыдэзыгъэу блигъэкIырэп, нэиутэу кыуеIошъ, уегъаукIыгъэжы. Ащ фэдэ бзылъфыгъэр зыгорэм илI энэцIыныр хэгъэкIи, хьопсэ нэплъэгъуи фидзынэп, Марыху. АщкIэ ухэукъо. ГошлъапIэ боу шъхьэлъытэжъ, пэгашэ умыIоштмэ...»

Пщы Марыху нэчапэкIэ чIэплъыгъ. Оркъ-байкол шыухэр пщы къэлапчъэм нэмысыпэхэзэ къэуцугъэхэу пщитIумэ къаждэхэу зэхэтых, аужыкIэ кумэ арысхэм алъакохэр къелэлэххэу, лъэсхэри куужым итхэу, шагум дэтрэ пщылI пщэрыхъакохэри мычыжъэ дэдэу къалъэкIох.

Къэлэпчъэ зэIухыгъэм пщыхэр дэжажыгъэх, шышIолум нэмысхэзэ кIалэхэр къапэгъокIхи, шыIупIэхэр аубытыгъ, пщыхэр епсыхыгъэх. ШышIолум кыIукIыжъхи, хъакIэшч пчъэIупэм кызэсыжъхэм, пщы Марыху ыIуагъ:

— ЕмыIу кыисфэмышI, зиусхьан. СизекIуакIэ ош фэшъ-хъаф зыгурыIон сиIэп. МэшIохъ кIалэм икъэбар лъэтемытэу зэсымыгъашIэмэ, сызэгоутышт. Батыр ыIогъагъэр хъугъэкIэ сенэгүе.

— КIо, кIо, зи ащ мыхъун хэлъэп, — IэутIэ ышIыгъ пщы Емыпсых, пщылIхэр кызэрэлъыплъэхэрэр ешIэти, Iупэшх макIи пигъохыгъ.— Сэ хъакIэщым сыщыожэшт.

Пщыр имыгъоу шакIо кызэрикIыжыгъгъэм шагушхом гүмэкI Iэчъэ-лъачъэр къыдигъэтэджагъ. Бзылъфыгъи хъульфыгъи къэлтагъорэм ытх еуфэшъ, ардэдэм унэ е къакъыр къогъу горэм къокIодэжы. Ахэр зэкIэ нэплъэгъу чанкIэ зэригъэлъэгъуи, пщы Емыпсых хъакIэщым ихьагъ. Пщы Марыху зыпари ынэ кыкIимыхъу, пагэу, пкъы зэндэ ишыгъэу, чIыгум пытэу хэуцозэ, гошэшхом иунэ ихьагъ.

Ишъхьэгъуси игъусэхэри шакIо кызэрикIыжыгъгъэмкIэ макъэ рагъэIугъахэу, дэнэф саем дэнэ шъхьэтэхъо шэплъыр ыплIэIукIэ кытедзагъэу, нэгүф фэкIыхьашъом нэгүшъхьитIур шэплъэу кытетшэу, шэбзэшэ къэшагъэм фэдэу гуашэр джэхэ-шъогум тетыгъ.

Пшы Марыху пчъэшъхалур зэрэзепечэу, гоцэшхом
бгъунджы зыкыфиши, лакъырдеу кыдзыгъ:

— Сьд, зыкъэбгъэтхъагъа?

— Шакло клорэр матхэмэ, зэ клори еплъ.

— Укыты кърари уилъжъеп! Пшы Емыпсыхи укыиубытрэп,
пшыллымэ апашъхъэ емыклу шыслэнэп клорэп...

— Зэ, зэ, о кълпощт делагэмэ сядэлунэу сэ мыш сыкыи-
хъагъэп. Пшы Емыпсых кысажэшъ хъаклэщым ис. Мэшлохъ
шэкло пшыплэм кыызфэмыкложыгъэр кысафу, сипшыллымэ
ажэ кыдэклэу зэхэсхынэу сыфаеп.

— Делэ зыкыисфэмышл, сэри делашъоклэ укыисэмыплъ.
Сэра, ора пщэрыхъэкло пшъэшъэжыер шэкло пшыплэм
Мэшлохъ езыгъэшагъэр? Уипшылымэ альэгъоу ар зыпшлэклэ,
сэ шлоим сызэрэхэплъэшгъухэрэм уегупшысэрэп...

— О сэ шлоу сызэбгъэтысхъагъэр кыпклэстхъоу илгъэс
пчъагъэм усылгъ. Ащ укыиблэмыкл! — ыжэ кыдиплытыкыгъэ,
ыцэлышъхъэхэр зэрэшхэу, ынэ эжъу цыкылхэр кыклотэу
кыыхэкуукыгъ пшы Марыху. — Ужэ лау кыдэкыщтым
седэлунэу уахътэ силэп. Тэ хъугъэ Мэшлохъ?

— Ыы, адэ сэ сыделэба, сэ зи сшлэрэп! Тхэм сегъал! а
пщэрыхъакло лупцлэм кыикли, Мэшлохы пшъашгъэри луемы-
гъэхыгъэмэ. Пшыл! клалэр зыплэкклэуклэм, хъхъажыгъ плуи,
кълбар зэрэптлупшыгъагъэм фэд нылэп мыдырэри.

— О си Тхъэ дышъ, сьд тхъамыклагъу сызхэтыр! — ыгу
елъжыгъэу пшы Марыху итлуклэ эконошъоожыгъ. — Мэшлохы
уипшъэшгъэ лупцли слъэгъугъэхэп. Тыгъуасэ, шэджэгъоужым,
мэшлотэпхэр ыгъэклосагъэти, сыжэхауи чылэм кызэрэс-
фыжыгъ. Пшлошъ мыхъурэмэ, пшы Емыпсых еупчл. Пшъэшгъэ
лупцлэр сигугъужъа сэ, клалэр кысшъхъащыкыуагъэмэ, делагъэ
горэ ышлагъэмэ сэлосгъ, сыгу зэгоуты. Ары имыгъоу, шэклоныр
зэпызгъэуи, сыкызклэкложыгъэр. О ужэ кыдахъэрэр
кысэоло, кыпшлошыхэрэр кызэхэолъашъо.

— Ы? Кытэшхъошлэгъэн олуа? — гоцэшхом ынэгъушъхъэ
шэплыхэу нахъ лъэшэу кызэкленэгъагъэхэр чъэкыжыхэу
фежъагъ, лэплэ-лаплэу плыжъ шъолбырхэр зэхэкли, кыфы
къэхъугъ, ынэ нэгъо инхэр кылэпыкыхэу пшы Марыхуклэ
зыкыигъэзагъ. — Ори сэри тигъэпцлэгъэнэуи? Тыгъуасэ щагум
сикыгъэу сыкызельэгъум, зи мыхъугъахэм фэдэу кысэкыла-
лли, машлуи ыхынэу, Тыгъэнэ пщэрыхъаклори зыдищэнэу
унашъо кыфэлпшыгъэу кысиуагъ. Зы гумэкли ынапэ тельы-
гъэп. Ары сэри сызгъэгубжыгъэр, а кълбарыр зысэшлэр ары. —
Гоцэшхом гулэнклэ пчъэ лъэныкъом зидзыгъ, джагъэ: — А
Курац! Тэ шыл сэлэ мы делэр, узшыфаем умыгъотэу?

— Сьд, тигошэшху, зыгорэм уегъэгумэкIа? — ардэдэм ыпашъхъэ къыхагъ пшъэшъэ Iэпс-лъэпс дахэр.

— Моу зэ псынкIэу Тыгъанэ иунэ чъи, ищыгъынхэр илъмэ къеплъ.

— Мары, джыдэд,— ыIуи, пшъашъэм кIиIагъ, нэрэ-Iэрэ агу къэсыжъыгъ.— Зы джэнэ закъуи илтыжъэп, тигошэшху, пIэтэхъо фабэри ары.

— МэшIохъ иунэ...

— Бащ, ищыкIагъэп,— къыпиупкIыгъ пщы Марыхъу.— Ащи джа дэдэр ышIагъ.

— Ары шъхам ящыгъынхэр аIыгъэу Иныхъу шагум ди-гъэкIынха? Ары шыхэр къязыгыгъэр, уанэхэр афызэтэзылъ-хъагъэр.

— СишитIуи телъхъэ афэшъушыгъ, ара?

— Шагум дэкIыхэ зэхъум, шъхъангъупчъэмкIэ салтыплъагъ: уишыгъо онэшырэ адырэ шыгъо нэтIэгъунджэ лъэкъофэу бгъашIорэмрэ атесыгъэх, зи аIыгъыгъэп. Ары, МэшIохъ мэшIотэпхэр илъэу шалъэ зыдиIыгъыгъ.

Пщы Марыхъу гошэшхом ипIэ цыпэ щетIысэхь, ыIэгущыо ыжэпкъ кIэгъэкъуагъэу, егупшысэу такъикъ заулэ щысыгъ, етIанэ жьыхъарзэм фэдэу зипхъуати, унэм зыридзыгъ.

— Сьд шIэшт, зиусхъан? — хъакIэщым зэрехъажъэу пщы Марыхъу ишъэогъу нэмыз-Iумызэу Iуплъагъ.— Сэри сипщылI кIэлэжъ хэхъажъыгъ, пшъэшъэжъ цIыкIоу пщэрыхъапIэм чIэтыгъэри гъусэ ышIыгъ.

— Лъэсха, шыуха?

— Шыху, анахъ шыуш дэгъуитIоу сиIэмэ яшэсыгъэх.

— Ащыгъум ащ пкIэ иIэжъэп. Тыгъуасэ, ахъшамхэм адэжъ, мыш дэкIыгъэхэу сэшIы, чэщыр кIуагъэ, мафэм хэкIыгъэми еплъ. Ахэр зыдэкIощтым кIогъахэх.

— Арэу оIуа?

— Ары адэ. Сэ къысэхъулIэгъэ шъыпкъэр ори къып-щышыгъ. Игъом тшIагъэмэ, ауж тфыни.

— Адэ сэ лъэтемытэу салъежъэн гухэлъ сиIэу гуащэм дэжъ сыкыкIыжъыгъ.

— ПкIэ иIэжъэп, зиусхъан, зыгъэрэхъат. О пый уиIэп, абдзахэмэ ахэхъажъыгъэмэ, зэбгъэшIэн, ылъапсэ пфын...

Ахэр аIофэ, джэхэшъотет кIалэхэр Iэнэ лъэкъуищ хъура-ехэр апэ итхэу унэм къыхагъэх.

— Iанэхэр жъугъэуцуи, шъукIу,— икIыжъынхэу пщылI кIалэмэ Iэ кIыIу кIэ аригъэлъэгъугъ пщы Марыхъу, етIанэ ауж къынагъэм кIэлъиложъыгъ: — Моу Иныхъу быт садэжъ къэкIонэу еIу.

— Сьд епшIэшт а бытэу зыфэпIуагъэм,— сакъэу къэупчIагъ пщы Емыпсых.

— Сьд ешлэмэ хьун пЮрэ?
 — Ар илажэм елгытыгь. МэшЮхь кыгыэпцІагьэмэ, лЫм сьд илажэ?
 — ТеплЫн...
 Ар кыЫогьэ кьодыеу Иныху ибытыгьэ быт хигьахьоу, зиуфэзэ хьакІэщым кьихьи, пчээшъхьаІум кьытеуцауагь.
 — Сьодэлү, зиусхьан.
 — Тыгьуасэ кьызэкІожьым, МэшЮхь сьд кьыуиІуагь?
 — МэшІуахэ кьэбгьэкІожьыгьэу кьысиІуагь, зиусхьан.
 Тыгьанэ пшгашгэм ышІыгьэ лылэпс уешъо пшІоигьоу угу кьэкІыгьэу, ари зыдищэнэу унашъо кьыфэпшІыгьэу ыІуи, шитІукІэ кьыдэзгьэкІыгьэх, шэу кьястыштхэри о кьепІуагьэу...
 — А делэжэ тхьамыкІ, убгы быт зэпысыутын сІонти, сьд уилажэ,— ышгьхэ ыгьэсысызэ, хэхапщыкІыгь пщы Марыху.— Насып тІэкІу уиІэти, зиусхьан Емыпсых сихьакІэу тефагь. Ащ фэдэ унэшъо делагьэхэр зэрэсымышІыштым уиакьыл тефагьэба? СипщылЫмэ уанахэ Іуш, уанахэ зэгьэфагь сІуи, апэ уизгьэуцауагь, о тыгьуасэ кьальфыгьэм зеогьэгьэделэ... Щыгьынхэри сьдэуштэу шагум дахыгь?
 — Ащыгьым фэшъхьаф дахыгьэп, зиусхьан...
 — Ара пшІэрэр... КЮ, санэІу икІ. О удамыхыгьэмэ ары,— ащ ригьэхьуныр пщы Емыпсых ыпашгьхэ кьыщыримыгьэкІоу, шьорышІыгьэри кьытекІозэ, пщы Марыху щхьпцІыгьэ.

IV

Чэшреным Тыгьанэрэ МэшЮхьрэ чыыагьэхэп. Аужырэ илбэситІум зэфалІэхэу, ягукІэгьу зэфагощыным игугьапІэ кІэхьанхэ амылбэкІэу, зым адырэм ыгукІэ физэригьафэщтыгьэр, хьопсагьоу агу кьитаджэщтыгьэхэр зэфалотэжьэу, зызэрафызылІэмэ, пкьы пытэ лыпцэ мыжъохэм кІышъо шъэбэ фабэр хэкІодэжьэу, зы нэбгырэ хьугьэхэу кьащыхьоу, мэкьупІэ шьабэм хэлгыгьэх. МэшІуашгьхэм ынэ кІосэнэу зэрежьэу МэшЮхь кьызщылъэтыти, пхэ гьугьэ ІаплІыр питакощтыгь, ардэдэм Тыгьанэ Іэтыгьэу ыІыгь чыхІэн кьуапэм зычІидзэжьти, Іушъэ-шъэ псэлъэ ІэшІухэр кьаІушІыкІэу зызэхагьэткІухажьыщтыгь.
 Нэфшагьомэ адэжэ, зэрэхьугьэр тІуми зэхамышІэу, чыем Іуитхыгьэх. Сыхьат горэм нахьыбэ чыегьэн фаеп Тыгьанэ, чыхІаныр тезыгьэу кьэлъэтагь. МэшЮхь ыбгьэ дэгьэзыагьэу тхэжьэу мэчье, пэкІэ шІуцІэ шьабэу пэлъІум дэжэ щызэгохыгьэр зэ кьэтхыуагь, Іэнтэгьум зытыригьакІи, чэц кІуагьэм лЫ кьыфэхьугьэ кІалэм Тыгьанэ ыгу кьигушІукІэу Іуплгьагь, пІэлъапэмкІэ зьдэплъыхыжьыгь. Ным кьызэрильфыгьэу зэрэ-

щылтыр зельэгъум, укытэр кытекIoу джанэм лылэбагъ. Ар зыщильэжызэ, шэу зытесыгъэхэмкIэ реплэкIыгъ. Ежъ иш, нэтIэгъунджэ лъэкбофыр, щыльтэу зигъэпсэфыштыгъ, МэшIохъ иш ынэшхохэр кытIэтIэу пшъаштэм къеплыштыгъэ.

Тыгъанэ макъэ ымыгъэIoу пIэм кыхэкIи, гъочIэгъ унэм шыуаныр ыIыгъэу чIэкIыгъ, къушъхъэ чIэгъым кIэчырэ псыхьом кIуи, псы кыхыгъ. Ащ шыгъом гу кылтитэгъэн фай, къэмышшыпэу макъэ кыгъэIуи, ышъхъэ кыгъэсысыгъ. Тыгъанэ шым псы шыуаныр рихьылагъ. ЫчIэгърэ IупшIэ шъабэр псы шыуаным кыхилъхыи, макIэу ыгъэхублаблэзэ, шыгъом псыр ришъугъ. Ащ къехъопсагъэм фэдэу, шыгъо нэтIэгъунджэри псынклэу къэтэджыгъ. Ащи ышъхъэ кыщэигъ.

— Умыгузажъу, ори кыпфэсхьышт,— Тыгъанэ шым едэхашIэзэ, ынатIэ Iэ щифагъ, ардэдэм кIэкIорыкIэзэ псыхьом кIуи, нэтIэгъунджи псы ригъэшъуагъ. Ящэнэрэу псыхъэ кыкIыжыгъ, мэшIуашъхъэм ыпашъхъэ псы шыуаныр ригъэу-цуагъ, пхъэ пилъхагъ. МашIом зештэжыфэ ежи, шыуаныр нахъ благъэ ышIыгъ. Псым фэбэгъэкIэ тIэкIу кызештэм, псы шыуаныр ыIыгъэу, гъочIэгъ унэм чIэкIыгъ, хъэйуани цыфи къамылтэгъоу зыпытхакIыхъажыгъ, къэтэджыжыгъэ къодыеу МэшIохъ иджэ макъэ къэIугъ:

— Тыгъан, сыпсэ закъу! Тэ ухъугъа? Моу къакIo садэжъ.

— Чыжъэу сыщылэп,— шыуан нэкIыр ыIыгъэу гъочIэгъ унэм кычIэхъажыгъ Тыгъанэ. НитIум, тыгъэжыемэ афэдэу, гъочIэгъыр къагъэнэфы, IупшIэ Iужъу хъураехэм гушIопс гупсагъэр атель, бгы псыгъо ищыгъэр зерищэзэ, хъэпшъыгъэ кIуакIэу кыпфэкIo.

МэшIохъ кыдэхъугъэ насыпыр джыри ышIошъ мыхъоу, Iупсыр ыдырыжъзэ, шъуз ныбжыкIэм еплъи, чэфэу кыдзыгъ:

— Моу къакIo. ЧыIэ уллагъэмэ, узгъэфэбэжыын.

— Хъау, чыIэ сылIэрэп. Ори къэтэджыжъ,— щхы мэкъэ жъгыур зэтетэкъоу кыпигъохыжыгъ Тыгъанэ.

ПIэтэхъо чIэгъым игъончэдджээфышъо зыщыщилъэ-шъожыи, МэшIохъ кызэшIотIысхагъ, мытхытхъэу джэнэ шIуцIэри зышъхъэрилъэшъуагъ, хъэдэн чыIу зэгосхэр ыгъэуп-кIэпкIэжызэ, зыгорэ ыгу кызэрэкIыжыгъэр ынэгугу кыкIэ-щэу, шымэ альэныкъокIэ реплэкIыгъ.

— Ай-анасын, шымэ ягунахъ кысIукIагъ, тыгъопчыхъэ псы езгъэшъуагъэхэп, чэшреними шхагъэх, псым пае зэгоу-тыхэкIэ сенэгуге.

— Уемынэгуй,— пагэу ыIуагъ Тыгъанэ,— сэ езгъэшъуагъэх.

— Сыдэуштэу угу къэкIыгъ?

— О узтесыгъэ шыгъом кысыгъэшIагъ.

— Ес, Тыгъан, мыхэр боу шы лъэпкъ дэгъух.
— Дэгъухэми дэйхэми, тIупшыжьых.
— Сыда?
— Пщым ишхэр тэ былым тфэхъуштхэп.
— Татесэу тыкыхэхъажь зэхъум, ар пIуагъэп.
— Ащ сегупшысэным сиIоф тетыгъэп.
— Ар шыпкъэ, тыгъужьым мэлъыр ыхы зыхъукIэ, тамыгъэу телъым еплъыжьырэп, — гуапэр иеу пэкIэ шIуцIэ шыабэмэ къакIэшхыкIыгъ МэшIохъ. Щазымэ чIыпцIэхэр зыщилъэжьи, ылъэмэ къатеуцозэ, къэупчIагъ: — Сыд пае шыхэр стIупшыжьыщтых? КъэзгъэшIэгъэ тIэкIум пщым сызыфэлажьэм, шитIу къэзгъэхъагъэба?

— Нахыбыи къэбгъэхъагъ, МэшIохъ, ау мыхэр къэптыгъугъэ фэдэ мэхъух, — Тыгъанэ илI къекIошпылIи, ыбгъэ кIэуцуагъ, ытамэ ышгъхъ тырильхыи, мэкъэ псыгъо шыабэкIэ кыIуагъ: — ТыгъугъэкIэ унагъо етымыгъажьэ сшIоигъу.

МэшIохыи ынэгушгъхъэ шгузым ынэгу шыабэ рифызылIи, ыкIыб ылэгушгъохэр ригъачъэзэ, риIуагъ:

— Ар умыIо, шыхэр сэ къэсылэжьыгъэх. Пщы Марыхъу хъакъым тетэу сьдэгощэнэу хъугъагъэмэ, ащ нахъ баIуи кыистефэжьыни.

— Ары шгъхам, МэшIохъ, зы лIырэ зы шырэ зэрэIыгъын екъу аIуагъ, сьдэуштгъэ мыщ шитIу щыпIыгъышт?

— О усигъусэмэ, ари зыгорэу хъун, — шгузыр ыгъэгупсэфы шIоигъуагъ МэшIохъ, фэсакъыпэзэ, ылэхэр ыкIыб ригъачъэхыи, ыпшгъэ шIуиубытыкIыжьыгъ. Нэфылъ чыIэтагъэм ыгъэдыигъэ IупшIэхэр макIэу зэнэсыгъэх, зэхэхъагъэх, зэрэкъузыгъэх. Тыгъанэ жьыр фэмакIэ хъуи, лIым ыIаплI фэкъулаеу ипшыжьыгъ. МэшIохыи ардэдэм гъочIэгъ унэ къуапэмкIэ кIуагъэ, фыгу тIэкIуи, лы гъэгъугъэ такъыри, шыгъуи кыхыжьыгъ, шгуз ныбжьыкIэу нэбэ-набэу кыIуплгъэрэм фыгур зэрылъ къамылыбжъэр фишэизэ, риIуагъ:

— Мыщ унагъо шысшIагъэу къыпшIошIы шгъхам, Iофыр ащ тетэп. Мафэ горэм мы лъэныкъомкIэ сыкыкъыокIыгъэу, мо псым адырабгъу, гъэтхэ кIуагъэм щегъэжьагъэу, лIы бэлыхъажь горэ Бэкът ыцIэу хъаджрэтэу мэзым хэсыгъ, ащ дэжъ сыкъэкIуагъэу, мы щыуан-шыкъоу плэгъухэри, шыыхъэл гъэгъугъи, шыгъуи — ыгъэфедэу иIэр зэкIэ къыситыжьыгъагъ. Сыкъаугъоныгъ, шапсыгъэ лъэныкъомкIэ зезгъэхъышт ыIуи, псыхъом ыпшгъэкIэ гъогу иIэпти, ыхэкIэ ехыгъагъ...

— УIумаф о, МэшIохъ, — зэхихырэп игуапэу Тыгъанэ IугушIукIыгъ. — ТипщэрыхъэкIо шгузхэри анахъ IэшIоу уагъэ-шыхыщтыр амышIэу уауж итыгъэх.

— Джи оры чэзыр зынэсыгээр, ІэшІоу опцэрыхэмэ кычІэзгъэщышт, — исэмэркъэуи ишъыпкѝи зэхэтэу, мэшІуашъхэм кІигъэстэу фежъагъ.

— Сэ пцэрыхъаным хэсІыкІырэр ары ныІэмэ...

— Сыда, хъаулыеу сыпщытхъугъа?

— Сыд пІуи, хэт зэпІуагъэр? — фыгур ылъэсызэ, Тыгъанэ ышъхъэ кыІлэтыгъ.

— Гоцэшхор арба. Типшы Тыгъанэ илэпс шІыгъэ ышхы шІоигъоу ыІуагъэшъ, шэкІо пщыпІэм зыдэсщэшт зысэІом, ащ ышъо кыызэрэхихыгъэр озгъэлъэгъугъэмэ.

— Сыдэу убзаджа, МэшІохъ, ар угу кыызэрэкІыгъэр.

— ЧыпІэ кѝин уифэмэ, ащ нахъ шІагъуи гум къэкІышт... ЗэкІэдэгъоу зэпысэгъафэ слозэ, ежъ тыжъын къумгъаныр ыІыгъэу шагу гузэгум кѝиуцагъ, ынэ нагъохэр кѝикІотэу кысэплъы. Сыд сшІэни, ардэдэм сыгу кыдэчъэягъэр еслуи, ыжэ кыІуызгъэзыгъ. Цыфыр еІани зыгубжыкІэ, акъылыр кІако мэхъу.

— Ари сыдым фапшІэра?

— Ее, Тыгъан, си Тыгъанэ дах, уегъэзыгъэу ушыІэ зыхъукІэ, гу зылъымытэн шыІэп.

— Моу ащыгъум, башэ къэмыІоу, мэшІуашъхэм шыуаныр кысфыпылъ.

— Ащи зи езгъІонэп, — ыІуи, хъажтІаркѝуиІурэ лъхъончрэ кыгъэсыгъ, мыжъо гъуанэмэ хъажтІаркѝохэр аригъэуцуагъ, пхъэмэ бэщ гъумышІу къахихи, лъхъончым шыуаныр пилъэжыгъ. — Джары икІыхъи икІакуи. О фыгу пІастэр емыгъэстыІ, сэ сишІэн сшІэгъахэ.

— Джыри зы къэнагъ.

— Сыд?

— Лы гъугъэр Іульхъэ-Іульхъэу бзы, пІэстэ стырым хэтІунышъ къедгъэгъэлэбышт.

— Ари ищыкІагъ, — лы гъугъэ бзыным фэчэфэу МэшІохъ ыуж ихъагъ. НыбжыкІитІур шхэнэу зэтІысхэм, зэпэчІынатІэ зэрэхъугъэхэр Тыгъанэ ыгу рихыгъэп, кыызготІысхъ ыІуи, иджабгъукІэ ыгъэтІысыгъ. МэшІохъи ащ кыыригъэкІыгъэм псынкІэу гу лъытагъ — Іуплъыхъэзэ шхэнкІэ мэукІытэ. Ыгу кыибыбыкІэу, кыдэхъугъэ насыпымкІэ зэхъопсэжъэу, шъузым нэшІукІэ фычІэплъыгъ, бзылъфыгъэ мыукІытэрэ шхын мышцурэ зэфэдэ аІуагъ, уицІыфыгъи, уиукІыти, уизэхашІи зыпкъ итэу, хэт шъуІуа мырэу бзэихъажыгъэу узыпІугъэр, зериІожыгъ.

Зэшхахэхэм, псы нэпкъым Іухъэхѝи, псыр МэшІохъ кыыхихызэ, затхъакІыжыгъ, гъочІэгъым къагъэзэжыи, уанэмэ апылъ лъахъэхэр МэшІохъ къапихыгъ, шыхэр гъочІэгъым чІищыгъэх. КыызэрэзериІокІыгъэу, сыхъатныкѝо нахъыбэ

къэтыгъэп, нахътэхэр ыІэ пылъэу къыгъээжъыгъ. Тыгъанэ пэгъокІыгъэти, ыбг ІаплІ къырищэкІи, мэкъупІэм къырищэ-лІэжъыгъ, пІэм хигъэтІысхьи, зи зэрамыІоу зэІуплъагъэх.

— УпчІэ пфысиІ, МэшІохъ, зытетым тетэу къысаІу, — ошІэ-дэмышІэу къыІуагъ Тыгъанэ.

— СэшІэмэ, къэслон, оркІэ шъэф сиІэп, — нэплъэгъу хьа-лэлър пигъохыжъыгъ МэшІохьи.

— Шыпкъа уяни, уяти, укъызхэкІыгъэ лъэпкъи къэмы-шІэжъэу зэрэпІорэр? Орырэ сэрырэ зэпэблагъэ тызэрэхъугъэр гошчэшхом зешІэм, зэ-тІо зыкъысиусэиғ уикъэбар шыпкъэ къэозгъаІо шІоигъоу, ау сэ зэ нэмыІэми сыкъыоупчІыгъэп, сыд фэдэу сшыгъэми а зым текІырэп, къымышІэжъэу ары слоти, згъапцІэщтыгъэ, сыгукІэ сыд угу къыфэкІыгъ слоти, цыхъэ фэсымышІэу сыфычІэплъыщтыгъ.

— Зытетыр пІуагъэшъ, шъэф хэмылъэу къэслон, — МэшІохъ ынэ шІуцІэ инхэу игупцІэнагъэ къызкІэщхэрэр къэгъулагъэх, ынапІэхэр ыгъэупІэпІагъ, нэплъэгъур мэшІуашъхъэмкІэ ыдзи, къэупчІагъ: — Мы машІор олъэгъуба? Джары, машІор ары апэ дэдэ сыгу къэкІыжърэр. Тиунэ сты зэхъум, сычъые нэхъо-нажъоу сянэ сыкъипхъуати, унэм сыкъырихыгъ. Лъэгущэм къытекІыгъэ къодыеу, лъэпэуагъэ сшІошІыгъ, сэ ыпэкІэ сидзи, ежъ бгъашъокІэ чІыгум тефагъ. Хъурэр къызгурымыІоу сыкъыз-щыпшыжьи, кІэсІагъ, етІанэ сыкъащти, къээзгъээжъыгъ, сянэ сытебани, седжагъ, ІитІукІэ згъэсысыгъэ, сыгыгъ, сыкууагъ, ау къэхъыежъыгъэп... Ащыгъум илъэсипІІ-тфы горэм ситыгъэн фае. Сыгу зэІупкІагъэу сянэ тІэкІурэ сыпшъхьарысыгъэу, машІом сыкъысты хъуи, къыкІэсІагъ. Къакъыр кІыхъашхоу тиунэ гупэ исэмэгукІэ Іудзыгъэу щытыгъэри, пчъэхэр ІуубгъукІыгъэу, кІы-кІыкІ макъэр хэлукІэу стыщтыгъэ. Ащ нахъ пэблагъэу зыгорэ щылъэу зысэлъэгъум, сечъэллагъ. Тат ары. Ыбгъэ дэгъэ-зыагъэу, ыныбэ ІитІукІэ ыІыгъэу щылъ. Ыпашъхъэ зисыдзи, седжагъ, сытегагъ, сыпыхагъ. СшІэрэр сымышІэжъэу шагум сыкъыдэхъушъутыгъ. Хъаблэм уни бгъагъи тетыр зэкІэ стыщтыгъэ. КІуапІи чъапІи шыІэп. Сыгу къэкІодыгъ, кІуачІэ симыІэжъэу чэу лъапсэм сыщетІысэхыгъ. Ардэдэм, гъурбым къиІукІырэм фэдэу, мэкъэ Іае горэ зэхэсхыгъ: «Зиусхъан, некІо, чылэр къемыжъээ, тшъхъэ Іутэгъэхыжъ...» АдыкІэ макъэ горэ къыфилтыжъыгъ: «КъыосІуагъэба мы гушыІэр къысэмыІонэу?!» А чэщ мыгъор сынэгъу къыкІэмыуцожъэу мафэ кІорэп. ГушыІэ заулэу зэхэсхыгагъэхэмкІэ хъакъэу сэшІэ, сяни, сяти, хъаблэри зэкІодыІлагъэхэр нэгъойхэп, урысхэп, къалмыкхэп — адыгэх, «зиусхъан» гушыІэмкІи сыгу исыубытагъ: къытэкІугъэхэм е пщы, е оркъ горэ япэщагъ...

Гъурбым кыИукЫрэ макъэм МэшлОхь игугъу кыызешЫм, Тыгъанэ ыгу кыдэоягъ, зыгорэм гуцафэ зэрэфишЫгъэр мыгуашэу ынэ нэгъо инхэр кэгъуІагъ, кыІо шІоигъуагъэр Іупэм къэсыгъахэу рифыхыжыгъ. «Хъау, хъуштэп, зыгорэм имылажэ теслхъэу МэшлОхь гужъ фезгъэшЫмэ, лажэ зІІэр шъуипцІэу хэтышт, хыер еКІодылІэшт...» – ыІуагъ, ау къэмы-упчІэн ылъэкІыгъэп:

– Шъуичылэ ыцІи, зыдэщысыгъэри, плъэкъуацІи къэпшІэжырэба?

– Сыныбжыгъэм еплъыба, сыдэуштэу къэсшІэжын, – нэ шІуцІэ бырылъэхэмкІэ кыІуплти, МэшлОхь ытамэхэр зэфи-щагъэх. – Сысабыигъ, илъэсиплІ-тфы зыныбжым сыд кышІэжын... Сыгу зэІупкІагъэу, жы кыдэсщэежын сымылъэкІэу сыщысэ, шыу заулэ зблэхушъутыгъ, сыкы-зэрэхъурэр сымышІэу сиакъыл щыуагъ. Нэф шгыгъэу сыкы-зэнэхъажым, лЫжъ пэтхыщэ пырацэ горэ кысІоплтыхъэшъ кыызгос. «Сыд, сичал, укъэушыжыгъа? – ыІуи, лЫжъ цЫкІур кысІугушІуагъ. – Учые пшоигомэ, чые, сэ сыкызожэшт...» «Нан... синанэ тэ щыІа?» – сыкызэшІотІысхъагъ. ЛЫжыр нэнау цЫкІум фэдэу кызэрэгущыІэрэми гу лъыстагъ, цыхъэ фэсымышІыптэуи сыІуплъягъ... Ар къумыкъу Іэпэласэу, лэджен-къумгъанхэр, шалъэхэр ыдыжъэу, шъэжъые-лэныстэхэр афигъэчанэу, къуаджэхэр кыкІухъэу кычІэкІыгъ. ЛЫжым сыригъусэу илъэс зыІушэ адыгэ чылэхэр кыдэскІухъагъ. Гъэмэфэ мафэу, чылэ горэм тыдэкІыгъэу нэмыкІ къуаджэ тыКІозэ, мэз Іапчъэм тычІэхъагъ. Іапчъэм тычІэкІынкІэ къэнэжыгъэ щымыІэу, пщы Марыхъу оркъ шыу куп игъусэу кыытКІэхъагъ, лЫжым кыІуупчІыхъэзэ, гъусэ сызэрэфэ-хъугъэр кыыригъэІуагъ, еІанэ кІалэр кысащ ыІуи, кышІо-нагъ. ЛЫжым кыыритыгъэр сшІэрэп, зыгорэ ыІэмычІэ кычІилъхъагъ, уанэм зэрисэу кьеІэбэхи, шыплІэм сыдигъэ-тІысхъагъ, шым елъэдэкъауи, кЫыригъэІагъ. Мэз Іапчъэм кычІэзэрэхыхи шъофым кызелъадэхэм, пщы Марыхъу иш КІом рыригъэтыжыи, оркъ шыумэ ащыщ горэм шъхъэ фишЫгъ. Ащ нэмыкІ шыу горэ гъусэ фэхъуи, мэз ІапчъэмкІэ тырагъэ-зэжыгъ. Джы кызнэсыгъэм сшъхъэ икІырэп, а лЫжъ хыем уасэ зІІэ горэ ритыгъагъэмэ, Іуаригъэхи, имыльку зэригъэ-гъотыжыгъагъэу пщы Марыхъу сегуцафэ.

– А ды-дыд, сыдэу къэбар Іай къэпІотагъэр, – тхытхыгъэ Тыгъанэ, ымакъэ икІыгъэу кыыпигъэхъожыгъ: – СшІагъэмэ, сыоупчІыныеп.

– Шъыпкъэм уфаети ары, Тыгъан...

– Адэ уяни уяти ацІэ къэпшІэжырэба? Ори цІэ уиІагъэба?

— Сянэ-сятэмэ ацлэкIэ сяджэштыгь пшIошIа, «нан», «тат» сIоу, ежхэми «кIэлэху» аIоу сыхэтыгь. КъэсшIэжьрэ закъор тиунэ кIыхъу, унабэу зэпытэу зэрэщытыгьэр ары. Шагущхуи тIагь. Сятэ ихьакIэщи шхъафэу шагум дэтыгь. Сянэ пкIыхъапIэм фэду сынэгү кIэт, ау сятэ къэсыугуфыжынэу сшIэрэп... Джы оры, о уикъэбар кысфэIуат, — МэшIохъ чэфышшо зытыриштэжьзэ, Тыгъанэ ыбг IитIур ришэкIыгь, зэрикъузыллагь.

— Сэ ащ фэдиз къэбар спылъэп, — Тыгъанэ ыпкынэлынэхэми ыIаблэхэми кIэзэз чыIэр арычъагь. — Емынэми тэлаоми къэсшIэжьрэп, тичылэ уз Iае горэ кыдахи, дэсым нахыбэр ригьэтэкъохыгъагь. Сяни, сяти, сшыпху нахыжыитIуи ыгъэллагъэх. Сэ пшъэшъэжые такъырэу сыкъэнагъэти, пшы Марыху сыкъыратыгъагь.

— Ори зи тхъагьо плъэгъугъэп, — Тыгъанэ ытхъакIумэ Iупэж машIор рилъасэу, ыпэкIэ шыабэкIэ макIэу ыгъэлыджэу МэшIохъ еIушъэшъагь. — Джы шIоу щыIэр тапэкIэ къэт.

— Арэу оIуа, МэшIохъ?

— СэIо адэ! Мыхъунэу щыIэр тэ тфыхахыгь пшIошIа? Тэри зэгорэм тинасып къэкIон фаеба.

— Тхъэм еIу.

— Тхъэми еIо, сэри сыгу кысело, зыгорэ насыпышIоу дунаим кытехуагъэмэ, ар сэры, тыгъопчыхъэ, нычэпэ кIуагъэм щегъэжъагъэу. КъыбгурыIуагъа?

— КъыблэмкIэ плъи, пIэхуамбэ ецэкъэжь, нэ зытебгъэфэжышт, — ыгу чэфыр кыхъажьэу, кIэшхыкIыгь Тыгъанэ.

Шъузым кыыриIуагъэр ышIи, МэшIохъ джыри Тыгъанэ IаплI пытэм риубытэжыгь, мэкIэ-макIэу зытыригъакIэзэ, мэкъупIэ пIэкIорым хигъакIэу фежъагь. Тыгъанэ ыIэхэр ыкIыбыкIэ зыкIигъакъуи, зэкIэкIотагь, губжыгъашшо зытыриштэзэ, лIым къегыигь:

— Орырэ сэрырэ ауштэу унагъо тшIэн тлъэкIыштэп.

— Тауштэу? — ыгъэшIагъоу хъопсэгъо нэплъэгъукIэ Iуплъагь МэшIохъ.

— Чэщи мафи пIэм тыкъхэмыкIэу... ар хууштэп, МэшIохъ.

— Ащыгъум шымэ зэ сашхъарыплъэн, — ыIуи, МэшIохъ зиIэтыгь, аркъэныр ышти гъочIэгь унэм чIэкIызэ, кыызэриIокIыгь: — КъэсшэжынхэкIи мэху.

Илъэс мин пчъагъэхэм псыхъоу Чачэ къушхъэ чIэгъым щыхихыгь чIэкIыпIэр ищыпэлъэгъум фэдэу, къушхъэ цэкIэ зэмыныбжыхэм цIыф сурэт горэхэри ахилъагъоу кышIошIэу, МэшIохъ кызэтеуцоти, гүпсэфэу зэпиплыхъэхэзэ, макъилъакъи ымыгъэIоу кIоштыгъэ. Къушхъэ чIэкIыпIэр зыщиухыштым псы лъакъом кIэкI хъазырэу джабгъумкIэ егъазэти, исакъ

хигъэхуагъ, шъабэу мыжьо гъогум теуцозэ, къэгъэээгъум нэсыгъ, кIэй бгъузэ кIыхъэм шъхъарыплъагъ. Зи рильэгъуагъэп. СэмэгумкIэ мэз шIуцIэшъо джашъор псы нэпкъым къеуцуалIэ, джабгъумкIэ ныдж тешъом имыжьо-пшэхъо зэхэлъхэр зиухыкIэ, гъэхъунэ мыиныщэр уц къэшъхыжыгъэм регъеушхъонтIыкIы, бзымэ яцIыр-щыр макъэхэр мыбэу къэIу, тыгъэпс фабэр тыдэкIи дунаим шъхъарыкIутагъ. ПкIантIэ кыуимыгъэхэу, пкынэ-лынэм игуапэу зэхышIэу, уашъори къабзэу, бжыхъэ кIасэмкIэ нахъ охътэшIу укIэмышъопсын.

КъэгъэзапIэм МэшIохъ блэкIыгъэ къодыеу зыгорэм псы утхэ макъэ кыгъэIугъ. МэшIохъ мыжьо дэпкъым зыкIэригъэ-пкIагъ, псы шъхъашъом зырэплъэм, ышъхъэ кыфэгъэзагъэу псы гъунэм хэс мышъэр ылъэгъугъ. Инэп, цIыклоп, ау цIыфэп ныIа, мышъэба. Сыда шъуло псым хишIыхъэрэр, зэупчIыжыгъэ, пцэжъыемэ яша, зегъэпскIа, псым зэпырыкI шIоигъуа? Мышъэми кIалэр кыльэгъугъ, ау кыпымыль фэдэ зешIы, ежъ гу лымытэзэ кыльэгъуи, псым хэхъэгъэнкIи хъун. ЫшIэн ымышIэу кIалэр чIыпIэ инагъ. Кыгъэээжыын ыIомэ, мышъэр кыльыкIоштмэ ышIэрэп. Кыгъэээжъми, ишыхэр сыдэу хъушта? Ахэмэ лые арихынкIи пшIэнэп. Гупшысэгъуае хъугъэу мыжьо дэпкъым кIэрытэ, мышъэр псым кыыхэкIыжьи, лъэс гъогу бгъузэм кытеуцуагъ, цIыфым фэдэу кыIуплъагъ, ыблэбгъу сэмэгу дэжъ кычъырэ лъыр ыбгъэ кызэрэтелладэрэр кIалэм ылъэгъугъ. Зи кымыIоу зызэпыригъази, мышъэр кIэй тIуакIэмкIэ ежъэжыгъ, етIанэ лъэбэкъу заулэ нахъ ымыдзыгъэу ошIэ-дэмышIэу зыкызэпыригъази къэгъогыгъ, лъэкIэу иIэмкIэ МэшIохъ кыфачъэу къежъагъ. МэшIохъи шцэм фэдэу къушъхъэ къэгъэээгъу къогъум зыкыкъуидзэжыгъ, къамэр кыырипхъоти, Iэ сэмэгум ритыгъ. Мыжьо къогъум мышъэр кызэрэкъочъэу, къэмэ Iапшъэр зыIэкIикъузи, кызэрихъакIэу емыоу, ыбгъэ пэIуигъэуцуагъ. Дакъэм нэсэу къамэр мышъэм ыбгъэ хэхъагъ, утынэу тефагъэм ыкIуачIэ ежъ ионтэгъугъэ хэхъажьи, лъэгуанджэм фэдиным нахъ мыльэгэ нэпкъым мышъэр ефэхыгъ, МэшIохъи зыдырихыжьи, мышъэм шъхъапырызэу псым хафэ зэхъум, къэмапшъэр IэкIэмызыным пае иитIукIэ ыубытыгъ. Мышъэ шъхъагъым зышигъэчэрэгъуи, псым лъэкъуитIукIэ хэпкIагъ. КIыбыкIэ псым хэфэгъэ мышъэр кызщыльэтыжьи къэбэнэн фэшIоу ыужырэ лъэкъуитIум къатеуцуагъ, ау ащ тефэу МэшIохъ къамэр мышъэм ыбгъэ кыыхитхыжьи, ыбгъу-кIэ зыIуидзыгъ. ЫкIуачIэ зыухыгъэ мышъэр псы чъэрым риутыгъ, бгъэкIэ псым хафи, нэпкъым рихъыллагъ. Псыбгъур шъолъырэу плъыжьи къэхъугъ. Бгым къэмысыпэу МэшIохъ псым хэтэу, мышъэм ыкIыбыкIэ щытэу сакъэу еплъыштыгъ.

Лъы шьолтырыр нахь бгъузэ, нахь нэгъыф хъузэ зэпыужьыгъ. Ащ фэдиным Мэшлôхь мышъэм екlолlагъэп, зыгорэкlэ зигъэ-лlагъэу кыызжэхэбэнэжыштыми сшlэрэп ылуи, зилэжагъ.

Мышъэм ыпсэ зэрэхэкlыгъэр кызыгурэлор ары ныlэп Мэшлôхь ыгу тео макъи, ылапшъи, ыбгъэ сэмэгуи зэрэбжыб-жыыхэрэр зызехишlагъэр. Мыжъо кьогъум кызыкъочъым, лъэкъо сэмэгумкlэ макlэу кыщунтхъэнэу игъо ифэжыыгъ.

Мэшлôхь мышъэ укlыгъэм екlуалlи, ыпхэкl lъапэкlэ еуагъ, егыижыыгъ:

«Делэжъ, о зыгорэм уиуlагъэ пае, сэ сыда лажъэу сиlагъэр? Укыисщымыхьагъэмэ, зи уасlощтыгъэп». — Ардэдэм ышъхъэ къеуагъ мышъэр зыулэгъэ шакlor е шакlorхэр lэгъо-благъом итынхэ зэралъэкlыштыр. Зыгорэкlэ пщы Марыхъу иоркъ-байколхэр игъусэу кыслъежъагъэмэ, мышъэр апэкlэфэгъэнкlи мэхъу ылуи, ыгу ыгъэжъэу кыитеозэ, псым гуlэнкlэ кыхэкlыжыыгъ, гъочlэгъ клôцlымкlэ тыригъэзэжыи, икlуи ичъи зэхэтэу, кызыщыуцугъэхэ гъочlэгъ унэм макъэ ымыгъэлôу блэкlыгъ, мыжъо лъэоянэхэмкlэ дэкlуаеэз, къушъхъэ шъхьапэм нэсыгъ, итlукlэ мыжъобгъур тыригъэкlоти, къушъхъэ шыгум техьагъ, бгъу пстэумкlи зиплъыхьагъ, ау зи ыльэгъугъэп. Къушъхъэ лъэпэ кlэй лъэныкъор ары щынагъо щылэмэ кыыз-дикlыштыр. Шыгъо лъэхъэгитlур ащ гупсэфэу, уц къэшъхьы-жыыгъэм щыхъоу итыгъ. Ашыгъум мышъэр нахь чыжъалôу шакlомэ щауlагъ, сэ сызэнэгугъэ lоф хэлтэп ылуи, Мэшлôхь гъочlэгъ гъуанэм ихьажыыгъ, мыжъобгъумкlи гъуанэр зэфишlыжыи, ыгу псэфыжыыгъэу лъэгуанэм нэс къехыжыыгъ. Мышъэ укlыгъэм дэжъ кыызэсыжъым, аркъэныр кышштэжыи, псым хэхьагъ, мышъэр псы нэпкъым lуилъэшъуи, псым рыри-гъэхьыхызэ, ныджым нигъэсыгъ, еtlанэ ныджым тырилъашъуи, ышъо тырихыгъ, ныбэр рихи, псым ригъэхьыгъ. Шъо зыте-мылтыжъ мышъэр псым щигъэкъэбзэжыи, псы гъунэм lут пцел чъыгышхом кыхэхьырэ къутэмэшхом аркъэн клапсэмкlэ клишlагъ.

Къушъхъэдэкlуаеми, къехыжъыми, мышъэм ышъо тырехыфи, езаофи зэхэтэу, Мэшлôхь сыхъат зылущым ехъу тыригъэкlодагъ. Мафэр ыкlэм факlо фежъагъ. Джыри сапэ lофэу илъыр макlэп ылуи, шымэ зи аримыlôу, елъэкlонзэ гъочlэгъым чlэхьажыыгъ, гъочlэгъ унэм зеплъэм, машlor клôсэжъ пэтэу, Тыгъани lэсэ цlыкlôу сэмэгубгъум телъэу, ылэгущъо ышъхъэ чlэлъэу чъыеу ыльэгъугъэти, лъапэкlэ клôзэ, машlом екlôшъылlагъ, пхъэ гъугъэр пизы ышlи, мэшlуашъхъэр зэхигъэнэжыыгъ, щыгъын цlынэхэр зыщыхыгъ, лъхъонч пшъэхъунэхэри хьакъурэжыри зыпылъ гъучl бэщыр кыпиhi,

машIом пильхьагъ. ТIэкIурэ ежи, гьучIыр плъыжы кыизэхъум, машIом кыпихыжы, мышъэм кыцунтхъэгъэ чIыпIэхэр хигъэжыкIэху ригъэжыагъ.

— Тхьа кысауи, сыда пшIэрэр? Ор-орэу зыогъэстыжыа? — ынэхэр кыIэпыкIэху кыизщылъэтыгъ Тыгъанэ.

ОшIэ-дэмышIэ макъэм МэшIохъ кыкIигъэштагъэми, кызхигъэщыгъэп, Тыгъани гулъытагъэп. Ау щытми, шъузым риIуагъ:

— Сыбгъэштагъ... укъэушыжыгъэу зи къэмыIоу ущылъ.

— Сэ къэсIоштыр Iофа, сыд кыюхъулаагъ?

— Мыжъо цIынэм сыщыцIалъи, сытефагъ.

— Сыд пае ащыгъум гьучI плъыгъэкIэ пкIышъо хэбгъэ-жыкIрэ, зыоушэтыжыа?

— Ицытхъагъэхэр мыетэнхэм пай.

— Хьау, МэшIохъ, сыогъапцIэ, мыхэр телъэшъугъэ кьодыеп, — Тыгъанэ нэбэ-набэу лIым Iуплъэмэ уIагъэмэ яплъы-жызыз, Iэпэ шъабэхэмкIэ макIэу ателъагъ.

— ЗимIо зэ, мыдрэ чIыпIэхэри хэзгъэжыкIынхэ фай...

ИлI зеришылIэжърэм еплъын ымылъэкIэу, Тыгъанэ ынэгү IэгүшъуитIукIэ зэфишIыгъ, ау лы стырымэу кыкIихьагъэм ыгу кызэиIгъахы, зыкыIуидзыгъ, ыIуегъэзыхыгъэу мэкъупIэ пIэкIорым зыхиуIубагъ, етIанэ кызэшIотIысхъажы, мэшIуа-шъхъэу зыкъэзыIэтыгъэм щыщ пIонэу, ыIэхэр ылъэгунджэмэ ательэу, гупсэфэу шыс кIалэм гуегъу-гуIэу фишIыгъэр нэплъэгъу хъопсанэкIэ зэблихъужыгъ: плIэубгъо тэмэ къечъэх, джэрзышъо кIышъор къабзэ, блэбгъу бэлагъэхэри ищысыкIэ хегъэкIуакIэх, ытамэхэм цы шIуцIэ зырызхэр атет, ыбгъи, еж мызэу-мытIоу ылъэгъугъ, цы шIуцIэ тIэкIу, бгъэж сурэтыр гум кыгъэкIэу, щызэхэтIыргъо. АдыкIэ, зытетын фаем фэшъ-хъафрэ, кIышъо къэбзэ пыт... Ды-дыды гуш, сыдэу хуульфыгъэ пырэцэж Iаехэри щыIэха, ыIуагъ Тыгъанэ, Нэнау накъэ, синитIукIэ сымылъэгъугъэмэ сшIошъ хуныеп, зэгорэм псым кыыхэкIыжыгъэу синэплъэгъу кыпэшIофэгъагъ, цы зыте-мытэу хэлъыр ылъэгүшъо-IэгүшъуитIу, мамунэм къаримы-гъэльфыгъэмэ сшIэрэп нахъ, ынатIи цы кытекIэ зыфаIорэм фэд. ЕтIани еж зимылъэгъужэу кыспыуцIэраештыгъ...

— Сыд, Тыгъан, узэгупшысэрэр, зи къапIорэп, — кыизэ-мыплъэкIэу, машIом пхэз ныкъостхэр пигъэкIуатэзэ, кыIуагъ МэшIохъ.

— Ы? Сыдым сегупшысэн, — гукъэкIыжъ зэпычыгъэр игуапэу щигъэзыий, Тыгъанэ зырищыгъ.

— Ащыгъум некIю, шыхэри къэтфыжыын, лы тIэкIуи къэт-хыын, — МэшIохъ тэджи, джэнэ гъушъэ зыщилъагъ, цые хъокIы-

гъэу кыздиштагъэр ыкIыIу ышIыгъ, дзыуитIуи ыблыгу чIильхъагъ.

Сыдыла къэтхыщтыр ыIоу кIэупчIэ шIоигъуагъ Тыгъанэ, ау, ищыкIагъэмэ, ежъ кыIон ыIуи, кIыIутелъ фабэ джанэм тырилъхыи, гъочIэгъ унэм чIэкIыгъэх. Мыжьо зэхэгъэлэгъэ Iэтыгъэм ыбгъухэмкIи икIашъуи тIэкIу шIэ къэс ямышIыкIэ зэхэлъыкIэу яIэм нэплъэгъу гъэшIагъор атыредзэ.

— Тыгъан, узтеуцорэм еплъ, еIанэ зыпплъыхъан,— кызэ-риIокIыгъ МэшIохъ.

«УакIыби нэ ита сэлэ,— гъумтIымызэ, Тыгъанэ нэплъэгъур лъагъом тыридзэжыгъ,— альэгъу Iоу умышIэнэу, мы хульфыгъэхэр нишъэкIэ маплъэх, тхъакIумишъэкIэ мэдалох. Укъальэгъурэп пшIошIэу, анахъ емыкIу чIыплэр бгъэтэрэ-зыжыбнэу узэретелабэу, янэплъэгъу мыукIытэ упэшIофэ».

МэшIохъ джыри кызэреIокIы:

— УгукIэ укысэмыцIацI, пшъхъэ ифед кыуасIорэр. Мыжьо кыхъэш горэм уелъэпэонышъ, утефэшт е псым ухэфэшт.

Гуштэ макIэ ышIыгъэу, лъэбэкъоу ыдзырэм фэсакъзэ, Тыгъанэ макIо. Ары шъхъам, МэшIохъ ыуж къенэ. Хъау, ащ фэдизэу лъэгъо шынагъоп мыр, еIо, елъэкIонэу регъажъэ.

— МэшIохъ, къушъхъэ шыгум сыдигъо сыдэпщэештэ? Ошъогум ситэу тыхъэнэ-гъунэ сышъхъарыплъэ сшIоигъу. Марыхъухъабли къэлъагъуа? — Тыгъанэ кызэтеуцуагъэу илI кыIоштым кIэдэлукIы.

МэшIохъи кызэуцокIышъ, нэ шIуцIэ хъалэл инхэмкIэ кыIоплъэ, гухэкI тIэкIу ымакъэ кIэлъэу къэупчIэ:

— Марыхъухъаблэ угу пыкIрэп, ара?

— Хъау шъыу, къушъхъэ шыгум сытетэу слъэгъуштмэ сэлэ нахъ.

— Плъэгъуштэп. Арэу благъэп чылэр, нэплъэгъум кыриу-бытэнэу. Неущ, непэ фэдэу мэфэ дэгъу хъумэ, къушъхъэ шыгуми удэсщэен, нэмыкIхэри озгъэлъэгъун. ПшIэн фай чIыплэр тыздэшыIэр зыфэдэр.

МэшIохъ ежъжы, Тыгъани лъэпэрыкIо-лъэпсынкIэу, ыуж итэу елъэкIоны, Марыхъухъаблэ пщы Марыхъу ыцIэ зэрэпхыгъэр кыдэоежышъ, Гуаго, тхъамыкIэм, кыфилотэ-гъэгъэ къэбарыр ытхъакIумэ къеложы. Пщым ЧэтэрыкIо лъэкъуацIэ иIэми ащыгъум Тыгъанэ ышIэщтыгъэп, хэти кыIоу зэхихыгъагъэп. Ары, ЧэтэрыкIо Бэрамыт къуитIу иIагъ — Марыхъурэ Тхъайшъаорэ. Псыхъоу ПкIашъэ ыпшъэкIэ, Шапсыгъэ хэгъэгу пэблагъэу, Бэрамыт ичылэ щысыгъ. Тхъайшъао кызэхъум, янэ хъушъэн икIуадэ хъугъэти, унэлут бзыльфыгъэмэ ятэ аригъэпIугъагъ, аталыкыи фишIыгъагъэп. Илъэс

зытешIэм, Бэрамыт нэмыкI шьуз кышцэжыгыгагь, ау ащ сабий кыпыфэжыгыгагьэп. ЦыфышIу, цыф гукIэгъоу шытыгь, Тхайшгауи, Марыхуи, пщылIыхэми дэгъоу афышытыгь. Марыху ащыгъум кIэлэ Iэтахъо хъугъэти, шлагъоу нынэпIосым ишъэбагы, ицIыфыгы, игукIэгъуи афэягъэп, еж зэрэшIои-гъоу хэтыгь. Пщыри къо нахыкIэм кыхэщэу теубгъогъагь.

Марыху лIыпкыым зеуцом, оркъ кIалэхэу еж кыдезгъэ-штэштхэр игъусэу, хушIэу, зыфаер ышIэу ежыагь. ЗыдэкIыкIэ, мэл Iэхъогъу е шы отэр кыфыти, къэкIожыштыгь. Зэгорэм мэл шъэныкъо фэдиз кыфи кыздэхъажым, иаталыкь еупчIы-гъагь: «Сишгау, пщы къэкIожыкIэкIэ укысфэкIожыгь, мы мэл зауэр тэ кыпхыгь?» «Кыздисхыгъэм сьд епшIэшт, мэлылыр уикIасэти, кыпфэсфыгь. Гъэлъэху пщэрхэр ягъэукIи, тятэр орыр зыжъугъатхь, сэ сыщэлэфэ мэлыл шъушызгъэкIэштэп», – кыриложыгыгагь.

Пщы кIалэм ышIэштыгъэ гъунэгъу чылэ цыкIухэу ятэ ипщыпIэ кыхиубытэхэрэм ахэхэу мэл зауэр кьаIихыгъэмэ, мыр уикIалэ къеттыгь, мыщ фэдиз тIихыгь аIоу язиусхъан кызэрэрамыложыштыр. Пщым хъакIэхэр кыфэкIуагъэхэу е ешхэ-ешгъо иIэштэу ариIоти, зыфиIуагъэм фэдиз мэл кыра-тыштыгь. Ащ фэмые зыхукIэ, нахь чыжъэу IукIыти, Iагъоу ыгъотырэр къатырихыштыгь.

Чэтэрыкъо Бэрамыт мыхъужыын уз кыфэтэджи пIэм зыхегъэгъуалъхэм, ыкъуитIу ыпашгъэ риши, къариIуагь: «ТIуми зын-зыт шъукыхэкIыгь, тIуми шъусикIал, зэфэдэу шъусэлъэгъу. Зым шIу фэсшIэнэу, адырэм емыкIу есхынэу кызгурышъумыгаIу. ХабзэмкIэ дунаим сехыжмэ, счIыпIэ кьинэн фаер оры, Марыху, ау мыльку зехъакIэм уфэкъулаеп, уфаеуи сыпхалтэрэп. Тхайшгао нахыкIэми, нахь гъэтIы-лгыгь, унагъоми кIиугъоен ешIэ, мыльку зегъэкIонми сэнауш фыриI, счIыпIэ кызгъанэ сшIои-гъу. СиIэр зэкIэ зэдышъуий, ащ шъушызэбэныжыынэу шытэп...»

АпэрэмкIэ, ятэ кышIыжыгыгъэ осыетыр Марыху ащ фэдизэу кыридзагъэп. ЫужкIэ хъэдагъэри зетекIи зэтэма-мыжхэм, кIэгубжыхъажь ышIыжыгь. Бжыхэ кIэсагъэти, кIыри икIи гъэтхэ уцым былымхэр зытехъажхэм, чэми, мэли, ши, унэгъо Iапи – зэкIэ ынэ шIошIырэмкIэ ышнахыкIэ дэгъаши, къушгъхэ-лъапэм шы илгыгъо зыщыплIыкIэ пэчыжъэу, Абдзэхэ хэгъэгъу пэблагъэу унэ шишIыгь, игъусэгъэ оркъ-байколхэри гъунэгъу кыфэхъугъэх. Макъэ зэригъэлугъэу, зышгъхэ хэзыхъажхэри зэрищалIэхэзэ, чылэ хъугъэ, Марыху-хъаблэкIэ еджэхэу рагъэжыагь. ЯчIыгу гъунэ кытэдджэгъэ чылэм фэмыехэу, анэ кIаоу, абдзахэхэр зауэрэ къатеуагъэх, унэхэр

тырагъэстыкIхэуи кыхэкIыгъ, ау пщы Марыхъу илIыгъэрэ щэлагъэу кызыхигъэфагъэмрэ зэгуригъэлауагъэх. ЩыфитIу зэIу-мыкIу ягухэлъ зэрэшIэрэп зэраIоу, абдзахэм ахахъу, ахэкIу Марыхъу ригъэжагъ, ялIыгъэпхъэцыгъэ ешIэти, ятыгъуагъэп, щыхагъу ышIыгъэхэп, Iэбэщтымэ, еж илъэныкъокIэ зигъазэ-щтыгъ. Тхайшъао шъабэу хэуцоу, зытеуцорэр пхыриуфанэу, игушыIи игупшыси зэтэгэу мэпсэути, ащ ибылым кыпигъэуным Марыхъу нахъ рикуштыгъ, абдзахэмэ альэныкъокIэ Iэбэным кыпIэу. Абдзахэмэ ащ уасэ кыфашIи, шъэогъу кыфэхъугъэри мэкIагъэп.

Iгъусэхэр зэхахъэхи зы мафэкIэ унэ зыфашIым, Марыхъу гурылауагъ унагъо умышъоу къуаджэ узэрэмышъуштыр. Цыхъэ кыфэзышIи, кыфэшъыпкъэхэу кыдежагъэхэр унагъо хъунхэм пае имылыку шъхъасыгъэп, зышъхъэ кыхъзыхъажыгъэу ичылэ кыдэхъагъэри унагъо ышIыгъ. Нэужым, Марыхъу хъаблэ чылэ зэхъум, афишIагъэм фэдэ пчъагъэкIэ нахъыбэу кыфигъэзэжыгъ, къуаджэр зэрэщытэу зыфэлэжъэрэ Марыхъу пщы тегъэлсыхъэгъэ, пщы цIэрыIо хъугъэ...

Тыгъэ нэгуплъ хъурэешхоу ошъочапэм щетIысэхыжърэ ынэгу кызкIэджагом, Тыгъанэ зыхэтыгъэ къэбар-гукъэкIыжмэ къахэужыгъ, кызэтеуцагъ, ыIэ ынатIэ Iуигъэуцуи, кIэй бгъузэ кIыхъэм шъхъарыплъагъ. ДжабгъумкIэ, псы ныдж тешъом дэт пцел чыгъ шъоплъымкIэ нэплъэгъур зедзым, ыгучIэ изыгъэу хэкуукIыгъ:

— А тхъа кысауи, МэшIохъ, хэт ибзылъфыгъэ пцIан мо чыгым пылъагъэр?

Шъабэу щхыпцIызэ МэшIохъ кызэкIэкIожыи, Тыгъанэ ытамэхэм IапIэ арищэкIыгъ, IупшIэкIэ фабэхэмкIэ ынэгушъхъэ нэсыгъ.

— Умышт, бзылъфыгъэп ар, мышгъэ нахъ, мышгъэбз.

— Тыдэ кыкIыгъ?

— ТызэIуупIагъэти, стIэкIын фаеу хъугъэ.

— Ара сэлэ... Сыдэу бзылъфыгъэ пцIанэм фэдэкъабз, ыбгъэхэри, ыпчани, ыпхэкIи, ыко-лъэкъо зэрэIыгъэхэри, ы, МэшIохъ, моу зэ еплъи, — ылъэгъугъэр ыгъэшIагъоу Тыгъанэ лIым зылэкIихыжыи, чыгым пылъэгъэ мышгъэ зэлэхыгъэмкIэ ежагъ.— ЫкIышъуи сыдэу фыжъа!

— Ары, о кыюлтытыгъэмэ чэсэим фэд,— шъузым ыуж итэу щхыгъэ МэшIохъ.

— СызэрэкъуапцIэругурихърэба? — кызэуцокIыгъ Тыгъанэ, упцIэ гумэкI макIэр нэплъэгъу тхагъэпцIым кыхъэщыгъ.

— Римыхъымэ, укъэсщэна, Тыгъан? Пшъэшъэ нэшхъо нэгуфыр шхъухъашIэ аIоти, нашхъо сыфэагъэп. Пшъэшъэ

нэшIуцIэр гуихыти, сыгу ипхыни о угу щыщ пшIыным сыщы-
гугъыгъ.

— Сэ сынэхэр шIуцIэпи,— зэхихрэр ыгъэшIэгъуагъ
Тыгъанэ,— чIыпцIэ-нагъох, пшIагъа?

— СымышIэ мэхъуа, минрэ сакIэплъагъ,— хьалэлэу щыхыгъэ
МэшIохъ, мышгъэ зэлэхыгъэм екIуалIи, IэгущьокIэ теуагъ.—
Джы мыр зэлэхынышгъ, гъочIэгъ унэм тхыщт. КъэбгъэшIагъэм
мышгъэл пшыхыгъа-умышхыгъа?

— Зэ зызакъо сыпшгъэшгъэжъыезэ сшыхыгъагъэ, ситатэрэ
игъусагъэхэмрэ къаукIи, къахыгъагъэ. Лы дэгъу... — джыри
кIэрыкIотыгъэу мышгъэ пцIанэр эппилъыхъээ, къыIуагъ
Тыгъанэ.

МэшIохъ ко лъэныкъор къамэмкIэ къыгуигъэзыгъ, адырэ
кори ыпэрэ лъакъохэри гуигъэчъыхи, зы дзыо рилъхьагъэх,
етIанэ пшгъэр пиупкIи, цэгэ зэрэIыгъыр къыригъэфэхыгъ,
джэнэ еIупшгъэхыгъэр къыIэти, ыкIэпкъ дэгъэнэгъэ обзэгъур
къыдихыгъ, цэгэ зэхэтыри бгъэлыбэри фэкъулаеу зехиупкIати,
адырэ дзыом ригъэкIугъэх. Аркъэн кIапсэр чыгым къыпихыжби,
шыхэр къыубытыжынынэу IукIыгъ. Джашыгъур ары Тыгъанэ
гу зылъитагъэр пцел чыгъ кIыбым, мыжъохэр тегъэуагъэу
мышгъашгъор зэрэдэлъым, ащ хьампIэлэу еIысылIи, IапэкIэ
цы шгъабэм нэсыгъ, оры, ыIуагъ, МэшIохъ ыIашгъыи ыблэбгъуи
зыцунтхьагъэр, ощ нахъ лъэш щыIэп пшIошIыгъ шгъхьам,
ухэукъуагъ, лъэшым пэлъэшыжын сыдигъуи къыккъокIы...

МэшIохъ ишы дзыо зэпедзэкIхэр телъэу, ахэмэ акIыбыкIэ
мышгъашгъор теупцIагъэу, Тыгъани иш ыуж итэу гъочIэгъ унэм
чIэхъажыгъэх. Шыхэр агъэуцужьхи, хьылъэу шым телъхэр
МэшIохъ къырихыхыгъэх. Мыжъо джэхашгъом мэкъу гъугъэр
шгъопхъэу тыритэкъуагъ, ащ лыр тырилъхыи, ыщыугъ. Мышгъа-
шгъор къогъум къуилъхыи, неущ чы пытэхэр ридзэнышгъ ыгъэ-
гъунэу ыIуагъ, шымы Iус аритыгъ.

— Мэфэреным хъугъэх, сыда Iус зыкIяптырэр? — къэупчIагъ
Тыгъанэ.

— Шыр чэм-мэлмэ афэдэп,— ыIуагъ МэшIохъ,— мафэми
хъуштых, чэщыри шхэштых. Гу лъыптагъэмэ, гъэтхэ уцыр
къызэрэхэплъэу, шымы мэлми хъуныр рагъажъэ, цапэкIэ уцыр
пачы. Чэмым ыбзэгъу уцым къырещэкIышгъ, къыпетхыи. Чэшым
зыгупсэфыжъкIэ, мафэм ыхъугъэр къыдищэежызэ егъэунэ-
шкIужьы. Шым ащ фэдэ иIэп. Ары ицуий зыкIэпхъапхэр.

— Ар сшIагъэп,— Тыгъанэ шгъахынэу зикъудыйи, фышгъ-
хьагъэ, укIытэжыгъэу ыIэгущьо ыжэ Iуилъхьагъ.

— Жэр зэкIэкIмэ, ныбэр мэкIыи. Iоф уимыIэу уесшажьы,
мэлакIэ узгъэлIагъ, мары, джыдэд,— къэгузэжъуагъ МэшIохъ.

— Ащ фэдизэуи мэлэклэ сылэрэп, сыпшыгыэм нахь пэблагь,— Тыгъанэ мэкъуплэм зызэдиштэу хэтлэсхыи, ылэхуамбэхэр ылъэгъуанджэ щызэридзагъэх, нэмышл-лумышлэу Мэшлэхь кылултэзэ, гъэшлуабзэклэ кылуагъ:

— Тыгъэгъолъыж, шыпкъэмклэ сыпшыгы.

— Угуклэ упшыгы, шыпкъэба? Ары нахь, пкъынэ-лынэ улэугъэ уилэп, сыда узгъэпшыштыр? — гурылуагъэп клалэм апэрэ чэщыр кыдизыхыгъэ пшыашгъэм ар кын кызыэрэщыху-рэр, чые шлоигъо зэпыт зеришлэр.— Зыгорэ зылумылхъэу...

— Хъау, хъау, зыми сыфаеп. Моу шхъантэм сшхъэ тесэ-рэлхыи, ардэдэм сыхэчыен сшлшлы.

— Сэ сыныбэ кысэзао, тлэклу нэмышлэми исымыгъафэмэ, сигъэчыештэп,— Мэшлэхь шхызэ, лы гъэгъугъэ такъырышхо мэшлуашхъэм щигъэфалэу ригъэжыагъ.

— Мэшлэхь, сыоупчлы сшлоигъу,— мэкъэ псыгъо фэмбыклэ кылуагъ Тыгъанэ.

— Къало, сэшлэмэ, орклэ шгъэф силэп,— ыклыб шгузым фэгъэзагъэу, къамэмклэ лы такъыр фэлагъэм лулхъэ ышлы-штыр кыгуиупкыгъэу ыжэ фихъын ылозэ, Мэшлэхь кызы-плэклыгъ.

— Тыгъуасэ орырэ сэрырэ зэщыш тыхъугъ, ау тыгухэр зэфэфабэ зыхъугъэр бэшлагъэ, етлани шгъэфхэр кыздэплыгъ.

— Сыд шгъэф?! — игъэшлагъуи игумэкли зэхэлъэу Мэшлэхь зыкызыэригъээклыгъ.

— Мышгъэм узэрэбэныгъэр сшлоуушгъэфыгъ.

— Ара зыфаплорэр? — игумэклэ клосэжыгъэу къэщыхыгъ Мэшлэхь.— Амылуагъэ щылэп, амышлагъэ мыхъумэ, Тыгъан. Мышгъэм себэныгъэп сэ, кыстебэнагъэти, къамэмклэ ыгу тезгъафи, сыуклыгъэ. Ари сапэклэ зыгорэм булагъэу, ыблэгъу лыы кыччыштыгъ, клочлэ хъатэ илэжыгъэп.

— Сыдэу пшлыгъэми, мышгъэба. Адэ а зылуагъэр...

— Ащи сыфэплъырыгъ. Тилэгъо-блэгъу щыхъугъэп.

— Армэ хъун, сыкъэбгъэштагъ.

— Пшы Марыхуу угу иклрэп.

— Ары, моу джыдэдэм иоркъ-байколхэр игъусэу, хъэшэ-клуахъэхэр ыпэ итэу кытшхъарыоштэу кысшлшлы.

— Сшлэ-сымышлэми, пшы Марыхуу тауж кыфыштэп.

— Сыда?

— Марыхуу лы луш. Шакло кызыккыжым, тызыхъа-хъажыгъэ уахтэм клэупчлагъ, пшы Емыпсых джэнджэшэгъу ышлыгъ. Шы дэгъуитлу татесэу чэщ-зымафэм кыыклоцлэ тыздакло тшлоигъом тызэрэнэсыгъахэр кыридри, кытлэжьэжгъэштэп, ау чылэм адахъэу, абдзахэми шапсыгъэми, нэмыклэхэми ахахъэу, кытклэупчлэу ригъэжышт.

— Арэп, усэрэжъ пІонэу, мы кьапІохэрэр тэ щызэбгъэ-шІагъа?

— Пщы Марыхъу сыкІырыплъыгъ, Батыр иаталыкъ Ерыстэм пІурыр зэригъасэрэм акъылэу хэлъыр къыхэсхыгъ, шагум дэт пщылІ отэрми бэба ашІэрэр, язакъо зыхъукІэ, дунаир зэра-гъафэ.

— Типщырэ орырэ сыд шъуазыфагу къихъухъагъ?

— Ар бзылфыгъэ Іофэп, типщ пІоуи ащ нахъыбэрэ ужэ къыдэмыгъэкІ.

— Сыд сІошт адэ?

— «Пщы Марыхъу» Іо е «Марыхъу» Іо. Тыгъуасэ щегъэ-жыгъэу, ори сэри типщыжъэп.

— Гужъ фыуіа, бгъэпыишта пщы Марыхъу?

— Сыгу фэплъэу, кыфижъэжъыкІэу пщы шагум къээгъэ-зэжыгъагъ, ау сыкІэжъукІыжыгъ. О узгъотыгъэмэ, гужъ фысиІэжъэп. Къысэпыимэ, сепыижъышт, щыхъагъу сыкы-мышІымэ, зи есІоштэп.

— Тэрэз. Пый тимыІэу тыщыІэмэ, тэркІэ нахъышІу.

— Чыем урекІэу пІогъагъэ, джы гущыІэр кыпІублхъа-жыгъ, — МэшІохъ ІугушІукІи, шхэнэу ыкІыб кыгъээзэжыгъ.

V

«Амыукъорэ хабзэ шыІэп» — джар иІореныгъ пщы Марыхъу ятэу ЧэтэрыкІо Бэрамыт, ау етІани аукъуагъэми, зыукъуагъэми, зыкІуукъуагъэми уадеплъын фай. Хабзэр бзыпхъэ тэІо. Ари тэрэз, ау а бзыпхъэри зыгорэм зэгорэм къыхихыгъ. Ащ техыгъэ шъуашэр зэкІэми афэшІу хъуштэп, пстэуми кыякІуштэп... «Ары, лІы Іушыгъ тятэ тхъамыкІэр», зэриІожыгъ пщы Марыхъу изакъоу хъакІэщым къызенэм. Пщы Емыпсых ынэ нэшхъо инхэр гумэкІэу, пчъэмкІэ ыдзэу, ыІупшІэ Іужъухэр хъублаблэу, зыгорэ кыІо шІоигъоу, кыфэмыІоу гу зылъетэм, бысымым кышІагъ хъакІэм ыгу илъыр, пчъэм нэс дэкІуати, гошэшхом дэжъ ытІупщыгъ. Ащ кыкІыжъмэ, ежъэжын гухэлъ иІ. Ежъ ишгъхэгъусэ ыгу фэшІопти, Емыпсых игъусэу ыдэжъ ихъаным, илыягъэу ышгъхэ ригъэгъэшІожыным фэягъэп. «ЕрэшІ,— ыІуагъ,— сэри шхъакІо зэрэсиІэр, фэсыдзыгъэр ергэгъунэшкІу, хъалыгъу згъэшгоу, пэкІэ псы сешгоу, сышгъуипцІэу уашгъом сиплэу дунаим сызэрэтемытыр зыгурерэгъаІу... УзимылІым лІы ущыхъурэп зыІуагъэм кызыхихыгъэр сшІэрэп, сэ сиунэ исым ащ фэдэ зэхашІэ кысфыриІэу дэслъэгъугъэп. ЗиІоф кыызгомылъэу сызгохъагъэхэр ары кысфэлІагъэхэр, лІы сызышІошІыгъэхэр. Къасщэмэ, къачъээзэ кыздэмыкІон ахэтыгъ

Юу сшлэрэп, мыдырэр шьэфкІэ сīgъэпыеу сиунэ ис... А е-насын,
 моу нахь ськІэлаЮу, джы сшлэрэр сшлэштыгъэмэ... Ар сэл
 шъхам, сьзэкІалэми сьхьакъу-жьокъоу, сьхьушІэу, мьхьэр
 спыхьыкІэу сьхьэтыгъ. Тятэ тхьамыкІэм ары сшынахьыкІэ
 Тхьайшъао икІэнзехьэу кьыкІигъэнэгъагъэр. Сэри ащыгъум
 сьшъхьэубэтагъ нахь, Тхьайшъао сьд илэжьагъ, фагъэшъоша-
 гъэр ьштэгъагъ. Сэ кьызблихи, тятэ ар кІэнзехьэ зешІым,
 хэукъогъагъэкІэ сыгугъэрэп, тятэ имьлыкъу химыгъэхьуагъэмэ,
 хигъэкІыгъагъэп. Сэри Іаджыри сешхьошІагъэми, сэш фэдэу
 тхьапш ащ ецакъэштыгъэр, иакъыли имьлыкъуи зэтетэу шылагъ.
 А кІымэфэ мыгъом хьурышъо пэлэ нэзэжъу мацІэри тьдэ
 кьыфизыгъагъа? Ежьыри, ибыни, тьнэнэпІосыри, чьлэм
 ьзыныкъуи зэтыраукІи, тырагъэстыкІи, ашъхьарыкІыгъагъэх...
 НынэпІосыр осым фэд ало шъхьаем, цІыф дэигъэп тятэ
 кьыщэжьыгъагъэр. Ари щэлэфэ сынэ кьыкІэзгъэпльагъэп. Джы
 сызнэсыжьыгъэм ныкьыльтфыгъэ сІлэу, тызэхыхьэу, тызэхэкІэу,
 шІу тызэрэлъэгъоу, уасэ зэфэтшІыжьэу тызэдыщылагъэмэ,
 хьарзынагъэба! КІэсащэу ськъэушыжьыгъ. СькІалэу, скІуачІэ
 изэу, сьзэбэнрэр зэкІэ исыутын сшІошІэу сызыщэтым, кьоши,
 Іахьыли, лыщыщи сягупшысагъэп, сафэныкъон Юу сшІагъэп.
 Адыгэр ьужырэ акъыл зылуагъэм нахь шьыпкъэ ьІожьынэп...
 Ар сэлэ шъхам, ауштэу зэкІэ хьунэу Тхьэм зэригъэфэгъанкІи
 мэхьу. Тэ тшІэрэп нахь, дунаир боу хьалэмэгъэу зэхэлъ. Бгъэжъым
 бзыу цІыкІур едыры, бгъэжъыхьэри зэзэожъхэшъ, нахь лъэшым
 кІочІаджэр еукІы. Ары пакІошъ, бзыужъые шьорыогу цІыкІухьэри
 зэзэожъых, зэрэшхьыых. Банэ зьдэщымыІэм гьашІэ шыІэп.
 Псэ зыпытэу дунаим тетыр зэкІэ мэбанэ, нахь лъэшыр текІо,
 тетыгъор еубыты, кьыфэмыІорышІэрэр еукІы. ШьІэныгъэм
 ар хабзэу хэлъ. Загъорэ, сыда зькІэзагъорэр, нахьыбэмкІэ ары,
 тэ тызэрэфаеу, зэрэтлэгъоу, тызэресагъэу зэкІэ дгъэхьу тшІо-
 игъу, тегупшысэрэп шъхьадж икІуакІэ иІэу дунаим кьызэрэ-
 техьорэм. Батыр сэш фэдэ хьугъэп сэлэшъ, сыгу кьео. Сыда сэш
 фэдэ зькІэхьун фаер? Къязгъэльфыгъэшъ ара? Къясымыгъэ-
 льфыгъэуи сэшІы. КІалэм сыда лажьэу иІэр? Муары, МэшІохъ
 къэзыльтфыгъи, къязгъэльфыгъи, зыщыщи, кьыздэкІыгъи
 сьмышІэу къэсхьи, спІугъэ, сьлэжьыгъ. Хьау, тэрэзэп, итІур
 зэфэдэ хьун ьльэкІыштэп. ПшІэрэр зькІапшІэрэр, зьфапшІэрэр
 пшІэнымрэ уамыгъашІэу, пшІуаушъэфэу, уашІоделэу уакІыб
 зыгорэ кьыдалъхьанымрэ зэфэдэп, ьужырэм гуцэфалэ уешІы,
 джэнджэшыным урегъэшхы, бэнэ-фэмыльэгъуныгъэр шъхьэм
 икІырэп. Хэти иджагъу къешъхьащыкІонхэр, уасэ фамышІыныр,
 аушъхьакІуныр. Хьэми ькІэ утеуцомэ, кьыоцакъэ, ау чы шхьуан-
 тІэ дапштэу узтеухьэкІэ, мэпцІэу, мэгүІэжьы, нэплъэгъу мыса-

гээр ынэхэм кьакIэщэу, кьыфэмыIошгуми, кьысфэгъэгъу кьыригъэкIэу кьыолгъэужьы. СипщылIхэми ащ фэдэ шэн бэрэ адэслъэгъугъ, сыгу ягъужьэу афэгъэгъоуи кьыхэкIыгъ.

МэшIохъ ахэмэ афэдэ зэрэмыхъугъэм гу лъыстагъэп. Ерыстэм аталыкъым шы гъэхъушIакIэм, сэшхо гъэбзэным, щэрыоным, бэнэн-зеоным Батыр афигъасэ зыхъукIэ, нахьы-бэмкIэ МэшIохъ гъусэ фишIыщтыгъэ. Сэри ащ сьIэпыоштыгъэп, гъусэ иIэмэ, сикIалэ рагъашIэрэм нахъ фэчэфын, егугъун, нэкъокъон сIоштыгъэ. Пэгэгъэ-гушхуагъэр МэшIохъ ашыгъум кьыздиштагъ сIонти, Батыр рагъашIэрэр зэрэпкьырыхъэрэм, зэригъэцакIэрэм фэдагъэп МэшIохъ. Батыри фэмыфыгъэп, ау мыдырэр хьапкIым хэт шым ыныбэ чIахъэти кьычIэкIыжы-щтыгъ, щымыохъоу чыпэхэр пигъэлъэтыщтыгъэ, псагъэм блэугъэу къэсшIэжърэп. Зэгорэм шэу чъэрэм зыкьыригъэлэлхи, хьакIустэлър цапэкIэ кьызештэжым, мыр сикIэлагъэмэ, хьарзынагъэба сIогъагъэ, сыгукIэ зьдэсымышIэжъэу. ЛышIу лыпщ горэм кьыхэкIыгъэна шыIуа, е зыгу-зыкIуачIэу зекIолI бэлыхъэ горэм къаригъэлъфыгъэна сIогъагъэ. Янэ сыкъеу, къумыкъу лIыжым кьыщысщэфынэу седао зэхъум, сиякъл тефагъэп, сеупчIыгъэп, дышгъэ тIэкIоу естыгъагъэми сенэ-цIыжыгъагъ. Ашыгъум джы сшIэрэр сшIэщтыгъэмэ... Хьау, сыд фэдэуи щэрэт, а кIэлэжъыр шIушIэ мышIэу кьычIэкIыгъ, фэсшIагъэр гурыIуагъэп, кьысшъхьащыкIуагъ, сипшIылIхэри, оркъыхэри, чылэри сшъхьашыгу кьыригъэплагъ. Ар фэгъэгъун шIорэмышI. Зэ моу Емыпсых егъэжъэж, сэ ащ ыуж кIэкIэу сфышт, а пшгъэшгъэ IупцIэжъ цIыкIоу зыдырилъэшгъо-жъагъэри кьыIузгъэзышт...»

Бзылфыгъэ макъэу хьакIэщыпчъэ кIыбым кьыщыIугъэм пщы Марыхъу кьыгъэтхъауагъ, ишгъхэгъусэ ымакъэ ышIэжыгъэти, ышгъхъэ лъыр къеуагъ, «Пщы Емыпсых кьыздигъэхьащхэу, сыд мыр хьакIэщым къэзыхыгъэр, сыд гухэлъ иI», ыIуагъ.

— Зиусхъан, емыкIу кьысфэмышI хьакIэщым сыкьызэрэкIуагъэр, — пчгъэшъхьалум кьызэребакъоу, ГошцIапIэ ынэгъушгъхъэ фыжъ шъуаткIомэ къахихэу, ынэ нэгъо дахэхэр плъызэу кьыригъэжъагъ. — Пщы Емыпсых кьырегъэкIушгъхам, сэ сыгу рихьырэп пIэ зэтэбдзи узэрэтIысыжыгъэр. Мощ нахъ мыхъурэ кIэлэжъ цIыкIум ар зишIагъэкIэ, мыдырэмэ сыд ашIагъэкIи, згъэшIэгъожынэп. Бзыгумэ ямышгъогъум тимэщ ешхы, зиусхъан. НэмыкIыкIэ уIуш дэд, ар сыдэуштэу пфэшыIэра?

— Сыд сэгбгъэшIэшт, сыбгъэбыбышта? — нэгъуцоу фидзыжыгъ пщы Марыхъу. — ШыIыги, шагудэти, ори узэрахэтэу зыфаер фашъушIи, гъогу тешъутIупщыхьагъэр, чэщ-zymaфэ тешIэжыгъэу, тыдэ кьисэгбгъэхьыжышт?

— Адырэ хьабз таучэжыри мышынэу, мыкIытэу ащ ыуж зэрихьагыэри плъэгъурэба! — илI нэцIэ нэплъэгъур Тыгнанэ тыридзэу зэрэригъэжыэгъагъэм изэхашIэ кышIутекIоу, ащ нахьыбэрэ шагум зэрэдимыльтэгъожьыштыр зэригуапэр ымакIэ кыхьэщэу, кыIуагъ ГошцIапIэ. «Мэлым ыкIэ зыдедзыем, пчэныр дэхьашхыгъ», Марыху ащ ыгукIэ фидзыжыгъ, ыIупэкIэ кыIуагъ:

— ГукIэгъум уимыгъэшIэн шыIэп. Шу плъэгъурэм некIу ыIомэ, чIымэ агъуни удэкIошт.

— Ащ фэдис сэ сиделагъэп, некIу зыIорэм сыдежьэнэу.

— Ош фэдэ зэкIэ хуна, ГошцIапI, о цIыфмэ уафэмыдэу укъэхьугъ...

— Зиусхьан... ГошцIапI,— пщы Емыпсых зэшхьэгъусэмэ гуIэу зырызэу аIуплягъ.— СышъольэIу, шъузэфэсакъыжъ. ГушыIэ гуаом о зыфэмыIо къехьы.

— Ари тэрэз,— фэмыяхэу IущхыпцIыкIыгъ пщы Марыху, набжэкIэ кычIэплгызэ, кыхьигъэхъожьыгъ: — ПщылIыми, МэшIохъ кIэлэ къэбзэшхо хъугъэ, анахъ джынэ IупцIэри къахихыгъ.

— Къахихыгъа, ежъ кыхахыгъа? — кыдзыжыгъ пщы Емыпсых.— Зи зымыльтэгъугъэм апэ кыIущхыпцIэрэр зэкIэмэ ялыеу кышIошIы, бзыльфыгъэм иделэ шъэо дахэ лъэхъу аIуагъэба, зиусхьан.

Ар кыIуи, пщы Емыпсых ыбзэгу ецэкъэжыгъ, гошэшхом ылъэныкъокIэ ынэ нэшхъо инхэр ыгъэукIорэий, ыIэхэр зыдихьыжыштыр ымышIэу, ыкIыбыкIэ ышагъэх. ГошцIапIи IупшIэ ышIи, нэплъэгъу пагэр пщы хьакIэм кыфидзыгъ:

— Ащ шъуитIуи зешъумыгъэгъэгумэкI. Тыгнанэ зыфэдэ шъуз хъуштыр сэри шъори тшIэрэп. Ашагъэу дахэ мыхъужьрэ шыIэп.

— Нахъ шъыпкъэ цIыф кыIожьынэп, ГошцIапI,— къэчэ-фыжыгъ пщы Емыпсых.— СшъхьэкIэ сыушэтыгъэ. Сызэп-сэлтыхъуагъэу, сыгу римыхъэу къэсымышагъэу бзыльфыгъэ зытIуш сэшIэ, шъуз зэхъухэм, сяхъопсэжыгъэу.

— КъэмыIу ори,— гошэшхор тхьагъэпцIэу IущхыпцIы-кIыгъ,— о уиунэ исым нахъ дахэ ахэр хъужыгъэхэп.

— Ары шъхьам, ГошцIапI, уием уесэжы, адырэхэр уиунэ исым нахъ дэгъухэу, нахъ дахэхэу кыпшыхъоу еогъажьэ. Шъыпкъэба, Марыху?

— СшIэрэп, сшIэрэп,— сэмэркъэу лактырдыр ымакIэ кIэлъэу щхыгъэ пщы Марыху,— тэ тиунэ исым нахъ дахи нахъ дэгъуи шыI Iоу тшIэрэп.

— Ары гуш, утхьамыкIэ цIыкIу, къэбгъэшIагъэм сэщ нэмыкI бзыльфыгъи плъэгъугъэп,— кIэнэкIэлэ-гые щхыпэр Гош-

лѣапІэ ыІупшІакІэ кытєлѣэтыгъ.— Ащ фэдэ Тхэм уешІ,— етІанэ зызэкІиугъуай, чѣфынчѣу хѣакІэм Іуплѣагъ.— ХѣакІэщым сыхъызєрихѣагъєри, сѣІо кызєрэшъухєслѣхѣагъєри емыкІу кысфэшъумышІ. Сыгу зѣгоуты хъуи, симыІоф сыхѣхѣагъ. Шъо шъуиакъыл сѣ сыхІѣхъаным сыхпѣчыжъ, Емыпсых, ау тєри зыгорѣм темыгупшысѣу дунаим тытєтѣп. ШъуипщылІымэ непѣ шъуипаІохѣр кѣагъѣсысыгъ. Зи шъумыІоу шъуысѣмэ, неущ шъушъхъѣщаутыным сыхъѣгащтѣ... КІо, хъугъэ. УкІѣожъми, гъогумаф. Уишъхъѣгъусѣ сишІуфѣс ІугъѣкІѣжъ, слѣэгъумэ зѣрѣсѣгопѣщтыр сфѣІѣжъ.

— Боу ІузгъѣкІѣжъын, тхѣауегъѣпсѣу, ГошлѣапІ,— ыІѣ джабгъу ыбгъѣ тырилъхъи, пщы Емыпсых шъхъащѣ ышІыгъ.

Дѣнѣф сѣер ыкІыбкІѣ макІѣу хъусѣсыкІѣу, шъхъѣтєхъо шѣгъуашъор Іѣ сѣмѣгумкІѣ бгъашъхъѣм шѣІыгъѣу, шъхъѣр гъѣкІыгъѣу, есырѣм фѣдѣу гошѣшхор хѣакІѣщым ыкІыжъыгъ. Кызѣфѣнѣжъыгъѣ пщѣтІур нѣшІукІѣ зѣІуплѣѣхи, хъылѣѣ горѣ атѣзыжъыгъѣу, кызхѣамыгъѣщѣу агукІѣ хѣхѣапщыкІыгъѣх.

— Сыд Іо фаѣми, зиусхъан, ГошлѣапІѣ бзылѣфыгъѣ Іуш,— пчѣэмкІѣ плѣѣзѣ, кыІуагъ пщы Емыпсых.

— Сѣри ар дѣлѣ сІорѣп,— тахъгѣмкІѣ ежѣагъ пщы Марыхъу.— Моу кѣѣтІыс, зиусхъан...— Емыпсых зѣтІысѣхым, фыремыплѣѣкІѣу, джѣхашъѣм нѣплѣэгъур єтыгъѣу кыпѣпѣгъѣхъѣожъыгъ,— ышъхъѣ фѣгъѣхъыгъѣ хъумэ, Іушы. Бзылѣфыгъѣм ынахъыбѣр зыгъѣгумѣкІырѣр ежъ ышъхъ.

— АрумыІо, Марыхъу,— шІѣшъхъуныгъѣ фыриІѣу кыІуагъ Емыпсых,— шъужѣ зѣсагъѣшъ, шъузѣІукІѣмэ шъузѣѣлѣашѣ хъхъѣаѣм, ущымыт зыхъукІѣ, ГошлѣапІѣ боу кыпфѣгумѣкІы, ыгуи ыли кыпфѣузы.

— Ахѣр зѣкІѣ шъѣрышІыгъѣх, Емыпсых,— хъылѣѣ хѣхѣапщыкІыгъ пщы Марыхъу, ышъхъѣ псыгъѣ кыІѣѣти, нѣгу шъѣѣмчышъѣ чъѣкІыгъѣр чѣфынчѣѣу ышъѣѣѣгу Іуплѣагъ.— Сѣщ нахъ дѣгъѣѣѣ ГошлѣапІѣ пшІѣрѣп. Бзылѣфыгъѣм ыхъѣлагъѣ укІѣхъан плѣѣкІыщтѣп. Ащ гу зишІыкІѣ, ышІыгъѣап.

— Хѣау, хѣау,— ІѣутІѣ ышІыгъ пщы Емыпсых,— ѣ зѣрѣпІѣ дѣдѣу щытѣп ГошлѣапІѣ. Шъыпкѣѣ, шъхъѣлѣѣш, Іушы, ау ыгукІы ышъхъѣкІы кыпфѣшъыпкъ.

— Тхѣм ащ фѣдѣ ешІ... Сыд джы, уѣжъѣжъыщт, ара?

— Ары сІѣрѣр. Нѣфынѣзѣ, сѣчылѣ сынѣсыжъы сшІѣиѣгу.

— СыбдѣкІѣѣтѣн, сишъѣѣѣгу.

— ТѣчІыгу тѣтѣу сыд паѣ ылыагъѣу узгъѣулѣун, сѣри шыу куп сѣгъусѣ.

— Уицыхъѣ атѣлѣмэ, ари хъушт. Зѣдѣзыштѣрѣ ІѣхъѣѣгумкІѣ сыдѣ аІѣрѣр?

— Тыгъужыр шынагъоп аю.

— Ары аю... Сишъзогъу, узэрыфэгъэ чыпIэр арэу шынагъоу кыпшIошIымэ, узекIуакIэ сшIотэрэзэп. О пчIыпIэ ситыгъэмэ, шынагъор текIыфэ, шапсыгъэ ХьорэлIыкьоми, Очэпщыми, нэмыкI благъэу уилэхэми, пкьуитIуи зэрахэтэу, макъэ язгъэлущтыгъ кысфэлпырынхэу. О зыфэсакъыжи, сэри сыкыпфэсакъышт, ыIуагъ Тхьэм. Къот зимыIэм бэщым IаплI рещэкIы шхьаеи, Тхьэм урихьакI, о ашкIэ утхьаусхэным уиIоф тетэп.

— Ашгъу, икIалэ ыгъотыжыгъэмэ, абдзэхэ пхъэцыжъым ащ фэдизэу кьаигъэ ськыишына?

— Сыкыишына оIошъ, укыишын. Къэлэкъутэ зы лIэу Абдзахэ исмэ ащыщ, ыIэбжъэнакIэ бгъэузыгъэу кыпфигъэ-гъуштэп.

— Сыд сшIэмэ хъун?

— Сэ Абдзахэ ськIоштышъ, зыIузгъэкIэн, сфэгъэдаIомэ, ыгу езгъэжъухыжъын.

— Тхьауегъэпсэу, сишъзогъу. Сыжэ кымыхъэу джы нэс сызэрэпшыгугъыштыгъэр кьэпIуагъ. ЕтIанэ мэкъэнчъэ сы-хъунэп.

— Сфэгъэхумэ, е сэ ськъэкIон, е кыпфэсIопшын.

АшкIэ зэзэгъыхи, пшы Емыпсых ыгу нахэ псэфыжыгъэу гъогу техьажыгъ. Пшы Марыхъу иоркъ-байкол шыухэр игъусэу, пшы хьакIэр ичIыгу гъунапкъэ нэс дэкIуати, кыгъэзэжыгъ. Игъусэхэр ытIупшыжи, шыIыгъ лIитIу нэмыкI имыгъусэу ишагу кыдэпсыхэжыгъэти, шагум дэтырэ пщылIхэмкIэ ошIэ-дэмышIэхугъэ, нэбгырэ тIурытIу-щырыщэу пщэрыхьэпIэ натIэм, шэщ гупэм, къакъыр чIэхьагъум шызэхэтыгъэхэр зэбгырычъыжыгъэх. Ахэр зельэгъум, пшы Марыхъу ыгу кызэкIэнагъ, МэшIохьрэ Тыгъанэрэ яхэхьажыкIэ зэрагъэунэшкIурэм емыхьырэхъышэжъэу, шыушым ыпшгъэ ыIэ тельэу набжъэкIэ чIэпIызэ, гъумыгъугъэ: «Чэтыу зэрымысым цыгъо шэджэгу. Джы салъэгъугъэшъ, бгъэжыи кызашъхьа-рыхьэкIэ, апшгъэхэр къудыигъэу чэтхэр зэрэзэбгырычъхэу, шхьхэчъэ-псачъэу зэбгырчъыжыых. Сэры мыхъумэ, мы унагъор ечъэхыгъэкIи зы нэбгырэ ыгъэгумэкIыштытэп...»

Пшы Марыхъу ыгу кызэрэдихыыгъэу, цIэцIэн фэшIоу гошэшхом дэжэ ихьагъ.

— Арэп, сэ сышымыIэжъмэ, шгъушыIэштба? — чэщ джэнэ пIуакIэр зэгогъэзыгъэу, мэфэ чъьер зышхьащыкIыгъэ шхьхэгъусэм фильгъ.— Унэм уибэгагъэу уис, чъиенрэ шхэнрэ шэхъу пшIэрэп, шагум сыд щыхъукIи уигъэгумэкIыштытэп.

— Шагум сэ сыд сиIоф дэлъ? — машIом фэдэу кызэкIэнагъ ГошдлапIэ.— О сэ сыгу шагу ипшIыкIыгъэшъ, итIуыкIэ зэлэошIэ,

лъакъокIэ укъеуцо, ужэ кыдахьэрэр кысэоIо. Пчэдыжъ сыд гушыIэ шIоя кысфэбдзыгъэр, ы? УукIыгэрэба, унэ лы кIэлъба, оIым? АкъэпIуагъэхэр уикIэлэ закъо зэхихыжымэ, сыд ыIонкIэ угугъэра? Сэ сыд кысапIоми кыстезагъэ шъхьам, ащ кып-фигъэгъункIэ умыгугъ.

— Хъугъэ, хъугъэ, шыгъэт,— пщы Марыхъу кызыкIэ-штэжыгъэу иитIукIэ IэутIэ ышыгъ.— О узыужэкун джыри къэхъугъэп.

— О нахъ жэ дахэ пIутышъ,— дыджэу шхыгъэ ГошлъапIэ.— Сянэ губжы къэс сятэ фидзыныр икIас: уигушыIэ тхьэркъожъ тхьапэ пхыриутырэл. О, зиусхьан, уигушыIэ щэ Iупщыгъэм фэд, уреуты, гур пхырежы. ГушыIэкIэ цIыф аулIэу шытыгъэмэ, бэшагъэ сэ дунаим сызехыжыштыгъэр.

— Хьалыгъур бэрэ ильмэ мажъэ, шызыр жъы хъумэ, шIу мэхъужы аIо шъхьам, ГошлъапI, о укъэуцэкун гухэлъ уиIэп.

— Уцэкугъо тиогъафа, бэлыхьэр зытемыфэн. СызыпкIы-гъум шегъэжыгъэу цIацIэ щэхъу зэхэсхырэл. Хъульфыгъэ гунчъэр цIэцIал зыIуагъэм нахъ шъыпкъэ ыIожыынэп.

— Гунчъэ сызышыгъэр хэта? Оры. ГукIэгъу кысфыуиIэп, гушыIэ дахэ ужэ кыдэкIэу зэхэсхыгъэп. Усфэлыфагъэу, усфэ-пIуагъэу шытыгъэмэ, ауштэу укысфыштыштыгъэп, шъэбгъэ-фэбагъэ горэ кыспэбгъохыштыгъ.

— Еу, еу, уемызэш, бзэгум къупшъхьэ хэлъэп, сыд кыIоми хъушт. Адэ, делэ тхьамыкI, Батыр уашъом кысхыгъэкIэ оугъа? Сэ силажъа ащ нахьыбэ фэмыгъэхъужыгъэмэ?

— Орба зыIорэр пкIапцIэ узэу.

— ШIагъуа! Зыгу узи, зыбгъэ узи, сIонэп сIуагъэ шъхьам, сыжэ кыдэошы, хъульфыгъэ екIуалIэмэ, сабий хэкIы. Арэу лы дэгъоу узцэгугъыжымэ, сыбгъэлыфэн фэягъ. Сэ лажъэ сиIэп.

— КIо, хъугъэ шъыу, шыгъэтыжъ,— шъхьэгъусэм ыко фыжъхэу чэщ джэнэ зэгоупIэм кыдэшыгъэхэм пщы Марыхъу ымакъэ шъабэ къашIыгъ.— Моу сфыхэудыкIыгъэ чысэр кысэ-тыжъ, сичысэ зыгорэм кыхэсынагъ.

Гошэшхом ыжэ кыIузыгъ, ыпкъынэ-лынэхэр лантIэ къэхъугъ, ынэкумэ нэпсыр къячъагъ, ыIупшIэ нэгъыф хъура-ехэр къэхъублабли, макIэу яцэкъэжызэ, ымакъэ кIэзэзэу кыIуагъ:

— Джары о уишэныр — ужэ кыдэхьэрэ шIоир кыстео-упцIэшъ, етIанэ шъабэу, дахэу сыгу огъэжъужы. ОшIэ тэ, бзылъфыгъэхэм, тхьамыкIэу тыкызэрэхъугъэр, чэтыум ужэхаоу Iэ зыщыпфэжыкIэ, зэрэIэсэжырэм тыфэд,— ыIозэ, ГошлъапIэ унэ къуахэм къот пхъуантэм екIуалIи, ышъхьэ тырихыгъ, дэIэбэнэу зызеуфэм, пхэкI хъурэе шъуамбгъор хьопсагъоу чэщ

джэнэ пІуакІэм кыыхэщыгъ, фэшъхаф зэрэщымыгыри
лъэгъугъоягъэп.

Марыху ардэдэм лыр ышъхъэ кьеуагъ, кызэкІэплъы-
хагъ, чэтым фэдэу зидзи, шъхагъусэм ичэш джэнакІэ
дидзыагъ, ыбг ІитІукІэ ыубыти, зырикъузылагъ.

— Ал, сыд хъэйнапа пшІэрэр,— гуІэу кызэбэнэкІыгъ
ГошлъапІэ, ау зи ышІэн ытэкІыгъэп. Іэ лъэныкъомкІэ пхъонтэ
цакІэр ылыгъ, ІитІур кызитІупщыкІэ, пхъуантэм дэфэнэу
ежъэ.— Марыху Іэ лъэныкъомкІэ гъончэдж шъхапсыр ытІати,
игъончэдж ылапшъэ дигъэфагъ.— СытІупщ сІуагъэ! — зыбгырэу
гошэшхор.— СыхъэйуанкІэ огугъа сыщытэу узыфаер кыса-
пшІэу?! Ащ пай пІэкІор щыІ...

Марыху лъэгуанджэкІэ еІункІи, шъхъэгъусэм ыткъабохэр
зэгуигъэкІотыгъэх, ыныбачІэ ыбг кыинигъэсыжъэу эфифызи,
зэшъш хъугъэх. ГошлъапІэ ышъхъэ пхъуантэм дэгъэшъагъэу
мэцІацІэ, мэтхаусыхэ. Марыху зи зэхимыхрэм фэдэу,
ыгъэжъэу, хылтэу жъы къещэ.

— Зы шъхъантэ тшъхъэ зэдытель... илъэс щэкІым зы пІэ
тызэдыхэлъ... УзыгубжыкІэ, етІани ужэ кыдахъэрэр кысэоІо...
Ора сэ шІу сымылэгъугъэр, ора сымыгъэтхъагъэр... Сэ сэмы-
гъэщыІэрэ щыІэп, зэрэпшІоигъоу сыошІы... Сэщ фэшъхаф
моуштэу щытэу... Пчъэр ебгъэтыгъа, зыгорэ кыхъэмэ, тыхъай-
нэлэ цІэІужъ... А ох-ох гуш, ащ фэдэ зыпарэкІи зэхэсшІагъэп...
Зэ, зэ, джыри ары, си Марыху, джыри зэ... Ы-ы-ы, зэ зэпыгъэу,
Марыху... А ох-ох, синэнэ дах, сыдэу тхъагъо ар... оры, Марыху?

— Сэри ары, моу тІэкІу дэдэ, си ГошлъапІ, кІалэри сие,
ори усий, зэкІэри сие, зэкІэри сие,— зэпымыоу псынкІэу жъы
кыщэзэ, кыпчъыштыгъэ Марыху.

Лыр къэтхытхыгъ, зикъудыигъ, псэ хэмылтыжъым фэдэу
шъхагъусэм ыкІыб тегъолъхагъ.

— Ал, пхъонтэ цакІэм сызэпеогъэупкІы, сакІыІу икІ,—
къэлъэІуагъ ГошлъапІэ, зызыуэнкІыжъыгъэ лІым ыгупэ
кыфигъази, ІапІІ кырищэкІыгъ, ыІупшІэ пытэу-пытэу
къебэугъ, ынэгущо стыр ыпшъэ кыдилъхы, зымыгъэхъеу
такъикъ фэдизэ щытыгъ, етІанэ лІым ытхъакІумэ фэбамэр
рыригъэлъасэу иІушъэшъагъ: — Тхъагъоба моуштэу тызэфы-
щитмэ, Марыху. Сыд пае орырэ сэрырэ тызэшъхъэ зэпытра?

— О къемыгъажъэу зэ нэмыІэми сыпшъыхъагъа? — Марыху
шъхъэгъусэм ыІэхэр ыпшъэ рихыжъи, гъончэджыр ылапшъэ
кыидихыжъыгъ.

— Сэра, ора къезгъажъэрэр, зэ егупшыси? — ынэ нэгъо
чэфхэм нурэр къакІхэу кыІуплъагъ ГошлъапІэ.— Хэт кІалэр
ий, Марыху?

— Хьугъэ, ГошлъапI, джауштэу оры-сэры тIозэ къетэгъа-
жъэшъ, кызырымыкIыпхъэм къитэгъэкIы,— ыгу зэрэушъэ-
быгъэр зэIигъэхъажьынэу фэягъэп Марыхъу.— НэмыкIэу,
тызгъэгумэкIынэу тигъэ тшъхъэ къэсы.

Пщы Марыхъу унэм кыикIыжьиынэу къежъэжьигыахэу,
гоцэшхор кыыкIэлъыджэжьиыгъ:

— ЗэкIэмэ апэ пшIымэ сшIоигъу хэхъажьиыгъэ кIэлэжъым
иIоф, зиусхъан. Сэри сынэшъоп, шъхъаныгъупчъэм сиплъымэ,
типщылIхэр зэрэзэIушъэшъэжьиыхэрэр сэлъэгъу. Непэ зым
фэгъурэр нэбгыришъэмэ неущ хабзэ ащыхъушт.

— А кIалэмкIэ сыхэукъуагъ, ГошлъапI.

— Боу бэрэ кыысIуагъ, укыысэдэIугъэп нахъ. ТикIалэм
фэдэу Батыр гоуубыти, Ерыстэм аталыкъым лIы ебгъэшIыгъ,
бгъэгущхуагъэ. Тищыгъу-пIастэу илъэс пчъагъэм ышхыгъэми
кыыубытыгъэп.

— Арэп Iофыр зыдэщыIэр, гуащэ,— чэфынчъэу Iушхып-
цIыкIыгъ пщы Марыхъу.— Адыгэмэ анахъ мыгъоми щыгъурэ
пIастэрэ уигъэшхын. Сэ сыгу къеорэр зэолI зэрэсшIыгъэр ары.
УакIыб дэтмэ, гу озгъэшIын кIалэ хьугъэ.

— О пIощтыр сшIэрэп, ау тэ кытэбэныжьиынэп сшIошIы...
Ары, сщыгъупшэ пэтыгъ, пщы Емыпсых мызыгъэгум сшIэжьи-
гъэп, сьдэу ыгу Iая, епIори зэхимыхъжъэу. Зыгорэ къехъулагъа?

— Ащи Iоф дэгъу иIэп.

— Сыда, тхъэ кыысауи?!

— КIо, хьугъэ, бзылъфыгъэ Iофэп ар.

— СыолъэIу, Марыхъу, кыысаIу. Сэ кыысэмыIомэ, хэта
зэпIощтыр?

— Абдзахэ анахъ лIы хафэу исым ишъэо цIыкIу кыытыгъу-
гъагъ. Джы ар ишагу цIыф горэм шIуитыгъужьи, ятэ фицэжьиыгъ.

— Сыда, делэ хъужьиыгъагъа? Ежъ джэнджэшэгъу кыып-
фэхъункIэ Iуш дэд.

— О пшъхъэ нахы зыгорэм иIоф зэбгъэфэныр нахъ IэшIэх.
Абдзахэм шъхъакIо кыырихыгъэти, фигъэгъугъэп. Джы ышъхъэ
зыдихъыжьиыштыр ышIэрэп. Абдзахэмэ саригъэлъэIу шIоигъоу
кыысфэкIогъагъ.

— Сыд епIуагъ адэ? ЯлъэIу, ахахъ. Емыпсых нахъ кыып-
пэблагъэ шъэогууи Iэп. Щынагъо щыIэмэ, сьдэу макIа шыоу
игъусэр? Тэ хьугъэха иоркъ-байколхэр? Шыуиблыр сьдкIэ
былым, дзэкIэ макIэу, хъакIэкIэ бацэу зэраIоу. Нэбгъэсыжьиын
фэягъ ядэжъ.

— ЕсIуагъ, кыысфидагъэп нахъ. Оркъ-байколхэр куп-купэу
лъэныкьо шъхъафхэмкIэ ытIупщыгъэх, ау кыыкIын щыIэп.
Щэч хэмылъэу а шагуцIыф шъхъэубатэм абдзахэмэ альэны-
кьокIэ ыгъэзагъ.

— Кю, хуугъэ, Тхьэм ылуагъэр хьун,— ытлупшыжыыгъ гоцъэшхом илI, шагу шъхъаныгъупчъэм Iухьи, шэщым кычIэкIыгъэ Иныху быт пщы Марыху кызэрэзерищелIагъэр зэригъэльэугъ. ШагуцIыф шъхалэм ышъо тырихынэу ылогъагъ шъхам, ецIацIэрэп, ехъонырэп, IущхыпцIэзэ дэгущыIэ, ытами теулуагъ, нэ зэжъу шIуцIэхэр къэльагъорэп, ау нэгү псыгъо къуапцIэр чэф.

«Сыдэу цIыф хьалэмэт сигъашIэ зыдэзгъэшIагъэр,— ылуагъ ГоцлъапIэ.— Сянэ унапIэ гъапIи лIы дакIу, узыдэкIуахэкIэ, уичатэ кых кысиIо зэпытыштыгъ шъхам, чатэ кызифпхын синасып кыххыгъэп, уеубзэмэ уелэсэкIэзэ зепщэми, уезэгъын. О, нан, зэкIэ лIыхэр ситатэ фэдэх пшIошIы. Марыху нэмыкI шыпкъ, чэтэ ихыгъо уимыфзэ, пшъхъэ кыпеупкIы. Еплъ ащ Иныху быт зызэрэфишIырэм, ишъзогъум фэдэу дэгущыIэ, ешIэ машIом дагъэ папкIэмэ, нахъ лъэшэу зэрэзэкIэблэштыр. Сэрмэ, испхыхъэу, истэкъухъэу езгъэжъэшт. Мыдырэм изэфэшIу къэпшIэнэу шытэп. Зэ сишхыштым фэд, зэ Iупэ-бзапэ къэху. Къамышыр егъэтIытышъ, шъоур кыпIуецIалэ. Синасып Батыр къэхукIэ фэхуугъэр цIыф зэримышIэрэр, зыгорэм кыфыхыгъэпсыгъагъэмэ, бэшIагъэу сикъупшъхъэ-лъашъхы агъотыжыныеп. Сэ ащыгъум чэщ мычъыеу исхыгъэр Тхьэм кешIэжъ... Къысфэгъэгъу, Колэс, сыкыпхъIаби, лIы пхэсхыгъ. Нэужым ауштэу сымышIыгъэмэ хуштыгъэп, ори сэри хъэ лIакIэкIэ тагъалIэштыгъ. Бэ шIэн, макIэ шIэн, псау укъэнагъэмэ, Марыху гуцафэ къытфишIыштыгъэ. Аштэуми, моштэуми о гъашIэ уиIэжыгъэп. Сэ ны сыхуыгъ, кIалэм титIу яз кышъхъарынэн фэягъэти, сэ сыкъэнагъ...»

Джыри зэ гоцъэшхор шъхъангъупчъэм иплъыгъ: пщы Марыху ипэгэ кIуакIэ зэблихуугъэу, лэнтIэ хъазырэу ыпкъ зэрищзэ, хъакIэщымкIэ мэкIожы, Иныху быт елъэкIонзэ, шэщым фиузэнкIыжыыгъ. «Гъэнэфагъэу пчэдыжъ ишыуанэ зэтырилъхъанышъ, Абдзэхэ хэгъэгү ихъашт, силъэIу пкъы-рыхъагъ, ылуагъ ГоцлъапIэ. Непэ щегъэжъагъэу слорэм блэмы-кIэу Тхьэ ешI. Сэ ар зэрибгъэкъуштыр кызгурылуагъ. Зыфэ-згъэшIожъэу, зыфэзгъэгүсэу джы нэс сызэрэхэтыгъэм пкIэ иIэп. Хульфыгъэхэр зэкIэ хъэх, аныбэрэ абэкъурэ щэхурэ къэрар яIэп. Армэ узышыкIэштыгъэр, узыфаем фэдиз сэ озгъэ-гъотын. Зэпыгъо тIэкIоу фэсшIыгъэм ыгъэгубжыгъ. Сыкы-зэIахъэми, зысэукъэбзыжыфэ сыдэгүзэжъуагъ. Зыгорэм ихъабз уезгъэнэцIынэп слозэ, хъакIэщ гъогур IусыубыкIыгъ, ау ащ пае къэбгъэнагъэп. Сэ къэзгъэшIагъэм а тхьэмэфитIур ары ныIэп сызэрэдэхыгъэр. О сынэгү кызэрипхъогъэ пчъагъэм елбытыгъэмэ, а тIэкIур Тхьэм къысфигъэгъун...»

Ахышам кьэхъу фежыагъ. Игупшысэмэ зэрахэтэу гуащэр шагум икIыгъ, ильэгъун зегъэцэкIахэм, «лIым ыIори тэрэз, хульфыгъэмэ сахэмыхаштми, бзыльфыгъэмэ ашIэрэм загъорэ гъунэ лъысфыми, фэIуагъэ щыIэп» ыIуи, пщэрыхьаплэмкIэ рекIокIыгъ, шъхьангъупчъэмэ аблэкIызэ, ынэмэ кьапэшIофагъ жьи кIи ашъхъэ хэгъэнагъэу хэти тefэрэр зэришIэрэр.

Пщэрыхьаплэм ебгъукIуи, унэ цыкIуитIоу сэмэгумкIэ щызэпытым нэсыгъ: апэрэ унэм дыргу-дыргу макъэр кычIэIукIы, зэрэгъэшхыхэзэ, бзыльфыгъитIу гъажьо агу; ятIонэрэ унэ цыкIоу мыжъошъхьалыр зэрытыми зэIэпахызэ, бзыльфыгъитIу коцыр шахьаджы.

Ыльэгъугъи зэхихыгъи гошэшхом гуапэ щыхъугъ, гукIэ илI фидзыгъ: «Джары, Марыхъу, зи сымышIэу, ашIэрэм сылтьэ-мыплъэу пIуи сыбгъэмысагъ шъхьам, тибзыльфыгъэмэ гъунэ алъыпфыныр ищыкIагъэп, хэхьажьыгъэ шъхьэпэитIуми атегу-щыIэхэрэп, сэмэркъэухэр зэфашIызэ, яIоф ашIэ, гурхъум дэтыр дэт, шъхьалым адырэхэр теубгъуагъ, шагур кьэбзэ-лъабзэу зэкIэпхъэнкIагъ. Шъхьэтэхъо зытехъуагъэмэ зыгорэ япIожьыныр ищыкIагъэп. Бэлыхъэ зытефагъэр хульфыгъэ лъэпкыыр ары, ямыIоф зерафэ зэпыгъэу. Муары, Нэнау куапсэ шэшым чIэт лIымэ аIорэм хэны шIошIышъ, лъэпаомэ-елъэкIонызэ, ынэхэр ыкIыбыкIэ щыIэу, пхъэ IаплIышхор пщэрыхьаклэмэ афехъы. Шъхьахынэм ичэщыпхъэ зэхъы зэраIоу, рагъэзыгъа моц фэди зыхьынэу, ылъэгуганджэхэр уфэжъэу, хэлъэшчыкIырэм фэд...»

Тыгъэ нэгуплътышхоу кьохьажьызэ ошъопщэ цунтхьагъэмэ кьакъоугъэр Гошлъаплэ ынэгу кыкIидзагъ. Ошъочапэр ащ фэдэу шъо зэфэшъхьафхэмкIэ тыгъэм кыгъгалэу ылъэгъугъэпти, шIогъэшIэгъонэу кыызэтеуцуагъ, зэпиплътыхьагъ: плъыжъ чIыпцIэм, лъы текIутагъэм фэдэу, шъолъыр хэщыгъ, шэплътышъо чIыпIэхэри, шхъонтIэ-гъожьышэ Iаплэхэри хьалэмэтэу гошчыгъэхэуи, етIанэ зыгорэуштгэу зэхэщыхьагъэхэуи сэмэгу лъэныкъомкIэ жъажъэу ресыкIых. ГумэкI-гуIэ горэм ардэдэм гум зыкыыридзагъ, ау ежъ гупсынкIэ-лъэпсынкIэу, зиIэтмэ, быбын кышчыхъоу унэм кыикIыгъэти, зызIэкIуи-бытэжыгъ. Сыд Iо фаеми, бжыхъэр екIы, кIымафэр шIэхэу кыхьашт, пчыхъэрэ чыIэтэгъэ хъазыр кьэхъу, сабын зыдиIыгъэу псы фабэкIэ зыпытхьаклыхьажьыгъэшъ, шагум бэрэ дэмытмэ нахьышIу. Ащ гошэшхор унэм рицэжъыгъ.

Пчыхъэшъхьашхэ рагъэшIыгъ Гошлъаплэ, тIэкIурэ тезекIухьагъ, зигъэпсэфынэу пIэм зыхигъэкIагъ. Пщы Марыхъу губжыгъэу, машIор кыIукIэу ыдэжъ кыхьы, гушыIэ Iаеу зэраIуагъэхэри, зызэрашIыгъи, ащ кьэгъэзаплэу фэхъугъи ынэгу кыкIигъэуцожьыгъ, кьогъум кьот пхъуантэмкIэ реплъэ-

кIи, ыбгъэмэ Iэ ащифэзэ, игуапэу IугушIукIыгъ. Марыхъу Iушгъэбэ-гушгъабэ кызырэхъугъэр, иадыгэ пэIо хьаплъ лъагэ пIэкIорым тыридзи, ыдэжкIэ зыкызыеридзыгъэр, хьылъэу, гуIэу жьы кызыерищэщтыгъэр — ахэр зэкIэ ынэгу кыкIегъэуцожьы ыIозэ, ымышIахэу хэчъыгъ.

ГошIтапIэ кызыэлъатэм, сыхъатитIум тIэкIу ехъоу чъые-гъагъэ. «Ал, симышэныгъэу, тыгъэ къохъажьыгъом учыеныр шIоп аIо, сьдэуштэу сыхэчъыгъа» ыIозэ, къэтэджыжьыгъ. Шъхъангъупчъэм зеплъым, мазэм инэф пшы шагушхом дэкIутэгъагъ, зэкIэ рэхъатыжьыгъагъэ, шагу шъхъангъупчъэу хъакIэщым хэлъым нэфынэ кыпсыштыгъ. Марыхъу джыри гъолтыжьыгъэп, ыIуагъ ГошIтапIэ. Зыгорэхэр ыдэжъ исын шыуIуа? Нэфынэм фэплъырэу шъхъангъупчъэм Iутэ, остыгъэ бзэгур Марыхъу зэрэрыигъэлъэшъуагъэр ылъэгъугъ. «Ыхьы, джы ыдэжъ сьIкомэ хъушт, — кыигушIукIыгъ ыгу гошэшхом, — фэбэгъакIэу тазыфагу кыхъагъэр зэпызгъэу хъуштэп, хэзгъэхъон, згъэбэгъон фай, Емыпсых иIуагъэу, нэбгыритIу зэлумыкIэу агу илыр зэрэшIэрэп. Зы унэ узэдисэу, пIухэр зэлумылъэу, угу илъ-имылыми зыгорэхэр зэфэмыIуатэу ушыIэмэ, уазфагу псы чъыIэ лъэкъо псыгъор кыдэлъадэшъ, хахъозэ, уитхъалэным нэсэу псыхъо шынагъо мэхъу. Сэ шэн сиIэп, сытхъамыкI. Марыхъу сымылъэгъу зы-хъукIэ, шIоу шыIэр физэхэсэлъхъэ, дэгъум сыфеусэ, дэир шысэгъэзые, тызызIукIэкIэ, кызыдисхыри сшIэрэп, мышшомыл горэ жэхэсушIэшъ, зэщысэфы. Тхъэм ыIомэ, джы нахъ сыз-фэсакъыжъышт...»

ЛъэпсынкIэ кIэкIорыкIэу ГошIтапIэ хъакIэщым зыри-гъэхьы, фэсакъыпзэ, пчъэр Iуихыгъ, ышъхъэ дигъэщи, мэзахэм хэплъагъ.

— КъакIо, къакIо. Сьдэу уцынэзэ укыхъэра? — пшы Марыхъу зэрэфэпагъэу, лъэпэд пIонэкIэу, ыIитIу ышъхъэ чIэлъэу пIэм хэгъэклагъэти, псынкIэу къэтэджыгъ. — КъэтIыс моу, — иджабгъукIэ пIэкIорым ыIэ тырилъхъагъ.

— Укыисфэмыеми сшIэрэп, — ГошIтапIэ чэфэу хэщхы-кIызэ, лIым готIысхъагъ.

— Сыкыпфэмыеу зэ горэм кыхэкIыгъа? — Марыхъу IаплI кыырищэкIи, жэкIэ къэкIыжьыгъэмкIэ пхъашэу нэгу шъэбэ шыуаткъом кынынэсыгъ, сэе чыIухэр IэсэмэгумкIэ ытIатэзэ, кыхыигъэхъожьыгъ: — Шъыпкърэ пIощтмэ, нычхъапэ укъэкIонэп сшIошIыгъ.

— Укыисфаеу сшIэмэ, пчыхъэ къэс сыкъэкIон, Марыхъу. НахъыбэмкIэ нэмыкIынэкIэ укыисэплъыкъомэ сэлэшъ, сыбылгъыгъэба, оры ащкIэ чаныгъэ кыызхэзгъэфэн фаер, сэукIыт... Зэ, сэр-сэрэу зыстIэкIышт, ори зытIэкI...

Ащыгыр зэкIэ зыщагъэтэкъуи, зэлI-зэшъузхэр зызэрэгъот-хэм, Марыху Iупши, бгыи, бгъашъуи эпибэухэхэу ригъэжъагъ, кызэкIэблагъэу шхъэгъусэм ыкIыIу зишIынэу зыхиIэтыкIыгъ.

— Умыгузажу, Марыху, тIэкIу джыри тызэдэгъэджджэу, — мэкъэ IэшIу шъабэкIэ къелушъэшъагъ ГошлIапIэ. — Илъэс пчъагъэм мыщ фэдиз гъэшIоныгъи дэхашIи пхэлмэ сэгбгъэшIагъэп... Непэ пхъуантэм дэжъ сызыщыоубытым, сыгубжыгъагъ шхъам, узэлIзэшъузмэ, сыда ащ хэлъыр, шыпккъэба, Марыху?

— Боу дэгъугъэ, сыбгъэтхъагъ, — ышхъэ кымыIэтэу, бгъэп бэгыгъэ хъураер ыжэ дэлъэу, зэхэпшыкI-зэхэмышIыкIэу кыупсэлтыгъ.

— Уфаемэ, джыри ауштэу...

— ПIэм тыхэкIынэуи?

— Сыд пай? Марыба сэ шхъантэм бгъэкIэ сытегъольхъанышъ...

Пщы Марыху ыбгъэ дэгъэзыягъэу гъольтыгъэ, Iэ джабгъур шхъэгъусэм ыпшъэ дэжъ кIэгъэчтыгъэу, ыIэгущыо бгъэ лъэныкъор чIэлъ, инэплъэгъу кIэшъо бгыкъум етыгъ. ГошлIапIи хэупцIэжыгъэу, жьи пси кымыщэрэм фэдэу, ынэхэр мэзахэм кыхэлэдыкIхэу илI Iоплтыхъэшъ, шхъангъупчъмкIэ зегъээзжы. «Бзылфыгъэм идженакIэ икIыхъагъэ фэдиз иделагъ. Ащ нахъ шыпккъэ цIыф ыIожьынэп, — зериIожыгъ Марыху. — Плъыгъэм сыхэтэу непэ зыгорэ сIэкIэшIагъэти, IэкIэуIэшIуагъ. Бзы лъэпккыр унэ кыкIэбгъаплъэмэ, пшхъэ кытетIысхъашт. Тэрээу сшIагъэп, сыхэукъуагъ. Мы слъэгъурэр ащ блэкIынышъ, сакIыIу зыкьишIынэу неуш къежъэшт... Ар сэлIо шхъам, сишъуз сызэрэгохъаштыр чылэ Iоф пшIошIа, зэрэсшIоигъоу сшIышт...»

Пщы Марыху шхъаукъэнэу ригъэжъагъэу, гошэшхом зыкызэпыригъази, сэмэгубгъум кытегъольхъагъ, ышхъэ ыбгъэ кытырильхъагъ, IаплI кырищэкIыгъ, лъэкъо джабгъур ыльакъомэ къатыридзэжьи, гупсэфыжыгъэ...

Пчэдыжъ Iанэр хъакIэщым рахыжыгъэ къодыеу, пщы Марыху икълэлпчъэ кIыб шылъэмэкъэ гузэжъогъу кышыIугъ, шагудэт кIалэмэ ащыщ горэм ымакьи пщым зэхихыгъ:

— Къеблагъэба, уишы тишышIолу къежэ.

— Хъау, себлэгъэштэп. Сэ гузэжъогъу IофкIэ сыкъаIофтагъ. Зиусхъаным макъэ езгъэлунушъ, джыри чылитIу санэсын фай...

Пщы Марыху ыныбачIэ кьиучыIыкIыгъ, ышхъэ лъыр къеуагъ, къэгузажъуи, пчъмкIэ зидзыгъ, пчъэкъопсым телэбгъэ къодыеу кызэкIэкIожыгъ. «Сыда сшIэрэр, тыда сыздежъагъэр, гуIэ-гуштэм сызэлъиштэу, сыда къэхъугъэри, ыIуагъ, къаIопщыгъэри хъакIэщым кыхъан, къэсыгъах...»

— Сыкбак!о хушта, зиусхан? — оркъ к!элэ нэгүфым ынэ шхьонт!э кычхэр кы!эпык!эу пчээр кы!уихыгь.

— Кыак!о, кьеблагь, сик!ал...

— Кьэбар дэй кьэсхыгь, зиусхан... Пщы Емыпсых щы!эжьэп...

— Ы? Сыд тхамык!агьу кьэп!уагьэр! Тыгьуас ны!эп садэжь зик!ыжыгьгьэр...

— Нычэпэ, сыхьатыр т!ум дэхыгьэу, хьадэхэр кьашцэжыгьгьэх.

— Хьадэхэу п!уи? Игьусагьэхэри ара?

— Оркъ-байкол шыуиблыри ары, зиусхан. Тичылэ хьадэ-гьэшхо дэт.

— О-уи-уи! Ащ фэдэ мэхьуа?! Сыдэу тхамык!эгьошху кьэп!уагьэр... Е-о-ой, сишгьоогьу тхамык!эжь,— пщы Марыху нэку-нэпс кьэхьугь, ымакьэ кьэк!эззыгь,— ащ сэ сенэгуйгьэ гуш, укысэдэ!угьэп нахь... Сыдэуштэу хьугьэ, сик!ал, хэт а!орэ?

— Кьэбар аш!эрэп. Хьэдиир зэбгырыдзыгьэу, яшыхэр ашхьарытэу л!ы гьогурык!о горэм ылгьэгьухи, макьэ кьытигьэ!угь. Пщы Емыпсых ыш!эу кьыч!эк!ыгь.

— Тыдырэ ч!ып! зыщыхьугьэр?

— Мартэ узик!ык!э, мэз !апчэм уч!эхьанк!э зы куогьу нахьыбэ кьэмынэжыгьэу, джы чьыгьэшхор изакьоу зьдэщытым дэжь.

— Сыдигьу загьэт!ылтыштхэр?

— Неуш а!уагь, шэдэжгьоужым. Неп а!уи шхьам, хьэдагьэм кьек!ол!энэу зытефэхэрэр игьо кьыфифэштхэпти, неуш ахыгь... Гухэк! умыш!ы, зиусхан, сэ гьогу сытет, джыри чылгьуит!у санэсынэу кьыса!уагь.

— Сыдэу пш!ын адэ, кьыуа!уагьэмэ, ук!он,— ы!уи, пщы Марыху к!алэр ыгьэк!отэжыгь. Хьак!эш пчэ!упэм пэблагьэу Иныху быт ыжэ !узыгьэу пщым кьы!ощтым кьежэу шытыти, пщы Марыху фидзыгь:

— Модэ, гошцэшхом хьэдагьэм зыфигьэхьазырынэу еш!у!у, Батыри мышц кьерэк!уал!э, Ерыстэм аталыкьыми макьэ ежьугьэ!у... Ет!ани хэт? Оркъ-байколхэми зарэгьэхьазыр.

— Ахэр моу джыдэдэм кьы!ухьаштых, зиусхан...

— Хьэк!ап!эп тыздэк!оштыр, хьэйуан, хьэдагь нахь. Шьыгьо шгьуашэхэр кьызщальгьэнэу яшгьу!у...

Сыхьат нахьыбэ темыш!эу оркъ-байкол шыу т!окит!ур, ш!уц!эрымэратырихэу, пщым ишагьушхо дэтыгь. Ахэмэ апа!ок!э Батырырэ иаталыкь Ерыстэмрэ кьэсыгьэхэу, Марыхуэрэ Ерыстэмрэ щысхэу, Батыр ашхьхэрытэу, хьугьэ тхамык!агьом рыгушы!эщтыгьэх.

Пщы Марыхъу икIалэкIэ реплъэкIыгъ, нэ шIуцIэ зэжъу цIыкIухэу лъыр макIэу кыизтельэдагъэхэмкIэ чэфынчъэу Iуплъагъ. Сыгу джэнджэшхэр кыисэгъахъ шъхьам, ынэхэр янэ ынэмэ афэдэу зэрэинхэм, зэрэнагъохэм фэшъхафкIэ, сэщ фэд, ынэгу упсыгъугъи, ищытыкIи, ыпэ-IупшIэ зэрэIыгъхэри, ау ыпкъ зэриIыгъыр сыгу рихьрэп. А зыр Ерыстэм хилъхьан ылъэкIыгъэп, кIо хъумэ, лэжъэкIо кIэлэжъ пIонэу, мэщэоплIао. Моу пкъыр ищыгъэу, шъхьэр зандэу ыIыгъэу, лъэбэ-къушхо ымышIэу, пщы кIуакIэкIэ кIонэу ригъэшIагъэп.

Ятэ кыизэрэпылтыхьэрэм кыгъэгумэкIыгъэу, нэплъэгъу хьылгъэр зытырих шIоигъоу Батыр къэупчIагъ:

— Марыхъу, пщы Емыпсых згъэен фая?

— Сэ укыисэмыупчIыжъмэ, бгъэен зэрэфаер пшIэрэба? — зыкъырищыгъ пщы Марыхъу.— Ерыстэмрэ сэрырэ тауж кыкIмэ, ащ нахъ шIу плъэгъурэ уимыIэу пIощтыгъэ.

— Згъэешт, сымыгъэен слъэкIыштэп. Къэбар зысэшIэм, сыгу кыизэхъагъ, сыгъыгъ... ЗыгорэкIэ кыистемыфэу сыгъэу, емыкIу кыисфэплъэгъужъмэ сэлощ ары.

— Угу къеомэ, угъышт. Сэ сыд фэдэу кыпфэслъэгъугъэми, къэбгъэнэштэп.

— Дэгъу, кыизгурыIуагъ. Фит сыпшIымэ, зэ моу тьянэ дэжъ сыхъашт.

— КIо, зигъэпсынкIэнэу еIу,— Батыр пчъэ кIыб зэхъум, пщы Марыхъу Ерыстэм аталыкъым шъабэу IущхьыпцIи, риIуагъ: — Ори сэри, Ерыстэм, тлъэкI къэдгъэнагъэп, ау Батыр адыгагъи, адыгъ хабзи, адыгъ зэхэтыкIи едгъэшIэн тлъэкIыгъэп.

— Хъау, зиусхьан, ауштэу щытэп ар,— ыдагъэп Ерыстэм,— зи ымышIэ фэдэу зыкыизэришIрэм земыгъэгъэдел, учIыгъэ-Iэбэшт. Джау емышIэ-шIумышIэба мыр уигъалоу, гъыб-щыбышъо зытырилъашъозэ, о пшIэрэр кыуигъэIоныр икIас. ЕпIорэр ежъ ышIэрэм пешчэчыжъы, регъапшэ, уеушэты.

— Мощ нахъ мыхъурэм сэ сеушэтыжъы, ара? — кыхыхыгъ пщы Марыхъу.

— О кыфэгъэхьыгъэп ар, зиусхьан,— къэгъуIагъ Ерыстэм аталыкъыр.

— Сыд ащыгъум делэгъэ упчIэ кыизкIыситрэр?

— Уинэплъэгъу темых зэхъум, къэгумэкIи, джау сыдми къэупчIагъ.

— Ори ащ гу лъыптагъа?

— Сэри нэ сиI, зиусхьан.

— КIо, хъун ащыгъум,— пщы Марыхъу кыпыщылъ гъогум ыгъэгумэкIэу къэтэджыгъ, шъхьангъупчъэмкIэ шагум дэплъагъ.— Хъэдагъэм афэтщэн фаехэр тэрэзэу агъэхъазырыгъа шъуIуа? — кыизэриокIыгъ.

— Сэ сыкъеплынба, зиусхан,— Ерыстэм аталыкыри кьэтэджыгь.

— Кю, Ерыстэм, етІанэ «аІ» тымыІожынэу...

Пшы Марыху иджабгукІэ Батыр кыготэу, Ерыстэм аталыкыри исэмэгоу апэ итхэу, оркъ-байкол шыу тІокитІур аужэу, бзыльфыгьэхэр зэрыс куитІури, ахэмэ тэнэ кьабзэхэри мэл отэри кьакІэлъыкІоу, мэлмэ апэухэри Іэолъаохэу, зэкІэмыхэ-зэкІэмыкІхэу гьогу техьагьэх. Чылэ хэгъуашъхьэм икІыхи тІэкІурэ кІуагьэхэу, пшы Марыху кыІуагь:

— Мы тикІуакІэкІэ пчыхэ нэс тынэсыштэп. Шыу заулэ кумэ кьахэрэни, тэ тежъугьэужьыр, хьэйнапэ, чэщ хьугьэу тынэсымэ.

Нэбгырэ щэкІ фэдиз игьусэу пщым иш зыригьэпхьотагь...

Гьогум тетыхьэхэ пшы Марыху ку гьогу убагьэу бжыхэ ошІу фабэм ихьатыркІэ мыжьоупцІэм фэдэу цІашьутэ хьугьэри, шьоф уц гьугьэмэ кьакІэшъхьэжыгьэ уц шхьонтІэ шьабэри, тыгьэпс мыфэбэ-мычъыІэу жьы кьэбзэ макІэр гугьатхэу зыкІэтыри, бзыумэ ячэф-зэпэшъуй макъи зэхишІагьэхэп, гухэкІ-гупшысэ кьинэу зэлызыубытыгьэм иджабгукІэ шыоу кыгот Батыри, сэмэгубгьумкІэ кьыдыхэушыкІырэ Ерыстэм аталыкыри ригьэлъэгъужьыштыгьэхэп, ишъоэгъу кІодыкІэ фэхьугьэр ышъхэ шычэрэгъуштыгьэ. «Пшы Емыпсых, Іо хэмылэу, Едыдж Кьэлэубатэ екІодылагь. Ащ седжэнджэ-шыжырэп,— зэриІожьыштыгьэ,— ары шъхьам садэжъ кьызэрэкІуагьэр, сиунэ чэщ зэрэщырихыгьэр, зэрежъэжыгьэр, зыщежъэжыгьэр тыдэ шишІагьа, хэта езыІуагьэр, хэта плъэкІодэІуакІо фэхьугьэр? Сэ сицІыфмэ ащ фэдэ ахэтына? ГукІэ зэкІэ зэпэсэчъыхьэшъ, мыры слонэу сызэгугьэфэн чылэми кьыдэзгьэкІрэп. Ар сэлэ шъхьам, уицыхэ зытебгьэлъыштыри макІэ хьугьэ,— пшы Марыху иш кьэрэшхо бгьунджы зыригьэшІи, нэчапэкІэ игьусэмэ арычъагь, Кьолбэшх ХьабатІэ захемылъагьом, гугьэфэ чыІэм ыгу зыкыридзагь, «ащ фэдэ мэхьау» ыІуи, ыгьэшІэгъуагь,— мыщ фэдэу зыдесщэжъагьэу, апэрэу зыскІэкІегъэзы, кумэ афагьэзагьэмэ закъыхигьэнагь. Чылэм кьээзгьээзэжъмэ, ыжэ кьэслъыхьун, зыдэкІуагьэ е зыІуагьэ шыІэми зэзгьэшІэн. Мы аужырэ ильэситІум хьатэу гьусэ зэрэсымышІыжьрэм пае ыгу зэридзэкІыгьэнкІи пшІэ-штэп. А ХьэбатІыжьыр хэт ущышкІи кьызэрэоплын шыІэп, ІэкІахьэрэ макІэ зэрэхьугьэм зырегьэшхыхьажьы. Нахьыпэм, нахь сыкІалэ зэхьум, зыгорэм тызытеокІэ, шъхьаси нэхаши ымышІэу, ыпэ кьифэрэр е кьамэкІэ ылІыштыгь, е сэшхокІэ риупкІэхыштыгь, гугьэу хэти фишІыштыгьэп. Сэри ар сыгу рихьыштыгь шъхьам, сыгу гьучІ зэпытына, ибзэджагьэ си-

гъэтхытхэу езгъэжыагъ. Ежъ ар къыздишIэрэп, ау о укысфэ-
мыежъмэ, сызишыкIагъэ къэзгъотын ыIоу нэмыкIыбгукIэ
плъэу ригъэжыагъэмэ, мыгъо фэсшIын. Ау къысшIошIынкIи
мэху, зибылым Kюдрэм псэкIодишъэ егъахъэ, сишъэогъу
тхыамыкIэжъ, ежъ-ежырэу зыдэхъащхыжыгъ пщыр, узэмыш-
хъорэм шхъо къоль, о нахъ цыхъэ зыфэпшIэу, къыпIушхыпцIэу,
къыбдекIокIэу къыбготмэ ащыщ горэнкIи мэху Емыпсых
ыпсэ къылгъыхъоу, ни тхыакIуми а абдзэхэ псыхэдзэжъым
фэхъугъэр. Муары, МэшIохъ ауштэу зекIонэу хэта зышIагъэр,
пкIыхъапIэкIэ плъэгъугъэми бгъэшIэгъони...»

Шылъэмакъэмэ ахэтэу пщы Марыхъу ынэгу къыкIэуцо
Едыдж Къэлэубатэ абдзэхэ Iэпшъэцэ хъурцэжъхэр игъусэу,
мэзым къыхэлъэтыгъэу пщы Емыпсых къызэрэтеорэр, ишъэогъу
ынэ нэшхъо инхэр бырылъэу, ыгучIэ изыгъэу исэшхо зэрет-
хъожрэр. Муары, иадыгэ пэIо шхъуантIэ шаутыгъ, ытамэ
раупкIэхыгъ е зэфэдитIоу зэгуагъэзыгъ. Игъусэхэр къыкъоу-
цуагъэха, хъауми кIалэжыгъа? Хъау, кIалэжыгъэмэ ащыщ
горэ псаоу аIэпыкIыжыын фэягъ...

Хъун ылъэкIыштыр къызшIуигъэшIэу, ынэгу къыкIигъэуцо
къэс, къызхэкIыри ымышIэу, сурэтмэ МэшIохъ къашIухъэхэ,
гуиучтыIыкI-гуих горэм ежыри зэлъештэ. «Сэри ащ фэдэ тхы-
мыкIагъо горэ къыспыщылына, зэреложы, илъэс пчъагъэм
спIугъэм, сылэжыгъэм исэ къысфырихыжышцтмэ, ащыгъум
сшIэрэп дунаим сызфытетыгъэр...» Пщы Марыхъу гуIэ-гумэкI
нэллэгъур апэрэу ыкъо БатыркIэ едзы. Адыгэ пэIо лъагэр
ежъашъо зыригъэшIэу зышхъэщыгогъэ кIалэр бгы уфэгъэ
зэхэушъагъэу кIэкIо шIуцIэм нэгъуцоу къычIэлплты. «Мыщ зэ-тIо
къысиIокIыгъ,— гукIэ зэриIожыгъ,— МэшIохъ сызэрэфыштыр
ыгу римыхъэу, стхыакIумэ изгъэхъагъэп нахъ. Ары, пщылIыпIэм
итэу спIугъэм зэрыт чIыпIэр зыдишIэжыын сIоштыгъэ шхъам,
сэ зэрэсымыIоу зэкIоцIылъэу, игугъэ-гупшысэ, игухэлъ шъэфхэр
чыжъэкIэ хэгъэбылхъагъэу къыздырихыакIэу къычIэкIыгъ.
Хъажажыгъэмэ, зи есIонэп, зэрэшIоигъоу орэпсэу сIоми, ГошIта-
пIэ зыфиIорэм шыпккъэ хэлъ, сшхъашыгу адырэхэр къызгъа-
плъэхэмэ, шынагъо симылэжъэу, шхъадж ыгу къэкIырэр ышIэу
ригъэжъэшт. Сэ лъэкIэу сиIэр сиIэу, сыда сэркIэ МэшIохъ, моу
зэ ышхъэ зыкъуихъажажыгъэр е зэрихыллэгъэр зэзгъашIэу зысы-
утIэсхыкIэ, зи есымыгъаIоу зэдэсыдзэшт. Сэ Емыпсых тхыамы-
кIэм фэдэу сыгу сысэу, сыкъызэллэкIыжъэу, сыдигъо къысте-
оштха, тыдэ къыкъоукIыштха сIоу сыщысышттэп...»

Хъэдагъэр зытекIыми, пщы Емыпсых ихъадэ апэ итэу,
хъэдиир зызэдыдахыми, пщы шагум къызагъэзэжъми, загъорэ
пщы-оркъымэ ащыщ горэм гушыIэгъу зышфыфэхъурэ уахътэм

фэшъхьафкIэ, а гупшысэ кьинхэм пшы Марыху ахэкIын ыльэкIыгъэп. Пшыщэхьаблэ дэмыфэжъу тхьаусхакIохэр кызырэкIолIагъэхэр ыгъэшIагъоу, мэз шъхьащыупкIыгъэ тэкъэ зэхэсмэ афэдэ адыгэ пэIо зехапхъу зышъхьэрыпльэ-щтыгъэхэм ащыгупшысыкIэу ышъхьэ имыкIыштыгъэр, апэ дэдэ кызырэрэшIошIыгъэу, пшъэ лъэпсэ тамэм щегъэжыагъэу ыбг нэсэу пшы Емыпсых зэрэзэгуаупкIыгъагъэр ары. Ащ зэрымыр ехуллагъэу, ыльэкуцI ригъэдыикIыгъэу, Емыпсых ишъхьэгъусэ дэжъ зэрихьагъэри, зэритыгъэри, нэку-нэпс хъугъэу кызырикIыжыгъэри, пшы кIалэ гори кыкIэрыхьы кыриIуагъэр тэрэз-тэрэзэу зэрэзэхимыхыгъэри мэкIэ-макIэзэ кыгурыложьыгъ, кIалэм зыфигъази, ынэ шIуцIэ цIыкIухэр ыуцIыргъузэ, еупчIыгъ:

— Сыд пIуагъы, кIал?

— Пшыхэр хьакIышым щызэрэугъоих, уахахъэ ашIоигъу.

Пшы зэлукIэм зи ымыIоу, нэчапэкIэ къафычIэплъэу пшы Марыху ахэсыгъ. Хьадэхэр дамыхызи тхьаусхакIохэр куп-купэу зэхэтхэу хъугъэ тхьамыкIагъом зэрэгъэгубжыхэу, зэрэгъэблыжыхэу зэрэтегушыIэхэрэм Марыху гу лъытэгъагъ. Джы а гумэкIым пшыхэр зэхищагъэх, зызэлукIэгъахэхэкIэ, Iуагъэ горэ зэдашIынэу, уклэкIохэм яфэшъуашэ арагъэгъотынэу, агъэпшынэнхэу, къагъотынхэу зэхэхьагъэх. Емыпсых ыкьо нахьыжъу Абрэджрэ ыкьо нахьыкIэу ДзэлIрэ кIэлэ ищыгъэ лъэгъупхъэхэу пчъаблэмэ аготых, шапсыгъэ кыкIыгъэ лIэкьо-лъэшхэу ХьорэлIыкьо зэшищри ин-инхэу ахэсых.

Очэпщ ЖэкIагъо ыцэлышъхьэхэр зэригъэшхызэ къеIо:

— Хъугъэм тыщыгуаз: пшы Емыпсых хэукъуагъ. Хэмы-укъорэ щыIэп. А абдзэхэ бгъакъэм икIалэ кыыхьыгъэмэ, ыукIыгъэп, мыхъун ришIагъэп, зэрэщытыгъэ къабзэу ыгъо-тыжыгъ. Ащ пае лIы аукIырэп. Непэ типщ кыраупкIэхэу, тиоркъ шыуибл а зы мафэм яшымэ къарагъэпсыхэу, ащ фэдэ жъалымагъэ афэдгъэгъу хъуштэп...

— Къэбар шъыпкъэ хэт ышIэрэ, хэт аIуагъ? — Шэуджэн НэтIао, пшы къопцIэ нэпкъы-пэпкъышхор ынэ шIуцIэ инхэр кыкIотэу, къэупчIэ.

— Пшы Емыпсых иоркъ-байколхэу нэмыкI гьогухэмкIэ ытIупщыгагъэмэ тхьамыкIагъор кызырыкIыгъэм ышъхьэ кыитфырахыгъ, зиусхьан,— къагурегъаIо Очэпщ ЖэкIагъо.

— Непэ ар зафэдгъэгъукIэ, неущ кыташIэштыр нахь хьалэмэт,— къахедзэ пшы Iэпс-лъэпс пшъэ кIыхьэу Iэлэдж ЗекIолI.

— Абдзахэхэр зыфэдэхэр сэ шъозгъэшIэжынынэу щытэп,— зыфэсакъыжыызэ, игушыIэ къахельхьэ Къунчыкьо.— Тэщ фэдэ

пчъагъ мэхъух. Гальэныкъо зэрэщытэу тырахын аломи, Тхэм агу кьерэмыгъэкI, кIочIэгъу тафэхъуштэп. Ау цIыфыгъэкIэ тапэгъокIымэ, ябздэджашIэхэр, уклэкIо хъугъэхэр ежъхэм агъэпщынэнымкIэ гугъапIэ щылэ хъушт. Ы, сикIал, о сьд пIорэ, Абрэдж? Оры зятэр, оры ычIыпIэ кьинаяэр. СэшIэ, орырэ пшынахыкIэ ДзэлIрэ нахъ гухэкIышхорэ шгъаькIорэ зышIын мы чIыпIэм щысэп...

– Губгян кысфэшгумышI, тятэхэр, зиусханхэр, – ымакэ кIэзэзэу, нэку-нэпс кэхъузэ, кьеIo Абрэдж, – стыкын лъы итэу онэгум сесыфэ, сятэ ыль сымышIэжбэу дунаим сытетыштэп.

— Ар умыю, сикIал,— мэкъэ шъэбэ гъэтIылыгыгъэкIэ къеушгъыи Къунчыкьо.— Шъхадж шIошIырэр къеIо. Тэ тызэ-мынэгурэ мы Iофым хэлгынкIи мэху. Тежугъэгупшыс. ТIэ зэтетыдзэу тэтIысыжкIи хъурэп.

— О сэд тшэнэу пIорэ, зIусхьан? — лIы зэпэхьурэе пшэгэ цIыкIоу Елбыздэкъэ Чэчанэ нэпIэжъэ хьылъэхэр кыIэтзэ исэмэгубгьукIэ Къунчыкъэ кыIоплъыхьэ.— О зыгорэм уемыу-сэгъахэу ар къапIорэп.

— Сэ слорэр ары, зиусхьанхэр, кыздежтүгъаштэмэ, — фэмбэу, нэплээгъу хьылээр зырызэу пщымэ атыридзээз, кыырегъажьэ Къунчыкъопшым. — Мары пщы Марыху, анахь шэоогъу благъэу пщы Емыпсых илагъэр, тапашхьэ ис. Зиусхьан, о абдзахэмэ уапэблагъ, уахэхьэ, уахэклы, ош нахь дэгъоу ахэр зышлэрэ тхэтэп. Уилуи уишлэ ахэзагъэ. Гъусэхэр кыпфэтшлэу Абдзэхэ хэгъэгу удгъакломэ, узэкложлэщтыри пшлэн, яплони къэбгыотын. Зео-банэ тыхэмышхэу мыщ фэдиз тхьамыклагъо кыпфэзыыхыгъэхэм алэпкъ-лъэпкъхэр аупхьухагъэмэ, ежхэмкэи тэрыкыи нахь тэрэзыгъ. Ажэ къэлтыху, моц фэдиз бзэджагъэ зышлагъэхэр ежхэмэ амыгъэнэгъоджэнхэу кысшлэшлы. О сыд ащ къеплалэрэ?

Пщы Марыху ыццэ Къунчыкъопщым къызыреом, ыбг
зандэу итгъсхъажыгъ, ынэ шлуццэ зэжъухэр нахъ чанхэу
къылыдыкыгъгъ, ынэгу къопццэ псыгъо ылыпцэхэр кфыругъ
гъэх, ау ащ нахыбгэ къызыхигъышгъгъп, ежъыри щысмэ сактэу
агуплгъыхэзэ, къыгупсцыгъ:

– Зыфәпҗорәм акъыл хәлть, зиусхъан. Сәри сышчымыгъаузэу щытәп пщы Емыпсых Едыдж КъэлэубатәкІә къехулаҗгъэм, ау хъугъэм узәнэгъуени хәлть. Сишгъогу садәжъ къыззәрәкІуа-гъәри, зәрәщылаҗәри, къызщәжъжыгъәри нәрә Іәрә агу сыдым Къэлэубатә ригъәшІәна? ИкІалә фәхыжыгъәми, фәхыжыгъә кыодыгъ Емыпсых гъогу къызтехажъым. Арышгъ, о пҗорәм сә сыгъәкІә кыдесәгъаштә. Ыпә рапшІәу къэбарым лъапсә фәтшІымә, тшІәштými тІоштými теусән.

— Аштэу зэдэтэштэмэ,— игушылэ аштагэкІэ гугъэу Къун-чыкѳопщыр зиусхъанмэ аІуплъагъ,— неущ е неущмыкІэ нахъ мыкІасэу гъусэ кыпфэхъуштхэр уадэжъ къекІолІэштыхъ, зиусхъан. Хъунэу шѳолъытэмэ, сэри садэкІон. Елбыздэкъѳо Чэчани, Шэуджэн НэтІауи, Очэпщ ЖэкІагъуи сялэІу гъусэ кытфэхъунхэу.

— Зиусхъанхэр, емыкІу кысфэшъумышІ,— къэгумэкІыгъ Шэуджэн НэтІао,— сэ синысэ ятэ, хъэдагъэм сыкъежъэгъэ къодыеу, шымыІэжъэу макъэ кысагъэІугъ...

— Ар ахэмытми, адырэхэр икъушт,— кыІуагъ пщымэ ащыщ горэм.

— Неушыри пэсаІо, тыкІожьыни фаеба, етІани гъогу тытехъан хъумэ, неущмыкІэр нахъ тэрэз,— пІальэр кыгъэунэ-фыжыгъ Елбыздэкъѳо Чэчанэ.

VI

Апэрэ чэщэу зэдырахыгъэм ыуж, мафэри кІуи (мэфэ кыиныгъ, щынэгъуагъ, кІуачІи, къулайи, акъыли зищыкІэгъэ мэфагъ!) орзэпІэ шъабэм зекІужьхэм, Тыгъанэ егупшысэжыгъ ныІэп МэшІохъ блэкІыгъэ чэщым сыхъатищэ нахъыбэ зэрэмычъыагъэм, ау чъыем зыІуетхъым, лІагъэм фэдэу зэ нэмыІэми къэхъыагъэп, ежыри ыгъэгумэкІыгъэп. Чэщым кышщыкІагъэр Тыгъанэ мафэм ригъэкъужыгъ, мыдырэм зэхишІагъэп, джыри пшгъыгашъуи темыштэнэу, шъхъаукъэн гухэлъи имыІэу, ыбгъэ дэгъэзыагъэу, ынэ шІуцІэ чанхэр кылыдыкІхэу кыІуплъыхъэу щылыгъ, пкъышъол фабэр загъорэ пхырыукІэу зэрэзэкІаблэрэм, Іэгущѳо пхъашэу ыбгъэ телгыгъэр ныбашъомкІэ зэрекІотэхрэм кырагъэшІагъ джыри гухэлъ кызэрэфыриІэр. Фэбэмэ-чъыемэ ІэшІур кыпиххэу Тыгъанэ шъхъахынэу кыІуагъ:

— Сьд кІочІэ мыухыжъа уиІэр, МэшІохъ? Адырэ чэщ кІуагъэми учъыагъэп, мэфэреными учугъуи тІысыгъуи пшІыгъэп... Сэ сыпшъыгъ, сычъые сшІоигъу.

— Чэщым сыхъатищ-плІэ сычъыемэ сфекъу,— ыІуагъ МэшІохъ.

— Ащ нахъ умычъыеуи? — ыгъэшІэгъуагъ Тыгъанэ.

— Ар Батыр иаталыкъ Ерыстэм кыкІэрысхыгъ,— ыІэхэр ымыгъэуцоу зыкыІуифыхъэзэ, къелушъэшъагъ МэшІохъ.— ИпІур ыгъасэ зыхъукІэ, кысшъхъэпэн сшІошІырэр сыгу исыубытэщтыгъэ. Пчэдыжърэ, орэнэфшъагъу фаеми, еІо Ерыстэм, унэ кызэрэзэкІэпхэу, плъэ укытеуцон фай. Джащыгъум мэфэреным псынкІэу ухэтышт. Укъэушыжыгъахэу зыбгъэшІождэу пІэм тІэкІурэ узыхэлъыжыкІэ, хылтэ охъу,

мафэр онтэгъоу иохы. Сыхэчъыежъын зыхъукIэ, мафэм кыздэхъугъи кыздэмыхъугъи, дэий дэгъуи, гушIуагъуи кыини — зэкIэ сшъхъэ исэфышъ, гупсэфэу сэчъые.

— Тхъэр кыютагъэба, ар пфэлъэкIымэ,— Тыгъанэ илIы ыIэ итIукIэ ыубыти, ыбгъукIэ шъабэу ыгъэтIылыгъ.— Сэ гукъао горэ сиIэ зыхъукIэ, чэшреным сымычъыеу кыхэкIы.— МэшIохъ джыри ыIэ шъузым ыбгъэ зытырелъхажым, къэшхыгъ.— Ащ фэдиэзыр Ерыстэм кыкIэрыпхыгъэмэ, пIэхэр бгъэуцунхэу уигъэшIагъэба, МэшIохъ? Сыдэу ухъыжъыпIыжъ...

МэшIохъ зэгупсэфыжым, чъьер къэкIоу фежъагъ. Джы Тыгъанэ ынэхэр къицIыкIыхэу, ынэгущъхъэхэр кыхихэу, чъыен гухэлъ имыIэжъэу щылыгъ. ЛIым ынапIэхэр кызырефэххэрэр зельэгъум, зи ымылоу тэджи, мэшIуашъхэм пхъэр пизы ышIыгъ, пIэм Iэсэ-лъасэу екIошъылIэжыи, чыхIэн чIэгъым чIэкIошъэжыгъ.

— Чъыем урекIэу пIогъагъэба, сыда джы хъугъэр? — шъыхахынэу IушхыпIыкIыгъ МэшIохъ.— Унэхэр къелыдыкIых.

— СшIэрэп, сыкъэушъыжыгъакIэм фэд.

— Уфаемэ, такыкъ заулэкIэ ухэчъыенэу сшIын.

— Сыдэуштэу?

— Мары, сэ зэ къыфэсшIынышъ, етIанэ ор-орэу зыфэшпIыжъэу зегъас,— МэшIохъ кызэшIотIысхыи, Тыгъанэ ытхъакIумэлапшъэ щегъэжъагъэу ыпшъэбгъухэмкIэ къехызэ, тэмэжъые къупшъхъэмэ анэсэу IапэкIэ атеIункIагъ. Ар щэгъогогъо кIишIыкIыжыгъ. ЕтIанэ ыкIыб къыригъэгъази, ыпшъэ кIыб зэрэIыгъыми ыIапэхэмкIэ атеIункIэзэ, хъураеу арыкIуагъ. Ари щэ-плIэ кIишIыкIыжыгъ, ыIупшIэмэ шъабэу анэси, еупчIыгъ:

— Сыд, узгъэгупсэфыгъэба?

— Тхъауегъэпсэу, сыубэлэрэгъэу езгъэжъагъ.

— Адэ джары, синэпцIэ-IупцIэ дах, шъхъэгъусэ сиIагъэмэ зыкIаIуагъэр. Чэщ-зымафэм о тхъагъоу бдзэгъыгъэм кыпеIэн шыIэп.

— Къиныр зэкIэ о пфыхахыгъ пшIошIа, МэшIохъ. Джэнэ мылажъэрэ лэжъэ мыIотэжърэ шыIэп.

— Ары, Тыгъан, насыпыр къэкIон хъумэ, цы Iуданэм къещэ, кIожъын хъумэ, гъучI пшъэхъури зэпеуты. Пщы Марыхъу кызжэхэмыогъагъэмэ, сшIагъэм есымыкуныекIи мэху.

— СьолъIу, МэшIохъ, насып кIожъыным игугъу къэмышI, сыогъэщынэ,— Тыгъанэ чъые нэхъо-нажъоу, ышъхъэ илI ытамэ тырильхажъ.

— Сэ зы шъуашэ сиIэшъ, пчэдыжъ кызыщыслъэнышъ, узэгъэплъышт,— шъузым ытхъакIумэ иIушъэшъагъ МэшIохъ.

— Ы, къэптыгъугъэмэ...

— Тыгъугъэ Иоф хэлъэп,— шъузым ышъхъэ кыIэтынэу ежъагъэти, МэшIохъ IэгущьокIэ теIаби, ригъэгъэIыIыжъыгъ.— Батыр шыгъын дэгъухэр кыхъожьымэ къэкIожьэу шэн кыыштэгъагъ. КъэошIэжъба? Джащыгъум ятэ икIэсэ шъуашэм фэдэ, цы куплэ чIыпцIэм хэшIыкIыгъэр, шъэфкIэ кыиситыгъагъ.

— КъызшыIыи сегъэплъыба...

— Кио, хъугъэ, ащ пай тытэдджыжына,— ыдагъэп МэшIохъ.

МэшIуашъхъэу зызыштагъэм гъочIэгъ унэр нахъ лъэшэу кызэпигъэнэфыгъ. Шыгъо нэтIэгъунджэр кызэригъэплъэкIыгъ, МэшIохъ зытесырэр гүмэкIэу макIэу хигъэщыщыкIыгъ. Ащ Тыгъанэ ыгу кIигъэпкIыгъ, хъугъэр ымышIэу зэплъэкIи, илI ыбгъэц кIэко тIыргъомэ ынэгущьоу агъэлыджырэр кыщицхъуи, пшъэмкIэ диIэтэгъ, чъые макъэкIэ кыупсэлъыгъ:

— ПсэупIэ хъалэмэт кыххэпхыгъ, МэшIохъ, дунаир кIодыжыгъэкIи пшIэнэп.

«Дунаир кIодыжмэ, тэ тыкъэнэн пшIошIа,— ыгукIэ риIожыгъ МэшIохъ,— мы гъочIэгъ Iэтыгъэри боу мыжъо бэн зэжъу тфэхъун, ау къэпIуагъэм шъыпкъэ хэлъ: зыгорэкIэ тызэшIуагъэкIодымэ, орыкIи сэрыкIи дунаир кIодыжыгъэм фэд...»

Мафэм ынэ кызэкIихынэу ригъэжъэгъэ къодыагъ МэшIохъ кызэушыжъым. Илъэс пчъагъэм зэресагъэу, а зы уахътэм къэтэдджыжы. Тыгъанэ чыхIэныр тезыгъэу, щыхагъэу, ыIупшIэ Iужъу хъураехэр макIэу зэтыхыгъэу сабий пIонэу чъыештыгъэ. Фэсакъызэ, чыхIэныр тырихъожьы, МэшIохъ зифэпэжъыгъ, шыхэр псы ригъэшъуагъэх, зитхъакIыгъ, машIор зэкIигъэнэжъыгъ, обзэгъур ыкIыпкъ дигъани, шитIур кIапсэкIэ зэпишIагъ, зым адырэр ыуж итэу, псы чIэкIыпIэм ыбгъукIэ готэу, кIэй бгъузэ кIыхъэм шыхэр рищагъэх, дэе куашэмэ ахахьы, дэеч заулэ кыириупкIыгъ.

Тыгъэр джыри къушъхъэ кIыбым зэрэщыIагъ, ау уашгъом ынэгукIэ МэшIохъ ыгъэунэфыгъ непи неуши зэрэошIуштыр, пчэдыжыпэ чъыIэтагъэр тыгъэнэбзый нэгъыфхэу къушъхъэ шыгүмэ къатеIабэрэм кыгъэфабэщтыгъэ. Бзыүмэ ячэф макъэр кыушыыхатыштыгъ.

«Джыри мэфитIо шыхэр мыщ щызгъэхъуных,— ыIуагъ МэшIохъ,— етIанэ нэмыкI хъупIэ къафэзгъотын. Нишъэ маплъэ, тхъакIумишъэ мэдaIо, ащ блэкIыжмэ, тимищыкIагъэ горэм инэплъэгъу тифэнкIэ шынагъо. Псым адырабгъу, мэзым иIэ гъэхъунэм, сфыхэзэ сшIын. Къушъхъэм кызэпырыкIыхэу шапсыгъэхэр ямычIыгу кыхьэхэрэп, бжъэдыгъухэр псым икIыхэмэ, псылушъо шъофхэр, мэз гъэхъунэхэр алэжъы ашIоигъоу ажъоу рагъажьы шъхъам, абдзахэхэр къатеохи, япхъэ-

Иашэхэр псым хадзагъэх, лэжбакIоми кьапыухагъэх, яцухэр атырахыхи, етIанэ кьаратыжыгъэх. Ежь абдзахэхэм мы шьофхэр алэжхэрэп, илъэс къэс цIыраум зэльештэх. Ары шъхам хъ фэмышх кьо ригъэшхырэп зэраIоу, ежхэми алэжырэп, фалIэхэри рагъахэрэп. Сэ сишитIу зыми ынэ кIэонэп, хэти ылъэгъун» ыIозэ, МэшIохъ дэечхэр ыблыгу чIэлъэу, псылъэкьо кыкIэчъплэмкIэ кьушъхэм чIэхъажыгъ.

Тыгъанэ кьызэрэринэгъагъэу, къэмышъыягъэу, къэмысы-сыгъэу чъые IэшIум зэрэхэтыгъ, ау ижъы къэщакIэ МэшIохъ ыгу рихъыгъэп, ыпэ ыубытыгъэу, жэкIэ жъы кышэщтыгъэ. Ау шытми, зи риIуагъэп. Мышъашьор ыубгъуи, дэечыхэр ригъэпшагъэх, якIыхъэгъэщтыр ыгъэнафи, ацыпэхэр ыупэп-цIыгъэх, ахэмкIэ шьор ыкъудыизэ, зэпэкъыи кьэу ридзагъэх, шыгъу тыритэкъуагъ, мыжьо дэпкъым риусэигъэ кьодыеу ыкIыбыкIэ кьэлугъэ макъэм зэригъэплъэкIыгъ.

— Укьызэрэушыжъэу сыд пшIэнэу сIуагъэ? — сэмэркъэу шхыпэ макIэр пигъохыгъ МэшIохъ.

— Слъэ сыкытеуцон фай, — Тыгъанэ шъхъац шIуцIэ Iужьум ынэгущъхъэхэр зэфишIэу къэтэджыжыгъ, иитIур кIигъэчъи, шъхъацыр ыкIыбыкIэ ридзыхыгъ, хэпскэуIукIызэ, зифэпэжъэу ригъэжъагъ.

МэшIохъ ишъуз зи риIуагъэп. Тыгъанэ гъочIэгъым чIэкIи, зыкытхъаки, зыкыылгэкIи, зыкыигъэпсынкIи кьыз-чIэхъажым, пэгъокIи, ыбгъэ кIиубытагъ, Iуплъыхъэзэ, риIуагъ:

— Пчый тIэкIу мэузы, арба?

— Сыдэуштэу къэпшIагъ? — нэбэ-набэу кыдэплъыягъ Тыгъанэ.

— УхэпскэуIукIы. Нычэпэ чыхIэныр зытеудзи, чъыIэр кыпхъагъ.

— Фабэ сыпэ хъуи ары.

— МэшIуашъхъэр зэкIосэжъым пшIагъэп. О гъочIэгъым джыри усагъэп. ЕтIани Ерыстэм аталыкъым ыIорэр ошIа? Гъэмафэми кIышъо пцIанэм зыгорэ техъогъэн фае. Чэщрэ мэкIэ-макIэзэ кIышъор мэучыIы. Фабэр цIыфым кыхэкIэ зэпытын ылъэкIыштэп. Моу къэгъоль...

— Сыда джыри угу къэкIыгъэр, чэщыр пфикъугъэба? — лъэIу нэплъэгъур кыпигъохыгъ Тыгъанэ.

— Ппэ ыубытыгъ, пчый мэузы. Сэ джыдэдэм узгъэхъужышт.

Тыгъанэ ыжэгъу кышчыригъажы, бгъэшъхъэ кьупшъхъэмэ анэсыфэ, IапэхэмкIэ ыпшъэ телункIэзэ, къехыгъ. Ар щэ-плIэ кIишIыкIыжыгъ. ПIэм хигъэгъуальхы, ыбгъэ чIэгъхэм ациубли, ыныбачIэ нэсэу IапэкIэ телункIэзэ ыIотыгъ, ыкоп-

кыхэми, ылтэкIапIэхэми, ыкIыбыкIи тхыкьупшгъхэм зэрэ-
щытэу IэхьомбэшхохэмкIэ арыкIуагъ. ЯтIуани, ящани, яплIани
а чIыпIэ дэдэхэм, кIишIыкIыжъ къэс IапэхэмкIэ нахъ фыри-
гъашIэу ателункIэзэ, пкьынэ-лынэр зэкIифыгъ, ыгъэфэбагъ,
кIуачIэ горэ кьызэрэхахьэрэр зэхыригъэшIагъ.

— Сыдуу дэгъоу сызэкIапфыгъ, МэшIохъ,— Тыгъанэ ылитIу
ышцый лъэгонджэмшгъхэкIэ кьыгосым ыпшгъэ зыришIагъ,
илI ыкIыIу кьызэрэхъоу ежъ зэrimыIоу зэрэзэкIэблагъэр
зэхишIи, гуIэнкIэ ычIэгъ кьычIапшыжыгъ, ыни ыпи шхызэ,
зэриокIыгъ: — Усыд цIыф сэлIо уемызэщыхъу. МэлакIэ сэлIэ,
зыгорэ тэгъэшхи ащ нахъи нахъышIу.

— Упщэрыхъагъэмэ, сэри сышхэн фалI,— МэшIохъи,
лъэгуанджэкIэ пшызэ, пIэкIорым къехыжыгъ.

— Пшхы пшIоигъор къалоба, чэтлыбжъа, тхъачэтщыпса,
щэлэмэ-хъалыжъуа? Мары, бахъсымэр хъазыр, хъау пIомэ,
шъуатэ сиI. Шъоу кIэщыгъакIэ угу къэкIыгъэмэ шIэ? — Тыгъанэ
мэщхы, мэгушIо, модыкIэ Iэ ешIы, мыдыкIэ ылэхэр ещэи.—
Къало, зиусхъан, ащыщэу узыфаер...

— Ощ фэшгъаф сызыфае шыIэп,— МэшIохъи шъузым
зыпешIыжы, зылэкIиубыгъэ шIоигъоу ыуж ит. Тыгъанэ мэшIуа-
шгъхэр хъураеу къекIухъэ, шхын зэфэшгъафхэм зэпымыоу
ацIэ кьыреIо.— Хъугъэ, хъугъэ, зысэбгъэгъэшхэкIыгъ,— мэгушIо
МэшIохъ, пхъэ зэхэпцэгъэ Iанэм пэтIысхъэшъ, IэгущыокIэ
тео: — Къытегъэуцу уиIэр зэкIэ, кьупшгъхэр кьыхэзгъэтэкъоу
сышхэшт.

Тыгъанэ зи ымыIоу пIэ къогъумкIэ къуахы, шыуанитIу
кьыкьуихыгъ. Зым бэлагъымкIэ кьыхихи, пахъэр шгъхэрихэу
пIэстэ шIыгъакIэр Iанэм кьыфытырилгъагъ, адырэм лы гъэжъэ-
гъакIэр кьырихыгъ. МэшIохъ ынэхэр кьикIотэу шъузым Iуплгъагъ.

— Сыдигъуа узыпщэрыхъагъэр? Къызысэгъээзжым,
умыхъыегъахэм фэдэу ущылгъыгъ.

— СыкьыотхъагъэпцIэкIыгъ. УкъэкIожъэу зысэлъэгъум,
сыпщэрыхъэгъахэти, пIорэм сеплгъын сIуи, сызэрэщылгъыгъэу
сыгъолгъыжыгъагъ.

— Сыд сIонэу узыфэягъэр?

— Хэт ышIэра, шъуз чъыапхэ згъотыгъэ пIонкIи мэхъуба.

— Ар сIона, си Тыгъан, узыфэдэр сшIэзэ... Ори къэтIыс,
тызэдэшхэн.

— Хъау, сэ егIан. Шхэ, гупсэфэу шхэ...

ЛIыр зегъэшхахэм, Тыгъанэ ыкIыб кьыгъази, загъорэ
МэшIохъ кьыфычIэплгъызэ, пчэдыжышхэ ышIыгъ.

— Джы зэ шымэ сакъышгъахъарыплъэн, Iэгъо-блэгъури
къэсплгъыхъан. О зыфэсакъыжы, сэри сыкьыпфэсакъышт
ыIуагъ Тхъэм,— МэшIохъ пIэм кьыхэтэдджыкIыгъ.

— Зэ, умыгузажъу,— ылэхэр ылэкIыжъзэ, губжыгашъо зытыриштагъ Тыгъанэ.— Пуагъэр бгъэцэкIэжъу сыдыгъо зebгъэсэшта?

— Сыд сIуагъэу сымыгъэцэкIэжъыгъэр? — шыгъупшагъэр ымышIэу, МэшIохъ нэплъэгъу упчIэр ишъуз пигъохыгъ.— ЗыгорэкIэ тыгъуасэ узгъэгугъагъэмэ, аIуагъэм узщыгугъыни узэнэгугени хэлъ.

— Сызэнэгугени сызщыгугъыни шыIэп, Батыр кыуитыгъэ шъуашэр пщыгъэу услъэгъу сшIоигъу.

— Ара зыфапIорэр! — къэчэфыжъыгъ МэшIохъ.— Моу уакIыб къэгъази тIыс, уфаемэ, гъоль. Сэ кыаплъэ сымыIоу укыизэмышлэкI.

Ыбгъэ ригъэзыхи, Тыгъанэ пIэм хэгъольхъагъ. МэшIохъ шыгъренхэр зыпигъэтэкъуи, пщы шъуашэр зыщидлагъ, зырищи, шъузым еджагъ:

— Укъэплъэн пIомэ, уфит.

Тыгъанэ ышъхъэ кыIэти, кыизэшIотIысхъагъ, ардэдэм ыжэ Iузыгъэу, ынэ нэгъо чIыпцIэхэм гъэшIагъор кыакIихэу, ыIупшIэ Iужъу хъураехэр хъублаблэхэу, кыIоштыр кыфэ-мыгъотэу къэтэджи, МэшIохъ къекIолIагъ, ышъхъэ щегъэжъагъэу ылъапэ нэс зэпиплъыхъэзэ, ыкIыбыкIи кIуагъэ, ыгупэ зыкIышIыжъыгъ, хъурышъо пэлIо хъаплъ лъагэр ыгъэтэрэ-зыжъыгъ, цые куплъ чIыпцIэм ыбгъэ тедэгъэ хъазырылъэхэм къарыщырэ хъазыр Iупэфыхэм зырызэу IапэкIэ ателэбагъ, лъэгупс зэрыт лъаехэу лъэкIапIэм къешIэкIыгъэхэмкIэ, ащ чIэлъ маистэхэмкIэ, лъэхъстэн цокъэ шъабэхэу шъо плъыжъым хэшIыкIыгъэхэмкIэ еплъыхыгъ, джанфэсым хэшIыкIыгъэ джанэу цые чIэгъым чIэлтым ыбгъэ дэжъ шызэгос чыIу хъура-ехэм, ылъытэрэм фэдэу, анэсыгъ, етIанэ кIэрыкIотыжыи, ижъ зэриубытыгъэр мыгъуашэу, ыбгъэ дизэу жъы кышцагъ, ынэгугъ зэпнэфыжъэу кыхъэкуукIыгъ:

— Сыдэу пщы кIэлэ шъыпкъэм уфэд! Дэхэ дэдэ укIэхъукIы. Шыгъыным цIыфыр кычIегъэщыжъы аIуагъэ пае мырэу уасэ иIэми джы нэс сшIагъэп. Батыр пчъагъэрэ тегъэпсыхъагъэу слъэгъугъэ, ау о кыызэрэокIурэм ар бэкIэ пэчыжъ...

— КIо, хъугъэ, дэхэ башэ кыысфэоIо,— МэшIохъ укIытэжъы-гъэу зыдэплъыхыжъыгъ.— Пщы кIалэм сырыхъыщырэу сыплъэгъугъахэмэ, зышысхыжъын. Мыр щыгъын хъафыбгъэу сшIэшт.

— Сыд пае пщы кIалэм урыхъыщыр? — ыдагъэп Тыгъанэ.— Ар ош нахъ къекIоу къэзгъэшIагъэм хулъфыгъэ слъэгъугъэп. СыолъэIу, зышчымыхыжъыгу. Сынэмэ загъэшхэкIыфэ зышчы-гъэгъ... Пщы кIалэм узэрэфэдэр!..

— Сыд пае сыфэд? Сыпщы кIэлэ шъыпкъэнкIи мэхъуба, ы? Пщыгъупшэжъыгъа кыпфэсIотагъэр? Унэ зэхэтэу, хъакIэш

кѣакъыр зѣпытѣу, шагу игъэкІотыгъѣу тѣлагъѣу кѣѣшІѣжы-
рѣмкІѣ, тызѣрѣмытхъамыкІагъѣм сицыхъѣ телъ.

— Тхъѣм еІу, МѣшІохъ. ЛъѣкІ горѣ шъуиІѣу шъушылагъѣмѣ,
уизекІокІѣ-шыкІи уиІуплъѣ-теплъи пшыхѣкІѣу узѣрѣштыр
кѣахѣшы.

— Арѣу оІуа, Тыгъан?

— Адѣ плѣгъѣурѣба Батыр пшыхѣкІ Іоф зѣрѣмыІѣр... икІу-
акІи, ишІыкІи, ыпкъ ІыгъыкІи... А тхъѣ кѣысауи, сыда
кѣасІорѣр? — Тыгъанѣ кѣызкІѣштѣжыгъѣу ыІупѣ ыубытыгъ,
штѣгъѣ нѣгукІѣ илІ фычІѣплъызѣ, ышъѣ зѣокІыгъѣу, лъѣІу
макъѣкІѣ кѣыІуагъ: — Зышымыхыжъ, джыри тІѣкІурѣ сызѣ-
гъѣплъ.

Тыгъанѣ кѣыжѣдзыгъѣ шъѣфым ыщыпѣ МѣшІохъ ардѣдѣм
ыубытыгъ, ишъуз кѣекІуалІи, ыІѣлджанѣхѣр зыІѣкІиубытагъ, зи
ымыІоу гуфалІѣу ынѣгу кІаплъи, зѣригъѣзѣкІыгъ, пІѣм рищалІи,
хигъѣтІысхъагъ, ѣжыри готІысхы, мѣкъѣ дѣгукІѣ риІуагъ:

— Кѣѣбгъѣжыагъѣр кѣаІо. Орырѣ сѣрырѣ шъѣф зѣдытиІѣнѣу
шытѣп. Сыд Батыр дапшІѣрѣр?

— Семыгъѣз, МѣшІохъ, — Тыгъанѣ ышъхъѣ ригъѣзыхи, ыгу
кѣѣпшатѣу, кѣызѣхахъѣу ригъѣжыагъ. — СыщѣІѣфѣ цІыф
ѣсымыІонѣу гушыІѣ стыгъѣ.

— Хѣт зѣптыгъѣр?

— Гуагу ары.

— Хѣт Гуагор?

— КѣѣпшІѣжырѣба пшѣрыхъѣкІо нахыжъѣу тѣлагъѣр?
Бзылъфыгъѣ од лъагѣу, нѣгуф пѣ кІыхъѣ хъазырѣу, сыпшъѣ-
шъѣжыѣзѣ лІѣгъагъѣ.

— Ыы, кѣѣшІѣжыгъѣ. Сыд ащ гушыІѣ зыкІѣптыгъагъѣр?

— СыолъѣІу, МѣшІохъ, сыфитѣп. Тхъѣ сигъѣІогъагъѣ пѣ
зыпыт ѣсымыІонѣу...

— А зыпхъум фѣбѣгъѣон, сѣ кѣысѣмыІорѣр хѣт ѣпІотѣшт?
Орырѣ сѣрырѣ зы нѣбгырѣм фѣдѣ тыхъугъ. КѣаІо, кѣысѣмыІоу
сыпшІокІыштѣп. Сѣ сѣбгъашІѣрѣр чылѣ Іоф пшІошІа. Имыщы-
кІагъѣмѣ, цІыф ѣсІонѣп. КъѣІуат!

— МѣшІохъ, джыри зѣ сыолъѣІу, семыгъѣз, ситхъарыІуи
сѣмыгъѣукъѣ.

— Сѣ Тхъѣм кѣыпфигъѣгъѣунѣу сѣлъѣІушт, ори ѣлъѣІу,
Тыгъан... КѣызгурыгъаІу, Батыр нѣмыкІыгъѣмѣ шъѣфыр
зѣхыІлагъѣр, узѣгъѣзыштыгъѣп. Ар сѣркІѣ кѣошым фѣд. Тызѣ-
шъѣѣожыѣм, сытекІо зыхъукІѣ губжѣу, кѣызжѣхѣбанѣу
кѣыхѣкІыгъ. Сѣри фѣзгъѣгъужыштыгъѣп. Ар пшы Марыхъу
ыгу темыфѣу шыукъамышыр кѣысифѣлъѣкІѣу хъугъѣ, ыкъуи
шІокъѣрабгъѣу, шІофѣмыфѣу ары пѣпчѣ ѣшъхъѣшъуаощтыгъ.

— О сыда джэгогъу узыкIыфашIыщтыгъэр, Ерыстэм аталыкъым къуиш иIэу?

— Ахэр бэкIэ Батыр нахыжыгъэх. Сэ, сшIэрэп, Ерыстэми ащ фэдизэу ынэ сыкIимыгъаплъэщтыгъэми, ыгукIэ кыизэрэфдэгъур зэхасшIэщтыгъ. Батыри зыкызыелэтым, ыгукIи ышъхьэкIи ар лъыIэсыгъ, сшIапэу зыкысыфикъудыи. Сэри ащ ыуж ыгу хэзгъэкIыжыгъэп... Ей, ар Iофэп, мыдэ къебгъэ-жъагъэм ышъхьэ кых, сыогъэIорыжъорыкIэ, сщыгъупшэн зышIомыгъэшI...

— Сыдэу сыжэмыIан, цыхьэ кыисфашIи кысаIогъэ закъор сфэушъэфыгъэп,— Тыгъанэ ынэгү IитIукIэ ыубыти, ышъхьэ ыгъэсысыгъ, етIанэ зыкыиуэнкIи, ыIэхэр ыкокI рилъхьагъэх, МэшIохъ хьалэлэу Iуплъагъ.— Къэсэлэ Iоу сымышIэу сыжэ кыдылътэтыгъ... Батыр пщы Марыху икIалэп...

— Ы? Сыд хьалэмэт къэпIуагъэр?! — МэшIохъ ынэ шIуцIэ инхэр кыкIотхэу зыкыирищыгъ, Тыгъанэ ыIэлджанэмэ къятхуи, ынэгү ыдэжъкIэ ыгъэзагъ.— Хэт адэ къязгъэлъфыгъэр?

— Колэс ары, Мышынэкъо Колэс аIоу Марыху джэхэшъотет горэ иагъ. Игугъу ашIэу зэхэпхыгъэнкIи хуи.

— Псынэм ифи ытхьэлэгъагъэр ара? Зэ, тIо игугъу ашIэу сышъэожъыезэ зэхэсхыгъагъ.

— Гуаго тхьамыкIэм зэкIэ зэрэхугъэр кыисфиIотэжы-гъагъ. Колэс псынэм ежъ илажъэкIэ ифагъэп, гоцэшхом ридзэгъагъ...

— КъэмыIу, къэмыIу,— IэутIэ ышIыгъ МэшIохъ.— Гуаго кыпфызэхилъхьэгъагъэр пшIошъ хугъэу джы нэс ухэт. КIэлэ зишIугъошхор сыдэуштэу гуацэм псынэм ридзэн?

— Ридзагъ,— ыпшъэ зэшIуищызэ, Тыгъанэ илI зыкы-фикъудыи.— Щалъэр псынэм ригъэфагъэу ыIуи, Колэс псынабжъэм Iуищагъ. Адырэр псынэм иплъи зи ымылътэгъу зэхум, сыдэу уцынэра, моу тэрэзэу пшъхьэ игъэщайи иплътэба ыIуагъ. Колэс ар ышIошъ хуи, ыбг нэсэу псынэм зызырешаем, ылъакъомэ акIаIи, ритIупщэхыгъ. Джары зэрэхугъэр. Гуаго пщэрыхьэпIэ шъхьаныгъупчъэм Iутэу ынитIукIэ хугъэр ылътэгъуагъ.

— О-уи-уиу! КъэпIуагъэр сыд шIагъу! — хэкуукIыгъ МэшIохъ.— Ащ фэдэ гоцэшхом ышIэным нибжы сегуцэфэ-ныеп... Сыд ыгу зэрэбгъагъэр?

— Пщы Марыху зекIо кIуагъэу тыригъафи, тхьэмэфитIо Колэс гуацэм ыдэжъ ыщагъ. Щэджэгъо шхэгъур зытекIыкIэ, гоцэшхом шагудэти, джэхэшъотети, пщэрыхьакIуи, шыIыгьи яIэр зэкIэ ахышам нэс ытIупщыщтыгъэх. Гуаго зыдэкIон иIэпти, изакъоу пщэрыхьаплIэм кыинэщтыгъэ.

— Ахэр Иофэп, сэ кызгурымылорэр нэфэшхьаф: Колэс
ыукIыжыштмэ, сыд пае ыдэж ышэштыгъэ?

— Зыфаер кызпехыхэм, пшы Марыху гуцафэ кьафи-
мышыным пай, кыбгурылуагъа? КызэраIотэжбырэмкIэ,
илъэс фэдиз зызэкIэгъухэм, гошэшхом сабый ышго хэфагъэп.
Мылфэ хумэ, атIупшыжыным шычынагъ.

— Джы кызгурыбгъэлуагъ,— хыльэу хэхапшыкIыгъ
МэшIохъ.— Сыдэу дунэе тхьамыкIагъу тызытетыр. Акъыл горэ
сиI сшIошIыштыгъ шхьам, сызэрэделэр сэри зыдэсэбгъэ-
шIэжыгъ.

— Сыда, тхъэ кысауи?!

— Марыху нахы ГошлэпIэ нахъ гукIэгъу, цIыфышIу
сIоу сыхэтыгъ. Аужырэ зэIукIэгъум згъапцIэ зэхум, сшхъэ
зыдэхъыжыштыр сымышIэу, чIым сыпхырызын сшIошIэу
ыпашхъэ ситыгъ. Ащ фэдэ ышIагъ Iоу сшIагъэм...

— ЗэрэмышIагъэр нахышIу.

— Ей, Тыгъан, ошIа джыдэдэм сшхъэ кьеуагъэр? Пшы
Марыхурэ Батырэр азфагу чыIамэ горэ ренэу зэрэди-
хыштыгъэр сынэгу кыкIэуцожыгъ. ГукIэгъу зэфыряIэу,
зэфэчфхэу зэ нэмыIэми слъэгъугъэхэп. Батыр ныIэмэ, Ерыстэм
аталыктым нахъ фэшэгъагъ. Плъэгъурэба, кызезещэм, ятэ-янэмэ
ахэсынэу фэмыеу шхьафы зишIыгъ.

— Ащ паеп ар, сэ зэхэсхыгъэр нэмыкI. Батыр Мэхьошпышым
ипшгашгэ кышгагъэу ыIуи, ятэ джэгу ригъэшIыгъ... Ыы,
сыоупчIын сэлэш, сшэгъупшэжы. Пшгэшгэ гьэтэджыпкIэр
пшы Марыху зарегъахым, мэкъумэщышIэ лыжыым Зэтырах
зэрипхур зэрамыгъашIэу сыдэуштэу кьэкIожыгъагъэха?

— Ар зэрэхъугъэр етIанэ кыпфэсIотэжышты. Сыда Батыр
зыкIахэкIыгъэу алорэр?

— ФэкьолI пшгэшгэжэ цIыкIур згъэупIапIэу сиунэ изгъэ-
сышттэп ГошлэпIэ ыIуи, ишхъэгъуси ыгъэдалуи, зыхигъэкIы-
гъэхэу ары сэ зэхэсхыгъэр.

— О сыдэу ащ уеплырэ? Сыд Зэтырах кьепIолIэнэу пшIэрэ?

— КызэрэсIоштыри сшIэрэп, МэшIохъ... Жэбгъо пэкъэ
цIыкIу, ыIупшIэхэр зэпырыгъэзагъэх пIонэу, ышхъаци сырыф
пIокIэ шгъаб, ытамэ кытехъэ кьодыеу, ау ынэ ежэшго инхэу
шэгъо гынхэр зыхэлъхэмкIэ кызыпIупшгэкIэ, угу кыпшгэрэм
фэдэу кыпшгэху. КызыгушчыIэкIэ, кыIохэрэр кызды-
рихырэр сшIэрэп, гум кынынэхэу, шгъэбэгъэ-IэшIугъэ горэ
акIэлъэу, уедэу зэпыты пшIоигъо уешIы. Арба зэрэщытыр?
ИIуплыи, иIокIэ-шIыкIи, изекIуакIи ямышIыкIэ горэ хэлъ.
Плъэгъу кьэс гум нахъ хапкIэ. МыщIыкIу-мыинэу, пкыи ишчыгъэ
дахи иI, ылъэкIапIэхэри кIэнкIэкум фэдэх. Ы, шыпкьэба?

— Шъыпкъэ, шъыпкъэ,— зэхихрэр игуапэу шхыгъэ МэшIохь.— Сыдэу шытхъубэ кыпыплъхъагъ шъыу. Зишъузми ащ фэдиз шIуагъэ хэлъми ылъэгъурэпщтын.

— УкысэупчIыгъэти, сызэрэплъырэр кыосIуагъ.

— О умышIэу гъэшIэгъонсерэ горэ джыри хэлъ ащ.

— Сыд фэд?

— ГушыIэу кышIыхэрэм макъэу ахэлъхэр зэпэджэжъхэу, орэдым яхышчырых, акъыли гупшыси ахэлъ, хъалэмэтэу зэхегъэуцох. Мары, мою зэ къедэIуи:

Бгъэжъым чэтжъьер быным хеуты,
Бгъэжъьер онэгум бгъашхъом реуты.

— Ащ сыд кыикIрэр, хэт бгъэжъыр, хэт бгъашхъор?

— Умыпэу зыгъалI, зэкIэ кыпфэсIотэщт. Боу цIыф гъэшIэгъон цIыкIу ар. Джа къэсIуагъэм фэдэу кыпчырэм гъунэ иIэп. Ары шъхъам зэкIэ угу иуубытэн плъэкIына, сыгу къэкIыжъхэрэр ары къасIорэр:

ПщыцIэм кыхыгъгэр гъэтхэ осэпс,
ИтIумэ пфашIагъэр гъэшIэны лъапс.

— Шъыпкъэр пIоштмэ, дахэу зэхелъхэ. Джыри зыгорэ, къэошIэжъмэ, къаIоба.

— Зэ сегъэгупшыс... Жэбзэ зэгъэкIугъэ пIулыным фэгъэхыгъэу тауштэу кыIуагъа? Ары, къэсшIэжъыгъ:

ПшIэмэ есыкIэ, псыми уелэты,
ПшIэмэ псэлъакIэ, кIаси огъоты...

— Ыы, сыгу рихыгъапэр пашэмэ афызэхилъхъагъэр ары. Егупшыс ащ гупшысэу хилъхъагъэм:

Пашэр зышчышIум лъэпкъыр шэбагъо,
Пашэр зышчыбэм шыблэр щэгъуагъо...

— Джары цIыфыр зыфэдэр умышIэмэ,— хэщэтыкIыгъ Тыгъанэ, ихъопсэнэ нэплъэгъу чыжъэу ыдзы шIоигъоу, гъочIэгъ унэ кIашъом дэплъыагъ.— Сэ сыгукIэ загъорэ сIоштыгъэ: «Мо пщы кIэлэ къэбзэшхом нэкыипш цIыкIур сыдэуштэу ыгу рихыи кыышагъа?» ЗэрэхъурэмкIэ, шIу зыфэплъэгъун хэлъ, акъыл чан иI, жэбзэ дахэ Iулъ, ынитIу нурэ къакIехы.

— Ары, Тыгъан, Зэтырах ямышIыкIэу хэлъыр бэ... Джы къедэIу ащ хыишъэу пылтым, гушыIэ зэгъэфагъэхэу кыIохэрэми тэутэлэжъышщт... Батыр илъэс тIокIрэ блырэм зехъэм, икъэщэгъу хъугъэу ятэ ылытагъ, Ерыстэм аталыккъыр къаригъаши, риIуагъ:

— Хьэхэр ыгэхьакъоу икьун зэрэхэтыгээр, хьяр горэм тыхерэгьаплъ.

— Гоцэшхомрэ орырэ хэт ипшъашгэ шъунаІэ тешъудзагъ? — сакъэу кьэупчІагъ Ерыстэм аталыкьыр. — Гур аупІэшгъ, пІурыр дальхъэ аІуагъ, зиусхъан. Сэ сикІалэмэ анахъ лъэшэу Батыр псэогъу фэхъуштым сегъэгумэкІы.

— СэшІэ, Ерыстэм, тикІалэ угукІэ узэрэфэкьабзэм сыщыгъуаз, ары укьызкІязгъэшагъэри. Сэ сикІалэ пае зытемыти сІоштгэп, Тхъэм сытыремыгъэкІуад, делэп, Іушгэп зэралоу, еж зэрэшІоигъоу зытІупщыкІэ, лъэпцІэжъ горэм ыпхъу кьыщэнышгъ, адыгэ шьолъырым цІэІужъ тыришІыхъашт. О гъусэ уфэхъу сшІоигъу. Тэ зыми мары тІоу тынаІэ тетыздагъэп. Ори ошІэба, цІыфмэ ямышьогъум о пІорэр ыІоштгэп. Муары, ШапсыгъэкІэ жьугъазэмэ, ХьорэлІыкъомэ пшгъэшгэ дахэхэр яІ, бжъэдыгъупщыми ухагъэпльыхъанэу пшгъэшгэ гъэшІуагъэхэр апІугъэх. КІэмыгукІи, мэхъошхэмкІи, бэслъыныхэмкІи, кьэбэртаехэмкІи зыжъугъэзэн шъуІомэ, Болэтыкьохэр, Айтэчыкьохэр, Анзэрыкьохэр шыІэх, ау чыжъэу шъуІумыкІыгъэмэ нахъышІугъ. Хьяри мэхъу, нэшхъэигъи мэхъу, узэхъхъан, узэ-лъыкІон хъумэ умыгуІэжыынэу, благъэр кьыппэблагъэмэ, укІэгущІужьышт.

— Тэрэз зыфапІорэр, зиусхъан, — дыригъэштагъ игуапэу Ерыстэм аталыкьым. — Сэри джа дэдэр сэлэ.

ЛитІумэ зэдашти, оркъ шыу шкІягъусэу гьогъу техьагъэх. Бжъэдыгъуи, Шапсыгъи, Нэтыхъуайи чылэ дэхъэ-дэкІэу кьызэпакІухагъ. Батыр ыгу рихъын кьагъотыгъэп.

Тхъэмафэ тырагъашІи, КІэмгъе лъэныкъомкІи шэсынхъу загъэхъазыры зэхъум, Батыр иаталыкь риІуагъ:

— Къэсымышцэмэ мыхъуштэу тятэ еІомэ, сыгу рихъырэ пшгъашгэ къасцэмэ, зи херэмыІухъ.

— Хъун, зиусхъаным сидэгущыІэн, — ыІуагъ Ерыстэм аталыкьым. Ыкъо зыфаер пщы Марыхъу зешІэм, Ерыстэм джыри кьыфигъэпытагъ:

— Сыкъезэгъыгъэу еІу, ау о унаІэ тегъэт, лъэпкъэу кьызхищыштм фэсакъ.

— СипІур джыри зы лъэлү иІ, зиусхъан, — пщыр кьэгубжыным енэгъеу, Ерыстэм аталыкьым ынапІэхэр ридзыхыгъ.

— Сыд фэд?

— Оркъ шыухэр тигъусэнхэм фаеп Батыр. Фэудэштмэ, МэшІохъ гъусэ ышІы шІоигъу. Кьыздэхъугъэх, зэпкъэгъулэгъух...

— ПщылІ кІэлэжъыр игъусэу, сид ыІонышгъ пшгъашгэм дэжъ ихъашт? Джары делэп, Іушгэп сэгъалорэр.

— КІо, ежъ шІоигъу...

— Шпоигьомэ, сьдэу сшын, делэм уипаю ети блэкI алуагъ, ау, Ерыстэм, джыри зэ сьолъэIу: Болэтыкьопшым ипшъашъэ сурэт зытырахырэм фэд, ори ытхьакIумэ имыгъэкI. Цыфым бэрэ епIорэр ышIошъ мэху...

Джауштэу, пщы Марыху фэмыяху, псэлъыхьомэ гъусэ сафэхугъ. Iэшэ-шъуашэкIэ сьзэтырагъэпсыхьагъ, шы дэгъу кысатыгъ. ХъатикъуаехэмкIэ едгъажь, KIэмгъе тынэсыгъ. Ащ фэдиным IуакIэ кыфигьотзэ, Ерыстэм аталыкьым щытхьоу, даху Болэтыкьопшым ипшъашъэ фиIуагъэм гъунэ иIэп. Батыр зи зэхимыхрэм фэдэу, лэнтIэ-лантIэу, Iэсэжъу онэгум исыгъ.

Тыдэпсыхагъ Болэтыкьопшым ищагу, тыкхьахьэкIагъ, кыддекIокIыгъэх, пшъэшъэ унэми тихьагъ. Игунахъ умыштэ-штмэ, сэ слъэгъугъэр сым-исурэт, ыпкыкIи, ынапэкIи, иIокIэ-шIыкIэхэмкIи зи епIолIэнэп, ау Батыр кызэрикIыжы-щтым дэгузажьощтыгъ.

Мэхьошмэ тахэхьагъ. ЫцIэ къэсшIэжышътэп, чылэ горэм тыдэхьагъ. ЫцIэ раюу, псэлъыхьохэр фызэблэкIэу пшым пшъашъэ иI алуагъэти, ари эдгъэлъэгъугъ. Ащ тыдэкIыгъэу кыблэмкIэ тыкIозэ, кIэй игъэкIотыгъэм тихьагъ. Тисэмэгуб-гъукIэ чIыпIэ-чIыпIэу псыхьор къэлъагъо. Псым иадырабгъу мэзышху, мыдырабгъукIи шъолъыр-шъолъырэу мэзыр Iут. ЫхэкIэ ари мэзышхоу чылэм къеуцуалIэ. Шыилыгъо зытIу-щыкIэ кытпэчыжъу къушъхьэ тIуакIэм чылэгъо цIыкIу горэ дэсэу къэлъагъо. Нэр пIэпихэу кIэир шхъонтIабз, къушъхьэ-мэзкIэ къэуцухьагъ. KIэим иджабгъукIэ тыготэу тыкIозэ, пщыпIэ горэм тылуупIагъ. Мэлэхъо кIалэхэр кытфэчэфхэу кытпэгъокIыгъэх, тахьэкIагъ, зытагъэгъэпсэфынэу залом, Ерыстэм аталыкьыр мэлахьомэ къахэтыни, Батырырэ сэрырэ зыкъэдгъэучыIэтэшт тIуи, псымкIэ тышэсыгъ. Гъэмаф, фабэ, тыгъэр бгъэм кыдэIабэ. Псыхьом тынэсынкIэ шыилыгъуи къэмынэжыгъэу, зэпэзырызэу шыуищ нэпкьым речъэкIэу тынэмэ къапэшIофагъ. Апэ итым кIакIо теубгъуагъ.

— Мы фэбаем сьд чыI мо шыум кыфэкIуагъэр? — згъэ-шIагъоу Батыр есIуагъ.

— Ей, зэ, зыгорэм ыIэ кIакIом кычIэщыгъ. Сенэгъе ахэр шыу нэгъуаджэхэкIэ,— кыхъэкуукIыгъ Батыр.— Гъэнэфагъэу цIыф атыгъу... Талъегъажь!

— Къэло ккодый ары, Батыр,— сIуи, сиш селъэдэкъауи, хьапкIыкIэ изгъэлъыгъ, Батыри кIэкIэу сауж кыльэдагъ. Ауж ит шыум тыкIэханкIэ къэнэжыгъэ щымыIэу, Батыр кыздэхыгъ. Ащ иш нахъ чъэрэу кычIэкIыгъ. ТыкIахьэ зэхъум, шыум кытытиргъэзагъ. ШхонкIэкIым етхъуи шъхьам, фэмыгъэху-гъэмэ сшIэрэп, сэшхор кыырипхьотыгъ. Сэ ардэдэм сыгучIэ

изыгъ: пшы кІалэм зыгорэ кышышылымэ, сэри спсэ зэрэІуахы-
щтым щэч хэлъэп, ау, Тхьэм зериІожынэу, Батыр шыу нэгъуа-
джэм зэрэголъадэу, мэшІуачэр къапилъэсыкІэу ячатэхэр зэІуа-
дзагъ, онэгум риутыгъэ шыум огъу рихыжынэуи игъо ифагъ.
Сыгу кыхъажыгъэу Батыр сыблэлъэти, ятІонэрэ шыум ыуж
кІэкІэу сихъагъ, зыкызыэригъээзэкІынэу игъо исымыгъафэу
есыупкІэхыгъ. Апэ итыгъэ шыоу кІакІор зэубгъохыгъэр кызы-
плъэкІыгъ. ЗэрэсІэкІэмкІыщтыр гурылогъэн фай, иш жэдалі,
ыпэрэ лъэкъуитІур Іэтыгъэу кызытэригъэуцуагъ, кІакІор
зытырихи, ыбгъукІэ ыдзыгъ, пшъэшъэжъые щынтІэ цІыкІу
гори иджэнэ тхыцІэ ыІыгъэу, иджабгъукІэ ридзыхыгъ, тисэ-
шхохэр зэІутыздагъ, тызэбгъодэчы, етІани кытедгъээзжыгъ.
Шыу нэгъуаджэм сыфачъээз, сынэ кыпэшІофагъ Батыр иш
епсыхыгъэу шым риутэхыгъэ кІалэм зэрэшъхъарытыр. Ащ
сыпылтыжыына, сэркІэ Іофыр сызыукІынэу кысфачъэрэр ары.
Мызыгъэгум шыу тыгъуакІор кызыблэчыгъэп, иш зырыригъаси,
ор кыздишІэхыгъ. Сэри лъэкІэу сиІэмкІэ сезао. Тишыхэр
мэщышых, зэцакъэх, зэутэкІых, тэри тисэшхохэр зэІутэдзэх.
Джыри сынэгукІэт а кІалэр: жэкъ къэгъэшыгъэ пэтхыщ, нэпцэ
Іужъу зэхакІ, ынэхэмкІэ силІыщтым фэдэу кыызжэхаплъэ.
ЫкІыбыкІэ шылъэмакъэу къэІугъэм фэмыхъужъэу нэгъэупІэ-
пІэгъу горэкІэ зэригъэплъэкІыгъ. Сэ ащ нахыбэ сищыкІэгъа-
гъэп, сэшхуапэкІэ ардэдэм еслІыхыгъ.

Шымэ тјапсыхыгъ. Батыр кІыфыбзэ хъугъэу, хэпшыкІэу
ыІэхэр мэкІээззы.

— Сыд кыюхъулагъ, Батыр? — сыфащтэу сыІуплъагъ.

— Зи,— ытамэхэр зэфишагъ Батыр,— сыгу макІэ къэхъу-
гъагъ... КъэзгъэшІагъэм джары цІыф зэрэсыукІыгъэр.

— Сэри цІыф сыукІыгъэп,— сышхы фэдэ зысІыгъ.— Унэ
къеІэрэм ыпсэ еІэжъ аІуагъ, тызыукІыщтым теплтызэ зедгъэу-
кІына...

Ар сІогъэ къодыеу пшъэшъэжъые щынтІэ цІыкІоу кыс-
ыІошІыгъагъэр кытэкІоллагъ. Хэт пшІошІыр?

— Зэтырахщтын,— ыгучІэ изыжыгъэу къэбарым къедэлурэ
Тыгъанэ, Іупсыр ыдырызэ, ерагъэу кыупсэлтыгъ.

— КъэпшІагъ, Зэтырах ары. Пшъэшъэ зэкІужъ цІыкІу, ынэ
ежъэшъо кыипшымэ дэхэ гынхэр ахэсэу, жэбгъо-Іубгъо нэгъу
хъураеу, сабыим фэдэу кытІуплты, кыІуагъ:

Бгъэжъым чэтжъьер быным хеуты.

Бгъашхъом онэгум бгъэжъыр реуты.

— Хэт бгъэжъыр, бгъашхъокІэ узаджэри хэт? — нэшІо-
гушІоу Батыр пшъашъэм Іуплъагъ. Псэлыхъо тызфэкІогъэ

пшгашъэмэ ащыщ горэм ауштэу фэчэфэу, фаеу IугушIуагъэу
слъэгъугъэпти, згъэшIэгъуагъэ.

– Бгъэжъыр сызыхыштыгъэр ары, бгъашхьор шьоры, игъом шъуакъышхьарыуи, шъхьафит сышъушъыжыгъ, – пшъашъэри гохъэу Батыр кышъушъожыгъ. – Шъеублагъ. Сэ сылофыжъэ. СитатэкIэ псапэу къэжъугъэхьагъэр дунэу мылъкум ыуас.

– Сыд пцлэр, дах? – ынэхэр кылыдык! Хэу Юплыхьэ Батыр.

— Зэтырах.

— Ы? СыдыцI ар?

– ЗэкІэмэ анахь дахэу, псэлыхьомэ зэтырахэу пшъашьгэ иІэнэу фэягъэти, сыкьызэхьум, ситатэ а цІэр сфиусыгъагъ.

— Уятэ зыфэягээр ашыгум кыдэхугъэба, — ыгу кыде! Үүсхыгъэ Батыр. — Мары, псэлтыхомэ узэтырахы, ош пае зэрэук! Үх.

— Ащ сэ сыфэягъэп, Дэщыкьо ибгъэкъагъэ екЮдылІэжыгъ.

— ХЭТ ДЭШЫКЪО?

– Шъуапашъхъэ илъ оркъ кІалэр ары.

– Ашыгъум сэ кыздакIу. Сэ пщым сырикъу. Данэр
льапэкIэ удзэу, дышгэр кыютэкъохэу усIыгышт, – кызIуи-
пхъотыгъ Батыр.

Сыжэ кыгузыгъ, сынэхэр кытлэтлэу сеплбы, ишыпкыа, мэсэмэркыау, клэнэклалъэ ешлэ сэлэ, сшлэшъ хьурэп нэкычъ цыклур ыпэклэ слъэгугъэ пшызэшъ дэхэ сурэтмэ апишлыныр, ау Зэтырах зэрэлуплэхьхэрэмклэ, сэмэркыэ лэф хэлэп. Адырэм ышьхэ еуфыхыгъэ, ылхьуамбэхэр ыгупэклэ шызэ-шлэдзэгъу, нэчапэклэ кычлэлплыызэ, тхьагэпцлэу кыло:

ПщыцІэм къыхыгъэр гъэтхэ осэпс,

ИтIумэ ашIагъэр гъэшIэны лъапс...

– Сыд ащ кыибгъэкIырэр? – ыдырыщтым фэдэу Батыр
пшгашгъэм Юплтыхъэ.

– Сэнэхьат пхэлъа? – ыпкъ макІәу зэрищэзэ, ЗэтырахикъыІощхыпцІә.

– Сэнэхыатым сыд есэбгъэшІэшт, сызыфаер зэкІэ сэгъоты, –
упчІэм ычІэгъ чІэлъыр кыубытрэп Батыр.

– Непэ упщыкІэ икѳурэл. Неуш пщыцІэр птырахымэ, щыІакІэ уимыІэжѳу укѳэнэшт. Сэнэхѳат пхэмьлѳу сыбдэкІо- щтэл.

— Сьд фэдэ сэнэхьат?

— Сьд фэдэми хьушт.

– ЕтІанэ зэзгъэгъотын, къыздакІу.

— Хъау, адыгэм «иетІанэрэ» «игъагъэрэ» уакІэхъаштэп. Сэ сыкыыожэшт, о сэнэхъат зызэбгъэгъоткІэ, садэжъ къакІо.

Батыр зи ымыІоу тІэкІурэ шыти, Зэтырах къыриІуагъэм зэреуцолІагъэр къыхэшэу, ынэхэр плъызэу къысэплъыгъ, шыушхэр къэсыубытынхэу къысиІуагъ.

Тышэсыжыгъ. Батырырэ сэрырэ шы зырыз Іэдэжъэу тІыгъ, ящэнэрэм Зэтырах ешэсыгъ. ТІэкІурэ тыкІуагъэу пшъашъэм къыІуагъ:

— Зиусхъан, гухэкІ умышІыштмэ, сэнэхъат зыкІасІорэр къыосІошт.

— Къало, сид къысэпІуагъэми сыгу обгъэштэп,— Батыр нэгъуцоу Іуплъагъ пшъашъэм.

— Дышъэ уиІэнри дэгъу, зиусхъан, упщыныри дэеп,— шъхъац сырыф пІуакІэр Іэ лъэныкъомкІэ ынэгъу Іуихызэ, къыІуагъ Зэтырах,— ау дышъэ мыухи шыІэп, пщы зэпытынэуи зи къэхъугъэп. Сэнэхъат пхэлъмэ, хэти птырихыштэп, ушэІэфэ уигъусэшт. Ар мыкІодыжын мыльку. МашІуи мэхъу, зауи къэхъу, быныр зэрапхъоуи къыхэкІы. УиІэр зэкІэ пшІокІодыми, шыІакІэ уиІэшт, икІэрыкІэу унагъо пшІэжышт. Укъэзэгъа къэсІуагъэм, зиусхъан?

— Гум имыль гушыІэр нэшъу, Зэтырах, тхъауегъэпсэу, шъхъаихыгъэу узыфаер къэпІуагъ, угу сибгъэплъагъ, къэпІуагъэм акъыли гупшыи хэлъ,— теубытагъэ иІэу, ынапи къэчэфжыжыгъэу Батыр пшъашъэм нэшІукІэ Іуплъагъ.

— Ащыгъум сэнэхъат уиІэу укызышыцІорэр зэдытипІаль,— ыІуи, чылэ гъунэм тынэсыгъэти, Зэтырах шым къепсыхыгъ, тэри тишымэ закъетпхъыхи, пшъашъэм ыІэкІ тштагъэ, шыушхэм яшхомлакІэхэр ІэкІэслъхъагъэхэти, Батыр къыІуплхыхъэзэ, къэупчІагъ: — ЕмыкІу къысфэмышІ, зиусхъан, мы кІалэр сидэу къыпфышъыт?

— Сишъэогу,— кІэкІэу джэуап ритыжыгъ Батыр.

— КІалэхэр,— Зэтырах ынэ ежъэшъо къипшыхэр къэчэфынчъагъэу, зырызэу къытІуплъагъ,— дунаим шъутетыфэ насыпыр къышъобэкІэу, гухэкІым къышъушиухъу ти Тхъэшхо шъущегъаІ. Тальэныкъо къэкІорэ гъогум ащ нахыбэрэ шъукы-темыхъажыгъэкІи, гухэкІ шъуфэсшІыштэп, сэ сыгу цІыкІу шъо шъугумэ къякІоу лъагъо хихыгъах, къысфэшъушІагъэр сышэІэфэ сшыгъупшэнэп... Еблагъи шъуасІорэп. Дэшыкъо оркъымрэ игъусагъэхэмрэ сятэ тхъамыкІэ зыкІэмыІэжъэу ауКІыгъэу шагум къыдэсынагъ...

КъыІоштым сеплъын сІуи, сэ апэрэу Зэтырах фэсыдзыгъ:

— О уятэ сид сэнэхъат хэлъ?

— ШьуашІэ, пхьашІэ, кьэкІырэ уцхэмкІэ мэлэзэ, кьупшхьэ зэпыкІыгъэ-зэрыпкІыгъэхэр, уІагъэр егъэхъужьы,— шьабэу кьыІуагъ.

— Оры? — Батыри емыупчІын ылъэкІыгъэп.

— ШьошІэнымрэ пхъэшІэнымрэ афэшхьафрэ, сятэ ышІэрэр сигъэшІагъ, дэн-бзэным, хэдыкІыным зыгорэ ахэсэ-шыкІы...

Батыри сэри псым тыхэхьаным тыфэежьыгъэп, псы ныджым тыдахы, зытхьакІыгъ, тшхьацхэри тпшхэхэри дгъэуцІыни, мэлахьомэ япщыІэ текІужьыгъ. Ерыстэм аталыкьыр кьетщэжъэжьы, хъугъэр етымыгъашІэу, гьогу кІэкІыкІэ Марыхуьхьаблэ кьэдгъэзэжъыгъ...

— Батыр сэнэхьат зэригъэгъоти, Зэтырах кьыщагъа адэ? — зэхихыгъэм еджэнджэшэу кьэупчІагъ Тыгъанэ.

— Аузэрелплынэу шытэп ар, боу кІэлэ гупкІ,— ыгу кьыдеІэу кьыІуагъ МэшІохъ.— Чылэм илъэс кьэс афэчэмэхьорэ Платыху ошІэба?

— Сыдым фэсшІэн, сэ чылэм сахахьэрэп, сахэкІрэп.

— Ащ иштъуз Пшъашгъэ, пхъэмбгъум фэдэу джашъоу, одэу, пшгъэ псыгъо-Іупсыгъу. Пшъашгъэ нахь дэкІо Іазэ чылэм дэсэп. Пщы Марыхуи, гоцэшхоми, Батыри ары афадэрэр. Мэхьош хэгъэгу тыкьызэрэкІыжъэу, Батыр мафэ кьэс Пшъашгъэ зыфы-ригъэхьызэ, дакІи, бзакІи, хэдыкІыни мазэкІэ зэригъэшІагъэ.

— Зэтырах кьызышъоцшэм, сыдэуштэу пщы Марыху жьугъэпцІэн шьулъэкІыгъэ?

— Сэ ащ сиІоф хэлъэп. Батыр шхьащытІысхьы, Ерыстэм аталыкьыр ары хэкІыпІэ кьэзыгъотыгъэр. Мэхьош хэгъэгум шыцІэрыІо, уай-уай Осырыкьо Аргъуан язгъэІуагъэм ыпху нахьыкІэ уикІалэ кьещэ ыІуи, пщыр ыгъэшэллагъ. Пшгъэшгъэ гьэтэджыпкІэ зэрагъэхьынхэу атІупщыгъэхэри Ерыстэм ыгъэдэІуагъэх.

— Ары шхьам нэужым кьычІэщыжьыгъэба?

— ПцІэу кьычІэмыщыжърэ шьыпкьэу нафэ мыхъужърэ шыІэп, Тыгъан. Бзыикьо заом уІэгъэшхо кьыщытыращагъэу, илъэс хъугъэу Дэщыкьое чылэм ипщ пІэ хэмыкІэу щылыгъ. Ар зэлІэм, пщы Марыху тхьаусхакІо кІуагъэу Осырыкьо Аргъуанэ, мэхьошыпщым, хьэдагъэм шыІукІагъ. Аргъуанэ ыпху нахьыжъ Дэщыкьопщым иныс. Пщы Марыху благъэ къафэхъугъэм ІукІагъэу ыІуи, зыгорэуштэу зыфишІыгъэн фай, ау адырэр хьатэу кьыпымылгъэу, зымы кьыкІэмыупчІэ зэхъум, ежъ ІуупчІыхьэзэ, кьэбар зэригъэшІагъэ. Осырыкьопщым кьуйтІурэ пхъуйтІурэ иІэу кьычІэкІыгъ. ЯтІонэрэпхъур джыри пшгъэшгъэжъый, идэкІогъу мыхъугъэу иунэ ис...

— ГээрэкIопагъэ, пщы Марыхъу хъэдагъэм кызыкIыжы-
гъэгъэ мафэр, дэгъоу къэсэшIэжы,— Тыгъанэ МэшIохъ игушыIэ
Iэпихыгъ, ыIупэ ыIэ Iуиубытзээ къэшхыгъ.— Зыгорэ зэрэхъу-
гъэр зэкIэми къэтшIэгъагъ, ау хъугъэ шъыпкъэр кытэзыIон
шыIагъэп.

— Джэгу зыфашIыхэм, Батыр гуIэнкIэ шъхьафы зызы-
кIишIыгъагъэр джы къэпшIагъэба?

— КъэпIогъахэмэ, адэ къэсшIэн...

Ардэдэм къушъхьэр зэпигъэджэжъэу шхончыо макъэ
къэлугъ. Тыгъанэ ыгучIэ изыгъэу илI зыжэхидзагъ. МэшIохъ
гуIэнкIэ шъузыр IуигъэкIоти, жыхьарзэм фэдэу гъочIэгъ унэм
зычIидзыгъ.

VII

Пщыщэкъо Емыпсых икIодыкIэ лъапсэ горэ фашIынэу
ихъэдагъэ шагъэнэфэгъэ лIыкIохэр пщы Марыхъу ишагу
кызыщепсыыхэм, пчэдыжъ шхэгъур текIи, сыхъатым ехъу
тешIэжыгъагъ. Пщыхэр язакъоу зекIохэу яхэбзагъэпти,
апэрэмкIэ ЧэтэрыкIо Марыхъу гуIытагъэп Елбыздэкъо Чэчанэ
зэрямыгъусэм. ПшитIумэ, ЖэкIагъорэ Къунчыкъорэ, оркъ-
байкол шыу щэкI-щэкI ауж итыгъ.

Пщы Марыхъу хъакIэшпыпчъэр Iуихи, Къунчыкъорэ
ЖэкIагъорэ хъакIэшым зырещэхэм, ягъусэн фэягъэм гу
лытэжыи, лIы зэхэтхэмкIэ кызэплъэкIыжыгъ, нэкIэ Чэчанэ
лтыхъузэ, къэупчIагъ:

— Адэ Елбыздэкъопщыр тэ шыIа?

— Ар къэкIонэу хъугъэп, зиусхъан,— кызэриIокIыгъ
ЖэкIагъо.

— Ащ сенэгугъагъ,— ыпэкIэ тхъуагъэ макIэу кIэшхыкIыгъ
пщы Марыхъу.

— Сыда, зиусхъан? — ин-инэу джэхэшъогум кышызэу-
цокIыгъэ Къунчыкъопщым пэкIэ цунд ишыгъэр нэгугъуапцIэм
шызэригъэфагъ.

— Чэчанэ зыфэдэр сэ зэрэсшIэу о пшIэрэп, зиусхъан,—
хъакIэхэр ыгъэтIысзэ, Очэпщым енэкIэуагъ пщы Марыхъу.—
ЖэкIагъуи шыгъуаз ащ ишэн. Сыд фэдэ Iоф къэтэджыгъэми,
Чэчанэ зэкIэмэ апэ елъадэ, аIошти ашIэшти зэрегъафэ.
ГъэцэкIэным зынэсыжыкIэ, зычIегъэожы. Шъыпкъэба, ЖэкIагъу?

— Шъыпкъэ, шъыпкъэ, кытебгъэфагъ,— Очэпщ ЖэкIагъо
ыпэкIэ тхъоплъ Iужъу кыкIэшхыкIыгъ, ипэIо хъаплъ Iэхъом-
бэшхокIэ ынатIэ тыригъэкIотыгъ. — Сэ ишэн сымышIэ пIонэу,
делэ-делэу шыу щэкI сигъусэу ыдэжъ сызыIохъэм, ышъо

пызыжыгызу пIэм хэлъ. Жызыпеом халэч сишыгы,
сызкIиулагы еIo. Сыд сшIэн, кызгъази, сыкыдэкIыжыгы.
Къунчыкьо дэжъ сыкызысым, лIыр сыдигьокIи лIэу кьэнэжы,
ишыуанэ зетелъзу, ишыу гъусэхэри хъазырыпсэу зэхэтхэу
слэгъугъэти, сигъэгущуагы...

Очэпщ ЖэкIагыо кьэбарыр кымыухызы, Iанэхэр кьагыэ-
сыгы. Къунчыкьопщыр ащ кыгыэгумэкIыгы, нэгу кьопцIэ
зэхэхыгъэм Iэгущор ригъачи, ыпэкIэ шIуцIэ нэмысэу
кыIуагы:

— Джыдэдэм Iанэм тыкыпэкIыгы, Марыху. Мафэ тапэу
гьогу тытехагъэмэ нахышIугъ.

— Ащи игъо тифэжын, чыжэп тыздэкIощтыр, — шхыным
хэмыIэнхэр афидагъэп пщы Марыху. — Моу шъуIэмэ псы
тIэкIу апыжыугъэчи, Iанэм шгукъекIотылI. Шыоу гъунэгъу
чылэ укIуагъэми узеклеуты. Тхьэм пай шгухаI. А такыкь заулэм
кытфишIэжын шыIэп...

ШыпкьэмкIэ, Къунчыкьуи ЖэкIагыуи ашхыгъэ шыIэп.
Iанэхэр рахыжи, алэхэри атхакIыжыхи, сыд, тежъа зыфэпIощт
нэллэгъур Къунчыкьопщым кызедзым, пщы Марыху
кьэгужэжъагы:

— Темыжэзэ, сэ зыгорэ кьасIo сшIоигъу.

— Сыд? — Къунчыкьопщым тэджыжъ шIоигъоу ыкуашьомэ
атырилхьэгъэ Iэ кьопцIэ инхэр зэкIилхьагъэх.

— Зиусхьанхэр, шъуитIуи шыу щэкI-щэкI кыздешъу-
щэжъагы. Сэри ащ фэдиз гъусэ кьэсшIымэ, дзэ псау тыхъушт.
Абдзахэмэ зао ятшIылIэнэу тьякIугъ ашIошын, кьагурыIонэп.

— Ари тэрэз, — кьыдыригъэштагы Къунчыкьопщым. — Тэ
тихабзэхэр ахэмэ ашIэрэп, ашIэнэуи фаехэп.

— Ашыгъум абдзахэмэ кызырядгъэIонэп дзэкIэ макIэу,
хьакIэкIэ башъу кытфэкIуагъэх, — пщы Марыху Къунчыкьоп-
щым арэу псынкIэу кызырэдыригъэштагъэр игопагы. — Шыу
тфырытф шъуигъусэмэ кьахэшгъух, сэри шыуитф гъусэ кьэс-
шIын. Икьунба?

— Дэгы, дэгъу, — кьэгужэжъагы Очэпщ ЖэкIагыуи. —
Кышщытынэхэрэр мыщ кышщытэрэжэх. Мазэрэ тыкьэтыщтэп
ныIа, непэ кьэдгъэзэжышщт...

Оркъ шыу пшыкIуф гъусэ ашIи, пщы Марыху анахыжыти,
азыфагу итэу, ащ кыкIэлъыкIорэ Къунчыкьопщыр ясэмэгоу,
джабгъумкIэ Очэпщ ЖэкIагыо шытэу гьогу техагъэх. Чылэм
дэкIыфэхэ Къунчыкьопщым зи ымыIoу кьамылышгъхьэ-
бгъэнышгъхьэ унэмэ ашгъхьэрыплъэщтыгъэ, щагумэ адаплъэ-
щтыгъ, фый-фэмыеми ежъ ичылэрэ Марыхухьаблэрэ зэригъа-
пшэщтыгъэ, унэ зетелубэгъэ кIэкI цыкIухэу, щагу IыгъэкIхэу

ахилъагъорэр зырыз дэдагъ. Мыхэр, тэ кытэлъытыгъэмэ, нахъ тегъепсыхъагъэу шылэх, ылоштыгъэ, ащ дыхэтэу пщы Марыхъу лIы мэкъэ гъумыкIэ зэпымыоу зыгорэ Очэпщ Жэклагъо феIуатэти, ащкIи ытхъакIумэ кIигъэзыкIыштыгъ. Марыхъу бэ кыIоныр икIасэп, мызыгъэгум ыжэ ыгъэуцурэп. Гукъао зилэр гушылал ало, зыгорэм зэредзэн фæе, зэриложыгъ Къунчыкъо, ау амал иIэу ышхъэ кыпфырихыштэп.

— Ары, зиусхъан,— лъэшэу хэхъапщыкIыгъ Жэклагъо,— гушIуагъорэ гуIэгъурэ зимыIэ шыIэп. Ыпэрэ мафэм шъушакIоу, зыжъугъатхъэу мэзым шъухэтыгъ, кыкIэлъыкIуагъэм Емыпсых тхъамыкIэр шым раупкIэхыгъ. Уадэжъ къэмыкIогъагъэмэ...

— Ар умыIо, Жэклагъу,— фидагъэп пщы Марыхъу,— лIырмышэсэу епсыхыжэрэп, аужырэу зыщепсыхыштыри езыгъэ-псыхыштыри ышIэу цIыф кэхъыгъэп.

— Къыбдесэгъаштэ, Марыхъу,— ахэгущыIагъ Къунчыкъо-пщыри,— пхъонтэ кIоцIыми, къэсыгъэ хъумэ, аджалым укы-шигъотышт.

— Тыгу мапэшъ, пкIэ имыIэжъми, тшIошIырэр къэтэлло нахъ, лагъэр къэбгъэхъужьын плъэкIыштэп,— мэкъэ псыгъо чаныр ригъэфэхзэ, кыIуагъэм зэрэфэмыежыр Очэпщ Жэклагъо агуригъэIуагъ.

— Шъо шъулоштыр сшIэрэп,— мэкъэ шъэбэ дэгущыокIэ кыыригъэжъагъ Къунчыкъопщым,— пщы Емыпсых къэхъулIэгъэ тхъамыклагъор сыгу къэмыоу кызышIошгъумыгъэшI. Тэ, пщыхэм, ар тынэтIэгу итхагъэу Тхъэм тыкъегъэхъуштын, тащыщэу зырыз дэд жъы охъуфэ дунаим тетырэр. ТикъэхъукIэ зэкIэми зэфэдэ, тилIэжъыкIэ зэфэшхъаф нахъ...

— УигущыIэ зыщымыгъэгъупш, зиусхъан,— къэпсынклагъ пщы Марыхъу,— а къэпIуагъэм сыгу кыыгъэкIыжыгъэр ары. Мары, Жэклагъуи кыIуагъ, зыдгъэтхъэнэу шакIо тыкIогъагъ, ау зэрэхъугъэ шыпккэр шъослон: а мафэм тыхъаулыягъ, къэты-шэкIугъи шыIэп, Емыпсыхи игумэкI тезгъэун сIуи зыдэсцэгъагъ шхъам, згъэчэфыни зыхэт гупшысэр шхъарысхыни слъэкIыгъэп. Зихъадэгъу къэсрэм имышэн къештэ зэралорэр шыпккэ. Моу зэкIэми запэIуидзэу, зыми ыгу химыгъэкI шлоигъоу, шэкIоными фэмыеу сигъусагъ. Ащ гулъысти, ежъэжъын зэхъум, ядэжъ нэгъэсыжъынэуи еслогъагъ, ау кысфидагъэп... Джы къало, зиусхъан, къэбгъэжъэгъагъэр къэхъыжъ...

— Сэ къасIо сшлоигъор ары,— пэкIапцIэр IэпитIукIэ ыгъэши, игущыIэ кыпидзэжыгъ Къунчыкъопщым.— Емыпсых къэхъулIагъэр, Iо хэлъэп, гукъэошхо сщыхъугъ, джыри сыгу икIырэп, ау сыдыкIэ тыамал, хъуштыр хъугъахэ. О, Марыхъу, Пшызэ чыжъэу упэIудзыгъэшъ, ащ фэдизэу зэхапшIэрэп,

кѣбархѣри шлагѣу кѣонѣсрѣп. Сѣ сызѣздзѣрѣр лѣпкѣым кѣырыкѣоштыр ары. Темыр лѣэныкѣомкѣлѣ гѣунѣгѣу кѣытфѣхѣугѣэхѣм тыщагѣѣэнкѣлѣ сыгѣугѣѣрѣп. Зѣ лѣы гѣашѣлѣ фѣдиз хѣугѣѣ Пшызѣ кѣызѣпырыкѣлѣхѣу а шыу сырыф нашѣхѣомѣ кѣызырагѣѣжѣагѣѣр. Сѣ ашыгѣум илѣѣс тѣокѣ горѣм ситыгѣѣн. Гугѣу зѣмышѣлѣрѣм тынчыр зѣфѣдѣр ышѣлѣрѣп, дѣы нѣс цѣыф афѣдѣу тыщѣлѣагѣ, дѣы гугѣу мыухѣжѣым тыхѣхѣагѣѣкѣлѣ сенѣгуѣ тѣтѣ зѣлом, аш фѣдизѣу Пшызѣ кѣыб щыхѣурѣм зыкѣлѣигѣѣгѣумѣкѣлѣрѣр кѣызгѣурылѣогагѣѣп. Зѣ дзѣпѣщѣ шѣхѣѣпсыгѣо горѣ кѣафагѣѣакулѣи, Пшызѣ лѣушѣо пытапѣлѣу кѣылѣуигѣѣгѣуцагѣѣм гѣунѣ илѣп. Пшызѣ пѣблагѣѣу щыс чылѣэхѣм чѣшрѣ кѣѣатеохѣшѣ, тырагѣѣстыкѣлѣых, унагѣохѣр зѣрапѣхѣох.

— Мамырѣу псѣухѣ ашѣоигѣѣомѣ, тѣ тиѣхѣри атерѣмыбанѣх, — дысѣу кѣыдзыгѣ Очѣпцѣ Жѣклѣагѣо. — Адыгѣр ѣсагѣ ымышѣлѣрѣм, имылѣѣпкѣѣгѣум ибылым кѣытырихѣымѣ хѣунѣу, ар лѣыгѣѣкѣлѣ ѣлѣытѣ.

— Ащи шѣыпкѣѣ хѣлѣ, — имыгѣопѣ шлагѣоу, ымѣкѣѣ дѣгу шѣабѣ рилѣашѣѣозѣ, кѣыдыригѣѣштагѣ Кѣунчыкѣѣопшѣым. — Тызѣрагѣѣсагѣѣр ары, Жѣклѣагѣу, ау тыгѣѣоным гѣуанѣ уѣшѣыжѣы зѣралѣорѣр тѣрѣз. Тѣхѣамыклѣагѣѣор а сырыф нашѣхѣомѣ адыгѣ тѣѣклѣоу атеорѣр яушѣхѣагѣѣоу чылѣ псѣухѣр зѣрѣтырагѣѣѣстыкѣлѣрѣр ары. Аш кѣыблѣкѣлѣыхѣу, тыгѣужѣым ыулѣшхѣурѣр ѣшхѣжѣы зѣралѣоу, тѣри кѣытѣнѣсынхѣм ищынагѣѣо щылѣ.

— Ар кѣытѣмыхѣулѣѣным пай, Кѣунчыкѣѣу, чѣлѣпѣлѣу тызѣрытыр зѣдѣтшѣѣжѣѣу, дѣа тыгѣужѣѣу зѣфапѣлѣорѣм хѣѣхѣр зѣрѣпыбанѣрѣм фѣдѣу, тызышхѣыштѣым ыжѣ тыдѣмыуцоу, ышѣѣ итымыгѣѣкѣлѣу тыдѣпсѣун фай, — Жѣклѣагѣѣо ынѣгу зѣхѣгѣѣхѣагѣѣу, губѣжыгѣашѣѣоу кѣыдзыжѣыгѣ.

Аш пщы Марыхѣу кѣыхѣыригѣѣхѣыгѣ, ѣжѣ шыихѣѣу дунаим тет пѣонѣу сыдѣуштѣу кѣѣгушылѣѣра, ылѣагѣ, ау ѣжѣ клѣлѣзѣ ригѣажѣи, тыгѣѣони, тѣхѣыни, укѣыни кѣымыгѣанѣу мылѣку угѣѣоинѣым зѣрѣпылѣыгѣѣр ышѣхѣѣ кѣѣѣожѣыгѣ, кѣыздизыгѣѣр ымышѣлѣу, Мѣшѣлѣохѣ ынѣгу кѣыклѣѣуцагѣ. А клѣлѣр, ылѣагѣ, пщылѣлѣу кѣѣтѣджыгѣѣмѣ, пщылѣ шѣхѣѣуфѣным ѣсагѣ сшѣлѣшѣыгѣ шѣхѣам, адыгѣ пѣгѣгѣѣшѣхѣѣлѣѣшыгѣѣр ылѣ хѣлѣѣу сиунѣ исыгѣ, хѣмылѣыгѣѣми, сикѣлѣлѣ гѣусѣ фѣсшѣлѣзѣ, згѣѣгушхѣуагѣѣ. Цѣыфѣым ѣжѣ зѣримышѣлѣжѣрѣ кѣѣхѣулѣлѣрѣп... Клѣо, хѣугѣѣ, пщылѣ клѣлѣѣжѣым сѣгѣупшысѣнѣу сыдѣклѣ былым, моу зѣ Абдзахѣ тыкѣыгѣѣкѣлѣжѣ, сѣ аш ижѣ клѣклѣы фѣсшѣлѣышт...

— Жѣклѣагѣу, — пщы Марыхѣу ынѣ зѣжѣу шѣуцѣлѣхѣр кѣѣлыдыгѣѣх, ышѣхѣѣ псыгѣѣо папцѣлѣ пагѣу ылѣѣтыгѣ, — адыгѣмѣ укѣамылѣфѣыгѣѣ фѣдѣу ямышѣыклѣу укѣѣгушылѣ, о шыихѣѣу дунаим утѣта?

— Сышыиых сlorэп,— зэкIэкIуагъэп Очэпщ Жэклагъо,— сяти сятэжти япсэукIагъэми сыщыгъуаз. Сэ сыгъхэкIэ тыгъонхъункIэныр емынэузы сэлъэгъу. СыщыIэн сIомэ, сызэрэщыIэн сиI, сицIыфхэр згъэлажэмэ, сфикъун къалэжы.

— Ашгъу, арэп Iофыр зыфэгъэхыгъэр,— гушыIэ зэфэдз-зэдаом бырсыр къыкIыным тештыхъэу, Къунчыкъопщыр пщитIумэ азыфагу ихъагъ.— Сэ къызесэгъажэмэ къэсIогъагъ, пщы Емыпсых тишгъэогъум къехъулагъэр гукъэошхо къызэрэс-сыхъурэм изакъоп, тэ, адыгэ лъэпкъымкIэ, тизэхэтыкIэ тхъамыклагъу. Тэр-тэрэу тызэрэшхыжы, тызэрэгъэкIодыжы, тызэрэубыжы. ТызыгушыIэкIэ, лъэпкъым ынапэр тэры тэIо. Тызидемыплъыхыжъэу, тшгъхэ темыгупшысэжъэу зытэухыжы, зэо-банэмэ тахэкIрэп. Муары, бзылъфыгъэ Iуш горэм лIыжъ хъугъэ пщыр зельэгъум, пщы жэкIэф сымылъэгъугъэр ыIуи, ыгъэшIэгъуагъ. Тиакъыл зэхэлъэу, тызэгурьIоу тыпсэурэп, тэр-тэрэу тызэрэукIыжмэ, нэмыкI лъэпкъыхэм сыдыкIэ тыкырадзэн. А сырыф нашхъохэр Пшызэ къызэпырыкIхэмэ, сепэтым тыклагъэкIын.

— TIэхэр едзыхыгъэу тыщысмэ, шыпккъэ, зи тагъэIонэп, ау тэри шхонч гъуакIи, сэшхо гъэбзакIи тэшIэ. Армэ зыхъагъэхэр, Чэтыунэ къыщыкIэтыдзэнышъ, Къалэ зыфалорэмкIэ тыкIэкIыжъэу Пшызэ нэпкъ къытетIысхъагъэхэр зэкIэ тедгъэ-тэкъунхэба,— ыгу къыдеIэу, мэкъэхъу пытэкIэ къыIуагъ пщы Марыхъу.

— Ахэмэ акIыб дэтыр тэ пхышщт? — ымаккъэ лакъырдыгъэ кIэлъэу ыпэкIэ лъэныкъо щхыпэкIэ дищэягъ Къунчыкъопщым.

— Хэт акIыб дэтыр?

— Ее, Марыхъу, ара пшIэрэр. Сэри аушщтэу къысшIошIы-щтыгъ,— игъусэмэ амышIэрэр зэришIэрэм рыкъэеу, Къунчы-къопщым ымаккъэ ылгъэкIыгъ.— Модэ Къамытыкухъаблэу тэлаом цIыф къыздимынэжыгъэм къыдэхъэгъэгъэ кIэлэ гъэсагъэм къыIуатэщтыгъэр пшIагъэмэ.

— Хэт, хэт пIуи? — къэпсынклагъ Жэклагъо.

— Ашгъу, сыда ыцIагъэр ащ? Ары, Мышгъэкъо Уцужыккъу. Илъэс тIокIитIу фэдиэ ыныбжыгъэн. Хъатыу Пакъ аIоу оркъ фэшIыгъэу чылэм дэсыгъэм инысэ ригъэдженэу фиубытыгъагъ. Пакъэ кIоцI уз Iае къыштагъэу сымэджаплгъэ ыдэжъ сызэкIом, а Мышгъэкъом гушыIэгъу сыфэхъугъагъ. ИтеплгъэкIэ илъэс щэкI горэм ит пшIошIыни, къопцIэ зэпэхъурэе цIыкIоу, ышгъхъаци зы фыжъ налгъэ химыдзагъэу, IэпкIэ-лъапкIэу, шыабэу, зэгъэфагъэу гушыIэу апэрэ лъэгъугъом сехъопсагъ. ГушыIэм тыхэтзэ, сэщ нахъи илъэситIукIэ зэрэнахыжыыр зысэшIэм, згъэшIэгъуагъэ. Ары, а Уцужыккъом Урысыер

зэпикIухьагь, Бытырбыфи, Мэскэуи адэсыгь. КIэлэ Iэтахьоу янэшым Бытырбыф зыдиши, ригъэджагь...

— Тыдырэ чылэ шыщ зигугъу къэпшырэр? — цыхъе ымышIэу пшы Марыху къэупчIагь.

— Къэбэртэе тIуакIэ шыщ, ау кым-сыми хэмытэу, тэш фэдэу мэгущыIэ,— зыпкъ итэу икъэбар къыпидзэжыгь Къунчыкьоппым.— Мышъэкъом зэриIорэмкIэ, урыхэр мацIэм фэдэх, шыоу мазэрэ укIуагъэкIи ятемыр гъунапкъэ унэсыштэп. ТыгъэкъокIыпIэмкIэ бгъазэмэ илъэс гъогу пфикъушт. Ащ сьдэуштэу уезошт, зиусхъан?

— АрсIагъэ пшIошIа,— пшы Марыхуымакъэ къефэхыгь,— ау дунаим ызыныкъо фэдиз мэхъухэми, шIу ядгъэхьынэп, къытферэмыжэх.

— Мышъыпкъэ къэпIуагъэп, Марыху,— ыгу кыдеIэу щыхыгъэ Очэпщ ЖэкIагъо.— Шъэожьер кыюзэоажмэ, унэгущэхъэ къыритхыхъуи кыхэкIы...

Ардэдэм мэкъумэщышIэ лIы тIурысэ горэм шъэуитIу игъусэу тамэкIэ пхъэ къахъэу алуупIагъэх. ЛIыри кIэлитIури гъогум дэххи, пхъэ тэмэрыхьхэр агъэтIылыгь, пшымэ шIуфэс къарахыгь. Ащ фэдэкъабзэу, оркъ шыухэми шъхъэкIафэ къарахи, къызаблэкIхэм, пхъэ тэмэрыхьхэр аштэжьи, гъогум тыхъажыгъэх. Ахэмэ Къунчыкьоппшыр афызэплъэкIи, Марыху зыфигъэзагь:

— Зиусхъан, учылэ фэшIыгъэ хъазыр, тамэкIэ пхъэ къэзыхьырэ дэс Iоу сшIагъэп.

— Мыр бэшIагъэп сичылэ къыздэхъажыгъэр, тхъамыкIэ гупцIэнэжъ гор, лъэIони убзэни ышIэрэп,— пхъэтэпэмыхъ ышIэу пшым ынэгү зэригъэлъагь.— Згъэзэжмэ, пхъэ кухитIу горэ фащэнэу ясIон.

— Ащ фэдэхэри афэошIа? — ыгъэшIагъоу ЖэкIагъо ышъхъэ къыпхъотагь.

— Мош фэдэ лъапцIэхэр зыдэбгъэделэхэмэ, етIанэ псым хэт пIоми пфыхэтыштых, ЖэкIагъу,— ушый макъэкIэ кыIуагъ пшы Марыху.— О сэ сIорэр умыIонэу непэ тхъэ пIогъэн фае, ау ош нахъ чыжыаIоу сэллэ, зиусхъан. Гопэгур льфи, зэгоутыр къыльтфыгъ зэраIоу, абдзахэмэ зыкызэрэшIыштым сэ сегъапэ, сишъэогъу къехъулIэгъэ тхъамыкIагъом сыгу зэгугъэуты, Къунчыкъо неущ къытэхъулIэн ылъэкIыштым зэредзэ, о шъэожьеми унэгү къыритхыхышт оIо. Кыребгъэтхыхымэ, къыритхыхыныр хэгъэкIи, птыкын зыкычIидзэнышгъ зэпишхыкIынба. Ы, Къунчыкъу, пIэ едзыхыгъэу угъольмэ, сабыл лъэрыкIоми унэ кыырикIын...

— Зиусхъанхэр,— игушыIэ зэпишзэ, Къунчыкьоппшыр ишъыпкъэу къалуплъагь,— шъузэмыIойжэй... Непэ, ЖэкIагъу,

гъэшІэгъонэу угъэпсыгъ, зыми цыхъэ фэмышІэу... сенэгуге утхьагъэпцІыкІэ, ы?

— Сэ тхьагъэпцІыгъэу сшІэрэмкІэ чыжъэу укІонэп, зиусхъан,— чэфынчъэу кыуупсэлъыгъ ЖэкІагъо.— Мы тыздакІорэм кыкІын зэрэщымыІэм сегъэшэнычъэ.

— Ы? Сыда кызыкІимыкІыщтыр? Сыдэу пІорэ о, Марыхъу?

— Даур СэпэрыкІоу тызэкІолІэштым сыкыигъэпцІэштэп,— ицыхъэ зытелъыжъэу кыІуагъ пщы Марыхъу.— Абдзахэмэ ащ иІуи ахэхъэ, ищынагъуи атет. Къэбар лъапсэ ешІэмэ, кыйтиІошт, ымышІэмэ, зышІэрэм кыыригъэІошт.

Очэпщ ЖэкІагъо хафэу ІущхыпцІыкІыгъ нахъ, зи къапиІожыгъэп...

Абдзэхэ чылэу кІэй тІуакІэм дэтэкъуагъэр, къушгъэхътх мылгагэм шыухэр зытэхъэм, Іэгум илтым фэдэу къэлъэгъуагъ.

— Муары,— шыукъамыщымкІэ кыгъэлъэгъуагъ пщы Марыхъу,— чылэгу шъыпкъэм мо унэ кІыхъэ лъагэу хьакІэ-щышхор зыпэІутыр ары Даур СэпэрыкІо зыщыпсэурэр. Абдзахэмэ пщы тиІеп аІо шъхам, тэ типщы унэ анахъ инхэр пщагъэгъупшэу, ежъхэм яфэкъолІ фэшІыгъэмэ яунэхэр къахэщых...

Ишъэогъухэм язэдэо гумэкІхэр зэраухыгъэр пщы Марыхъу иаужырэ гушыІэхэм къаушыхъатыгъ. Ар кыызфигъэфеди, Къунчыкыопщым Очэпщ ЖэкІагъо зыфигъэзагъ:

— Зиусхъан, къаІотэжъэу зэхэпхыгъэмэ, тятэжъ пІашгъэм ыкъуищ Бжъэдыгъу зэфагощыгъагъ. Анахыжъ Чэчанэ Пщыщэрэ Псэкъупсэрэ азыфагу илъ чІыгухэр ратыгъагъ. Агу къыфэрэ Хъымыш Псэкъупсэ кІыб щыублагъэу Инэм нэс пщыпІэ фэхъугъагъ. АнахыкІэ Мышъэост Псыфабэ щегъэ-жъагъэу, Жэнэ лІакъохэри къыхиубытэу ыІэ ралъхъэгъагъ. Мышъэост ыцІэ сэхъу къэнэжыгъэп, ауджы кызнэсыгъэм тэ талъэныкыокІэ къэгъэзагъэхэм чэчэнаекІэ тызэджэжы, Псэкъупсэ зэпырыдзыгъэхэм хъымышыцехэр араІо... Сыдэу пІорэ о, а лъэхъаным талъэныкыо хабзи здэлужыи нахъ илты-гъэба? Джы чылагъо пэпчъ пщыгъо-тетыгъор ащытыубыты-гъэшъ, тызэдэожы, тызэфычІэплъы, нахъ лъэшыр тэзэрэгъа-шІэрэп...

— Къунчыкыу! — нэгуге жъоплъ тхьагъэпцІыкІэ кыреплъэ-кІыгъ ЖэкІагъо.— Бжъэдыгъу зэрэщытэу шъо шъуІэ илтынэу, шъош фэшгъаф пщы лъэпкъ Тхъэм кыгъэхъугъэп пшІошІа? Чэчани, Хъымышци, Мышъэости анахъ цакохэп тикъоджэп-щыхэр. ЯцІыфыхэри агъэдаІох, ящынагъуи атет...

— Ашъыу, арэп сэ кыызгъэкІыгъэр,— кІильэшъужъэу ригъэ-жъагъ Къунчыкыо.— Зэшмэ тетыгъор аІыгъыгъэмэ, цІыфхэри чылэхэри нахъ зэгугагъэІонхэеба сІуагъэ нахъ.

– Мышгэост икЭлэ цЫнэ цЫкЮу бгэжтым ыхыгыгагэм шгукызэрэтекЫггэм пае, тэщ нахь Іуши нахь лгэши шгухгун ытгэкЫштгтп, – кгэгубжгу кгыригггжггг ЖгкІаггг.

– Ее, джы шьуэхэьяжыгэр сшгэрэп, – кьажэдэлагь пщы Марыху. – Шьжыугэт! Шьупщыба хьашхым, кгэлэцгькүмэ афэдэу, тэ тиун, шьо шьуиун шьуЮу... Абдзахэ тыкьэсыгьах...

Пшцы шыгуишэу яшбоҥукІэ тегъепсыхагъэхэу, адыгэ пэло
лҕагэхэр зышгъхэрысхэу, оркъ шыу купыр зыуж итым чылэм
хэт шыҥукІагъэхэми – хулыфгыи бзылыфгыи, ини цыҥкуи, –
зыпари кӕапылтыгъэп, кІом дыхэтэу шуфэс кӕазыхыгъэ
зырызхэр кӕахэкІыгъ. Кӕунчыкӕопшыми Очэпшыми аш
кӕахыригъэхыгъ, нэплӕгъу гукъэо-гумэкІыр пчӕагъэрэ пшцы
Марыху кыфадзыгъ. «Шӕумытхытх, нахъ баҥорэ абдзахэмэ
шӕуакъыхахъэмэ, шӕуесэжышт, – ыгукІэ шхыгъэ Марыху, –
мышэмэ пшым нахы цур нахъ агъэлӕпІэ, – ыҥагъ, – сэри
бжъым сукІэтыгъэмэ, нэмыкІ кӕыхэсымыхыныекІи мэху...»

– Зиусхъан, – Къунчыкъопшым ымэкъэ дэгущо пщы Марыху игупшысэхэр зэпичыгъ, ау зызфигъэзагъэр Очэпщыр ары, – самбырым ычІэгъ дышгъэ чІэлъ, уигубжи, уиджэнджэши, уицыхъемыш Іи зыщыгъэгъупш.

ПэкIэ тхьоплэ Iужьум макъэ ымыгъэIоу кыкIэщхыкIыгъ
нахь, Очэпщ Жэклэгъэ зи кыриIожьыгъэп, мы Къунчыкьо
къуапцIэ, ыгукIэ ыIуагъ, ыпшэ кIыхьэ-кIыхьэу, сэмэркъэукIэ
зэхэгъэуагъ пIонэу, къорэкъонщэху шхьхьам, гулыты
акъыли иI, ятэ IуыжытIым бэ кIэрихьгъэр...

ХьяКэшышхом пэИудзыгэ шышЮлүмэ апашьхэ апэ шым
щепсыхыгээр пщы Марыху, ащ ыуж Кэунчыкэопщыри
Очэпщыри, игупшысэ зэрэхэтэу, кэазщыруц шыабэм хэуцуа-
гэх. Оркэ шыүми зырапхьыхыг.

ХyakIэмэ кызырэямыжэщтыгэр кыхэхэшу, ицыябгэ
ыгэзупкIапкIэмэ ипaIо ыгэтэрэзыжэзэ, жкIэ-пэкIэ кэрабэм
нэгүф нашхьор кыхэхэшу бысымыр кьапэгьокIыг.

— Мыдэ мы слъэгъурэ! ХьэкIэшхохэр тиIэба ашыгъум, —
Гупэщх нэгущIоу Даур СэпэрыкIо ылитIу щэгигъу пщы Марыхъу
кыпэгъокIи, ыIапэ кыубытыгъ. — Сыхэукъомэ, шыутIуи
кысфэжъугъэгъу, нахыжъыр сшIэрэп. Нахь иныр нахыжъ
зэраIоу, оркIэ кьезгъэжъэн, — Къунчыкъопщым ыIапэ кыфи-
щэгигъ.

– Ухэукъуагъэп, нахыжъ, – ІугушІуагъ Къунчыкъуи бысымым, ыІапэ ыубытзэ, – сынахъ иным изакъоп, сынахыжъ.

– Зы мафэКІэ нахыжъышъ, зегъэшІэгъожы, СэпэрыКІу, – сэмэркъэу Іэпэубытыр ЖэКІагъуи бысымым пигъохыгъ.

— Зимыгто хяклэр гуих ало, СэпэрыкIу, удгэштагэми сшIэрэп,— шхыпэ макIэр ынэпэ кьопцIэ бгьузэ зэрэтелгэу, пшы Марыху бысымым ытамэ ыIэгушгэ шгабэу тырильхагь.

— Шгэогур кызыпфэклоштым пIальэ иIэп, Марыху,— пкыи ищыгэа пытэр бзэпсым фэдэу зэкIэклэу, ЧэтэрыкIо Марыху тIэклэу ельэгэклэу, хяклэщымкIэ зигьази, Iэ ышIыгь, нэплгэгьу фабэклэ кьалуплгээ, кыхиггэхьожыгь: — Тхэм пай шгьеблагь, сигуапэ бысым сызэрэшгушIыгьэр...

Хяклэшч унэ хэхыггэм пшыхэр ихэхээ, Марыху нэчапэклэ ыльэгьугь СэпэрыкIо ыкьомэ оркь шыухэр адырэ унэу хяклэшым кыпытым зэрэраггэблаггэхэрэр. Ар гуапэ шыху-ггэу Марыху хяклэшым ихы, чIыпIэ ггэшIуаггэу бысымым кыыриггэльэгьуггэм шетIысэхыгь, иггусэхэри СэпэрыкIуи зэгупсэфхэм, нэIуасэ зэфишIыггэх. ЗэлукIаггэхэр ибэ нахьыбэу зыггэгумэкIхэрэр Пшызэ шгольыр гупсэфыггэ зэримылгьыр арыти, Даур СэпэрыкIо кьэупчIагь:

— Сыд шгуальэныкьэ шыкьэбар, кьэээкьхэр кышпгонэсха?

— Тхэм ыIомэ, мамыр,— ыIуагь Марыху,— тэ гумэкIы-ггэошхо игугьу пшIынэу тиIэп, ау Кьунчыкьэ кызыэриIорэмкIэ, шапсыггэхэмрэ кьэээкьхэмрэ зэрэшых. Ггэрэклэклэ, шгэори зэхэшгухыггээн фай, Пшызэ кызеггэштым, мылымкIэ икIыхээ, пытапIэхэр, кьутырхэр зэрапхуаггэх. Мыгьи, мзэишчыкIэ узэклэIэбэжымэ, шапсыггэа шыу мин фэдиз Пшызэ зэпырыкIи, Тимошкэ кьутырым фаузэнкIыггэа, псы нэпкьым дэжэ кьашыпэггэокIыггэа кьэээкьхэр зэкIадзэхи шгьхам, топхэр ахэтэу кьафэсыггэа IэпыIэггым хьалэчыр кьахиггэхьагь. Ар кьэээкьмэ кьыпфаггэггуна, яатаман Бурсак дзэшхо Пшызэ кыизэпыриши, чылэ заулэ тыриггэстыкIыгь. Джыри непэ-неушгэу кьатеонэу зеггэхьазыры аIуагь.

— Шапсыггэмэ сыда афэмыггэотрэр, пачьыхьэм идзэ текIонхэ зэрамыльэкIыштыр ашIэрэба? Сэ слгэкIэу абдзахэхэр кьэээкьмэ язггээзоштхэп,— ынэ шэггэошгэ Iушхэр нэпIэ пшыггэмэ кьачIэклэотэу, хэгубжыкIыгь СэпэрыкIо.

— Ар ошIа, СэпэрыкIу,— мэкгэ дэгү шгабэклэ гушыIэм кьыхэхьагь Кьунчыкьэ,— Бзыкьэ заом иггэом кьэээкьхэр кызыэрэддэIаггэхэр шапсыггэмэ аггэггун альэклрэп. Заор раггэ-жэным ыпэклэ ошхышхо кьэшхи, бггуитIумкIи гынэу аIыгыр ыггэуцIыныггэа. Кьэээкьхэр ашч фытеггэпсыхьаггэхэти, ошхыр зытеужым, гын ггушгэа пшы-оркьымэ кьаратыггэа, топхэмкIэ, шхончыхэмкIэ шапсыггэхэр раггэтэкьохыггэаггэх...

— Ашч сышчыгуаз,— Даурыр фэлээу гушыIэр Кьунчыкьэ Iэпихыжыгь.— Тэ тальэныкьэ икIыггэхэри шапсыггэа фэкьо-лIымэ ахэтыггэх. Ар блэкIыггэа Iоф. Непэ тызэгупшысэн фаер

нэмыкI. Узфыримыкыуштым уемыбэн, аIо адыгэмэ, пкIэн-чъэкIэ уекIодылIэшт.

— Шапсыгъэмэ Бзыикъо заом ыуж зыкъашIэжбын альэкIрэп,— джыри шыабэу гушыIэм кыхэхьагъ Къунчыкъо.— ЛIэкъольэшхэр кызыхафи, зэкIэми тызэфэдэу тышыIэшт залуагъэм ыуж, Бжъэдыгъуи, КIэмгуий, Абдзахи, Мэхъоши, Къэбэртэе тIуакIи зышъхъэ ащезыхьыжъэжърэр зэкIэ якIолIэжбы, техын-хъунIэным фэкIэшчыгъоу ахэхьагъэм гъунэ иIэп. Ахэмэ Шапсыгъэ хэгъэгур агъэустхъо...

— Ашыу, дэхэкIаеу зэхахъэхэу, къэээкъ благъэхэр ашыхэу, щэф-щэжбыным зырагъэубгъоу зэ рагъэжъэгъагъ. Заом нахьи ар нахышIуба, ы, Марыхъу? — упчIэ нэплъэгъу хьалэлэр СэпэрыкIо ишъэогъу кыпигыохыгъ.

— Заом ыкIэр хъэдагъ, СэпэрыкIу, итIур зэфэдэ хъуна,— ежъ зыгъэгумэкIрэ гушысэм зэрэхэтыр мыгъуашэу, зытегушыIэхэрэм шIагъоу зэрэфэмычэфыр ЧэтэрыкIом кыхэхыгъ,— ащ нэмыкIыбгъу горэм ыгу тефагъэпштын сэ сэлэ.

— ОIоми, тэрэз,— фэчэфэу кыдыригъэштагъ Даур СэпэрыкIо.— Тигъунэгъу тишIумэ зыгу темыфэнэу, тыркүмэ афэшъхьафэу, хэта шыIэр? Ежъхэр тIэкIу тешIэ къэс Урысыем къезаох...

— ГушыIакIэ зымышIэрэм ышIэри фэлотэжърэп зэраIоу, сэ шыугу римыхьын къэсIонкIи хъун, ау... — Очэпш ЖэкIагъо кыригъэжъагъэр зэпигъэуи, лIишым зырызэу аIуплъагъ,— зытетыр пIон хъумэ, а къэээкъхэр кызырытIысхъэгъэ чIыгухэри адыгэмэ яягъэхэба? Яягъэх. Тен Iушъо нэххэу тильэпкъэгъухэр исыгъэх. Нэгъойхэр мацIэм фэдэу къибанэхи, Пшызэ кIыб кыятагъэунэкIыгъагъ. Урысхэр зэфагъэхэмэ, а инэрал нэгъуджашъом нэгъойхэр зыреукъэбзыкIым, тичIыгухэр кытитыжын фэягъ. Къэээкъхэр къащэххи кырагъэтIысхъагъэхэшъ, зыми имые чIыгу нэкIхэр псэупIэ афэхъугъэхэу альытэ.

— БлэкIыгъэм укIэлъэожьыкIэ, сыд пкIэ иIэжъ, ЖэкIагъу,— СэпэрыкIо ынэ шэгъуашъохэр плъызэу макIэу IушхыпцIыкIи, дэпкъым пылъэгъэ сэшхохэм, къэлатхэм, цубжъэ къэгъэшыгъэхэм нэплъэгъур атыридзагъ.— Зэгорэм тяти кIэлагъэ, мы сэшхохэр ыгъабзэу, икъэлатхэмкIэ мыохъоу, хъохъубжъэ кыратмэ ыIоштыри ышIэщтыри ышIэу, зыхахъэрэм отыгур щифыгыгъ, джы шыIэжъэп нахъ. Непэ тызэрыуцогъэ чIыпIэм тежъугъээзэгъ...

СэпэрыкIо кышыIыгъэ псалъэм Къунчыкъуи Марыхъуи дырагъэштагъ. Ардэдэм Iанэхэри бысым кIалэмэ хьакIэным кырахьагъ. ХьакIэмэ зарагъэтхьакIыгъ. ЗэраIорэ шымыIэу шхэхи, Iанэхэр зырахыжъым, джыри урыс-адыгэ Iофым

падзэжыным тештыхэу, кызыфэкIуагэхэм ышхэ кырихыным ЧэтэрыкIо Марыху дэгузэжуаг.

— Зэкшош пстэури зын кыльфыгэп, СэпэрыкIу, зын кыльфыгэхэри зэшэогу хурэп,— чыжэкIэ кыригэжаг Марыху.

— Ар шыпкэ,— кэпсынклэг бысымыр,— ИтIур зэрэ-мытхакIэу зэрэшIэрэп, тэри тызэлумыклэгэмэ, шэогу тызэфэхуштыгэп.

— Ары сэри сIорэр. Сянэ кыльфыгэм фэдэу сыкыо-мыплыштыгэмэ, мыхэмэ апэ сыкыуцоу уадэжэ а IофымкIэ сыкыакIоштыгэп...

— Сыд кэххугэ, Марыху? — ышэ зэокIызэ, СэпэрыкIо кыкыришыгэ.

— Анахэ шэогу благэу талэныкыокIэ сIагээр, ори ар дэгшоу пшIэштыгэ, Пшышэкшо Емыпсых, шыу заулэ игусэу иш раупкIэхыгэ, тыгоснахыпэ дгэтIыльыгэ...

Даур СэпэрыкIо кIэкIэу кэтэджи, лишым аIапэ кыу-бытызэ, ыгу хэкIэу кыIуагэ:

— Тхэм ужыпкэ мафэ шуфешI, Тхэм джэнэтыр кырет...

ЛIыхэр зэтIысыжхэм, Марыху кыригэжагээр лIы-гэкIотагэ:

— Хэдагэм тыхэтэу Емыпсых кIодыкIэ фэххугээр кытаIуагэ. Уичылэ шыш...

— Сэ чылэ сIлэп, Марыху, сэри зы унагоу мыш сыдэс нылэп,— кыгэтэрэзыжыгэ бысымым.

— Кысфэгэгэу, СэпэрыкIу, есэрэр сыд аIорэ? Шыуичылэ шыш Едыдж Кэлэубатэ нэмыкIлэп зэкIэми аIуагэ Емыпсых зэкIодыллагээр...

— Сэ укысэдэлүштмэ, Марыху, хыкIэц кэбари тхэ-усхэкIо кэбари уарызгэгүшылэштэп,— зэхихыгээр ышIошгэ зэрэмыхурэр бысымым ынэгу кыкIихыгэ.

— ЗэкIэми зэдырагаштэу аIорэм лэпсэ имылэу шытэп.

— ЛIитIумэ сыд азфагу дэлыгэ?

— Зэгорэм хылүшшом шызэлүупIэгыгэх. Емыпсых, ошIэба, кыаигэ хэзырэу шытыгэ, шххэкIоштэпхагэ...

— АдыгэлI плэггуга о мыпагэу, мышххэкIоштапхэу, ыгу кыпылгэдэрэр ымышIэу?

— Шыпкэ, ахэр зэкIэ адыгэ шэн, ау мыдырэм ригэлы-екIыштыгэ. Кэлэубатэ кырихыгэ шххыкIор фиггэгун ылэкIыгэп, шыуичылэ нэггуаджэкIэ кыкIуи, лIым ишэожые шIуитыгугэ...

— Шорэрсидсэлэ?! — зыкыдиIэтызэ, хэкукIыгэ СэпэрыкIо.— Ар Емыпсых ышIэгэнэуи?! СшIошгэ хурэп, зэрипэсыжэу аш

фэдэ жьалымагэ уишгэоггу зэрихьаныр зыми шыщэп. Шгэожьыер эклодым, зэрэчылэу тызэридзагь, чэши мафи тимыгэу тылгыхыгь, тыгу клоди, хьэкIэ-кьокIэ бзаджэ горэм ымышхыгэмэ, тэ хьун тлуи, тытгысыжыгьагь... Джы зымафэ бжэдыгьу клалэ горэм кытфихыжыгьэти, тигушлогьошхуагь. Сэ Хьакурынэмэ яныюлаггэу хьэдаггэм сежыгьэти, ськлэупчIэнэу хьуггэп, ськыызэкложьми, сIэкIэггупшыкIыгь.

— Джары хьуггэр, — хэхапшыкIыгь Марыху. — ХьакIэши хьэдагги шаIорэр пшIошгэ умыггэху зэрэпIуаггэм сэри сытет. Емыпсых зыкIодыггэ мафэм ыпэкIэ сэ сихьэкIагь. Чэшыр сиунэ шырихи, ятIонэрэ мафэм ежэжыгь. Лгэсым дэкIуатэх, шыур аггэшэсыжы шгхьам, ыгу шынаггэо зэрилгыр сэшIэти, ядэжэ нэггэсыжы сшIоиггэу, шыу куп сиггусэу сыдежэггэагь, ежэ ыдэггэаггэп нахь. Ар кыкIэсложьрэр — Едыдж Кгэлэубатэ ишгэо фахыжыггэ кьодыеу, гушIуаггэом хэтэу, лгышIэжэ IофкIэ ардэдэм кызэремыжэштгыггэм сицыхгэ телг. ЕтIани Емыпсых сэ сихьакIэмэ, нэрэ-Iэрэ агу хэт кгэбаркIэ Абдзахэ кыниггэггэ-сыни? Джа гупшысэхэр зыдэгIыггэми, нахыбгэм зэдашти, лгыкло кгашIыггэмэ апэ ськыыраггэуцаггэти, уадэжэ ськьекIоллагь, о кгэбар лгэпсэ зэрэпкIэрысхыщгыр сэшIэ.

— Ащ уемынэгуй, сишгэоггу, — лгэпсынкIэу кгэтэджыгь Даур Сэпэрыкло, пчгэр Iуихи, джаггэ, клалэу кыкIэрылггэдаггэм риIуагь:

— Моу джыдэдэм тыдэ шыIэхэми кысфэжгьуггэти, Емшы-кьуи, Анцокьуи, ШыпакIуи кысфэжгьуггэсых, елбэт шгуIо. — Пчгэр фишIыжи, Марыху кыыриIуагь: — А клэлищыр Кгэлэубатэ сыд ышIэми, тыдэ кIоми иггус, сэри кыспэблаггэх: зыр сиунэкгэош, адыритIур сипхгэорэлгьф, шггэф кысфыряIэп. Едыджыр кгасымыггашггэ, ахэмэ ашIэрэ шыIэмэ кгядггэIошт. Ауштгэу тшIымэ нахышIуба?

Марыхуи Кгунчыкьуи бысымым дыраггаштгэу ашгхгэхэр аггэсысыгь, ЖэкIаггэо ыIэггушгэо пэкIэплгэ Iужгум риггачги, кьыдзыгь:

— Шыхьат шымыIэу цIыф зыукIыггэм сыукIыггэ кып-фиIонэп, СэпэрыкIу, кгэплгьыггэ шгыпкгэхэри ащ пфеу-полIэжыххэп.

— Абдзахэр зыфэдэр пшIэрэп, ЖэкIаггэу, — кгезэггыггэп бысымыр, — сыд ышIаггэми, изекIуакIэ тгэггэу елгытэмэ, зытет шгыпкгэр кыIошт, ащ уицыхгэ теггэлгэ.

— Ауштгэу Тхгэм ешI, — Iэсэгжыггэ ЖэкIаггэуи.

ЯкIуи ячги зэхэтгэу клэлищыр кызэрэггыггэр кгэхэшгэу, хылыггэу жы кгашггэ, хьакIэщым кгыхгэхи, шIуфэс кгыхыгь, нахыжгым кыIоштгым ежэхгэу пчгэблэм кышгызгэоуцаггэх.

КІэлэ пытэ мытЫрых, нэбгыритІур нэгуплѣ хѣурай, захыщыр, лѣпэлѣагэх, яшэнэрэр кѣопцІэ лѣэкІэкІ, нэтІэбгѣо-жабгѣу, нэхѣу-пэхѣу, щхыпэ мыухыжѣ ынэгѣу КІэтхагѣ, кІэлэ сэмэр-кѣзу-щхылэн фай, ыІуагѣ Марыхѣу.

Кѣызфаригѣщагѣэхэм ышѣхѣ СэпэрыкІо кѣырихыгѣ.

— КѣызыфапІорэм хэшЫкІ фытиІэп, нахыжѣ,— нэхѣу-пэхѣу нэгѣу щхэныр кѣызэхигѣауи, кІэлэ кѣопцІэ лѣэкІэкІым кѣыІуагѣ.— Чэщ-мэфищым кѣехѣужыгѣгѣу, непэ яплІэу, Кѣэлэубатэ икІалэ зэригѣотыжыгѣгѣэм пае тешхэ, тешѣо, тыкѣэшѣо...

— Кѣэлэубат адэ?

— Ари ренэу кѣытхэс. Тычѣыемэ — кѣыддэчѣые, тышхэмэ — кѣыддэшхэ. Хѣярыр ежыр зиер, сыд ыІони тхэкІын.

— Зытетыр кѣысалу, ШыпакІу. НэмыкІ кѣызычІэшѣжыкІэ, шѣушѣо тесхышт.

— Тхѣэ сэІо чылэм тыдэмыкІыгѣэкІэ...

— Лажѣэ тиІэп, СэпэрыкІу, ШыпакІо кѣыІуагѣэм тэри шыхѣатыкІэ тыкѣытеуцо,— кѣыІуагѣ агѣунэ щыт кІэлэ тхѣоплѣым.

— КІо, шѣукІу ащыгѣум,— СэпэрыкІо кѣэтэдѣи, кІалэмэ икІыжыынхэу ІэкІыІу афишЫгѣэ кѣодыеу, пчѣэр кѣыІуихи, Едыдж Кѣэлэубатэ кѣихѣагѣ.

КІалэхэр ардэдэм икІыжыгѣгѣх, Кѣэлэубатэ МарыхѣукІэ ригѣажыи, хѣэкІэшхохэр тиІэба ащыгѣум ыІозз, лІищымэ аІапэ ыубытыгѣ, бысымыми шІуфэс рихи, шѣорышЫгѣэ хэмылѣу мэкѣэ гѣэтЫлыгѣгѣэкІэ кѣеупчЫгѣ:

— Лѣэгѣун горэ кѣыздыуиІа, СэпэрыкІу?

— Лѣэгѣун кѣодыеп, Іофышхо кѣыбдысиІ, моу кѣэтЫс,— нэгѣуцоу бысымым Кѣэлэубатэ фидзыгѣ.— СихѣакІэмэ угѣ ямыгѣабгѣ, Кѣэлэубат, лЫкІо кѣашЫгѣгѣхэти, сэ бысым сашЫгѣ. Сэмэ Іофыр зыфэгѣхыгѣагѣэр, Марыхѣу бысым ышЫшцтыгѣэр оры. Сэ дѣыры ныІэп зысшІагѣэр Пыщѣэкѣо Емыпсых уикІалэ зэритыгѣугѣагѣэр. Емыпсых щыІэжѣп, ежыри игѣусэ-хэри яшымэ араупкІэхыгѣгѣх... Ужыр о кѣыуафылІагѣгѣу аІо.

— Сыдигѣу ар зыхѣугѣэр? — Едыдж Кѣэлэубатэ ышѣхѣ хѣурэешхо бысымым фигѣази, мыгѣмэкІыхэу еупчЫгѣ.

— МэфиплІ хѣугѣэ.

— Сэ чэщ-мэфиплЫм сиунэ сикІыгѣгѣп, сищагѣу сыдэкІыгѣгѣп, сыдэуштэу а зыцІэ кѣепІуагѣэр сыукІын, СэпэрыкІу? Хѣэ хыер хѣэ мысэм дэкІоды зэралоу, сиІоф зыхэмылѣыр кѣыстырарэмылѣх,— мыгѣубжэу, зыпхырымыоу, пкѣы Іужѣу лѣэшыр кѣызэригѣгѣзэкІи, зыкѣыришызэ, Марыхѣу нэгѣуцоу кѣыІуплѣагѣ.— Ар пшІошѣ хѣоу сауж кѣэпфыгѣа, сишѣэогѣу?

— Пшлoшг гъэху, Къэлэубат, лыкломэ сахагъэхьагъэти сыкъэклуагъ нахь, о ар зэрэмышлагъэм сицыхъ телъ. Пшлэн плуагъэкIи уахъти амали зэрэуимылагъэм сыщыгуаз,— къэгужэжъуагъ Марыху.

— Арэу оIомэ, тхьауегъэпсэу,— гупсэфэу тIысыжыгъэ Къэлэубатэ.— Сэ сыгу илъым шъуфаемэ, а пшы нэлугъэр хэтми езыупклэхыгъэм сыфэраз. Бэ шлэн, макIэ шлэн, ыпсэ пытэу сэ ар дунаим тезгъэтыштыгъэп. ЛIымэ арэп ашIэрэр, сабий цIыклоу къэху пэтрэр ытыгъоу, ыгъэгуIэжъэу, ятэ-янэмэ афигъэнэтIупцIэу. Ар сэлэ шгъхам, Марыху, лIыгу илагъэп уишъэогъу, угу кысэмыгъабгъ, ори ошIэ: къэрабгъэм гъэбылтыпIэ иIэп, ежъ-ежырэу макIошгъ, зышхыштым ыжэ дэхъэ. Сьд ар къезыфэкIыштыгъэр?

— Ишагудэт кIалэ лыхьоу къежъэгъагъ.

— Ыы, ар убуытыжынышъ ыукIын, сэ сишъэожъый ыгъэнэгъуаджэу, сэ сыгу пкIантIэ дигъэуцоу сышигъэлэн ыгу хэлъыгъ.

— Цыфыр чIыгум нэмыкI ригъэкъурэп зэралорэр шыпкхэ, Къэлэубат,— СэпэрыкIо гумэкIыр ынапэ текIыжыгъэу икъоджэгъу нэшукIэ Iуплъагъ.— Сьд Емыпсых фэмыгъотыштыгъэр? Былымымэ — иI, пщылIымэ — ащ фэд, дышгэмэ — ихъой. Оуисабый къыфэнэгъагъа? Ачэш-мэфэ заулэм зэрэчылэу къинэу тигъэлъэгъугъэм изакъоми, Тхъэм ыгъэкIоныеп. Ащ фэдэ джэгъуаль ныIэмэ шъукъызфэкIуагъэр...— СэпэрыкIо къыIорэр зэпигъэуи, ежъ-ежырэу зыкыизэкIигъэблэжыизэ, ынэгъушхъэмэ къахихэу къэтэджыгъ.

— Адэ угубжыгъа сэлэ, сишъэогъу? — Марыху къыизэкIэштагъэу ыжэ кыIузыгъ.

— Сыгубжын адэ, Марыху, кIэрыкIэу сыкIэгупшысыхъажыгъэшъ, Едыдж Къэлэубатэ зы лIэу Абдзахэ исмэ ащыш. Ащемынэгъеу, ежъ ышгъхэ кырыкIоштым емыгупшысэу ауштэу зекIорэм, Къэлэубатэ илуагъэу, сьд епшIэми ифэшъуаш. Шъо шъузгъэмысэрэп, лыкIо шъукъашIыгъэти, шъукъэкIуагъ. Мыхъун къышъосIонэуи къышъосшIэнэуи сыгу къэкIыгъэп. Такъэми хъакIэ къыкъуанэ. Зы нэбгыри шъулэбжъэнакIэ ыгъэузыштэп, ау шъукъэзгъэкIуагъэмэ яшъуIожъ: сабыир пцIымамэу, ыгъэгуIэжъэу зытыгъурэм, сьд къехъулагъэкIи, лъэбэкъу фэбдзыныр тефэрэп.

— ЗэкIэ къыдгурылуагъ, СэпэрыкIу,— Марыху ымакхэ къефэхыгъэу кылуагъ.— МыемыкIумэ, Къэлэубатэ зы лъэлүфысI.

— Къало.

— Шагудэт кIалэу уишъао къыфэзыхыжыгъэр тэбгъэ-лъэгъун плъэкIына?

— Ар сэ скыошым ычIыпIэу сштагъэ, — теубытагъэ хэлъэу кыIуагъ Къэлэубатэ. — Пшыщэкъохэми, шъори, хэти яIоф хэлъыжъэп. Iогу-шIэгъу къэзышIырэм сэ Iоф къыздыриIэ-щтышъ, зипщылIыгъэхэми ар агурыжъугъаIу. Сильфыгъэ сэгъэгъотыжыгъэр сянэ кыльфыгъэм фэдэу зыгосыубытэшт.

— Ари дэгъоу кыдгурыIуагъ, Къэлэубат, мыхъун къэпIуагъэп. Джы игъо олъэгъумэ, тигъогу тытехъажын, СэпэрыкIу, — лIитIумэ зырызэу нэплъэгъу чэфынчъэр афидзызэ, мэкъэ гъэшъхыгъэкIэ кыIуагъ Марыхъу. — ГухэкI тIэкIу кыхэкIыгъэми, тыкыызэрэкIуагъэр нахышIоу сэ сэлъытэ. Сишъэогъу лажъэ зэримыIэр дгъэунэфыгъэ. Ар тыкъэзгъэкIуагъэмэ ятIожьын. Лъэбэкъоу къэтыдзыгъэм тизэныбджэгъуныгъэ зэщимыгъэкъонэу сэгугъэ.

— Сэ сшъхэкIэ сыгу уабгъэрэп, лыкIо укъашIыгъэти, укъэкIуагъ. Оры, Къэлэубат? — нэшх-гушх къэхъужыгъэу, СэпэрыкIо ишъэогъу фыреплъэкIыгъ.

— Ащ нахъ хэмылъэу Марыхъурэ сэрырэ тызэшIокIодына! — нэбзыф кIыхъэхэр ыгъэупIапIэзэ, Едыдж Къэлэубати шъабэу IушхыпцIыкIыгъ...

Пшыхэр къэшэсыжыгъэх. ХъакIэщ Iупэр яджабгъоу сэмэгумкIэ яшышъхъэмэ арагъэгъази, щагум кыдэкIыжыгъэх. Оркъ шыу купыри ауж кIэкIэу кыхъажыгъ.

Чылэм кыдэкIыжыгъэхэ пшымэ гушхыIэ зэраIуагъэп, шъхадж игупшысэ хэтэу, яшы шхъонтIэ сэку утысэхэр хагъэкIорыкIыштыгъэ. Щэджэгъоуж гъогум техъэгъэ тыгъэр, гъэмафэм фэмыдэу, дышгъэшъо-чъыIашъо зыригъэшIэу, анэгу кыкIэлыдэштыгъэ. КъохъэпIэ чапэм ошъуапщэхэр ос Iуашъхъэхэу, чIыпцIэшъо ишыгъэхэу, нэгъыф-Iугъошъо пIуакIэхэу зы чIыпIэ итхэу кыпщылыагъоштыгъэх.

— Дунаим зыкызэрихъокIышт, — джау сымди, ылъэгъурэм фэгъэхыгъэу, ошъочапэмкIэ плъэзэ, кыIуагъ Очэпщ ЖэкIагъо.

— Апэрэ кIымэфэ мазэр къэсы, фэбэ зэпытына, ЖэкIагъу, — кыфидзыжыгъ Къунчыкъо. — Мыгъэ фэдэу къэсшIэжърэп гъушгъэу, фабэу бжыхъэр кIуагъэу. Тигъэтхъэжыгъ.

— Ары, пшы Емыпсых ихъэдагъэ кыхъэхыхъажыгъагъэмэ... — гу цIыкIу макъэкIэ кырищэжъагъ пшы Марыхъу, ау Очэпщ плъыжым гушхыIэр IэкIихыгъ:

— Цыф цIыкIур хъалэмэтэу зэхэлъ.

— Сыда, зиусхъан? — кыфыреплъэкIыгъ къопцIэ нэгу нэшхоу Къунчыкъоппыр.

— Гум илъагъо лъэр кIахъэрэп. Сэ мыдыкIэ сымыхъытхъэу, шым сытесэу сыкыжъугот, сыгу цIыкIу сичылэ нэсыжыгъ,

сищагуи, сиунэхэри, сихапи ээпильтыхагь, Пшыщэкьомэ ящагуи дэлъэдагь, пшы зэхэсмэ арилоштыр ымышлэу, ыбзэ ыубытыгъэу алулплагь...

Къелоллоу умышлэу мы Очэпщ зэхэушгагъэм гъэшлэгъонмэ гу алъетэ, зэриложыгь пшы Марыху, ыбгьуклэ уплымэ, фыркьо дзыо ушгагъэу онэгум ис, пэклэплэ лужьум кычлэклэрым загъорэ укытырегафэ.

Къунчыкьопшым зэхихырэр ыгу рихьыгъэп, Жэклагьо игушылэ ээпиутыгь, хэгубжыкълэзэ кыфидзыгь:

— Мы угу цыкълэу сыдэу тхьамыклэ сэлэ, ылони ышлэни ымышлэу, зэхихи ылъэгъуи ышлэш мыхъоу. Нафэба пшымэ ятлоштыр, пшы Емыпсых ыкьоми Едыджымклэ агу дгъэжъышт. Лажэ илэп Къэлэубатэ.

— Пшлэш мэхъа, зиусхъан, Къэлэубатэ кылуагъэр? — упчлэ нэплэгъу плызыр Жэклагьо Къунчыкьопшым кыпи-гъохыгь.

— А тхагъэбэгъон, Къэлэубатэ изакъа, Сэпэрыкло иунэкьоши ипхьорэльф клэлитлуми къаушыхатыгь. Чэтэщым ис атакъэм шагум дэт чэтхэр зэримыгъэшыжыштхэр нафэ, — кыздахьэрэ къэбарым шлэшхуныгъэ зэрэфырилэр Къунчыкьо ымакэ кыхэшцыгь, зэнэкьокъум хэмыхэ шлоигъоу къэупчлагь: — Плэгъугъа Даур фэкьолым ихьаклэщ зэрзэлыхыгъэр?

— Алырэгъу къолэнышхор дэпкъым дэлулагь, пхэ пэкло-ритлур хырахышгь, къеуцохымэ, мышгэшго шгабэмэ ахуцо, шыкьоу къаштагъэхэр дышгэпс егъэшгуагъэхэмэ сшлэрэп, хъауми дышгэ заклэха? Джэрз лэджэным дафыгъыгъэ кьум-гъанур, гу лыптагъэми сшлэрэп, тыжыным хэшкылыгь...

— Джэдыгуитлу зилэм ылапи тырехъо, илэш ары, — Къунчыкьопшым кыпчтырэр шломылофэу, пэклэ хьаплэ лужьум кыклэшхыкыгь Жэклагьо. — Ори ахэр зэклэ зэбгъэгъотын плэмэ, унахь тхьамыклэп.

— Тэбылым цынар тихъоймэ, зэклэ идгъэкъугъэу тэлытэ, — ыгу зэбгъэжъу кылуагь Къунчыкьо. — Чэт-тхьачэтыр шгы-шгышгъэу шагум дэмытмэ, унагъоклэ зытлытэжырэп.

— Ары, зиусхъан, — ыгу кыделэу, ишы шхуантлэ ышхъэ кыыригъэпхуатэу щхыгъэ Очэпщ Жэклагьо, — Къунчыкьоп-шыхэм чэт тамэр зэрэшхуикласэр Сэпэрыкло ышлагэмэ, ишагу чэт кыдинэжыштыгъэп. Мэлылгъэжъагь, цэгаж ылуи, хэклэжыгь. Бахъсымэр абдзахэмэ дэгъоу ашлыба? Уешго зэпытыгъэкли, узэщрэп.

Кло, джары, сыд мы цлэплыжъым еплэмэ ифэшгуаш, ыгуклэ хэгубжыкълэу зэриложыгь Къунчыкьопшым, зыгорэ кыпхымылумэ, ыгу разэ хьурэп. Тэ чэт тамэр тикласэмэ, о

лыблэрыр кьолым хяогъэшЫкЫшъ, кьыпІуІтІэтІэу ошхы. Ар сшІэрэп зышІомыгъэшІ, кьыосхъонырэп нахъ...

— Зиусханхэр,— Къунчыкьо идэо гупшысэ пщы Марыху кьызэпичыгъ,— сышъодэІушъ, кІэлэцІыкІумэ афэдэу шъузэ-цлэшхэ. Тызхэт кьиным шъхадж икІасэр сыдыкІэ кьыхэхьан... Сэ кьыгаІуагъэр, зыкьызэрэтфашІыгъэр гукІэ зэсэгъэфэжышъ, Жэклагъо иджэнджэш кьыстекІо. Тхэм сегъалІ абдзахэмэ афэшъхьафмэ Емыпсых зыІэкІэкІодагъэр. Едыдж Къэлэубатэ иІоф хэлъэп сІорэп, ау арэп сишъэогу иш езыупкІэхыгъэр, Іофым хашэ фэхъугъэр, Емыпсых садэжъ кьызэрэкІуагъэр Абдзахэ нэзгъэсыгъэр, зыукІыгъэр сшъхъэ кьезгъэубытын слэкІырэп.

— Ыы, шъукьысфэгубжыгъагъ шъхам, сэ сІуагъэм шъу-кьытехъажыгъэба?! — пагэу кьыІуагъ Жэклагъо.

— Ори ауштэу оІуа, Марыху? — зэхихрэр ыгъэшІагъоу, ынэпцэ шІуцІэ Іужъухэр дищэягъ Къунчыкьопшым.

— Сэ сызыфээгъэ закъор, СэпэрыкІо ихъакІэш тыкы-зекІыжым, Къэлэубатэрэ арырэ зэраІожыгъэр тхъакІумэ закъокІэ зэхэсхыгъэмэ ары, ау ащ фэдэ амал тэ кьикІын,— ышъхъэ фиІожърэм фэдэу кьыупсэлъыгъ пщы Марыху.— КІо хъугъэ, ари ауштэу хъунэу Тхэм ыІуагъ. Шъуишымэ шъукъя-лъэдэкъау, мэзахэ мыхъузэ, хэдгъэкІрэр тифедэ.

Къушъхъэбгым дэкІыгъэ шыу купымэ ялъэмэкъэ зэхэтэкъу мээ Іэпчъэ ехыгъом зычІитэкъуагъ...

Даур СэпэрыкІо хъакІэхэр зырегъэжъэжым Едыдж Къэлэубати хъакІэшым кьыдикІыгъагъэти, кьызэриІуагъэу, шъэогухэр иунэ шызэхэсхэмэ, занкІэу ядэжъ кІожьын шІошІыгъ, ау зи кьыримыІоу кьыдигъээжыгъ, хъакІэшым ихъажьхи зэтІысыжъхэм, Къэлэубатэ ынэбзыф кІыхъэхэр дыигъэхэу, ынэ нэшхъо инхэр плъызыхэу кьыІуплъыхъэ зэхъум, СэпэрыкІо гумэкІ макъэкІэ къэупчІагъ:

— Зыгорэ кьысапІо пшІоигъуа, Къэлэубат?

— СэпэрыкІу,— Едыджым ынэбзыф кІыхъэхэр къэупІэ-пІагъэх, ыІэхъомбэ гъумхэр зэкІикъузагъэх, умэм фэдэ Іэбжы-мышхуитІумкІэ ыкуашъомэ ателункІэжыгъ,— орырэ сэрырэ шъэогу тызызэфэхъугъэм кьыщегъэжъагъэу непэ кьызнэсы-гъэм сид сІуагъэми сшІагъэми пшІосыушъэфыгъэп. Джыри хъугъэ шъыпкъэр кьыосымыІоу сыкІожьыныр кьезгъэкІугъэп.

— Хэт зигугъу пшІырэр? — гумэкІ нэплъэгъу кьикІотыкІэ ишъэогу кьыІуплъы, СэпэрыкІо зыкыфищэигъ, Къэлэубатэ ыІэбжымхэр зэрэзэкІикъузагъэмкІэ, дэй горэ кьызэриІоштым гу лъитагъ.

— Марыху икуп кызфэклогагэхэр ары,— Кьэлэубатэ ымакхэ ыгэшхыг, хэпскэулыкыг.— Сишгэо цыкы бжъэдыгу калэм кысфихыжыггэу, тиунэ ысыми сэри тыгушуйтылэсжыггэу, ятлонэрэ чэщым моуплэм теклужыггэ кьодыаг, шхъаныггупчэм зыгорэ кытеуаг. Унэм сиклымэ, Шырыху хьаджырэтэр ынэхэр кьижыуклэу шлункым хэт. Ащ ымышлэу кьушхэ мэзыр шыуи лэси зэпичырэп. Бжъэдыгу калэм сишгэо кыхыжы зэхум, лууплаг, хуггэр кыриггэуаг. Кыккэлтыклоггэ мафэм Марыху а пшы Емыпсыхыр игусэу мэзым шакло кьэкуаггэу ыльэгуйи, макхэ ымыггэу Пшыщэкхэ Емыпсых шэбзашэккэ луриггэхы шлоигуаг, ау фэггэхуггэп, Марыху ишагудэт калэ пэрыоху кыфэхуг. Кыккэлтыклоггэ мафэм шэклоным падзжы ашлоигуо Кьэрэху иггэхунэ чэщыр шырахыг. Чэщреным зышэ-зыпллэ Шырыху зариушэтэг, ау кьэрэггулэхэр бэ мэхухэти, благгэу якколлэн ыльэккыггэп. «Нах тласхэ хужынэп, пшы Емыпсыхыр иш етэггэггэпсых,— ыуаг Шырыху,— о укыхахэ хуштэп, укыашлэшт, ешхэ-ешгом чылэм уальэггэу ахэс. Сэ ккэлэ чан заулэ гусэ кысфэшл, илоф пфэшлэшт». А чэщ дэдэм сежьи, ккэлэ заулэ чылэм кыхэсшыг. Кыккэлтыклоггэ мафэм ыккэм адэж, Мартэ псыхэ ыккыбккэ кышыпэтлсыхы, пшы Емыпсыхы игусэхэри яшымэ араггэпсыхыггэх. Джары хуггэр, Сэпэрыку...

— Сишгэоггу, хэукьоныггэшхо пшыггэ,— нэгү зэккэлпыхаггэр Сэпэрыкло лэгущоккэ ылотыг.— Емыпсых игугу сшыжырэп, мыуцурэр кьиуцуккэ локкэ, ифэшгуашэ ыгготыг, ау Шырыху хьаджырэтэр пышггэу пшыггэу Хьакурынэмэ зашккэ, дунаим утыраггэтынэп, Тыггуж изакьомы, ушиггэлэнэп.

— Шырыху кызхихыггэр сшлэрэп, Сэпэрыку, ильэс пчяггэм а зыр ары кызэрэсэоллаггэр... Сэ Хьакурынэмэ кысфамыггэгущтмэ, мэггэу зыхэсыр ашлэ, иккыуаплэхэм ащыгуазэх. Яккэлэ джэгум зыщиуккыггэр ильэсхы хуи, блым ежыаг, лыхыхуэуи, ыуж афэуи, чыпллэ зэжгу радзаггэуи кьэсшлэжырэп.

— Тыггуж иунэкьощмэ ариуаггэр ошлэ?

— Зэхэсхыггэп.

— Зыкыггэлгаггэу, фэдггэггу шлошлэу кызхэккыжыккэ, ыуаг, псыбл илэми лутхышт. Хьаджырэтэу хэхажыггэмэ, ыпсэ ихафэу, цыфмэ афэмыдэу кьушхэ мэзым хэрэс.

— Сехуапсэ Тыггужы.

— Сыда, Кьэлэубат?

— Ккэлэшлоу хэлтым акьыл чани дырилэж.

— Ори кІуачІэкІи акъылкІи уцакоп, Къэлэубат, ау сэш фэшъхаф цІыф ышІэ хъуштгеп Шырыху кыызэрэфэкІогъагъэр, кІалэу гъусэ фэпшІыгъагъэми джыри зэ афэгъэпыт псэ зыпыт къэбар рамыгъэшІэнэу.

— АщкІэ зыгъэрэхъат, СэпэрыкІу, кІалэмэ дэгъоу ашІэ: шъэфыр олыгъыфэ — уигъэр, зыпІэкІэкІрэм, о гъэры уфэху.

ЛитІумэ алапэ зэрагъэубыти, Едыдж Къэлэубатэ пчъэм нэсыжыгъэу кызызуцокІыжыгъ, ыбгъэ Іужъу пытэ телэбэжыи, кыыІуагъ:

— КІалэмэ сицыхъэ атель, СэпэрыкІу, ежъхэми цыхъэ кыысфашІы, шъхъакІо ясхырэп, хэти шІуагъэу хэлъым шъхъэкІафэ фэсэшІы. КъэошІэжъмэ, тятэ иІореныгъ: «Анахъ дэй зыфапІорэми шІуагъэ горэ хэлъ. Цыфмэ зэфэдэу уасэ афэши, ори кыпфашІыжыщт, ухэукъоштгеп».

— Ар ІуакІэ хъуна, Къэлэубат, былымymi уедэхашІэмэ игуап. Цыфыгъэ зэпхырэм ыгу кыдехышъ, кыуеты,— зыдэкІотэрэ шъэогъур ыгъэтэмэмэу, ытамэ шъабэу теулагъ СэпэрыкІо.

VIII

«А си Темтэч, моу къакІо, моу сакІыб кыысфэІот»,— Дзэгуашэ лэджэнышхом исэу мэкъэ гъэшІо ІэшІукІэ къэджэ. Лэджэныр куу, ащ фэдиз икууагъэу Темтэч джыри лэджэнылэгъугъэп, псэу итыр къаргъо, Дзэгуашэ хъампІэлоу лэджэныпсым хэс, ыбгы псыгъо псыр къэсы, ыпхэкІ хъурайи ыко пщэр шъуаткІохэри лъэгуанджэмэ анэс зэкъузыллагъэхэу, хъопсагъохэу псым кыхэщыгъэх, ыгупэкІэ кыитетэкъогъэ шъхъац шІуцІэ кІыхъэм бгъэ хъурэе пытэхэр, нэр кыракІэу шъолгыр-шъолгырэу кыхэцэцых, ІупшІэ шэплъ шъуамбгъохэр шхыпэ макІэм зэхыщыгъэшъ, цэ фыжъ зэныбжыыхэр къэнэфых, дагъэр зытет нэ нэгъуитІури къэлъало, пцІэшхыо тэмитІоу нэпцэ псыгъомэ зэ запхъуатэ, зэ нэтІэ гузэгум щызэфэкІох. Ахэри Темтэч къеджэх. КІалэр гүІэм хэтэу цыабгъэр етІатэ шъхъаеи, чыІунэхэр фызэрыхырэп, ху шІоигъор орэху еІошъ, майстэ плыжыхэр зыщетхыи, цыер зэрэщыгъэу лэджэныпсым хэуцо. Ардэдэм лэджэн нэхэр зэхэкІоты, псы нэпкъ зэбгыргэкъу мэху. Ечъэхы Темтэч, ыгу кІихэу, ышъхъэ уназэу чІэ зымыІэ горэм ехы. Мэкуо, мэгуІэ, кыдэбэнаеи шъхъаеи, ымакъэ кыкІырэп. Дзэгуашэ хъампІэлоу зэрэщысэу, мэкІэмакІэу кызыплъэкІышъ, ІугушІукІызэ Темтэч кыфеплтыхы, ыІэ кыфешэишъ, ыІапэ кыынэсы. Іэхъомбэжыер еубыты, ыпсэ хигъэлэжъэу пачы Іэхъомбэжыер...

Хьатыгъу Темтэч кьэлъэтагъ. Ылъакъохэр кІэгъэцохугъэу къонцІэу пхъэнтІэкІум телъ, ыпшгъэ зэшІогуагъэу адырэ пхъэнтІэкІу натІэм егъэкъугъ, цые къуапэу ефэхыгъэм машІо кыкІэнагъ, ыІэ джабгъу къесты, джэныкьо машІом пхъэу кІэлъыр кІэстыкІыгъэу, жьокуустхьом мэшІожь лъэш кыгы-рехы. ПкІантІэр ыпшгъэ дэуцуагъ, ынатІэ къехы, шыгъыр зэкІэ ыкІышгъо екІыжыгъ. ШІоу шхи санэу тырикІэжыгъэм ыгъэутэрэбжыагъэу Темтэч хэчъыягъэти, къехуллагъэр а сыхъа-тым гурыІуагъэп, ыІэ кыпхъуати, ыІапэкІэ зеплъыхым, ыгучІэ изыгъэу кызыщылъэтыгъ, ау пкыы пщэр зэхэтІатІэр фэгъэІо-рышІагъэп, джэхашьом пІартІ ригъалоу тефагъ, нэгү хьурэе цІуым ерагъэу кыхэщыжьрэ нитІур кыІэпыкІэу, Іэб-лъэбыкІэ кызыщылъэтыжыгъ, пчъэкъуахэм къот псы щальтэм ечъалІи, ицыакІэ хилугъ, ыгу псэфыжыгъэу хэхапщыкІыгъ: «Іофэп ащ нахъыбэ кысэмыхуллагъэмэ. Зытэгъатхэ тІозэ, зыдгъэстыжыы пэтыгъ... Тэ хъугъэха сигъусэ делэхэри? Дэхъуни, Нэчани, Пэрыти, Куци, Рахъуи, Емытыкъуи загъэбзэхыгъ. МашІом систыгъэмэ, сыда ашІэжыщтыгъэр? Ары шъыу, сщыгъупшэ-жыгъ, сизакъоу сыкырани, «шакІо» кІуагъэх... Сыд пкІыхъэпІэ Іая слъэгъугъэри, зыгорэм сефэхыщтыгъэмэ сшІэрэп,— Темтэч ышгъхэ ыутхыпкІи, ынэгү псы чъыІэ тІэкІу кІикІагъ, зильэ-кІыжыгъ, зыкъуапэ пыстыкІыгъэ цые къуапцІэр зыщихи, псы щальтэр зыкъот къогъум къуидзагъ, пхъэчай мыин-мышІыкІум екІуалІи, Іэгубжтэм из санэ кыыригъэчъыгъ, ыгъатхъэу ешъуагъ, пхъэнтІэкІум хъабыкъохъоу тетІысхыи, ыІгъэгъугъэ пкІыхъапІэм фигъэзэжыгъ, ыгукІэ гыеу ригъэжыагъ: «Дзэгъуашэ сауж зыкІи-мыкІырэр сшІэрэп. СыщыкІузэ кызыдиубли, пкІыхъапІэкІи нэфапІэкІи сигъэгупсэфыгъэп... Сыд лэджэныпса сызхигъэу-цуагъэри? ЧІэ имыІэу, псы нэпкъ такъо фэдэ хъужьэу? ШІоп ар. Мы аужырэ илгъэситІум пкІыхъапІэ Дзэгъуашэ слъэгъугъэу, хъун кысэхуллагъэу къэсшІэжырэп...»

Гупшысэ-гукъэкІыжмэ Хьатыгъу Темтэч ымышІахъу зыІуалъашьо, псы архъуанэм рихъэрэр зэрэчІигъэзыхъэу, ежъыри чыжъэу ефэхы, зэкІехъажыы, ынэгү кыкІэуцожыы Дзэгъуашэ шъузэбэ ныбжыкІэ дахэу, зыІгъэгъурэр ехъуапсэу, ыІупс кыфечъэу пчыхъашгъэрэ ядэжъ лъэІуакІо кызэрэкІо-щтыгъэр...

Псыхъо чъэр бгъузэу Чачэ ыхэкІэ узэрэкІэу къушгъхэр уисэмэгукІэ кыухыти, къушгъхэтхым къехыгъэ пхъэфыхэм, остыгъаехэм, чыгаехэм, мыстхъэхэм, пхъэшгъэбэ нэгүфхэр ахэпхъагъэу, мые-къужъэе чыгышхомэ дэжъые куашэхэр къяшІэкІыгъэу, чыгъ лъэпкъ зэфэшгъафхэм лъэгъуанэр мэз ІужьукІэ аупІыцІэщтыгъэ. ХьамщхутІэ-бжэлэ зэхакІэхэу мэз

гьунэхэр зэхэзыухытагъэхэм ухэхъани ухэкIыни умылъэкIын
теплъ мэзым тырыуагъаштэщтыгъэ. Зы куогъу кыириубытэрэм
нахъ мычыжьэу, джабгъумкIэ кьушхьэтх кыпшыр кьежьэжыт,
чъыг лъэпкъ зэфэшхьафхэр ыбгъуитIукIэ кьечъэххэзэ, хыIушто
лъэныкъомкIэ мээныкъом фэдэу зигъазэщтыгъэ. А чIыох мээ
Iапчъэм узэрэчIэкIэу, псыхъо кIэй игъэкIотыгъэм исэмэгуб-
гъукIэ Iудзыгъэу, бгы зэхэхэм алыапсэ шапсыгъэ чылэ цIыкIоу
Къамытыкухъаблэ щысыгъ. Бгышхьэхэм дэе-дэшхо чъыг
хатэхэр, сэнашхьэхэр ашалэжьыштыгъ, псыхъо кIэйр
лэжьэкIупIэу ялагъ. Унэгъо щэкI нахыбэ чылэр хъуштыгъэпти,
чыгури афикъуштыгъ, ябылымхэр зышагъэхъуни агъотыштыгъ.

Бзыикъо заом ыуж, кыздикIхэри мыгъэнэфагъэу, унагъо-
хэр, хульфыгъэ шхьэзакъохэр, нэбгырэ тIурытIоу е нахыбэу
зэгъусэ-зэшъоугъу лIы бзаджэхэр къамытыкухъаблэмэ къахэ-
тIысхьэху рагъэжагъ. Ащыгъум Хъатыгъу Пакъэ иунэ бгы
лъапсэхэм арекIокIырэ унэ сатырхэм кыблэмкIэ агъунэ
щытыгъэти, чылэр псэупIэкIэ хэзыыххэрэм гъунэгъу къафэхъун
къахимыгъэкIызэ, кыпэлут унэхэм чыжьэкIаеу зыращыгагъ,
ахэмэ акIыбыкIи хьэблэ псау къэтIысыгагъ. Хъатыгъу Пакъэ
оркъ фэшIыгъэу, иIуи ишIи чылэм хахъэу, пщы папкIэу
ялагъэти, шIоигъом зыпари кыпэуцужыштыгъэп, чылэм
къыдэтIысхьэрэ цIыф шхьэфитхэм янахыбэр шхьэ-
лъэшыгъэми, Хъатыгъум ыIорэм тенэгуйкIыныхэр, ежхэм
зэрашIоигъоу зекIонхэр ракуштыгъэп.

Гъэтхэпэ мафэ горэм Хъатыгъу Пакъэ сэнэшхьэ хатэм
кыыхэкIыжыгъэу, ыIэхэри ынэгъуи ытхыакIыхи зилъэкIыжы-
гъэу, унэм ихъажынышгъ щэджэгъуашхэ ышIын ыIозэ, икъэ-
лэпчъэIу шыуитIу кыIухъагъ, дзыо зэпедзэкIхэр телъэу зы ши
Iэдэжьэу зыдаIыгъ. Адыгэмэ зэряшэнэу, Пакъэ ымышIэрэ
хъакIэмэ апэгъокIыгъ, кыыригъэблэгъагъэх. Хульфыгъэр
кIэлэ лъэгъупхъэ ныбжьыкI, ынэхэр цунэм фэдэху кыкIотхэу,
хьалэлэу кыпIоплгъэх, игъусэр бзыльфыгъэ нэхъурэе-пэхъурай,
IупшIэ гъэбжыгъ, бгы псыгъо ищыгъ.

Щэджэгъуашхэ зызэдашIым, хъакIэм кыIуагъ:

— Сибысым, мэфищэ щымысэу хъакIэм игухэлъ кыIорэп,
аусэ къэсIощт, Къамытыкухъаблэ псэупIэкIэ кыыхэсхы сшIоигъу.

— Тыдэ укыикIырэ, хэтмэ уащыщ? — зэхихыгъэм ышхьэ
кыыригъэпхъотагъ Хъатыгъу Пакъэ.

— KIэмгуе сыкъекIы, Къэмышхъумэ сашыщ, сцIэр Бэкъут,—
джа нэплгъэу ихыгъэр кыыпигъохызэ, хъакIэм кыпчъыгъ.—
Сятэ лIэкъольэш, зыми емышхъопсэжьэу мэлсэу. Сишхьэгъусэ
Айтчыкъопшым ыпхъу, Болэтыкъопшым ыкъо щигъэзый
сэ кыздэкIуагъэти, IопIэ-шIапIэ тыкыызашIым, сшхьэ

кышызгъэзыягъ. Сыкъэрабгъ зышIомыгъэшI, сибысым, Болэтыкъомэ сапэмыуцужыным сиIоф тетэп, ау сэ сызэгупшысагъэр нэмыкI: непэ IокIэ тызэIуупхъон, неущ IапшъэкIэ тызэIуIэн, лыи дгъэчъэн, лыишIэжыым тыхэхъан, лIэкъуитIум тIэкIу-тIэкIуэ тызэрэгъэкIодыжыын сIуагъэ.

— Тэрэзэу уегупшысагъ,— кIалэм кыфиIотагъэр ыгурихыгъ Хъатыгъу Пакъэ.— Ащ фэдэ гухэлъ уиIэу тичылэ укъэкIуагъэмэ, ош нахъ гъунэгъу дэгъу сэ згъотынэп. Унэ шIы, сэри сыкыбдеIэн, чылэри кыбдезгъэIэн...

Къэмыхъу Бэкъутэ уни, къакъыри, хъакIэши рагъэшIыгъ. Хъатыгъу Пакъэ кызэрэшIомышIыгъэу, Бэкъутэ кIэлэ гъотэкIошхоу, унэгъо кIэугъуаеу кычIэкIыгъ, илъэс зытIум кыкIоцI Пакъэ ехъопсэжъэу, унэгъо тегъэпсыхъагъэ хъугъэ. Бэкъутэ игъот лъапсэ фэхъугъэу гъунэгъуи, хъабли, чыли зэрашыхъуштыгъэр кызэккошчыжыым кыздихыгъэ мылъкур ары, идзыо зэпедзэкIмэ дышги тыжыны арылтыгъэу егупшысэщтыгъэх. Зытетыгъэ шыпкъэмкIэ, Къэмыхъу Бэкъутэ шхъхъэзэкъо чэш тыгъуакIоштыгъ. Чылэр зыгупсэфыжыкIэ, шхъэфэу шэсыти, ши, чэми, мэли, унэгъо IапIи Iагъоу ыгъотырэр зэдидзэщтыгъэ. Былым цIынэр зэрищэщтыр иIагъ. Ары ышхъэ кыыхихъажыныр кызхэкIыгъагъэр нахъ, къэщэн-дэкIон Iоф кыыхэхъагъэп. Болэтыкъомэ яшыIэхъогъу шы тIокIитIу пигъэугъэу къашIи, ышхъэ кыыхихъажыгъ. Ишхъхъэгъусэ Дзэгуаши Айтэчыкъопшым зыкIи фыштыгъэп, оркъныкъо унагъо кыыришыгъагъ. ИлI шхъхъэзэкъо тыгъуакIоу, чэш хъункIакIоу зэрэщытыр Дзэгуащэ кыдэмыкIози ышIэщтыгъэ, ар шIолIыгъэу, тыригъэгущхоу, кыфихыштым шыгушIукIэу, чэш къэс кыфэсыжыфэ ежэщтыгъэ.

Умыуцужыхэмэ, кыиуцукI уIукIэн зэраIоу, аужырэ чэщым нэф ошгыфэ Дзэгуащэ илI пэплъагъ, ау къэкIожыгъэп. Пчэдыжыым, тыгъэр кыкъокIыным енэцIэу, Бэкъутэ уанэм ипхыхъагъэу, шы къэрэ шхъэ псыгъор шагум кыдэхъажыгъ. Дзэгуащэ гушIо-гуIэм хэтэу унэм кыихъушъутыгъ, ау лIыр хъадэу уанэм зэрипхагъэр зельэгъум, кIигъэпцIыи кIэу куагъэ...

Бжыхъэ-кIымэфэ чэш кIыхъэхэр кызехъэхэм, Дзэгуащэ изакъоу унэм илъынкIэ щынэ хъугъэ. Хъатыгъу Темтэч къешIэжы пчыхъэ къэс Дзэгуащэ лъэIуакIо ядэжъ кызэрэкIоштыгъэр, ащыгъум ежъ илъэс пшIыкIуплI фэдиз ыныбжыгъэшт.

— Сизакъоу унэм силъызэ сесагъэпышъ, сэшынэ, шхъожыер кысфэжъугъэкIожыгъэмэ,— укIытэ зыригъэшIызэ, Iупэшх дахэр Темтэч янэ-ятэмэ къапигохыштыгъэ Дзэгуащэ.

— Ошынэмэ, къекложьын адэ, гьунэгъу зыкIаIуагъэр сыд пшIошIыра? КIю, сикIал, зыгорэ уапIэIу идзи, Дзэгуашэ дэжь кIожь. УцIыкIуми, паIо пщыгъ,— гьунэгъум игъэшIуабзэ ыгу ыгъэуштэбыгъэу, МакIэ икIалэ теупIэпIыхъэзэ ытIупщыщтыгъэ.

МакIэ имысэу Дзэгуашэ Темтэч кызылтыкIокIэ, кIалэм зэфэпэфэ, зэхимых шIошIы зыхъукIэ, Хьатыгъу Пакъэ шхызэ, гьунэгъу ныбжыкIэм загъорэ фидзыщтыгъ:

— Сэрмэ хъуштба сэIо, Дзэгуаш?

— Унахъ кIэлэIуагъэмэ, Пакъ, о сыбблэIэбыкIыныеп, МэкIэ тхьамыкIэри дгъэлупчъэпчъэни,— зыкыIуишIыхъэзэ, къесэмэркъэужьыщтыгъ Дзэгуашэ.

— ПкIэ симылэжъэу укъысэплъымэ, ухэукъо,— жьыгъор ымыштэу зырищыщтыгъэ Пакъэм.

— Ари сIорэп,— ынэгущъхъэхэр къэушэплъэу кыыригъа-жъэщтыгъэ Дзэгуашэ,— МакIэ ылъэкIэнхэр зэрынэ пшIыгъэ.

— БгъашIэмэ, ори ащ фэдэ ухъушт, ежъ ош фэдэ хъужьынэп нахъ. МакIэ ыпхъуитIу дэкIуагъ, ыкъо кыышагъ, кыыгъэзэжъынышъ, кIалэ хъужьына?!

— Темтэч цIыкIур сыдэу бэкIэ ауж кынагъа?

— Ар цIэнтхъожаф, тымышIахэу тIэкIэшIэжыгъ...

Темтэч зи зэхимыхыгъэ фэдэ зишIыти, хъазыр зыхъукIэ, ышъхъэ еуфэхыгъэу пчъэ икIыпIэм Iууцоштыгъэ.

Пчыхъэ горэм Темтэч Дзэгуашэ ыдэжъ ышъэжьи, фэмыеу ыIозэ, ыгъэшхагъ, зыригъэтхьакIыжыгъ, делэзэ зыригъэ-тIэкIыжьи, ылъакъохэр фитхьакIыгъэх, ыгъэгъолтыжыгъ, ежъыри джэнэкIэко пIуакIэ щэхуу кыызшимынэу зипхъэхи, ипIэ екIужыгъ. Унэр чьыIэ хъазыр, джэныкъо машIор зыкIосэ-жыгъэр бэшIагъэ. Темтэч зи ымыIоу, зишыхагъэу чыхIэн чIэгъым чIэлъ, чьыIэ малIэ, хэчъыен ылъэкIырэп.

— А нынэ, учыерэба? — къэджагъ Дзэгуашэ.

— Хъау, чьыIэ сэлIэ,— мэкъэ ефэхыгъэ кIээзэкIэ риложыгъ Темтэч.

— Моу садэжъ къекIо, сэ узгъэфэбэжышт.

Гуапэри иеу Темтэч зипхъуати, джэхэшъогур чъэкIэ зэпичыгъ, чыхIэн кьопэ Iэтыгъэм зычIидзагъ, бгъэ шъэбэ фабэу зычIэфа-гъэм ардэдэм ыгъэткIугъ. КъырищэкIыгъэ IаплIыр Дзэгуашэ зэрихъжьи, чыхIэн чIэгъым чIаплIэзэ, шхыгъэ:

— Мыдэ мыр лIы цIыкIум фэдэу зэрэфэпагъэр, чIэгъчIэлъ лIэпсыхэр пхыжыгъэу... Джэнэ чIэгъчIэлъри сыдэу кIыхъэу пфадыгъа! Мыхэри зышых, сэ чьыIэ узгъэлIэштэп...

— СэукIытэ,— гьончэдджшъхьапсыр ытIэтэнэу Дзэгуашэ шъэгъэ пакIэр ыубытыгъэти, Темтэч гузажъоу бзылфыгъэм ылэ телэбагъ.

— Хэта узшыцытэрэр? Орырэ сэрырэ тизакъу, шлункы, тыкэзыльгэгурэ шылэп. Зышых, нынэ, аш фэлуагэ шылэп, сэри джэнэклакор зышыхышт, — Дзэгуашэ гүзэжбогъу-гъэ-шлуабзэм хэтэу клалэр ытлэкыгъ, ежыри джэнэклакор зышихи, Темтэч ыбгэз клиубытагъ. Бзыльфыгэз фэбэмэ лэшлоу шамэ зыпихырэр, янэ ыбгэз зыклэлъыгъэр ыгу кыггэккыжъэу, кыккэлуагъ, ышгхэ маклэу кыггэуназэу зэккыггэплъыхъэу ригъэжъагъ. Дзэгуашэ зымыггэхъеу, зи ымылоу, клалэр ыбгэз клэлэу шыльыгъ. Тлэклу зытешлэм, ытхыаклумэ кылушгэшъагъ:

— Уфэбэжыгъа, си Темтэч?

— Ары, — бгэшъо шыабэм еггэпкыгэз нэгур фэмыахэу тлэклу кылуищэккыгъ.

— Уинанэ быдз узэрэриггашъоштыгъэр къэошлэжъа? — клалэм ытлгу ыкобэкъу дэлъыти, лэ сэмэгур Дзэгуашэ кыдихи, ыбгэз пытэ хурае тырилъхыагъ.

— Къэсымышлэжъ хуна, илгэсий сэхъуфэ сешъуагъ.

— Уфая джыри?

— Сыфай.

Быдзыпэ пырклу-сырклур Дзэгуашэ клалэм ыжэ дилъхыагъ.

— Ешгу, Темтэч, ешгу, шэ къэклонккы мэхъу.

Клалэм ыбзэгупэ кыккыдидзи, зэгорэм янэ зэндэрыкъэу клэрытэу быдз зэрешъоштыггэм фэдэу, бгэз пытэ хураер лэ сэмэгумккэ ылыгъэу, ыггатхэу клэшгоу ригъэжъагъ. Дзэгуашэ зэ хэтхыукыгъ, тло, шэ, етланэ мэккэ-маккэу ыбгэз диггэзый, быдзыр клалэм луичыгъ, сэмэгур быдзыпэр кылуилъхыи, еж елэбэхыгъ. Ылэ джабгъу псынклэу зэрэзеклорэм Темтэч гу лъытагъ, ау ышлэрэр кыгурылуаггэп, еж зэхышлэрэ тхыаггор зэпиггэуным фэаггэп. Дзэгуашэ къэтхытхи, къэгуккы, лэсэ-жыггэ.

Пчэдыжым Дзэгуашэ клалэр кыритлушщыжъ зэхъум, фиггэпытагъ:

— Зы пккэ тызэрэхэлъыгъэр уяни, уяти, нэмыккыи ямылу, зыбгашлэккэ, ори сэри тауккышт.

Ралуаггэр ышлэш хъуггэу Темтэч ядэж чъэжыггэ. Ккымэфэ чэщхэр зэлъыклоштыггэх. Дзэгуашэ яггунэггумэ адэж зыхэккэ, маккэ заггорэ кыфидзэу кыхэккыштыгъ:

— Ккэлэ закгоу тиунэ ккынэжыггэр ттпхыжынккэ сышынэ сыхъугъ. Ыныбжэ емылъытыггэу шъонтлэушхуи хъуггэ, Дзэгуаш, пшгэшгэжъе горэ хыаблэм шыщэу ккэп-щэжъзэ пшлыггэмэ...

— Ггэшлэггонхэр плошт, маккэ, мор сыд джыри, шэ цкынэ ккылочыи, — зэхыхрэр шхэны ышлыштыгъ Дзэгуашэ, ггунэггур ныор ккызэриггэггүцэфэным фэаггэп.

Ау шьтми, икIалэ ыгу гьунэгъу пхъужьым дэжькIэ шыIэ зэрэхъугъэр ным зэхимышIэу, игулыгъэ IэкIэкIэу шытыгъэп, ынапэкIи, ыпкыкIи, иIокIэ-шыкIэхэмкIи ухэти удэзыхьы-хырэ бзылъфыгъэм Темтэч кIалэр зериумэхьыгъэр ылъэгъу-щтыгъ, ау ежъ Дзэгуашэ шъэожьыем янэ пшIыми хъунэу ныбжьымкIэ зэрэпэчыжъэм акъыл къыригъэгъотынэу, мыхъун кIалэм ыгу къырымэгъэхьанэу егупшысэщтыгъ, ащ шIошъ-хъуныгъи фыриIагъ.

Темтэч ятэ, Хьатыгъу Пакъэ, а Iофым ыгъэгумэкIыщтыгъэп, бзылъфыгъэ шъхьэзакъом, зэрэщынэрэм къыхэкIэу, шъэожьыер ыдэжъ гъолыжьыакIо ещэжмэ, ар егъашIэм адыгэмэ яхабз, узгъэгумэкIын е узэнэгъуен горэ хэлъэу егупшысэщтыгъэп.

ЫшIэрэмкIэ мыукIытэрэр ыIощтымкIи укIытэжърэп. Апэрэ чэщхэм кIалэр ипIэ хищи апкышъолхэр зызнэсыгъэхэм ыуж, Дзэгуашэ чыхIэн чIэгъым шишIэрэм Темтэч гу зэрэлтымгъэрэр, тхыо-кIэзэз-щIэу макъэм апэ зэригъэщтэгъа-гъэр ешIэти, хъурэр мэкъэ шъэбэ IушъашъэкIэ гуригъаIоу ригъэжъагъ:

— Хьульфыгъэмрэ бзылъфыгъэмрэ зэгъусэнэу Тхьэм ыIуагъ, си Темтэч, уяни уяти, нэмыкI цIыфхэри джары унагъо зыкIэхъухэрэр. СэлIы сиIэжъэпти, о Тхьэм гъунэгъу укысфишыгъ, гужьыдэгъэкI сэгбгъэгъотынэу... Сызэрэбгъэтхъэжъырэр пшIа-гъэмэ, сидах, ыы, джыри ары, джыри,— быдзыпэм хэгъэнагъэу, сабий шыкIэу кIэшгъурэм ышъхъэ Дзэгуашэ Iэ щэфэ, ыкIы-бышъо Iэгущо шъабэр регъачъэ, кыкIэштагъэу мэтхыо, хэкуукIы: — Адэ укъецакъа сэлIо, ар хъуштэп, сыл умыгъэузы... Мыдэ мыр лIы зэрэхъугъэр... Моу сакIыIу зыкъэшI...

Джауштэу, ТемтэчкIэ джэгум фэдэу, ДзэгуашэкIэ гужьы-дэгъэкIэу кIымафэр икIыгъ, апэрэ гъэтхэ мазэм мэфэ заулэ пыкIыгъэу, пчыхъэ хэкIотагъэм Дзэгуашэ шIоигъор кыдэхъу-гъэу, гупсэфыжыгъэу пIэм хэлъыгъ. Темтэч ыкIыIу ригъэ-кIыжыным фаеу, ау къемыдэлIоу, ежъ нэпIэ пшъыгъэхэр кыIэтмэ кIэнэкIэлъэ щхьпэр кыпигъохэу, тIэкIу джыри орэбзаджэ ыIозэ, кызэхышIыхъэу, ынэхэр кыкIотэу зельэ-гъум, итIукIэ ыбгъэ къетхъуи, кызтыридзыгъ, щтэгъэ нэгъу кызэшIотIысхьи, къеупчIыгъ:

— Сыд ар?

— СшIэрэп, зыгорэ тхъагъоу кысэхъулIэ пэтыгъ,— ышъхъэ риуфэхызэ, гухэкI макъэкIэ кыIуагъ кIалэм.— О сызэпыб-гъэугъ. Армэ узыхъагъэр, сэри зыпари кыпфэсшIэжъыштэп.

— Ар хъуштэп, си Темтэч,— джыри нахъ лъэшэу кызы-кIэштагъэу, Дзэгуашэ дэпкъымкIэ IукIотыгъ, нэбэ-набэу кIалэм кыIуплъагъ.— Тхъэ кысауи, ащ сегупшысагъэп...

— Сыдым? — ыпэчІэгъ чІиІухъажьэу къэупчІагъ Темтэч.

— О укыызэрэхъунэу ебгъэжьэгъагъэр зыхъукІэ, сэ гъумы сыхъушт. ЕтІанэ ори сэри чылэм хъэйнэпэцІэІужь тыдэхъу-хъашт. Ар Іофыжъа, уятэ тІуми тпсэ Іуихышт. ПшІагъа, Темтэч?

— Ары шъхъаеи, сэ сыфай...

— Уфаеи, нэмыкІ кыфэсшІэшт, угу рихъыштмэ сшІэрэп нахъ.

— Сыд фэдэи сезэгъышт, сызэпымыгъэуи ары.

— Мары ащыгъум, джыдэд, — Дзэгуашэ псынкІэу тэджи, лэджэным шъхъарытІысхъагъ, къумгъанырышти, сабыныпсыкІэ зыпытхъакІыхъажьыгъ, ыкІыбыкІэ сабын шифи, къэгъолтыжыгъ, кІалэм еІэйлъэизэ зызэкІегъэплъыхъажьым, рІуагъ:

— СакІыбыкІэ къакІо...

А чэщым ыуж Темтэч пхъужьым ыгупэкІэ екІолІэным фэчэфыжыгъэп, шІоигъор зэрэфешІэу, ыкІыб кыфигъэзэнэу елъэІоу, еубзэу, кыфимышІэ зыхъукІэ, хэгубжыкІэу ригъа-жьэщтыгъ.

Шъэфэу нафэ мыхъурэ шыІэп, аІо цІыфмэ. Ыкъорэ игъунэгъу пхъужьымрэ язэфыщытыкІэ ыгу римыхъын горэхэр ахилъагъоу Хъатыгъу Пакъэ ыублагъ. Ащыгъум Темтэч илъэс пшІыкІубгъум итыгъ. ИлъэситІум къехъугъэу Дзэгуащи игъунэгъумэ ялъэІужыштыгъэп кІалэр чэщрэ кыфагъэкІожьынэу.

Пчыхъэ горэм, бжыхъэ пасэу, мафэхэр джыри фабэу, пчыхъэхэр чыІэтэгъэ макІэм зэлъиштэу, Хъатыгъу Пакъэ Къамытыкухъаблэ дэт джэгум шыІагъ, лІымэ ахэтэу ыльэгъугъ ыкъо нахъыкІэ кІалэмэ акІыб кыдэплъэу. Къахэуцорэп, къашъорэп, чІыпІи изагъэрэп, зэ бзылъфыгъэмэ адэжъкІэ рекІокІы, зэ кІалэмэ акІыб кыдэуцожьы. Пакъэ зыхэт лІымэ адэжъкІэ зэ къежьэшъ, къэмысыпэу егъэзэжъы, гумэкІ горэм хэт. Ышнахъыжъмэ афэмыдэу кІэлэ Іужъушхо хъугъэ, къэсщэшт ыІонышъ, шІэхэу къежьэшт, ыгукІэ ыІуагъ тым. Тхъэм ешІ мы пшъашъэмэ ащышэу ыгу рихъыштыр. Ар сэлэ шъхъаеи, зыдакІуи шыІэп, зыгорэм епсэлтыхъоуи зэхэтхырэп, ин хъаулуй. Сенэгъе къэщэн Іоф ыгу джыри къимыхъэкІэ...

Гупшысэм кыхъэужьи Хъатыгъу Пакъэ ышъхъэ кызеІэтым, ыкъо джэгум хэкІошбыжьэу ынэ кыпэшІофагъ. Лъэгъун иІэ фэдэу тыр лІымэ къахэкІи, кІалэм ыуж ихъагъ, зыримыгъэлъэгъоу лыкІоузэ, Темтэч ядэжъ нэмысыжьэу кыззэтеуцагъ, зиплтыхъ-зыкъиплтыхъажьи, Дзэгуашэ ишагу дэхъагъ, шъхъан-гъупчъэм Іухъи, зэлъыпытэу тІо теуагъ, тІэкІу тыригъашІи, етІани зэ теожьыгъ. Ардэдэм пчъэ тІуакІэм Дзэгуашэ кышщылъэгъуагъ, ышъхъэ пчъэм кыдигъэщи, къэлапчъэмкІи, хатэмкІи, щагумкІи плъагъэ. Темтэчи Іужъу-Іужъоу хэушъыкІызэ, ядэжъ

кЮжыгъэм фэдэу, унэм ихьагъ. Чэу нэзым дэплъэу хьампIэюу шысыгъэ Пакъэ ыжэ Iузыгъэу, ышъхъэ лъыр кыдифыезэ зиуэнкIыжыгъ. Лъэтемытэу гъунэгъу пхъужьым дэжэ ихьанышъ бырсыр ришылIэнэу, ыкъуи шъхъэбгъуфао еонышъ кыырифыжынынэу илгыгъ, ау гум шызэкIэнэгъэ машIор зэригъэупэбжэн акъыл зэригъотылIэжыгъ. Хъунэп, чылэм ажэ сьдэхьан, сикIали ахэсыутхьдзэн, нэмыкI горэм еусэгъэн файылуи, чэубжэм тегъэкIагъэу тIэкIурэ шытыгъ, етIанэ лъапэкIэ кIозэ гъогу шъхъаныгъупчъэм екIуалIи, дэIуагъэ, ау макъи лъакъи зэхихыгъэп. Цызашъом рыкIорэм фэдэу, унэ кIыбымкIэ рекIокIыгъ, щагу натIэм хэлъ шъхъаныгъупчъэм екIошъылIагъ. Джы зэхехы Дзэгъуашъ едэхашIэзэ Темтэч зэригъашхэрэр. Адырэми, Iулъхьэр ыжэ зэрэдэлъэу, джэгум щильэгъугъэхэр, яти аш зэрэшыIэр пхъужьым фелуатэ. «Ыи, джэголъэжъ,— ыгукIэ хэкуукIыгъ Пакъэ,— унэгъуитIум чэши мафи уагъашхэзэ, зыфэмыхыжыы ухъугъ, узIэтIэтIыгъ. О уифэшъуашэр сэ сэшIэ — къамыш дэгъу. AI-анасын, сьдэу нахъ пасэу гу лъысымытагъ. KIалэри пшъэшъэжъыем нахъый, унэ теплъэхъукIы хъуштэп тятэ тхьамыкIэм джары зыкIиIоштыгъэр. Мы делэжъым кыыхихыгъэр! Янэ пшIыгъэми хъушт... Ар сэлэ шъхъаеи ямыхъакъ атесэлъхъэнкIи хъунба. Пчыхьэрэ ыгъашхэзэ ригъэсагъэшъ, сабыим унагъом щымышIыгъэр зэкIэ шIолэшIу ало, Дзэгъуашъ ыупщэрыхъагъэр нахъ шIокIэщыгъоу, дэгъоу шхэнышъ, тадэжъ кIожьынкIи мэхуба. Сэри сижъышъхъэм делэ сыхъужыгъэшъ, сшъхъэ мыхъун шэхъу кыхъажэрэп. Илъэс пчыагъэм шъэожъыер гъунэгъум есагъ, игъомылэ IэкIэуIэшIуагъ... Ы? Сьд хьалэмэта зэхэсхьэрэр? Дзэгъуашъ игушыIэ дыджхэр Пакъэ ытхъакIумэ кыпыджагъэх: «Лыуз зыфалорэр пшIэрэба? МэкIэ-макI сIуагъэ! Сызэгоптхъышта? Сэкъат сыпшIыным сынэбгъэсыгъ... Ыхъы, джар хъушт. Дэгъу, дэгъу...»

Ащ нахъыбэрэ шъхъангъупчъэ лъапсэм итыжыныр Хьатыгъу Пакъэ фэлъэкIыжыгъэп, шъхъангъупчъэ ешалIэм IэбжымкIэ еуи, кIэлэцIыкIу бзэджашIэм фэдэу кыкIиIэжыгъ, чэу шъхъакоу унэгъуитIум азфагу итым къелти, унэм ихъажыгъ.

МакIэ сьмаджэу пIэм хэлъыгъ. ЛIыр кызэрихъажыгъэр зешIэм, кызэшIотIысхъагъ.

— Ы, ора сэлэ. ШIэхэу джэгум уакъыхэкIыжыгъ... Зыгорэ пшхына, Пакъ?

— Зыми сыфаеп. Пкъо делэшхо кызыкIожьыкIэ, гъашхэ,— шъузым дысэу кыфидзи, Пакъэ адырэ унэм чIэкIыжыгъ, пхъэ пIэкIорым тетIысхьы, ышIэщтыми ылоштыми яусэу ригъэжагъ, етIанэ шъхъантэр пIэкIор бармэкъымкIэ ыгъэтIылти, зэрэфэпагъэу ыбгъэ дигъэзый, зыригъэкIыгъ, ынитIу бгыкIум етыгъэу

шыль-шыльи, неущ шегъэжыагъэу а Дзэгошэ дахэм лъаптэу илэр сиунэ кырезгъэдзэжыынэп, ылуагъ. Хъау, ари хъунэп, апэ исхъухагъэр нахъ тэрэз. Ашыгъум чылэм зыхэсыутхыдзэжышт. Нахышлу ба гуцаф есымыгъэшлымэ? Нахышлу. Неущ блэсымыгъэкIэу кIалэм ишгъоогъумэ ауж сыхъаныш, кырагъэшэнэу сятлэIун. Хэт икIалэкIэ къезгъажэмэ нахышлуна? Ей, сьд тхъамыкIагъу шыу хъурэр! Темтэч шгъоогъу илэп. Джы нэс ащи сегупшысагъэп. Ащ фэдэ хэт ыльгъугъ, кIалэм шгъоогъу-джэгогъу имыIэу? Ее, Хъатыгъу Пакъ, Хъатыгъу Пакъ, зыгорэу зыпшIо-шIыжъэу дунаим утетыгъ шхъаеи, хъахъуж гъэшхэкIыгъэм фэдэу укычIэкIыгъ. УикIалэ кыбгъэльфи, ылькыо зытеогъу-ном, зэкIэ фэпшIэн фаер фэпшIэгъахэу кыпшIошIыгъ, ныбджэгъу-шгъоогъу имыIэу кызэрэтэджырэми гу лъыптагъэп... КIо, хъугъэ, хъуштыр хъугъахэ, джы ауштэу сыпшIокIын зышIо-мыгъэшI. Силыгъэ есхъылIэныш, къэозгъэшэн, а пхъужь шыкIыгъэри кыпIузгъэзын...

Жишыхъажъэу сыхъат фэдиэ Пакъэ шыльыгъэу, Темтэч кыхъажыгъ. Ныр ардэдэм кызышыпши, ыкыо пэгъокIыгъ:

— Джы нэс тэ ушылагъ, нынэ? Уятэ кызыкIожыгъэр бэшIагъэ. Мары, моу къэтыс, Iанэр кыпфэсхышт.

Темтэч ылон ымышIэу зэтенагъэ. Сыдэуштэу ятэ нахъ пасэу къэкIожыгъа? Еж джэгум кызыхэкIыжым, лымэ ахэтыгъ. ЗыгорэкIэ ары шылуа Дзэгуашэ ишхъангъупчэ къеуагъэр? «Ашыгъум Дзэгуащи сэри тыунэхъугъ,— ышъо пызыгъэу зэриIожыгъ Темтэч.— Хъу шIоигъор орэхъу, ар зэсымыгъашIэу нычэпэ счыыен слъэкIыштэп».

Пчъэр IуишэикIи, Темтэч ятэ зэрыл унэм иплъагъ.

— Учъежыгъа, тат?

— Хъау, сикIал... Сыд, джэгур дэгъугъа?

— Дэгъуми дэими сэркIэ тIури зы, сыкъашъорэп, сыуджырэп.

— КъэшъуакIэ зэгъашIи, джэгур гъэшIэгъон пшыхъушт.

— Ары шхъаеи хэт сигъэшIэшт?

— Сэ озгъэшIэшт. Зыльгъурэм ыгъэшIагъоу къэшъокIо Iазэ усшIышт,— фэмыахэу шхыгъэ Пакъэ, «етIанэ укызэрэ-шъорэм сэ сеплышт», пилухъажыгъ ыгукIэ.

Янэ кыфиштэгъэ Iанэм пэтIысхъагъэу, чэщ-зымафэ амыгъэшхагъэм фэдэу, тырилъакIэу ыкыо зэрэшхэрэр зэхыхыи, Пакъэ ыгъэшIэгъуагъ.

КыкIэлъыкIогъэ мафэм Хъатыгъу Пакъэ ишгъоогъумэ ялъэIуи, тхэмэфитлу нахыбэ тырамыгъашIэу, лышIу IофкIэ Темтэч кырагъэшагъ. Гъунэгъу чылэм оркъ унагъо шыщ пшъэшъэ тегъэпсыхъагъэ кыфырашыгъ. Пакъэ инысэрэ

ыкьорэ мэфибл джэгу афишли, апэрэ чэщым Темтэч шьзогьу кьыфэхьугьэ кIалэхэм лэгьунэм рашэжьи, изакьоу шьуз ныбжьыкIэм кьыдырани, кьыкIыжьыгьэх. КьэзыщэгьакIэм зи ымылоу пчъэдадзэр ригьэти, остыгьэр ыгьэкIосагь, зитIэкIи, пIэм хэгьольхьагь. ПIэкIор бармэкьыр итIукIэ ыIыгьэу бгьунджэу шыт нысакIэм Темтэч еплъеплъи, еджагь:

— Сыда нысхьэпэ дахэм фэдэу узпэтыр? ЗыкьэтIэкIи, кьэгьоль.

— СэукIытэ,— ышгьхьэ еуфэхьыгьэу шыт пшгьашгьэм ерагьэу зэхэпхэу кьыупсэлъыгь.

Темтэч кьызыщылъэти, пшгьашгьэр пIэкIор бармэкьым кьыкIэритхьыгь, зэкIиулапIи, пIэм хидзагь, шыгьынэу шыгьхэр щитхьынэу зежбэм, адырэр кьэгулагь:

— Ал, утыгьужьа! Мары, сэр-сэрэу...

Уахгьтэу кIорэр шIуабэу, Темтэч пшгьашгьэм деIэнэу фежыагь, ау кьыфидагьэп, ежь-ежьырэу зыкьитIэкIи, чIэгь-чIэлъ пIонэкI зишIыгь.

— Мыхэр адэ? — джэнэкIэко IэпакIэр дидзыягь Темтэч.

— УкIытэ пшIахэрэба сэлэ? — IэкIиутыгь пшгьашгьэм иджэнэкIэко IэпакIэ. Кьыщынагьэр зэкIэ щитхьи, Темтэч пшгьашгьэр бгьэкIэ пIэм хигьэкIагь, ыбг итIукIэ ыIыгьыти кьыIэти, ыльэгьуанджэмэ атыригьэуцагь, ыкIыбыкIэ гохьанэу фежыагь.

— Сыд емыкIуа пшIэрэр? СыхьэкIэ огугьа? — пшгьашгьэр губжыгьэу IэнтэгьукIэ кьызэокIи, Темтэч дэпкьымкIэ кьуй-гьэфагь, кьызыщыхьушгьути, ишыгьынмэ алыхьыоу унэм иуцагь. ДжэнэкIакори, гьончэджыри, бгьэкIэлхьэри джэхашгьом кьытырихыжьыгьэх. ПхьэнтIэкIум телъ шыгьынхэри зыщилъэжьыгьахэу, лъэкьопыльхьэхэм занэсым, кьэзыщэгьакIэр зыкьимыгьэхьыеу, ынэгьу кьыфэгьэзагьэу, ыкIыб дэпкьым егьэкьугьэу пIэм зэрэхэлъыр шIомытэрэзэу зэтекьагьэ. Такьыкь горэм шыти, унэм кьызэрикIыжьыштым тегьэпсыхьагьэ зэхьум, сьукIыгьэми сшIэрэп ылуи, ыгу чьыIэ-чьыIэу кьылъэдагь, блэм телабэрэм фэдэу ылаблэ кIэзэзызэ, ышгьхьэ нэсыгь, ышгьхьац ыубыти, ыгьэсысыгь. «Iыхь» ылуи, Темтэч хьылъэу хэхап-щэкIыгь. IэнтэгьупэкIэ кьызызэокIым, ынэтIэбгьу тыригьэ-фагьэти, ыгьэупэрэзэгьэ лIым пымылгыжьэу, усымыукIыгьэмэ ары ылуи, унэм икIыжьыгь. Янэшыпхьур чылэм шынысэти, ащ екIолIэжьи, нэф кьызэрэшгьэу ядэжь заригьэшэжьыгь.

КьыкIэлъыкIогьэ мафэм Хьатыгьу Пакьэ кьэбар зешIэм, инысэ ула-сылла зылоу Кьамытыкухьаблэ дэсыр лыигьэкIуагь, ау сыд зыраIуи, сыдэу зызыфашIи, кьафэкIожьыгьэп, зыфикIыжьыгьэми ышгьхьэ кьафырихыгьэп. Хьатыгьу оркьым

ышгъэ икIыным нэсэу ащ кыхыригъэхыгъ, шъхъэкIошхо ышIи, мэфэл ымышIэу шэсыгъэ, Мартэ псыхъо ыхэкIэ ехи, Къамы-тыкухъаблэ фэдэ чылэу Дэуехъаблэу абдзахи, шапсыгъи, бжъэдыгъуи, хъатикъуайи зэхэпхъагъэу зыщыпсэухэрэм Дэуепщэу дэсыр ихашэу, Гъэунэжыкыо оркым ипшъэштэ сырыф пIокIэ цIыкIоу зэ IэкIэлъэгъогъагъэр ыкыо кыдагъэ-кIонэу езэгъыгъэх. Пакъэ кыызэрегъэзэжъэу Темтэч шгузышхэр гъусэ фишIи, Гъэунэжыкыомэ япшъэштэ Iэпс-лъэпс IорышIэу Нэфыпсэ кыыригъэщагъ.

Джэгур текIи Нэфыпсэ Хъатыгъумэ яунэ зисыр мэзитIум тIэкIу кхехъугъэу, МакIэ дунаир ыхъожыгъ, Хъатыгъу Пакъэ ижышъхъэм лIэгъуабэу къэнагъ. Пщымрэ нысэмрэ зэлъэ-хахъэщтыгъэп, ау чыжъэкIи благъэкIи Пакъэ инысэ IэкIэлъа-гъоштыгъ, ренэу ныбжыкыум фэдэу чэфынчъэ зэпытэу, ышъхъэ кымылэтэу зэрэхэтым гу лъытагъ, гукъаоу иIэмкIэ ригъэупчIы-гъэх, чылэм кыдэхъэгъэ кIалэу Мышгъэкыо Уцужыкыо, арапыбзи, урысыбзи, тхакIи, еджакIи зышIэрэр, фаемэ, ригъэдженэу зэрэфиубытыштыри раригъэIуагъ, ащ лъэшэу зэрэгъэчэфыри Нэфыпсэ ипщ кыфаригъэхъыжыгъ...

ТхъэмэфитIу тешIагъ Хъатыгъу Пакъэ ихъакIэш зэпыт щыщ унэ хэыгъэ Мышгъэкыо Уцужыкыо псэупIэ зыфэхъугъэр, мафэ къэс ыгу етыгъэу Нэфыпсэ регъаджэ, тхакIи регъашIэ. УрысыбзэмкIэ рагъэжыагъ. Пакъэ чыжъэкIэ инысэ цIыкIу лъэплъэшъ, къэчэфыжыгъ, ышъхъи пагэу ыIыгъ, загъори щхыпэ тIэкIухэр къекIу. КIо Iофэп, гупсэфыжыгъэ ыгу пщым, адырэм фэдэу кIерэмыIэжыи ары. Мыри зикIыжыкIэ, цIыф кытэмызэгъэу аIонышъ, тыкыраIухышт. МакIэ тхъамыкIэр щыIэжъэпышъ, е сэ кыыстыралъхъашт, е сикIалэ шIоигъэ горэ кыпалъхъашт, цIыфхэр ащ фэIазэх...

Мафи пчыхъи Пакъэ ыIорэп, нахъыбэмкIэ пчыхъэрэ ары, Мышгъэкыо Уцужыкыо зэрыс хъакIэш унэм ехъэшъ, инысэ зэреджэрэм кIэупчIэ, къэбар гъэшIэгъонхэр кыырегъэIуатэ. Уцужыкыуи ишъыпкъэу кыыреIо:

— Уинысэ цIыкIу гупкIэ, есIори езгъэлъэгъури ардэдэм ыгу реубытэ...

— Сыд ебгъэлъэгъурэр? — зэхихыгъэр гурымыIуагъэу, Пакъэ ышъхъэ къепхъуатэ.

— Хъарыфхэр арба, ятхыкIэ, къатырэ макъэр есэIо.

— КIалэр, кIалэр, Темтэч фаеба? — къэчэфыжыгъэу Пакъэ егъэджакIом Iоплхыхъэ.— Ащи еджакIи тхакIи зэригъэшIа-гъэмэ, лые фэхъуныеп.

— Ар тIэкIурэ кытэдэIоу щэсышъ, ыкIыб кытфегъазэ, пIэм зыхегъэукIораешъ, зи кымыIоу щэлъы е екIышъ, зыгорэм макIо...

— Ы? Тыда зыдэкIонэу ышIэрэр? Джэгольэжым шьэогъуи джэгогъуи иIэп,— кызэкIэштагъэу, ынэхэр кыкIотэу Пакъэ зыкырешы, ыгукIэ зэреложы: мы делэр джыри Дзэгуашэ дэжъкIэ рекIокIымэ шIэ? Армэ зыхэхьагъэхэр, сэ яжь кIэкIы сшIын. Лыплъэгъэн фай. Зэ нэмыIэми зэлукIагъэхэу зыслъэгъукIэ, а пхъужь нэIуагъэр зэрэсигъунэгъужьыштыр аужыпкьэрэ фэхъун. Нысэ цIыкIур сиунэ изэгъэным пае дунаим сызэблэн шыIэп...

ГумэкI-гупшысэ чъыIэм зэридзэу а пчыхъэм Хьатыгъу Пакъэ егъэджакIом иунэ кыкIыжыгъ, иунэ кIожьы, ыкьорэ инысэрэ зэрыс унэм нэфынэу кыпсырэм фэлпырэу, шIукIаерэ шъхьангъупчъэ лъапсэм исыгъ. Остыгъэ бзэгур зырырагъэ-лъашъом, макъи-лъакъи ымыгъэIоу Пакъэ унэм икIи, натрыфым ишIугъуапIэти, Дзэгуашэ инатрыф хатэу унэм лъэбэкъу зыбгъупшыкIэ кьеуцуалIэрэм ыгъунэ хэтIысхьагъ. БэкIаерэ шысыгъ, къэтэджыгъ, тIысыжыгъэ, чъыер къекIу фежъагъ. Хьаулыеу зысэхыжы, ыIуагъ Пакъэ, шъуз ныбжьыкIэ къэбзэ цIыкIум кыгюкIынышъ, пхъужь хэкIотагъэм дэжь къэкIона мыр? КъэкIонэп. Джау сыдми унэм къекIышъ, къекIухъэ нахъ, зыдакIуи шыIэп...

ОшIэ-дэмышIэу лъэмакъэ горэхэр къэлугъэх. Пакъэ гупшысэу, зыдэгущыIэжъэу хьампIэлэу шысыгъэти, кыкIэ-штагъэу къэтэджыгъ. Гъунэгъумэ яхъ гъожьыжъ, кыздикIыжъ-рэр къашIэ, Дзэгуашэ ишагу кыдахыи, ин-инэу ышъхъэ умэжъ ПакъэкIэ кыгъэзагъ, кышIэжыгъэу ыдэжъкIэ къежъагъ, кыкIэрыхыи, цIыфым фэдэу кыIуплъагъ. «Сыд, цIэлпыжъ, ори узымыгъэчъыерэр? — мэкъэ дэгукIэ еIушъэшъагъ Пакъэ, хьампIэлэу етIысэхыжы, хъэм ышъхъэ Iэ щифагъ, едэхашIэзэ, ыгъэгъолъыгъ.

Джыри лъэмакъэхэр къэлугъ, чэу шъхьаком Темтэч сакъэу кышъхьапырыкIыгъ, кыызтеуцуи, ятэ иунэкIэ зэплъэкIыгъ.

— Сэрмэ узыфаер, Темтэч, мары, моу сышыI,— мэкъэ гъэшъхьыгъэкIэ джагъэ Пакъэ,— моу къакIо.

ЫгучIэ зэризыгъэр ыжэ IузыгъэкIэ кыххэшэу, чIыгоу зытеуцорэр зэхимышIэжъэу Темтэч ятэ ыпашъхъэ Iужьу-Iужьоу кьиуцуагъ.

— Тат, сэ... сэ...

— Татэ зыфэдэр сэ озгъэшIэшт, хьитIум азфагу кыкIыгъ,— мэкъэ шъэф пхъашэкIэ тыр ыкьо техъупкIагъ.— Слъэгъу пэтзэ укызыэрыкIыгъэ унэм ихъажьы, ащ нахьыбэрэ укыкIыгъэу сэмыгъэлъэгъужь. Чэщ къэс мышъ къэрэгъулэу сыдэтышт. Дзэгуашэ ишагу лъапэу уиIэр кыдэудзагъэу зыслъэгъукIэ, псибл уиIэми, зэрэIусхьыштыр зэгъашIэ. KIo!

Темтэч зигьэчэрэгъуи, чьэм хэтэу чэу шьхьаком елъагъ, джабгъумкIэ диIонтIэхь, хьакIэш кьогъум зыкьуидзэжыгъ.

Хьэ гъожьышхоу кьыдэплъьерэм ышъхьэ Iэ щифэу Хьатыгъу Пакъэ тIэкIурэ шытыжыгъ, етIанэ шъхьангъупчъэм екIуалIи, ыкьо зэрэтеу зэхихыгъэм фэдэу шэ теуагъ, ардэдэм унэ гупэмкIэ кIуи, пчъэм Iууцуагъ. Дзэгуашэ гушIопсэу пчъэр кьызэрэлухэу, зыкьэшIэжыгъо римыгъафэу унэм ихьагъ.

— ГумэкIыгъо горэ кьэхьугъа, Пакъ, чэщныкьом... — щтэгъэ Iуплъэр ынапэ зэрэтельэу, зыми емыжэщтыгъэ фэдэ зишIызэ, Дзэгуашэ пчъэр ригъэсэжьи, гъунэгъу лIыжыым ыуж итэу унэм ихьажыгъ.

Хьатыгъу оркьыр джэхэшъогум нэси, кIэкIэу зыкьыгъэ-кIэрахъуи, пхъужыым пэблэгъабзэу ыпашъхьэ иуцуагъ, ыбг IитIукIэ ыубыти, кьызэрифызыллагъ, гущыIэ ныкьокъалор IэкIихызэ, пигъодзыжыгъ:

— Тхьэм гумэкIыгъо кьытферэмыхь. Синьсэрэ сикIалэрэ гупсэфэу мэчъых. Сэ уадэжъ сыкьэкIуагъ, лъэгъун бдысиI.

— Сыд емыкIуа къапIорэр, Пакъ, о лIыжышхом... МакIэ тхьамыкIэм ихьатырми... зыми кьымылъэгъуми, Тхьэм тыкьелъэгъу... СытIупш! — ымакъэ ыгъэлъэшзэ, зыIэкIиутынэу фежыагъ Дзэгуашэ. — Сыдэуи кIочIэшIу уиIа! СытIупш сыуагъэ... Сыкуошт!

— Укуоми, ор-орэу унапэ тепхыжын, — мыгумэкIыхэу нэплъэгъу нэгыекIэ Iуплъагъ Пакъэ. — Шъэожъыезэ дэуублагъэу сикIалэ зэрэбгъэлIырэр симышIэкIэ умыгугъ...

— Тхьэ кьысауи, ащ фэдэ цIыф еIуа? — кIэкуукIыгъ Дзэгуашэ.

— ЗыкьысфэмышI, — нахь пыгъэу пхъужьыр зэрикъузыллагъ Пакъэ. — Сэ сшъхьэкIэ симыгъэунэфыгъэмэ, зыгорэм кьысиIуагъэкIи сшIошъ хъуныеп. Зэп, тIоп, пчъагъэрэ сыкьышъодэлугъ.

Ардэдэм Дзэгуашэ ыIони ышIэни ымышIэу кьызэхэтэкъуагъ, пкъышъэбэ шъуаткIор Пакъэ ыIаплI лантIэ кьихъухьагъ, бзылъфыгъэ фэбэмэ IэшIоу кьыкIэуагъэм кьызэкIигъэплъыхьагъ.

— Усымытхьалэ пшIоигъомэ, зы гущыIэ къэмыIу, — фигъэпытагъ Пакъэ, ыIаплI зэрильэу пIэм хигъэкIагъ. Пхъужьыр гузажъоу, зыкIэкIищэикIызэ, кьэлъэлугъ:

— Тхьэр осэгъэлъэлугъ, Пакъ, гъумы сыпшIыкьон... лIы симыIэжъэу...

— Джы нэс умыхъугъэмэ, сэ укьысэхъулIэнэп, — ыкIыб фигъэзагъэу зифэпэжъэ, Пакъэ гъумытIымыгъэ.

Дзэгуащи кьызэшIотIысхьажьи, ышъхьэ еуфэхыгъэу гъы фэдэ зишIыгъ:

— Пшлагээр хьэнэпээлэгъу, ыкьо ыуж ятэ бзылфыгъэм
гохьяжъу цлыф зэхихыгъэпштын... сIупэмэ машIор атырехы,
пэкIэ пхъэшэжъымкIэ сызэхэуулыIуагъ.

— Джащ фэдизуу сыгу бгъэплтыгъэти, сшIэрэми сегупшысэ-
жыгъэп,— зиухыижыгъ Пакъэ, игъончэджшъхьапс ыпхыжъэ,
пхъужьым шъхъэрыуцуагъ, ымакъэ ылъэкIызэ, пидзэжыгъ: —
Джы кыюсIоштыр ары, Дзэгуаш,— Пакъэ ыцэлышъхъэхэр
зэригъэшхыгъэх, ынэгү ошгуапщэхэр кытыригъэхьагъ,— неущ
блэмыкIэу кыпфэзгъэкIошт псэлъыхъом удэкIошт. Зыщыб-
гъэзыекIэ, кысиIогъагъэп умыIожь, кыюхъуллагъэр цлыф
ымышIэу, унэ нэкIым урызгъэтхъэлыхъашт. Икъун сикIалэ
зэрэбгъэделагъэр. Унэгъо егъэжъэгъакIэр гъэгупсэф.

— Сэ згъэгупсэфын, ежъ гупсэфынэп нахъ.

— Сыда?

— ЕтIанэ пшIэжъын... Хэта псэлъыхъоу кыисфэбгъоты-
гъэр? — нэгү шъоткIо дахэр чъэкIыгъэу, Дзэгуашэ кыдэп-
лъягъ.

— Чылэ чэмахъор ары, Къомыхъу.

— Iух адэ, нээжъэ закъоу чылэм дэсым сыдэмыкIожьмэ
мыхъунэу, сысэдэкъэхэдзкIэ огугъа?

— Назэмэ шIагъуа, боу кIэлэ къэбзэшху.

— КъэмыIу, къэмыIу, зэхэсхынэуи сыфаеп. ТIэкIу назэми,
удэкIотэжъын, нитIур зэблэплъы, зыр о кыюплъы, адырэр
Тхъэм еплъы.

— Сэ къэсIоштыр къэсIогъах. Ахад Къомыхъу уригъусэу
дунаим утетынымрэ хъадырыхэ лъэмыдж уикIынымрэ.

— А Тхъэр кысауи, сыд тхъамыкIагъу сызыхэбгъадэрэр?! —
ыгучIэ кыыритхъэу, нэпсыр къетэкъохэу Дзэгуашэ гы фежъагъ.

— О кыызфэмыхыжыгъэ лажъэ бгъотыгъэп,— нэгъуцоу
фидзыгъ Пакъэ.

ОшIэ-дэмышIэу Дзэгуашэ гыныр зэпигъэугъ, гуIэ-
гугъапIэ горэ ынэгү, кыыкIэхьагъэу Пакъэ кыдэплъыгъ,
къэтэджи, макIэу IущхыпцIыкIыгъ:

— Ащыгъум о сыщэжъ, шгуз дэгъу сыпфэхъушт, ори джыри
упыт, ы, Пакъ?

— Ужэ кыдахъэрэр къэмыIу! — техъупкIагъ Пакъэ.— Илъэс
пчъагъэм сикIалэ ыгъэшгузыгъэр къэсщэжъынэу, сшгъэ сикIы-
гъэкIэ огугъа? Сэ сигушыIэ зэкIэсхъажъэу сихабзэп, Къомыхъу
удэкIожьышт сIуи, сыухыгъэ. КъыбгурыIуагъа?

— КъызгурыIуагъ,— Дзэгуашэ ыгу джыри кызэхэхъажъэ,
ыIупшIэ пщэр хъураехэр къэкIэззыгъэх,— ау дунаими ахърэтни
сигунахъэ ухэкIынэп.

— Ар сэ сипшыныжь, о кыуагуагээр шлэ,— ылуи, кыгъэ-кIэрахъуи, Хьатыгъу Пакъэ гъунэгъу пхъужьым иунэ чэщыгум дэхыгъэу кыкIыжыгъ.

Пчэдыжым унэгъо чэмхэр дафыхи, тыгъэм ышшо къэплъэу зырегъажьэм, Пакъэ шыоу шагум дэкIыгъ. ТыгъэкъохапIэмкIэ, къушъхьэ лъэпэ мэз блыгум дэжь, Къомыхъу чэмхэр зэрэщигъэхурэр ешIэти, а лъэныкъом фиузнкIыгъ. Лъагэу кыдэклогъэ тыгъэр сэмэгу нэгущоми, шхомлакIэр зериIыгъ Iэ сэмэгу кIыIуми кызэряцакъэрэр Пакъэ зэхешIэ. Чылэм зэрэдэкIэу хъурышшо пэлло шхъуантIэр зысидихи, шхъацIакоу къэшъхъыжыгъэм хэуцогъэ пклантIэр пэлэплъэкIыкIэ тырилъэкIыкIыгъ, уашъом дэплъыагъ. Зы ошъопщэ цIыкIу нэмыIэми нэплъэгъум кыыридзэрэп, шхъонтIэ нэгъыфIуакIэу, чIэ имыIэу, ошъогур лъагэу-лъагэу чIыгум шхъарэкIоты. Лэжыгъэмэ ошх ящыклагъ, ыгуагъ Пакъэ, сэ шъэо цIыкIу сищыклагъ. СкъуитIурэ спхъуитIурэ бзы шъхъу яIэп, сэ кысылъэхэс нысэ цIыкIум шъао горэ кысфигъэтIысыгъэмэ, дунэе мылъкум пэсшIыни. Ары шхъаеи ари пчэн шъэрэзыжыгъэм фэд, зи кыыхэщрэп. Темтэчи плъэгъурэба, нэф кызэрэшъэу шагум зыдидзыгъ, кысщэщынэ. Ишъэф нафэ хъун Iоу ышIагъэп шхъаеи, тэри пэкIэ псы тешъорэп. Делэ тхъамыкI, кIалэзэ Дзэгъуащэ хэлэбагъэшъ, ащ нахъ дэгъуи нахъ дахи дунаим бзылъфыгъэ тетэп шлошIы. Иунэ исыр фэдишъэ буас, ышIэрэп нахъ. Муары, Уцужыкыо кыщэтхъу, гупкIэ, Iуш, епIорэр ардэдэм пкыырэхъэ, еIо. ЫнапэкIи, ыпкыкIи зэкIужьэу, зи епIолIэнэп. ЕтIани еджакIи тхакIи зызэригъашIэкIэ, нысэ гъэсагъэ силэ хъушт. ЗыгорэкIэ чылэм уакъыхэщымэ дэгъуба. Мары, Мышъэкыо Уцужыкыо седэлэу зэпытыгъэкIи сезэщрэп. Адэ бэшъ ышIэрэр. А инэрал нэгуджашъоу урысмэ яIагъэр, Сыорэу ыгуагъэмэ сшIэрэп, боу лIы бэлыхъагъэм. Iушыгъ, тхъагъэпцIыгъ, зэуакIэ ышIэштыгъ. Сыдигъу а кыIотагъэр зыхъугъэр? Ары, илтэс пшIыкIуз фэдиш тешIэгъэшт. Тэри кытэнэсыгъагъ а къэбарыр, Пшызэ кIыб исыгъэ нэгъойхэр хьалэч зеришIыгъагъэхэр. Ольэгъуа хъугъэр? Инэралым ригъэблэгъагъэх, ыхъэкIагъэх, зэзэгыгъэх, етIани зэзэожыгъэх. Сыгу-сыбгъэ аIозэ Пшызэ кызэпырыкIыгъэ нэгъойхэр бжъэдыгъухэми, хьатикъуаехэми, кIэмыгуехэми зы шыкIэ, шитIукIэ нэбгырэр къащэфыштыгъа е пщылIэу аубытыштыгъ. Ащ яхъышчырба Мысыр хэгъэгу ижыкIэ тетыгъор щызыIыгыгъэ адыгэмэ къарашIагъэу Уцужыкыо кыIотагъэр. ИтIур зэригъэпшагъ... Ее, дунай, дунэежъ хъаф, цIыф лъэпкъэу уакIыIу тетыр зэкIэ зэфэдэ, анэгу сэирэп, чIыгур атэзэрэхы, хыIушъомэ бгъэкIэ якIух. Тэри а сырыф нашхъохэм тамыгъэгупсэфынэу еIо Уцужыкыо, хы ШIуцIэ Iушъом къенэцIхъу ары.

Къырым зыІэкІалъхъагъ, икъунба. Тэ тальэныкъокІэ къагъазэмэ, тагъэунэхъун. Мышъэкъом зэриІорэмкІэ, урысхэр мацІэм фэдэх, яцІыфышъхъэ пфэлъытэнэу шытэп еІо. КІо, хъун, аштэузэ зыгорэм тынэзэрэгъэсын. Муары, Іэхъогъур къэльэгъуагъ, Къомыхъуи иупкІэ паІо къолэжъ набгъу пІонэу шъхъэрыгуагъэу, бэщэу ыпшъэ дэлъым ыпэкІитІу ыІэхэм арыдзагъэу чъыг жъаум чІэт...

— Бэхъуапши, Къомыхъу,— шым епсыхызэ, чэмахъом ІугушІуагъ Пакъэ.

— Къыздэохъу, къыздэошх,— къыфэчэфэу къыпэгъокІыгъ Къомыхъуи.

КІэлэ къэбзэшхо фэд, ыгукІэ ыІуагъ Пакъэ, ау, Дзэгуашэ ыІу-ымыІоми, сидэу нэзэ дэд. Сидэуштэу къыІуагъа ащ? «Зы нэр о къыопллы, адырэр Тхъэм еплъы». Пшъхъэ шІуакІ узымы-гъэсагъэм, Тхъэм еплъыри о къыопллыба.

— Сид, Къомыхъу, Іофхэр сидэу хъурэ, къэщэн Іофым сид рыбгъакІорэ?

— Іее,— ІэутІэ ышІи, укІытэу ышъхъэ ригъээзэкІыгъ Къомыхъу,— сэ сызыфалІэрэр о ошІэ шъхъаеи, ыни ыпи къысигъэплъырэн.

— Ауштэу шытэп ар, Къомыхъу. Унэ къитІэтІэу уеплъыкІэ, гушъІэ емыІоу... оры зэкІэ зилажъэр.

— Ары шъхъаеи...

— Хъау, хъау, къэмыІу. Сэ тыгъуасэ сыкъыдэкІызэ гушъІэгъу сыфэхъугъэти, оц нэмыкІ фэмыеиу къысиІуагъ. ЕтІани Дзэгуашэ ыІуагъэр ошІа?

— Сид?

— Ыжэ бзэгу дэлъэу сигъэшІагъэмэ, гуапэр сиеу сидэкІо-штыгъ, ыІуагъ.

— УмыІо шъыу! — дунаир фэмыхъужъэу хэкуукІыгъ Къомыхъу.— Ащ нахъ къэбар гушІуагъо цІыф къысиІожьынэн. Ар къыздэрэкІуи, Пакъ, сиІэп нахъ, сиІагъэмэ, дышъэ кон остыни, мы чэм Іэхъогъур сиягъэмэ, нэкІэ сеплъыныеп.

— Джащ фэдэ къэбар къыпфэхъи, сэ уадэжъ факІо сыкъэ-кІуагъ, Къомыхъу. Нычхъапэ блэмыгъэкІэу, Іэхъогъур къызып-фыжъыкІэ, тІэкІу зыпыупхъухъи, Дзэгуашэ зыфегъэхъ, къып-фызэгоутышъ шыс,— кІэлэ нэзэ плІэмыешхом ытамэ теуІуи, ыІапэ къыубытыжъи, Хъатыгъу Пакъэ къэшэсыжъыгъ...

Ежъ зэриІоу зэкІэ хъун шІошІыгъ Хъатыгъу оркъым. Шъыпкъэ, Дзэгуашэ зэрэдэкІожьыгъэр зызэхихкІэ, ыкъо гукъэошхо зэрэшыхъуштыр ышІэщтыгъэти, Мышъэкъо Уцужьыкъо Нэфыпсэ къыриІуагъэу, Темтэч зызэрилІажьыгъэр, зэрэгъыгъэр къэбаркІэ къызынэсыжъым, Пакъэ ыгъэшІэгъуа-

гъеп, непэ пыхъанышъ, неущ шыгъупшэжышт, ылуагъ. Мэзэ зышыпллэу клуагъэм кыкIоцI ыкъо зырызэу кызыпицэхэзэ, кIэлэкIэ дэдэхэу нэбгырэ зытфых шъзогъу ышIыгъэу зызэхехым, тыр гушлуагъэ, Iофэп ныбджэгъу горэхэр иIэ хъугъэмэ, фай-фэ-мыеми, Дзэгуашэ зышъхъашысэщым, лIы хъоу фежъагъ, зэриIожьыгъ. Ары шъхъаеи, шъузыи шIагъоу пымылтыжъэу, Дэхъун зыцIэ кIалэм иунэ кIопIэшхо ышIыгъэу, адырэ кIалэхэри ащ кыкIохэти, зэрэгъэчэфхэу шызэхэсыштыгъэх.

КIымафэр икIыгъ, гъатхэри клуагъэ. Хъатыгъу оркъым инысэ зэрэпсыгъу, ау гъэтхэпэ мазэм Дзэгуашэ зыкылуиыгъаки кыфидзыгъэр Пакъэ шыгъупшэу зы мафэ кыекIугъэп. Шъзохъу цIыкIоу кыфэхъугъэр ежъ кыыригъэлъфыгъэу кыгуыригъэлуагъ, мафэхэр, мазэхэр кыфилтытагъ. Олъэгъуа ар хъэм кыызэ-рильфыгъэр, хэгубжыкIыгъ Пакъэ, тауж икIынэу фаеп, сикIалэ сабыизэ дыригъажыи зэригъэлIыгъэр имыкъоу, сэри кыиспэу-цIэрае. Сэ ашыгъум псэр сыхьылъэу дунаим сытет, кыызэрэ-сэбгыгъэр кыстефагъ езгъэIонэп сэлэшъ, сэушъэфы, кIоцI узым сызэпиупкIэу мыгъатхэ къезгъэжъагъ, шхынри сыгу сIихыжырэп, зыдэсшIэжъэ, сикъарыу кыыщэкIэ...

Хъатыгъу Пакъэ Iоф дэгъу зэримыIэм Мышъэкъо Уцужыкъо зэкIэмэ апэу гу лъытагъ, шъуагъо зэрэхъурэр, ынэгущы гъожьышъо-чIыпцIашъо кыызэриштагъэр узэрэлэ-плъэу нэм кыкIидзэштыгъ, ау ежъ зи кымыIоу еупчIыныр кыыригъэкIуштыгъэп.

Гъэмэфэ мэфэ нэстырым Пакъэ ышхыгъэр кыдэкIыж птэу Мышъэкъо Уцужыкъо зышъхъэрэхъэр ары узым тегу-шыIэнхэу зыхъугъэр, ау гушыIэми уцэу егъэджакIом рыхьылIа-гъэми пкIэ яIэжыгъэп, фэмылэкIыж хъуи, пIэм хэгъолъхъагъ, мазэрэ нахъ шымылтыгъэу, узым ышхыгъ, къупшъхъэзэрыбл хъугъэ.

Пчыхъэ кIахэ хъугъэу сымэджаплъэхэр зызэбгырэкIыжхэм, Мышъэкъо Уцужыкъо изакъоу сымаджэм кыкIэрынагъ. Пакъэ ышъо гъожьыбзэ хъугъэ, ынэгущыхъэхэр иуагъэх, ыпэ къупшъхъэхэр кыхъэцэцы. Ащ нахъ ин нэгум кыхъэнэжыгъэп, пIэм кыхъэмышыжъэу хэлъ. ТIэкIу шIэ къэс ыгу къэжаошъ, Iупсыр кылуефы. Лы гъэгъугъэ шыугъэр Уцужыкъо ыжэ зыдилъхъэкIэ, аш кIэшгъузэ, гужаор шъхъарэкIы.

— Уцужыкъу, сэ кыисфэнэжыгъэ шыIэп, нычэпэ сыкыи-мыкIынкIи хъун, — ерагъэу кыуипсэлтыгъ Пакъэ. — Сьолъэлу, нысэ цIыкIум унаIэ тегъэт, цIыфышIу, Iуи шIи пылъэп, ау сикIалэ ащ уасэ фишIынэу ышIэрэп... Насып тIэкIу сIэти, ори Тхъэм укъысфихыгъ... Джары, Уцужыкъу, уилIакъо ухэмысмэ, кыплтыплъэжыныи бгъотыштэп... СкIуачIэ изэу,

сишлугъо зэхъум, сымаджэ сыхъун Iоу сшлагъэп. Сыд Iоф сиIэу мыш нэс сыкъэкIуагъ?... Шыпкъэу аIо: ихъадэгъу зыдэщыIэм цIыфыр гушIозэ макIо...

Нэфылъ къыштэгъэ къодыеу, Хьатыгъу Пакъэ ыпсэ хэкIыгъ. Уцужьыкъо хъадэр ыгъэплIэжьи, ыжэпкъи кIипхэжьи, ыкъо дэжь кIуагъэ. Темтэч ятэ ихъадэ къыштхъэрыхи ынапIэхэр ыгъэуплалIэу шхъэрытыгъ нахь, ынэпс къутами къехыгъэп. Нэфыпсэ игъи, ипчыи, икууи зэхэтэу хъэдагъэр къызеIэтым, гъунэгъухэр къэсыгъэх.

Къэбар зашIэм, Пакъэ ихъэдагъэ пщи, оркъи, фэкъолIи, лIэкъолгъэши зышIэщтыгъэу къекIоллагъэр бэ, Къунчыкъопщыри ахэмэ къахэщэу ахэтыгъ...

IX

Абдзэхэ хэгъэгъу къызекIыжхэм, Марыхъупщым игъусагъэм иунэ чэщ шырахи, къыкIэлъыкIогъэ пчэдыжбым зэгъусэхэу, Пшыщэкъо Емыпсых ибын макъэ рагъэIужьи къызыкIожыгъэхэм тхъэмафэм ехъу тешIэжыгъагъ.

Апэрэ кIымэфэ мазэр къыханкIэ мэфэ заулэ нахь къэмынагъэу, бжыхъэ кIэхэ ошIу шлагъоу гъэтхэ мэфэ дахэхэм яхьыщырыгъэм ошIэ-дэмышIэу зыкъызэблихъугъ. Осыр къыритхъухэу къэсы фежъагъ, ащ жыыбгъэ лъэшыр, хъотыр зэрихъэу, дунаим ынэ ригъэупыщIэу къыхэхъажыгъ.

Пчыхъэм Марыхъупщым ихъакIэщ исыгъэ Ерыстэм аталыкъыри оркъ нэбгырищыри яадыгъ палохэр зыштхъащакъузи, джэдыгу пшъапIэхэр къагъэкIи, заутIыIумэ ос куум пхырызхэзэ, хъот-борэным хэкIодэжыгъэх. ПхъэшхъакIэм ишгъуй макъэ ытхъакIумэ итэу, Марыхъупщыр хъакIэщ пчъэIум Iулъэдэжьи, имаистэ плгыжъмэ осыр апигъэтэкъужьэу лъэшэу зытIо-зыщэ чIыгум тепкIи, хъакIэщым зыридзэжыгъ. Зыми ежэжыгъэп, дунэе Iаеи ишгъхъэгъусэ ыдэжь къэкIоными щыгугъыгъэп, ежыри ыдэжь къокIыным фэягъэп. ХъакIэщ кIоцIыр фэбагъэ. Остыгъэ бзэгур рыригъэлыашъуи, псынкIэу зитIэкIыжыгъ, пIэм екIужьи «ох-ох» ыIуи, зикъудыи, етIани зыгорэм зэрэрымыразэр къыхэхэу, чIэгъчIэлъ пIонэкIэу къызщылъэти, пчъэр IуищэикIыгъ, чыхIэныр къызэрищэкIи, пIэгум исэу ыIуагъ: «Ерыстэми игъусагъэхэм тIымэу къыранагъэр исымыгъэкIэу сычыен слъэкIыщтэп. Яджэдыгужхэм мэу къапихрэм укъыреуты...»

Пщы Марыхъу ылъэкъо пцIанэхэм жьы чьыIэу къателъадэрэм къыгъэтхытхыгъ, чыхIэн фабэр зыштхъэридзи, гуIэнкIэ пчъэр фишIыжыгъ, пIэм зыхидзэжьи, зычIуухъумагъ. Тэ,

ылуагъ, зытэгъэпщышъ, джэдыгу зыщытлгъэрэп, цыем ычлэгъ фабэу дгъотырэр члэгъэко шъхъаем, мыщ фэдэ хъот-борэным ишлуагъэ къаклорэп, къаклэми чылгъэр ыубытырэп. Фэкълл-пщыллэм таклэнаклэ шъхъаем, клымафэм а хъурышъо джэдыгум фэдэ хъун шылэп, пахъэр къалуихэу анахъ чылгъэри зэхамышлэу плгъгъурэба ахэр зэрэхэтхэр. Ары шъхъаем, чылгъэм сыхынклэ, сызфэдэмэ амышлэрэр сфэшлэгъштэп. Етлани сшъхъэ зэгъэгъэ-узырэр сьд шыща ылуи, ынэлэу дэпкъым фигъэзагъ. Ардэдэм, шэны зэрэфэхъугъэу, хэчъыен шлошылгъ, ау чъыер къеклушты-гъэп. Зэо-банэу шапсыгъэхэмрэ къээзкъхэмрэ азыфагу илъым бгъуитлуклэи тхымыклагъоу къафыхъырэп, пчыхъереным къытыригъээзжъзэ, Ерыстэм аталыкъым бэ къыриоллагъэр. Ащ ыгуклэ къызэкклэгъэнагъэу, арын фай Марыхъупщым гупсэ-фыгъо къезымытыштыгъэр. Янэ сыкъеу, сэры зэклэ зилажъэр, ыгуклэ згъыжъыгъ Марыхъупщыр, Емыпсых тхымыклэм ибын къэбарэу шылгъэр афэтхыжъыи тызэрэклогъагъэр, ыкъуитлэу – Абрэдждэ Дзэллрэ – зыкъызэрашылгъэр, шапсыгъэхэмрэ къээзкъхэмрэ зэрээрэшхыжъхэрэр къафэслуати, зытегушылэнхэ язгъэгъотыгъ. Ерыстэми сатыу щышылэнэу ащ нэс зыхыгъэри сшлэрэп, къызэхыхыгъэу, къылгъэгъугъэу къылотэжыгъэхэр тхымыклагъу. Ауштэу тизэфыштытыклэхэр реклоклыштхэмэ, тиклодыжыгъо къэблэгъагъэклэ сенэгъе. Къээзкъмэ атебанэхэшъ, нэбгыришгъэ пчъагъэхэр зы мафэклэ чланэх. Шапсыгъэмэ адырэхэр етланэ къяклушъ, чылэхэр тырагъэстыкы. Ар имыкбоу, тэри тызэбэныжъы, тызэрэукыжъы. Плгъгъурэба, лышхуишым афэтхыжъыгъэ къэбарыр къо нахыжъым пхъэтэпэмыхэ зэришылгъэр, етлуагъэ лгъэпкъ ышлошъ хъугъэп. А слгъэгъугъэр уцуштэп, тэ тымышлэрэ къэбар горэ ышлэ фэдэу сыхэплгъагъ. Абрэдждэ ыгу шышлэрэр къызгъурэло. Емыпсыхыпщым фэдэлл тэу къыпшъхъарытыгъэу члэунэныр псынклэгъоп, сэрми, зэкло-дыллагъэр сшлэу, хэти фэгъэгъун слгъэкыштэп. Муары, Мэшлохэ клэлэгъэ цыклум къысыхыгъэ шъхъаклор мафэ къэс пчъагъэрэ къысшлудэмыаеу къыхэклэрэп. Мош нахъ мыхъурэм ышъхъэ закъо хыхъажыныр римыгъэкъоу, пщэрыхъэкло пшгъэшгъэжыеу сплугъэр, анахъ шы дэгъуитлоу згъашлоу силэр тельхъэ фишылжыи, зыдыхишгъэжыгъ. Адэ дахэу зиштэгъагъ нахъ а пшгъэшгъэ къопцлэ цыклум, ынапэкклэи, ыпкъыкклэи, ылгъэклаплэхэри клэнклэкум фэдэу... Хъау, моу зэ дунаим зыкъызэкъегъэхъыжъ, сэ а шъхъэу-батэм езгъэлгъэгъушт пщым шъхъашыклоштмэ. Сипшыллхэри, чылэри, джа оркъ-байкол купэу къысэпхъэкылгъэхэри санэлэу хъумэ къысшущыпцлэхэу, шъхъашгъэ къысфашлэу, саклыб къэз-гъазэмэ, къыздэхъашхыхэу, къысклэнаклэхэу, клэлэгъэ цыклум учлэгъэлэгъагъ къысалоу, сшъхъашыгу къызгъэплгъэштхэп. Батыр,

сэшлэ, ашклэ гьусэ кьысфэхьуштэп, Мэшлохь лые есхымэ, зишхыжьышт, зицунтхэжьышт. Хьуштыр зыхьухэклэ, ари зыдэклон шылэп, кьеуцоллэшт, аш фэдэ ладжи кьэсыуфагь... Гошлэпн нылэмэ, Тыгьэнэ пшгэшэ цыклум сызэрэфеплэ-кыштыгьэр ешлэш, Мэшлохь гьусэ зэрэфэхьугьэр игуапэклэ сенэгусе. Зычэш плэм тыхэлъэу зыфэсэдзым, сиуз ахь, мохэмэ пшгхьэ ябггэгьэузыжьын плэклына ылуи, лупшлэ ышлыгь. Ежь ишгхьэуз ашклэ нахь маклэ зэрэхьугьэр сэшлэ, ау сэ симылэггэ шгхьэузыр кьысиггэштагь, чылэр зггэсэжьзэ, симыггасэ кьысэшхьошлагь...

ГумэкI-гупшысэхэм аггэгужыыггэу, ыбггэ дэггэзыыггэу пшы Марыху хэчыыггэти, нэфшгаггомэ адэжь, зыгорэ кьетIыргуггэм фэдэу кэлъэтагь, осхьотыр зезыхьэрэ жьыбггэм ишгуй макьэ клэдэлуклэу, ос пхьапхьэу шгхьангупчэ шэрэбмэ кьатыритаггорэм ыггэтхьтхэу, нэ бггунджыклэ нэфынэ маклэу хьот-борэным кьыхэпсырэм еплгэу шьлыи, дэпкьымклэ ынэлэу ыггэзагь, чыхлэныр зыклиупкли, чььер фикьуггэпти, игукьауи шыггупшэжыыггэу хэчьежыыгь. Течыяхыжьэ зеришлыггэм ибагьи ышлэрэп, пчгэ тео макгэм ышгхьэ кьыриггэпхьотагь, мары, джыдэд ылуи, кьыз-щытэджыкли, гулэнклэ зифэпэжыыгь. Пчгэр зылуехым, Ерыстэм аталыкьыр пахгэр кьылуильэсыклэу, осыр кьетэкьохэу ыпашгхьэ кьиуцагь.

— Кьэбар дэй кьэсхыыгь, зиусхьан,— пчэдыжь шлуфэс кьызех нэуж Ерыстэм кьызлуипхьотыгь.— Тыггоснахыпэ ыпэрэ мафэм клымэфэ мыггэ шапсыггэмэ кьафихьагь, кьэээкхэр кьатеохи, чылэггэ пчгаггэ тыраггэстыклыгь...

— Кьаплорэр сыд сэлэ! — клэкууклыгь пшы Марыху.— Мыщ фэдэ клымэфэшхом хгэ зилэми иунэ рифырэп, дунаир мэкьутэжы, кьэээкхэм зао кьашлына?

— Джары, зиусхьан, тыггопчыхьэ гушылэ шгыпкгэ кьэпшыгь,— осыр иджэдыгу тыриггэтэкьузэ, хгхьапщыклыгь Ерыстэм.— Умыуцумэ, кьиуцукI улуклэн алуагь. Пшызэ кьызи-ггэштыклэ шыоу зэпырыкыхэмэ кьэээкгэмэ атеохэзэ аггэшта-ггэхэти, зыкьараггэшлэжыыгь.

— Ари Iофым кьыхэхгэ,— ичые чылухэр ыггэупклэп-клэжыызэ, пшы Марыху гумэкI нэгуклэ Ерыстэм аталыкьым луплгагь.— Ибэ нахыбгэу кьэээкгэмэ кьафамыггэггуггэштыр мыбжыхгэ шыу мин хьухэу шапсыггэхэр Пшызэ зэриклыгга-ггэхэр ары... Шапсыггэ тымыкIо хьуштэп, Ерыстэм. Си-шггэоггуггэ Емыпсых иунаггэ кьышышлыггэр зэсымыггашлэмэ хьунэп. Иныбджэггэу шылэжгэпти, тышлэлофыжыыггэп быным ылэн, емыкIу кьысфальггэгун.

— ИшыкIагъэу олъэгъумэ, тыкIон адэ, зиусхъан,— нэп-
лэгъу хьалэлър къыпигъохыгъ Ерыстэм. — Уиоркъ-байколмэ
макъэ язгъэIугъах, сыхъатныкъо горэмкIэ къыIухъаштых. О
уадэжьи пчэдыжъ сыкъыIухъэгъагъ, ау хъакIэщыр кIым-сым
зэхъум...

— Уахътэр сыдым нэсыгъ? — къэпсынкIагъ пщы Марыхъу.

— Тыгъэр дэхэкIаеу къыдэкIолягъ.

— Симыхэбзагъэу ашыгъум сыкIэчъыягъэба,— макIэу
IушхыпцIыкIыгъ пщы Марыхъу, нэгу къопцIэ-бгъузэм нэ
шIуцIэ зэжъухэр зиухыижъэу, шъабэу къыхэлптыгъэх.— Моу
Iанэр къахъэу зыгорэ зыIутлхъэмэ, тежъэн...

Шъхъэрыхъонхэм осыр къачIильасэу, сэхъхэр пэкIэ-
жакIэмэ, напцэмэ атыришIыхъэу, шыуш тегъэпсыхъагъэмэ
ашъхъэ аригъэуфэу, пщы Марыхъу игъусэгъэ шыу тIокитIур
къинкIэ Шапсыгъэ хэгъэгу ихъагъ. АщкIэ гъогур нахъ дэгъути,
ащи къикIыжъхи, бжъэдыгъу чIыгу къихъажыгъэхэу, къушъ-
хъэхэри ерагъэу къэлъагъохэу, тыгъэкъохъапIэр даIыгъэу
хэушъыкIыхэзэ елъэкIоныштыгъэхэр, нэмыкI дунэе хэфагъэхэм
фэдэу, шэджэгъоужмэ адэжъ, дунэе окъ-жыкыым хэхагъэх,
чъыIэри нахъ упэбжагъэ. Шыумэ шъхъэрыхъонхэр зышъхъа-
рахыжьи, хъурышъо пэIо хъурэе зэдиштэхэу, пщы Марыхъу
ипаIо илъэагъэкIэ къахэщэу, лъэхъу псынкIэм зыратыгъ. Мы
лъэныкъоми осхъотыр зэрэщыхъушIагъэр мыгъуашэу, чыгъ
лъапсэхэм, мээ Iупэхэм, хъуатэхэм осыр куоу ащызэтырихъэ-
гъагъ, бгы тхыцIэхэр, уц гъугъэр къачIэшэу, пцIэнагъэх.

Шыилыгъо заулэкIэ, тыгъэ нэгъыфэу къэлъэгъо-
къэмылъэгъуашъор ошъочапэм енэцIэу ригъэжъагъэу,
Пщыщэхъаблэ къэлъэгъуагъ. Пщы Марыхъу ардэдэм лъэрыгъмэ
заригъэIэти, гумэкIэу чылэм шъхъэрыпльагъ. Тхъэм щытхур
ыдэжъ, игуапэу ыIуагъ, яунашъхъэхэр осыкIэ фэпагъэми,
онджэкъымэ Iугъо къарехы, машIуи къэлъагъорэп, чIыпцIагъэ
горэ къахэщрэп, чылэр зытетыгъэм тет фэд. Къэбар нэпцIым
мы дунэе Iаем зыкъыхэтыдзэжьи тыкъыхыгъэмэ, тызгъэпцIа-
гъэм Тхъэм фиgъэгъунэп...

— ЗэкIэ мамыр фэд, ы, зиусхъан? — пщы Марыхъу гумэкIэу
чылэм зэрэшъхъэрыпльырэм гулъытагъэу, Ерыстэм аталыкъыр
къэзупцIагъ.

— Ары фэд, о къэбарыр къыздипхыгъэр сшIэрэп нахъ,—
гъогу къиным къызэрэтэхъагъэхэмкIэ зэрэмыразэр пщы
Марыхъу ымакъэ къыхэщыгъ.

— СатыушIэ кIалэу сиIэр ары, зиусхъан,— зиухыижъ шIои-
гъоу ымакъэ ыгъэшъхъыгъ Ерыстэм,— сигъэпцIагъэмэ, къысфэ-
гъэгъу, зарэдгъэзэжъэу мыгъо фэсшIын...

Иаталыкь кыИорэм пымылгыжъэу, пщы Марыхъу иш зыригъэпхъотагъ, чылэ хъанэ-гъунэм нэс хъапкIыкIэ чъи, кIорыкIом диублэжыгъ...

Пщы шагум шыу купышхор зыдэпсыхэм, Емыпсых ыкъуитIу, Абрэджрэ ДзэлIрэ, зэуж итхэу къапэгъокIыгъэх, шагудэтмэ шыIупIэхэр аубытхи, шыумэ апэ итхэр рагъэпсыхыгъэх, ауж итхэми яшымэ зэрапхъэхыгъ. Пщы Марыхъурэ Ерыстэм аталыкымырэ хъакIэц хэхыгъэм зэшмэ рагъэблагъэхи шъхъаем, Марыхъу ыдагъэп:

— Моу Мэзагъо дэжъ апэ тыхъанышъ, етIанэ хъакIэщым теблэгъэн.

— Тянэ уилъэгъумэ, боу гушIон, тятэ ылъэгъугъэм фэдэу кыышыхъун,— зехихыгъэр игопагъ Абрэдж.— Шъеублагъ гошэ унэм. УкызыэрэкIоштыр арыштын, зиусхъан, пчэдыжъ тынэ уигугъу ышIыгъ...

Гошэ унэм ипчъэ ДзэлI кыфыIуихи, пщы Марыхъурэ Ерыстэм аталыкымырэ апэ итэу ихъагъэх. Мэзагъо нэгъу ихыгъэ нэгъушIоу къапэгъокIыгъ. Пщы Марыхъу гуащэм ыIэкI ыштагъ, кIэупчIагъ.

— Упсаумэ хъуштмэ, тыпсау, Марыхъу,— ыныбжъ хэкIотагъэми, джыри зэрэнэгъуф дахэу, чэфынчъагъэр кытекIоу, ынапIэхэр ридзыхыгъ Мэзагъо.— Емыпсых тхъамыкIэр зыфыкъуагъэм буж дунаим сызфэежъ тетэп.

— Ар умыIо, Мэзагъу,— ыдагъэп пщы Марыхъу,— лIэрэм зыдалIэжърэп. Адэ сыдэу пшIышт. Ари ауштэу хъунэу Тхъэм ыухэсыгъэу кычIэкIын. Тхъэм ихъатыркIэ, кIэлэ къэбзэшхохэр уиI, ппхъухэр унэгъо дахэ хъугъэх, узфышыIэн, узфэгумэкIын уиI.

— Ари шъыпкъэ, Марыхъу, сикIалэхэр Тхъэм егъэпсэху, боу дахэу кыысфыштых, чэщи мафи кыыздекIокIых, сикъин ссчагъэгъупшэ ашIоигъоу, къурмэн зыкысфашIы шъхъаем, ори ошIэба сызигъусагъэр зыфэдагъэр, сыгу хэкIын гушыIэ кыысиIуагъэп. Ар сыдэуштэу ссчыгъупшэна? Ал, гушыIэм тыхэхъагъэшъ, къэтIыси шъуасIорэп. Тхъэм пай, Марыхъу, шъукъэтIыс.

Пщы Марыхъу зэтIысым, Ерыстэми етIысэхыгъ, Абрэджрэ ДзэлIрэ пчъаблэмэ зэраготхэу шытыгъэх.

Такъикъ заулэ нахъ щымысыгъэхэу, пщы Марыхъу кыIуагъ:

— ЕмыкIу кыытфэмышIыштмэ, Мэзагъу, моу лIымэ тахэхъашт.

— ЕмыкIу ащ хэлъа, дэгъуба, шъуахэхъан адэ. Тхъауегъэпсэу, Марыхъу, садэжъ укызыэрихъагъэмкIэ, сызигъусэгъэ

тхьамыкІэр кычІэкІыжыгъэм фэдэу, сыгу кыдэпщэягъ,— гушыІэ дахэхэр кыфиІозэ, пчъэм нэс къадэкІотагъ Мэзагъо.— Модэ...— ыІуи, зыгорэ кыришажы шхъаеи, къо нахыжыи ыгъэІасагъ:

— УмыгумэкІ, тян, зэсІон фаеи ясІогъаи.

ХъакІэщ хэыгъэм пщы Марыхуэрэ Ерыстэм аталыкыиырэ зэшитІум рашагъаи. Моу тІысыгъэ къодыехэу, Абрэдж ишІупщ лІитІу игъусэу къэкІуагъ аІуи, нахыжыи хъакІэщым икІыгъ, нахыкІэр къашхъэрынагъ.

Іанэхэр къахыиым ыпэкІэ лІымэ зарагъэтхъакІыгъ, къумган-лэджэнхэр рахыжыгъэ къодыеу, Іэнэ хуэрэ лъэ-къуишхэр шхын зэфэшхъафхэмкІэ ушъагъэхэу къагъэсыгъаи. Шхагъаи, затхъакІыжыгъ, къэкІуагъ-кІожыгъэмэ арыгу-шыІаи, зэкІэупчІаи, шъупшыгъ, гъогуанэ шъукытекІыгъ аІуи, лІищыр икІыжыгъ. Ардэдэм Абрэджи кыгъээзжыгъ. Пщы Марыхуэрэ Ерыстэм аталыкыиырэ зэшитІум кызафанэхэм, Марыху лыгъэкІэ, уятэ ычІыпІэ къинагъэр оры ыІуи, Абрэдж кыгъэтІысыгъ, гъогуанэ кызфакІугъэи ышхъэ фырихыгъ:

— Къэээкъхэр шапсыгъэмэ къатебанэи, хъалэч къашІыгъаи аІуагъэти, шъурыгъунэгъу дэд, зыгорэкІэ шъори кыжъунэсы-гъэхэмэ сІуи, сыгу кІэмытІасхъэу сыкъежыагъ.

— Тэ кыднэсыгъэхэп, зиусхъан,— Абрэдж ятэ ышхъэ гъэзакІэ гум кыгъэкІыжъэу, ышнахыкІэ фыреплэкІыгъ.— Мары, ДзэлІ Шапсыгъэ шыІагъ. Ащ кылтэгъугъэр тхъамы-кІагъу. Тыгъэгъазэм иапэрэ мафэ, джа дунаир анахы зышыІэягъэм, Бурсак атаманыр шыудзи, лъэсыдзи, топхэри игъусэу къатеи, Шыбжыи, Афыпси, Іэбыни янэккыиэ аІусыгъэ чылэхэр зэкІэ тыригъэстыкІыгъ, ябылымхэри ямылкъуи атырихыгъ. Ашхыни, ащыгыни, зэрысыни ямыІэу кыгъэнагъэм гъунэ иІэп. ТхъалгъэІу-пщылгъэІукІэ псаоу къэнагъэхэм шэхэр ати, Бурсак атаманыи идзэ Пшызэ зэпы-ришыжыгъ. Шапсыгъэ унэгъо зырыз кызэмыкІолІэжыгъэу тичылэ макІэ кыдэнэжыгъэр. Тэ тэдэжыи ДзэлІ унагъо горэм шхъэегъэзыпІэ щыригъэгъот шІоигъуи шхъаеи, сэ фэсыда-гъэп. Тятэ ихъадэ джыри мыучыІыжыгъэу сІуи... тхъаус-хакІохэр непэ кызнэсыгъэм кытфэкІох...

— О шапсыгъэмэ уахэхъанэу хъугъэба? — фэсакыпэзэ, кыдзыгъ Ерыстэм.

— Хъау, сыдэсыгъэп,— шІагъоу фэмыеу кыриІожыгъ Абрэдж.— Іоф сиІэу шъуалъэныкъокІэ сышыІагъ.

— ЫІ? — пщы Марыху ышхъэ кыпхъотагъ.— Талъэны-къокІэ укъэкІуагъэу, садэжэ укыдэмыхъэу... ащ фэдэ цІыф ешІа? Уятэ тхъамыкІэм ихъатырми...

— Гьусэхэр силагъ, зиусхьан, илыягъэу узгъэгумэкIынэу сыфэягъэп.

— О сымыгъэгумэкIмэ, хэт сэ сыфэгумэкIынэу сиI! Джынэкъэуж ащ фэдэ пшлагъэу зысшIэкIэ, орырэ сэрырэ тызэрэшIэшт.

— Дэгъу, зиусхьан, сыкъезэгъы,— гуапэр иеу шхыгъэ Абрэдж,— ащ фэдэ къысхэфэжыштэп.

Сыд Ioф уилагъ, талъэныкъо сыдым укыхыгъ, хэт дэжъ ушылагъ ыIoу кIалэм еупчIыныр пшы Марыхъу къыригъэкIугъэп, ау гуафэ горэхэр фишIэу, нэ шIуцIэ эжъухэр плызыу зэрэфычIэплтырэм Абрэдж гу лъити, гушыIэр нэмыкI лъагъо псынкIэу тыришагъ.

Чэщым, шъхьадж ипIэ зекIужым, Пшыщэкъо Абрэдж ыгукIэ кIэшхыкIэу зериIожыгъ: мы пшы Марыхъу шъхъэ псыгъо къуапцIэр, тятэ зериIоштыгъэм илй, угу илтыр къышIэрэм фэдэу къыоплы. Io хэлъэп, зыгорэкIэ къысэгущафэ, ау, гъэнэфагъэ, зэхихыгъэ шыIэп. Хъугъэр зишIэкIэ, сэщ нэмыкI ар зэрэримыусэиштыр гъэнэфагъэ. ЗэрэшIoигъоу ерегупшыс, сэ цIыф къызтезгъэхьаштэп. Марыхъуи Къунчыкъуи абдзахэм къаралауагъэр ашIошь хъугъэу, ашIокъэбарэу къытфахыжыгъагъ шъхьаем, Очэпщ ЖэкIагъо изакъоу сызыIoупчIыхьэм, ащ цыхъэ зерафимышIырэр нахъ шъыпкъэу хэсхыгагъ. Ары тяти игъусагъэхэри яшымэ защыраупкIэхыгъэ чIыпIэм факIo сыкIуи, сызкIышылтыхьогъагъэр. Мош фэди злыр зышагъэчъагъэм ашыщ горэм рыпшIэжынынэу зыгорэ шычIимынэгъэнэу хъуштэп сIуагъэти, сызэнэгуягъэр къэшпыпкъэжыгъ... Едыдж Къэлэубатэ иунэ имыкIыгъэу, ишагу дэмыкIыгъэу къызэрариIуагъэр, шыхьатхэр зериIэхэр сшIошь агъэхугъ. Ары шъхьаем, мош фэдэ лы цIэрыIом, фаемэ, илгъэIу фэгъэгъэкIэн Абдзахэ къикIынба, нэгбыришгъи шгъитIуи къикIын. Сэ сыгу зытезгъэпщэхагъэр Ioфым хашэ фэхъугъэр ары. Ащ икъам тятэ зышаукIыгъэ чIыпIэм, зэфэдитIo зэпыкIыкIыгъэу, къызгъотагъэр. Къэмэ Iапшъэм тель тамыгъэмкIэ къашIэжыгъ. ШыпэкIo абдзэхэ кIалэр тхьаегъэпсэу, сызшыщри ымышIэу, мыр гъогум тельэу къэзгъотыгъ зесэIом, зыем ыцIэ къыриIуи, къэмэ зэпыкIыкIыгъэр сIэкIихыгъ. ЫцIэ зысэшIэм, зыдэшыIэри зэгъэшIагъ, ащ нахьыбэрэ бзгуи ымышыжынынэу, шакIуи укIакIуи мыкIожынынэу сшыгъэ. СыукIыгъэп, ау ыныбэ щэу изгъэфагъэм хъэ лIакIэкIэ ыгъэлIэшт. Е пшIэу шIу ушымыгугъ. Тхьэм ыпашъхъэ ехьажыфэ, бзэджагъэу ышIагъэмэ ярегупшысэжъ...

Пчэдыжэ Iанэм ыуж яшыуанэхэр къафызэтыралъхьажы, пшы Марыхъурэ Ерыстэм аталыкъымрэ Мээгъо гуащэр зызэ-

рагъэлъэгъужым, къэшэсыжыгъэх. Абрэджрэ ДзэлІрэ къадэ-шэси, хэгъуашъхэм нэс къадэкІотагъэх.

Ос шъэбэ Іужьоу чІыгуи, чыги, унашъхы атехуагъэр чэсэм фэдэу фыжыбзэу, шымыш хэмылэу, шы лъэбжэ чІэгъымэ къачІотэкъуштыгъэ. Уашъом ит тыгъэ нэгъыфым пэшІэтыжрэ осым нэр теуткІуапкІэщтыгъ, нашъэр ыгъэузы-щтыгъ, мэз Іупэ пырыпыцухэм тхакІумкІыхэ зырызхэр лъаехэзэ ерагъэу ос куум шыпхырыкІыщтыгъэх. Бгышъхэ лъагэм тыгъужъ шхъонтІэшхо горэ къыдэкІуайи, шыумэ къашъхэрыплъи, мэзымкІэ ечъэхыжыгъ.

Ащ фэдызым зи зымыІоу къэкІогъэ пшы Марыху Ерыстэм аталыкъым фыреплъэкІи, еупчІыгъ:

— Емыпсых ыкъо нахыжъ Абрэдж сьдэуштэу ухэплъагъ?

— Сыдым фэгъэхыгъэу? — упчІэр гурыІуагъэп Ерыстэм.

— ТалъэныкъокІэ сьд Іоф иІэу къэкІогъэн пІорэ?

— Ащ сегупшысагъэп, зиусхъан.

— Адэ сьд сэІо узэгупшысэрэр? Сыоплтымэ, уІуш дэд, уиакъыл зытемыфэрэ шыІэп. Загъорэ делэхурае зыкъэо-шІышъ...

— ЗыкъэшІ Іоф сиІэп, зиусхъан. КІалэм кІалэ иІоф аІуагъ.

— Ауштэу шытэп ар. Къунчыкъопщым риІуагы сэ сІуагы Абрэдж кбурэу къыридагъэп, еІогъэ лъэкъ ышІошъ хъугъэп. Бэ шІэн, макІэ шІэн, зыгорэ хъугъэмэ, зэхэхыжын, ятэ иІоф а КІалэм зэрефэ.

— Зэрефэмэ, тэрэзба, сьд ащ мыхъун хэлъ?

— Мыхъун хэлъ сІорэп, ау, мыуцумэ, ятэ кІэлагъэкІо-жыным сытештыхэ. Сэри абдзахэмэ къыгаІуагъэр ащ фэдызэу сшІокъабылэп, ау Едыдж Къэлэубатэ цэуІупІэ пшІынэу шытэп. Узфыримыкъуштым сьд пае зыкыребгъэкІына. Къэлэубатэ изакъоу Абрэдж фэдэ заулэ ригъэпсыхышт.

— Ащ фэдэ шынагъо шыІэмэ, кІалэм удэгущыІэн фэягъ.

— Ыгу илтыр къэзымыІорэм сьдэуштэу уеушъиышт, Ерыстэм... КІо, хъугъэ, гузэжъогъу чІыпІэ ифэмэ, сэ зблэкІэу ар зыдэкІон шыІэп, хъурэм теплын,— ыІуи, пшы Марыху иш елъэдэкъэуагъ...

Пшы Марыху ишагу къынагъэсыжы, игъусэхэр шъхадж ыцыпэ зэбгырыкІыжыгъэх. Ерыстэм аталыкъым унагъом шыщ фэдэ хъугъэу зилытэжы, зэкІэмэ ауж зыкыригъэнагъ, шагум пшым дыдахы, ишхомлакІэ шышІоІум шІохильагъ, ау ардэдэм Иныху быт икІуи ичыи зэхэтэу къызэрэсэу, шагудэт кІалэмэ унашъо афишІыгъ:

— Шы зэкІэплтыхагъэхэр кІымэфэ чыІэм хэшгумыгъэт, шэщым чІэшгущэжых.

— ИшыкIагъэп, сэ джыдэдэм сышэсыжышт! — кыызэ-
риIокIыгъ Ерыстэм, ау пщым ыдагъэп:

— Узэрэпшыгъэр сэшIэ, Ерстэм, тIэкIу зыIаж. Моу
хьакIэщым тигъахъ. Бэрэ усIыгыштгэп, Iоф горэм тырыгушылэн
фай.

ХьакIэщым ихъэхи зэрэтIысыгъэхэм лъыпытэу, шыгъын
кIыIутелъхэри зэрашыгъэу, пщы Марыху кыыригъэжыагъ:

— Гъогум тытетыфэ сызэгупшысагъэр ары, Ерыстэм.
Фай-фэмыехэми, адыгэмэ быслъымэн диныр аштагъ, алэжы.
Сэ сичылэ фэшъхьаф Адыгэ шъолъырым кьинэжыгъэкIэ
сыгугъэрэп ефэнд имыIэу. Джы нэс ащ сегупшысагъэп. Сэри
сынахъ кIэлагъ, чылэми нэжъ-Iужъэу дэсыгъэ шыIагъэп, илъэс
зытIушым зы нэбгырэ горэ дэлIыкIымэ, дгъэшIагъоу кьэтхыгъ.
Сэ сикъаигъагъэкIэ Марыхухъаблэ абдзэхэ гъунапкъэм
кызыIотаджэм, псэупIэкIэ хэзыхыгъагъэхэр ныбжыкIагъэх,
Пшызэ Iушгъуи тыпэчыжъэти, зауи бани тыхэтыгъэп...
Ныбжышхуи имыIэу, ефэнд Iуш тишыкIагъ. КIэлэ дэдэри
хъуштгэп. Джащ егупшыс, Ерыстэм. Цыф тэрэз, етIори хэханэу,
тыкызыэхышIыкIынэу кьэгъот, чылэмэ ащылъыху. Диныр
тигъэлэжынынэу, кыддэпсэунэу кьезэгъырэм уни фэтшIын,
мэщыти дгъэуцун. Сыд ащ кьепIуалIэрэ?

— Дэгъоу угу кьэкIыгъ, зиусхъан, — зэхихрэр игуапэу пщым
IугушIуагъ Ерыстэм. — Хъэдагъэ зиIэмэ ефэндхэр гъунэгъу
чылэмэ къарашы. Ахэмэ уалъыкIон, уялъэIун, зыгорэ афэпшIэн,
хъадэр загъэтIылькIэ, пщэжынынхэ фай. Ар хъумэ, зэрэчылэу
кыпфэрэзэн, зиусхъан, удахэ шэху амыIоу ягъашIэ ахын.

— Ашыгъум тызэзэгъыгъ, — гушылэр зэраухыгъэр кыыри-
гъэкIэу, пщы Марыху кьэтэджыгъ. — Ори лъыху ефэнд дэгъу
горэм, пшIэрэ цIыфхэри кIэгъэупчIэх.

Ерыстэм аталыкыр зегъэкIотэжыкым, пщы Марыху ишъхъэ-
гъусэ ГошлъапIэ дэжэ ихъэ шIоигъоу ыгу кыпылъэдагъ. Ар ыгу
кьэзгъэкIыгъэр пщы Емыпсых ягошэ Мэзагъо шгузабэу
кызынэгъэ тIэкIум зэхьокIынынгъэу хильэгъуагъэр ары. Сыд
фэдэу сышыл Iуагъэми, зэриложыгъ, убзылъфыгъэмэ, лIыр
пшъхъарымытыжъ зыхъукIэ, ибэшъо-тхъамыкIашъо кыптео.
Емыпсых зэпсаум, Мэзагъо ыгуи ыбгъи изэу, илIи фэразэу,
ежыри зыфэрэзэжъэу, ынитIу нурэр кьакIихэу шыIагъ. Джы
слъэгугъэр нэмыкI шыпкъ. Янэ сыкъеу, тызэдэпсэуфэ, макIэ
тишъхъэгъусэмэ дахэу ятIорэр, агу шэ техъоу кыытшIошIымэ,
тахэпыджэныр тикIас... Ар сэIо шъхъае, Мэзагъорэ ГошлъапIэрэ
зэфэдэхэп. Мэзагъо илI фишIэрэр гурыIоу, уасэ фишIэу, зыгорэ
риIоштми, IуакIэ кыыфигъотэу, кIыбдэт гугъэпсэфэу игъусагъ.
Сэ сиунэ исым пцэ фыIубгъэпсымэ, къуае дэлъэу слъэгъу, уеубзэу,

уедэхашIэу зебгъажьэкIэ, кызыбгырыюу, гушыIэ дысхэр кып-
фидзэу регъажьэ, дахэ зепIокIэ, нэмыкIэу гурэIо. Ау шытми,
сыкIон, ыгу кыдэсщэен. КIымэфэ чыIэм тифызыгъэшъ, тыгу
кыдэчъыжьи шыIэп, ежыри хъатэу зыкысфыригъэхъыжырэп...

Ишъхэгъусэ фэлпгырэу шъхъангъупчъэм Iутыгъэ Гош-
лъапIэ Марыхъу льэпсынкIэ ищыгъэу, пчыхъэшъхъэпэ чыIэм
хигъэчъыкI шIоигъом фэдэу ыдэжъкIэ кызырелъэкIонрэр
ылъэгъуи, кызыщысыным пчъэр фыIуихыгъ, иупчIи ардэдэм
пигъохыгъ:

— Сьд къэбар къэпхыгъ, Марыхъу, Пшыщэхъаблэ
къэээкъхэр нэсыгъэха?

— Хъау, пшыщэхъаблэхэр зэрэщыIагъэхэу шыIэх, ау
шапсыгъэ чылэу тырагъэстыкIыгъэм, зерапхъуагъэм гъунэ
иIэп, кIымэфэ чыIэм уни, бгъагъи, гъомыли ямыIэу къэнагъэр
бэ, — Марыхъу ишъхэгъусэ ынэгу шъоткIо дахэу чъэкIыгъэм,
ынэгушъхъэ хураехэмлы тIэкIу кызэракIэхъажьэрэ игопагъ. —
Мэзагъо шIуфэс кыфысыгъэхъыжыгъ, кыпкIэупчIагъ...

— Сьд ищыIакI тхэмыкIэм?

— Ыгу кIодыгъэу къэгущыIэ зэхъум, сегыигъ, сеушъыигъ.
Сэ сIон фаеу кыстэфэрэ есIуагъ, ау лIы зышъхъарымытыжъ
бзыльфыгъэр зэрэхъурэр пшIэрэба, ибашъо тео хъугъэ. Шъо
лIыхэр шъуелэфэ уасэ афэшъушIырэп шъхъае...

— Сэра уасэ кыпфэзымышIырэр! — ГошлъапIэ ымэкъэ
чанэу зыкъэзыпхъотагъэм дыхэтэу, нэгущъхитIури кыхихильэ-
сыкIыгъ. — О лIым сыозэщыгъ, удэо зэпытэу. Адырэ шъузмэ
ялыягъэу, сыда сэгбгъэшIэнэу узыфаер?

— Ашъуу, зэ уцу, — кызкIэштэжыгъэу пчъэмкIэ зэплъэ-
кIыгъ Марыхъу. — Сыда кыпхезгъэхынэу къэсIуагъэр? О
моуштэу ущыт сIуагъа, пцIэ къесIуагъа?

— СэшIэ сэ уздаорэр, — зыбгырыузэ, ыкIыб кыгъэзагъ
ГошлъапIэ, — оркIэ ренэу зыгорэм иунэ исыр дэгъу, о уиунэ
исыр дэи.

— Зи сымыIуахэмэ, сьд пшIэн? — ыIуи, Марыхъу кыи-
кIыжынэу зыкызырригъэээкIыгъэу, унэлут пшъашъэм Iанэр
гуашъэм кыфырихъагъ, кызэкIэштэжыгъэу пщым кыIуплты,
апэ ышъхъэ кыхъагъэр кыIуагъ:

— Зиусхъан, о уиIанэ хъакIэщым ахыгъах...

ГошлъапIэ дэжъ кIоным ыпэкIэ зэгупшысагъэр кызэрэ-
шъыпкъэжыгъэм пIэм хэгъолтхъажыгъэу Марыхъу ыгъэшъыгъ,
губж макIэу зыдиIыгъыгъэр ежъухыжьи, ыныбэ зэрэцIацIэрэр
зэхихыжыгъ, кызэшIотIысхъажьи, Iанэр ыкобэкъу дигъэуцуагъ,
ылъэгонджэ хураехэр Iанэм шъхъэрышъэу, щыпс-пIастэр
фэкIэщыгъоу ышхыгъ, чэт тэмэ зыщыплIи дигъэкIуагъ, бахъ-
сымэр тыришъухъажьи, пIэм зыхигъэукIорэежыгъ...

КыкІэлтыкІогъэ пчэдыжым пшы Марыху, пчэдыжышхэ ужым, шагудэтмэ ахэхагъ, Иныху быт игъусэу шэшым чІахы, ишыуш ыпшъашъо Іэ шифагъ, дэгущыІагъ, ыбг тхытх ыІэ ригъачы, кычІэкІыжыгъ, зыгорэм зышІуигъанэ шІоигъоу шагур кыплъыхагъ, ау зи шыхагъу зыфэпшІынхэ ынэ кыпэшІофагъэп. Унэм ихъажы, пхъэпІэкІорнэкІым шъхантэр тыридзи, зыригъэкІыгъ, сыхъат фэдизэ шылыгъэу, оркъ кІэлитІу хъакІэу кызэрэфэкІуагъэр кыраІуагъ. Къунчы-къопшым кыІофтагъэх, кІымэфэ шакІо зыдишэ шІоигъоу ыдэж неущ регъблагъэ. Игопагъ зэхихыгъэр пшы Марыху, сишъузыжъ губжыгъэ ынэгу сыкІэмыплъэштмэ, чІымэ агъуни сыкІон, ыІуагъ, ерэс ежъ изакъоу унэм, зыфэгубжыжъмэ кызэкІэкІыжэу, сэ сынэ жы кІэзгъэушт...

Пшы Марыху шыу зыхыбл нахыбэ имыгъусэу Къунчы-къопшым ишагу зыщепсыхым, шыонэзэтелъхэу шышІоІумэ аІутхэмкІэ, шагум дэт оркъ-байкол фэпагъэхэмкІэ кышІагъ ишъэогъу гъогу техъаным зэрэфэхъазырыр. Ащ тІэкІу кыыхы-ригъэхыгъ. Сыдэмысми е Іоф сиІэу сыкъэмыкІоштми ышІэрэп, ыІуагъ, ежъ зигъэхъазырыгъах. Джау сыдми кысэджагъ нахъ, кІымэфэ шакІо кІошт-мыкІоштым сэ сыхахъэрэп. Ащ нахърэ уасэ кысифишІырэба? Ащыгъум ыдэжъ сыкъызэрэкІожыштыр аужырэ сшІын...

ШъхъэкІо гупшысэу пшы Марыху ышъхъэ кышцежъагъэр зэпичэу, хъакІэшым кыкІыгъэ Къунчыкъо чэф макъэкІэ кыппэгъокІыгъ:

— Фэсапши, фэсапши, Марыху, дэгъоу игъом укъэсыгъ...

— СыкъэмыкІуагъэмэ?

— УкъэмыкІуагъэмэ, хъашхым, кІымафэр кыххъэгъэ къодый, тапэ джыри мэзиш илъ. Ащ фэдиным мэфэ зытІуш кыыхэбгъэкІынба, Марыху. Мыхэмэ,— лІы зэхэтхэмкІэ Іэ ышІыгъ Къунчыкъопшым,— непэ хъуштэп, неущ е неущмыкІясІомэ, гушчыІэ къамыІоу зэбгырыкІыжыштых. КыфэсІоп-щыгъэу, сишъэогъу, сизакъоу шакІо сыкІона...

Пшы Марыху ар гуапэ шыхъугъ, шъхъэкІо-гукъаоу кыдихыегъагъэр ардэдэм ежъухыжыгъ, нэ шІуцІэ зэжъухэр лыдыхэу, Къунчыкъопшым ыІапэ ыубытыгъ, бысымым ыпэ итэу хъакІэшым ихъагъ.

Шхэным пшы Марыху ащ фэдизэу егугъугъэп, ыныбэ щизэу, ыгу Іихэу пчэдыжъ дэгъоу къэшхагъэти, мэлылгъэжъа-гъэм тІэкІу хаІи, шІорэй шаир тыришъухъажыгъ.

Іанэхэр зырахыжым, Къунчыкъопшым ынэгу къопцІэ зэхэхыгъэ шхыпэ гумэкІыр телъэу, кыІоштыр ишъэогъу ЧэтэрыкІом ыгу рихышты-римыхыштым тенэгуйкІэу кыыри-гъэжъагъ:

— Марыху, зытет шыпкээр кээлопшыгэмэ кызэря-сымыуагэмкIэ угу кысымыгбабг. ТыздэшэкIонэу укьез-гьэблэгбаг, ар шыпкээ, ау сэри Дэухаблэмэ япш лЫжтым макэ кысыгтэугу неущ шакIо сыздищэ шлоигуоу...

— Зэфэса зыфапIорэр? — Кьунчыкьо кызээрэдэгущыIэрэр игопаг Марыху. — Дэгуба, гьусэ сыкыпфэхун. А лъны-ктом мээ куухэр шыIэх, Пшызэ еуалIэху. Сыд ипсауныг Зэфэсы?

— ИшIугу. Ныбжышхо зэриIэзи, тэщ нахы нах чан... Тятэ ихбатыркIэ сэри сегэшгьэогу...

Бэрэ шымысыжхэу шыухэр ДэухаблэкIэ ежыгэх. Марыху исэмэгубгу Кьунчыкьо ыIыгэу, оркь-байкол-фэкьолЫшIу шыумэ апэ итхэу, Кьунчыкьопшым ишэкIуахэмэ зэ апэ зыкыашIэу, зэ абгукIэ речьэкIхэу, зэ уж горэм теуцохэмэ, гьуй-мэзшюфыхэм арыханхэкIэ ежэхэмэ, лЫгтэкIэ кьара-гьэггээжызэ, Дэджыкьопшым ичылэ ебгукIохэу зэхум, пшы Марыху кьэупчIаг:

— Уигьунэгуй кьэкIошта?

— Хьау, ар дэсэп, иблагэмэ адэж кIуагэу кьэт, — ынэгу зэхигьахэзэ, кьыIуаг Кьунчыкьопшым. — Зэрэдэмысри нахышIу, гушыIэ пэпчэ зыкышIуигьанэу... Зэфэсрэ арырэ зэгурыIуахэхэрп.

— Сыда? — ыгтэшIэгьуаг пшы Марыху. — Зэфэс уIукIэ-штми, уигьусэштми, боу аламастам. Ужымэ — зыкыбдигтэ-лЫжтын, уклалэмэ — зыкыбдигтэкIэлэн.

— Ощ фэдэ сэш фэдэхэмкIэ ары зэрэщытыр, ау ипщылЫ-хэмкIэ жьалым. Кьэээкхэр Пшызэ нэпкэ кызтетIысхьагэхэм кышгегьэжыгэу, нэбгырэ пчъагэ Зэфэс IэкIэкIыжы, Пшызэ кIыб екIужыг. Кьэээкхэр дунаим тырилгагэ зэрэмышхурэм ахэри кыхэхьажыгтэш...

— Сыда кьэээкэмэ кьырашIагэр?

— Шапсыгэ махульагэба. Илэс шгэныкьом кьеху-жыгэу, Дэуекэ Зэфэс кьафимышэу шысызэ, кьызхихыгэри цIыф ымышIэу, шапсыгэ лIэкьольэшэу ШэрэлIыкьомэ япху кьышгэбаг. Ащ пху закьоу иIэр, Цырацэ, зыфигьотыгэр илэсх нах мыхугэу, дунаим ехыжыг. Шапсыгэхэмрэ кьэээкхэмрэ кьаигэ зэфэхуыгэхэш, зэрэшхыжых, Зэфэси зимэхульагэмэ агот. ГьэрекIопагэ, ыныбж зэрэхэкIотагэм кымыгубытэу мылымкIэ Пшызэ икIи, кьэээк кьутырэу ипщылЫгэхэр зыдэсым тебэнэгбаг. КупышIу игьусагэти, хьазырэу кьутырыр аштагэба ыIозэ, пытэпIэ блогэм дэс дэкIолIхэр кьэсхи, кьызэхагэтэкьогбаг. ИнасыпкIэ Iэнэж Болэт аIоу, KIэмге кьикIыжыгэ фэкьолI клалэ горэ игьусаг. Ащ пшым зыпэлIуидзи, кьыгэнэжыг.

— КІалэр адэ? — ащ фэдиз шыпкыагыэ зиІэм кІэмыупчІэн ыльэкІыгыэп пшы Марыху.

— Ари, кІапщэ фашІызэ, хъужыгыэ, Зэфэс ыкѳом фэдэу игѳус...

Тхэ етагыэба ащ фэдэ кІалэ кыфэшпыпкѳэу зиІэм, ыгукІэ ыІуагы Марыху, тэ зы кІалэ тиІэш, зыфэдэри зыщышыри тшІэрэп, хъакІэм фэдэу кѳэкІоныш, кыІори шымыІэу кІожышт. Адырэ МэшІохѳэу спІужыгыэм кысишІагыэри ольэгѳу. Сэщ нахы Батыр ыгукІи ышѳхъэкІи ащ нах пѳбла-гыэкІэ сенэгѳу. ГѳэшІэгѳонба, Ерыстэм зэрипІугѳэзи, ащ ыкѳоми шѳэогѳу афэхѳугѳэп, пщылІ кІалэмкІэ зигѳэзагы. Ары, ныбджэгѳур кыхахырэп, ежѳ-ежырэу зэрэгѳотых нах. Тэ, пщыхэм, тызэрэпщым пае, шѳэогѳу тызэрэшІыгы, ау тазфагу гукІэгѳу-фѳбагыэ зэримылѳыр, шѳорышІыгыэ-нэшІошІыгыэм тызэрэдиыхыхрэр нахыжѳ сыхѳу кѳэс нах лѳэшѳэу зэхэсэшІэ. Емыпсых тхыамыкІэр ахэмэ ахэслѳытэрэп, ар кысфэхыагы, сэри сыгукІи сшѳхъэкІи сыпѳблэгѳагы...

— Адэ, Марыху, пхѳэ сэкѳута? — Кѳунчыкѳопщым пшы Марыху игупшысэхэр кызэпиутыгы.— ПшІогѳэшІэгѳонба кѳэсІуатэрэп?

— Боу сигуапѳэу сыкѳэдало, Кѳунчыкѳу,— зиухыижыгы Марыху.— КІалэм кІапщэ фашІи, агѳэхѳужыгы, етІанэ?

— КІалэм орэд фаусыгы зэрэсІуагыэри зэхэпхыгыэп, орэдыр Цырацэ зэрэзэхильхыагыэми укѳедэІугѳэп...

— Хѳау шѳыу, зэкІэ зэхэсхыгыэ...

— Джырандыкѳу! — Кѳунчыкѳопщыр зэджэкІыгы.— Модэ тапэ ишѳи, Дѳуекѳо Зэфэс макѳэ егыэІу, кѳэбар ымышІэу тышѳхъарыомэ, лѳыжыыр гуІэжышт.

Пшы лѳыжыым Кѳунчыкѳо зызэрэтыриІэтыкІрэр имышы-кІагыэу кычІэкІыгы. ХъакІэхэр Дѳуехъаблэ зынэсхэм, хъакІэш зэпытым хэт унэхэм Іэнэ хъазырхэр арытыгы, пІэстэ бѳлагѳхэм гѳозыр кѳашѳхъэрихыштыгы, чѳтщыпс лагыэм Іепкѳым нэсѳу атет шыбжыыйдагыэр дыигѳом нэсыгыагыэп. Зэфэс пшышхор Марыху зимыльэгѳугѳэр бэшІагыэми, зэхѳокІыныгыэхэр фэхѳугѳэу хѳплѳагыэп: пІлІэІубгѳо уфэгѳашѳор макІѳу кыхэхѳэу, кІэкІо фыжѳ убгѳум ыкѳуапэхэр кІелѳэсыкІы, ильѳэкѳухэр кІакох, псынкІэх, нэчІэ пщыгыэмэ ыгу мѳзуы уамыгыэІоштмэ, ынэ ежѳшѳо инхэр чыІэхѳу, дыигѳэхѳу, кІымафэм нэкІепсѳу кѳакІифыгыэм егыэлыдых, жэкІэ-пэкІэ упхѳугѳэри, нѳпцэ Іужѳу зэхакІэри, пѳтхыщэ макІэри зэкІужѳэу зэхэлѳ, Марыхѳуи Кѳунчыкѳуи кѳашѳхъэрышѳэу, Іегушѳо шѳуамбгѳохэр кышѳцѳигѳ. Марыхѳу ылэ лѳыжыым ылэгушѳо рильхыагы нахѳ, тэрэзѳу ылпэ ыубытынѳу фэгѳэхѳугѳэп, ау пэкІэ-жэкІэ кѳэрабѳм кызыхѳ-щхыкІым, цэ заулэ зэрэІумытыжыым гу лѳытагы.

ХыкIэмэ зарагъэтхыкIи, Iанэм пэтIысхыагъэх, зэралорэ шымыIэу шхагъэх. ЗатхыкIыжьи, зальэкIыжьи кьоджэпщыхэр зэгупсэфыжхэм, бысым лIыжтыр, ынэпцэ зэхэкIэ фыжхэр зэхихызэ, къэщхыпцIыгъ, иинагъэ емылтытыгъэ мэкъэ псыгъокIэ мэсэмэркъэуми ишъыпкъэми умышIэнэу кыIуагъ:

— Къунчыкъу, уихъэшэкIуахъэхэр кыызэрэпщагъэхэр дэгъоу пшIагъэ. КъыуызгъэIон сыгу хэлъыгъ, ау сшыгъупшагъ. Къыздипхыгъэхэр сшIэрэп нахъ, фэдэу бэлыхъэу шакIохэу слъэгъугъэп.

— Къэзэныкъопщым ишэкIуахъэмэ къатекIыгъэх, зиусхъан, мытапэкIи ослогъагъэба,— Къунчыкъо хъарамыгъэ хэмьлгъэу пщы лIыжыым Iуплгъэ.— Сэ сыхъэхэм мэзчэти, тхыкIумкIыхи, шъыхи, къопIашъи мэзым хэс щыIэмэ, къалэтышт, ауж икIыштхэп уамыгъэукIэу, ау о уихъэшэкIуахъэхэр нэмыкIхэми яшакIоу зэхэсхыгъ.

— Уздаорэр къэсшIагъ,— Дэуепщым ынэгу къэумэзэхыгъ, ынэ ежъэшэ инхэр ыуцIыргъугъэх, ыIэшхохэр умэм фэдэу ыкуашэ шызэкIилъхыагъэх, пэIо шхонтIэ лгъагэр зышхъэригъэкIотыгъ.— СэркIэ къэзэкъхэр къопIашгъэхэу мэзым хэхсэм афэдэх. Ар пытэу сыгу исыубытагъ, зэблэсэгъэхъуни къэхъуштэп. Зымафэ ахэм Шапсыгъэ зэрэтырагъэстыкIыгъэр, зэрэзэрапхуагъэр плъэгъугъэмэ, Къунчыкъу, ори пфэщылэныеп... ЕтIани, джа аужырэ мэфэ ошIухэм, джыри кIэлитIу ахъхажыгъ. Нэбгырэ пшIыкIубл сицIыфэу къэзэкъмэ якIужыгъ...

— Мы чылэ цIыкIуми? — ымыгъэшIэгъон ыльэкIыгъэп пщы Марыхъу.

— Зиусхъан,— Дэуепщыр Iупэшх макIэкIэ пщы Марыхъу кыIуплIи, Къунчыкъопщым зыфигъэзагъ,— уишъэогъу ышIэрэпын фае сятэшым икъоджитIу — Дэщыкъуаерэ Кыблэкъуаерэ — еж дунаим зехыжым, сэсие зэрэхугъэхэр. ТхыамыкIэм къуи пхъуи имыIэу игъашIэ кыыхыгъ.

— Ар зэхэхыгъэп, сшIагъэп, зиусхъан,— зигъэтэрэзыжыгъ пщы Марыхъу.

— УмышIагъэмэ, ащ зи шIагъо хэлъэп, укыитпэчыжъ,— мэкъэ псыгъо гъэшъхыгъэр кыпигъохыжыгъ Дэуепщым.— Сыгу римыхын къэбархэр кызнэсыжхэшъ, шъушIэным пае кышгъосэIо. Сэ сицIыфхэм язакъоп, хэт щыщ ахъхажыгъэми, къэзэкъхэр къафэчэф, къафэдэгъу, унэхэр афашы, фаем идин рагъэлIыгы, нэмаз рагъэшы, сыбыслтымэныжышштэп зыIорэр чылысым ащэшъ, чырыстан диным рагъахъэ. Джары тызнэсыгъэр. Дунае хъужышштэп мыр, Къунчыкъу, адыгэм икIодыжыгъо къэсыгъэкIэ сенэгъе.

— Тащымыхъэмэ, ежхэр кытщыхъаштхэп, зиусхъан, тызфэсакъыжмэ, нахышIу. Сыор инэралэу яIагъэм сыда

ылоштыгээр, тызэхэжъугахь, тызэхэжъугээт, сатыу зэдэтэ-жъугээш!...— пшы лыжъыр ыгээласэ шлоигъоу кыришэжъагь Къунчыкыопшым.

— Ара пшлэрэр! — ымэкъэ псыгъо къэчаныгь Дэуепшым, зыкыришыгь.— Ахэр ыломэ, ригъашъохэмэ, атамэ кытеулэээ, Пшызэ кыб исыгъэ нэгъойхэр а инэралым лыкыкы-псыкыэу риупклэтыкыгъэх. Пшылхыхэу, чэмахъохэу нэгъойхэр хъати-кыуаэмэ кыякыжъыгъэх. Джы Пшызэ иджабгъу нэпкэ а нэшхыо шъхъащыфхэр кытетлхысхыагъэх, тэ мыдырэ нэпкыым тылус. Бэшлагъэ ахэр тшъхъашыгу кызиплыагъэхэр. Мары, къэплъэгъужьын, сэгъэшлэщтыр згъэшлэгъахэ, непа неуша сыхадэгъу кызысыштыр, а къэээкъхэр Пшызи кызэпырыкыных, Кырымыкыны кыкыных, хылушъоми нэсыгъэхэу къэплъэгъужьын. Сэ стыкыын лы етыфэ афэгъэгъуштэп сипшэшъэжъые закыо кыээылыфыгъэхэм арашлэрэр, сипшэфхэу хэхъажъхэрэр зэрээр аубытылэрэр. Ежъхэр дэгъухэу тэ тыдэу арагъэлъэгъуба...

Ее, мы слэгъурэ лыжъым ушлокыштэп, ыгу жъэу дэуцуагъэр кыдитлупшэу, зериложыгь пшы Марыху. Сыдэу гушко ил шъыу. Изакыоу къэээкъхэр рикыын шлошлы. Ешлэ шъулуа ахэмэ акыб дэтыр зыфэдизыр? Муары, Бзыикыо дэжэ, Нэджыдэ гъэхъунэм шыкылогъэгъэ заом урыс пачъыхъэ бзылфыгъэм Хаджэмыкыо Батчэрые кыритыгъэгъэ дзэклол купым нэбгырэ мин пчъагъэ сэгъэтым клэгъэкыгь... Улхыхужъыныри дэгъу, Зэфэс, зыгу-зыкыуачлэу, лыгу уилэнри ащ нахь дэгъужь, ау етлани адыгэмэ алуагъэба, узфыримыкыуштым уемыбэн. Хэт етлани зылуагъэр, зыфыримыкыуштым ылэкI ебэхуэхэ? Уемыбэуштми, шыхыагъу умышлымэ, нахь тэрэз. АщкIэ Къунчыкыо ыlorэм десэгъаштэ, ау Зэфэс пшылхыхэмкIэ ыlorэм шъыпкыэ хэль, ашъхъэ кыалэтэу рагъэжъагь. Зыгу хэбгъэкIрэм ышъхъэ хехъажъы, къэээкъмэ адэжэ мэхъэжъы. Шысэ дэир зэпахырэ узым фэд, псынклэу цыфхэр зэлъекы. Сэ, мары, Мэшлохь нахь мыхъурэр слэкIэкыгь. Ар фэгъэгъумэ, нахь лыапсэ зилэхэм сыдэу зашлышт?.. Шхончым шэ дэмылымэ, бэщы. Тетыгъо тимылэжэ зыхъукIэ, тлори тшлэри пкIэнчъэу тыкыэ-нэжышт. Ащ лофыр нэдгъэсы хъуштэп...

Игупшысэхэм пшы Марыху ахэкыгъэп мафэми, пчыхъэ-шъхъэ шхэгъуми, чэщэу Дэуекыо Зэфэс иунэ шырихыгъэми. Пчэдыжъым жъэу клэтаджэхи, хъэр апылгъэу, бгъэр апылгъэу, купышхо хъухэу пшыхэр шакло ежъагъэх, чылэр зытес бжъапэм ехыхи мээ лъэгум ихыагъэхэу, Зэфэс зэплъэкIи, ынэгу чэфым зэлыгъэнэфэу зэджэкыгь:

— Моу сипшъашъэ нусыгъэ орэдыр кыыхэшъудз, сыхыакIэхэр ежъугъэдэлү!

КІэлэКІтІу амакъэ зэдиштэу къыхадзагъ:

Іэнэжыкъом я Болэты
Тэмэ джабгъур пщым пэІуедзэ,
Дзэм пыищэу къытІупщыгъэр
Зэу шымыхъоу ыбгъэ хэкІы.
КІапщэ фешІы, иулагъэ
Іуагъэ шешІы пщы Зэфэс:
Есы кІалэр скъом ычІыпІэу,
СипытапІэу кыызгорэт!

— ЕдэІу, едэІу, — кьеІушъэшъагъ Къунчыкъопщыр
Марыхъу, — джары Зэфэс ыпхъу ыусыгъэ орэдыр. Еплъ лЫжыыр
зэрэгушІорэм.

Орэд макъэр зэкІосэжыым, Зэфэс чэфым зэрихъэу ихъакІэмэ
къаІуплъагъ, ау пщитІум язи зи кыземыІом, зышгъэригъэхыгъ:

— Непи мэфэ шІагъу, чыІэп, осыр шъабэ хъугъэ. УшэкІо-
штмэ, фэдэ шыІэп, хъэкІэ-къуакІэмэ ужхэр осым кытыранэшт.
О сьд, Къунчыкъу, къэуукІымэ узэрырэзэщтыр?

— КъопІашгъэ горэ тапэ къифагъэмэ...

— Хъунба! — гушІом зэрихъэу щхыгъэ джыри Зэфэс.

Сьд шыІуа лЫжышхор мыш фэдиэу зыгъэчфрэр, ыгукІэ
зэупчІыжыгъ пщы Марыхъу, ыпхъу ыусыгъэ орэдыр ара шыІуа?
ШІогъэшІэгъонын фай Цырацэ орэд зэрэзэхилъхъагъэр...

Дэуекъо Зэфэс иш елъэдэкъауи, зыригъэпхъотагъ. Такыкъ
заулэ горэм чъагъэхэу, мэзым икуупІэкІэ даІонтІэхыгъ, къэу-
цугъэх, хъэшэкІуахъэхэр атІупщыхи, пщи, оркъи, фэкъолІи,
байколи яшымэ зэрапхъыхыгъ, яшхончымэ щэхэр адальхыи,
мэзым хэхъагъэх. Пщы Марыхъу Къунчыкъопщым игъусэу,
кыблэмкІэ ыгъэзагъ. Пщымэ абгъухэмкІэ лэучэцІхэр къязы-
фылІэштхэм мэзым зыхатэкъуагъ. Дэуекъо Зэфэс, ныбжыкъум
фэдэу, Іэнэжыкъо Болэт исэмэгукІэ готыгъ. ИшэкІогъухэр
къетэкъокІыгъэу, ар тыгъэкъохъапІэмкІэ ежъагъ.

Хъэ хъакъу гуІэ макъэхэр къэлугъ, хъэ горэ тхъаусыхэу
къэпцІэу-къэпцІэуи, Іэсэжыгъэ. Ащ шхончыо макъэр кыблты-
кІуагъ. Лы макъэ горэ зимышІэжъэу, гъыпчъэ макъэу къэлугъ.
Марыхъуи, Къунчыкъуи, ягъусэ шакІохэри зетекъагъэх, хъугъэр
къагурымыІоу зэплъэкІыгъэх. Куо-тхъаусхэ макъэр джыри
къыдэоягъ. Пщымэ макъэр кыздиІукІырэмкІэ кІалагъ, ягъусэ-
хэри ауж илъэдагъэх. Ычъырэр шІуабэу, мыш фэдиэу
тызэкІэрыкІыгъа нэрэ-Іэрэ азыфагу ыІомэ хъэбаозэ, жбы
къыІумыкІыжъэу пщы Марыхъу лы зэхэтмэ ашгъэрылъэдагъ,
зэІуигъэзыкІхи, пчэгум иплъагъ. Іэнэжыкъо Болэт иныжым
фэдэу осым хэль. Зэфэс ыбгъэ ытхъакІумэ тырилъхыи, едэІугъ,

ыпшгэбгъу лъынтфэ тЕлэбагъ, пщы лЫжъым ІэхъомбитІукІэ ынапІэхэр кыригъэплІыхыжьи, ытамэхэр тІыгурыгоу, зэрэгъырэр кыхэщэу къэтэджыжыгъ.

— Сьд хъугъэр? — зэрмыр нэгукІэ кыгот кІалэм пщы Марыхъу Іуплгъагъ.

— КъытпэтІысыгъэ къэээкъмэ талууплгъагъ, — кІэлэ къопцІэ Іужъум Іапэ ышІыгъ. — Муары, мо бжэнлэ зэхакІэмэ адэжъ. Болэт типц къэзыукІыгъэр ыукІыжыгъ шъхъаеи, сьд ащ пкІэ иІэжъ.

— Мыщ нэс къэээкъхэр сьдэуштэу къэсыгъэх? — зыфихьын ымышІІэрэ нэплгъэгур кІэлэ къуапцІэм пигъохыгъ.

— Тишгъуашэхэр къызщалги, Пшызэ къызэпырыкІыгъэх, зылгэгъугъэхэ щыІеи, адыгэ шыу куп ашІошІыгъэн фадэ, — кыгуригъэІуагъ кІалэм.

Пхъаблэр лЫ зыщыплІ ІэшІэхкІэ кызэхаблагъ, хъадэр ащ къытыралъхьи, шакІо кІуагъэхэр зэкІэ къежъэжыгъэх. Пхъаблэм ыпэкІэ апэ Марыхъурэ Къунчыкъорэ кІэууцагъэх. ТІэкІурэ кызахьым, оркъ кІалэмэ зблахъугъэх.

Пхъаблэм кызэрэкІэкІхэу, Къунчыкъопщым лЫ горэм риІуагъ:

— Модэ шъушэсыжьи, унагъом макъэ яжъугъэІу, зэралон фадэхэи шыухэр агъэкІонхэу шІы.

Пщы Марыхъу кызызэплгъэкІым, кІэлэ къопцІэ Іужъоу гушыІэгъу ышІыгъагъэр ыуж итэу ылгэгъугъэти, еупчІыгъ:

— Нэбгырэ тхъапш хъуштыгъэх къэээкъхэр?

— Хэт ышІэра? — ытамэхэр зэфищагъ кІалэм. — Типц кыззакІым, тытебани, адырэмэ ашъхъэ Іуахыжыгъ.

ШыуитІоу Къунчыкъопщым ытІупщыгъэр ардэдэм нэплгъгъум икІодыкІыгъ. Пщы Марыхъу ытхъакІумэ къиІожыгъ тыгъуасэ хъакІэщым исхэу Дзукъо Зэфэс ышъхъэ фэгъэхьыгъэу «непа, неуща» зериІогъагъэр, цІыфым хъадэгъур кызы-кІэкІахъэкІэ, инэшгъэ-уашгъэ къехъа шъуІа, ыІуагъ, бэрэ аІоу зэхэсэхы хъадэгъур кызэрэблгъагъэр агукІэ къашІэу...

Пщы Марыхъу игупшысэ Къунчыкъо кызэпиутыгъ:

— Моуштэу хъадэр тхъыжыштмэ, мэфэреным гъогум тытетышт. Моу джыри бэщ кІыхьитІу къэшъушІи, шыплІэмэ адэтлъхъанышъ, нахъ псынкІэ къытфэхъушт.

Пщым зериІуагъэу лЫмэ ашІыгъ, шиплІым азфагу хъадэр зытелъ пхъаблэр илъэу, елъэкІонхэу рагъэжыагъ.

Сыхъатым ехъу купыр гъогу тетыгъ. Чылэм нэсыжъхэ зэхъум, пхъаблэр шыумэ къаІахыжьи, лЫхэр кІэууцагъэх. Пщы шагум нэсынхэм ыпэкІэ пщы Марыхъурэ Къунчыкъопщымрэ пхъаблэм ыпэкІэ зэдыкІэуцохи, хъадэр шагум дахъагъ.

Зэфэс ыпху зэкы Цырацэ гымэ, пчэмэ зиуплэжызэ, ктапэгъочыгъ, Іэнэжыкы Болэт ечъалІи, ыбгъэ Іэбжы-митІукІэ еозэ, текІыягъ:

— Ситэтэ дэхэшхо кызаукІым, тэ ушылагъ, Болэт?

— Сыготыгъ, Цырац, — ынэпсхэр кьетэкъохзэ, риложыгъ Болэт, — ау шхончышэр сикъамэ нахъ псынклэу кычІэкІыгъ.

Бжэнлэ зэхакІэм лъэгуанджэкІэ хэсэу, адыгэ шыуашэ зышыгъ кьэзэкъым ишхонч пшы Зэфэсым кызэрэтыригъэ-псыхьэрэр Болэт ыльэгъугъ, икъамэ кырипхъоти, ыдзыгъ, ыбгъэ хыригъэсагъ, ау шэр кытІупшыгъахэу кычІэкІыгъ.

Хьэдагъэм хэтхэм узахаплэкІэ, Бжэдыгъу зэрэщытэу кьэукъуагъ пшІошІыни, джарэу цІыфыбэ кьекІолІэгъагъ. Шапсыгъи, зимэхъулагъэхэм альэныкыокІэ, бэ кыкІыгъагъэр. Хьатикъоепшыри, Очэпщ ЖэкІагъуи, Елбыздэкъо Чэчани, Дэджыкыопшыри, улІа сылІа зыІоу Адыгэ шыолъырым исыр кьэукъогъагъ.

ЯтІонэрэ мафэм, шэджэгъоужмэ адэжъ, хьадэр агъэтІылы кыыздэхъажьхэм, пшы зэлукІэ ашыгъ, Цырацэ ыштъхъэ рыкІо-щтым тегушыІэнхэу зэхэтІысхъагъэх. Ащ клэщакІо фэхъугъэр Елбыздэкъо Чэчан ары.

Пшыхэр зэрэзэхэтІысхъэхэу, Чэчанэ гушыІэр аІихыгъ.

— Сэ, — ыІагъ мэкъэ нэшхъэйклэ Елбыздэкъопшым, — кышъухэслъхъашт Іофым зэримыгъор сэшІэ. Тишъзогъу Зэфэс ихьадэ джыри учъыІыжыгъэп, ау пшъэшгъэжыер изакъоу унэ нэкІым кыидгъанэ хъуштэп, зыгорэ къехъулІэнклэ шынагъо. Игъо шыолъэгъумэ, шыгъынІухыжыер зытекІыклэ, Зэфэсрэ сэрырэ бэшІагъэу Іагъэ зэдэтшыгъагъэшъ, Цырацэ нысэкІэ сэштэ.

— Тэрэз зыфапІорэр, Чэчан, — дыригъэштагъ ЖэкІагъо, — мощ фэдэ ты шІагъо чІэзынэгъэ сабыир изакъоу кызыдгъа-нэкІэ, унэм делэ ихъухъашт.

Къунчыкыопшыми, Дэджыкыопшыми, Хьатикъоепшыми, адырэ шысхэми Чэчанэ дырагъэштагъ. Пшы Марыху игушыІэ ахилъхъагъэп, къэгущыІэрэ пэпчъ Іуплъыхъэу шысыгъ.

Пшымэ аухэсыгъэр Цырацэ зыраложым, пшъаштэр гыгъэ, къариложыгъ:

— Сыдэу сшып адэ, ситатэ ишъзогъумэ рахъухъагъэм сыблэкІын сыфитэп...

— КІо, ашыгъум тэри тигъогу тытехъажьын, — пшы Марыху къахиІуи, къатефэрэр зэкІэ ашІагъэу зэплъыжызэ, пшыхэр кызэхэтэдджэжыгъэх. — Ыпху цІыкІу кыряжъугъэщи, тыфэтхъаусхъжын. Тхъаегъэпсэу, тызэрэфэгумэкІрэр зэхишІы-кІыгъ...

Пщыхэр хьакІэщым кыкІыжьхи, шагум шызэхэуцуагъэх, Цырацэ унэм кыращынэу ежэх, ау гумэкІыгъо горэ шагум кыдэтэджагъ, унэхэм кІалэхэр арэльдэх, кыарэхушъутыжьых, мэгүлэх, заплъыхъэ, кыакъыри, чэтэщи, шэщи кыагъанэрэп, псыунэмэ анэс кыалъыхъугъ.

— Сыд хъугъэр, кІал? — Елбыздэкъо Чэчанэ фэмыщыІэжъэу кІэлэ шъхъэко цыкІоу унэм илъэдэжърэм еджагъ.

— Цырацэ дгъотыжърэп, чІыр зэгозэу дэмыфагъэмэ...

— Болэт тэ шыІ? — лІы горэ къэупчІагъ.

— Ы, Болэт пІуи? СшІэрэп,— ыжэ Іузыгъэу кыызэтеуцуагъ кІэлэ шъхъакор.

— УмышІэрэмэ, джары узылтыхъун фаер,— кыдзыжъыгъ джыри а лІы дэдэм.

Такыкъ заулэ тешІагъэу, пщы Зэфэсым ищагудэтхэри, шыІыгъхэри, пщылІыхэри ашъхъэхэр еуфэхыгъэу кызэхэуцуагъэх.

— Болэти иши шыІэп,— кыІуагъ лІы кьопцІэ плІэмы-ешхом.

— Ащ сенэгуягъ,— кыахиІуагъ Къунчыкьопщым.— Пчэдыжъ шакІо тыкІо зэхъум, Зэфэс тхыамыкІэм ыпхъу а кІэлэ шъхъэ-паем фиусыгъэ орэдыр ицІыфмэ рыкъэеу кыаригъэІуагъ. Орэд зыфиусыгъэр шытэу, Цырацэ о пкъо кыдэкІона, Чэчан...

— Ащ фэдэ хъун ылъэкІыштэп! — кыыхэкуукІыгъ Елбыздэкъопщыр.— СикІалэ изакъоп ахэмэ къаушъхыакІугъэр, сэри сыкъаушъхыакІугъ, шъори ары, зиусхъанхэр! Афэдгъэгъунэу амал зимыІ, тыжъугъэшэс, чыжъэу кІуагъэхэп ахэр...

Джэмакъэм кызэлэтиІэтыгъэ пщыхэм, ашІэрэми емыгупшысэжъхэу, онэгү зашІыгъ, оркъ-байкол шыухэри кІэкІэу ауж ихъагъэх. Бгышъхъэм ечъэххи, мэз Іапчъэм зычІэкІхэм, пщымэ апэ ишъын оркъ шыухэр кыахэкІыгъэх. Дэщыкыуайи Къыблэкъуайи аблэчъыгъэх, Пшызэ Іушъо Іульэшъогъэ мзым ыкыогъу кыольэтыгъэхэу чыжъэкІэ альэгъугъ Іэнэжъыкыо Болэт ишы кыарэ тесэу, Цырацэ ионаплІэ дэсэу псыхъом ззрекІурэр. Пщы-оркъ шыумэ ячъэ рагъэхъугъ. Болэт псынэпкъ дэхъапІэ зегъотым, мыл щтыгъэм телъэдагъ. Яшхончыщэхэр нэсын-нэмысынэу щытми, оркъ кІалэхэр Болэт кІэлыохэу рагъэжыагъ.

Шхончыо макъэхэр зызэхыхым, къээзкъхэр шыухэу, лъэсыхэу джабгъу нэпкъым кыІульэдагъэх, такыкъ тешІэ къэс нахъыбэ къэхъух. Ахэмэ ащыщхэм яшхончхэр пшъашъэр зишыплІэ дэс кІалэм кытырагъэпсыхъэу рагъэжыагъ.

— Модэ, модэ, Марыхъу,— иш кыызэтыригъэуцозэ, кыІуагъ Къунчыкьопщым.— А Цырэцэ дахэу тыкызылъежыагъэм ышІэрэм еплъ, дэнэ шъхъатехъо фыжбыр къээзкъмэ афегъэсысы.

— Зиусхъан, угу кысэмыгъабгъ, ау кІэлэжъ цІыкІумэ афэдэу тызекІуагъ,— пщы Марыхъу ымакъэ шъхъакІор кыыхэ-шыгъ.— Ори сэри кыттефэштыгъэп такъылъежъэныр.

— Тэрэз зыфапІорэр, сишъэогу,— хэгубжыкІызэ, ІэутІэ ышІыгъ Къунчыкъопщым.— Чэчанэ гуІэу, куоу кызырегъа-жэм, тшІэри тигъэшІэжыгъэп. НекІо, Елбыздэкъом ыкьо-лІымэ, икъэщэн къэзэкъмэ къатырерэхыжъ...

Къунчыкъопщымрэ пщы Марыхъурэ шыумэ апэу къагъэ-зэжыгъ. Марыхъу зызэплъэкІыжым, нэккытІум атет адыгэхэмрэ къэзэкъхэмрэ зэкуожьхэзэ, яшхончхэр зэфагъэ-сысыштыгъэ. Зэо ужым Іэбжым ошІыжыкІэ кыикІыжрэ шыІэп, ыІуагъ Марыхъу, орэдхэр зэфаусэу нэбгыритІур зэкІэрыс зэхъум, ауштэу зэрэхъуштым шъуиакъыл тефэн фэягъ. Сэри ар кысэхъулагъ, ау сэ МэшІохъ кысэтхъагъэпцІэкІыгъ, гуцафэ сигъэшІыгъэп Тыгъанэ епсэлъыхъоми... Сэ сипщылІ кІэлэжъ изакъоп, тыдэкІи лъапцІэхэр шынэІуагъэх. Тэрэз Зэфэс ыІуагъэр, тэш фэшъхъафэу ахэмэ зыкъязгъэшІэжын шыІэп. Зэ моу тадэжъ сынэгъэсыжъ, ГошлъапІи, Ерыстэм аталыкъыми, нэмыкІи алорэм седэІуштэп, пщынэкІаекІэ згъэпщынэшт а кІэлэжъ нэІуагъэр...

Х

Хъатыгъу Пакъэ ихъэдагъэ зытекІым,зэрэхабзэу, чыжъэу кыикІыгы, гъогу кІэкІ къэзыкІугъи, чылэм шыщи, унагъом Іахъылыгъэ-блэгъэныгъэ дызимыІэхэр зэбгырыкІыжыгъэх. Гъунэгъу дэдэхэр, Темтэч ятэкІи янэкІи иІахъылхэр, ежъ шъэогу кыфэхъугъэхэр мафэри пчыхъэри унэм кыди-сыштыгъэх. Пакъэ ишыгъынхэу зэрагъафэхі пхъонташъхъэм тыралъхъагъэхэм хульфыгъэхэр апэсыгъэх, бзылъфыгъэхэр нэгущъхъаплъхъужыгъэхэу, загъори щхы макъэхэри къахэІукІэу пщэрыхъапІэм итыгъэх, щэлэмэ-хъалыжъохэр къагъажъэти, мэфэ шхэгъмэ азыфагу, псэпэ шхын аІоти, шыгъыным пэсхэм, гужъогъэ зырызхэу тхъаусхакІо къакІохэрэм зэрэфабэхэу е стырхэу къафахъыштыгъэх. ЛІыхэри кІалэхэри Пакъэ джэнэ-тыпчъэр фыІухыгъэнэу, псэкІодшІагъэ иІэмэ Тхъэм кыфи-гъэгъунэу елъэІухэти, мыхъамелэм халэштыгъэх.

Темтэч ишъхъэгъусэ Нэфыпсэ рагъашІэри щымыІэу, ныбжыкІум фэдэу, бзылъфыгъэмэ пІокІэ Іэсэ цІыкІоу ахэтыгъ. Ахэмэ къахэшэу, тхъацу пшэными, щэлэмэ гъэжъэными, лы лъэсыными запэІуидзэу, хульфыгъэмэ Іанэ афахъыштыми адихъэу, Нэфыпс инэплъэгъу шъэф зытемыкІыштыгъэр Дзэгуаш ары. Нысэм изакъоп, Дзэгуашэ игуІакІэ нэмыкІ бзылъфыгъэми гу лъатэштыгъ, ащыщ горэми фэмылъэкІыжъэу кыфидзыгъ:

— Унагъом шыщхэми о пшIэрэм ызыныкъо ашIэрэп, Дзэгуаш, зафэбгъэлIэжыщта Хьатыгъум...

— Гъунэгъурэ гъончэджырэ сьд пшIошIырэ зыкIаIуагъэр, Нэхъурай, мыхэр сэ боу гъунэгъу шIагъоу сиIагъэх, сьдым сыфаеми къальэгъоу. Сипчъэ Iумыхэми, сичэу ебагъэми, сикъакъыр къыкIэшхыми, Пакъэ ебгъукIуагъэп...

— КIо, сэл о нахь, гъунэгъу дэгъум фэдэ гъотыгъуай,— кIилъэшъужыгъ Нэхъурэе нэгъу кIыхъэ тхьоплым.— Унэ пшIыным къыпэу гъунэгъур къыхэх аIуагъ...

Темтэч къызхимыгъэшщыгъэми, ятэ зэрэшчымыIэжыргухэкIышхо шыхъуштыгъэп, Iадэ горэм дэлъыгъэу, хьачый хьамдэщ горэм исыгъэу, шъхьэфит-шъхьэрытIупщ хъужыгъэ фэдэу къышщыхъуштыгъ. Ыгу къеощтыгъэ закъор Дзэгуашцэ пIаIпчъэ зэрэхъугъэр, зэрэдэкIожыгъэр ары, ау аши, тIэкIу тешIэмэ, хэкIыпIэ къыфигъотынэу гугъэщтыгъэ. Шъоэгъу къыфэхъугъэхэм, Дэхъунэ изакъоми, а чэмахъом рашIэн къагъотын, зериIожыштыгъ. Ары шъхьаем, о пIорэр Тхьэм нэмыкIэу къызэригъэфэжъэу бэрэ къыхэкIы. Хьатыгъу Пакъэ ищыгъынхэр зыIуахыжым, тхьэмафэ нахь темышIагъэу, тэлаор чылэм къыдэхьагъ.

Апэрагъэп тэлаор адыгэ чылэмэ къызыутэкIыштыгъэр. Къуаджэр зэрэщытэу е ыкIэлъэныкъо етэкъохэу къыхэкIыштыгъ. Тэлаом изехъэкIуагъэхэр цыгъо-шъуаехэр ары. Ахэмэ аль ешъогъэ бжыдзэхэм цIыфмэ закъыхадзэщтыгъэ, къызэцэкъагъэхэр мэфэ зытIушыкIэ къыриутыштыгъэх. Узым икъежъэгъум сьмаджэр чъыIалIэм зэлъиштэти, мэшIошхо къыкIилъхьэщтыгъэ, апэрэмкIэ бэрэ къаутэкIырэ техьагъур ары ашIошIыштыгъ. Ау шъхьэр зэтэчэу, лыпцэхэр ришхыкIыхэу, агухэр зэлэхьэмэ ашхырэр къыдэкIыжъэу, хэлорыжъорыхъэхэу къызырагъажэкIэ, тэлаом цIыфым къыришIэрэр агъэунэфыгъагъэти, ыбзэгу фыжъ къытырильхьагъэмэ, лъыр ефэхыгъэмэ, ныбэр пщэу ригъэжъагъэмэ, кIышъор чIыпцIэ-плъыжъ къэхъоу шыным яхьыщхэр къахеутхэмэ ауплъэкIуштыгъэ.

Мызыгъэгум сымэджэ хьылъэ хъугъэхэм тэлаом инэшанэхэр къазэрэхэщырэр нэрылэгъугъ. Чылэм цIыкIуи ини дэсым агучIэ изыгъ.

Апэ псы IушъомкIэ гъэзэгъэ хьаблэр зэлъыкIугъ, къушъхьэбг лъапсэм рекIокIырэ хьаблэм къызыхахъэм, чылэм дэкIынхи зыкъэзгъэнэжъын гухэлъ зиIэхэр къахэкIыгъэх, ау гъунэгъу къуаджэмэ къэбар тхьамыкIагъор альыIэсыгъахэти, ягъогупэхэр къыпадзыхи, зыхагъэхьагъэхэп, амал закъоу къафэнэжыгъэр арыти, тэлаор зынэмысыгъэхэм мэшIуашъхьэхэр зэпэблагъэхэу, ямэшIожь зэнэсэу ашIыхэу рагъэжъагъ.

Чэши мафи амыгэкIуасэу мэшIуашьхьэхэм акIагъэстыштыгъ, узыр ашкIэ кызылгагъэIэсынэп ашIошIыштыгъ, ау тэлаор мэшIуашьхьэми къяльэбэкъуагъ. Унагъо пэпчъ пIоми хъунэу мэфэ зэкIэлтыкIохэм хьадэхэр арахыштыгъ. ЦIыкIуи ини, лIыжьи лIыкIи, бзыльфыгыи хъульфыгыи тэлаом Iуригъэхыштыгъ. ЗэраIощтыгъэмкIэ, Темтэч анахь шъэогъу благъэ ышIыгъэ Дэхъунэ янэ закъоу зыльэхэсыгъэр хыIушъом шыIагъэу кыизегъэзэжъым, узыр кыыздихыгъэу ары. ЗэкIэмэ апэу тэлаом илIыкIыгъэри ащ ян, ау Дэхъунэ узыр къеутэкIыгъэп, шъэогъу зэфэхъугъэ нэбгыриблым ащыши къынэсыгъэп. Дзэгуащэ илI Къомыхъу тэлаор кыызэрештэу ишъэо цIыкIу кыпхъуати, иунэ къэкIожьыгъ, ау ащ пае къэнагъэп, мэфэ зыщыплI нахь темышIэу сабыири ежъыри узым ышхыгъэх. Мэзэ Iэпэ-цыпэм кыкIоцI чылэр нэкIы хъугъэ. Узыр зэлэсэжъым, лIыжъ-ныожъ заулэу кыдэнэжыгъэм шъэожъые-пшъэшъэжъые тIэкIоу тэлаом кыкIэзыжыгъэр зэраубы-тылIэжьи, ерагъэ-псэрагъэу агу кыхъажъэу рагъэжъэжыгъ. Темтэчрэ ишъэогъухэмрэ чылэ нэкIыр къафэнэжыгъ.

Нэфыпсырэ Уцужыкъорэ ащ фэдиным шагум дэкIыгъэхэп, тхэкIэ-еджакIэ зым зэригъашIэу, адырэм ригъашIэу, нахьыбэмрэ унэм исыгъэх. УзэкIэрысэу, узэлуплэ зэпытэу, зым адырэр шIогъэшIэгъоныжы зыхъукIэ, ушыыхъыми, зыгорэгум кымыхъан ытэкIыштэп. ЕтIани лIыр кыппымыльэу, ыгу кызыщыкIырэм кыхъэкIыжъ зыхъукIэ, цIыф Iушэу нэгум кIэтым гу фэпшIышт. Нэфыпсэ ыгукIи ыпсэкIи езгъаджэрэм зыфишэигъ, Уцужыкъуи бзыльфыгъэ Iуш цIыкIур шIу IэкIэлэгъуагъ.

Пчыхъэ горэм, Темтэч кызыхэмыкIыжыгъэр чэщ-мэфэ зытфых фэдиз хъугъэу, хъарыфхэр Нэфыпс зэрэзэпигъэуцорэр ыгъэтэрэзыжыын ыIуи, Уцужыкъо тхылыпIэм зытelaбэм, адырэм ыIэгущо шъабэ ыIэ кIыIу кыытырилъхагъ, зыкыы-фигъази, яжы стырхэр зэлIуихъэу зэлуплгагъэх, зэнэсыгъэх, IаплI зэрашэкIыгъ, агу зэфиль фэбагъэр Iупчъапчъэхэзэ зэраIуагъ, зэдэхашIэхэу, зызэкIагъэплъыхъажъэу сыхъатитIум ехъу шысыгъэх, шытыгъэх, унэм кыщезэрэхъакIыгъэх, ащ нахьыбэрэ залэжъын амыльэкIэу, пIэм езэрэгъэкIугъэх.

Илъэсым къехъугъэу лIы зиIэр пшъашъэу кызэрэнэжыгъэр ыгъэшIагъоу Уцужыкъо къэупчIагъ:

— ЗэхэсшIагъэр кызгурыIуагъэп, Нэфыпс. Мош фэдиз уахътэм Темтэч кыбнэмысэу зыпIэ шъуззыхэлъыгъа?

— Хъугъэ, ащ тытемыгъэгущыI,— укIытэм ыхъэу ышъхъэ ригъэээкIыгъ Нэфыпсэ.

— Уфэмыемэ, къэмыIу, сэ ащ сиIоф хэлъэп. Пшъашъэу сапашъхъэ укызэррихъагъэр сигуапэ,— Уцужыкъо ыбгъэ

дэгээзиягъу шыльты, ыбгъу тегъуальхы, бзыльфыгъэм зырыфызылаагъ, ыбгъэ пытэ цыкIу ыIагушъо чIиубытагъ.— Бэшаагъу сыгу шыщ ухуыгъ, Нэфыпс, ау Iэрылтхъэ укысфэхъун Iоу сшаагъэп. Джы сыхуапсэ кызыздэхуэхэр ары ныIэп сшъхъэ кызеуагъэр тазыфагу илъэс башъэ зэрилыр. Сэ шъэныкъом секIолаагъ, о пшыкIубгъу ухуыгъэ къодый. Зыми тыккымыгъотынэу тыхэгъэхъажь кыосIонэу кыдихыегъагъ шъхъаеи, ащ сызегупшысэм, сыгу къэкIодыгъ, илъэс заулэкIэ сыуимышыкIагъэжь сыхуышт.

— Сэ сяти сянэ нахы бэкIэ нахыжъ. Ар гъунэгъу шъуэхэм кызыфадзыи, ариIуагъэр ошIа? Хуыльфыгъэм ыныбжыи кызырээтэнагъэр ары нахъ, ныбжъу иIэр арэп. О джыи уишIугъу.

— О уилI кIэлэ дэд, ау зи фэшаагъэп.

— Ауштэу шытэп ар, Уцужыкъу, сэкъат сишIыным сынигъэсыгъ. Насып тIэкIу сиIэти, шъэогъу кIалэхэр кыгъотыгъ, сыригъэзыжърэп.

— Сыд кыуишаагъ?

— Ар кысфэIоштэп. Сэкъат сишIыным сыIукаагъ.

— Сыд тхъамыкаагъу къапIорэр! — хэкуукIыгъ Уцужыкъо, ыIэнтэгъу кIэгъэкъуагъу, ынэхэр уиыцIагъу шылт Нэфыпсэ зышъхъэришай, ышъо зэокIыгъу Iуплаагъ.— Сыд пае фэудагъ?... Джы нэс адыгэлI ащ фэдэ кыххэфагъу зэхэсхыгъэп...

— СыкызыдакIом, сыда сэ сшIэщтыгъэр, сабий кытпымыфэу илъэс зытIуц горэм зыдгъатхъу тшъхъэ пай тыщыIэшт зелом, сшIошъ хуыгъэ.

— О-уи-уи! — кIэкуукIыгъ джыи Уцужыкъо.— Темтэч тэу иIагъэм фэдэ лы пхъашэ уятэу, ащ зэрэрикугъэр кызгурьIорэп.

— Сэ силI сыIуупчIыхъэзэ, зэкIэ зэрэхуыгъэр къезгъэIотагъ. Апэ кышцэгъагъэр ащ пай апэрэ чэщым зыфикIыжыгъагъэр... Гъунэгъу пхуыжъ дахэу яIагъэр...

— Дзэгуаша зыфапIорэр? — къэпсынIагъ Уцужыкъо.

— Ары, Дзэгуашэ езгъэшаагъэр, езгъэсагъэр, гъумы мыхъуным пай ыIозэ.

— МитIумэ азфагу яти яни нэшъу хуыгъагъэха?

— Шъэожыезэ гъолыжъаIо, мышынэным пае, ыдэжъ ышъэжыштыгъэти, ашъхъэ кыххэагъэп кIалэм кенэцIыныр... Оры, Уцужыкъу, о тичылэ сыдэуштэу укыдэфэнэу хуыгъа? Бэшаагъу сыкыоупчIы сшIоигъуагъ шъхъаеи, сыукIытэщтыгъэ.

— Сэ сянэшэу Бытырбыф сыздэзышъэгъагъэр дзэм кыххэкIыжы, Къэбэртэе тIуакIэ кызегъэзэжыи, сэри сыкыздишъэжыгъагъ. Сикъэщэгъу пцIапцIэти, Нэузырымэ япху горэ кысфагъоти, кысагъэшаагъ. Хабзи бзыпхы сапымылхъу,

кызысщэгъэ чэщ дэдэм нысэдис пшъашгэр изгъэкIи, къэсщэгъакIэм сыгохъагъ. Бытырбыф сьдэсыфэ бзыльфыгъэ Iэджими садэбзджагъэу щытыти, къэсщагъэр зэрэмыпшгъэшгъэжыр къэсшлагъ. Зи сымыIоу сыкътэджыжы, зысфэпэжыгъ, адырэми зезгъэфэпэжыгъ, а чэщ дэдэм кыздисщыгъэм сщэжынынэу тесыубытагъ, ау игъо сифагъэп. Ардэдэм шгъангъупчэм кытеуагъэх. СызекIым, мэзлIыныкъом фэдэхэу нэгъырищ унэ натIэм Iут. Азфагу итыр кысэкIуалIи, ыпэбзиджынмэ машIор къарихэу сицыябгъэ къетхъуи, Iэ лъэныкъокIэ чIыгум сытырихыгъ, мэкъэ дэгу пхъашэкIэ кыIуагъ: «Бытырбыф удэсыгъэу аIуагъ, уцеджагъэуи аIо, ау уепщэжыгъэп. УмыупчIэжъэу, умыусэжъэу сьдэушгъэу сэ сишгуз къэпщагъа? Слъэгъу пэтзэ моу джыдэдэм кыгъэкIыжъ. Ори уздакIо пшIоигъом кIо, мыщ удэсэу зысшIэкIэ, ппсэ Iусхышт. МыунэмуильэунэфзыбгъэшгъыкIэ, ущымыIэжыкIэ лъытэ». Сьд сшIэн, бзыльфыгъэр хъазырыти, къафисщыжы, ястыжыгъ, сэри а чэщ дэдэм сишыуанэ кызэтеслъхы, сшгъхэ къыхэхэжыгъ. Мэздэгу адыгэхэми, бэслъыныхэми, абдзахэхэми, шапсыгэхэми сахэсыгъ. Къамытыкухъаблэ чылэ шгъафитэу, лъэпкъ зэхэпхъагъэу щыI залом, сыкъэкIуагъ.

— Ори насып уиIэп, — хэхъапщыкIыгъ Нэфыпсэ, зыкыигъэчэрэгъуи, Уцужыкыо ыбгъэ зыкыкIифызагъ, Мышгъэкъор джыри кыгъэбырысырыгъ, чэшыгум нэс зэрэгъэгупсэфыгъэхэп, зэрэгъэпшгъэгэх, ащ нахъ афэмыльтэкIыжъэу, чъые IэшIум Iуитхыгъэх.

Нэф къэшгынкIэ сыхъат горэ нахъыбэ къэмынэжыгъэу Темтэч иштэоогъухэр игъусэу ишагу кыдэпсыхэжыгъ. Шхом-лакIэхэр шышIоIум шIуадзи, шгъоогъухэр шымэ адэжъ зэрэгъэгущыIэхэу кыIунагъэх. Темтэч шгузым дэжъ ихъанышъ, Iанэ горэ игъусэмэ къафиштэнэу риIомэ, унэшхом кIонхэу ежэхэзэ, хъакIэщым зэрихъагъэм лъыпытэу куо макъэу къэIугъэм кыкIиIгъэщтагъэх, зэтэзэрэгохэзэ, хъакIэщым ильтэдагъэх. Нэфыпсэ ным кызэрильфыгъэу, лъыр къечгъэхэу пIэкIор дэпкъым кIэрыс. Мэзэ хъурэшхоу шгъангъупчэм кыплъы-хъэрэм унэ кIоцIыр кызэпегъэнэфы. Бзыльфыгъэм икуо-гуIэ макъэ макIэ къэхъуи, кIосагъэ. ЗимышIэжъэу ащ къамэкIэ хэпыджэрэ Темтэч зыкыпэлIуидзэзэ, Уцужыкыуи ыIэхэр ригъэуIагъэх. Дэхъунэ шгъоогъум ыкIыбыкIэ къетхъуи, зэкIиубытагъ, Нэчан къамэр Темтэч IэкIитхыгъ. Емытыкъо ыпашгъхэ кyiуцогъэ лIы пцIанэм ыначIэ IэбжымкIэ чIауи, пIэм хигъэфагъ. Пэрытрэ Лахъурэ зи амыIоу, хъурэм еплъыхэу щытыгъэх. Куцэ ыцэлышгъхэхэр зэригъэшхызэ, кыдзыгъ:

— Джары сэ къэсщэнэу сызыкIыфэмыер. Бзыльфыгъэм нахъ шIой хъэйуан къэхъугъэп. УакIыб кызэрэбгъаз. Ащ нахъышIу шыбз дэгъу уиIэмэ...

— СышгүтIупщ! СытIупщ, Дэхун! — джы нэс зи кымыIоу зызыухэщтыгэ Темтэч куоу фежыаг.— Моу сытIупщи, мы еггэджэкIо джынабытми иIоф сэгъашIэ!

— Хьау, ар хуыштэп. Ащыгъум зыфаер фэтэшIэба,— кьэщхыгэ Дэхунэ,— нэмыкI горэ кыфэугупшысыгъэн фай.

— Ащ фэдизэу гупсэфыгэ кьезымытрэр кIэтэжыуггэ— гьэчэ,— кыIуагэ Емытыкэ.

— Ащыгъум лыр кIэчфынышгэ лIэшт,— ыдаггэп Дэхунэ.— Сэ кьэсыугупшысыггэр зэкIэмэ анахэ пшыныжэ лъэш.

— КъаIо,— пкы Iужу шьонтIэур Темтэч кыггэлэнлагэ. Ишъэоггу зэрэIэсэжыггэр зэхишIи, Дэхунэ ыIаплI зэрихыжыгэ.

— Мы хьамыплжыгэ цIыкIур, ынэхэр кьаплгэу дэпкым зэрэкIэрысэу, тшIэрэр ыльэггузэ, хьэIуаным тырыджэгунышгэ, Чачэ кызкIэчхэр кьушгхэр шьошIэба, джаш гьочIэгэ цIыкIоу иIэм итыдзэшт. Къоехал горэ фитлгханышгэ, ихьа— пIэр хэтыежышт. Къуаеи ецэггоу, псы кьошыныр тыришгухаажэу, джа пшым ихьазыр риггэтIысхэггэггэ кьамзэгум фэдэу, мафэм ышхыштыр мазэм зыфыриггэкгоу ерэс.

— Нахэ дэггу цIыф кьыугупшысыжыынэп,— гушIуаггэ Емытыкэ, иггусэхэми кьыдыраггэштаг.— Iуезгэхыгэ сшIо— шIыгэ шгхьаеи, муары, кьэнэхэжыггэ, ышгхэ еггэсысы...

Мышгэкэ Уцужыкэ оггу закгоу тефаггэм Iуиггэмэ— хыкIыггэу кIалэмэ кьызэрашIошIыггэм иIоф тетыггэп, Урысыем шэIэфэ Iэбжым пыти, шхонч лъэби, сэшхо кIэлгы— кIыгги, шэ зэхауи бэ пэкIэкIыггэр, бэ ыушэтыггэр. ИIэпс— лъэпсыггэ емылгытыггэу, кIочIэ дэггу хэлгыгэ, зэон— бэнэнмэ, Iэшэ зехьанмэ афэкгулаигэ. Джыри, ынэжгэ кьызэрэчIаохэрэр зельэггум, иггом зыIуищэикIын, утын лъэш кьызэраримы— ггэхын ыльэкIыгэ, оггу закгом Iуриггэхыггэу кьашIуиггэ— шIыгэ, кIалэмэ аIори ягухэлгы зэхихыгэ. Нэфыпсэ кьызэрэ— мыхыежырэр нэчапэкIэ зэриггэлггэггэ. Емытыкэ ащ ытамэ зелункIым, дэпкэ пIэкIорыбггум зэрэкгофаггэм ыгу кьыпионтIыкIыгэ, ыIэнтэггухэр кьызыкIиггакгуи, ышгхэ ыутхыпкIыгэ, ераггэу иакгыл кьэкIожрэм фэдэу зишIызэ, ынапIэхэр хыллгэу кыIэгтыгэ, дэпкым кIыбыкIэ еггэкIыггэу IитIукIэ ыныбэ ыубыти, ынэггу зэриггальггэзэ, кьыупсэлгыгэ:

— КIалэхэр, ащ нахэ сфэлгэкIыжыштэп, моу зэ псыунэм сыжыуггакгуи, егIанэ кьысэшгушIэн зыфашгуIорэм шгуфит.

АриIуаггэр зэхамыхыггэ фэдэу Уцужыкэ кьышхыггэ. Зэшъэоггухэр мэкгэнчгэу зэлуплаггэх, ашIэштыр амышIэу тенаггэх.

КIым— сым зэрмырыр Емытыкэ кьыукгуагэ:

— Нэфыпсэ кытэплыызэ пIуагъэ шъхъаем, Дэхъун, ынэхэр зэрэукыгъэу ыпсэ хэкIыгъ.

— Ар бэр зыдакIорэм кIогъахэ. Шъыпкъэба, Темтэч? — нэбэлэшхохэмкIэ кыфыреплъэкIи, хафэу щхыпцIыгъэ Дэхъунэ.

— ЫцIэ зэхэсхыжынэуи сыфаеп, — кыххэгубжыкIыгъ Темтэч, ыIупшIэ пIуакIэхэм аIушхыхъажь, ыпэ тхыщэ чIиIухъажьыгъ: — Мы джэгуальэу тапашъхъэ исым етшIэщтым сегупшысэ...

— Сэ сIуагъэм укъезэгъырэба?! — мырзэ нэплъэгъур Дэхъунэ кыфидзыгъ. — Орышъ шъхъакIо кызызыхыгъэр, о апэ...

— Ащ нахърэ къэрар зимыIэм сыгу техъаштэп! — Темтэч кызызепиутыгъ шъэогъур. — Тятэ цыхъэ фишIи тиунэ кыриплъэ-шъуагъэм кыйтишIэжыгъэр пщынкIаекIэ езгъэпщынын фае.

— Ащыгъум сэ езгъэжъэнышъ, сауж Лахъурэ Емытыкьорэ...

Ардэдэм пшъэ кIыхъэр зэшIуищи, шъхъэ псыгъор Пэрыт ыгъэзэндагъ, бгы псыгъо ечъэхым ыIэ пытэ гъумхэр гуиушхуи, кыIуагъ:

— Темтэч зыфэмым сэри сыфаеп.

— Пэрыт, шъэогъу укыкIытфэхъугъэр кызыгурыIорэп, — пшъэшъэ нэгү дахэкIэ Емытыкьо зыIуишIыхъэмэ ыIэхэр зэблищызэ, ынэхэр кыфыригъэкIыгъ, — тшIэрэр кыддэ-мышIэу, тIорэр кыддэмыIоу, узыфаер къало...

— Сызыфаер, — ыпэлъэIу кIыфы къэхъугъ Пэрыт, — уIуез-гъэхыныр ары. Сэ къэсIощтыр къэсIогъах, о сыкъэмыгъэсэжъ.

— Хъугъэ, хъугъэ, шъузэщымыхъ, — къэгүзэжъуагъ Темтэч. — Лахъу, Куцэр, Емытыкьу, ори ары, Нэчан, къакъырым шъукIуи, джау къуачIэмкIэ машэ ишъутIыкI, мы хъабз удыр чIэтIэжы-гъэн фай.

— Сыд пае къакъыр кIоцIым щыттIын, хэтэ чIыгур шъабэ, — хъакIэщым икIынэу ежъгъахэу, кызызуцокIыгъ Емытыкьо. — Чылэм цIыф дэсыжъэп.

— Нишъэ маплъэ, тхъакIумишъэ мэдаIо, анахъ бзэгухъэу чылэм кыдэнэжыгъэм укылтэгъункIи пшIэштэп, — ыIуагъэм текIыгъэп Темтэч. Ягъусэхэр зекIым, Дэхъунэ риIуагъ: — Мы хъэйуаным сидэгущыIэ сшIоигъу.

Уцужыкьо зызэкIиугъоягъ, кыраIоштыми кырашIэ-щтыми зыфигъэхъазырыгъ, ыбгъукIэ щыль хъадэм гугъу-гууз нэплъэгъур фидзыгъ, ыгукIэ риIуагъ: «Къысфэгъэгъу, Нэфыпс, уилI кыуишIэрэр зысэшIэм, згъэшIэгъогагъэ шъхъаем, сэри ар кысэхъулэным сыпэблагъ, зыми шIагъо хэмылтыжъэу кысщэхъу. Сыд хъугъэкIи бгъэшIагъо хъуштэп. Анахъ тхъа-мыкIагъу пшIошIырэм нахъые горэ кыитехъэшъ, апэрэр пщегъэгъупшъэжъы... СшIагъэмэ, плэбжэнакIэ згъэузыныеп, IапэкIэ сыбнэсыныеп. Джыри сыолъэIу, къысфэгъэгъу...»

— Мы Іаеи къярыи ІІэжэп, шъхъантэр ыкІыб кыыдалтхъ,— шыукъаиышымкІэ ригъэлъэгъугъ Пэрыт.

Мышъэкъор загъэгупсэфым, Темтэч къяупчІагъ:

— ЕгъэджакІор, сьдэуштэу сишъуз уенэцІыгъ?

— Уфэежэп сшІошІыгъ... УкъямыкІожь зэхъум, пшъхъэ хэпхъажьыгъ...

— ЗэрэпІорэмкІэ, пхъашэ кІорэм ишъуз аштэжы. Укыисэ-жагъэмэ, сэ къябар озгъэшІэни, хъэйуан.

— Сымыс, Темтэч, кыисфэгъэгъу... Чэши мафи тызэкІэрысэ, шІу тызэрэлъэгъугъ... ЕтІани... етІани...

— КъаІо, къаІо!

— Іыхъ, сыныбэ реупкІэтыкІы,— хэщэІукІыгъ Уцужьыкьо.— Узэрэдэпсэурэр кыисІуагъэти...

— ПцІы къямыс! — техъупкІагъ Темтэч.— Сэ силъэкІ зыфэдэр сишъэгъумэ ашІэ.

— ЛъэкІ уиІэп сІорэп, ау... уилъэкІ зыфэбгъэзагъэр нэмыкІ. Сэ уасэ горэ кыисфэпшІын пІомэ, седжагъ, сыгъэсагъ, дунаир слъэгъугъэ, пшъхъапэ сыхъун.

— Сэ сшІоигъор сшІэмэ, сшъхъапэ хъун сшІагъэкІэ сэлтытэ.

— Джары адыгэр зымыгъэхъурэр,— ыІупшІэ зэгоутыгъэ сакъэу ІапэкІэ тѳабэзэ, ерагъэу кыупсэлъыгъ Уцужьыкьо,— ежъ ышъхъэ зыхукІэ, лъэпкыи кыфызэплъэкІыжыштэп.

— Хэт узфызэплъэкІыжыштыр? Чылэм цІыф кыйдэнэжы-гъэп, хъунэу дэсыр етэкъохи, ош фэдэ хъэшъхъэцулъэхэр къэнагъэх,— Темтэч лъапэкІэ ылашъхъэ къяеи, Уцужьыкьо ыпсэ хигъэІэжыгъ, узыр зыхэкІыжыи ынэгу зэхихъжи, кыІуагъ:

— Чылэр шыІэжэп шъхъаем, адырэ чылэхэр шыІэхэба. Мары, Мысыр хэгъэгу илъэсишъэ пчъагъэ адыгэлІымэ зайы-гъым, зы нэбгырэ илъэпкъ кыфэгумэкІыгъэп. Урысые хэгъэ-гушхом ихъэгъэ адыгэхэр дзэпашэ хъугъэх, къяралыгъо ІэнатІэхэр зэрахъагъ. Хэт ахэмэ ашыщэу адыгэмэ зыгорэ къафишІагъ? ЗызэхашъхъафыкІыгъэу, зы пшыи адырэр ипыеу, нахъ дэгъур, нахъ лъэшыр язэрэмыгъашІэу мэпсэух...

— Сьдэу ба сэІо мыщ кыІорэр! — пІэкІор бармэкъым тегъэкІагъэу къядэІурэ Дэхъунэ хэгубжыкІыгъ.— Моу зэогъукІэ Іуесэгъэгъэхи, Нэфыпси мыри зы машэ тэгъэшІы.

— Орба зыІуагъэр нэмыкІ лІакІэ кыфэзыугупшысыгъэу? — фыреплъэкІыгъ Пэрыт.

— СІуагъэ шъхъаем, сыкІэгъожьыгъ,— Дэхъунэ ышъхъэ риуфэхи, пІэкІорым кІэрыкІыжыгъ.

— Хъау, гъэшІэгъоны мыщ кыІохэрэр,— Темтэч Іэнэ хъураеу хъакІэщ пІащІэм къотыр Пэрыт кыыригъэхъи, пІэкІо-

рым пэблагъэу кыыригъэгъэуцагъ, ащ тетIысхыи, ынэхэр
ыуцIыргъузэ, Мышгъэкъом Iуплгъагъ.

— АлIышхомэ о сыдыкIэ уащыгугъыштыгъ?

— Къэралыгъо ташIыным сыфэягъ,— Уцужыккъо ынэгү
зэригъальзэз, бгъунджы зишIыгъ.— Урысыеу сызэрысыгъэр
зы къэралыгъошхоу шыI, дзэ тегъэпсыхъагъи иI. АдыкIэ,
тыгъэкъохапIэмкIэ шыIэ цIыф лъэпкыхъэри, бэшIагъэ къэра-
лыгъо зыхъугъэхэр. Французхэри, нэмыцхэри, урымхэри,
нэмыкIхэри япачыхъэхэр гъэнэфагъэу, яхэгъэгү Iофхэр зэрафэ.
Тэ сид, непэ пый кытэкIумэ тызэхыхъэшъ, неущ тызэхэкIыжы.
Ар псэукIэ хъуштэп.

— Мыхъуштмэ, о пачыхъэ утшIынба, а укыызэрэгущыIэу
уIушэ,— щыхгъэ Дэхъунэ.— КъэIогъошIу, шIэгъуае нахъ.

— Ар шыпккъэ,— кыдыыригъэштагъ Уцужыккъо,— Хьаджэ-
мыккъопщым пачыхъэ сыхъушт зиIокIэ, Дэджыккъопщыр
къеуцолIэшта? Е Къунчыккъопщыр? КIэмгүе Болэтыккъохэри
фэештхэп. Абдзахэхэр, шапсыгъэхэр армэ, пщи, пачыхъи,
нэмыкIи ягүгъу афэмышI... Сэрмэ, пщи, пачыхъи, оркъи,
лIэкъолъэши сыхъуштэп, сыегъэджакIу, ау Адыгэ шъолгырыр
ины, лIышIу лIыпщыхэр кыикIышт, къэралыгъо акъыл зиIэхэр
къахэкIышт, ау ащи лъэпккъым иакъыл нэсын фай. Тэ тиунэ
кIэшъо лъахъчэхэм анахъ лъагъу зытIэтырэп, тинэплъэгъу
чыжъэу тыдзырэп. Джауштгъу тызэрэшхыжъэу, тызэрэубыжъэу,
зым адырэр шIопырацгъу, зипаIо къахэзгъэщырэм шъхъащы-
тыутгъу тыщыIэшт...

— Сид адэ пэрыохъу кытфэхъурэр, адырэ цIыф лъэпккъымэ
танахъ делгъу дунаим тытета? — кыызэрэзэкIанэрэр кыхъэхгъу,
ымаккъэ кыIэтыгъ Темтэгъ.

— Танахъ дел сIорэп. Шэн-хэбзэ зэхэтыкIгъу тиIэмкIэ бэмэ
апшгъэ тыкIуагъэм фэд. ПфэгъэцакIэмэ, адыгэ хабзэм нахъ
дахэ сшъхъэкIэ сырихъылагъэп, ау тхъамыкIэгъошхо горэм
тилъэпкъ чыжъэу кызэкIидзагъ, еджэн-гъэсэнэгъэр тIэкIи-
гъэзыгъ, шъхъэфэшIу-зыхъумэжыным нахърэ гупшысэ
имыIгъу, лъэпкъ акъылыр чыжъэу мыплгъу кыгъэнагъ, тиунэ
кIыб тыблэплъын тIэкIырэп...

— Джэхэр фэпIуатэзэ, сишъуз тебгъэшыккъыкIыгъ, сынапэ
тепхыгъ! — Темтэгъ кызыщылгъэти, къамэр кыырипхъотыгъ, ау
Дэхъуни Пэрыти пэкIэрыIынхэм игъо ифагъэх, ыIаблэхэр
бгъуитIукIэ аIыгъэу, ихъу-илъым хэт Темтэгъ куоштыгъэ.

Гуих шынагъор Мышгъэкъом такъикъ заулэкIэ шъхъэры-
кIыгъ, ынэхэр кызызэрикIотхэу, ыIупшIэ кIэззэ цапэкIэ ыубы-
тыгъ, джыри тIэкIу горэ згъэшIэгъышт ыIозэ, ыныбэ итIукIэ
ыубытыжыгъ.

Хьатыгъу Темтэчи ытамэхэр кыIэти ридзыхыжыгъэх, бгъунджэу шытэу Уцужыкьо кыфыреплэкIи, кызыIуидзыгъ:

— Мыщ ишIой кыжъунэсынэу сыфаеп. Пэрыт, сишъэо-гъухэр рыджэгунхэу фаехэмэ, псыунэм ши, зыкъегъэунэкI.

— НекIо,— къэмэ Iапшъэм Iэ джабгъур тырилъхы, пчъэмкIэ Пэрыт шъхъэ ышIыгъ.

Цуакъэхэр зышилъи, Мышъэкъор игъончэдж лъыIэбагъ.

— ИщыкIагъэп! — кыитехъупкIагъ Къомыху.

— Хъау шъыу, пцIанэу шагум икIына,— ыдагъэп Темтэч.

Пэрыт ыуж итэу Уцужыкьо псыунэм ихъагъ. Чыифым хэшIыкIыгъэ псыунэ игъэм нэфынэ кыыридзэнэу гъуанэ иIагъ. Ар шIоцIыкIоу, имыфэнкIэ шынэу щигъэзыягъ, дэпкъ лъапсэм, псыунэм ыкIыбыкIэ, ябзэджэ рырахэу, чыиф инкIае кызызусэ-игъэм телэбагъ. Ардэдэм Пэрыт ымакъэ къэлугъ:

— Ей, мэхэ закъом итIын сыдэу бэрэ шъупылъыра?

— О пкIоцIэ делэ зыдэпхын пшIэрэп, къакIуи кыиддеI,— мэкъэ дэгум гори ерагъэу зэхэпхэу къакъырым кычIэджыкIыгъ.

— Ппшъэ сыкызыдаокIэ, делэри Iушыри озгъэшIэн,— ыIозэ, Пэрыт къакъырымкIэ зэрэлъыкIуатэрэр илъэмакъэкIэ Уцужыкьо зэхышIагъ, нэрэ-Iэрэ агу чыифыпчъэ цIыкIур IуигъэкIоти, бзэджэр зэраупцIэрэ машэм имыфэным фэсакъызэ, ышъхъэ гъуанэм ригъэщэигъ, псыунэ дэпкъыр иитIукIэ ыIыгъэу иджабгъукIэ рецохъокIи, чIыгу зэныбжьым зынэсым, зыщылъэти, хатэм хэлъэдагъ, Дзэгуашэ иунэ пчъэлупэ зэпичи, урамыр азфагоу шыт унэм ыкьогу зэхум, кызыэлплэкIыгъ. «Хъау, джыри сыкъашIагъэп,— хыльэу жьы кыщэзэ, ыгу цIыкIоу кыдэлъэтыштым фэдэм телункIэжыгъ Уцужыкьо.— КъокIыпIэмкIэ, нэф къэмышъызэ, мэзым сызынэскIэ, псаоу кыкъэнэжыгъэкIэ слъытэн...»

Щагухэм хэтэ чыыгъу адэтхэм, цIырау зэхакIэхэм къахэ-мышыным шыгугъызэ, шэкIуахъэмэ рафыжъэгъэ тхъакIум-кIыхъэм фэдэу, ынэмэ лъы къателъэдагъэу чъэштыгъэ Уцужыкьо. ЕтIани, псыунэм кызыкIыжыым фэмыдэу, ылъакъохэри ыIэпкъ-лъэпкъыхэри псынкIэ хъугъагъэх, ижы-къащи зыпкъ иуцожыгъагъ. Чылэ гъунэм нэсы зэхум, зэрэлэпцIэ-лъапцIэр ыгу къэкIыжы, ЦумыкIо Шъалихъэ ежъ фэдиз хъазырыгъэти, ащ иунэ илъэдагъ. ЛIым ипаIуи, иджани, ицый, ишазымитIуи кызэкIуиIапIэхы, чылэмрэ мэзымрэ азыфагу илъ темэнылгъэр, такъэмэ ялъэпаомэ, зэхафэмэ къэтэджыжызэ, къинкIэ зэпичыгъ. Мэзым зэрэхэлъадэу кызытеуцуи, чылэм шъхъарыплъэу тIэкIурэ шытыгъ.

Нэфылъ кыштэгъэхагъ. Онджэкъ нэкIхэмкIэ нэфшъэгъо пщэгъо пIуакIэм чылэр халплъэштыгъэ. Гъогухэм псэ зыпыт

ащыхыештыгъэп. Мышгэкъом шазымэхэри джанэри зыщилъагъ, цые шлуцлэр аклыу ышлыжьи, пэло хьаплъ хураери зышгъащигуагъ, цыябгэмэ арылъ хьазыр лупэфымэ ателлаби, зэриложыгъ: «Джары, насып тлэклу силэу Тхэм сыкынгэхъугъ. Мыш фэдэ клодыплэ сифагъэу къэсшлэжырэп. Ахэмэ афэдэ адыгэ клалэхэр шылэхэу хэт ылаугэкли сшлэш хуныеп. Нэфыпсэ тхамыклэ цыклу... ысахэ хисэгъэ къамэр ыбгъапэ кышыхэклыжыгъ... Темтэчи иггусэхэри цыфых плоу дунаим тебгэтыхэ хуэнэп...»

Хъугъэ тхамыклагъор ынэгу зэрэклэтэу, Мышгэкъо Уцужыкьо къушхъэбгы дэклауае иджабгъу дилыгъэу, гъогум нахъ пэчыжъэ зишлызэ, мэзым икууплэ еклуштыгъ. Джы зэрэпшыгъэр, ыгуклэ зэрэзэхуэклагъэр зехишлэщтыгъ. Къушхъэтхым зынэсым, остыгъэе чыгышхом зыриусэий, лэгум илтым фэдэу къэлэгъорэ чылэм шхъарыллагъ. Джы унэгъо зышыллымэ яонджэкъышгъхэмэ лугъо тлэклу къарихыштыгъ. Хьатыгъу Пакъэ ионджэкъ кыгъот шлоигъоу нэклэ лыхьозэ, чылэ къыдэклыгъомклэ зыгорэхэр кышыхыыхэ фэдэу ынэмэ къапэшлофагъ, ардэдэм ыгу кыклэпкыгъ: зэшгъоугу шыкыгъэхэр къуаджэм къыдзэрэхыгъэхэу, замышлэжъэу яшымэ ахаохэзэ, Бжъэдыгъу клорэ гъогумклэ зэрэфыштыгъэх.

— Боу бэрэ шгучъэн, шгукъысклэхъэфэ,— зыфэрэзэжъэу зэриложыгъ Уцужыкьо, апэрэ лупэшх маклэри ынапэ къечъагъ.— Джы зэклэмэ анахъ лофыр зыдзэгъээщтыр ары. Сшгъхэ чыжъэу лусэхыжыфэ, гъогу сытехэ хуштэп... Ау етлани гъомылэ слыгъэп, сызэрэшэклон силэп, мэзыри шынгъончъэп, мышьи тыгъужьи Тхэм сапэклемыгъаф... Къушхъэ мэзыр зэпысчэу, Чачэ сызыкыклэ, сиджабгуклэ сыкломэ, чэщ-зымафэклэ Абдзахэ сыхъашт, сисэмэгуклэ Марыхухьаблэ нахъ благъ шхъаеи, ку гъогум секлуалэ хуштэп...

Зыдигъээщтымклэ теубытагъэ ымышлыгъэу, къушхъэтхы мэзым хэтэу Мышгэкъо Уцужыкьо клозэ, отэбэ бэщ дэгъу къыпэклэфагъ. Ащ зытыригъаклэзэ тлэклурэ клуагъэу чылэмклэ зэплъэм, Темтэч икуп лъэху-лъэушхэу зэрэкложыххэрэр ынэ къыпэшлофагъ, ахэмклэ гумэклыгъо зэрэщымылэжыры ышлэш хъугъэу, ыбгъэ дизэу жьы кышагъ...

Шыкыгъэ клалэхэр Хьатыгъумэ яшагу къызыдэхъажхэм зэщыхъажхи, лаеу зрамылаугъэ къагъэнагъэп. Зэклэми Пэрыт агъэмысэщтыгъэ, ау хэти изакъоу клочлэгъу зэрэфимыкыуштыр ешлэти, ззо-банэ хэхъаным фэягъэп, зэдырагъаштэу зы нэбгырэм пэуцужыынхэм фэзгъэблынхи къахэклыгъэп. Зызэрэгъэлэсэжхэм, Нэфыпсэ ихъадэ зэрэчлалэн фаер Темтэч агу кыгъэклыжыгъ. Ащ илоф зыхагъэклым, сэнэплтым езэрэгъашхохи, гъолбыжыгъэх.

Пчэдыж шхэгъур зытекIым, Дэхунэ игъусэмэ къахиIуагъ:
— ЧIыунэм кIэлиш нахъ къычIэнэжыгъэп, «шакIо» тыкIуа-
гъэмэ дэгъугъэ.

— Емытыкъу, Лахьурэ Нэчанрэ гъусэ шIи, къушъхъэ
дэкIыпIэмкIэ зэ къыщылъыхъу, — унашъо къышIыгъ Темтэч. —
МыдыкIэ, Бжъэдыгъу дэкIыпIэр ары зыфасIорэр. Шъугу
рихъын горэм шъулукIэмэ, зео-банэ шъухэмышъу, зыгорэуштэу
жъугъэдаIо.

КIэлищыр къэшэси, Къамытыкухъаблэ къыдэкIыгъ.
Бжыхъэ кIэхэ тыгъэр яджабгъоу, инэбзый фабэхэр гуапэу
къатыридзэу, Чэчэ псыхъо ясэмэгукIэ шышквашкоу, къушъхъэ
чэпитIу зэгохыгъэм дэт мээ Iапчъэр зэпачыгъ, Чачэ ищэн-
джыпIэкIэ икIыгъэх, шылIыгъо зытIу горэ ашIыгъэу, чыжъэкIэ
шыу горэ альэгъугъ. КIэлищыр гъогум дэхи, къушъхъэбгъумкIэ
гъуй пырыпыцу цIыкIоу мые чыгхэр къызышъхъэрышрэм
хэуцуагъэх. Шыоу къэсыгъэр шы дэгъу тес, ионэ IапIи
тыжынкIэ пкIагъэ, аужэ шъой-цые хъазырэу фэпагъэ. КIэлэ
зэхэушъэгъэ хъазыр, онэгум пытэу исыми, мыIомышIагъэ горэ
ыпкъ зэриIыгъым къыхэщы.

КIалэхэр ыужыкIэ къыкIыхи, лъэхъу макIэм хэт шыум
къыгохъагъэх. Емытыкъо мэкъэ чэфкIэ шIуфэс рихыгъ:

— Гъогу мафэ уежъапщи, тхъамэтэ маф!

— Тхъашъуегъэпсэу, сэ чыжъэ ськIорэп, моу псыхъом
сынэсмэ, сиш псы езгъэшъонышгъ, згъээзжышгъ, — къариIожыгъ
шыу закъом.

— Хэтмэ уащыш, хэт укъыхэкIыгъ? — кIалэм ынэгу
кIаплъээ, еупчIыгъ Емытыкъо.

— Сьбжъэдыгъу, чIыгум ськъыхэкIыгъ, — къыIуагъ шыу
закъом.

— О къэмыIожьми, тэри ар тэшIэ, плъэкъуацI, пцIэ сIуагъэ
нахъ...

— Арэу уищыкIагъэмэ, сцIэр Батыр...

— ЦIэ дэгъу уиI... Сэ сцIэр Емытыкъу. Батыр, сьзэрэпха-
плъэрэмкIэ, укIэлэ Iуш, уигупшысэ бэмэ анэсын фай. Тэ
Къамытыкухъаблэ тэкIожьы. Уахътэ уиIэмэ, тичылэ къеблагъ.
ЛIы Iуш горэ хъакIэу къытфэкIуагъэшъ, ышIэрэм гъунэ иIэп,
дунаир зэрэщытэу ыльэгъугъ, Бытырбыфи, Москэуи адэсыгъ,
Мысыр хэгъэгъуи, Шам къали, Тыркуеми ашыIагъ, сыхъатыпэ
горэ дипхыгъэмэ, къыпфиIотэщтыр илъэсрэ пIотэжъ икIун.

— Къамытыкухъаблэ тэлаор щыхъушIагъэу къэбар къытэIу-
гъагъ...

— Ари шъыпкъэ, ау, Тхъэм ыIомэ, текIыгъ, чылэр тэма-
мыжыгъэ.

— ЗэрэпIорэмкIэ, шынагъо шыIэжъэп?

— Зытыужыжыгыгъ. Мары, тэ тыгъуасэ тыкыдэкIыгъ, узи бзаджи дэлъыжъэп.

— Сэ цIыф Iушхэр сикIас. Ащ фэдэ хьакIэшхо шъуиIэмэ...

— Хьалэмэт! ГушцыIэу кышIырэ пэпчъ ужэ кыIуегъэзы,— къэпсынкIагъ Емытыкьо.

Шыухэр Чэчэ псыхъо къэсыхи, Батыр иш псы ригъэшъуагъ. Адырэмэ яшымэ аIупэхэр псым хагъэуагъ нахъ, ешъуагъэхэп. КIалэхэр шыу закъом пэплъыхъэх, зэIоплъэжыхъэшъ, зэфэчэфхэу зэнэкIэожых, пхэкIышхо шIагъо къэдгъотыгъ, Темтэчрэ Дэхъунэрэ гушIоштых, агукIэ аIо.

Шыухэр Iапчъэм чIэкIыхи, чылэм зыдахъэхэм, Батыр шагумэ адаплъэзэ, тIэкIурэ кIуагъэу, гумэкIым зэлыштагъ:

— Сыдэу зэгъокI адэ мыр, лъакъокIэ кIорэ кълъагъорэп.

— Узым кълелъыжыгъэхэр яIофмэ ауж итых, шъхьадж былымэу иIэр егъэхъу, зы куп къушъхъэм хэт, дэжъыешхъомчхэр кълаугъои,— шыу закъом гуцафэ римыгъэшIыным пае Емытыкьо апэ ышъхъэ кыхъэрэр кытырипхъэнкIагъ.

Унэ зэпыт лъагъ горэм пчъэ ихьагъуитIу хэлъэу зынэхсэм, шыухэр шагум дэпсыхагъэх. КIэлитIур ыбгъухэмкIэ кыготэу, ящэнэрэр ыуж итэу, чэумкIэ кълэгъэзэгъэ пчъэм Батыр ращэлIагъ, джабгъумкIэ кыготым пчъэр кыфыIуихи, унэ плIэнэбз игъэкIотыгъэм ригъэхъагъ. Джэхэшъогум Iэнэ хъурэитIу ит. Зы Iанэм телъыр пIокIэ-лъакIэ ашIыгъэу, пчъэмкIэ анэлъу кълэгъэзагъэу, Темтэчрэ Дэхъунэрэ пэсыгъэх. Темтэч ынэгъу Iужъуи ышъхъац пIокIэ шIуцIи пкIантIэм зэлыштэгъагъ. Дэхъунэ паIор къонцIэу ышъхъэ тесэу, нэчапэкIэ кычIэплъыштыгъ. Пэрыт кыкIыб кълэгъэзэгъагъэти, шъхъахынэу зыкызыэригъэзэкIыгъ.

— ХьакIэ тиIэба ащыгъум, къетIысэх,— Батыр инэIосэжъым фэдэу, Пэрыт пхъэнтIэкIу нэкIым Iэ фишIыгъ.

Дэпкъым кIыбыкIэ егъэкъугъэу Куцэр мэчъыети, ащи Iанэм пэсхэм нэплъэгъу псынкIэр Батыр атыридагъ, зэкIами чэф зэряIэр кыгурыIуагъ, ау гупшысэгъу римыгъафэу, Темтэч кыIуагъ:

— Iэнэ хъункIагъэм хьакIэ пагъэтIысхъа? Моу мыр Iухи, модырэ Iанэр кълэгъэуцу.

— О кълэIо кълэдый арба, си Темтэч,— гуIэнкIэ Емытыкьо Iанэхэр зэблигъэуцукIыгъ, пхъужъ нэшIэ-IушI пIонэу ыпхэкI пигъэукIорэикIызэ, Темтэч екIуалIи, ынэгъу Iэ шифагъ, IэплъэкIыр ышти, ынатIи, ынэгъушъхьы, ыпшъи филъэкIыгъ. Нэчани Iанэм кырекIокIи, Дэхъунэ ытамэ ышъхъэ кытырильхъагъ.

«Мыхэр сыд цIыфха? — ылъэгъурэр зыфихъын ымышIэу зэупчIыжыгъ Батыр,— езэрэгъэшъуагъэх, утэшъуагъэх, ар нафэ, ау паIо зышчыгъмэ моуштэу зызэфашIэу...»

— ТихакІэ ышІэкІэ бжъэ тэжъугъэІэты,— Батыр зэлты-зыштэрэ гумэкІыр Темтэч тырихыгъ.— Къыгъахъу, Дэхъун, оры непэ титхъаматэр.

Дэхъунэ набжъэкІэ къычІэплъызэ, сэнэплъыр бжъэхэм арыз къышІыгъ.

— Сэ сешъорэп,— мэкъэ гъэшхыгъэкІэ къыІуагъ Батыр.

— Сыда, улІыба бжъэ горэ умыгъэкІодынэу? — Іанэм зыкъытырищэягъ Дэхъунэ.

— Уешъомэ лІы ухъуштмэ...— ыІуи Батыр къыригъэжъэгъэ къодыеу, нэрэ-Іэрэ агу Емытыкъорэ Нэчанрэ ыкІыб зыкъашІыгъ, къыгос Пэрыт ылъакъомэ къятхъуагъ, Дэхъунэ зэлэбэкІи, кІапсэр къыдзыгъ. ИІо фэдиз ишІэ пымылхъу хъакІэр зэкІо-цІапхи, унэ къуачІэмкІэ ахыгъ, чІыунапчъэу алырэгъу цІыкІур зытедзагъэр Дэхъунэ къыІэти, чІыунэм ратІупшэхыгъ.

ШІункІым ынэ зесэжъым, ежъ фэшъхъафэу чІыунэм кІэлищ зэрэчІэсыр Батыр ылъэгъугъ. ИджабгъукІэ нахъ къыпэблагъэу шыс кІалэм зыми зыфимыгъазэу къыІуагъ:

— ЧІыунэм неущ сычІашынышъ, къызрыджэгущтых, етІанэ саукІышт. Сэ сауж мафэ зытешІэкІэ, къызгосым чэзыур къынэ-сышт. Ащ ыуж — модырэ къыгосыр ары...— кІалэм игушыІэ зэпигъэуи, ышъхъэ къыІэтыгъ, Батыр къыІуплъи, къыпи-дзэжыгъ: — О Тхъэр къыютагъ, джыри мэфибл уиІ, бэрэскэшхо мафэм чэзыур къыбнэсышт...

Батыр къехъулІагъэр къыгурымыІоу, ыІони ышІэни ымышІІэу шысыгъэти, кІалэм къыІуагъэр зызэхехым, гъэпцІа-гъэкІэ унэм къэзышагъэхэм гүхэлъ бзаджэ зэряІэр ышІошъ хъугъэ, ышъхъэ лъыр къеуагъ, нэплъэгъу гүІэкІэ чІыунэр къызэпиплъыхъагъ, пхъэчай мыин-мыцІыкІухъу мэкІаेमэ ныбэкІэ ателхъэр ынэмэ къапэшІофагъэх. Шапсыгъэ унэн фай сыкъызэрыфагъэр, ыІуагъ, ахэр ары сэнэ кІэфыным фэкъаи-гъэхэр. Ары шъхъаем, сыкъэзышагъэхэр шапсыгъэхэп, бжъэ-дыгъухэп, Емытыкъу кІыригъэщэу кІэмыгуябзэр Іуль, игъу-сагъэмэ язырэр абдзахэкІэ сенэгъе. Адырэм ыжэ гушыІэ къыдэкІыгъэп... Ащ щэхъу хэмылхъу кІэлэжъ цІыкІумэ сякІодылІэна? ХэкІыпІэ сфэхъуштым егупшысэгъэн фай. АІуи къаложи ащ фэдэ адыгэ кІалэмэ ашІэу зэхэсхыгъэп. Сыд хъалэмэт шъыу мы кІалэм къыІуагъэр... Адэ фэкъулаеу, симэ-хапІэ ышІэрэм фэдэу а Емытыкъу зыцІэм сигъэпцІагъэшъ...

ГүІэ-гупшысэмэ зэпакІэу Батыр шысызэ, сыхъат тешІагъ, сыхъатитІу, шы. ЧІыунашъхъэр къызыІуахым, ахышам хъугъагъ. Емытыкъорэ игъусэгъэ кІэлитІумрэ къехыгъэх. Емытыкъо зи ыІыгъыгъэп. Лахъу лыгъэжъогъэ упкІэтагъэрэ къоехъал цІынэрэ лэгъэшхом илхъу чІыунэ джэхашъом къытыригъэуцуагъ, Нэчан

псы шальэ ащ кыгуигъэуцуагъ, пхъэ кышыкышхорэ хыалыгъу пIокIэ хъураерэ псы кIыIум кытырильхагъ. Батыр ылякьохэр зэрэпхыгъэу кыгъани, ыIэхэр Емытыкьо кытIэтэжыгъэх. ЧIыунэм чIэкIыжынэу ежъэжыгъэу кызэриIокIыгъ:

— МэлакIэ зышъумыгъалI, шъушх, шъуешъу.

— ПсыкIэ шъокIыгъэ тыхъуна, пхъэчаимэ арытым щыщ шальэм кыжъугъахъу, — кIэлъидзыгъ Батыр.

— Къарынэжыгъэ щыIэмэ, уиIахъ... Тэ бэшIагъэ зитшъугъахэр, — чIыунэIъэоим дэкIоежыгъэ Емытыкьо ыцэ жыгъэйхэр нэфынэ макIэм кыххэпсыгъэх.

Мафэр къэси, кырашIэщтыр къэзыIогъэ кIалэр чIыунэм чIащыгъ — къэлъэгъожыгъэп. Ащ ыуж зы мафэ тешIэ къэс адырэ мафэм чIащыхэзэ, кIэлитIури бзэхыгъэ. Батыр изакьоу чIыунэм кычIэнагъ. Дэгъоу агъашхэ шъхъае, хьадэгъур уапэ илъэу гум пIихына, ехырэп. Ылякьохэр пхыгъэшъ, чIыунэ къуахэм къот шэлъэжъым ерагъ-псэрагъэу шагушхуи шагу-цIыкIуи шекIы. Ыгу зэгоутыпэ зыхъукIэ, шальэм псы чъыIэ кыхехышъ, ынэгу кIекIэ. Пхъэчаишъхъэ хъурае горэ кыгъо-тыгъэу, ащ тес. ЧъыIэ зэрэлIэрэр зарелом, къэптаныжъ горэ кыфырадзыхыгъэу, ари ыплIэIу илъ...

Бэрэскэшхо мафэр къэсыгъ. Батыр чIыунэм чIащи, пхъэнтIэкIум тырагъэтIысхагъ. Ылякьохэри ыIэхэри пхыжы-гъэхэп шъхъае, нэгъыриблым сыдэушътэу афырикъушът? Ащ пкIэ иIэп, нэмыкI хэкIыпIэ еусэгъэн фай ыIуи, чIыунэм чIэсызэ ышIэнэу зэригъэфагъэмкIэ кыыригъэжъагъ:

— КIалэхэр, кысэшъушIэн зыфашъуIорэм шъоры фитыр, ау шъукысэдэIуи, зы шъушIэ: дэнэф пычыгъэ кысэфэшъухи, джанэ сэжъугъэды.

— Дэнэф джанэм сыд етшIэщт, къэзыщэн тхэтэп, — Темтэч кыIуи, кIалэхэр ыгъэшхыгъэх.

— Марыхъухаблэ нэжъугъэсымэ, ЧэтэрыкIо Марыхъу-пщым инысэ дышгъэ сомэ шъищ кышъуитышът.

— О сыдэушътэу ар кыпфыщыгъ?

— Марыхъупщыр сэ сят, инысэ сишъхъэгъус.

— Джанэр о пшыгъэмэ, сыдэушътэу къашIэщт?

— Титамыгъэ тесыдзэщт.

— ЗэрэпIорэмкIэ, джанэм пае къатышътыр шъхъэщэ-фыжыпкI... Хэта зэкIолIэщтхэр, уята, уишъхъэгъуса?

— Сятэ ежъугъашIэ хъушътэп, заокIэ кышъокIушът. Сишъ-хъэгъусэ джанэр фэшъухымэ, дышгъэ сомэ шъищыр шъуие.

— Сыд шъуIорэ, кIалэхэр? — Темтэч игъусэмэ зафигъэзагъ.

— Дышгъэ сомэ шъищыр мылькушху, — ыгу кыгушIукIэу къэплъагъ Дэхъунэ. — Зэпымыоу ухъункIэныр, утыгъоныр

кѣин, шынагѣуи хэлъ. Ащ фэдиз дышгэ дгъотымэ, илѣэсрэ тытхэжѣу тырышылѣшт.

— Сэ джанэр сэжѣугѣхы, зы сомэ хэсымыгѣзэу дышгэ сомэ шыишыр кѣышѣуфэсхын,— ыпшгэ клѣхэ зэшлуищызэ Пэрыт ин-инэу кѣэтэджыгѣ.

— Узакѣоу укѣо хѣуштэп, Емытыкѣо гѣусэ шы,— цыхэ кѣызэрэфимышлырэр Темтэч ымакѣэ кѣыхэщыгѣ, Пэрыти зэхихыгѣэр ыгу рихыгѣэп.— Тянэ кѣыклѣныжыгѣэу дэнэф пычи тил, мѣстэ-лудани кѣэзгъотын,— Темтэч адырэ унэм чѣклѣи, зыфилуагѣэр зѣклѣ кѣыхыгѣ.

Батыр, клѣлэхэр еплѣыхэу шысхэзэ, дэнэф джанэр ыдыгѣ, кѣащ тамыгѣэ хидыклѣжыгѣ.

— Мыщ сѣд кѣыклырэр, мыщ фэдэ тамыгѣэ адыгэмэ ялѣп,— кѣэгумэкѣыгѣ Темтэч.

— Сишхѣэгѣусэ кѣэсщэнэм ыпѣклѣ чыристан диным итыгѣ,— мыгумэкѣыхэу кѣылуагѣ Батыр.— Шхѣэгѣусэ кѣызысфэхѣум, тятэ илѣ мылѣкур зѣфэдитлу ышлѣгѣэти, тибылымхэр зэхэмыклѣклѣнхэм пае, тятэ кѣэзгѣээгѣи, мы тамыгѣэр сштагѣэ. Ащ фэдэ кѣекѣыми сшлагѣэп.

Клѣлэхэр кѣызэплѣыгѣэх, зэплѣыжыгѣэх, атамэхэр зѣфащагѣ, ау кѣащым кѣыралѣлѣн ашлагѣэп.

Дэхѣунэ ылупэ Темтэч ытхѣаклѣумэ кѣылуильхы, кѣѣлушгѣэ-шѣагѣ:

— Клѣо, хѣугѣэ шыѣу, дышгэ сомэ шыишыр дгъотымэ, тызэрѣфаѣу тырыджѣгуныш, адырэхэр зыдѣклуагѣэм дгѣэклѣшт.

— Хѣугѣэ шыѣу, езэгѣ. Тищыклагѣэр Тхѣэм кѣылѣэгѣугѣ. Дышгэ сомэ шыищ зыдгъотыклѣ, чыжѣалоу зылуедгѣэхышт. Мы чылэм ащ нахыбэрэ тыдэсыж хѣуштэп. Кѣэбэртѣэ шлѣоеу тѣпыклѣжыгѣэм тимылотѣнклѣ огугѣа? Тикѣэбар зашѣклѣ, абдзахэмэ язакѣоми, тыкѣялыштэп.

Темтэч ынэхэм штэр кѣаклѣхѣагѣ, пкѣы ушѣагѣэр хѣпшлѣ-клѣу кѣылѣтызэ, кѣэупчѣагѣ:

— Сятѣшыр тыгѣуасэ шѣуальѣныкѣоклѣ кѣэклуагѣ, зыгорѣклѣ кѣыппѣклѣфѣгѣэна? Лѣыку хѣазыр, лѣпс-лѣэпс пѣклѣф...

— Лѣэса, шыѣуа? — зыгорэ ылѣэгѣугѣэм фэдѣу кѣэупчѣагѣ Батыр.

Кѣылоштыр ымышлѣу Темтэч такѣыкѣ горэм кѣызэшлѣонагѣ, Дэхѣунэ нѣбэ-набѣу луплѣи, щхыпцѣыгѣэ:

— Ар сшѣлэрѣп, чылэм жѣу дѣклѣгѣэти, слѣэгѣугѣэп.

— Лѣэсы шыѣу, иш шѣщым чѣэт,— кѣэпсынклѣагѣ Дэхѣунэ.

— Сѣда ащыгѣум, делѣжѣ, лѣэса, шыѣу плѣоу тыклѣбгѣѣло-рыжѣорырэр? — кѣыхэгѣубжыкѣыгѣ Темтэч, ыгѣуклѣ зѣриѣожыгѣ: «Ащыгѣум Мышгѣэкѣом тѣ зыфѣтымылѣорэ лѣэныкѣо ыгѣэзагѣ,

ары зыкІэтымыгыотыгъэр. Ари къэбар хъушт. Ежъ гыогу тетыфэ, тэ тишІэн тишІэшт...»

— Мыр гушыІэ шІоигъошъ ары, Темтэч, — Дэхъунэ щхызэ Батыр ыкІыбыкІэ кыырекІокІи, ыпхэкІ ІэгущыокІэ кыеуагъ. — Пхъужъ зишІугъом фэд.

— Дэгъу, — кыпиупкІыгъ Темтэч, къэтэджи, ыныбэшхо Іэ щифээз, зикъудыигъ. — Марыхъупщым ыкьо чІыунэм ешъутІупщэхыжъ. Шъуфэсакъ, ыл жъугъэузыкьон... Нэчан, Лахъу, Іанэр къэшъушІ, тешъошт, тешхэшт. Неуш Пэрытрэ Емытыкьорэ ягыогу псынкІэ къафэхъунэу тхэ тафельэІушт...

Пчэдыжым бжыхъэ кІэхэ тыгъэр тыжыным фэдэу хъурэшхоу кыкьокІи ошъочапэм кыырекІокІыгъэу, фаби кыпымыкІэу, нэм кыкІэджагоу къепсыщтыгъ Пэрытрэ Емытыкьорэ гыогу зытэхэхэм. Дэнэф джанэр чэтэн дзыом Темтэч рильхи, Емытыкьо ионакІэ пишІагъ. Ежъ ар зэрэблихыгъэр Пэрыт кыхыхыгъ, ау зи ыІуагъэп, кызхигъэщыгъэп.

Сыхъат фэдиз тырагыашІи, Лахъурэ Нэчанрэ Куцэр ауж итэу, зыгорэ Іагыоу дгъотмэ къэтщэшт аІуи, хыІушъо гыогумкІэ шэсыгъэх, Дэхъунэ пхъахъэ кІуагъэ. Хъэблэжъэу цІыф кыздэмынэжыгъэм нэси чэу горэ кышъункІынэу фежъгъэ кьодыеу, лІыжъ макъэ кьеІугъ:

— Адэ, сикІал, сэ сичэу укьынэмысмэ хъунба, муары, цІыф зэрымысыжъ унэ горэм Іуль чэур шъункІы.

— СшІагъэп, тят, мыши цІыф исыжъэп сшІошІыгъ...

ЛІыжыр цІыф фалІэ лІэщтыгъэу кычІэкІын, Дэхъунэ гушыІэгъу кышІи, сыхъат Іэпэ-цыпэ гушыІэхэу щытыгъэх. А уахътэм кыкІоцІ Хъатыгъу Темтэч чыем хильашъуи, пкІыхъапІэ Іаер зильэгъугъэри, ицыякІэ машІор кыххэнагъэу кызыльтэтагъэри...

Бжыхъэ кІахэм ипчэдыжъ чыІэтагъэ нэгущъхэм кьеІэщтыгъэ Пэрытрэ Емытыкьорэ Чэчэ псыхъо пэІуль Іапчэм зычІэкІыхэм. Іэпчэ гузэгум зынэсхэм, Пэрыт гухэлъ шъэфэу ышІыгъэр ыгъэцэкІэжъ шІоигъоу зытырищэегъагъ, ау кыздэкІыгъэ чылэри шІоблагъэу, ежыри фэмыхъазыр фэдэу кышыхъуи, рикугъэп. Хэт ышІэра, ыІуагъ, чылэм кыдэнэжыгъэ цІыфмэ ащыщхэр мэзым пхъахъэ къэкІуагъэхэу тыкьалгъункІи мэхъу, нахъ чыжъалоу тыІукІымэ нахъышІу. Зыфэсакъыжърэм Тхэри кыфэсакъы.

ШыуитІур псыхъом зэпырыкІыгъ. ЯджабгъукІэ ошъогум хэгъэлэгъэ къушъхъэм макІэу шъхъэрыщэу къепсырэ тыгъэм ифэбамэ зэхашІэ хъугъэ. Марыхъупщым ыкьо Батыр зыщыІуупІэгъэхэ чІыпІэм зынэсхэм, гъуй пырыпыцоу зыхэу-цогъэгъэхэ чІыпІэмкІэ Емытыкьо реплэкІыгъ. Къушъхъэ

шыгум тет мыжьо унэр Пэрыт ынэ кыпэшлофагъэти, ыгъэ-
шлагъоу ыгуклэ зэупчыжыгъ: «Хэт шулуа мыжьо унэ цыкIур
кыушхьэтхым тезгъэуцагъэр? Хьаджрэт горэн фай е лIы
бэлахыжъ горэм ыцлэ раригъэлон ылуи, мыжьом хишыкIы-
гъэныри кыдыхэт... Ар Iофэп, мо мээ хьурэе цыкIоу кэлъа-
гъорэм сигухэлъ шъэф блэсхы хьуштэт. Адыклэ жьокIупIэхэр,
былымхэр зыщагъэхьурэ шьофхэр кьежъэх, класэ сыфэхьункIэ
щынагъо... ГьогурыкIо горэми тыкымыльэгъумэ нахьышу...»

ОнакIэм пыхпхэгъэ клакIор ыгъэтэрэзыжъ фэдэ ышIи,
Пэрыт зэплъэкIыгъ, аужыкIи апэкIи зи ыльэгъугъэп.

— Зэ шыхэр итэгъэгъэлъ,— ылуи, хьапкIыкIэ мээ хьураем
нэс чъагъэх, етIанэ клорыкIом хэхъажыгъэхэу, Пэрыт кызылуи-
пхьотыгъ: — Модэ мо мээ чIэгъым кьопIашъэу щыхэушъы-
кIырэм зэ еплъ.

— Тэ щыIа, слэгъурэп,— ыIозэ Емытыкьо онэгум зыриуфи,
мэзым хаплъэу фежъагъ. Ардэдэм Пэрыт кьамэр кыырипхьоти,
Емытыкьо ыблэбгъу дакъэм нэсэу хиIугъ. Емытыкьо
кыхэхуукIи, ынэхэр кыIэпыкIэу кыызэбэнэкIыгъ, ау Пэрыт
кьамэр кызыхетхьыжым, лъыр бзыбзыбзэу ытхыцлэ кье-
чъэхыгъ.

— Сыда кыюсшлагъэр, Пэрыт, ськIэбгъэунэхьугъэр? —
ерагъэу зэпищзэ, кыупсэлъыгъ Емытыкьо.

— Шой купэу шгузэхэт,— пхъашэу фидзыжыгъ Пэрыт.—
Цыф хьеу шьо жьугъэунэхьугъэмэ анахьыбэ ухьунэп. Шьощ
фэдэхэр кызырэхъоу птхьалэжыын фае,— кьэмэ тыкумкIэ
ыпшъэ лъапсэ дэожьи, онаплIэм дигъэфагъ. Емытыкьо шым
емыфэхыным пае, Iэ сэмэгумкIэ диIыгъэу, адырэ IэмкIэ
шхомлэкIитIур зэдиубыти, мээ хьураемкIэ диIонтIэхыгъ, мэзым
зыхахъэм, шым епсыхи, Емытыкьо ихьадэ нахь куоу мэзым
хищагъ, онэгум кыырихи, чыг тхьэпэ шынэхэр шъабэу зыте-
убгъогъэ чIыгум тырильхьагъ, кьэмитIур ышти, зэ тIумкIи
чIыгур ытIымэ, зэ зыр ыгъэтIыльмэ адырэмкIэ етIэзэ, сыхъатым
ехъу бэным итIын пылтыгъ. Бэныр яхьщыр зешIым, хьадэр
рильхьи, Iэбжъэ-лъабжъэкIэ ятIэр тырихъожыгъ, чыг тхьэпэ
шынэхэр кыугъоизэ, чIыгу тIыгъакIэр кыхэхмыщыжъ ышIи,
пшъыгъэу, пагъэу, лъэпаозэ, шитIумэ аIупIэ ыIыгъэу мэзым
кыхэхкIыжыгъ. Пчыхъэ хьункIэ джыри сыхъатитIу фэдиз
кьэнэжыгъагъ.

Дэнэф джанэр Емытыкьо ионакIэ кыпихи, чэтэн дзыо
цIыкIоу зэрылтыгъэр чIидзыгъ, джанэр ыгужъуакIэ дильхьагъ,
шэсыжыгъэ. Зы шыр Iэдэжъэу зыдиIыгъэу, Марыхъухьаблэ
ихьанэ-гъунэ ехъэфэ лъэхъуи хьапкIи зэхэтэу кIуагъэ. Чылэр
кэлъагъо зэхъум, шы Iэдэжъыр ытIупшщыгъ, ау ащ пае кьэмынэу,

чыжьэу зыкышыримыгъанэу, чылэм нэс шыр ыуж итэу кыдэчъагъ. Чылэм зыдэхъахэм, шыр къэльэгъожьыгъэп.

Чылэгум апэ шильэгъугъэ шъэожъыем зеупчIым, нэутхагъэ хэлтэу кыриIожыгъ:

— УионаплIэ сыдэгъэтIысхы, Марыхупщым ыкьо Батыр иунэ озгъэлэгъушт.

Пэрыт еIэбэхи, шъэожъые нэшIуцIэ нэгум псыгъо цIыкIур кыIэтыгъ, ыбгъэ кIигъэтIысхы, Iапэ зыдишIыгъэмкIэ ежьэжьыгъ. Чылэ гъунэ дэдэу шымытэу, темыр лъэныкъомкIэ дзыгъэу, пщы кIалэм ищагум дэхъагъ, шъэожъыер ритIуп-щэхыжы, унэ кIыхъэ зэпытым шым ыIупIэ ыIыгъэу Iууцуагъ. КъыздикIыгъэхэмкIэ шъэожъыем кIиIэжьыгъ. Ар щагум дэкIодыкIыжьыгъэ къодыеу, унэм бзылъфыгъэ Iэпс-лъэпс нэшхо цIыкIу горэ кыкIыгъ, нэмыз-Iумызэу ымышIэрэ кIалэм кыIуплгъагъ.

— Ора Батыр ишгъхэгъусэр? — иупчIэ пигъохыгъ Пэрыт.

— Сэры... Тхъэ кысауи, къэбар тхъамыкIагъо кыисфэ-пхыгъэм...

ГушыIэ ныкъокъаIор IэкIихэу Пэрыт ыгужъуакIэ дэнэф джанэр кыдихыгъ, шъузым фищэий, риIуагъ:

— Мыр уилI иджэнэ дыгъэу кыпфысигъэхъыгъ...

— Псаумэ Iофэп,— ыIупшIэ кIыфхэр кIэзэхэзэ, Iихыгъ джанэр.— СыгучIэ изыгъэшъ, сIори сшIэри сшIэжърэп. УхъакI о, къеблагъ.

— Себлэгъэн хъакIэп,— кIэкIэу кыпиупкIыгъ Пэрыт,— зэкIоцIыхы, джанэм еплъ. Мыр кыпIэкIэзгъахъэмэ, дышгъэ сомэ шъищ кысэптыштэу уилI ыIуагъ, ау сэ зыми сыфаеп. Батыр цIыф бзаджэмэ аIыгышъ, мэфэл умышIэу, шгъафит зэрэпшIыжьыштым еус.

КIалэм кыIорэм едэлүзэ, Зэтырах джанэр зызэкIоцIехым, къащ сурэтэу хэдыкIыгъэр ылгъэгъугъ. Батыр кын чIыпIэ ифэмэ, кыфаригъэхъышт тамыгъэу къашымкIэ зэзэгъыгъа-гъэхэти, гурыIуагъ шIу зэрэщымыIэр, нэплгъэу лгъэлүкIэ кIалэм зыфигъэзагъ:

— Тыдэ кыщызгъотыжьышт?

— КъохъэпIэ лъэныкъомкIэ хыIушгъом екIурэ гъогум утетэу укIозэ, Чэчэ псыхъо узикIыкIэ, къушгъхъэ чэпитIумэ адэлъ мзым учIэкIышъ, Чачэ уиджабгъоу, къушгъхъэ лгъапсэм кIэрыс чылэм ублэкIы. Ар Къамтыкухъабл. Къушгъхъэ лгъапсэм етэкъу-лIэгъэ хъаблэм, мыдыкIэ къебгъажьэмэ, ятфэнэрэ унэр ары. Хъатыгъу Пакъэ ыкьо фишIыгъэ ун, къамылышгъхъ, илгъа-гъэкIэ адырэмэ къахэщы. Ащ хэт чIыунэм щаIыгъ.

— ОшIапэу къоIуа, сшынахъыкI?

— СымышIэ мэхуа, сэри сахэтыг а джэгольэ купым, зыфэдэхэр зысэшIэм, сакъыхэкIыжыыг. Сыгу егу Батыр, лые рамыхы сшIоигу. Сэ ашкIэ згъээжыыштэп, Шапсыгъэ хэгъэгу сихъан гухэлъ сшIыгъэ.

— Тхъауегъэпсэу, сшынахыкI, Тхъэр разэ кыпфэху,— джанэр ыбгъэ риубытылIээ, ыгу кыдеIэу кыIуагъ Зэтрах,— къэбар дэй кысфэпхыыг, ау, мыхъужь зышыхъурэм, зыдэщылэр сэгбгъэшIагъэ. Нэбгырэ тхъапш хъурэ зыIыгъхэр?

— Сэ сахэмытыжымэ... нэбгыритф,— шыкIыгъэ кIалэмэ ежъ зы нэбгырэ зэрахуытыгъэр ыгу кыдэоежыыгъэу, гушыIэхэр зэпищзэ, кыIуагъ Пэрыт.

— Зэ ашыгум, кысаж, моу джыдэдэм сыкыиКIыжыышт,— ыIуи, Зэтырах гузажъозэ, унэм илъэдэжыыг, ардэдэм лъэпэ-рапэзэ кыильэтыжьи, дышгъэ сомипшI лIыгъэкIэ кыыритыгъ, гузэжъогъу-гуIэ нэгукIэ кыпилъхъажыыг: — СиIэр ары, сшынахыкI, дышгъэ кон сиIагъэми, тыкъээзгъэшIыгъэр ситхъа-мыгъэпцI, сышгъхасыныеп, ау сиIэп. Тэ ащ фэдиэу типшышхо зытедгъакIэрэп.

— СикIэджыбэ кыплъхъагъэм скуашгъо къесты,— укIытэ-жыыгъэу ыIуагъ Пэрыт.

— Хъау, хъау, сшынахыкI, ори пшгъхэ хэпхъажыынэу уашыгъ. Iахыли благъи зышыуимыIэ цIыфмэ уахэхэмэ, зыгорэ огъотыфэ урышыIэн,— дышгъэ тIэкIум кIалэр тыри-гъэгушхоным Зэтырах фэагъ.

XI

ЕтIэф-мыжгъо зэхэчыхъагъэм илъэс минхэм псы лъакъом лъэоянэу фишIыгъэхэр кызыэринэкIэ, къушгъхэтхым тет унэм ылъэгу хэлъ мыжгъо щэнэбзым МэшIохъ нэсыгъ. Ар тезыIэтыкIырэ кIэпсэшхом пылъ пхъэцур ыгъэчэрэгъуи, нэфынэр кызылгъагъом, ятIонэрэ кIапсэмкIэ ыбгукIэ тыри-гъэкIотыгъ, унэм ихыи, Чачэ зыдэчгъэрэ лъэныкъомкIэ кIэим шгъхъарыплгъагъ, кыблэ-тыгъэкъокIыпIэмкIи къушгъхэ еупсэхыгъэ лъагэу кыкIэрыуцорэмкIи еплъыхыгъ. А лъэны-къохэр ары шынагъо кыздикIын ылъэкIыштыгъэр, ау зэгу-цэфэн фэдэ ынэмэ къапэшIофагъэп. Ащ фэдэ мэхуа, ыгъэ-шIэгъуагъ МэшIохъ, Iо хэмылъэу шхончыо макъэ зэхэсхыгъ, нэрэ-Iэрэ агу къэуагъэр бзэхыжын ылъэкIыштэп, етIани блэгъабзэу къэлугъ. ЗыгорэкIэ пщы Марыхъу гусэхэр иIэу сыкыиутIэсхыгъэмэ, щэ-гынэу сиIэ шыIэп. Сизэкъуагъэмэ, зыгорэуштэу саIэкIэкIыжыыни, Тыгъанэ сигъусэу... сыд сшIэмэ нахышIу, гъочIэгъ унэм кыисэрэщи, мы унэм къэсэрэща, хъауми, хъауми...

Зытыриубытэщтыр ымышІәу, унэ лъэгу гъуанэм МэшІохъ ихъажьыгъ, мыжъобгъур хэхыпІэм пэчІынатІә ышІыжьи, кыыригъэтІысэхыжьи, макъэ ымыгъәІоу, сакъэу лъэоянэмэ атеуцозэ, къехыжъэу фежъагъ. ЫтхъакІумэхэр кІэгъэзыкІыгъэу къэкІо шъхъаем, псы шкошко макъэр пэрыохъу кыфэхъу, зыгорэ къешэу мыжъобгъу къогъумэ ащыщ горэм кыыщы-хъыагъэми зэхихыштэп.

Тыгъанэ кыызчІинэгъэ гъочІэгъ унэм блэкІыгъ, гъочІэгъым чІэкІыпэнышъ, псырыкІым Іульэшъогъэ мэзымкІә плтырынэу рихъухагъ, ау апэрэ гъочІэгъ унэ цІыкІоу чІэкІыпІэм унэмы-сыпзэзэ иІэм блэкІыгъэ къодыеу, блэгъабзэу джыри шхончыо макъэ къеІугъ. МэшІохъ ащ кыыкІыгъэщтагъэу кызэуцокІыгъ, кыышІагъ омакъэр гъочІэгъ унэ цІыкІум кызэриІукІырэр. Зы нэбгыра, тІуа, ща, нахыба гъочІэгъ унэ цІыкІум исыр? Хъун ыльэкІыштыр ыгукІә псынкІәу зэригъафэу ригъэжъагъ. Щызэ-заохэмэ, омакъэхэр агъэжъхэу, зым адырэр ыпэ ишъыным кІэгүІәу онхэ фае. Зыгорэм иІоф аІуагъэмэ шІә? Ари хъун ыльэкІышт. Е ІэпыІэгъу зишыкІагъэ горэм макъэ егъәІунри кыдыхэт... Сыдэу щытми, Тыгъанэ сигъусэу сызчІәс гъочІэгъым шыхурэр зэсымыгъашІә хъуштэп. Армырэу нычәпэ сыдэуштэу гупсәфэу сычыыена, сэр-сэрэу Іоф зыхәсыдзәжъынкІә шынагъо.

Мыгузажъоу, лъэбэкъу ыдзы къэс зытеуцорэм фәсакъызэ, гъочІэгъ унэ чІәхъапІэм исэмэгубгъу зыритыгъ. ЗыгорэкІә зэо-банэ хэхъан хъумэ, Іә джабгъур шъхъәфитэу Іә сэмэгумкІә мыжъо дэпкъым теләбзэзэ, чІәхъапІэр ыухи, гъочІэгъ унэм иплъагъ. Зы нэбгырэ шэхъу рильэгъуагъәп. Ари мыжъо дэпкъым кІыбыкІә егъэкъугъ, ыльакъохэр кІэгъэзыкІыгъ, ыныбашъхэ ыИитІу телъ. Ее, а слъэгъурэм ІофышІу иІәп, зэриІожьыгъ МэшІохъ, макІәу хәпскәуІукІыгъ.

— Хэт ар? — цІыфэу зыгорэм зышІозгъэбыльтрэм зэрихабзэу, лІым ышъхэ кыпхъотагъәп, ерагъэу кыІәтыгъ нахъ.— Ар сәІо шъхъаем, хэт ушыщми, сэркІә тІури зы, кысәкІуалІ...

Щырыхъу хъаджрәтым ымакъэ МэшІохъ кыышІәжьи, ыгъәшІагъозэ пәджәжьи:

— Ора ар, Щырыхъу?

— Сэры, сшынахыкІ, сэры, МэшІохъ, моукъакІо, умыщын...— лІы мэкъэхъу чан зиІагъэр мэкъаеу, хылытэу жьы кыышзэзэ кыы-зреджэрэм кІалэр ыгъэгужжъуагъ, ельәкІонзэ кІәрыхъагъ.

— Сыд кыюхъулагъ, Щырыхъу, зымафэ упсаушхоу...

— ІофышІу сІәп, сшынахыкІ...— тхәусхә нәплъэгъур кыыпигъохыгъ Щырыхъу, ынә шІуцІә инхэр укІорзәу, пщагъо атет пІонэу кыдәплъыагъ.— Тхъэм укыысфихыгъ, МэшІохъ... сыолъәІу, цІыф афәдэу сыгъэтІылыжъ... сихәдә къоләбзымэ,

хьэкIэ-кьуакIэмэ язгъэшхыжынэп сIуи, ерагъэу мыщ сыкъэ-сыгъ... Джы кьыосIожь сшIоигъор ары, сшынахьыкI. Хьаджрэ-тыцIэр сиIэу, цIыфмэ зыкьысшадзыеу, сэри зызгъэнэгъуаджэу илъэс пчъагъэм кьушъхьэ мэзым сыхэсыгъ. ПшIошъ гъэхъу, цIыф хье сиягъэ езгъэкIыгъэп... Хьакурынэмэ пшы сашIыгъ шъхьаеи, лажъэ сиIагъэп. Джэгум тыхэтэу, пшъашъэмэ апашъхьэ сыкьиушъхьакIугъ, сигъэцIыкIу, дэхъашхын сишIы шIоигъуагъ... СфэщыIагъэп... Слъы кьижъукIэу сыкIэлагъ... Сикъэщэн пшъашъэри шытыгъ... АдыкIэ сыхэкъуагъэмэ, Тхьэм кьысфигъэгъун, дэй зышIэрэм себэныгъ, дэгъум сыготыгъ...

— Пшы Емыпсых сыда угу зэребгъагъэр, лIы шIагъом...

— КъэмыIу! — кIэкIэу кьызэпиутыгъ Шырыхъу.— Едыдж Къэлэубатэ ишъэо цIыкIу ытыгъугъ, бынырыпсэ хигъэлэжыгъ... СэшIэ сэ... Хэти зыгорэм фэшIоу Тхьэм кьегъэхъу, МэшIохъ. Дагъо зимыи шыIэп. Сэрэп фитыгъэр Къэлэубатэ, е пшы Емыпсых, е СэпэрыкIо сыфэдэу сыкъэхъуным, Тхьэм джы сызэрэплъэгъоу сыкьиэгъэхъугъ. Ащ ыуж кьикIымэ — Бгъэж-нэкъо Емыщыкъо сятэ... Сыд сэ лажъэ сиI? УцIыфмэ, хэти шIуагъэу хэлъым уасэ фэшI... Джа даор ары сызэкIодылIагъэр...

— О даоу уиIэр сэри сиIэу сшъхьэ кьыхэсхьажыгъ, Шырыхъу,— зэхихыгъэр игуапэу, ыгу илър кьыушыхьатыжыгъ МэшIохъ.

— Ащыгъум тызэгурьIуагъ,— кьинкIэ IушхыпцIыкIыгъ хьаджрэтыр.— Упсаоу ушыIэмэ, МэшIохъ, хьэйуанэу дунаим сызэрэтемытыгъэр, сцIэ кьыраломэ, сфяIу... Джы моу гъончэдж шъхьаIумкIэ кьыдэIаби, сибгырыпх пышIэгъэ чысэр кьыдэх. Ош нахъ зифэшъуашэ сэ сыIукIэжыштэп.

— Ащ тыхэмыгъахъ, Шырыхъу,— ыIэгущъуитIу пигъэуцугъ кIалэм.

— Дышъэ сомэ щэкI ныIэп илър... сиIэр ары, сшынахьыкI... Сишхончи сишхонкIэкIитIуи штэжъ, Тхьэм пшъхьапэ ешI... Щэгын уишыкIагъэ хъумэ, джа хъуатэу пшы Емыпсых апэ щэбзашэкIэ сыкьызщеогъэгъэ чIыпIэм ыпшъэкIэ лъэбэкъу тIокI бдзымэ, сичIунэ пшыпIэ узфаем фэдиз ибгъотэшт... Сыбгъэрэзэжъ пшIоигъомэ, джахэр сфашI...

Хьаджрэтым ихъурышъо пэIо шъхьако ыбгъукIэ шыльтыгъ, ышъхьац шIуцIэ Iужъу ынатIэкIэ Iушыгъэу, ыпшъэ нэс кьыдэ-такъоштыгъ. АдыгэлIымэ ащ фэдэ шъхьац кIыхьэ къагъэкIэу МэшIохъ ылъэгъугъэпти, ари, жэкIэ-пэкIэ кIырыри, нэгущхом натIэм, нитIум, пэм афэшъхьаф цы зытемыт зэрэтыримылагъори шIогъэшIэгъонэу, лъэгонджэмышъхьэкIэ кIэрытIысхьэзэ, зэпи-плъыхьагъ, ныбэм телъ Iэхъуамбэхэр зэрэлъызакIэр ылъэгъугъ, ыIашъхьэхэм ателабэзэ, рыIуагъ:

— Уиу!агъэ къэсэгъэх!

— Ащ иш!агъэ къэк!ожьыштэп... сыныбэ щэ иль... А хьам къылыфьгъэм сиук!ыгъэмэ дэгъугъэба... мыш фэдиз къын сымыльэгъужьэу.

— Хэта къыоуагъэр, тыда?

— Моу... сыхьати хъугъэп... къушъхьэ к!ыб к!эим шак!о сыхьагъэу,— Щырыхъу ы!упш!э укъэпыгъэхэр т!эк!у ш!э къэс бзэгупэк!э ыгъэушынэщтыгъэ, ынэгу зэригъальзэ, ерагъэу гушы!эхэр къыдищаштыгъ,— мэз пчэнэу къэсыук!ыгъэр спшъэ дэльэу... сипшып!э сек!ужьыштыгъ... Мэзым сыкъызы-щыхэхьажьыным, нэбгырэ зыхыбл фэдиз къыспэтэджыгъ... К!элэк!э лъагэр... о уилэгъушт... нэпкъ-пэпкъ зэхэхыгъ, слъэ-гъумэ, сш!эжьышт... ау сэ слъэгъужьыштыр сыхухыгъэ... къахэк!оти, сыныбэ пцэш!уашэр къыригъэфагъ... Ынэ шхонт!э инхэу кык!отхэрэр джыри сынэгу зэрэк!эт... Кыси!агъ: «А пчэныр тэ тшхышт, о мы пцэш!уашэмк!э зыгъэшхэк!...» Сыгу къытыригъэфагъэп, сшъхьэ къеуагъэп...

— Хьакурынэмэ ащыщмэ ш!э? — иш!ош! къы!агъ Мэш!охь.

— Хьау, ахэр сэш!эх... яц!ык!уи яини... Ильэс пчъагъэм щэ нэшъу къыстефагъэп... к!элэжэ ц!ык!ухэм... ся... ся... Ыхь! Къэ... къэсыгъэк!э сенэгъе... Къушъхьэ к!ыбымк!э, Мэш!охь, абдзэхэ ч!ыгум... сыолъэ!у...

— Ашъу, л!эныгъэм игугъу умыш!ы, ухъужьын, — нэгу къуапц!эр чъэк!ыгъэу !уплтыхьэзэ, тегыхьагъ Мэш!охь.

— Пшы Емыпсых... къо и!а? — упч!эр къытыгъэ къодыеу, Щырыхъу ышъхьэ пырэцэшхо ыбгъэ къытефагъ, ыпкъ къэуб-гъунджыгъ, ылъэкъуит!оу зэк!илыхьэгъагъэр к!икъудыик!ыгъ.

Ыш!эщтыр ымыш!эу, гузажъоу Мэш!охь къызщылытэтыгъ, ет!анэ зыкъыш!эжьи, мыжъо дэпкъым егъэк!ыгъэу зэш!ос Щырыхъу фэсакъызэ ыпл!э!ук!э зэк!иубыти, джэхашъом тыригъэгъольхьагъ, ы!эхэр гуиушхожыгъэх, ынап!эхэр къыри-гъэпл!ыхыжыгъ, ыгу егъоу !уплтыхьи, къэтэджыжыгъ, елъэк!онзэ гъоч!эгъ унэм къыч!эк!ыжьи, Тыгъанэ къызэринэгъэ гъоч!эгъ унэм чъэк!э нэсыжыгъ.

— Сыд къэхъугъ, Мэш!охь... пшъо пычъыгъи? — Тыгъани ы!упш!эхэр чъэк!ызэ, щтэгъэ нэгъу къыпэгъок!ыгъ.

— Зи щынагъо шы!эп,— Мэш!охь, зыфэештхэр ыштзэз, къызэри!ок!ыгъ. Обзгъур ык!эпкъ дигъэнагъ, !элджэнэ зау!э ы!э рищэк!и, к!апсэми пиупк!ыгъ.— Сыд джыри сишык!эгъэ-щтыр? Ары, моу шъхьатехъ п!уак!э горэ ины!оу къаштэ.

— Сызэгомыгъэутба, сыда хъугъэр? — джыри нахъ лъэшэу къэгумэк!ыгъ Тыгъанэ, шъхьатехъ п!ок!э ч!ыпц!эр ил! фищэизэ.

— Шырыху хьаджрэтыр кIалэ горэхэм аукIыгъ, модырэ гъочIэгъ унэ цIыкIум ихьэдашъхьэ кырихьылIэжыгъ.

— Тэры...

— Мырэп ащ кызыщеуагъэхэр еж ипщыпIэ дэж, шынагъо шыIэп,— ыгъэIэсагъ МэшIохъ шъхьэгъусэр.— Уфаемэ, некIо, хьадэм тыпэсын...

— Хьау, хьау, МэшIохъ, слъэгъун слъэкIыштэп,— IэутIэ ышIыгъ Тыгъанэ.

— Ащыгъум сэ ськIонышъ, ыжэпкъ кIэспхэн, ыIэхэри ыльакъохэри спхыных. ЗыучыIыжъкIэ, кысэлъэIужыгъэшъ, згъэтильыжышът. О зыгъэпсэф, гумэкIыгъо шыIэп...

Бзылъфыгъэм нахъ гу мыгъо иIэу къэхьугъэп. Хьаджырэтыр зэраукIыгъэм Тыгъанэ гугъэ хьуапсэхэу кызыхъажыгъэхэм ыуж ышъхьэ шызэригъафэщтыгъэхэр IэкIэзыжъхэу ригъэжыагъ. Шырыху игугъу ашIэуи къэзгъэшIэгъэ тIэкIум зэхэсхыгъэп, ыIуагъ, ау хьаджрэтэу хэтыгъ, лыхъушътыгъэх, ешакIощтыгъэх, сьд фэдиэу зигъбылтышътыгъэми, къагъотыгъ, шагъэIагъэп. Тэри ащ тыфэд, гъэбылтыгъэкIэ тшъхьэ кыхэхтхъажыгъ. Зиусхъаным игубж кыттырикъутэу, кытфимыгъэгъунэу кызыежъэкIэ, тьдэ тыкIощт? Бжъэдыгъу пщэу исыр ишъэогъу, абдзахэмэ агурэIо, кIэмыгуепшыхэри ешIэх. Ахэмэ тэ тагъэнэ-гъоджэштэп. ШапсыгъэкIэ дгъэзэн тIомэ, ахэмрэ къэзэкъхэмрэ зэшIоп. ХьIушъори шынагъо, пщы-оркъыхэр шъхьэкIо-бгъуакIох. Ащыщ горэм тыIэкIэлыагъомэ, тиIоф кIуагъэ. Мэхъошхэри хъуштэп, тизиусхъан благъэ афэхъугъэшъ, къэбар къанэсыжышът. Бэслыныехэм е къэбэртаехэм тахъажымэ, чылэ горэм тьдэтIысхъанышъ, тызшышри тыкыздикIыгъэри цIыф ымышIэу тыпсэушът. Хьау, ари хъуштэп. Адыгэхэр, уащымыш зыхъукIэ, зым адырэр еупчIыжызэ, тIапсэ афышът... О си Тхъэ закъу, уегъэзыгъэ зыхъукIэ, сьдэу эжъу мы дунэешхор! Шъхьэфит-гуфитэу ухэтмэ, чылэ цIыкIури ины мэхъу, гури дэзагъэ, пIони пшIэни дэогъуатэ... Мы чэш зытIум ськызыгу-щыкIэ, МэшIохъ сыIуплтыхъэзэ, гукIэ сьдэгъушыIэштыгъ, сыхъопсагъохэр фэсIуатэштыгъ, шъэуитIу еж фэдэу, пшъэ-шъытIу сэш фэдэу кыфэслъфышът, Iощтыгъэ... Непэ гъочIэгъым хьаджрэтым ихьэдашъхьэ кырихьылIэжыгъ, неущ нэмыкI горэм тыкыиугъонышът. Къэбарыр жежъэкIэ, пщы Марыхъу ицIыфхэр кытишъэлIэнышъ, синасып сыхигъэкIыжышът...

Гупшысэ хьылтэхэм зэлъаIыгъэу, гъочIэгъ унэм чIэплгъымэ кыгъэгъэжъэу, Тыгъанэ чIыпIэ зыфимыгъотыжъэу мыжъо джэхашъом тетыгъ.

Лъэмакъэхэр къэлугъ. «Iофэп зэ укъэсыжыгъэмэ,— гушIуа-гъэ,— сьдэуи бэрэ укъэтыгъа? Ар сэлэ шъхъаеи, уизакъоу бэн птIынышъ тепхъожыныр псынIагъоп, охътабэ ищыкIагъ».

Мэшлохь гьочлэгъым кычлэхъажьыгъ. Къыздыкыжыгыр ешлэти, Тыгъанэ пэгъокыгъ, ау лугушлуагъэп, ытамэ шлохэ-лэгъэ шхончыр кышлохихыгъ, ынэгуи ыпшгы псы чылэкIэ зэритхакыжыгъэм гу лъытагъ, шхонкIэкIитлоу бгырыпхым дэгъэнагъэмэ язырэм IапэкIэ нэси, еупчыгъ:

— Мыхэр тэ кыпхыгъа?

— Ыпсэ хэкIыным ыпэкIэ Щырыху кыситыжыгыгъэх, мыри акылу кышшыжыгъ,— шьо шыабэм хэшшыкыгъэ чысэр ишгуз ыIэгу рилъхагъ.— Дышгъэ сомэ шэкI илъ. Унагъо тшIэн тIомэ, чэм зэкIэси, мэл заули, чыгу тIэкIуи зэрытщэфын тI.

— Е-о-ой, Мэшлохь, о ухъопсэныр шыбгъэтыгъэп, сэ мыдыкIэ шхъэузые сыхуугъэу, гьочлэгъыми Адыгэ шьолгырми чIыпIэ ащызгъотыжърэп.

— Сыда къэхуугъэр?

— Хьаджрэтым гьочлэгъыр ышIэштыгъэм...

— Гъэшлэгъоны пIорэр,— щхыгъэ Мэшлохь,— Щырыху фэдэ хьаджрэтым мы гьочлэгъыр хэгъэкIи, къушхьи, мэзи, гъогуи, лъагъуи ымышIэжърэ Адыгэ шьолгырэу зыфапIорэм итыжыгъэп.

— Армэ Иофэп,— кIилъэшгужыгъ Тыгъанэ.— Мары, Iанэ къпфэсшыгъэшгъ, шхэ, упшгыгъ, уулэугъ, уизакъоу хьадэ бгъэтIылыныр тхамыкIагъу...

— Мызыгъэгум сыпшыгъа пIомэ, сыпшыгъ, мэлакIи сыкълэIагъ,— Мэшлохь Iанэм пэтIысхьи, телъым шхъары-плъагъ, иджэнэ Iашхъэхэр дищай хэлэн зыщиIоным, ышхъэ кыIэтыгъ.— Оры адэ, Тыгъан?

— Сэ зыми сыфаеп, ушхахэмэ, тыгъолыжыщт... — тIэкIу тыригъашIи, кыхигъэхъожыгъ: — Нычэлэ гупсэфэу тыщы-гъэлъ, дэгъуба?

— Тэрэз, Щырыху тхамыкIэм ихъатырми...— къезэгыгъ Мэшлохь.

КыкIэлъыкIогъэ мафэм шитIур бжыхъэ уц къэшхъы-жыгъэм шигъэхунэу Мэшлохь зыресажъэм, Тыгъанэ елъэлугъ гьочлэгъ Iупэм Iулъ кIэй бгъузэм щимытIупщыжынхэу. Шъузым игумэкI апэ ащ фэдизэу лIым кырирдагъэп, зи римыложьэу IущхыпцIыкыгъ, гьочлэгъым зычIэкIыхэм, егупшысэжьи, псы лъэрщытым зэпырищыгъэх, гъэхунэу псы Iушъо мэзым ыкIыб дэлъым кыщилъахъэх, кыгъээзжыгъ.

Мафэр тынчэу кIоштыгъэ. Мэшлохь Тыгъани ашIэрэ щымыIэу, зэлуплэхэмэ зэлугушлохэу, зэнэхэмэ, IаплI зэрэ-шэкIэу, шлу зэрэлъэгъухэу пIэм хэлъхэзэ, шъузыр къэупчIагъ:

— Шымэ якъэфыжыгъо къэсыгъэба?

— Хъау, шIункI къэхункIэ джыри сыхъатищ фэдиз иI...

Къушхъэтхым тет унэмкIэ мыжъо къефэх макъэ къэлугъ. Мэшлохь игушыIэ зэпигъэуи, ытхакIумэ кIигъэтIылтыкыгъ. Джы мыжъор къушхъэтхым къечъэхыгъ.

— Ее, Тыгъан, узэнэгүештыгъэр хъугъэ — зыгорэм тыккы-хигъэшыгъ. Шхонч гъуакІэ ошІа?

— ЕгъашІи сытеІэбагъэп.

— КъэмыІу, орба тыгъопчыхъэ шхончыр сшІохъэзыхыгъэр? — шыузыр ыгъэгупсэф шІоигъоу есэмэркъэугъ МэшІохъ, къэтэджыжыи, гуІэнкІэ зифэпэжыгъ, зы шхонкІэкІыр ыІэдакъэ чІэлъэу, адырэр ыкІыпкъ дэгъэнагъэу гъочІэгъ унэм икІыгъ. ЛъэпсынкІэ-сакъэу къушъхъэтхым тет унэмкІэ дэкІоягъ, мыжъо щэнэбзыр макъэ пимыгъэлукІэу ыІэти, ыбгъукІэ ыгъэтІылыгъ, гъуанэм ышъхъэ ригъэщи, зиплтыхъагъ. Зыпари шыІэп, тьдэкІи зэгъокІ фэд. ИкІыгъ гъуанэм. Унэ кІоцІым итэу шъхъан-гъупчтыІуми арыплыхъ — зи ылгъэгъугъэп. Унэм кыикІи, кІэй бгъузэмкІэ плъэу уцугъэ.

— МэшІохъ, сэры ар, Зэтырах ары, укъэокъон,— ошІэ-дэмышІэу иджабгъукІэ къиІукІыгъэ мэкъэ псыгъом кІалэр къыгъэтхъауагъ, макъэр ышІэжыгъэми, ашкІэ оштым фэдэу кІэкІэу зигъэзагъ.

— Зэтырах! Сыдытхъэм мыщ укыхыгъ? — къушъхъэ дэпкъ рекІокІым ыкъогъу къыкъокІыгъэ бзылъфыгъэм МэшІохъ фэчэфэу пэгъокІыгъ.— Моу къакІо, унэм тигъахъ, мыщ тытетэу зыгорэм тыккыльгъуанкІэ шынагъо.

Хульфыгъэ шыуашэкІэ зетегъэлпсыхъэгъэ Зэтырах шІогъэ-шІэгъонэу МэшІохъ шъхъарыплъагъ. ЫнапэкІэ уимынэІуасэмэ, кІэлэкІэ нэ къипш цІыкІу пшІошІышт. Жэбгъо-Іубгъо нэгү хъураешъ, адыгъ палори къекІу, маистэ плыхъхъэри лъэкІапІэм къешІэкІыгъэх, ау тхъалухэр кІыхъалоти, тыриуплэнкІагъэх.

Ыжэ Іузыгъэу эзиплтыхъэзэ, МэшІохъ упчІагъэ:

— Сыдэуштэу тыкъэбгъотыгъ?

— Сыфаемэ, къэсымыгъотын шыІэп, МэшІохъ. Ар Іофэп, шыоры, шъо сыдэу шыухъурэ? Къушъхъэтхым тет унэм шыуи-мысыжмэ сыунэхъугъ слозэ, сыгу цапэкІэ слыгъэу сыкъэкІуагъ.

— Сыд, тхъамыкІагъо горэ къэхъугъа?

— Джыри къэхъугъэп, ау къэхъунэу шыт... Тыгъанэ тэ шыІ адэ? Мы унэм шыуисыба?... Ы? Мыри сыд гъуана? Апэ мыжъо унэм сыккызехъэм, иІагъэп мыр...

— НекІо, джа гъуанэмкІэ Тыгъанэ дэжъ усщэшт.

— Сыдэуштэу?

— Моу пІапэ къысэти, сэ уезгъэуцохышт...

Зэтырах гъонэ щэнэбзымкІэ ритІупщэхи, МэшІохъ ехыжыгъ, гъуанэр зэфишІыжи, къэупчІагъ:

— Узтеуцорэр олгъэгуа?

— Дэгъу дэдэп, ау сэлъэгъу.

— Ащыгъум тІэкІу тышыгъэт. Мэфэ нэфым ыуж мыр шІункІы кыппщэху, ау тІэкІурэ узхэткІэ, дэгъоу плъэгъу мэхужбы. Муары, ышхъагъыкІэ нэфынэ кьепсэ.

— Шъузэрэхъабыгъэр типщ ыушхъэфы шІоигъуагъ шхъаеи, нэбгыритІу ашІэрэр шхъэфы мыхъоу, нэбгырэ пчъагъэмэ зэлъашІагъэр тьдэ пхыжбын, шъош шхъурэ къэбар чылэм дэлъыжхъэп,— зи амыІоу шытынхэр кыырымьгъэкІоу, Зэтырах кыыригъэжъагъ, МэшІохъ ащ едэлунэу фэмые фэдэу, ыІапэ ыубыти, гъочІэгъ лъэгумкІэ рищэжъагъ. КъыгурыІуагъ кІалэм Зэтырах гупсэфыпІэ ымыгъотэу къезыфыжхъэгъэ Іофым ышхъэ кыызэрэриимыхыщтыр. Мыдырэ кыІохэрэр джау сьдми, тыригъэгущыІэкІыным пае, къетэкъух. Іуш цІыкІу, тхъагъэпцІ, зыкыуигъэштэн елъэкІы, ыІуагъ МэшІохъ, ау сшхъэ лъы кыдезгъэфыагъэр мыщ кыІоштыр арэп, тыкызыригъотыгъэр ары. Бзылъфыгъэ цІыкІум тыкыыхигъэщыгъэмэ, Тыгъанэ зэнэгурэр шыпкъэ, гъочІэгъыр псэупІэ тфэхужбышхъэп, тьдэкІэ дгъэзэн, тильэпкъ тыхэкІыжхъэу тьдэ тыкІон? Адыгэхэр зэкІэ Тыгъанэ шигъэзыагъ. Мыхъу зыхъукІэ, къэзэкъхэр къатеохэи, ШапсыгъэкІэ нахъ шынэгъончъ, ащымыщэу ахъагъэм гъунэ иІэп...

— Хъугъэ, МэшІохъ, сІэ къэтІупщ. Джы дэгъоу сэлъэгъу. Лъэоянэ фэдэу мыщ иІэхэм сэр-сэрэу сыкыахымэ, нахъ псынкІ,— Зэтырах илъэІу макъэ гупшысэр зэпичыгъ.

ГъочІэгъунэ чІэхъапІэм МэшІохъ зынэсыи, ишъуз кыІлъэгъунэу уцуи, ІушхыпцІыкІызэ, ЗэтырахыкІэ зигъэзагъ, шхъащэ фишІи, ыцІэ кыырымьІоу, ригъэблэгъагъ:

— Джары тиунэ-псэупІэ, къакІо, кычІахъ, тиІэмкІэ утхъакІэн.

ГъочІэгъ кыихъагъум кышылъэгъогъэ «кІэлэ» нэгүф цІыкІум Тыгъанэ нэмыз-Іумызэу Іуплъагъ, ыІони ышІэни ымышІэу зетекъагъэ. Зэтырах адыгэ пэІо шхъуантІэр зыщихи, ыблыгу ышІыгъ, гушІопсэу ыІитІу ыщэигъ.

— Си Тыгъэнэ дах, моу къакІо, сызфэгъэгущІу.

— Тхъа кыысати, ора ар, Зэтырах! — гушІо макъэкІэ кыыхэкуукІи, Тыгъанэ кыпэгъочыгъ, ІаплІ зэращэкІыгъ, зэбэугъэх, зэІуплъагъэх, етІани ІаплІ зэращэкІыгъ.— Сыдэу дэгъоу укъэкІуагъ, Зэтырах, сыдэу сыбгъэгущІуагъ!

— КъызэрэкІуагъэр дэгъу, сэри сигъэгущІуагъ, ау тыкызырэхигъэщыгъэм сегъэгумэкІы,— къахэгущыІагъ МэшІохъ.

— Ащ фэдизэу гүмэкІыгъо шыІэп,— нэшІукІэ кыІуплъагъ Зэтырах, ау гүІэ-гужыегъу горэм зэриІыгъри кыыхэщыгъ.— Моу зэ тэрэзыІоу Тыгъанэ сыфэгъэгущІуи, узгъэгупсэфыни узгъэгумэкІыни кыыосІошт.— Зэтырах икІэджыбэ мышкІу исэу дышхъэ Іэлъын кыырихи, Тыгъанэ ыІапэ пилхъагъ.— Мыр

зыуи арэп, гулэным сыхэтти, апэ кысІэкІэфагыэр кьэспхьуати, сыкьежыагы. НахышІуІоу сыпфэІабэ сшІоигьуагы... Угу хэмыгьэкІ, Тыгъан, джыри уахьтэ шыІ, узгьэшІожышт.

— Тхьауегьэпсэу, Зэтырах, сэркІэ мыри башэ,— джыри ІаплІ ришэкІыгы Тыгъанэ.— УгумэкІыни фэагыэп... КьэтІыс, мою плэм кыхьэтІысхь.

— СыкьэтІысышт, ау сыщысын хьакІэп, сэгужаьо,— ынэ кьипш ежыашьохэр ыуцІыргьугьэх Зэтырах, жэбгьо-Іубгьо нэгү хьураер экІиугьоягы, ишгыпкьэу кыІуагы: — Тыгъан, сыхьат зыгІуш ипІальэу МэшІохь птесхымэ, угу кысэбгьэна?

— Ащ фэдэ цІыф еІуа, Зэтырах, ормэ фэештыр, мэфиши, бли, пшІи сшІобэнэп,— ыгу кыдеІэу кьыпигыодзыжыгыг Тыгъанэ.

— Уизакьоу укьэдгъанэмэ, ушынэштба?

— Тхьам ыІуагыэр хьун, сесагыэ фэд мы гьочІэгь унэм.

— Ащыгьум кьэбарэу шыІэр ары,— МэшІохькІэ зигьэзагы Зэтырах.— Уишэоугьур кІэлэ бзаджэмэ аІэкІэфагыэу аІыгы. Нычхьапэ зыблэкІыкІэ, якІодылІэнкІэ шынагы. Гьусэ укысфэхьумэ, шьхьафит тшІыжышт. Сипш есІоу бырсыр кьыпызгьэкІынэп сІуи, о сыпшыгыугьэу уадэжь сыкьэкІуагы.

— Сыдэуштэу тыкьэбгьотыгы?

— Апэрэ мафэу шьукызыхэхьажьым, ПІагІыхьу чэмахьом зы чэм шІокІодыгыэу садэжь кьэчьагы, ынатІэ пкІантІэр кьехэу кысэльэІугь: «Шы горэ кысэптэу чэмым сылтыбгьэхьугьэмэ, гошэ дах, гьэшІэрэ псапэ кьэпхьыни. Сичэмыжь закьо стыжьмэ, кІэлэ быныр сыдэуштэу сІыгьын». Сионэш ести, стІупшыгыэ, чэмыри кьыфыжыгы. Шыр кысфишэжыи, кьакьырым зычІегьэуцожьым, кысэІушгьэшьягы: «О кьыосымыІон шыІэп, гошэ дах, ахьшамхэм адэжь кьушгьхьэтхым тет унэм сыкьыблэкІыжьзэ, МэшІохьрэ Тыгъанэрэ шы зырызмэ атесхэу, Чэчэ псыхьо екІухэу чыжьэкІэ слгьэгьугьэх. ХэхьажыгыгьэхэкІэ сенэгьуе». «Хьун, цІыф емыІу»,— сІуи, фэгьэпыти, стІупшыжыгыгэ. Джары, МэшІохь, шІункІыми укьышчалгьэгу, губгьоми ушызэхахы... О, Тыгъан, мы мэфэ заулэм джыри нахь дахэ ухьугьэмэ сшІэрэп, ы?

— Гукьао зимыІэр псы кьодыеми егьэпщэры аІуагыэба, Зэтырах,— шхыгыэ МэшІохь. Шыгьын кІыІутельхэр зыщилгьэхэу ригьэжыагы, адыгэ пэІо шьхьакори зышгьхьэшигуагы.— ТэркІэ шынагы зэрэщымыІэр дэгьу, Тыгъанэ гупсэфэу кьыгэжэн, ау БатыркІэ кьэпІуагыэр сыгу рихьэрэп. Арэу цІыф дэиха зыубытыгыгьэхэр?

— Дэими блэкІых, цІыф шІоих, гьогум тытехьэмэ, якьэбар кьыпфэсІотэшт.

— Некло ащыгъум, сэ сыхъазыр, — Мэшлохь шхонклэкитлур зыгуильхъагъ, къамэр бгырыпхым пылъ, шхончыр ыкльб ридзагъ, шымэ яуцуплэ шылъ уанэмрэ нахътэмрэ къыштагъ. — Некло ори, Тыгъан, уиш нэтлэгъунджэ гъочлэгъым къычлэпщэжъын...

Нэбгырищыр зэуж итхэу гъочлэгъым къычлэкльхи, Мэшлохь шитлүмэ алыкльуагъ, Зэтырахы иш къышэжъынэу лүкльгъ. Тыгъанэ ахэмэ яжэу шытызэ, Зэтырах шы къэрэ шъхъэ псыгъом тесэу къылухъажъыгъ. Ащ ыуж клэклэу итэу Мэшлохь, шитлүмэ яшхомлакльхэр ылыгъэу, ылъэкльплэхэрдэщэжъэу, мыжъошхомэ атеуцозэ, псым къызэпырыкльжыгъ, лъэпэдхэри цуакъэхэри зыщилэжъи, иш уанэ тырилъхъагъ, ныбэпхыри ыгъэтэрэзжыи, шэсыгъэ. Зэтырах Тыгъанэ къылугушлэжъи, ыуж ихъагъ.

Шыуитлур нэплъэгъум екльодыкльфэ, шхомлакльэр ылыгъэу, Тыгъанэ ылу тыгъэкъохъапльмклэ гъэзагъэу шытыгъ. Тхъэм дахэкль шъукъехъыжъ, шъуилоф Тхъэм псынклэ къышъуфешл, ылуагъ, гошэ цыкльлүм игузэжъогъум ормэ къахихыгъэр, Мэшлохь, сэгъушло, гъусэ шъыпкъэ зэрэзгъотыгъэм сицыхъэ телъ. Мо чылэшхом оры апэ Зэтырах иктын зэрихъыллагъэр, къызэрэпщыгугырэр къэбгъэшъыпкъэжъынэу Тхъэм сельэлү, ори сыолъэлү. Плъэкль къэмыгъан, сэ сызэрэуилэри зыщымыгъэгъупш. Тхъэр сакъ, зыфэсакъыжъ...

Къушхъэ чэпитлүмэ адэкльэрэ гъогум зынэсхэм, Мэшлохьрэ Зэтырахьрэ псым икльгъэх. Мэз лэпчъэм ылупэ дэжэ Зэтырах къызэплъэкльжыи, къушъхъэтхым тет мыжъо унэмклэ дэплъыезэ, къылуагъ:

— Тыгъанэрэ орырэ шъуинасып къикльгъэшъ, жъугъашлэу шъушылэмэ, мо къушъхъэтх мыжъо унэр «Мэшлохь иун» алоу къэтлэгъужъынкльи хъун.

— Тхъауегъэпсэу, Зэтырах, Тхъэм жэ мафэ урегъэгъушыкль. Гупсэфэу тышарэгъали, сцлэ ралонэуи сыфаеп, — зэхихыгъэр игуапэми, къызхигъэшчыгъэп Мэшлохь, зыфежъэгъэхэ лфым игъусэ фишэжъыгъ. — Батыр зылыгъхэр цыф шлоих плуагъэ, сьд ащ къибгъэкльгъэр?

— Ахэр нэбгырибл хъуштыгъэх, Мэшлохь. Хъульфыгъэ клалэмэ арэджэгъухэшъ, аукльжыых. «Хъуштыгъэх» зыклэслюагъэр къэбарыр къысфэзыхъыгъэ клалэр ахэкльжыгъэ.. Ащ зы нэбгырэ екльодылагъ. Нэбгыритф къэнагъ. Ошлэ-дэмышлэу татеомэ, клэлэ тлурьтлү орырэ сэрырэ лүедгъэхынба?

— Сэ сафырикъункльи хъун, ау о сшлэрэп...

— Сыда? Сыбыльфыгъ, сыцыкльлү олошъ ара? Ауштэу укысэмыплъ. Ситатэ сэ шхонч гъэуакльи, бэнакльи, къулайи симыгъэшлагъэ шылэп. Етлани а клалэм къысылуагъ зигъусагъэхэр ащ фэдизэу мыхъатэхэу... Укыстемыштыхъ, сэри ахэмэ шлу язгъахъыштэп.

Мэшлохь игъогогъу зэпицлхьхь, зэхихри ащ фэдиэу ышлошъ мыхъоу лүшхыпцлыкыгъ, нэ шлүцлэ хьалэлхэмкІэ ыгыгупсэфэу лүплъагъ, етІанэ ишгыпкъэу кылуагъ:

— ЗэрэхьурэмкІэ, чэтыум игушлуагъор цыгъом игузэжъогъу зэраюу, а кІэлэжъхэр мэшаклох, ешъох, ешхэх, мэбзаджэх, цыфмэ арэджэгух, цыгъо цлыкюу чэтыум ылтабжъэмэ адэсыр зэрэгулэжъу, кІэлэ хьемэ агу пкІантІэ дагъуцо, аушъхаклүх... Армэ зыхэхьагъэхэр, шъхьас афэсшІыштэп.

— Ащ Іо хэлъэп, тызэрафырикъушъоу тяошт, — кыдыригъэштагъ Зэтырах.

— АдыкІэ сыд къэбар шыІ?

— Ары, гъочІэгъым кышчыосІон слүи шъхьаем, Тыгъанэ згъэщынэнэп слүи, къэсІуагъэп. Пшы Емыпсых шыІэжъэп...

— ЫІ? — ышгъхэ кыпхъотагъ Мэшлохь, ынэгү кІыфы къэхьугъ, нэбэ-набэу игъогогъу кылүплъагъ. — Сыд къехъуллагъ?

— Джа мафэу шъо шгукызысхэхьажьым кыкІэлъыкІуагъэм шакІо кыкІыжъхь, шэдджгъоуж хъугъу, пшы Емыпсых типшы шІуежъэжыгъ. Мэз горэм дэжъ, сэ мы чыпІэхэр сшІэрэп, шыу куп кышчыпэгъокІи, пшы Емыпсыхи игъусэхэри аукІыгъэх. Типщ тыздищи, сигуащи, сэри, Батыри тхьаусхакІо тыкІогъагъ. Батыр кызэриІожьыгъэмкІэ, абдзэхэлІ горэм егуцафехи, пшы зэлүкІэм иунашъокІэ типщ Къунчыкьопщымрэ Очэпш Жэкагъорэ игъусэу, Абдзахэ кІогъагъэх, ау лІым зытригъэхьагъэхэп, а мафэхэм дэмыкІыгъэу, дэмыплъыгъэу шыхъатхэр кыгъэльтэгъуагъ.

— Ащ сенэгугагъ сэ, — кыжэдэзыгъ Мэшлохь.

— Сыд узэнэгугагъэр, къэбар лъапсэ ашІэрэпышъ, пшыхэр къезэрэфэкІых.

— Адэ хъунба, Зэтырах, сыхъульфыгъэба, сэри шъэф горэ сиІэмэ сыд фэлуагъ?

— Ари тэрэз, — къезэгыгъ Зэтрах, — амышІэмэ нахышІункІи хъун.

Щырыхъу хьаджрэтым иаужырэ такыкхэм кыкІэрихыжыгъэ къэбархэр, мэзым шакІо хэтхэзэ пщым кызэрешакІоштыгъэр хигъэхъожь, Мэшлохь зэфэхьысыжъхэр псынкІэу ышыгъ, пшы Емыпсых икІодыкІи, Щырыхъу хьаджрэтыр зэраукІыгъэри, пшыхэр Абдзахэ къэбарыхэ зэрэкІуагъэхэри зэрипхыгъэх, зы тхьамыкІагъом адырэр кызэрильфыжыгъэр кыгурылуагъ, Щырыхъу ыныбэ пцэшлуашэр кызгъэфагъэр пшы Емыпсых ыкьо нахыжъэу Абрэдж зэрэмынэфэшъхьафри кышлагъ, ау ахэр зэкІэ бзыльфыгъэ цлыкюу игъусэм ишыкІэгъагъэхэп... Сыд шгулуа пшы Емыпсых а мафэм Щырыхъу кыкІыфилъыгъагъэр, сыда ыгу зэрэбгъа-

гээр, зүүпчлэжыг Мэшилх. Пшы Емыпсых шакло клохэ зэхуми нэмыз-лумызэ, члэнагээр горэ ышлыгэм фэдэу, гумэкл хэтыг. Мэзым тыкызыхэклыжми, ежыри сэри хьаджрэтыр тлогьогогьо кызырэтэуагээр тигэушэфыг. Сыда ащ кыригэклыгээр, ыушэфыштыгээр сыда? Ю хэлэп, зэфагэгьун амылэклынэу бгьуйтлүмэ яз зыгорэ ышлагь... Шьыпкэз, Шырыху хьаджрэтым кыложыг Едыдж Кьэлэубатэ ишгээ цыклу пшы Емыпсых зэрихыггагээр... Ары шхьаеи ллитлүмэ азыфагу Шырыху сыдэуштэу дэхьанэу хуьга, сыда илофэу ахэлгыгээр? Кьэлэубатэ пае, пшы Емыпсых уклфао кьеогэнэуи? Ашыгун Кьэлэубатэрэ Шырыхуэрэ зэпэлбэггэгэхэмэ шлэ? Енэгыаго ар шьыпкэм нах пэблагэклэ, ау Зэтырах есло хуштэп, ишыклаггэп...

– Сыда ащ фэдизэу узэгупшысэрэр, МэшЮхь? – мэкъя псыгьо ЈасэКІэ Зэтырах кыхэхьагь гүпшысэм.

– Пщы Емыпсых икЮдыкІ ары,– хэхьапщыкІыгь
МэшЮхь.– Сыгу кьео, лЫ дэгьугь...

– Тхям сигушыІэ чыжъу ерэмыхыж, МэшІохъ, лы дэгъугъ зыфалІорэм джа абдзэхэлІым ишгъао кышІуитыгъугъагъ. Джары экІодылаІагъу аІорэр.

— Ы, пщы Емыпсыхи? Ар ышІэна, боулЫ шІагъоу сыха-
плъэщтыгъэ.

– Ахэми хэкучІэшыхыэр кьахэкІы, МэшІохь, зыфэшІу-хэмкІэ нэгүшІохьу, зымышІухэмкІэ нэгүехьу... УрящыкІагъэ хьумэ, итІукІэ Іэ кьыпшафэшт, уагъэдэІошт, уагъэшІошт, етІанэ уакІыб сэр кьыхаІужьышт.

– Ащ фэдэ шэн-зекIуакIэхэр пщи, оркьи, фэкьолги, пщылги ахэслъэгъуагъ, Зэтырах, хэушъхьафыкIыгъэу ахэмэ ащыш лъэпкъ горэм хэль сфэIонэп.

– Сэри ар пшы закъомэ яшэн сѳаугэп. Пшы ЕмыпсыхкІэ къэпѳаугэм ипэгъокІэу, джэуап къыостыжыыгъ. Хэт шыщи умышІапэрэм шыхыатэу утемыуцу. Джары сэ къэсѳаугэм къыз гъэкІыгъэр. Хъульфыгыи бзыльфыгыи тхьапш шыІ чылгъэшхыхэу, унэ гъэпыхъэхэу? Зыр Іупэгъх нэгушІоу мафэм цыфмэ ахэты, чэгъ зэрэхъоу ишыуанэ зэгъырельхъэшгъ, мэгъсэсы, лыи къеукІышгъ, мылькоу къыпыхыгъэр шІобылымэу къэкІожыи. Адырэр жэгъхъуаоми, зытетыр къыуелгъ, пкІантІэ къехэу мэлэжэ, къылэжырэр ешхыжыи. Ау ащ къызгъэкІырэп цыфыр лэжэни шхэжыным пае къэхъугъэу. Хъыуаныри ары ныІа зэрэгъыІэр. Цыфым цыфылэжыжыныуэу къэхъугъ, Тхьэм акъыл къыритыгъ неущрэгъ мафэм хэлъгъэнэу, гукІэгъу хэлъгъэнэу, шІу ышІгъэнэу. Зэ шІу ошІгъэкІэ икъушгътэп, олъэкІыфэ цыфмэ ушІѳаугэ ябгъэкІын фай... Сэ цыфгъэу шыІгъ пэгътэур, цыфыгъгъэ ахэлъмэ, сизгъфэдэ...

— АшкIэ сыпфэраз. Батыри пщы кIал Iоу пшIэнэп. Уинасып кыыхыгъ.

— Ауштэу щымытыгъэмэ, сыккъыдэкIоштыгъа? Дэгъо закъоу иIагъэр сэнэхъат зэрэхэмылтыгъэр арыти, зыпэсэу-бытым, ари зэригъэгъотыгъ. Ащ пае тхъауегъэпсэу кыисерэIожь, сэ сауж Пшгъашь ары.

— Ащ фэдиззу мэхъэнэшхо иIагъа сэнэхъат хэлъыным, Зэтырах?

— Пшорэр гъэшIэгъоны. Батыр дакIэ зэримыгъэшIагъэмэ, сьдэуштэу ышгъхъэ кыгъэнэжъыни, сэри макъэ кыысигъэIуни? Дэнэф джанэ ыди, кысфаригъэхъыгъ, сигъэшIагъ чIыпIэ кыин зэритыр.

— СыкъеуцуалIэ. Батыр ышгъхъэ акъыл илътыи, кызэрэ-пIоплэу уасэ кыпфишIыгъ, акъыл иIэти, сэри, пщылI кIэлэжъым, ышгъхъэ сырилтытыгъ. СэркIэ ар зымыуасэ шыIэп. Ащ ихъатыркIэ, Батыр ышгъхъэ пае сшгъхъэ згъэтIылынэу сыхъазыр.

— Ар умыIо, МэшIохъ, силI пае о пшгъхъэ бгъэтIылынэу укъесщэжъагъэп, гъочIэгъым кыычIэтынэгъэ Тыгъани егупшыс, сэри кыисэгупшыс. О уфэхэу Батыр сэгъотыжъыкIэ, сьтхъэ-штэп. Ащ нахъышIу мо бзэджэ купэу тызхъащтым къафэд-гъотышт къулаим тегъэгупшыси. Сэ уадэжэ сыкъэсыфэ исхъу-хъагъэр мары...

ЩыкIыгъэ кIалэхэм екIолIакIэу Зэтырах къафигъотыгъэм хэплъхъани хэпхыни имыIэу МэшIохъ ылътытагъ.

Ахъшам зэхэогъумэ адэжэ шыуитIур Къамытыкухъаблэ дэхъагъ. Унэ зыщыплI кызэрагъэлыгъэу псыхъомкIэ къэдзыгъэ хъаблэм рекIокIыхэзэ, чыр ыупсэу къэлэпчъэIум Iусыгъэ лIыжыр кыгос шгъэожъыем зэреупчIыгъэр МэшIохъ зэхихыгъ:

— Хэт ахэр, сыхъатэхъу?

— СшIэрэп, тэтэжэ, зы лIырэ зы шгъэожъые такъырырэ шыоу блэкIыгъэх.

Джыри тIэкIу лыыкIотагъэхэу, пшгъэшгъэжъыиш, зым нахы зыр нахъ цIыкIоу, чыжъэкIэ къэлъэгъуагъэхэти, кIалэжъи, кызэ-плъэкIхэзэ, шагум дэлъэдэжъыгъэх, етIанэ чэу нэзым зыгорэ кыдэплъэу гу лътытагъэти, Зэтырах ыгъэшIагъоу къэупчIагъ:

— ЦIыф хымэ алъэгъугъэба, сыда мыхэр зыщыштэхэрэр?

— Сенэгъуе емынэ узым ыуж Къамытыкухъаблэ кыдахъэрэ щымыIэкIэ,— шагу нэкIмэ адаплъэзэ, кыIуагъ МэшIохъ.

— Ары, Iэл-щынапхэ хъугъэх сабыйхэр,— ыгу хэкIэу кыIуагъ Зэтырах, ардэдэм уанэм зыригъэпытыхъагъ, ыпшгъэ псыгъо зэшIуищи, апэкIэ гъогу дэхъагъоу къэлъэгъуагъэмкIэ сакъэу плъагъэ.— СэмэгумкIэ дгъэзэн фай. Къушгъхъэ чапэм рекIокIрэ хъаблэм тытехъанышгъ, чэу зыIумылтыжъ хапIэм

тынэсынкIэ унищ къэнэжыгъэу тыкъэуцушт. Пщыгъупшэжыгъэп ныIа?

— Ащ нахь хэмылъэу сщыгъупшэна? — мэкъэ зэкIэугъоегъэ гупсэфкIэ МэшIохь къыриIожыгъ.

Чылэ гъогу бгъузэр зауым, джабгъумкIэ агъэзагъ. ЫпшгъэкIэ Зэтырах щыIэти, чэу зыIумылтыжх хапIэр апэ ылъэгъугъ, мэкъэ гъэшхыгъэкIэ къыIуагъ:

— СэмэгумкIэ чэум екIуалI, тыкъэсыгъ, чэу зыIумылтыжх хапIэм мыдыкIэ ыкIыб дэт унэшхор ары...

ШхомлакIэхэр пчэгъу шхъапэмэ ашIуадзи, шымэ акъогъу МэшIохь къыкъонагъ, Зэтырах унэшхомкIэ ежыагъ, унитIу къызэригъэли, ящэнэрэ унэм зынэсым, шагум дэхъагъ. Джырымэ унэм ихъэгъэнба зыщиIорэм, МэшIохь, шъабэу хэуцозэ, унэшхом екIугъ, шагум дахьы, унэ натIэм хэлъ шхъаныгъупчъитIумэ алъапсэ дэжъ хъампIэIоу щетIысэхыгъ.

Мафэ къэс ядэжъ ихъэщтыгъэм фэдэу пчъэр Iуихи, Зэтырах унэм ихъагъ, зэрэфэлъэкIэу мэкъэхъу зишIызэ, кIэлиплIэу Iанэм пэсмэ ариIуагъ:

— ЦыфышIу иIанэ шыгъэ аIуагъ, сыдэу дэгъоу Iэнэ шыгъэхэм сыкъытефагъ. Сэ сыгъогурыкIу, гъаблэм сегъалIэ, сыд щыщми зыгорэ сэжъугъэши, псапэ хъун.

ОшIэ-дэмышIэу ашхъэрыхъагъэти, Лахъуи, Нэчани, Куцэми ажэхэр къыIузыгъ, анэхэм пщагъо атетэу, чэф зэрагъотыгъэр къахэщэу, ЗэтрахыкIэ къыдэплтыягъэх. Дэхъунэ IушхыпцIыкIи, къэтэджыгъ. «Мыдэ мы Тхъэм къытфихыгъэр!» — ыIозэ, къыфэчэфэу ичIыпIэ ыгъэтIысыгъ.

Пчъэ ихъапIэм ынэIу фэгъэзагъэу Зэтырах тIысыгъэ, мэл кIэпц гъэжъэгъакIэм итIукIэ зыхигъэнагъэу, тырахыжыщтым фэдэ зишIызэ, ецакъэ, нэчапэкIэ кIалэми афычIэплты, унэри къеплтыхъэ. Зы нэбгырэ ащэкIэ. Тыдэ щыI шгъуIо ятфэнэрэр, зэупчIыжы, чIыунэри мыш хэтэу мыхэмэ ягъусагъэм къысиIуагъ, ау ихъапIэ иIэу слъэгъурэп. ЗыгорэкIэ шагум икIыгъэу е зыгорэм кIуагъэу тыкъытефэгъэна? Ащыгъум сэ зыфэсымыIуагъэ Iофым къыхэхъанкIи...

ПчъэкъуахэмкIэ чIыунапчъэр кIэкIэу къыIукIи, мэкъэшхо пыIукIэу джэхашъом кIалэ горэ къытефагъ. Зэтырах ащ къыкIи-гъэштагъ, игупшыси зэпиутыгъ. КIэлэкIэ цIыкIум идэхагъэ ыушхъухъагъэхэу, енэцIыхэу Iуплтыхъэрэ бысымхэр, Зэтрах къызэрэкIэштагъэр зальэгъум, зэрэгъэщхыгъэх.

— Шгъукъыздэхъашхы ара, делэжъ куп! — чIыунэ ихъапIэм нэгъу Iужу тIэтIагъэр къышхъэрыщыгъ, нэгъушхъэ текъултыгъэр лгъы закI.— ЗэфэдитIо шгъузэпысыутын! — ынэхэр къыкIотхэу, пкъы пщэр хыллэр ерагъэу къыIэтыжыгъ. Темтэч

кІэлэ ныбжыкІэ цІыкІоу ишгэогуэм ахэсыр кызелъгэу, ынэхэр кьэлыдыжыгыгэх, зыкыишІэжыгыгэу кыхэхуукІыг: — Хэт ихь мы жьугъашхэр?

— Моу джыдэдэм кыхыагъ, — Нэчан псынкІэу кьэтэджынэу ежыагъэти, Іэнэ лъакъом шІуани, тефэ пэтыгъ. — СыгъогурыкІу, мэлакІэ сэлэ еІо...

— Ащыгъум мыр сэсый. — Темтэч Іапэ кышІыгъ. — Модырэ бзэдджерылъфыр шьосэты, ешъушІэн зыфашъуІорэм шъуфит... Симытхалэу сыкыІэкІэкІыжыгыгэмэ, тІэкІу згъэшІэжыын... Адэ кІочІэшхошъ. Теплъ хьатэ иІэпти, зэдэсыдзэн сшІошІыгъ...

Темтэч ышгъхэ ыутхыпкІызэ, Зэтырах кыготІысхыагъ, ышгъхэ кыукъонщи кыфэчэфэу кыІушхыпцІэзэ, ынэгущо кытеІэбагъ.

— Джыри ыпакІэ кьэкІыгъэп мыш, кІэлэ дэд...

— Арэу угу рехьмэ, шгэ, тэ модырэм дэжъ техышт, — Дэхъунэ чІыунапчъэмкІэ ежъгэ кьодыеу, Зэтырах кызшылъэти, мэл кІэпцыр Іэ джабгъумкІэ ыІыгъэу, лъэкІэу иІэмкІэ кьэпскагъ, кыдэплъыегъу ифэгъэ Темтэч мэл кІэпчымыкІэ ынэгу кІауи, Іанэм пиутыгъ. Ардэдэм МэшІохъ унэм зыкырирдзагъ, анэх пэблагъэу щытыгъэр Дэхъунэти, джабгъуІэмкІэ ыІыгъ шхонкІэкІымыкІэ кьеуагъ, адырэ шхонкІэкІитІумкІэ Куцэмрэ Лахъурэ Іуригъэхыгъ. Темтэч зыкыишІэжыи, Зэтырах кылытыбэнагъ, ау шхонкІэкІэ лъэдакъэу ышгъхэ тефагъэм ыгъэщэІуи, фыркъо дзыожъым фэдэу зэхэфэжыгъ.

МэшІохъ чІыунапчъэм Іухи, иджагъ:

— Батыр! Икъун чІыунэм узэрэчІэсыгъэр, кыдэкІоесжъ!

— Сыдэуштэу?... Слъакъохэр пхыгъэх, — кычІэджыкІыгъ Батыр.

ЧІыунэпчъэ Іупэм итІукІэ зытыригъакІи, МэшІохъ екІэхыгъ. Зэтырахи чІыунэ гъуанэм Іухи, зыриуфэхыгъ, илІ ышгъхэшыгу зеплъэм, ыгу кыгушІукІэу риІуагъ:

— Моу пІапэ кысэт.

— ИщыкІагъэл, сэр-сэрэу...

— Къаштэ, къаштэ, — ищхи игушІуи зэхэтэу, Зэтырах лІым ыблыпкъ ыубытыгъ.

МэшІохъ чІыунэм кызычІэкІыжыым, Зэтырах илІы ыІапІІ кыкІыжыи, дэхэгынхэр зыхэс нэгү чэфымкІэ Іуплъыхыи, еупчІыгъ:

— Зиусхъан, джы МэшІохъи сишыхьатэу кысаІу, дышгъэмрэ сэнэхьатымрэ язэу тары кыхэхпхырэр?

— Сэнэхьатыр ары, Зэтырах, ар мыкІодыжыын мылъку, — Батыр ишыпкыгъэу джэуап кыгтыжыгъ. — Дышгъэ мыухи шыІэп, кьоджэпщ зэпытынэуи зи кьэхъугъэп. Сэнэхьатыр, дунаим утетыфэ, уздакІорэм кыбдэкІошт. Ар джы кызгурыІуагъ...

— Мо къэщэIугъэм сьд етшIэшт? — Батыр зэрэпхыгъэгъэ кIапсэр ыIэ пылъэу, МэшIохъ ТемтэчыкIэ шъхъэ ышIыгъ.

— КIапсэу пIыгъымкIэ зэкIоцIыпхи, чIыунэм едзых. Упхыгъэу чIыунэ шIункIым учIэсыныр шIумэ, джы еж ерэплъ,— ыIуагъ Батыр,— ау ар пшIэным ыпэкIэ моу джыри зэ шъэогу IаплI пытэу зэсэгъэщэкIи, тхъауегъэпсэу зэсэгъаIу.

КIэлитIумэ IаплI пытэ зэрэщэкIыгъ. Батыр ыгу къызэ-хэхъагъ, ымакъэ къэкIэзэзыгъ, зыIуищэкIи, ыIитIу МэшIохъ ытамэ тырилъхьы, ыгу къиIукIэу къыIуагъ:

— Непэ щегъэжьагъэу, МэшIохъ, орырэ сэрырэ зын тыкъи-мыльфыгъэми, тызэкъош, тызэш... Зэтырах ыуж сэркIэ ош нахъ лъаплIэ мы дунаим тетыхъэп... сэ...

— Ар умыIо,— фидагъэп МэшIохъ,— уяни уяти уиIэу...

— Сэ слорэр эшIэ,— кIэкIэу къызэпиутыгъ Батыр,— оры сIуагъэшъ, оры!

— О укызыхэкIыгъэми еплъ, сэ сызшыщыми егупшыс.

— МэшIохъ, сыпштэрэба къошыкIэ?

— О сыоштэмэ, гуапэр сиеу усэштэ.

— Ащыгъум хъун,— IугушIукIыгъ Батыр, МэшIохъ икъамэ къырихи, ыIашъхъэ дэжъ хищытхыгъ. МэшIохъи къамэр Iихыжыи, ар ышIагъ, алъыхэр зэхагъахьы, джыри IаплI зэрэщэкIыгъ.

Зэтырах ынэ ежъэшъо къипшыхэр къэулэбыгъэх, гушIо нэпсыр къячъагъэу, зырызэу кIэлитIумэ аIуплъагъ, илI ыIэл-джанэ ынэгушъхъэ тырилъхьы, мэкъэ псыгъо шъабэкIэ къыуапсэ-лъыгъ:

— Сэри ащыгъум сянэ къыльфыгъэш сиIэ хъугъэ...

XII

Зибылым кIодырэм псэкIодишъэ егъахъэ аIо шъхъаеи, зицIыфышъхъэ кIодырэм ащ нахъ псэкIодыбэ егъахъэкIэ сенэгуге, ыIуагъ пщы Марыхъу, ыIэгушъоухэр ышъхъэ кIэлъэу, пхъэ пIэкIорым зышигъэпсэфзэ. Емыпсых тхъамыкIэу дунаим ехыжыгъэми сегуцэфэгъагъ. А мафэм сишъхъэгъусэ цыхъэ зэрэфэсымышIырэр, Батыр симыкIалэу зэресIуагъэм сыры-кIэгъожьыгъэу шакIо тыкIо зэхъум, дыс хъазырэу Емыпсых сьдэгущыIэжьыгъагъ, сапэ илъыр симышIэу шъхъэщытхъу-жьыгъи къысхэфэгъагъ. Ар ыгу зэрэримыхъыгъэр ыжэкIэ къымыIогъагъэми, ышъо къыхэщыгъагъ. ЫгукIэ ылогъэн фай: «УапэкIэ джэндырэм удэмышъащх, неущ къыохъулIэщтыр ори пшIэрэп...» Ары Емыпсых зэрэгъэпсыгъагъэр, сьд епIуагъэми, ардэдэм зи къыуиIожьыштыгъэп, ау ыгукIэ джэуап къыуиты-штыгъ, ыгу римыхъын зэрэпIоу къызэкIанэщтыгъ. Нахъ

зэкIалэм, сэ ашыгъум шъэогъу кыисфэхъугъагъэп, зэрэгубжы-
пхэм пай, ыжэ кыдэлъэтрэм рыкIэгъожъэу, ышъхъэ къеожъэу
зыхэпIэжыти, лIыпкъым зеуцом, а шэныр зыхигъэзыжыкыгъэу
кысилогъагъ. Ары, тхыамыкIэм кIэлэгъу-стырыгъом хэлъыгъэ
шэныр загъорэ кыхэфэжыштыгъ. Едыдж Къэлэубатэ
ишъэожъые кытыгъуныри арын фае кызыхэкIыгъагъэр. А
пыгубжыкI-псынклэгъэр зэрэхэлъыр сыгу кыизэкIыжым,
гуцафэ фэсымышIын слъэкIыгъэп. Ар сэлэ шъхъаеи, о пшъхъэ
фэшъхъаф цыхъэ зыфэпшI хъунэу хэта дунаим тетыр? Укъэ-
зымыгъэпIэжыштыр угурэ пшъхъэрэ. Гу къабзэ зиIэ закъор
ныр ары шъхъаеи, ари сиIэжъэп. Псаоу шыIагъэми, ухуль-
фыгъэ зыхукIэ, ным зэкIэ уигумэкI епхылыIэшъуштэп. ШакIо
мэзым тызыхахъэм, МэшIохъ кыдеклэкIэу мэзым дыхэтыгъэти,
арэу улIы бэлыхъэмэ, ори кыуашIагъэм еплъ кысилон ыгу
хэлъэу, ыгъэблыгъакъомэ слугъэ, ау Емыпсых ащ фэдэ
кысишIэштыгъэп, сэркIэ гу къабзэ иIагъ, кыисфэшъыпкъагъ...

Модырэ Къунчыкъо плъэгъурэба, тыгъуасэ Дзехъаблэ
кыкIыжхъэзэ, кыизэрэIуупчIыхъагъэр ынэгу кыкIэуцожыгъ.
«Мы аужырэ зэлукIэгъухэм усшIэжырэп, Марыхъу, — тхыагъэп-
цIэу ынэ инхэмкIэ кыизэпиплтыхъэзэ, кыфидзыгъ Къунчы-
къопщым. — Шъэф цIыкIу горэ угукIэ зыдэлIыгъ, угу кIишъоу,
унэ ришъоу кыздеохъакIы. Уишъэф нафэ фэпшIэу пщы Емыпсых
шъэогъоу уиIагъ шъхъаеи, джы шыIэжъэп. Сэщ нахъ кыппэблагъэ
кыфэмынэжыкыгъэ фэдэу кыисшIошIы». «Ары зытетыр, зиухъан,
кыизшIомыгъэшIэу, пшIошъгъэхъу», — риIожыгъ пщы Марыхъу.
«Ащыгъум къало» — макIэу кыIушхыпцIагъ Къунчыкъопщыр.
«Ашъыу, сызыухыри былымэп, — пщы Марыхъу ыIэгущы сэмэгу
нэгу къопцIэ псыгъом ригъэчъагъ, — сицагудэт кIэлэжъ хъхъа-
жыгъ». «Мыдэ мыш ыIорэр! — ымакъэ тIупщыгъэу щыхыгъэ
Къунчыкъопщыр. — Хъхъажыгъэмэ, Хъатрамтыку тхъа уедз Iуи,
зыщыгъэгъупшэжъ. Ащ земыгъэгъэгумэкI, мэлакIэ лIэ хъумэ,
хъабзшатэмэ ахэтыгъэ хъэжъым фэдэу, зэхэожыгъэу
кыхэкIыжышты». «Сыгугъэрэп, — макIэу кыIуагъ пщы Марыхъу, —
о зыфапIорэмэ афэдэп ар». «Ыи, шакIо зэ тызэкIом, МэшIохъ
кIалэу тигъусагъэр арын фай?» «Сыдэуштэу къэпшIагъ? — ышъхъэ
кыпхъотагъ пщы Марыхъу. — Уахъые кыпфехыгъа?» «ИуцукIэ-
щытыкIи, икIуакIи, игъэпсыкIи сынаIэ атесыдзэгъагъ, зыхэтимэ
къахэшыштыгъ. КIэлэ къопцIэ ищыгъэу, кIо зыхукIэ, пкъыр
ымыгъэсысэу... Тэ кыпфикIыгъагъ ар?» «Къумыкыу лIыжъ горэм
шъэожъые цIыкIоу игъусэу сыгу еIуи, дышгъэ сомишкIэ кыпчыс-
щэфыгъагъ. Сэ спIугъэ, сылэжыгъэ...» «Дышгъэ пIуи? — ыгъэ-
шIэгъуагъ Къунчыкъопщым. — Сомищ кыизэрыкIо естыгъ
пIуагъэми, бащэ слони». «ЛIыжъым сыгу егъуи...» — кыыригъэ-

жъагъэр фэухыжыгъэп пшы Марыху, дышгэ сомишым къумыкълъыжыр зэрэтыригъэкӀодэжыгъэм ыбзэригъэубытыгъ. Ар кызыфигъэфеди, КъунчыкӀопшым кыӀуагъ: «Марыху, а кӀалэр, гъэнэфагъэу, унэгъо кызырыкӀо кыкӀыгъэп, е пшы лъэпкӀ, е оркӀ». «Пшы кӀалэмэ, къумыкълъыжым игъусэны?» — ыдагъэп пшы Марыху, ау КъунчыкӀопшыми кыдырыгъэштагъэп: «ПшӀэнэп ащ гъогу фэхъугъэр, Марыху. Дунэе Ӏае тыхэт, унагӀохэр, чылэхэр зэрапхӀо, тырагъэстыкӀы, гъогу тетхэр аукӀы, зэо-банэмэ тахэкӀрэп... Ау шытми, пшгъхӀэ емыгъэгъэузыжӀ». «О уӀуагъэу, кӀэлэжыцӀыкӀум сыпылтыштыгъэп, аусипшэрыхакӀомэ ащыщ пшгъашгъи зыдыхищэжыгъ. УипшылӀ нэгъыритӀу ашгъхӀэ зыхахъажыкӀэ, хъун ылтэкӀыштыр ошӀа, КъунчыкӀу? Адырэхэми агу джэнджэш кырагъэхъашт. Зыгу хэбгъэкӀырэ пэпчъ ыкӀыб кыпфигъазэу кызежыкӀэ, сьд кӀэнэжырэр, пшылӀыхэм уяубзэу, уакъыдекӀокӀэу, Тхьам пай мыр сфашӀ, мыр сфалӀу пӀоу ухэтышта? Шысэ дэир зэпахырэ узым фэд, сишгъэогъу». «Мыдэ мыр зыдэлэбагъэр! — ынэ шӀуцӀэ инхэр кыкӀотэу, КъунчыкӀопшыр кыӀуплъагъ. — СыодэлӀу зыхукӀэ, бэрэ тятэ тхьамыкӀэр сыгу кӀэогъэкӀыжы. Хъун ащыгъум, Марыху, моу осыр зэрэ-текӀыжэу, сэуадэжыкӀэ сыкыкыкӀышт. Тэ тӀэкӀэкӀхӀэ а кӀалэри пшгъашгъэри зыдэкӀонхэ шыӀэп. Бзылфыгъэ игъусэмэ, нахъышӀужь, нахъ ӀэшӀэх кытфэхъушт. Къоджэпшыхэми макъэ ядгъэлун. БгъотыжыгъэхэкӀэ лъытэ...»

КъунчыкӀо иушгъый шъыпкӀэ хэлъ, ыӀуагъ пшы Марыху, ышгъхӀэ шгъхъантэм кытыриӀэтыкӀызэ, непэ кӀэфэбагъэмэ, неущ кӀесэу, кыгъэштэу кыыригъэжышт, кӀымафэми имэфитӀу зэшэп... Хэт ишылтэмакъа сикъэлэпчӀэлӀу шыкӀосагъэри? Зэ нэмыӀэми тэрэз-тэрэзэу зыуагъэгъэпсэфыштэп.

ЛъэкӀо тепкӀэ макъэ пчӀэ кӀыбым кышшыгъу.

— СыкыакӀо хъушта, зиусхъан? — пчӀэр кыӀуихыгъ Ерыстэм аталыкӀым.

— Сыдигъо шегъэжыагъа, Ерыстэм, укъэупчӀэ зыхъугъэр? — гъумыгъузэ, пэгъокӀыгъ пшыр.

— Уимысымэ сӀошъ ары, макъэ кӀэсэгъэлӀу, — Ӏушхып-цӀыкӀыгъ Ерыстэм. — СэуилгъэлӀу згъэцӀагъэти, занкӀэу уадэжъ сыкӀекӀолӀэжыгъ.

— Сьд лъэлӀу?

— Ефэнд кӀэгъот пӀуагъэба?

— Ары, ары, тызхэтыгъэ бырсырым тӀуагъэри тшигъэгъу-пшэжыгъ.

— Сьд бырсыр, зиусхъан?

— КъунчыкӀопшымрэ сӀэрырэ Дэупшым тыдэшэкӀонэу тыкӀогагъ. Мэзым тыхэхъэгъэ кӀодыеу Дэекъо Зэфэс Пшызэ

кызыпырыкыгы кээзэкэмэ кыаукугы. Тышэкконэуи хуугэп,
хыдагэм тыкыхэти, тыкэккожыгы.

— Тхам джэнэт кырет...

— Сыд, ефэнд тфэхун кэбгыотыга, Ерыстэм?

— Кээзгыотыг, зиусхан. О узыфэе шыпкэм тезгэфаг.

— Тыдэ шыщ?

— Амыдэхабл.

— КИэмге нэс укгуага?

— О угуапэ сшэнкИэ сэрэши, зиусхан, чымэ агуни
сыкконба.

— Зэраорэм уриый, Ерыстэм, шыпкыагэу бголным
кэненэкюкун лы кэхуугэп.

— А дэдэр умыло, зиусхан, адыгэмэ боу лы пхашэхэр
ахэтых, о чылэм, цыфмэ афашИэрэм елытыгэмэ, сэ сыд...

— Хэтмэ ащык кэбгыотыгэр, илгэс тхыпшырэ ефэндэу
Юф ышлаг?

— ЫлгэкуацИэ Лэжыекту, ыцИэр — Хымыщ, илгэс
тЮкИтИурэ зырэм ит, ау ефэндэу зы мафи Юф ышлагэп.

— Джы зкИэ кызылэбгэхыажыг, зы мафи нэмаз язымы-
гэшлыгэр тэ сыдэуштэу ефэнд тфэхушт?

— Ары шхыаем еджэгэшху, зиусхан, Мысыр хэгэгү
апшэрэ дин еджапИэр кышиухыг.

— Ащ фэдиз шИэныгэ иИэмэ, сыд пае ефэндэу мылэжыаг?

— Амыдэхаблэ ефэнд лыжэ яИ. Ар шигэзыеу ежэ ычпыИэ
ихыаныр кыриггэкИугэп.

— Ари цыфыг,— гупсэфыжыгыгэ пшы Марыху.—
Сыдигэ кэкконэу ыгуаг?

— Неущ, щэджэгюужмэ адэжэ кэсышт. УдэгущыИэу угу
рихмэ, иунагуи кыщэжышт.

— Унэгюшхуа?

— Хыау, шгэуитИурэ зы пшгашгэрэ иИ. Ишхыэгүсэ джыри
зэпкэаджэ фэдэу сыхэплаг.

— Шгүзымэ ары яИэнатИэр, ар Юфэп, ежыр, ежэ сыд фэдэу
ухэплаг?

— КИэлэ тегэпсыхыаг, зиусхан, Кьурланым кыриггэ-
пшЮкИтИукИэу кэеджэш, ардэдэм адыгабзэкИэ шымыохыу
кызэредзэкИыжы. Ащ изакюп, тарихми, хысапыми, дунэе
зэхэлтыкИэми хэшЫкИ афыриИ.

— Армэ хун,— Ерыстэм кыгыотыгэр ефэндЫкИэ зэриштэ-
щтыр кыриггэкИэу, пшы Марыху ышхыэ ыгэсысыг, ИэуИэ
макИи ышлыг.— Джы тегэгупшыс псэупИэ фэхуштым.
Уихаблэ адыгэ ермэлэу хэсыгэр чылэм зыдэкИыжым, иунэ
пщэфыжыгыагэ сшЮшЫ, тхыпша ептыгагэр?

— Ащ фэдиз икѳурэп ар, зиусхъан.

— Хъау, къаю.

— Ашгъу, орырэ сэрырэ зыгорэ зэфэтымыгъэкIотэштмэ, хъаулеу дунаим тытетба, зиусхъан. УикIалэ тазфагу итэу...

— КIо, дэгъу, къызгурыIуагъ. Сэ ащыгъум сицIыфхэр къыфэзгъэкIонышъ, унэ кIоцIмэ арыгъэIабэх, щагуми, къакъы-рыми, чэухэми ахэрэупхъухажых.

— Ахэр зэкIэ хъацэкъэнэу тегъэпсыхъагъэх, зиусхъан, унэ кIоцIхэр къырагъэлыкIыхэмэ...

— Неуц ефэндыр къэсымэ, тыдэгущыIэн, нэIуасэ тшIын. Унагъор къешэжыгъэ уадэжъ игъэсыгу...

— Ары сэри сIорэр, зиусхъан...

Ефэнд афэхъущтым иIоф заурым, пщы Марыхъу иаталыкъ римыгъэкIыжъ шIоигоу, чылэм дэлъ къэбархэм арыгушыIагъэх, зынэмысыжыгъэхэ къагъэнагъэп, ау сыд зегъуи пщым Ерыстэм пщылI кIалэу хэхажыгъгэм игугъу къыригъэшIын ылъэкIыгъэп. МэшIохъ кIалэм пшъэшгъэ къопцIэ IупцIэ шIагъор игъусэу зэрэхэхажыгъгэр мыщи игуапа, хъауми чылэм ыжэ дэлъыхи ащыгъупшэжыгъа е симыгопэн шIошIэу щекIухъа ыIуи, зэупчIыжыгъ пщы Марыхъу. Хъау, Ерыстэм пщылIыхэр имыIэхэми, сэ къысцимыгъакIэу цIыфхэр егъэлажээх, тучанхэр къызэIуихыгъ, шыхэр, былымхэр, гъэшхэкIхэр, шъохэр къыфэз-гъотхэрэр ыIыгъ, ахэр зыщэжыхэри иIэх. Сэ МэшIохъ къысишIа-гъэм фэдэ къырашIэмэ, игопэштэп. ЕтIани ыгукIи ышъхъэкIи къысфэшгъыпкъ, есIорэр, анахъ Iоф хылтэр арми, ымыгъэ-цэкIагъэу къэсшIэжэрэп. Ащ егъэзыгъэ зэрэхэмылтыри ешIэ, ау гъунэм нимыгъэсэу уцуштэп. МэшIохъыкIэ зи къызэри-мыIорэмкIэ, къысшъхъасы нахъ, нэмыкI хэлъэу щытэп. Къысэ-уцуалIэу кIэлэжэ цIыкIум къысишIагъэр екIуми емыкIуми зы нэбгырэ къысиIоштэп, къысщэщынэх, ар сымышIэу сыделэп. ЗэрэрыгушыIэхэри сэшIэ, пщым ыпэ къышихъуагъ зыIори нахъыб. АрэIу, ажалшъохэр агъэхъокIынышъ, ащыгъупшэжышт. Ау сэ щыгъупшэжыгъо ахэр изгъэфэштхэп, а кIэлэжэ нэIуагъэм ыпакIэ чIыгум щысхъошт. Сэра ащ фэдэ зэрашIэрэр? Ащыгъум сыпщэп ныIа... СерэупчIа мыщ? СеупчIын, къыIорэм сеплтын, къысшIошIырэ зэзгъафэу, ыгу илтыр сымышIэу сыхэтын нахы нахышIу зытетыр зэзгъашIэмэ...

— Ерыстэм, МэшIохъ кIэлэжэу сиIагъэр зыхэхажыгъгэм щегъэжыагъэу непэ къызнэсыгъэм зэ орырэ сэрырэ тызэрэры-гушыIагъ. Игугъуи ипшыси къэпшIыжэрэп, — ынэ зэжъу лыдыхэр ыуцIыргъузэ, пщы Марыхъу иаталыкъ ынэгъу занкIэу кIэплъагъ.— Чылэми зыгорэ аIоба, ори еплъыкIэ шъхъаф уиIэнкIи хъун.

— Зиусхъан, — пщым икьэплъакIэ плъызыгъэ-гумэкIэу хэлъыр кыубытыгъ Ерыстэм аталыкъым, — чылэм аIон шыIэми, агъэунэшкIуи, ашыгъупшэжыгъ, ори зышыгъэгъупш. Ащ фэдизэу пIапэ епщэкIынэу хъугъэ шыIэп. АпэрэмкIэ, чылэр рэгущыIэми, сэ сыкызэрэпфыщытыр ашIэшъ, сыщытэу цIыф кыптегущыIэрэп. Ащ ыуж кыкIымэ, ослон фаеу зы къэбар слэкIэзыгъ. МэшIохъ шъэожые такъыр хъугъэу Батыр дэжъ джэгукIо кыкIо зэхъум, сылуупчIыхъэзэ, къезгъэлогъагъ. А кIалэр лIы хэфэ горэм кыыхэкIыгъ. Сабыим сыд кышIэжыын, ау нэгум кIэкIыгъэр шыгъупшэштэп. Унэ зэпыт дэгъу яIагъэу, яшагу кыакъырхэр, хъакIэщыр, шышIолухэр зэрэдэтыгъэхэр къезгъэлогъагъ. Пщи, оркыи, лIэкъольэши слорэп, ау лъепкъ дэгъу кызыэрэхэкIыгъэр гъуашэрэп. ИокIэ-шыкIэхэм яплъ, зиусхъан, икIуакIэ, иуцукIэ. ЗэцIыкIуи ины зэхъуи епIорэр пкыырыхъэу, акъыл чан иI. Ащ диштэу лIыгъи, гушхуагъи, гъэreti хэлъ. ГухэкI умышIы кыуасIорэр. Сэ хэти зытетыр есэIо. Джы нэс ори зи къэпIуагъэпти, сэшIэ угу шышIэрэр, сэри зысуушъэфыгъ.

Пщы Марыхъу ышгъхъэ ыгъэсыси, нэгу къуапцIэр кIыфы кIэхъукIэу кIэхчыкIыгъ.

— Сыд узкIэщхырэр, зиусхъан?

— Мы къэпIогъэ дэдэр Къунчыкъуи кысиIуагъэшъ ары, — ынэгупхъашэ къэхъугъ пщы Марыхъу. — ЗэрэхъурэмкIэ, Къунчыкъуи ори МэшIохъ хэшгулъэгъуагъэр сэ синэплъэгъу IэкIэкIыгъ, шъош нахы сынахъ делэу кычIэкIыгъ.

— Делэгъэ-Iушыгъэ фэIуагъэп ащ, зиусхъан, — гушыIэр сакъэу IэкIихыгъ Ерыстэм аталыкъым, — о шагудэтми, джэхэ-шъотетми, пщэрыхъакIоми, шыIыгъыми, нэмыкIыми пщылIэу уиIэр бэ. Ахэмэ сыдэуштэу кIэлэжъ цIыкIоу цIэ зымыIэр къахэбгъэщыныя, ы, зиусхъан? Ежъ Къунчыкъопщыми ипщылIхэр зыфэдэхэр тэрэз-тэрэзэу ышIэрэп. Зэ шакIо тыздэошым, ышIэн ымышIэу щыт зэхъум, уипщылIымэ ахаплъэзэ, гу лъитагъ, къахигъэщыгъ. Сэри Батыр пышагъэ хъуи, игъусэ зэпытзэ, сыфай-сыфэмыеми, сынаIэ тесыздагъ. Суушъэфырэп, Батыр о кыпхэкIыгъ, уикIал, шIу олъэгъу, гу лъымытэнкIэ хъун, ау сэ зытетыр ары кыасIорэр, сыд фэдизэу сеушъыигъэми, езгъэльэгъугъэми, фэслотагъэми, пкыи зехъакIэ езгъэшIэн слъэкIыгъэп, Тхъам кызыэригъэхъугъэу дунаим тет. КIэлэ дэгъу, гупцIан, хъалэл, цIыфышIу, дунэе хъэрамыгъэ ыгу илъэп. Мыдырэр кызыэрэслотштыр сшIэрэп...

ГушыIэ кIыхъэу Ерыстэм аталыкъым кышIыгъэм пщы Марыхъу ижъ кызыэлуригъэхъагъ, кыыхыригъэхыгъ, ыбгъэ диубытэгъэ жыи Iужбум хылыгъэу хигъэшэтыкIи, хэшэнычъы-кIызэ, къэупчIагъ:

— Ерыстэм, а кІэлэжыыр хэт шыщми, сыд фэдэу шытми, уегупшысэрэба кыызэрэсшъхашыкІуагъэм, сипщылІхэр сшъхашыгу кыызэрэригъэплъагъэм? Зи сІонэп сІуагъэ шъхаем, зэкІэми сыжэ кыдащы. Непэ сынэ сыупыщІэу, зыпари мыхъугъэ фэдэу сытІысыжымэ, мыдырэ пщылІыхэм сыдэу зыкъашІынэу пшІошІыра? Чэтыу зэрымысым цыгъо щэджэгу зэралоу, сипщылІыхэм неущ сыдэуштэу зыкысфашІынкІэ угугъэра?

— Зиусхъан,— къэгумэкІыгъ Ерыстэми, игушыІэхэр кыгъэжыгъэх,— сыолъэІу ахэр зэхэмыгъэкІокІэнхэу. ПщылІым пщым ыпашъхэ ытх шиуфэзэ есагъ, ылъ хэлъ хъугъэ. О урямыІэмэ, шыІэнхэ амылъэкІынэу ахэмэ ашІошъ хъугъэ. МэшІохъ шъэожыер цыкІоу кэпщэфи, уипщылІымэ ахэтэу ппІугъэ. Ары шъхаем ылъ хэлъ уасэ зыфишІыжыныр, зэрэ-цІыфыр зыдишІэжыныр. Мары, зэцІыкІуми кІэлэ Іэтахо зэхъуми, Батыр зэрэпщы кІалэр ышІэзэ, зэнэкъокъухэми, зэбэнхэми, зэзоахэми, фигъэгъун ышІэштыгъэп. Ахэмэ бэмэ урагъэгупшысэ.

— Ашъыу шыгъэт! — кыхэкзуукІыгъ пщы Марыхъу.— Пщы-хэкІэуи сэшІы, фаеми пачъыхъэм ерэкъу, ау хэт шыщи сшъхашыгу шызгъэуджыштэп.

— Ар Іоф шъхаф, зиусхъан,— рилорэр зэрэхэмыхъаштыр кыгурыІуагъэу, Ерыстэм къэушъэбыгъ.— Сэрыми, сфэлъэкІыщтмэ, хэти зыкъезгъэушъхакІуштэп. Ар етІани о чылэм урипщэу, ащ фэпшІагъэр фэпшІагъэу...

— Адэ джары сэ сІорэр сэгъалорэр,— ыкошъуитІу Іэгушъо-хэмкІэ атеожы, къэтэджыгъ пщы Марыхъу.— ХъяркІэ, Ерыстэм. Дэгъоу тыгушыІагъ, тыгу илхэри зэтІуагъ. Неущ ефэндым сыкъежэ. Сыд плуагъа ыцІэр?

— Хъымышц... Лэжыкыо Хъымышц... Зиусхъан, зыгорэкІэ емыкІу къэсІуагъэм...

— Хъау, зэкІэ тэрэз. Угу илтыр къэпІуагъ, тхъауегъэпсэу.

Пщы Марыхъу иаталыкъ дэкІуати, пхъэ пІэкІор джашъоу пІуаблэр зытедзагъэм, шъхъантэр ышъхъэ кІилъхыи, зыщикъудыижыгъ, ышъхъэбгъу лъынтфэхэр зэрэчэлъаохэрэр ээхишІэу атеІэбагъ. ЕрыстэмкІэ къэнэжыгыгъэр Батыр кызэрясымыгъэлыфыгъэр кыстыриубытэу кысихъоныжын закъор ары, ыІуагъ, а дэдэр кыІон сшІошІи, сшъхъэ лъыр кьоогъагъ, сынэхэм пщагъо къатырихъэгъагъ. Сыдэу тхъамыкІагъуа шІоигъэ горэ уакІыб дэлъэу ушыІэныр. Къунчыкыо кІэлэжым икъэбар кызырегъажэм, къумыкъу лыжыыр сиоркъ кІалэ зэрэІуезгъэхыгъэгъэри сыгу кыдэоежыи, сукІытэжыгъ. Джы сшІэрэр сшІэштыгъэмэ, ари жъалымагъ, лыжыыр язгъэукІыштыгъэп. Мыдырэ Ерыстэми ыІорэр зэхэохба? КІуакІи шІыкІи

Батыр езгъэш Іэн слъэкІыгъэп еІо. Ащ сэри чэши мафи сегупшысэ. ГошлѳапІэ кызэрэсэшхьошІагъэм щэч хэлъэп, ау хэта сэ кысшъхьарыкІонэу гу зышІыгъэр? ЗыгорэкІэ сипщылІымэ ащышына? Хьау, ар ГошлѳапІэ зэрипэсыжынэп... Лажъэ имыІэу игунахъ сэштэнкІи пшІэнэп. НэмыкІ бзылѳыгъэхэу сызыгохьагъэхэмкІэ сыкъекІы шъхьаем, гъэбылѳыгъэкІэ, гуІэнкІэ пшІэрэр шІагъэ хьурэп. Мыдырэр сишъхьэгъус, илгъэс пчъагъэм зэрэсІоигъоу сигъусагъ, зэгорэм сабый ышгъо хидзагъэмэ, нэужым зэшчыкъуагъэмэ, цІыфыр апчым фэд, Батыр кызылѳыгъэм ыуж скІапцІэ мэузы еІо зэпыт, кІалэми сэщ фэдэ хэлъэп пІонэу шытэп...

Лъэмакъэу къэлугъэм пщы Марыхъу ышъхьэ кыригъэпхьотагъ, кызэшІотІысхьи, ылъакъохэр джэхашъом кытыригъэуцуагъ, пэІо хьурэе хьаплъым лыІаби зыщидзэжыгъэ кьодыеу, ГошлѳапІэ хьакІэщым кыхьагъ, ымакъэ губж кІэлъэу, ау щхьпэ макІэм ынэгугъ дахэ кыгъэнэфэу лІым кыІуплѳагъ, зэлэбэкІи, пчъададзэр ригъэтыгъ.

— Унагъо шишІэжынэу уадэжъ къэкІогагъа сэлэ Ерыстэм жыгъыр? — лІым пэблагъэу пхъэ пІэкІорым тетІысхьэзэ, кыдзыгъ ГошлѳапІэ.

— Сыда джы тиаталыкъ жъы зыкІэхъугъэр? — ыгу рихьыгъэп Марыхъу ишъхьэгъусэ икъэгущыІакІэ.

— Сыгу ыгъэплъыгъэш ары. ИкІыжъмэ уадэжъ сыкъэкІон сІозэ, сынэ дагъэ кытенэжыгъэп, шъхьангъупчъэм сыкыплъэу сыщытзэ, слъэкІапІэхэр дыигъэх.

— ГумэкІыгъо горэ шыІа?

— Ощ нахъ гумэкІыгъоу сыда сэ сиІэр, Марыхъу. Зи сІонэп сІуагъэ шъхьаем, сыда угу хэлъыр? ТхъэмэфитІу кІуагъэ, щым ежъагъ... Зыми уфэежъба?

— КъызгурыІорэп...

— Умыделэу делэ зыкъысфэмышІ, си Марыхъу. Зэ Шапсыгъэ зеогъахьы, зэ Къунчыкъопщым шакІо удэкІо. Ар имыкъоу, чэщ кІахэ нэс Ерыстэм гъакъ деогъаІошъ ушыс. Сэ сызэрэщыІэр пщыгъупшэжыгъа?

— О усшыгъупшэмэ, хэт сыгу илгъын, сидах,— Марыхъу фэмыахэу шъхьэгъусэм ІущхьыпцІи, ыбгъэ Іэ сэмэгумкІэ телэбагъ, Іэ джабгъур ыпшъэ кырищэкІыгъ, ыгукІэ егыигъ: «Хьадырхэ сыкІуагъэми, о сыбгъэгупсэфынэп...»

Гупсэфыжыгъэхэу пІоблэ джашъом телъхэу, шъхьэнтэ закъор акІэлъэу тІэкІурэ шылѳыгъэхэу, ГошлѳапІэ ышъхьэ Марыхъу ыбгъэ тырилъхьы, къэшхыгъ.

— Сыд уздэхъашхьэрэр? — гуащэм ышъхьэшыгу иплѳагъ Марыхъу.

— Угу зыгорэ кызыпыльадэклэ, кыпшымышлэжъ узэрэ-хьурэр ары. Клэлыни техъони зимылэ лъэпцлэжъмэ афэдэ охъу. Мы тызэрэщылтыр зыгорэм кьерэлъгъуи, тыкырилухын.

— Зи илажэп, пытэ-пытэу пхъэ плэклорым тытель.

— Поблэ джашъом, арба? Ащ нахь тхъагъоба садэжъ укъяклоу, плэ шыгъэм шъэбэ-шъабэу тыхэлъмэ?

— Сэ плэ шъабэм сесагъэп.

— Зэмысэгъэхэ лэджи цыфмэ ашлэ. Псэогу тызызэфэхъу-гъэм шегъэжъагъэу непэ кызнэсыгъэм, пщыллхэр хэсэгъэ-кыжышъ, оркъи, ллэкълэъши, фэкълли угу римыхьын кыуиуагъэу зэхэсхыгъэп. Ауштэу егъашлэм тыщылэн сшлэшлгъ. Джы шагудэт клэлэжъ цыклур пклэклэлыгъ. Адырэ хъабз таучэжъри, ыклэ дидзый, дыхэхъажыгъ нахь етлани. Зымафэ кыбдезгъэштэгъагъэп шъхъаем, сегупшысэжыгъэшъ, фэмыгъэгъу, Марыхъу. Плэ кызыхъажьхэклэ, тишагу кыдэшэжъи, яхъ нэгумэ саклэгъэужъунтхэжъ. Мош нахь мыхъурэм сызэригъэпцлагъэр! Делэ сезышыллэжыгъагъэри сшлэрэп... Кысаплорэр зэклэ сифэшъуаш: зыгорэ зэрзэхэсэхэу, губжныыр сапэ ит, сегупшысэн сшлэрэп. Пщы Емыпсых уигъусэу, хьэр ппылъэу, бгъэр ппылъэу шакло уклуагъэу, пшъэшъэжъ цыклур мэзым зэрямыгъэшщтым сиякыл тефагъэп, сегупшысагъэп, сыкызэклани, зысхыхъажьызэ, унэм сыхъажыгъ... Ахэри! Ууклыгъэхэкли, алъ кыптефэнэп...

— Шъо, бзылъфыгъэхэм, чыгумрэ уашъомрэ азыфагу шъуитэу дунаим шъутет, шъузгъэгумэклрэ щылэп. Лпы дэгъу жъугъотымэ, джанэхэр зэблэшъухъоу, унэгъо ланлэклэ шъуэнэкъокъоу, хэти илэр, имылэр зэжъугъафэу шъущыл. Тэ ахэри къэдгъотын, унагъори дгъэрэзэн, тичыгухэри ядгъэлэжъын, былымхэри ядгъэхъун, дунаим щыхъу-щышлэхэрэми тагъэгумэклын, тахэлэжъэн фаеу Тхъэм кыттырилъхъагъ.

— Ары гуш, си Марыхъу, тапашгъэ шъуит зыхъуклэ, тэ ахэмэ тягупшысэрэп, тшгъэ шэхъурэ лоф тилэп. Къыдгурылорэп нахь, кын ладжи шъолъэгъу, — Гоштыплэ ылэгущэ джабгъу илл ыбгъэц пхъашэ шъабэу хилъхъагъ, хэплэжъэжъыхъ фэдэ ышлызэ, елэбэхэу ригъэжъагъ. — Уфаемэ, силлы дэхэшху, джа уикласэр...

Марыхъу зызэпыригъази, ишъхъэгъусэ ыбгъэ клиубытагъ...

Пчэдыжъым пщы Марыхъу зэшхэхэм, шагуми дэплъагъ, кыакъыри шэщи зэпиплъыхъагъ, ишыуанэ зэтыраригъалъхы, чылэ гъунэм щырилэ пщыплэу чэмхэри, псыцухэри, мэлхэри, шыхэри шыцаыгъымклэ шэсыгъэ.

Чылэ клоцлым пщыр зыдэклым, чэмэш-мэлэшхэм яклурэ кугъогу бгъузэу шъолъыритлоу хэщыгъэм фэшъхъаф ынэмэ къапэшлофагъэп, тыжынфыгъэ хъураем фэдэ тыгъэм фэбэшхо

кымытми, осыр мэкIэ-макIэу ыгъэтIысыштыгъ, чыIэшхоу текIыгъэм ыуж цэрыцэ жъгъэеу зэхэлъ осыр шэплышъо-шхъонтIашъо зыригъэшIэу тыгъэм пэжыужыштыгъэ, нэр теуткIуапкIэштыгъэ. Зы куогъу фэдиз зекIум, бгы тхыцIэу мэзымкIэ зизыкIудыерэм хъотым ос хъатэ кытыринэгъа-гъэпти, джэнэжъ лэжыагъ пIонэу, кунэ-кулэу кълэжъагъ. Гъатхэр пасэу кълэкIоштын фай, ыIуагъ пщы Марыхъу, жъоным, пхъэным, пкIэным цIыфмэ адаублэжышт, етIанэ лэжыгъэмэ ягъо кълэхъушт, гъэсэкухэр агъэшэсхэу, аутыжъэу, кIачыжъэу рагъэжъэшт. Ащ бжыхъэ отIэ-псытIэр кыхэхъашт, бзылъфы-гъэм ишэн фэдэу, мафэ кълэс зыкызызэблихъоу, имэфитIу зэмыпэшэу тигъэлIэшт. Сыда шъуIо бзылъфыгъэм инахыбэр бжыхъэ шыкIаеу фэдэ зыкIэхъурэр? ЯзэфэшIу умышIэнэу къахэкIырэр унатIэ зыхъукIэ, хэпщыхъажыгъ. Мары, чыжъэ сыкIонэп, сиунэ исыр мафэм блэ зэокIы. Ежъ зыгорэм фæе зыхъукIэ, шъоубзэгу зыкълэшIы, сьд епIуагъэми, кълэзэгъы, етIанэ мазэ тешIагъэми, илъэсми кыпфидзыжышт, кълэо-пIэскIушт, кълэоцэкълэшт. Сегуцафэ сыхъужыгъ, угу хъэпIацIэ хырегъэдзэфэ кълэзыоцэлэшэкIэ, ежъ щиз хэхъон фæе. ЩыIэх ащ фэдэ цIыфхэр, зыгорэм ыгу дэIыхъахэмэ, ежъхэр тхъэжъхэу...

Хъэ хъакъу макъэ ошIэ-дэмышIэу кълэIугъ. Пщы Марыхъу зытес шы шхъонтIэ кIэ утысэхыр щтэуIугъэу кIэбгъульыгъ. Ардэдэм мэлэхъо кIалэр хъэ шIуцIэшхом фэгубжи, шыригъэ-гъэтыгъ, ипщ кыпэгъочыи, шыIупIэр кълэубытыгъ.

— Сьд шъуикълэбар, кIал? — зэрэнэгъуцоу, пщы Марыхъу шэндж уныкълэу къакълэрымэ къашхъэрыщырэм шъхъэры-плыгъ.— Уятэ тыдэ щыI?

— Татэ пчэдыжъ жъэу чылэм кълэIуагъ,— кIэлэ нэбзыф нашхъор гумэкIэу пщым кълэIуплъагъ.— УишыушитIу кълэп-фищэжыгъ, зиусхъан...

— Сьд шыушитIу?

— МэшIохъ пшIуитыгъугъагъэхэр ары.

— Тыдэ кълэIыжыгъэх?

— СшIэрэп. Татэ нэфшъагъом унэм зэрикIыгъэм лпыпытэу кълэIэдэжыи, зифапи, чылэмкIэ кълэшэсыгъ. Мо кълэлэпчъэ дэхъагъум дэжъ, пчэгъу шъхъапэмэ шхомлакIэхэр ашIохэдза-гъэу, шыгъуитIури Iутыгъ... Уанэхэри зэрательыгъ, зиусхъан, умыгумэкI, шыми яшIугъу, уанэмэ шыкIалъи шыкIадзи зэракIэлъ ыIуагъ татэ.

— Ащыгъум тызэблэкIыгъ,— зэхихыгъэм кълэIигъэпкIыгъэу, гушIо-гуапэм нахы гумэкIым нахъ зэлъиштагъэу, пщы Марыхъу мэлэхъо кIалэм фидзыжыгъ, жыщэу сигъэгумэкIынэп ыIуи, Пытахъо ядэжъ екIолIэжыгъэшт, ыIуагъ. ЗэрэхъурэмкIэ,

кІэлэжъри икурджи чыжъэ щыІэхэп. Сыдым кыыхыхыгъэшт шыушхэм кызыкІыригъэгъэзэжыгъэр? Сыгу зыкырэшІы-кІэу ара е нэмыкІышхэр зэригъэгъотыгъа? АщкІэ фэзгъэгъун шІошІымэ, хэделыхъэ.— АдыкІэ зэкІэ дэгъуба, кІал? — ынэгү зэхэгъэштэуагъэ зэхимыхэу мэлахъом Іуплъагъ.

— ЗэкІэ тэмэм, зиусхъан, тхъауегъэпсэу... татэ...

— Уятэ шыадэжъ апэ еклІолэжыгъэн фай, гумэкІ шыІэп,— ыІуи, пщы Марыхъу ишы шхъуантІэ кыыригъэгъэзэжыгъ, лъэхъу псынкІэкІэ чылэм къэсыжыгъ. Шагум зэрэдэхъажъэу, шэщым фиузэнкІыгъ. ШыІыгъхэр, ацэхэр кыІупсэу, япщ кыпнэгъокІыгъэх. ПытІахъуи, пэІо хъурэе пырацэм ынэ шхъуантІэхэр кыкІэджэгукІэу, ауж итыгъ. Пщы Марыхъу шэщым чІахы, шымэ къадекІокІэзэ апыплъыхы, шыгъо нэтІэгъунджэм кыготым ІэгущыокІэ ыпхэкІ теуІуи, кыычІэкІыжыгъ. ПщэрыхъапІэм кыблэкІыжъзэ зыІуупІэгъэ бзылфыгъэм риІуагъ шэджэгъуашхэм дэмыгузэжъонхэу. Ефэнд кІалэу къэкІошттым тІэкІу пэплъэнэу рихъухагъ. Ичылэ ефэнд фэхъу-щтыр ихъакІэщ апэрэу кыххэмэ, Іанэ кыфиштэн фай. Ащ ежыри дыхэмыІэмэ, емыкІу.

Ыгу кыыриІуагъэм ыгъэпцІэжыгъэп пщы Марыхъу, шэджэгъо шхэгъум блэкІыгъэ щымыІэу, Ерыстэм аталыккымрэ ефэнд кІалэмрэ лъэсхэу пщы шагум кыдэхъагъэх. Ятэ исэшхоу Марыхъу кыыритыжыгъагъэм телъэкІыхъэу шхъангъупчъэм Іутыгъэти, шыухъэ бзыхъафыр пІоблэ чІэгъым чІильхы, сэшхор дэпккым пилъэжъзэ, лІитІур хъакІэщым кыхыхагъ. Бысымым зыкызэригъэзэкІи, фэчэфэу хъакІэм пэгъокІыгъ:

— Фэсапщи, фэсапщи, Хъымыш, непэ укъэсыщтэу Ерыстэм кыысиІуагъэти, сыккыппэплъагъ... ШъукъэтІыс.

— О ушытэу сэ сытІысына, зиусхъан,— ыдагъэп ефэнд кІалэм.

— Ащ фэІуагъэ шыІэп, о ухъакІ, хъакІэр, ныбжккым елты-тыгъэп, сыдигъокІи нахыжъ.

— Ари тэрэз, адыгэ хабз, ау етІани...

— Дэгъу, дэгъу, шыутІыс, сэри сыккъэтІысыщт,— пщы Марыхъу пхъэнтІэкІум тетІысхы, лІитІур огупсэфыфэ яжагъ, етІанэ хабзэм тетэу хъакІэм зыфигъэзагъ.— Сыд шыккъэбар шыуальэныккы, уккызхэкІыгъэхэр псэухэба, узынчъэхэба?

— Тхъэм ыІомэ, узэгъыщт, дунэе тхъэгъошху пІонзу щытэп тызтетыр, зиусхъан, ау уцІыфэу, аккыл уиІэу дунаим уккы-техъагъэ зыхъукІэ, шІум упаллъэу, плъэкІырэр пшІэу, шІэгъа-хэм уимыгъэразэу ушыІэшт,— мэккэ шъэбэ гъэтІылыгъэкІэ кыыригъэжъагъ Лэжыккы Хъымыш.— Сэ мытапэкІэ чылэм сыдэсыгъэп, Мысыр хэгъэгү сыщыІагъ, урысыдзэм нэгъойхэр

Пшызэ адырабгъу кызырефхэм, тальэныкъо шыбырсырыгъ, мыхъунэу ашлагъэри бэ, нэгъоилыхэр къаубытымэ, зы нэбгырэр зы шыкIэ ахъожьэу... Ащ фэдэ зекIуакIэхэр Тхьэм ыдэрэп, КъурIаными итхагъ: «Цыфэу шыIэр зэкIэ зэфэдэ...»

— Сыдым итхагъэми, зэфэбгъэдэнхэ плъэкIынэп, — хафэу IушхыпцIыкIыгъ пщы Марыхъу.— Зыр тхьамыкIэ-икIагъ, адырэр сэдэкъэхэдз, фэшIыгъи, байи, иIэр зыдихьыжыштыр зымышIи шыI.

— Ари Тхьэм Iухэсыгъ, зиусхъан,— ефэндыр пщым кы-фэсакъызэ, игушыIэ IэкIихыгъ, IупшIэ шэплъ мыIужъу-мыпIуакIэхэр шхыпэ гохым зехишыгъэх, нэгу хъурэе шъуашлоу щэкIэ тхьакIыгъэм фэдэм дэнагъо кIэлъэшъуагъ пIонэу, нэ IушитIур фабэу, гум кыиплъэу бысымым кыIуплъагъ.— ЛъэкIэу яIэмкIэ цIыфхэр зэфэшгъафынхэу кыIухэсыгъ. Ащ иIэмыркIи пщи, оркыи, лIэкъольэши, фэкъолIи, пщылыи шыIэ хъугъэ, ау хэти ыIон, ышIэн зыфиIорэм фиты кышIыгъ. Фитныгъэр цIыфым зытепхыкIэ, Тхьэм кыырипэсыгъэм хэны фэошIы. Нэбгырэ пэпчъ ышIэштыр ежъ кыхыхы, Тхьэм гъогу дэгъури гъогу дэири кыырегъэлъэгъу. О, мары, уипщылыхэр Тхьэм шыгугъыхэу, ащ ыуж о кыыпшыгугъыхэу кыыпфэлажъэх, кыыпфэшгъыпкъэх, о ежъхэр огъашхэх, офапэх, зыфэныкъохэр афэошIэ, о урямыIэмэ, шыIэшгъунхэ алоу ашIэрэп.

— ШыкIырэм сыд еппэсышт адэ, Хьымышц?

— ИчIыпIэ ебгъэшIэжыын фае, ау ифитныгъэ зытепхыгъэм губгъэн иIэжъэпышъ, ары узфэсакъын фаер, зиусхъан. Улъэшмэ, нэмыкIым уебэнэу имыут, уигубж фырикъужъ. Джары пегъымбарым ыIуагъэр...

Мыр Ерыстэм кыыгъэблыгъэмэ сшIэрэп нахъ, ыIуагъ пщы Марыхъу, сэ сызышхырэ шгъакIом кыпэшIуекIоу къэгущыIэ. ЛъапцIи пцIани, зытефи зытемыфи шIоигъор ышIэштмэ, тэ ашыгъум сыда тызыхэтыжыр? Ар хъуштэп, ефэнд, сэ слорэр кыыздэмыIоу, гухэлъэу есхыжъэрэр кыыздэмыгъэхъуштмэ, джы нэс тызэрэщыIагъэу тыпсэумэ нахышIу... ИхьакIэ кыыри-щэжъэгъэ гупшысэхэр ыгукIэ ымыштэу, тыришы шIоигъоу еупчIыгъ:

— Хьымышц, Ерыстэм кыысиIуагъ, диным имызакъоу, нэмыкI тхылгъхэми уяджагъ, угъэсагъ, дунаим щыхъу-шышIэми уащыгъуаз. Сыдэу пIорэ, мы Урысые хэгъэгущхоу Пшызэ иджабгъу нэпкъ кыIууцуагъэм тигъэгупсэфын оIуа? Муары, псым кыызэпырэкIышъ, шапсыгъэ чылэхэр тырегъэстыкIых.

— АщкIэ кыыослоштыр ары, зиусхъан,— нэтIэбгъо лъагэм Хьымышц ипаIо IэхъомбэшхокIэ тыригъэкIоти, нэпцэ Iужъухэу благъэу зэпэлүлхэм ыIапэ аригъэчъагъ. — Сэ сишIошI закъо

кьэсэло сломэ, усэгъапцлэ, тхыгъэхэми кьарысхыгъ, ллы гъэса-
гъэхэри тегушылэхэу мызэу-мытлоу зэхэсхыгъ, Урысыер хэгъэ-
гушху, зиусхъан, чыгоу илэм гъуни нэзи илэп, ау шытми, тыгъэ-
кьоклыплэмклэ дагыстанхэр хэу зылусхэм бэшлагъэу еклугъ. Бэ
шлэн, маклэ шлэн, хы Шлугъэ лугъэри ымыубытэу уцуштэп.

— Тэ тичлыгу тлэклу сыд ришлэшт ащ фэдиз чыгу зилэм?

— Чыгум нахы, хыр нахь ищыклагъ, зиусхъан. Ичлыгу
гъунапкъэхэр хылушъомэ занигъэсыклэ, зыкьиухъумэжъы-
нымклэ лэрыфэгъу хъушт. Ар зы логъыгу. Адырэмклэ, хым
къешлэклыгъэ хэгъэгухэм къухъэхэмклэ ахэхъанымклэ, сатыу
адишлынымклэ амал инхэр илэ хъушт.

— Къызэрэплорэмклэ, тэ зыми тыщыщтэп, нахь лъэшым
зэрэшлоигъоу тыхъун фай. Ар къыдэхъунклэ сыгугъэрэп.

— Сыдэу пшлын, нахь лъэшым лашэр ий. Ари Тхъэм
ыштэрэп шъхъаем, шыклыгъэу, шлоигъор, ифедэр ышлэу дунаим
тетыр бэ хъугъэ. Дин зэфэшъхъафмэ лъэпкъыхэр арыт, хэбзэ
зэфэшъхъафхэр ял, пачъыхъэ пэпчъ илъэкъл нахь ин зэришлы-
щтым, имылыкуи ичлыгуи зэрэхигъэхъощтым фэбанэ. Ахэмэ
Тхъэм шлошъхъуныгъэ фырялэу, Къурланыр аныбэ илъэу,
цлыфхэр зэклэ зэрэзэфэдэхэр къагурылоу, шлушлэным
фэуээнклыгъэхэу шытыгъэхэмэ, зауи, бани, чыгузэтехи шылэ-
щтыгъэл. Ары ислъам диным осэшхо илэ къэзышлырэр.

— Ары шъхъаем, зепхъанклэ къины зылохэрэм салоклэ,
Хъымыш.

— Зымышлэрэр ары зылорэр. Ислъам диным шлумрэ емрэ,
псапэмрэ гунахъымрэ Къурланым къафыщызэхефы, быслъымэн
диным пкъэоу илэхэр къыщегъэнафэх. Ахэр, зиусхъан, нэмазыр,
зэчатэр, нэклмазэр, Чэбэ клоныр арых. Нэклмазэм гунахъэр
егъэклоды, нэфынэ фэхъу. Чэщ-зымафэм тфэ цлыфым нэмаз
ышлын фай, сэбахым, щэджагъом, ечэндым, ахышамым, джацэм.
Непэ тфэ псым ухахъэмэ, къэбзэ-лъабзэ узэрэхъурэм фэд, нэ-
мазмэ угу къабзэ ашлы, шлум, дахэм, дэгъум уфауээнклы, гунахъэр
агъэклоды, кьинхэр птырехы... Баим мылыкоу илэм елытыгъэу,
зэчатэ хегъэклы. О мары, зиусхъан, чылэм мэщыт афебгъэшлы
пшлоигъу. Ар уимылыку кыыхэпхышт, кьин зилэм, егъэзыгъэм,
мэлаклэ ллэрэм уишлуагъэ яогъэклы. Ахэр зэклэ Тхъэм къельэгъу,
шлушлагъэклэ къыпфельтытэ... Нэклмазэм хэтрэ цлыфи ыгу
къабзэ ешлы, егъэушъэбы, гуклэгъу кыерелъхъэ, ыгу къэклырэ
пстэур ымышлэным регъэгупшысэ... Чэбэ клоныр армэ, пфэльэ-
кыпцтмэ, уиуагъо къемыгоощтмэ, ащ клорэм янэ кызыельфым
зэрэкъэбзагъэм фэдэу къегъэзэжъы. Зиамал кыыхырэр Чабэм
клон фай, ау сыдырэри лэшлэх кытфэхъунэу Тхъэм кытфиу-
хэсыгъ, кьин кытфихынынэу фасп, егъэзыгъи хэлъэп.

— Тхьауегьэпсэу, Хьымыш, зэкIэ дэгъоу кыызгурыб-
гъэIуагъ,— гушыIэм хэтэу пшы Марыхъу Ерыстэм аталыккым
накIэ фишIи, ыIэхэр ыукIыгъэх, Iанэр кыызэрагъегужьорэр
гуригъэIуагъ.— Цыфхэр диным, нэмазым, нэкIмазэм шIум
феуэнкIыхэмэ, IорышIэ ешIыхэмэ, гуапэр тиеу тылэжышт.
Армырмэ, нэбгырэ зырызхэр шыкIыхэу, атефи атемыфи ашIэу
кытхэкIых. IэшIэхэу олошъ...

Ерыстэм аталыккыр зышыкIошгьи, шыабэу хэуцозэ,
хьакIэшым икIы зэхъум, кыыгурымыIо фэдэу игушыIэ зэпи-
гъэуи, нэбэ-набэу кIэлтыплъагъ. Ар кыызфигъэфеди, Хьымыш
гушыIэр лыигъэкIотагъ:

— Пегъымбарымы кыIуагъ, зиусхъан: «Мы диныр IэшIэхы.
Пытащэу узыпыхъэкIэ, укыпызышт. Цыфхэр жъугъгушхох,
шыумыгъаштэх». Сэ сшъхъэкIэ Тхьэм шIошъхъуныгъэ фысиI,
КъурIаныри сыныбэ илъ, цыфмэ ясIони зэрэгъэдэIонхи
сэшIэ, ау сызхэт шыIакIэри кыызгурымыIоу шытэп. Тхьэм
тигъэпсаумэ, орырэ сэрырэ тызэгурыIонэу сэгугъэ, зиусхъан.
Тиакъыли тикъулайи зэгольмэ, тшIэн тлэкIыштыр бэ, гумэ-
кIэу уиIэхэри кыызгурэIо, гухэлъэу уиIэхэр Тхьэм псынкIэ
кыпфишIыных...

Макъи-лъакъи ымыгъэIоу, зэрикIыгъэм фэдэу шыабэу
хэуцозэ, Ерыстэм аталыккыр хьакIэшым кыхъажьыгъ, кьэтIы-
сыжыгъэ кьодыеу, къумгъан-лэджэнын аIыгъэу, IэплъэкI
фыжххэр атэмашъхэмэ ядзэкIыгъэу, джэхэшъотет кIэлитIу
кыхъагъ. Ахэмэ ауж итхэу, Iэнэзехъэхэри кьэлъэгъуагъэх...

ХьакIэшым изакъоу пшы Марыхъу кызынэжкым, ефэнд
афэхъушт кIалэрдахэу, гүпсэфэу, Iэхъомбищ псыгъо кIыхъэхэмкIэ
пIастэм гуихымэ, сакъэу шыпсым хигъаозэ зэрэшхэщтыгъэр
ынэгү кыкIэуцожьыгъ. Iанэм пэсыфэ Iэ сэмэгур гомытым
фэдагъ, ыIуагъ пшы Марыхъу, кыгъэхъыгъэп, бахъсымэми
дигъэзыеу ешъуагъэп, макIэу ехъумпIэмэ ыгъэуцужьызэ, Iэгуб-
жъэм тIэкIуи кыринэжыгъ, кIапI-сапIи ригъэIуагъэп,
мэлэичым фэдэу шхагъэ. ЕтIани а сызыхэплъагъэр тхьагъэпцI,
Ерыстэм зэрэкIэу, зыми зэхыримыгъэхэу, «тызэгурыIошт»
кысиIуагъ. Мылькури лъэкIыри садэжъкIэ кыызэрикIырэр ащ
кыыригъэкIыгъ. Адэ сэ кыызгурымыIоу, сыдэуштэу сичылэ
ефэнды фэхъушт? Фай-фэмыеми, сIорэр зэришIэн фаер гурэIо...
ГошцIапIэ сыд шъуIо кыыриIолIэштыр? Ащи нэIуасэ фэсшIын
сIозэ, сIэкIэгупшыкIыгъ. КIо, хъугъэ, аужырэ пшIошIа тызэрэ-
зэIүкIэрэр, игъо тыфифэжын. Батыр... Ащ сыд икъэмыкIуакIэр,
мазэ хъугъэ сызтемыплъагъэр. Нысэ цыкIур зымафэ шыIагъ
ыIуагъ ГошцIапIэ, ежъыри тIэкIу шIэ къэс зарегъаштэ. Ары
пэпчъ е мыр аIуагъ, е ашIагъ ыIоу, зы гушыIэ кысиIожьрэп.

Ащ ыуж сьдэуштэу пхэнджэу уемыгупшысэн плъэкІына? СиІоф хэмылтыр ары кыыригъэкІырэр. Сэри, шыпкыэр пІоштмэ, санэІу зикІыгъэм шегъэжыагъэу, макІэ сыгу кыызэрэкІрэр. ГоштыапІэ ащ гулымытэу шытэп, кысІуифыхьэрэп, Іо кыыригъэкІынэу фаеп. Батыр нэмыІэмэ, шыуз нэкиппш жэбгъо цыкІур зигъотыгъэм шегъэжыагъэу, дунаим зыфэежъ шыІэп. Сабыир хъэм фэд, цыкІузэ гу чыІэ фэсІыгъэти, ежыри кыысфэчыІэу кьэтэджыгъ. Джы ащ ыгу фэбагъэ кыибгъэхъажын плъэкІыштэп... Ащ нахъ кыысфэшпыпкъ Иныху быт, шагудэт нахыжъэу сиІэр, кысІуплъэмэ, сыгу кыхыагъэр кьешІэ, зыгорэкІэ сигъэразэмэ, зэрэгущІорэр ынэгу кыкІэшчы. Сишыушхэр кызафыжым, ар жым зэрэзрихъэщтыгъэр! Сэ гуапэ сшыхъуныр хэгъэкІи, икІэрыкІэу сызэкІигъэблагъ. «Зэфэдэныгъ» еІо ефэнд тфэхъуштым. Шагудэт кІэлэжъэу тыгъуасэ сиІагъэм сэ зыфэзгъэдэн, сшыхъэ пэслытэн слъэкІыштэп. Ары пакІошгъ, ышІагъэри фэзгъэгъуштэп. Зэ моу осыр тегъэкІыжъ. Сишыхэр кыысетыжхъэба лІы кьабзэм. «Укыысшымыхъ — сыпшыхъащтэп» — джары кыыригъэкІырэр ышІагъэм. Тьдэ кыырихыгъэми, нэмыкІ шыушхэр зэригъэгъотыгъ. Ары нахъ, сэсиехэр кыыщэжыщтыгъэхэп. Ащыгъум пшыашъэри кьерэштэжъ, ежыри ышъхъэ еуфэхыгъэу лъэгонджэмышъхъэкІэ сапашъхъэ кьерэтІысхъ. Сипшылымэ алъэгъоу джар зишІэкІэ, фэзгъэгъункІи хъун, армырмэ, Хъымышъ згъэкІотэжъ зэхъум, пегъымбарым изекІуакІэу кыпчыщтыгъэхэр сэ кыызхэзгъэфэн слъэкІыштэп, мыхъун кыысашІэмэ, «мамыр» сіоу...

Бахъсымэу зэшъуагъэм пщы Марыху кыыгъэгумэкІыгъ, хъакІэщым кыкІи, шагушхор ээпичыгъахъу, шэщымкІэ кыиІукІырэ бырсырым ышъхъэ кыыригъэпхъотагъ, зырищи, кыызтеуцуагъ. Апэ ынэ кыпэшІофагъ Иныху быт ыпэ ит кІалэм ыпшъэ зэрэдаорэр. «Хэт сэІо ар зыпыухъэрэр? — пщым ынэ шІуцІэ цыкІухэр ыуцІыргъугъ. — Нэнау куапс ары, ыпи лъы кыырифыгъ...»

— КІо, ащ нахыбэрэ мы шагум укыідэхъагъэу сэмыгъэ-лъэгъужъ! — ежыр пІонэу зэкІэ зыІэ илыр, Иныху быт кІалэм техъупкІэщтыгъ. — ХытІум азфагу кыкІыгъ, ощ фэдэп зынэ кьагъаплъэрэр!

— Сьд кьэхъугъ, Иныху? — пщы Марыху ахэмыгушчыІэн ылъэкІыгъэп.

— Мыр цыфы хъуштэп, зиусхъан, — Иныху быт пщыр зелъэгъум, кыызкІэштэжыгъэу, шъхъашэ ышІэу уцугъэ. — Хъэйуан, хъэйуаным нахы нахъ дэй. Адырэр уцу пІомэ, мэуцу, уеомэ, макІо. Мыр цыф шІой.

— ЫшІагъэр сьд?

— Хьуштмэ, зиусхан, кьэсэмыгъау, сэ ащ сыфырикьушт, — джыри шагудэт нахьыжтым пщым шъхьащэ фишлыгъ. Нэнау куапсэ, ышъхьэ еуфэхыгъэу, ытамэхэмкIэ кIырыоу щытыгъ.

— Уитхьэ узэрэплъ, Иныху, — ыIуи, пщым зыдежагъэмкIэ ыгъэзагъ.

— Сьд, напэ зимыI, узпэтыр? ДэкI мы шагум! Зиусханым ыIуагъэр зэхэпхыгъа? Шэщым учIэсщэнышъ, зылъэгъурэм ыгъэшагъоу, пшъо тесхьшт!

— Иныху, сыольэу, Тхьэри осэгъэлыэу, кысфэгъэгъу, — Нэнау куапсэ лъэгонджэмышъхьэкIэ зыридзыхыгъ, шагудэт нахьыжтым ылъэкъуитIу IаплI арищэкIыгъ. — Сыщэлэфэ мыхъун сшагъэу, гушыIэ Iае сыжэ кыдэкIыгъэу цIыф зэхезгъэхьыынэп. Уфаеми сыукI, сшъо тех, пщы шагум сьдэмыф. Сьдэуштэу сыщыIэшт? ГукIэгъу кысфэшI, Иныху... ПIорэм лъэбэкъукIэ сьблэкIыжынэп...

Гы макъэм хэтэу лъэIо-убзэ гушыIэхэр кыпчъэу, гуIэ зэхъум, пщылI заулэу Иныху быт ыкIыб дэтмэ кыхаIукIэу рагъэжагъ:

— ПсэкIоды шгыу...

— Мош фэдизэу лъаIорэм фэгъэгъу, Иныху.

— ЦIыф зыукIыри, хъашхым, къагъэнэжы...

Иныху лъэгуанджэкIэ кIалэм ынэжгъ кIауи, кIыбыкIэ тыридзагъ, техъупкIагъ:

— KIо, шэщым чъэкIэ кIуи, уизакъоу козынэр кьитхъу, шымэ кIэутэн гъушъэ афэшI... KIэлэ хьем егуао ыIуи, мыш нахъ мыхъурэм, типщ ынапэ тырихыгъ, адырэм ышъхьэ хыригъэхьажыгъ...

— Ащ фэдиз кыкIыштми сшагъэп, Иныху, кысфэгъэгъу, тхъауегъэпсэу... — Нэнау куапсэ Iэб-лъэбкIэ кызыщыцыхъужыи, хъэ штагъэм фэдэу кызэплъэкIыжымэ ыIупэ телъ лъыр IэгъуапэмкIэ IуилъэкIыкIызэ, шэщымкIэ кIиIагъ.

— МэшIохъ мышц ришлагъэр типщ есIуагъэмэ, сьд ришIэнкIэ шъугугъэщтыгъэ? — Иныху быт мытхьытхъэу ыкIыб дэтмэ зафигъэзагъ. — Сэ ащ есшагъэ щыIэп, ыпэ лъы кысфыгъ ныIэп, ау пщы Марыху ышъо тыримыхыми, ыпсэ Iуихыни. МэшIохъ зэрэхъажыгъэр шъхьакIо щэхъушъ, ынапIэхэр Iэтыгъэу кытэплъыжын ылъэкIрэп... Джэголъэжъ... ШъукIу, шъори шъушымытэу, шъуиIофмэ ауж шъуихъажъ... Модэ, пщэрыхъакIомэ пхъэр аухы... ШыгъуитIоу къащэжыгъэр шыцIэнтхъумкIэ джыри зэ шъулъэкIых, ашъо сыгу рихьырэп, жьыутэхыхэу шъушыI...

Ашъхьэхэр рауфэхы, пщылIыхэр шъхьадж икъуапэкIэ зэбгырычъыжыгъэх. Иныху быт, щыбылыктым кычыIэплты

пIonэу, шагум нэ чанкIэ зыщиплѣыхыи, шэщымкIэ ежѣжыыгъ. Пщы Марыхѣуи гѣуанэм кѣйдэплѣу, аIорэр зэхимыхѣу псыунэм итыгѣэти, пщылIыхэри Иныхѣуи зызэбгырэкIыжыхэм, хѣакIэщымкIэ ежѣжыыгъ, ишагудэт нахыжѣ фѣразѣу, нэшIу нэплѣэгѣур шэщымкIэ ыдзыгъ, ардэдэм ышѣхѣ кѣоэгѣ гулѣы-тэм Иныхѣу быт кIэлѣыгѣэджагъ.

— Сыодэлѣу, зиусхѣан,— сѣд риIуагѣэми ыгѣэцэкIэным фѣхѣазырѣу, пщым ыпашѣхѣ Иныхѣу кѣиуцагъ.

— ПытIахѣу джыри зэрэшѣIа?

— Хѣау, зиусхѣан, бэшIагѣэ зыкIожыыгѣэр, уфаемѣ...

— Зыгорѣ сыгу кѣэкIыжыыгѣэти, сеупчIы сшIоиыгѣуагъ. KIo, хѣугѣэ, ащ пай моц нэс бгѣэкIonха?

— Мышѣэфмѣэ, зиусхѣан, узфѣягѣэр сѣ кѣыосIonкIи хѣун.

— Моу джыдэдэм сшѣхѣ кѣеуагъ ныIэп,— пщы Марыхѣу кѣежѣжыыгѣахѣу зѣуцокIыжыыгъ.— Ос зыщесрэм лѣэуж шѣIэ, шыушхэр кѣзыфыжыыгѣэм илѣэуж рыплѣэнѣу ыгу кѣэкIы-гѣэмѣ сIуагѣэ.

— ПытIахѣу лIы нэжгѣур, зиусхѣан. Шы лѣэужхэр шы хѣуштыгѣэх. АбдзахэкIэ кѣикIырѣ гѣогу хѣутыгѣэм зы шыур техѣажыыгъ.

— Ари! — ышѣхѣ ыгѣэсыси, хафѣу IушхыпцIыкIыгъ пщы Марыхѣу, кIэкIэу зыкѣызэригѣээкIи, хѣакIэшымкIэ ежѣжыыгъ, сѣ кѣызэрэсшIомышIэу МэшIохѣ зэкIonцIылѣ, зэриIожыыгъ. Шы зэрэзэригѣэгѣотыгѣэм тезгѣэфагъ, Kѣунчыкѣопщыри Ерыстэм аталыкѣыри зэрегуцафэхэри шѣыпкѣэн фай, лIэкѣо Iуш тхѣагѣэпцI горэм, Io хѣмылѣу, кѣыхэкIыгѣэшт. Абдзахэмѣ ахѣхѣажыыгѣэмѣ, ащкIэ кѣикIыштыгѣэп, шы лѣэужхэр зѣрафы-щтыр кѣыридзи, игѣогу зѣблихѣугѣэшт. ЛѣэпцIэ дэдэмѣ кѣахэкIы-гѣэри гѣуащэрэп. Нѣнау куапсѣ ышIагѣэри сѣ сшIэрэп, ау делагѣэ горѣ IэкIэшIагъ е IэкIэлѣуагъ, етIанѣ, зэрѣфамыгѣэгѣуштыр зешIэм, делэм ихабзэр убзэн зѣраIоу, Иныхѣу ыпашѣхѣ лѣэгон-джѣмышѣхѣэкIэ итIысхѣажыыгъ...

XIII

Kѣамтыкухѣаблѣ МэшIохѣ кѣызикIыжыыгѣэм ыуж мѣфѣ заулѣ тешIэжыыгъ. Бжыхѣ ошIу фабѣми зыкѣызѣблихѣугъ, хѣотыр зэрихѣу чѣщ-зымафэм кѣесыгъ. Джы окѣ-жыыкѣ, фабѣ, осыр мѣкIэ-макIэу мѣжѣужыы. Загѣори, джырымѣ осыр текIыжыыба зыщипорэм, уашѣом ынѣгу нѣгѣуцу кѣешIышѣ, чѣщрѣ ос шѣэбѣ тIэкIу кѣесы. Кѣэшѣхѣжыыгѣэ бжыхѣ уцым шыгѣуитIур мафѣрѣ МэшIохѣ щигѣэхѣуштыгъ шѣхѣаем, шы кѣэрѣ шѣхѣ псыгѣо псынкIэхѣу Kѣамытыкухѣаблѣ кѣырищы-

гъэхэр ыгъэхунхэу амал илэжьэп, осым зэкIэ чIиухумагъ. Шыпккъэ, Iус шыкIэрэп. ГъэшIэн илъэсхэм къахахыгъэу, адыгэмэ шэн дэгъухэр ахэль: кIымафэм ябылымхэр фагъэхъа-зырхэ зыхъукIэ, мэзым хэс псэушъхъэхэм апае, уц зыхъурэ шъыхъэхэр, мэз пчэнхэр, тхъакIумкIыхъэхэр Iусынчъэу къэмынэнхэм, кIымафэм хэмылIыхъанхэм пае мэкъуоныгъом хъотыр анэ кыкIихэу, лIы Iушхэр мэкъу еох, агъэгъу, аулэ-гужьы, Iатэ ашIыхэшъ, мэз гъэхъунэмэ арагъэуцох. Псэушъ-хъэхэр ахэмэ къякIухэшъ, мэкъу Iатэмэ къакIатхызэ загъэш-хэкIы. МэшIохы псыхъом зэпырэкIышъ, мэз гъэхъунэм ит IэтитIумэ чэзыу-чэзыу мэкъур къакIетхы, кIапсэкIэ кызэкIо-цIепхэшъ, шы къэрэ шъхъэ псыгъомэ къафехы. Къамыты-кухъаблэ кызекIыжым, кыкIэлъыкIогъэ мафэм Шырыху хъаджрэтым ипсэупIэгъэ чIыунэшхом кIуи, зэнтхъ дзыо зэпедзэкIи, цэгынхэри, техъон фаби кыришыгъ. Мэкъум дыридзэкIызэ, зэнтхъкIэ мафэ къэс шымэ алоупхъухъэ.

Джы ыIитIу ышъхъэ кIэлъэу, уц гъугъэ шъабэр иошэкурэу гупсэфэу шыльт, чыхIэн фабэу Шырыху хъаджрэтым ипсэупIэ кырихыжыгъэр ыбг кыблэкIэу техъуагъ, загъорэ ТыгъанэкIэ, лэпс шыуаныр зэлэзышIэрэмкIэ, нэшIу нэплъэгъур едзы, шы къэритIуми афыреплъэкIы. Шы заулэу кIэлэ шыкIыгъэмэ яшэш чIэтыгъэмэ ахэплъыхы, митIур къахихыгъ. Ежъ ие хъугъэр, сэмэгумкIэ нахъ лъэгаIоу шытыр, адырэмэ къахигъэ-щыгъ, ыпэ тхышэкIэ зэрэадыгэш шыпккъэр ыгъэунэфыгъ. Зы шы нахъ темысыгъэм шы дэгъур ышIэрэп. Ерыстэм ихъатыркIэ МэшIохъ зы шэп, шитIоп зэшэсыгъэр, дэгъури дэири зэхифы хъугъэ.

МэшIохъ иш къэпырхъагъ. Джары, ыIуагъ, шышIур зэщымэ, пырхъал зыкIаIуагъэр. Мэфэ заулэм зэтетыгъэшъ, улэу шIоигъу. Адырэмэ кыкIахэсхыгъэр тхыуалэти ары. Ар зишэныр шы пхъашэ мэхъу, иIорен Ерыстэм... Модырэ шы къэрэ цIыкIури дэеп, Iасэ, IорышI, Тыгъанэ къекIушт. Мыхэр зырызэу тилэдэжьэу Чэчэ псыхъо тыкызекIыжым, синьбджэ-гъухэр къеблэгъэных сшIошIыгъ, ау Зэтырах сышIокIыгъэп, зэ сыкызэрэкIуагъэр, ыIуагъ, Тхъэм дахэкIэ блэгъэкI, пчыхъэ зэгъокI горэ кыхэтхынышъ, тыкыкъокIышт... Пщы Марыху ишыушхэр зэрестыжыгъэри дэгъоу сшIагъэ. Ащ ыуж Тыгъанэ хэсшIыкIэу ыгу нахъ псэфыгъэ...

ТыгъанэкIэ кыдэхъугъэ насыпым кIэгущIоу, МэшIохъ ынэ шIуцIэ инхэр къэлыдыгъэх, хъопсэ-зэхэшIэ лъэшэу ишъуз Iуплъэзэ кыфыдэчъэягъэм пкъынэ-лынэр кыгъэфэбагъ, ежъ-ежырэу зэхъопсэжъзэ, зэриложыгъ: «Iэн-куныр кытекIоу, хъэшI-къошIи хэмылъэу, идэхагъи рымыпэгэжьэу шъуз пIэлъэ-

шагаъ Тхэм кыситыгъ. КІэлэ такыр сыхуъгъэу пшы Марыху зэ ыгу еІэжыгъгъэу кыІоу зэхэсхыгагъ: «Цуакъэр зэжъмэ, дунаир быхукІэ сьд ишІуагъ». Цокъэ зэжъмрэ дунаишхомрэ сыда зэрэзлытыгъэхэр сІуи, бэрэ сшъхъэ зепезгъэкІэу сегупшысэгъагъ. Джы шъхъэгъусэ сІэ зэхъм, кызгурыІуагъ ныІэп зыфиІогъагъэр. Цокъэ зэжъурэ шъуз бзаджэрэ аІо. Ышъхъэ кыримыхыпэу ГошлъапІэ ибзэджагъ зыгъэтхъаусхэгъагъэр. Тэ Тхэм зэредгъэжъагъэу кІытигъэшынкІэ сельэІу. Тхъагъоба моуштэу, Іуи шІи тазфагу имыльэу тигъашІэ зэдэтхымэ. ШъузышІу зІІэр ыгу шІу зэпытэу дунаим тет. Муары, Ерыстэм ягуащэ илІ фишІэштыр ымышІэу кыдекІокІы, ежъыри матэр кІэдзагъэу мѣпсэу зыфалорѣм фѣд, ышІѣрѣм кІэзыгъѣ фишІырѣп... Тыгъани иІокІѣ-шІыкІѣхѣр Ерыстѣм ягуащѣ зыгорѣуштѣу фѣсѣгъадѣ...»

— МѣлакІѣ улѣгъѣн фѣе, МѣшІохъ, бѣщѣрэ узѣзгъѣжагъ, кысфѣгъѣгу, мары, къѣхъу пѣт,— машІом зѣкІыгъѣпльыхъгъѣ нѣгур Тыгъанѣ лІымкІѣ кыгъѣзагъ, кыІугушІуагъ.— Мызыгъѣгум лѣпсым сегугъыгъ, хѣубѣн дѣгъухѣр Зѣтырах кысфихыгъѣх.

— Сѣри ахѣмѣ сягупшысѣштыгъ, ори Зѣтырах ыцІѣ кѣпІуагъѣмѣ, тІуми тинѣшгъѣ-уашгъѣ къихъагъѣхѣшгъ, пчыхъашгъхъѣ кыкъѣокІынхѣкІи мѣхъу,— МѣшІохъ чыхІѣныр ыІѣакъѣомѣ атыридзи, лѣѣпсынкІѣу къѣтѣджыгъ, шъузым кІѣрыхъи, ыкІыбыкІѣ ІаплІ ришѣкІыгъ.

— Зѣ уцѣ, МѣшІохъ, жъѣокум тыпѣбгъѣфѣнышгъ, ори сѣри тыбгъѣунѣхъушт,— шъѣбѣу кызѣриІокІыгъ шъузым.

— Ар Тхѣм ерѣмьд,— Тыгъанѣ ытІупшыжъи, шыхѣмкІѣ реплѣѣкІыгъ.— Шхѣжъыхѣрѣп, псыфалІѣ лѣгъѣнхѣ фѣе.— Шѣлѣэр ышти, гъѣчІѣгъ унѣм чІѣкІыгъ, псы шѣлѣѣ къыхъи, зѣриІыгъѣу шым фишѣигъ. Къуарх-къуарх ригъаІоу, тырахъыжъыштым фѣдѣу, шыр псы ешгуагъ. Адырѣми гуІѣу ышгъхъѣ кышѣигъ.— Ягунахъ къѣсхъы пѣтыгъ, псым ишІуагъѣкІѣ зѣгоутыштыгъѣх,— ыІуагъ МѣшІохъ. Джыри гъѣчІѣгъ унѣм чІѣкІыгъѣу, чъѣкІѣ кыгъѣзѣжъыгъ, псы шѣлѣэр мѣшІѣ пашгъхѣм кыыригъѣуцуи, Тыгъанѣ кыыриІуагъ: — Уиш ѣ псы егъашгу. Макъѣ горѣхѣр кысѣІугъ, сенѣгуе Батырырѣ Зѣтырахрѣ къѣсыгъѣхѣкІѣ,— гузѣжъѣогъукІѣ къѣамѣмрѣ шхонкІѣкІитІумрѣ зыгуиІъхъи, паІѣри зышилъи, хъѣкІѣми пыими, цІыф гъѣѣщѣагъѣми ымышІѣу, псы зѣпырыкІ макъѣ кыздиІукІырѣмкІѣ кІиІагъ. Цызашъѣом рыІѣрѣм фѣдѣу сѣкъѣу лъѣбѣкъухѣр ыдзызѣ, гъѣчІѣгъ чІѣкІыпІѣм зынѣсым, кызѣтеуцуи, МѣшІохъ зипльыхъагъ, дѣІуагъѣ. Зыгорѣ мыжъѣом шыцІалъи зѣрѣтефагъѣр зѣхихыгъ. Ардѣѣми лІы мѣкъѣ шъѣбѣ къѣІугъ:

— Янэ сыкьеу, тыкЮээ тызэхафэ тыхьугь...

ХьампЮэу зиши, мыжьобгьу цакЮэ МэшЮхь кьоплгыгь. Лы шьой-цые горэ, Гэпс-лэпс хьазырэу, ГэблэбькЮэ кьэтэджьыжыгь, зыпытхыпкЮхьажы, зиплгыхьагь, псы нэпкыым дэки, гьогумкЮэ мыкЮу, кьушхьхэ лэапсэм зыритыгь.

«Ари сэщ фэдэ егъэзыгъэ горэн фый, зегъэнэгъуаджэ,— ыЮагь.— Хэт шьуЮа зызышидзыерэр, тыди кЮора? Инасып гьочЮгъым кьызэрэчЮыхьагъэр, шыхьат лые сищыкЮагъэп...»

Лы нэгъуаджэр емылэгъужыфэ МэшЮхь нэплээгъукЮэ ыгъэкЮтэжыгъэр Мышгэкъо Уцужыкьу арыгъэ. Ыныбэ еожьэу, ыкЮучЮэ кьызэрэщыкЮэрэр тЮэкЮу шЮэ кьэс зэхышЮэ-щтыгъэми, кьамтыкьохьэблэ кЮэлэ щыкЮыгъэмэ кьазэрЮэ-пыкЮыжыгъэр шЮгушЮагъоу, икЮэрыкЮэу дунаим кьытехьожыгъэу зилытэжьзэ, ыгу ымыгъэкЮдэу елэкЮоныщтыгъ...

МэшЮхь гьочЮгъым кьычЮэхьажыгь, мыжъо дэпкыым кЮыбыкЮэ зыригъэкЮыгъэу гупшысэу щтызэ, псы макъэ кьелугь, ытхьакЮмэхэр кЮигъэзыкЮи, дэЮагъэ. ШьуитЮу псым зэпырыкЮыгь. «Сыдэу нычхьапэ кЮопЮэ шыпкьэ тыкьашЮыгь,— ыЮомэ, ыгукЮэ гьумытЮымызэ, чЮэкЮпЮэмкЮэ джыри ежьагъэу, шыухэр псым кьызэрикЮыжхьэрэр зэхихыгь, гьумытЮымыгъэ: — Тызэжэхэрэр кьэлъагъорэп, тызыфэмыехэм тыкьаухьаджыхьэ...»

Такыкь заулэ нахь тешЮагъэп хьулгъыгъэ мэкъэ тЮупшыгъэхэр Тыгъанэ ытхьакЮмэ кьызеЮохэм. Ахэмэ ауж бзылгъыгъэ щхы макъи, мылгъэш дэдэу, зэхихыгь. Ащыгъум, Юо хэмылгъэу Мыщынэкъохэр кьэсыгъэх, ыЮагь Тыгъанэ, етЮанэ кьызкЮэ-щтэжыгъэу, ыгукЮэ ыЮагъэр зыгорэм зэхихыгь шЮошЮэу зыфэгубжыжыгь: «Тхьа кьысауи, Колэс ылгъэкьуацЮэ сыдым сыгу кьыгъэкЮыжыгъа,— ыЮагь,— ЧэтэрыкЮох нахь, Мыщынэкъо Юоф яЮэп, сымышЮахэу сыжэ кьыдэлгъэтынышгь, бэлыхьэ горэм сыхэфэшт...»

ГьочЮгъэ унэ чЮэхьагъум кьызэсхэм, кЮэлитЮм Зэтырах апэ кьырагъэшгыгь.

— Тыгъан! — Зэтырах ынэ ежъэшъо кьипшыхэр кьэнэфых, ЮупшЮэ зэпырыгъэзагъэм фэдэхэр ытхьакЮмэмэ анэсыжы, адыгэ пЮео шхьонтЮэ лгъагэ шхьарыс, кЮэкЮо фыжкыым хьазыр Юупэфхэр кьыдэщы, ылитЮу кьэщэигъэу бысымгъуащэмкЮэ кьелгъэкЮоны. Тыгъани пэгъочыгь. ЮаплЮ фабэ зэращэкЮыгь, зэЮугушЮохэу зэЮуплгъагъэх, етЮани ЮаплЮ зэращэкЮыгь. МэшЮхьырэ Батырырэ Юупэщх ЮугушЮукЮыр аЮупшЮакЮэмэ ательэу, яшгъхэгъусэмэ хьопсэ нэшЮукЮэ кьяплгыхьэшгь, гьочЮгъэ унэ кьыхьагъум дэжэ щызэготых. Тыгъанэ иш ыпашгъхэ ригъэу-цогъэ псы шалгъэр ришгъугъахэу, кьыгот шыри зэригъусэу, хьурэр кьагурэЮо пЮонэу бзылгъыгъэхэмкЮэ ашгъхэхэр кьагъэ-

загь. Мэшлохь иш ышгъхьэ ыутхыпкИи, хэпырхъыкИыгъ. Ащ бзыльфыгъэхэр зэригъэплъэкИыгъэх, хуьльфыгъэмэ зыкъаригъэшIэжыыгъ. Тыгъанэ джы ылъэгъугъ ныIэп илI IутIэн Iальмэкъыр пIэкIор лъапсэм зэрэригъэуцорэр, псынкIэу БатыркIэ зигъээзжыыгъ, ыIэпэ къэщэигъэ ыубыти, шъхьащэ фишIыгъ.

— Тхам пай, Батыр, моу пIэм шъухэтIысхь, джыдэдэм Iанэр хьазыр къэхъушт, — Тыгъанэ гуIэнкIэ Iанэр кышштагъ, Iенашъхьэм ыIэгущыо ригъачъи, пIэкIорым пэблагъэу ыгъэуцугъ.

— МашIо зиIэм пшыпIэ иI, — Батыр мытIысэу, мэшIуашъхьэм кIэрыхьагъ, ыIэхэр ригъэугъэх. — Непэ фэбэ хьазырыгъ шъхьаем, пчыхьэм къэучыIэу къыригъэжъагъ. СIэхэр чъыIэ лIагъэх.

— КIымафэм машIор IэшIу ешIы, — ыIуагъ Зэтырах, уц гъугъэ пIэкIорым хэтIысхьээ. Палор зыщыхыгъ, ышъхьэ ыутхыпкИи, шъхьац пIокIэ сырыфыр ыгъэутысагъ. — Тэ шъукъытажэщтыгъэмэ сшIэрэп нахь, шъуиIани хьазыр.

— Ары пIоми хъушт, Зэтрах, — лэпс лагъэхэр Iанэм кытыригъэуцозэ, шхыпэ макIэр Тыгъанэ кыдзыгъ. — ТитIуи шъуигугъу тшIыгъэти, нычхьапэ къэкIонхэкIэ сенэгуге, ыIогъагъ Мэшлохь... Тибжыхьэ кIасэ гъатхэм фэдагъэти, тыгъэм инэбзыймэ тхьупс кыптыракIэрэм фэдагъ. Джы ос къеси, чъыIэ кызэхъум, мыхъуми тигъэфэбэн сIуи, лэпс стыр сшIыгъэ. О хэубэнэу кысыфэхьыгъагъэхэри хэслъхьагъ, Зэтырах, тхьауегъэпсэу, лэпсыр IэшIу къашIыгъ.

— Ыы, дэгъоу сыгу къэбгъэкIыжыыгъ, — кызыщылъэтыгъ Зэтырах, — тэ шыIа Iальмэкъыр, Батыр?

— Мэшлохь сIыхыгъагъ, — зиплъыхьагъ Батыр.

— Джары, уабгъукIэ шыт, — Iапэ ышIыгъ Мэшлохь.

IутIэн Iальмэкъым Зэтырахсэе плъыжъ чIыпцIэ кыдихыгъ, IитIукIэ ыбгъэ кIиубыти, Тыгъанэ еджагъ:

— Зэ хъугъэ шъгу, Iанэм ыуж икI, къухьэ тыхъажыштэп... Моу зэсэгъэгъапш, — саер ыгупэкIи ыкIыбыкIи рихьылIэзэ, фэшIу хъуштмэ еплъыгъ. — Мыр пфэзыдыгъэр орэшIи!

— Орыба, — саер ыбгъэ кIиубыти, зыдэплъыхыжыыгъ Тыгъанэ, гушIопсэу Зэтырах Iуплъагъ. — ДакIи бзакIи зэрэпшIэрэм сыщыгъуаз...

— Хьау, сэрэп, Тыгъан, Батыр ары. Дэн IофымкIэ сыкыыдигъэплъыжърэп.

— Батыр... — Тыгъанэ Iэн-кун къэхъугъ, ынэгущъхьэмэ къахихыгъ, — сэ ащ фэдиз уахътэ кыстегъэкIуадэ хъуна... Ау шытми, тхьауегъэпсэу, Тхьэр разэ кыпфэхъу.

— Сэ мы бзыльфыгъэ палор пфэсыдыгъ, — адыгэ тхыпхьэхэр дышгъэ-тыжын IуданэкIэ зыхэхъыкIыгъэ пэIо хъураер зэпэ-

лыдыжэу Тыгъанэ ышгъэшыгу Зэтырах ригъэтIысхьагъ.— Мы цокъэ плъыжъ шъэбитIури адырэмэ ягъус.— Джыри зэ Iальмэкъым дэIаби, тыжын къэмэ кIэракIэ къыдихыгъ. Ар Батыр фищэигъ. Тыжын къамэр Батыр ыIэгущомэ арилъхьы, МэшIохъ зыфигъэзагъ:

— Зын къыльфыгъэ пстэури зэшэп, сишъэогъу, орырэ сэрырэ ныкIи тыкIи тIлоф зэхэмылми, тигупшысэкIэ, тыгухэмкIэ, тидунэе тетыкIэкIэ тызэш. Ащ ишыхъатэу мы къамэр сIых.

— БащэкIэ шъугумэкIыгъ,— МэшIохьы IитIукIэ къэIаби, тыжын къамэр ыIэгущомэ арилъхьагъ, ылупэ рихьылIи, ебэугъ.— Тызэш оIошъ, сэри сшъхьэкIи сыгукIи сэштэ, тызэш. СыщэIэфэ уигуапэ хъуштым сылтыхъоу, шъыпкъэныгъэ къыпфысиIэу сыуигъусэн, уицыхъэ къыстегъэлъ, Батыр.

— Ори уицыхъэ къыстегъэлъ. СигушыIэ сызепцIыжырэм, сыцIыфкIэ сарэмылтытэжъ,— ыгу къыдеIэу къыIуагъ Батыр.

Унэгъо ныбжыкIитIур пхъэмбгъу зэхэпцэгъэ Iанэм къетIысэкIыгъ. Батыр ишъхьэгъусэ Iуплтыхьы, IущхьыпцIагъ, IальмэкъымкIэ шъхъэ ышIыгъ.

— Iальмэкъым джыри зыгорэ къинэгъэн фай...

Зэтырах зэIэбэкIи, къошын инкIае Iанэм къытыригъэу-цуагъ.

— Iэгубжъэхэр къаштэ, Тыгъан, мыр сэнэ IэшIу. МэшIохьрэ орырэ шъуинасып кIыхъэ хъунэу сэнабжъэмэ тяхъохъушт...

НыбжыкIэхэр зэфэлъэIуагъэх, шIу шэху къадэмышъоу дунаим тетынхуэ хъохъубжъэ къэзыIуагъэ пэпчъ, макIэми бэми ижабзэ къызэрихъэу къыIуагъ. Тыгъанэ ыжэ Iузыгъэу, Зэтырах Iуплтыхъэу шысыгъ, зыумэхъыгъэ гушыIэхэр ышгъхъэ шычэрэгъуштыгъэх: «КIэр къэкIо, жъыр мэкIожьы. Ар цIыф гъашIэм хабзэу хэлъ. Тижъымэ гъашIэм къыхахыгъэ акъылыр, гупшысэр, шIур, дэгъур, дахэр тэ къытхэгошагъ. Ахэмэ дэир, бзэджагъэр, хылагъэр, къэрарынчъагъэр аголъэу къадэкIо. Тэ Тхъэм акъыл къызкIытитыгъэр шIумрэ емрэ, псапэмрэ гунахымрэ зэтетфынхуэ ары... Тигугъэ инэу, тидунай лъапIэу Тхъэм тыкъигъэхъугъ. Тэгугъэфэ тыщыI. Тэ тпсэ лъапIэ къэзышIырэр шIу тшIэнэу, дэгъум, дахэм тыфэлэжьэнэу тыкъызэрэхъугъэр ары...»

Тыгъанэ ыIэгущо Зэтырах ыIэ кIыIу сакъэу тырилъхьагъ, нэллэгъу фабэкIэ Iуплтыхъэзэ, еупчIыгъ:

— ГушыIэ зэгъэфагъэу къапIохэрэр тэ къипхыра, Зэтырах? Бзыур IупэкIэ къзоубыты. СыодэIу зэпытыгъэми, сезэщырэп. Сэ насыпэу къыздэхъугъэм сыкIэгущIу, Тхъам чэщи мафи сельэIу цIыф бзаджэ иягъэ къытэмыкIынэу. КъыздигъэхъугъэмкIэ Тхъам сыфэраз, аутIани гугъу симыIэу шытэп. ЦIыфмэ

афэдэу МэшІохьрэ сэрырэ тызэрэгъотыгъэп, шъэфыкІэ, гъэбылтыгъэкІэ, тыгъукІэ насып зыфэтшыжыгъ...

— Тыгъан, ахэр зэкІэ сэ кыызгурэІо. Адыгэмэ аІо: «ГушыІэ дахэм гугъур пшегъэгъупшэ». СэшІэ МэшІохьи ори насып жугъотыгъэми, гугъу шъуимыІэу шъузэрэщымыІэр. Сипщ Іушы, игубж кІэжъукІыжмэ, гурыІон сшІошІы ащ фэдэ лъэбэкъу шъозгъэшІыгъэр. Сэ сыфай гушыІэкІэ нэмыІэми шъузгъэгумэкІрэр шъутесхыным, къэсІоштми кыызэрэсІоштми сеягупшысагъ. А зы гушыІэр бэрэ пІомэ, мэ щэу. Цыфмэ ажэ дэмыл гушыІэ къэсІуагъэп, ау сыгу кышъуфилтыр сыжэ кыызэрхыгъу кыызэгъафагъэти, угу кынэсыгъ. Ар сигуапэ.

— МэшІохьи зи есымыІо зыхъукІэ, гупшысэм зэлъештэ. Ари, сшІагъэр лыгъэ ыІоу, ыбгъэ зэремыожьрэр сэлъэгъу.

— Гупшысэр акъылым кыльтфыгъ, Тыгъан. Ар дэгъу, акъыл зиІэр гупшысэнэу Тхьам кыгъэхъугъ,— ыгъэгупсэф шІоигъоу Зэтырах ыІэ Тыгъанэ ыІэгущы фабэ чІихыжьи, ытамэ Іэ щифагъ.— Ащ пае лІым уІумыдыс, лыягъэу уІумыупчІыхъ...

— Ей, сыда шъхъафы зышъушыгъэу, кІушъы-сышъы зыкІежъугъаІорэр? — Батыр ышъхъэ кыІэти, нэшх-гушхэу бзылфыгъэхэмкІэ зыкыгъэзагъ.— Зэтырах, а кІалэу тадэж къэкІогагъэм сыда ыцІэр?

— Пэрыт...

— Ары шъуу, сщэгъупшэжэ зэпыт. Чыунэм сычІэсыфэ, а зыр ары шыкІыгъэ купым цІыфыгъэ горэ зынэ кІэлъэу ахэтыгъэр. ЧэтылІэм зыдихыгъэ псычэтым фэдэу Пэрыт зэрэмыхъугъэр сигуапэ.

— Зэтырах къэбар кыфэзыхы шапсыгъэмэ ахэхъажыгъэр сыдэуштэу мыдырэмэ ахэтыни? — ыгъэшІагъоу къэупчІагъ МэшІохь.

— Кыгъээзэжыгъагъэмэ?

— Ар Іоф шъхъаф. Ащыгъум зигъусэмэ афэдэ хъуштыгъэ.

— Хъау, ар адырэ емынэмэ афэдагъэп.

— Узышхышт пстэури емын, Батыр,— къезэгъыгъэп МэшІохь.

— Анахъ мэхъаджэу ахэмэ ахэтыгъэр кІэлэ пшэрышхор ары,— кхэхэгущыІагъ Зэтырах.— Чыунэм кычІэкІыжыгъэу сызэльэгъум, ар кыызэрэсэпльыштыгъэр!

— Ащ фэдэ цІыф шІойхэр псаоу къэтэдджыжыгъэхэмэ, шъхъас афэсымышІэу джыри сыукІынхи,— ишгыпкъэу кыІуагъ МэшІохь.

— Баш, сишъзогъу, фыкъогахэм гукъанэ фашІыжырэп,— ІэутІэ ышІыгъ Батыр, ынэжгъ зэхигъэхъагъ.— Сенэгъе ори жъалымагъэхэр кыпхафэкІэ, ы, Тыгъан, сыдэу пІорэ о? Загъорэ угу хегъэкІмэ, къаІо, сэ сыкыфырикъушт.

— Тхьауегьэпсэу, Батыр,— ыгу кыде!эу щыгъэ Тыгъанэ.— Джырэк!э дэгъу дэд, кыизэ!ахъэ хъумэ, мэкъэнчъэ усш!ынэп...

Батыр сэнэ !эгубжъэр кы!эти, бзыльфыгъэмэ аригъэутэкл! ш!оигъоу зыщезъным, Мэш!охъи къэтэджынэу ежъагъ, ау ыльэкъо джабгъоу кл!дзыгъэм Батыр елъэпауи, сэнабжъэр рик!утыгъ, Тыгъанэ жэхафэ пэтыгъ, пхъэмбгъу !анэм тебани, ерагъэу къэуцужьыгъ, ышъо кыхыхэху Мэш!охъ кыфызэплъэк!ыгъ:

— Ащ фэдэ сэмэркъэу аш!ырэп, сикъош... сырыкъэеу джы нэс къэсымы!уагъэми, пщы Марыхъу сырыкъу, шъхъэк!афэ гори кыстепфэ...

— Зэ, зэ, зэ,— ынэ ежъэшъо кыичъхэр плъызуу ыуц!ыргъузэ, Зэтырах къэтэджыгъ.— К!ышъом телъыр нафэ, гум илъыр шъэфы, Батыр. Зыбгъэпщы пш!оигъу, ара?

— Зэтырах, зэ моу сэ къэсэгъа!у,— Мэш!охъ к!ыфы къэхъу-гъэу Батыр блогъэу къек!олагъ. Бгъэр лъагъу, !элджэнэ пытэхэр ыпкъ гомызэгъэху, пшгъэмрэ шъхъэмрэ зэхэк!эжыгъэу ыпашъхъэ итым Батыр ц!ык!у ехъул!эу кыдэплъыыгъ, гуштэ т!эк!уи ригъэш!ыгъ.— Батыр, кысфэгъэгъу. Тхъэм ыц!эк!э тхъэ сэлэ, о уиежъэгъурэ сикъэтэджыгъорэ зэтефи, слъакъо укьелъэпэуагъ нахъ, ащ фэдэ делэгъэ сэмэркъэухэр сш!ы сихабзэп...

— Ашъыу, плъапэ кык!эудзыгъэуи сэш!ы, сыда ащ хэлъыр? — гушы!эр Мэш!охъ !эк!ыхыжыгъ Зэтырах.— Мыр шъо шъуш!эрэп нахъ, боу шъэбэшъо комэжъ. Зэмк!э ышъхъэ утет!ысхъагъэми, гушы!э кыуи!ощтэп, загъорэ клэнк!э занэм кыыригъэк!ынышъ, кыпщыхъашт... Ау арэп сэ згъэш!агъорэр, ыжэ кыдэк!ыгъэ гушы!эр ары. Пщы унагъо укыызэрик!ыгъэр пщыгъупшэрэп, ара, Батыр? Ащыгъум джы нэс п!уагъи пш!агъи хъаулыеба, ы?

— Хъугъэ шъыу, щыгъэтыжъ,— ук!ытэжыгъэу Батыр ышъхъэ риуфэхыгъ,— кыс!эк!э!уагъ.

— Ара? Угу имыльыгъэмэ, къэп!ощтыгъэп,— зэк!ак!ощтыгъэп Зэтырах.— Сипщи сигуащи зымыш!эрэ мыщ шысэп. О ахэр джы ябгъэш!эжы пш!оигъомэ, класэ уфэхъугъ.

— Сэ !ощтыгъэр, Зэтырах,— мэкъэ штэгъэ псыгъок!э къахи!уагъ Тыгъанэ,— Батыр тэ тшыщмэ, тэш фэдэ хъужыгъэу ары...

— Тыгъан! — мэкъэ !этыгъэ лъэшык!э кыитехъупк!агъ Мэш!охъ.— Щыгъэт! Къап!орэм егупшыс!

— Ее, джы слъэгъурэр нахъыежъ,— Мэш!охъ ипхъэшагъэ Зэтырах ыжэ кы!уигъэзыгъ, Тыгъанэ кык!игъэпк!ыгъ.— Шъо, л!ит!ум, пчыхъашъхъэ делэ шъухъугъэмэ, къашъу!о... Хъауми хъашъурэлэу кышъоцэкъагъа? Моу, слъэгъу пэтзэ, зэк!эми шъут!ыс. Шъут!ыс с!уагъэ!

— Ольэгъуа, шъуз пхъэшэ цыкIу зэрэсIэр,— сэмэркъэу зыригъэшIызэ, Батыр шъэогъум ытамэ теуIуи, къебгъукIуагъ, щэоплаозэ, ичIыпIэ итIысхъажыгъ, МэшIохы ащ ыуж итэу, итIысыпIэ псынклIу екIужыгъ.

Зи ымыIоу, литIумэ алуплэу Зэтырах тIэкIурэ щыси, Тыгъанэ зыфигъэзагъ:

— Сыда МэшIохъ къэзгъэгубжыгъэр?

— СшIэрэп,— нэку-нэпс хъугъэу Тыгъанэ ышъхъэ риуфэхыгъ.

— УмышIэрэр умыIо, Тыгъан, ау зыпIуахэкIэ, зымыушъэфыжъ. Ар шэн дэй. Ауштэу нэиутэу кыкIыуасIорэр узэрэцIы-фышIур сэшIэшъ ары. МэшIохъ къэзгъэгуIагъэм зыгорэ хэлъ, БатыркIэ «тэ тшыщ, тэщ фэд» зэрэпIуагъэм зыгорэ ыкIыб дэмылэу щытэп. Къебгъэжыгъах, къаIо!

Тыгъанэ ылупшIэ Iужу хъураехэр къэкIэззыгъ, ынитIу штэр къахIэху МэшIохъкIэ плъагъэ, адырэм ынэжгъ къызэхигъэхъагъ, «къэмыIу» къыригъэкIэу, ылупшIэхэр Iуикъузагъ, хэшIыкI къодыеу ышъхъэ ыгъэсысыгъ.

— УемыдэIу! — Зэтырах IэгущыокIэ Iанэм теуагъ.— Къебгъэ-жыагъэр къаIо, шъузэлуплэжъэу, нэплъэгъукIэ шъузэупчIыжъэу шъушымыс. Батыр, о сыда зи къызыкIэмыIорэр?

— Сыда къэсIонкIэ узыфаер?

— Оры мыщ къыIоштыр зыфэгъэхыгъэр. Угу хагъэкIышта, кыхэуIоштха, шъхъакIо кыуахышта — сшIэрэп. Дэгу къызэ-рамыIоштыр нафэ. КъепIолIэшттыр ашIэрэп, е къыпшъхъасых, е къыпщэщынэх, е нэмыкI горэм енэгух. Дэими, Iаеми, щэчыгъуаеми, къарэIу. ТакIыб щалоным къыпэу, тынэ кыкIаIумэ нахышIу. Тыгъан, шIу узылъэгъурэм уидагъо зыдыугъэшIэжъы, узиджагъом уакIыб щелуатэ, пшIэрэм ышъхъашыгу кых.

— ПшIэрэр къэлут, Тыгъан, сыгу обгъэштэп,— мэкъэ шъэбэ гъэтIылыгъэкIэ кыIуагъ Батыр.— Угу хэкIын гущыIэ къыосымыIонкIэ тхъэ сэлэ.

— Тыгъан! — къэпсынклэгъ джыри МэшIохъ.

— Щыгъэт, сишъэогъу,— МэшIохъ ытамэ телэбагъ Батыр,— ори ары, Зэтырах, зи шъумыIоу тежъугъэдэIу Тыгъанэ къыIо-шттым.

— Гуаго къэошIэжъа, Батыр, пщэрыхъэкIо нахыжъэу тIагъэр, бзылъфыгъэ од лъэпэлъагъэу, бгъэузым илIыкIы-гъагъ? — Тыгъанэ, ылупшIакIэм яцэкъэжъэ, зэ нэплъэгъу гумэкIыр кIалэм фидзыгъ, Зэтырахи фычIэплыгъ, МэшIохъ псынклIу тэджи, шымэ альэныкъокIэ ежыагъэти, ащи лыплъи, ынапIэхэр ридзыхыжыгъ, ышъхъэ еуфэхыгъэу зызэтыриуп-цэкъуагъ.

— Къэсымышлэжъ мэхъуа, ар зэлIэм, сызэрэхъуны сыхъу-
гъэхагъ. Сьд етIанэ?

— КъэсIотэжыштыр зэкIэ Гуагу ары къысэзыIожыгъэр,
ары хъугъэм шыгъозагъэр. СигъэпцIагъэмэ, усэгъэпцIэжы.
Гуаго гъунэм нэсыгъэу, хъадырыхэ зыдэхъыжынкIэ сыфаеп
ылуи, сыкIэрысэу, сIэ Iэ къышщифээ, къысфIотэжыгъагъ.
Псэ зыпыт есымыгъашIэ сшIоигъуагъ шъхъаеи, тэ, бзылъфы-
гъэхэм, жэ мыгъо къытIукIагъ...

Къэбарыр Тыгъанэ къеухыфэ, шыхэм алуупхъухъэу, онэ
IапIэхэр зэригъафэу МэшIохъ абгъукIэ шытыгъ. Зэтырах ынэ
кыпш ежыашъохэр нахъ лъэшэу кыкIотхэу, нэплъэгъу гумэ-
кIыр загъорэ илI фидзымэ, Тыгъанэ зыфигъэзэжъэу, жьы
къышщэнкIэ щынэрэм фэдэу шысыгъ. Батыр къызэтэджым,
МэшIохъ нэбгырищым къахэхъажыгъ. Зэтырах хыльэу
хэхъапшыкIи, илI дэплъыгъ.

— Сьд, Батыр, зи къапIорэп...

— Сьд къэсIонэу уфай, Зэтырах?

— Зэхэпхыгъэм къепIолIэштыр ары.

— КъэсIолIэштыр нафэба,— IупшIэ дьигъэхэр ерагъэу
ыгъэхъублалэзэ, нафэу IущхыпцIыкIыгъ Батыр.— Тыгъанэ
зыфиIуагъэм зэкIэ къекIолIэжыгъ: тызэфэд ыIуагъэти,
тызэрэзэфэдэр къыгъэшъыпкъэжыгъ.

— Угу къеуа?

— Мышынэкъо Колэс зыфэдагъэр сэ сшIэрэп. Тыгъанэ
къызэриIуагъэмкIэ, сыкъыфэхъуштыми ышIэштыгъэп, ау, угу
къеуа пIуагъэшъ, Зэтырах, сыгу илъыр къыосэIо, сыгу къео.
Колэсэп Iофыр зыфэгъэхъыгъэр, сян ары. Орыми, МэшIохъыми,
Тыгъанэми, хэтми ыгу къыхэхъомыон ылъэкIыштыгъэп янэ
куигъэу ышIагъэмэ.

— Ары шъхъаеи типщ кIалэ хэкIрэп, гошэххор ауштэу
мызекIуагъэмэ, о укъэхъуштыгъэп, типщи ыгъэшъузыштыгъэп...

— Зэтырах, зэ сэ къезгъэжыагъэр къэсэгъэх. Тазыфагу
шъэф илъынэу сыфаеп. Тыгъан, ори ары, МэшIохъ, нычхъапэ
сэжъугъэшIагъэмкIэ сыгу шъуабгъэрэп. Бэ шIэн, макIэ шIэн,
зыгорэм къысиутэкIыштыгъэ. Тыгъанэ къыIуатэрэм седэлүфэ,
сицIыкIугъом шегъэжыагъэу непэ къызнэсыгъэм къэзгъэшIа-
гъэр сынэгу кIэкIыжыгъ. Мары, Зэтырахи шыс, пцIы къыси-
гъэусынэп, пчъагъэрэ къысэупцIыгъ тятэ къызэрэсфыштыри
сэ сызэрэфыштыжъри къыгурымыIоу. МэшIохъи сишыхъат
тазфагу фэбагъэ зэримылыгъэмкIэ. МэшIохърэ сэрырэ
тызэбэнми тызэдэджэгуми, къыстекIо къэс ыгу къызэрэсфэ-
плъырэр къыхэхъыштыгъ...

— Ар умыIо, Батыр,— къыфидагъэп МэшIохъ,— хэт адэ
ыкьо къытекIохэмэ игопэна?

— Ар шыпкэ, ау тэнэ егуцафэщтыгэмэ шІэ?

— Хьау, Батыр. Пшы Марыху гуцафэ ышы кьодыемэ, кыюплышымэ ащыщэп, чІыпІэ уринэшт.

— Пшы Марыху сыгу ебгээрэп, сэ губгэныр зыфэслээрэр тэн ары... джы ынэгу сызэрэкІэплэщтыр сшІэрэп.

— Тэрэз, Батыр, — псынклэу кэтэджыг Зэтырах, Тыгнан ыкІыбыклэ кырыклиуи, илІ кьекІолаг, ыбг итІукІэ ыубыти, ыбгэ ышхэ тырилхыаг. — Уянэ-уятэмэ ашІагэр о уизэгэфэнэп. Типш ухэмыкІыгэми, уипІуг, уилэжыг. Колэсэп уятэр, узыпІугэр ары нах. Уяни зи емылу, сыолэлу, ащи тхыагьокІэ а лэбэкьур ышыгэп.

— Зэхэшхоа мыщ ыІорэр? — шьорышыгэ тІэкІу хэлээр щыгэ Батыр. — Фэе зыхукІэ, анах мыхун пшІагэми, кыыригэкІушт, ы, Зэтрах, шыпкэба кьасІорэр?

— Шыпкэ, шыпкэ, — Зэтырах ышхэ ыІэти, илІ ІугушІаг. — Ащ нахы нахышІу Ерыстэм аталыкым кыфезгэхыгэхэр кьаІуи. ОшІа, МэшІох, уишгэогум пае Ерыстэм сельаІуи, тхылыпІэ Іатэрэ кэлэм заулэрэ кьезгэгьотыг. Силы дэхэшхо ынэ зытеплээрэм ыІэ лэІэсы, фэдэкабзэу сурэт ешІы.

— ТыцІыкІузэ ар дэсшІаг, — кыушыхатыг МэшІох.

— Сэ ащ сурэтэу стыришыкІыгэхэр... Дэхашэу сыкэбгэлэгьауаг сэлэш, «джаш фэдэу усэлэгьу» еІо.

— УзикІасэм ыпсэ уфегэдэ, Зэтырах, ар пшІэрэба? — ыгу кыхыажыгэу, кьахэгущІаг Тыгнан.

— СэшІэ гуш, Тыгнан, ары шхыаем, сэ сызыфэдэр сэшІэжыба. Ош фэдэу сыдэхагэми зыгорэм фэдаг.

— Мыдэ мыщ ыІорэр, МэшІох! О унитІу язакьоми, Зэтырах, дунаир кьарэщы. Ош сыфэдэу джыдэдэм сыкычыжыгэмэ, нахыбэ сыфэеныеп.

— Хьау, хьау, Тыгнан, ар пІоу МэшІох зэхемыгэх. О узытетым утетэу шІу уалэгьуг, сэри джа сызэрэплэгьоу, силы дэхэшхо кызэрэсІоплэу, ашык кысфэхуг, сэри ары. Шыпкэба, Батыр? Тыгнан, моу зыгорэ джыри кьаштэба, тыгушыІээ, мэлэклэ сыкэлэжыг...

ИкІэрыклэу бысымгуашэм Іанэр кешІыжыфэ, кэтІы-сыжыгэ зэшхэгьусэхэм МэшІох яупчІыг:

— Тыдырэ гьогукІэ тэдэж шыукьэкІауаг? Псым шыуикІи шыукыкІыжыгэмэ сшІэрэп?

— Ащыгум о ыпэ рапшІэу шыгэуитІур зыдэпхыгэр кысаІу. Мыхэр кыздипхыгэхэр сэшІэ, ау адырэхэр тыдэпхыгэх? — тхыагэпцІэу кыІуплэаг Зэтырах.

— Шыгэхэр пшы Марыху фищэжыгэх, — шгэогум ычІыпІэ Батыр джэуап кьытыжыг. — Ащ сыщыгуаз.

— Батыр, «тят» Юба, сыд пшы Марыхъуа кьебгъэжъагъэр? — ынэ фигъэлаезэ, IушхыпцIыкIыгъ Зэтырах.

— МэшIохъ сишыхъат, тати мытати есIуагъэу къэсшIэжърэп. Ар джы къезгъэжъагъ зышIомыгъэшI.

— Ы? — зэхихрэр ышIошъ мыхъурэм фэдэу, МэшIохъ ышъхъэ кыпхъотагъ.— Е зянэ, джы къызнэсыгъэм ащ гу лбыстагъэп. Ары, Зэтырах, къэсшIэжърэп пшы Марыхъу «тат» риIуагъэу. Ерыстэм аталыкым дэжъ зэрэщыIагъэм сэ теслъ-хъэщтыгъэ.

— Хъугъэ, хъугъэ, къызгурыIуагъ... Типщ ишыхэр сыда зыкIептыжыгъэр, ыгу бгъэжъужын пIуи ара?

— Ащ сегупшысагъэп, Зэтырах. Тыгъан ары. «Тыгъужыри игъунэгъу етыгбожърэп, типщ ишыхэр зыгорэуштэу Iэклэгъэ-хъажых» ыIо зэхъум, АбдзахэкIэ сыкIуи, ащкIэ сыкыикIи, пшы Марыхъу иIэщ-мэлэщхэм чэщым къаIуспхагъэх. А гъогу дэдэмкIэ сыкъэкIожыгъ. Шъоры?

— Тэри ощ фэдэ хъазырэу тызекIуагъ,— ыIуагъ Батыр.— Мы нэгъучIыцэ цIыкIоу сигъусэм Чэчэ псыхъо тыригъэкIи, мзым тыхэтэу гъочIэгъ Iупэм нэс шыIупIэхэр тIыгъэу тыкыигъэкIуагъ. О сыдэуштэу къэпшIагъа псым тызэрикIыгъэри тыкыызэ-рикIыжыгъэри?

— Псыхъэ сыхIэкIыгъэу шъуишиитIу яз псы утхэ мэкъэшхо къызэригъэIугъэр зэхэсхыгъ, шъукыызэрэкIорэр сшIи, сыкыы-шъупэгъокIыгъ.

Лы гъэгъугъэр кыгъэфэлэжыи, Тыгъанэ Iанэм кытыри-гъэуцуагъ, фыгу пIэстэ фаби кыштагъ, ежыри Iэсэ цIыкIоу Зэтырах кыготIысхъажыгъ.

— Сыд псэукIэ шъуиIэнэу пIорэ, МэшIохъ, мы гъочIэгъым егъашIэм шъучIэсыштэп ныIа? — лы гъугъэ фэлагъэм ецакъэмэ, пIэстэ шъабэр IэхъомбищыкIэ гуихыжъзэ, къафэгумэкIэу къаIуплъагъ Батыр.

— Фабэ хъумэ, къушъхъэтхым тет унэр типсэупIэшт, чыIэ хъумэ, мыры,— нэмыкI хъопсагъо зэрымIэр МэшIохъ ымакъэ кыхэхыгъ.— Зиусхъаным къаигъэ тыкымышIынэу сшIэмэ...

— Сыгугъэрэп,— ыIуагъ Батыр.— Хэт ущыщми, ыIэбжъэ-накIэ бгъэузыгъэу пшы Марыхъу кыпфигъэгъуштэп.

— Ар сэри сэшIэ, Батыр, хыIушъори, Къэбэртэе тIуакIи, абдзахэхэри сыгу къэкIыгъэх, ау пшы Марыхъу къэзымышIлэрэ щыI Iоу сшIэрэп, тыкыигъотышт.

— ДэгущыIэба, Батыр, уятэ,— къэгумэкIыгъ Зэтырах.

— Ащ пкIэ иIэп, кысэдэлүштэп. СэшIэ сэ пшы Марыхъу ишэн,— IэутIэ ышIыгъ Батыр.— ЕгъашIэм шIоигъор кыдэхъузэ есагъэр ор-сэркIэ пфэгъэдэлүштэп.

— Хьугъэ, ар Іофэп, — чэфэу къэщхыгъ МэшІохъ, — Хьуаджэ иІуагъэу, е шыдыр лІэн, е пачьыхьэр лІэн, тэ неущ къытэхьу-лІэштри цІыф ышІэрэп.

— Тхам ерэмьд, — къэмэхъэшагъ Зэтырах, — шыуныбжыкІ, шыуинасып шыуапэкІэ къэт, шыушыІ, шыупсэу. Пачьыхьэри щэрэІ, шыдыри ары... НекІо, Батыр, тегъэжъэжъ. Мазэрэ тышылагъэми, мыхэр къытэзэщыштхэп. УнэгъуакІэр хьэкІэ-фэшІу аІо.

— ГьочІэгъым шыучІэсынэу шыукъызэрэмыкІуагъэр къыл-гурэІо, ау шытми, тхашъуегъэпсэу, Тхьэр разэ къышъуфэхьу, тыжъугъэтхъэжыгъ, тынэ жьы кІэжъугъэугъ. Зэтырахрэ орырэ шыукъызэрэтфыщытыр, Батыр, дунаим тытетыфэ Тыгъани сэри тщыгъупшэнэп...

— Хьугъэ, хьугъэ, ащ фэдиз ищыкІагъэп ащ, — къыІэпыуагъ Зэтырах. — Мэфаем бгъотыжърэр ныбджэгъу зэраІорэр ори къэбгъэшпыпкъэжыгъ. О къытфэпшІагъэр тэри зэхэтымышІы-кІэу шытэп. Зыжъугъэпыт, тэ джыри тІэкІу шІэмэ тыкыкъо-кІышт...

Пчэдыжым жьэу, нэфылъ къыштэнэу ригъэжъэгъэ къодыеу, МэшІохъ къэтэджыжыгъ. Тыгъанэ къымыгъэущэу гьочІэгъ унэм чІэкІын ыгу хэлъыгъ, ау зифэпэжынэу ригъэ-жъэгъэ къодыеу, шъуз ныбжыкІэр къызэшІотІысхьагъ, зыдэкІоштымкІэ къеупчІы шІоигъоу къыдицэягъэу Зэтырах къыриІуагъэр ыгу къэкІыжьи, рифыхыжыгъ, цокъэ пІуакІэмэ арыуцуи, мэшІошгъхъэ макІэм пхъэхэр пилъхьэу ригъэжъагъ.

— УмыгумэкІ, сысхэнэу сыфаеп, — МэшІохъ нэгъуцу хьазырэу фидзыгъ шъузым.

— Хьау, зыгорэ зыІумылхьэу... — ыдагъэп Тыгъанэ.

Гъэстыныпхьэр макІэ хьугъэти, МэшІохъ пхъэ гьугъэ ІаплІышхо кыхыгъ. Тыгъанэ зи къымыІоу, зигъэчэбзагъэу, лэджэным шхъэрытэу щыгъын чІэгъ-чІэлхьэр ыгыкІыштыгъ. ХьакІэхэр зэкІожьхэм, лым тІэкІу тецІэцІысхьагъэти, чэщыми зи къыриІуагъэп, пчэдыжьи къыІуагъэ шыІэп. Батыр икъэ-хьукІэ ышъхъэ къызэрэрихыгъэр МэшІохъ къыфидагъэп, жэмыІаныгъэкІэ фильэгъугъ, зэлупхьуагъэх. Пхъэ ІаплІыр мыжъо дэпкъым лъэбэкъу фэдизкІэ кІэрыт такъэм ыбгъукІэ лым ыгъэТылъыгъ, ишъуз ыбгъукІэ щытэу къеплъ-къеплъи, зи ымыІоу гьочІэгъ унэм чІэкІыжыгъ, ау псынкІэу къыгъэ-зэжьи, Тыгъанэ иш зыдычІищыгъ.

Тыгъанэ лым ичІэгъ-чІэлхьэр ыгыкІыгъ, ежъ иехэри ащ ыуж ыгъэкъэбзагъэх, джэнэ кІыІутель ежъашъори ыгыкІыгъа-хэу псым хифызыкІыжьи ыутхыпкІыжъзэ, МэшІохъ къыгъэ-зэжыгъ, шъузым иш ичІыпІэ ригъэуцожьи, ежъ иш рищэжъагъ,

гъочІэгъ чІэкІыпІэм нэсыгъэу кызыэплъэкІыжыгъ, ау шъузыр иІоф пылгыгъ нахъ, кылытыплъэщтыгъэп.

ГыкІэныр ыухи пщэрыхъаным Тыгъанэ фежыагъэу, шыр ыуж итэу илІ къэкІожыгъ. Ежъ иш нахыбэрэ кыгыэтыгъ, ыІуагъ Тыгъанэ, сыда мыхэмэ аришІэрэр, зырызэу чІещыхэшъ, къегъэулэуха? Иоф имыІэу шыхэр зыкІигъэулэухэрэр кызгугурылорэп. Игубж ащкІэ зытырегъэкІа шъуІа? Ар сэлэ шъхаем, губжыгъашъуи тетэп. Муары, ыІэгущыо ежъ иш ытхыцІэ ригъачыи, ыпхэкІ теожыгъ, ІугушІуагъ. Сэ сыда зызэкІоцІызгъэнагъэу, мысагъэкІэ фэслъэгъурэр? Сыжэ зэрэсфэмыІыгъэрэр занкІэу кызыэрэсиІуагъэр ара? Сифэшъуаш, сыжэ тІуалэ сфэІыгърэп...

— Сыда шымэ япшІэрэр, МэшІохъ? — зи мыхъугъахэм фэдэу, Тыгъанэ лІымкІэ зигъэзагъ. — Щэдэс фэсшыгъ, уфаемэ.

— ТІэкІу шІэ къэс сиш зэрэпырхъэрэр зэхэпхырэба, улэу шІоигъу. ГъочІэгъым чІэсщыхи, зырызэу къесфэкІыгъэх. О уиер Іасэти, сегоуагъэп, сэ сиш дэгъоу къесфэкІыгъ, — гушыІэм хэтэу МэшІохъ шъузым къекІуалІи, ыІаплІ риубытагъ. — Щэдэсыри къаштэ, сешъон, ори ащ нахыбэ сыгу хэкІын къэмыІожъ, дэгъуба?

— Дэгъу, МэшІохъ, сэри сыжэ кызыдэзыхэм, боу сыкІэгъожыгъагъ, ау птІупщыгъэ бзыур сыдэушцтэу къэуубытыжышцт. Насып тІэкІу сиІэти, Батыр гурыІуагъ.

— Ары, Батыр кІэлэ дэгъу... Зэтырах зэрэпхъэшэ цІыкІур плъэгъугъа? Уишхын сшІошыгъ.

Пхъэ лэгъэ куум из щэдэсыр нэрэ-Іэрэм ришъуи, обзэгъур ыкІыпкъ дэгъэнагъэу, кІэрэхъуитІури къамэри голъхэу, МэшІохъ ежыагъ. Тыгъанэ зи риІуагъэп, кІэлъыджагъэп, кыгыгъэуцугъэп.

ГъочІэгъ чІэкІыпІэ лъхъанчэм пэмычыжъэу мыжъошхохэр хидзэзэ, уатетэу адырабгъу уикІын плъэкІынэу МэшІохъ ышІыгъагъэти, ахэмэ атепкІэзэ, псым зэпырыкІыгъ, мэзым хахыи, сэмэгумкІэ диІонтІэхыгъ, тІэкІурэ кІуагъэу, псым къэсынкІэ лъэбэкъуишъэ фэдиз иІэу уцужьырэ темэн бгъузэм инэпкъ тешъо Іухъагъ. Темэныр щэижъым зэлъыкІугъагъ. ІутІэн куашэхэри, щэрэз ежъэшъо хъураехэр кІыхъэу къаридзыжыгъэу, тыжынышъо-шэгъуашъо зырагъэшІэу, псы уцышъом Іужбоу хэтыгъэх. Темэныр исэмэгоу рекІокІи, шэмбар зыщыплІ къыриупкІыгъ. Чы плъыжъ пытэ лъэпкъыр къамыщыкІэ дэгъу мэхъу, джы игъэхъазырыгъу. ГъочІэгъым щигъэгъунхэшъ, етІанэ къышъхъапэжышцт. Ахэр плъыжыкІбзэ дахэу темэн Іупэм шызэхэтхэу зымафэ ылъэгъугъэти ары мыщ кыызфэкІуагъэр. Чы гъумиплІыр ылэмычІэ чІэлъэу, МэшІохъ

кѳушъхъэтхым тет унэмкІэ плѳагъэ. Мыжъо унэ цІыкІум ышъхьагыкІэ, ос зетегъэшэсэягъэм фэдэху, тыгъу кыдэкІуае пэтрэм зэпигъэшІэтыжъху, пщэхэр зетеукІораехэзэ, кьокІы-пІэмкІэ зэрэфыштыгъэх. Ахэмэ тыгъэр загъорэ зэфашІыти, дунаир шхуантІэ къашІыштыгъ, зыблэсыкІхэкІэ, нэфыпс мыфэбэ-мычъыІэр кыырикІутэхыштыгъ. ЧІыльэм жьыбгъэ шылагъэп, ау ошъо къатмэ ащыхъурэр хэт ышІэн, пщэхэр зыфыхэрэр жьы кІочІэ лъэшыгъэн фای. Пщэмэ цІыф сурэтхэр, хъэйуанхэр, хъкІэ-къуакІэхэр ахелъагъоу еІо Батыр, МэшІохъ ыгу кыпылгъэдагъ шъэогъур, сэ сыд фэдизу сяплъыгъэми, сыд фэдэ сурэти ахэслъагъорэп. Ари гъэшІэгъонба, зым ылгъэгъурэм адырэр фэнэшъу, зыр зыфэлэзэм адырэр фэлэсэмэгу. Гум кхихьагъэр зым къешІэ, адырэм епІуагъэр гурыІорэп. Тхъэм джауштэу цІыфхэр ыгъошыгъэх. Зыр чау-сау, адырэр дымыІу. Тыгъанэ жэмачыу сфэлонэп, ау гупцІэнаш, ыгу илгъыр ымышІаху кышІудэкІы. Унэр зыкІабгъэрэр, иІорен Ерыстэм аталыкъым, кыкІэмышхыным изакъоп, губгъэныри илгъынэу ары. Кыпфэмыем уекуагъэкІи, узэхихрэп зэраІоу, Батыр зэхихыгъэм фэмыагъэмэ, бзэгухьагъэкІэ ылгъытэгъагъэмэ, кІэлэ шІагъом сышІуигъэкІодыштыгъэ. Зэтырахи сыда зымыуасэр, хульфыгъэ акъыл иІ, ухигъэлъыхъуханэу Іушы. Ахэмэ афэдэ ныбджэгъу Тхъэм кыуитыгъэмэ, угушІон, уздэлплъы-хыжбын, пІощтыр зэпэпщэчын фай...

Шы шыщ макъу чыжъэкІэ къэлугъэм МэшІохъ кыгъэгъахуагъ, ышъхъэ кыыригъэпхъотагъ. ПсырыкІымкІэ плъзэз, пхъэф-пцІыикъ зэхэтхэм акъогъу шыу куп кыкьокІыгъ. Мэзым хэтэу, псыикІыпІэ гъогумкІэ, МэшІохъ кІиІагъ. Шыгъхэр джыри чыжъагъэхэми, кѳушъхъэ чэпитІум азфагу дэкІырэ гъогум нэмысыпэу къэуцуи, зиплгъыхьагъ, чыгыжъ екІагъэу исэмэгубгъукІэ шылгъым кІэрыхьагъ, лъэпсэ бырэцэшхоу чІым кыгъетшырэм ыкъогъу зишІыгъ. Дэгъу, ихъурышъо пэІо пырацэ чыгъ лъэпсэ къобэбжъэбэ зэблэпІыикІымэ ахэкІокІэшт, гъогум кыырыкІохэри ылгъэгъушт.

Такыкъ заулэ хьампІэІоу шысыгъэу, псы утхэ макъэхэр къэлугъ, ащ ыуж шылгъэмакъэхэри кылгъыІэсыгъ. Лъэпсэ зэблэпІыикІымэ МэшІохъ захиусэягъ, гъогум ынэхэр тыригъэдыкъагъ. Муары, апэрэ шыуишыр къэлгъэгъуагъ. Азыфагу ит шыур зэрешІэгъэу, МэшІохъ къэштэуІыгъ, ыгу ыгъэгъэу кыгътеоу ригъэгъагъ. Пщы Марыхъу ары, шы шхъонтІэ кІэ утысэхым тес, пэІо хьаплгъыр шгъхъэрыс, кІэкІо шІуцІэр ыплІэІу идзагъ, маистэ плъыжбыр лгъашъхъэм къешІэкІыгъ. Ащ исэмэгукІэ Къунчыкъоппыр ин-инэу кыгъот. ДжабгъумкІэ шытыр ышІэрэп. Ари пщын фай, ыІуагъ МэшІохъ, ауж итхэр оркъых,

байколых... Зы, тIу, шы, плIы... шыу шэкIым ехьух. Къамы-
тыкухьаблэкIэ зырагьэхьы. Сыда шьуIо яльэгьуныр? КупышIу
зашIыгь, зышыщынэхэрэ сшIэрэп нахь...

Шыхэр зыблэкIыхэм, МэшIохь акIэлъыплъэу тIэкIурэ
щысыжьи, къыгъээжьи, щэмбыр чиплIыр ыIыгъэу гьочIэ-
гьым чIэхьажьи.

— Сыдэу бэрэ укьэтыгъа, МэшIохь,— мызыгъэгум Тыгъанэ
лIым къыфэчэфыгъ.— ГьочIэгьым учIэкI къэс нэбзаджэ горэ
къыптеплъэмэ сэIошъ, сыгу мэсысы.

— Сэри нэрыз усшIынэу сыфаеп, синэскур,— МэшIохь чы
плъыжхэр чIидзи, ишъуз IаплI рищэкIыгъ, ынэгущьхэ фабэ
ежъ ыжэкIэ пхьашэ тырильхьи, ытхьакIумэ иIушъэшъагъ: —
Пщы Марыхъу шIуфэс къыуихыжьи...

— Ы? — Тыгъанэ къыкIэштагъэу зыбгырыугъ, илI зыкIэ-
рищэкIи, нэ шэгъошъо нэгьыхэр бырылъэу къыIуплъагъ.—
Тхьа къысауи, укьилъэгъугъа?

— Хьау, сэ слъэгъугъэ.

— Сыдэуштэу, тьдэ?

— Мэзым сыхэтэу, Къамытыкухьаблэ лъэныкъомкIэ кIохэу
слъэгъугъэ. Къунчыкъопщыри, нэмыкIылI гори, оркъ шыу
шэкIым къехъуи игъусагъ.

— Ар къэбар дэй, МэшIохь.

— Сыда?

— Тауж къафымэ, уилажьи уимылажьи къыптыралъхьан.
Батыри Зэтырахи хьеу хэкIынхэшъ, оры агъэмысэщтыр.

— Ахэр тыгъопчыхъэ сызыдэкIуатэм, Батыр къысиIуагъэр
ошIа?

— Зи къысэмыIожьи гъэмэ сшIэна?

— ГьочIэгьым зычIэсэщыжхэм, тыгъопчыхъэ бэрэ тыщы-
сыгъэба, гьогу тытемыхьажъэ, тильэгъуни дгъэцэкIэн зелом,
гьочIэгъыбгъумкIэ ресщэкIыгъ, Зэтырах псыхэмкIэ ехыгъ.
«Марыхъу фэсакъ,— ыIуагъ Батыр,— тянэ сыIуупчIыхъэээ
къезгъэIуагъ фэгъэгъу Iоф зэрэщымыIэр. Ащ къаигъэ узишIыкIэ,
узэхимыщIыцIэу, чIыгу ухимыщытIэу ыгу псэфыщтэп. «КIалэр
хэхьажьи гъэмэ ащ фэдиз екъуа» зысэIом, ар зьдэлэбагъэр
ошIа? «ПщылI кIэлэжьи фэгъэгъумэ, адырэ пщылIыхэми
ашъхэ къалэтыщт»,— ыIуагъ тянэ. Ахэр Марыхъу игушыIэх.
Дэунэхьаблэ шы къэритIур къызэритщыгъэри тэрээзу тшIагъэп,
тегупшысагъэп. Нишъэ маплъэ, тхьакIумишъэ мэдаIо. Хэт
ышIэра тыкъэзылъэгъугъэр...»

— Сэщынэ, МэшIохь.

— Тхьам ыIуагъэр хъун, умышт... Ары, сщыгъупшэжьи.
Мы гьочIэгъыр пытэпIэ-гъэбылпыпIэ хьалэмэтэу зэгорэм

адыгэмэ ялэгъэшт. Джы нэс сэ ащ гу лъыстагъэп. Гъочлэгъ кыччлэхъагъум дэжъ ыбгъуитлукли мыжъо плоклэшхохэр зэтелъхэу дэклуае. Ахэмэ ашъхъагъ мыжъо дэпкъышхо кытегъэуагъ. Бэбыр дэбгъанэу зы мыжъо кызыдэбгъэзыклэ, мыжъо зэтелъ пкъэухэр зэхэтэкъошт, мыжъо дэпкъыри къефэхынышъ, егъашли члэклыплэ имылагъэм фэдэу кызыэфышлышт.

— Псыр тэ клошт?

— Псэу чъэрэм гъогу хехы, цлыфэу лъыхъорэм лъагъо егъоты, кыбгъотышт псым зыдэчъэн. Пшы Марыхъу зыгорэклэ кытэкклумэ, куп игъусэу, гъочлэгъ кыччлэхъаплэр зэфэсшышт. Модыклэ, къушъхъэтхым тет унэмклэ, зырызэу, мыжъо дэпкъым готху кыдэкклоестхэм, орырэ сэрырэ тафырыкыушт.

— Сэ сыдклэ сыбылым, Мэшлохъ?

— Неущ щегъэжъагъэу озгъэшлэшт шхонч узэндyklи, уакли, псагъэм узэреоштри. Джы, шлункл кызыхъуклэ, мзэагъошъ, Шырыхъу хъаджрэтым ипщыплагъэм сyklонышъ, ищэнтали, щэпхъыхэри, гынэу къэнагъэри къэсхъыжышт. Мы гъочлэгъыр зэрэщыплэр сэ сизакъоп зышлэрэр. Щынагъо шылэ зыхъуклэ, Батыр макъэ кытитыгъэлушт. Нахъышлум тышыгугъызэ, нахъыем зыфэдгъэхъазырын. Шъыпкъэба?

— Шъыпкъэ, Мэшлохъ, шъыпкъэ, ау сымыщынэн слэкклрэп.

— Мыщынэрэ шылэп, Тыгъан. Апэрэ зэлуплэгъум гу пшлымэ, щынэр пхэклы, узэрэтеклоштым еланэ улъэхъу. Штапхэм шэр жэклэ къеубыты, ллыбланэм щеухъэ. Зы такыик нылэп ащ ищыклагъэр...

XIV

Ашлэщтыри алоштыри аухыгъэу, пшы Марыхъуи Къунчыкъопщыри агу егъоу, загъорэ Дэунэжъыкыо Шъагъыр, Нэфыпсэятэ, шгъэфэу фычлэплыхъэзэ, щэджэгъоужмэ адэжъ Къамытыкухъаблэ кыккыжыштыгъэх. Пшитлуми оркъ-байкол купэу ауж итхэм ашышхэу Шъагъыр оркъыр дэгъоу зышлэштыгъэхэми, пцлы хэмылэу агу къегъуштыгъэ, тым ыпхъу клодыклэ фэхъугъэр ашлотхъамыклагъоу, агухэр кыгъээплэу, ау фэмылэгъуныгъэ зыфашлыштыр амышлэу егупшысэштыгъэх. Марыхъуи Къунчыкыуи яоркъ-байколхэм янахъыбэм хъугъэр агу нэмысыгъэу, сэмэркъэу-чэф гушылэхэр мэкъэ дэгу гъэшъхыгъэклэ зэфадзыштыгъэ. Шъагъыр пэкклэф нашхъоу, хъурышъо пэло шлуцлэм натлэр ыгъэбылэу шъхъашыгуагъэу, дынгъэм фэдэу онэгум лантлэу исыгъ, ллыгъэм зырегъэхъыти, нэпс къутами ригъэхыштыгъэп, ау ыгу лыпыс нэпсым зэгуиутыштыгъ. Ипшгъэжъэе шгъэбэ цлыклоу ыбгъэ клэльэу ыплугъэр, зыгорэм

щылагыэу кызыдэхъажыкIэ, гушIопсэу кыпэгъочыштыгыэр кIодыкIае хъугъэ, къеджэжыштытэп, гукIэгъу нэплэгъукIэ кыIуплэгъжыштытэп, игушыIэ фабэ зэхихыжыштытэп...

— Марыхъу, сыоупчIын сэлэшъ, ренэу сшэгъупшэ, мо унэу къушъхьэтхым тетым сыда икъэбарыр? — ошIэ-дэмышIэу къэупчIагъ Къунчыкъопщыр, къушъхьэтх лъагэмкIэ игъусэхэр дигъэплъыагъэх.

— АщкIэ сыхэуубытагъ, сишъэогу, — ынэ зэжъу шIуцIэхэр хэкIуадэу, макIэу IущхыпцIыкIыгъ пщы Марыхъу. — Абдзахэ укIомэ, яупчI, ахэр ары аIо мыжъо унэр къушъхьэтхым тезгъэу-цаагъэр. Пшъхъэ къэуухъумэжыштытмэ, пытэпIэ дэгъуба? Мо къушъхъэ зандэм узынэскIэ, — къамыщыпэр къушъхьэтхым тет унэмкIэ ышцигъ пщы Марыхъу, — мыжъо дэпктым ушыхъозэ урыкIонэу лъэгъо бгъузэ закъо иI. Ащ утетэу укызепплъыхырэм, хъоу тIуакIэм икуаагъэ шъхьэр къегъэуназэ.

— Тхьэм цIыфым къыфимышIагъэ щыIэп, Шъагыр, ы, сыдэу пIорэ о? — зыгу ефэхыгъэ лIым игупшысэ хыльэхэм къахищы шIоигъоу, Къунчыкъопщыр Марыхъу шъхъары-плъыгъ. — Щынагъо къыфыкъокIымэ, екIужыынэу къушъхы, мэзи, гъочIэгъи къыфишIыгъ.

— Ахэр зимыIэ цIыфхэр сыдэу хъуштых? — Дэунэжыкъо оркъым къыIошттым емыжэу, пщы Марыхъу къэупчIагъ. — Муары, къалмэкъхэр шъоф нэкIым исых.

— Тэ тшIэрэп нахъ, ахэми гъэбылтыпIэ горэ яI, Марыхъу, — ишIошI зэблихъунэу фэягъэп Къунчыкъопщым. — Джа шъоф нэкIым ашхыни ашыгъыни рагъуатэ, пытапIи гугъапIи шыряI, ашIотхъагъоу ежъхэр шэпсэух.

— Тхьэм къысфигъэгъун, зиусхъанхэр, — ыIупшIэ ушхъон-тIыгъэ дыигъэхэр ерагъэу ыгъэхъублаблэзэ, Дэунэжыкъо оркъыр гушыIэм кыхэхъагъ. — Ащ зэримыгъафэрэ мы дунаим щыхъурэп аIо, кыозытри ары, пIызыхыжъри ары, ау сипшгъэшгъэжъые хые цыкIу икIодыкIэ хэт сыд ыIуагъэкIи кызгурыIорэп. ЛъэкI уиIэмэ, сыд пае жъалымым, къэрар зимыIэм, хъэкIэ-къуакIэм фэдэ хъугъэм Iашэр IэкIэплъхъашта, кIуачIэ ебгъэгъотышта?

— Лъэшыщэу учIэIабэ, Шъагыр, — нэпкъ-пэпкъышхор нэгъуцоу Къунчыкъопщым къыфигъэзагъ, еIанэ зыкъышIэжы, лIым ыгуIагъэ мастэ химыIужь шIоигъоу, мэкъэ кIэлъыкIы-гъэкIэ кыIуагъ: — Къамтыкухъаблэмэ янасып Дэуекъо Зэфэс зэрэшмыIэжыр, зэрэчылэ хъуафэ ригъэфэштыгъэ.

— Хэт ригъэфэштыгъэр? — кыIуагъ пщы Марыхъу. — ЩымыIэжъ чылэр ара? Джы дэсым инахыбэр Шапсыгъэ кыкIыгъ. Унэ нэкIхэр зальэгъум, гушIохэзэ, аубытыгъэх.

— Шъагъыр, — гушыIэр нэмыкI гъогу тырищэ шIоигъоу, Къунчыкъоппшым къахидзагъ, — Зэфэс къызещэм, шъаокIэ уята, уятэжъа къызэкIолIэжыгъагъэр?

— Сят, — пагэу къыIуагъ Дэунэжыкъо оркъым. — Сэри ащыгъум лIыпкъым сиуцагъэу, Зэфэс гъогу техъэмэ, гъусэ сишIыштыгъ.

— ОшIэба, Марыхъу, непэрэ улэур зыфэтшIыгъэр Зэфэс тхэмыкIэм ихъатыр. Дэунэжыкъо унагъор зыхилъхъан ышIэ-щтыгъэп. Шъагъыр ынатIэ пкIантIэ къехэу къакIуи къызы-сэлъIум, сыкъэшэсыгъ, ори, тхъауегъэпсэу, Марыхъу, тикъин къыддэпIэтыгъ.

— Къин тиIэ хъумэ, тызэдемыIэжыштымэ, хъаулыеу дунаим тытетба, Къунчыкъу, — хэхъапшыкIыгъ пщы Марыхъу. — Шъагъыри тфэлъэкIыштыр фэтшIагъ. Угу къемыгъау, Шъагъыр, паIо зыщыгъ оркъ пэпчъ Къунчыкъуи сэри тишыуанэ физэ-тетлхъэрэп, ау, сишъэогъу къызэриIуагъэу, Зэфэс ынапэ ихъатыркIэ тыфэшэсыгъ, ищыкIагъэ хъугъэми, тызышъхъа-сыжыштытэп... Ятэ ишэн кIалэм зэ непэ къыхэфэ аIо шъхъаеу, къамтыкухъэблэ лIыжыым къыIотагъэмкIэ, уимэхъулыагъэр цIыф хъэтагъэп.

— Ео-ой, зиусхъан, — хэщэтыкIыгъ Шъагъыр, — сыгу илъым къытебгъэфагъ. Ащ фэшхъфкIэ сыгугъэрэп сисабый хые зэкIодылагъэр.

— Адэдэри умыIо, Шъагъыр, — къыригъэжъэгъэ гупшысэр кIилъэшъужыгъ пщы Марыхъу, — умышIапэрэм утемыгу-щыIэмэ нахышIу, гунахъ къэпхышты.

— Ари тэрэз, зиусхъан, зыбылым кIодырэм псэкIодишъэ егъахъэ. Сэ былымэп сшIокIодыгъэр, анахъ пшгъэшъэжые гукIэгъоу сиIэр чIысагъэнагъ. ТхэмыкIэ цIыкIур хъэлIакIэ хъугъэ, ыцэхэр Iуаутыгъ, ыщахэ нэсэу ыныбэ зэIагъэчыгъ, рыджэгугъэх, — Дэунэжыкъо Шъагъыр ыIупшIакIэхэр къэкIэ-зэзыгъэх, ычыишъхъэ гукъаор къигъольхъагъ, мэхагъэу къыхэ-фагъэр игъусэмэ аримыгъэлъэгъу шIоигъоу, джабгъу шъоф зэикIымкIэ ышъхъэ ригъэзэкIыгъ, къохъаным енэцIырэ тыгъэм инэбзый шIэтхэм апэджэгужъэу, зэблэу-зэкIэкIэу зыгорэ ынэмэ къакIидзагъ, ау шIоIофыгъэп.

Шыухэр лъэгум икIыхи, бгы мылыагэм дэкIоегъэ къоды-ехэу, къафэкIорэ кузэкIэт щэрэхъитIухэр къажэхэхъагъэх. Куишъэу зэуж итхэр къэуцугъэх, шыухэри зэтеуцагъэх.

— Гъогумафэ шъеужьапщ! — кум исхэм ыIэ джабгъу афиIэ-тыгъ пщы Марыхъу.

ИпэIо тешъо зышилъэжъэ, кум апэ къипкIыгъэ лIы шъхъэко пэхъу-нэхъур гушIопсэу къаIуплти, пщы Марыхъу къахигъэщэу къыриIожыгъ:

— Тхьауегьэпсэу, зиусхьан. Тежьагьэми сшIэрэп, тэкIожьы. Мы синэIосэ тыркухэм шгуальэныкIо сатыу кыщашIыгь.

— Ора сэIо, Умар, укьэсшIэжыгьэп,— пщы Марыху шым епсыхи, шапсыгьэлIым ыIапэ ыубытыгь, кумэ къарыкIыгьэхэри къякIолагьэх. КъунчыкIопщыри Шъагьыри епсыыхи, пщы Марыху гоуцагьэх.— Тьдэ шгуышIагь?

— Уичылэ апэ тьдэхьэгагь. УиаталыкI Ерыстэм зы ку из ащишэфыгь. Мары, мы лIитIур ары Тыркум кыкIыгьэр,— Умэрэ шъхьако зы лIы Iужу кIэкIырэ лIы кIопцIэ гьугьэ цIыкIурэ Iапэ афишIыгь. TIури адыгэ шгуашэкIэ фэпагьэ.— МыдыритIур сэ сишгьэогьух, зэшых,— зэфэдэхьазырхэу, тхьоплэ нэшхэо пэ зэндэшхохэу, плIэIубгьохэу, лIитIумэ Умарэ адэплъыгь.

— Къом уанэ тезыльхьагьэм нахьыеу, сьд пае тыркумэ тишгуашэ зыщабгьэлъагь? — хафэу шапсыгьэм IущхыпцIагь пщы Марыху.

— Дунаир Iае хьугьэ, зиусхьан,— ыгу зыкыришIыкI зэрэ-шIоигьор иIупэщх кыххэщэу Умарэ ынэ шхьонтIэ инхэр кылыдыкIыгьэх.— Фэс пэIо плъыжхэр ащыгьэу мыхэр залгьэ-гьукIэ, тэри Iоф тыхэфэшт, ежхэри чIыпIэ зэжу ифэштых.

— УитхьагьэпцIыгьэ хэунагьэп,— пщы Марыху щхызэ, Умарэ ытамэ теуIагь.— Тьд етIани шгуздэщыIагьэр?

— Бжэдыгьу чылэ зытфых тадэхьагь.

— Мыхэр тэ кыкIхэр?

— TIури Истамбол пэгьунэгьу кьэлэ цыкIу горэм щэпсэху.

— KIо, ащыгьум шгудггьэгужьонэп, джыри гьогууанэ шгуапэ ил,— ыIуи, пщы Марыху IэпэубытыкIэ кьежэжыгь. Игьусэми ар ашIи онэгу зэхужьхэм, КъунчыкIопщыр нэгу кIопцIэ нэшхоу пщы Марыху кыIуплгьэзэ, щхыпцIыгьэ:

— Сенэгье, Марыху, узымышIэрэ Адыгэ шьолгырым имысыкIэ.

— БгъашIэмэ, ори узэлъашIэшт, Къунчыкьу,— кыфи-дзыжыгь пщы Марыху, шапсыгьэ Умарэ кыыриIагьэм щыщэу зы кьэбар ышгьо кыхыригьэхэу зэгьыжыгь: «Сиата-лыкI Ерыстэм еплъ ышIэрэм, зы ку из ащишэфыгь, тэ тыпщ тэIошъ, тызыпылгыр тымышIэу тыхэт. Щэрэб гьэпщыгьэм тыфэд: уеплъынкIэ ар хьурэябз, дахэ, ыкIоцI жьы щэху итэп, узхэуIэкIэ, шгьо плокIэ улалэу кьэнэжы. Тэри ттамэхэр тIэгымэ тыбгьэ кьидггьэпшызэ, былым тIэкIоу тилэм тырыкьэеу тыхэт. Ерыстэм чэщи мафи имылку хегьахьо. Ыкьохэри еж фэдэхэу ыгьэсагьэх. Сэ кIэлэ закьоу силэм мыжьомэ сурэтхэр атырешIыхэшъ, зыгорэ дэдэ ыгьэхьагьэм фэдэу хэт. AI-анасын, а Ерыстэм аталыкI сымышIыгьэмэ, иж макIэ фэсшIыни, ау сьд сIони сиягьэ езгьэкIын...»

Шъагыр джыри зэ шъофымкIэ плъагъэ, ынэмэ акIэтхъо-
жыгъ, зызэшIуищи, онэгум зыриIэтыкIзэ, кыхъакуукIыгъ:

— Модэ зэ шъуплъ! Зыгорэ мэсты!

ПцитIумэ ашъхъэ къапхъотагъ. Ихэгъуашъхъэ кыизэ-
рихъажъхэрэм джыры ныIэп пщы Марыхъу гу зылъитагъэр,
ибылым IыгыпIэу бжъапэм тетыр зэрэстырэр ылъэгъугъ,
чъылэлIэ тхытхыр ытхыцIэ рычъагъ, ышъхъэ лъыр къеуагъ,
нэгу псыгъо гъучIышъор чъэкIыгъэу лъэрыгъымэ заригъэIэти,
ыжэ Iузыгъэу икъакъырхэмкIэ плъагъэ, ымакъэ ефэхыгъэу
кыжэдэзыгъ:

— Сикъакъырхэр мэсты, зиусхъан...

— Ы! ПIорэр сьд сэлО?! — ишы шхъуантIэ елъэдэкъауи,
Къунчыкъопщым хъапкIым зыритыгъ, Марыхъуи ишы шхъонтIэ
шхъэпсыгъоу Къунчыкъопщым иш лъежъагъэм ыгу кыгъэ-
лъэтагъ, шбугъо гупшысэу Ерыстэм фишIыгъэм кыхыригъэ-
лъэсыкIыгъэу, хъури кыинэмысыгъэу ынэгу шхъомчышъо
кIыфы къэхъугъ, ынэ зэжъу цIыкIухэр губжым кыыригъэкIотэу,
шым жэдэIагъ, лъэрыгъэмэ заригъэIэти, къебгъучъэгъэ
Шъагыри, оркъ-байколхэу зызыпхъуатэхы ыпэ ишъыгъэхэми
ашъхъапырыплъыгъ, ардэдэм ышъхъэ лъыр къеуи, шым
елъэдэкъэуагъ, ыгушъхъэ кыыритхъэу, ыжэ кышIудэлъэтыгъ:

— Пыу-алахъусын, сэ сшIомакIэр хъэкIэ Iус зэралОу,
Ерыстэм седыргызэ, сикъакъыр машIом зэлъиштагъ... Джары,
гу мышIукIэ хэти уехъуапсэ хъуштэп — Тхъэм уигъэпщынэшт...

Апэ ишъыштыр язэрэмыгъашIэу зэрэфырэ шыухэм пщы
Марыхъу зырыз-тIурытIоу атечызэ, Шъагыр иш кърэ цIыкIу
ыкIэ тео-темыоу, былым IыгыпIэм нэсыгъ.

Хъульфыгъэ заулэ шалъэхэр аIыгъэу, замышIэжъэу машIом
ебэныштыгъ. Оркъ-байколхэри Шъагыри былымIыгъхэм
ахэлъэдагъэх. Къунчыкъорэ Марыхъурэ яшымэ япсыхыгъэхэу,
гумэкI-гуIэр анэгу кIэлъэу, мэшIогъэкIуасэхэм ашIэрэм нахы
машIом ышIэрэм, нахь ашIогъэшIэгъон фэдэу, еплъыштыгъэх.

ЦIыфхэр бэ зэхъум, машIор псынкIэу агъэкIосагъ. Шыхэр
зычIэтрэ къакъырым ышъхъэ ызытфанэ нахыбэ тестыкIыгъэп.

Ынэгу пкIэгъосэ закIэу, икъэптан Iэгъуапэхэри ныкьостэу,
пкIантIэр къехэу кыIухъагъ ПытIахъу, имысагъэ зыдишIэжъэу
укIытэ нэплъэгъукIэ пщы Марыхъу кыIуплъи, ынапIэхэр
ридзыхыжыгъ.

— Тхъэм мыгъокIэ уадэжъ сыкыигъэкIуагъ, зиусхъан, чылэм
чэмахъоу сыриIагъэмэ, тэ кыисхыжбын, — ерагъэу кыуупсэлъыгъ
ПытIахъу.

— МашIор кыызештэм, тэ шъушъыIагъ? — пхъашэу еупчIыгъ
пщы Марыхъу.

— Мэфэ фабэм тенэцИи, кІэим ши, чэми, мэли Іэшым дэтыр идгээзыхыгъагъ, тезекІухъаных, анэ жьы кІэун тІуи...

— МашІор игъом зыкІэшъумыгъэкІосагъэр ары сымы-шІэрэр.

— Зэпырыбгъазэмэ кІосэнэу, машІом къопс иІэп, Марыхъу, — рэхъатэу къахэгущыІагъ Къунчыкъопщыр. — Ар Іоф шъхъаф. МашІор сыдым кыкІыгъ?

— ТэшІэмэ Іофа, — ытамэхэр зэфищагъ ПытІахъу. — Чэшым шыхэр кызытфащэжыгъэм ыуж сыгу цапэкІэ сІыгъыгъ, сынэ чъыеми, сыгу чъыагъэп, мыдырэр мафэу... сшІэрэп, зиусхъан, сшъхъэ кыубытырэп.

— Ощ нахъ дел былымІыгъмэ апэ узигъэуцагъэр, — ыІуи, пщы Марыхъу зыбгырыузэ, ишы шхъуантІэ ешэсыжыгъ. Къунчыкъопщыми онэгү зишІыжыгъ. Дэунэжыкыо Шъагыр зитхъакІыжыи, зыпыупхъухъажыгъахэу къакъыр ныкбостымкІэ плъэу шытыгъэти, пщыхэр зэрэшэсыжыгъахэр зельэгъум, гуІэнкІэ иш къэрэ цІыкІу зыридзыжыи, Марыхъу иджабгъукІэ голъэдэжыгъ. Оркъ-байкол шыу купышхоу ахэмэ ауж ихъажыгъэмэ ПытІахъу ышъо пызыжыгъэу акІэлъыплъи, яхъопсагъ. «Уанэмэ пагэу арысых, — ыІуагъ, — щыни гумэкІи яІэп, пщымэ къадекІокІыхэшъ, тхъэжъэу шыІэх, япэІо лъагэхэри, цые-кІа-кІохэри, маистэ плъыжхэри пщымэ зэратекІырэ шыІэп, ящыІакІи ащ фэд, нахъ дэгъоу шыІэхэри ахэт. Тэ блэм фэдэу тыщыІ, тэцІанлэз, тэгүІэ, пщым игуапэ зэрэтшІэштым чэши мафи тегупшысэ, етІани тыкызэплъэкІмэ, ткІэ ІонтІагъэу тэльэгъу. Сыда шъуІо цІыфыр моуштэу Тхъэм дунаим кыкІы-тыригъэхъуагъэр? Зыр къетэкъохыжъэу шегъаІэ, адырэр зэритхъыхыжъэу мэпсэу, пкІэнтІэпсыкІэ кылэжыкырэр иІус. Сыд фэдиизэу тыгуІагъэми, тшхыщтымрэ тшыгыщтымрэ такыІушырэп. Тинасып Пшъашъэ зэрэІэпэ-бзапэр. Ари ышъхъэ фитэу дэн-бзэным пылтымэ Іофа, тикІалэхэр, сэры, ежъ ышъхъ — нэмыкІ шъуашэ фидэу пщым ыдэрэп. Ежъ иунагъо сыд, илъэсым зэ, тІо афадэми ары. Ежъ шыгъым фэдэ нэмыкІ щилъагъомэ, ыгу тефэрэп... Амал иІэп, нычхъапэ чылэм сыкІожынышъ, пщым ыкыо селъэлун, ятэ дэзгъэгущыІэн. Батыр кІэлэшІу, гукІэгъу хэлъ, сыкызэхышІыкІышт. Армырмэ, чылэм Іахъо аштэгъах, гъатхэр кызырзэсэу чэмхэр дифыштых. Сэмыш типщы сыІуифымэ, сыд сшІэшт, чылэм сыд Іоф дэлъ? Гъатхэм дэхэ-дахэу тынэсмэ, чэм экІэс кысцитынэу пщы Марыхъу сыкыигъэгугъагъ. Ари кысІуигъэзынкІэ сенэгүе...»

— Тат, лыхэр кыюджэх, — икІэлэ нэгү псыгъо нахыжъ ПытІахъо игупшысэ хыльэхэр ІэкІигъэзыгъэх, кыкІигъэ-щтагъ.

— Ы, сид пѹи? Ары, ары, мары сыкъэкѹо,— бжѹапѹм ехыжыгыѹэ шыухѹу Марыхѹухѹаблѹэ езыублѹэгѹужьхѹэрѹмкѹѹ нѹплѹэгѹурджыри зѹ ыдзыжыи, Пытѹахѹо, елъѹкѹонзѹэ, къакѹырыныкъѹостым фиузѹнкѹыгыѹ, пѹоблѹэ гѹэчѹэрѹэгѹугѹѹм фѹдѹу Пшѹашѹы ынѹгу къыкѹѹѹуцагыѹ. «Ащ къѹбар езгѹашѹѹ хѹуштѹп,— ыѹагыѹ,— нахѹ дѹй къѹхѹунышѹ, тигѹѹгуѹѹжышѹт. Лѹп, шѹоп зѹрѹѹѹу, уз ѹаер къыздѹрихыгыѹэр сшѹэрѹп. Жыр ащѹэрѹп, ащѹфырѹп, алѹѹѹфѹэрѹп, дунаим темыфѹѹжѹу тет, ежѹ фикѹурѹп...»

Пчѹдыжыѹм шагуикѹыни, зытхѹакѹыни, шхѹэни зѹпѹкѹигѹѹэ-кѹыгѹахѹу, зѹтегѹѹпсыхѹагыѹу, пшы Марыхѹу хѹакѹѹщ джѹхѹэ-шѹѹѹм рикѹѹкѹѹу тетыгыѹ. Цыѹ хѹаплѹым ыбгѹэ къытешѹырѹ хѹазыр ѹпѹѹфхѹм ащыш горѹ къыкѹѹотыгыѹѹти, ыгѹѹтѹэрзыжыгыѹ, тыжыѹн бгырыпхыѹм ыѹитѹу ригѹачѹи, цыякѹѹэр рикѹѹудыхыгыѹ, лѹѹкъѹ лѹѹныкъѹом зыгорѹ къѹѹоти, маистѹ плыжыѹыр зышѹихи, иѹбылъѹбыхѹагыѹ, ѹѹбжѹѹнакѹѹ горѹ къырихыгыѹ. «Сѹѹбжѹанѹхѹэр пысыупкѹы зѹхѹум, ифѹѹгѹэн фѹй» ыѹагыѹ, маистѹр зышѹилѹѹжыгыѹ, лѹаери ыкѹыѹу ышѹыжыгыѹ, пхѹѹпѹѹкѹѹорым тѹсѹу, ыѹхѹѹмбѹ гѹум пытѹхѹм яплѹыжыгыѹ. «Адыгѹмѹ,— ыѹагыѹ,— къамыѹгѹупшысыхѹагыѹ шыѹѹп, ѹѹбжѹѹнѹ-лѹѹбжѹанѹхѹэр пыуупкѹы хѹунѹу тхѹамафѹм мафѹ къыхѹагыѹѹкѹырѹп, шѹоп ѹѹѹ. Ащ къыра-гѹѹѹкѹѹэр къызгѹурымыѹѹу сызѹупчѹыжышѹтгыѹ: «Сыдигѹу адѹ? Тхѹамафѹр мѹфѹибл нахыѹбѹ хѹурѹп, тѹ къыкѹышѹт нѹмыкѹ мафѹ?» Етѹанѹ къызгѹурыѹагыѹ: сид фѹдѹ мафи пѹѹбжѹанѹ пыуупкѹы хѹушт, ау шыѹф ебгѹѹлѹэгѹуштѹп. Шыѹпкъѹѹмкѹѹ, дахѹп ѹѹбжѹѹнѹ-лѹѹбжѹанѹхѹэр зыгорѹм пиупкѹѹу плѹѹгѹуныр. Игѹѹм пызымы-упкѹырѹмкѹыи ѹае, шѹѹир къадѹщѹу... Алѹыжѹ нѹкѹѹкъѹ тхѹамы-кѹѹу тыгѹуасѹ къамтыкухѹаблѹэ тызѹѹѹм къядгѹѹѹщѹгѹагыѹм ѹѹбжѹанѹхѹэр паупкѹыми шыгѹупшѹжыгыѹгѹэн фѹе. Ежѹ ылѹѹгѹужѹрѹ шыѹѹп, фыпызыупкѹыни иѹжыыкѹѹ сыгѹгѹѹэрѹп... Дѹунѹжыыкъѹ оркъым ыпхѹу нахыѹжѹ ихѹадѹ къызѹрагѹѹотыжыы-гѹѹу, хѹѹмѹ къычѹѹагѹѹщыгыѹу лѹыжыѹм къыѹѹѹтагѹѹэр тхѹамы-кѹѹагѹу. Къакѹыры лѹѹѹм шычѹѹѹтѹагѹѹу, ным къызѹрилѹыфгыѹѹу пѹѹѹнагѹѹ. Хѹатыѹ Пакѹѹ инысѹ ригѹѹдженѹу фиубытыгыѹгѹѹ кѹѹалѹри кѹѹодыгѹѹу лѹыжыѹм къызеѹѹм, «ар Мышпѹѹкъѹѹ Уцужыыкъѹу ары! — ыѹи, къыхѹѹуукѹыгѹагыѹ Кѹунчыкъѹ.— Лы гѹѹсѹгѹѹ шѹагѹѹори якѹѹѹдылѹагѹѹмѹ, гѹхѹѹѹышхѹ. Сѹ сшѹѹщтыгыѹ ар...» Шѹагѹыры есѹѹпѹнѹу сыфѹѹягѹѹп нахѹ, щѹч хѹмылѹѹу, ыпхѹу зыукѹыгѹѹщгыѹр илѹ нѹмыкѹѹп, ишѹхѹѹгѹуасѹ зыгорѹ дилѹѹгѹу-гѹѹшт. Ежѹ гѹусѹхѹэр иѹу бзѹджашѹѹу хѹтыгѹѹмѹ, Тхѹѹм ешѹ, ишѹузѹр Уцужыыкъѹѹэр зѹкѹѹѹрысхѹѹѹ, зѹгѹурыѹѹѹѹщтых... Пакѹѹ ыкъѹуи игѹусѹхѹэри хѹт шѹѹѹ ѹѹезгѹѹхыгыѹхѹэр? Лѹыжыѹм къызѹ-риѹагыѹѹмкѹѹ, а мѹфѹ зѹхѹтхѹм шыуитѹу ячылѹэ къыдѹхѹѹгѹагыѹу ары. Зыр кѹѹѹлѹэ къѹѹпѹѹ ѹѹм-лѹѹмыгыѹ, адырѹэр шѹѹѹѹжыѹе ѹѹпс-

лъяпсыгыъу еІо. ШыгыуитІумэ атесыгыъх, зыр нэтІэгүнджэу...
Зэ, зэ, зэ! Ашыгүм сэ сишыушхэр арба, ы? А уахътэм МэшІохъ
сишыхэр зериІыгыгы. А-енасын, ар сшъхъэ кызыэримыубы-
тыгър. Хэт шъуІо шъэожъе такырэу игъусагър? А нэбгы-
ритІум нахъ мыхъухэу, кІэлитфым афырикъунха? ПшІэхэнэп,
ошІэдэмышІэу агеуагыъэхэмэ, е ешъорыхакъухэу хэтыгыъэхэшъ,
чыыхэзэ атеогъэнхкІи мэхъу... Хэхъажыгыто имыфэзэ, нэІу-
агыъ сипщылІ кІэлэжъ, Къамытыкухъаблі нэсыгъ, нэбгырэ
пчыагыъ ыукІыгъ. Джы сэри кызнэсэу ригъэжъагъ. ПытІахъуи
ащ нэмыкІегуцафэрэп. Къунчыкыто тэрэз ыІуагыъэр, а кІэлэжымы
ыІэбжъэ-лъябжъэхэр сымыупхъухъэмэ, шыаІаІэ кысисытщтэп...
Адыгэр аужырэ акъыл, Къамытыкухъаблэ тыщыІэзэ сиякъыл
тефэгъагыъэмэ, лІыжымы ипхъорэлъф цІыкІухэу шыуитІур
зыльэгъугъэхэм ажэ къэслъыхъуштыгыъ...

Пщы Марыхъу къэтэджи, урамымкІэ хэлъ шъхъаныгъу-
пчбитІумэ яз Іухагъ. Жыбгыъэ мылъэшэу пчэдыжъ къежъэжы-
гъагэр Іэсэжыгыгъэ, ошъопщэ нэгыф пІуакІэхэу кыблэмкІэ
къэлыагыоштыгыъэхэм тыгър аупІыцІагъ, зэпыумэ къежъэжызыэ,
ошх шыабэ къешхы, осы хъужыным енэцІы, жыр нахъ чыІэ
къэхъу. «Гъатхэр къэблагъэ зыхъукІэ,— ыгукІэ ыІуагыъ пщы
Марыхъу,— фэбамэ къэу къэс, дунаир зэтеуцожыгыгъ тэІошъ,
тэгүшІо, ау кІыри аркъодыеу кІожынынэу фаеп, кызэцэкъэ-
кІыжы, зэ чыІэ зыкъешІы, зэ къешхы, къэсы, чэшрэ кыкІе-
гъэштыхъэшъ, кІуачІэ джыри зериІэр кытегыъэлъэгъу. Тэ сьд
фэдизэу тыдэгүзэжъуагыъами, мэзаер имыкІэу, кІыри зэкІэкІо-
штэп, унэмэ тарышІыхагыъэу тиІыгышты...

Лъэкыто тепкІэ макъэ къэлугъ. Пчъэр кыІуихи, Батыр
хъакІэщым кхихагъ.

— СыкъакІо хъушта, Марыхъу?

— Хъуштми мыхъуштми, укхихъэгъах, къакІо,— Іушхып-
цІыкІыгъ пщы Марыхъу.— ШІагыоу укыкъоІыгъ, лъэгъун
горэ уиІэштын,— тыр ыкыто пыплъыхагъ, «дэгъоу фэпагыъ,—
ыІуагыъ,— къэбзэ-лъябз, пэІо шхъуантІэри, цые чІыпцІэри,
ыпшъэ кыкІэуцорэ джэнэ фыжъри къекІух. Шъуз нэкъипш
цІыкІур зигъотыгъэм щегъэжъагыъэу цІыф теплъэ иІэ хъужыгыъэ,
щыгын хъожыри щигъэтыжыгыъ, ау ежъ лІы хъужыгыъэ сІозэ,
ишъхъэгъусэ мыгъасэ ышІэу зыфаІуагыъэхэр хъалэмэт. Хъуль-
фыгыъ шъуашэкІэ зефапэшъ, бзылъфыгыъ къабзэр мэшэсыба.
Тыдэ кІонэу ышІэрэ? Сьд зезыфэрэр? Зи умыІо зэ, мыш ишъуз
цІыкІу хъульфыгыъэ шъуашэ шыплъэмэ, шъэожъе такырышІуи
хъуштэп. Хъау, МэшІохъэр арырэ сьдым зэфихъына? Гуцэфэ-
шІыІэ сыхъугъэшъ, сшъхъэ кымыхъагыъэр шыІэп...

— Сьд, мыхъун горэ кысхэплъэгъуагыъа? — зьдэплъы-
хыжыгыгъ Батыр.— Уимыхэбзагыъэу, лъэшэу укыспэплъыхъэ.

— Мызыгъэгум оџон сшІэрэп,— Марыху ынэ зэжъу шІуцІэхэр къэлыдыгъэх, Іупэцх макІэм ІупшІэ мыІужу-мыпІуакІэхэр ІудэнакІэм фэдэу зэІишыгъэх,— утегъэпсыхагъ. Упщы кІалэмэ, джары узэрэхэтын фаер.

— ЕфэндыхъэкІэ лы горэ къебгъэблэгъагъ аІуагъэти, ишъыпкъапІэ зэзгъашІэ сшІоигъуагъ,— Батыр занкІэу пщым ынэмэ акІэпльагъ.— Ефэндымрэ сэрырэ тызгурыІонкІэ сыгу-гъэрэп.

— Сыда?

— Быслъымэн диным сурэт пшІы мыхъунэу еІо. ЗыгорэкІэ нэрыгъ сыкышІымэ...

— Ар Іофэп. ЫмышІэ фэдэу зишІымэ ары.

— Ынэ кІаІу хъумэ?

— Хэти зыфэмыемкІэ дэгу, нэшъу, бзако.

— КъызгурыІуагъ... Джы сызгъэгумэкІрэр ПытІахъу иІоф ары.

— КъыолъэІугъ, ара?

— ГукІэгъу фэшІ, псэкІоды. КІэлэ бын, ишъуз Пшъашъи ІофышІу иІэп.

— Сыд къехъулагъ?

— Жъы ыгъотрэп. Сыгу егъу. Пшъашъэ сэ дэн-бзэным, хэдыкІым сыфигъэсагъ.

— Шъуз ІэнатІэмэ ягугъу къысфэмышІ, зэхэсхынэу сыфаеп,— ынэжгъ зэрэзІэгъэхъагъэу, хэгубжыкІыгъ Марыху.

— ПшІэмэ, сэнэхъат лые хъурэп,— къезэгъыгъэп Батыр.— Хэти егъашІэм пщынэу е пачыхъанэу къэхъугъэп. Пщыгъори атырахы, пачыхъэхэри тырадзы. Сэнэхъатыр сыдигъуи гъусэ-шІоу къэнэжъы.

— Хэт уигъэшІагъ ахэр? Ы-ы, хэти зигъусэм фэдэ мэхъу, къызгурыІуагъ. Сэ сыщымыІэжъ хъумэ, пщыгъор о птырахынкІи хъун, ау стыкын лы етыфэ, хэти сипщыгъо щэрэмыгугъ, сылІ зыІорэр къыкъорэкІ, зэпысыутын...

— Сшыгъупшэ пэтыгъ, Ерыстэм ыщэфыжыгъэ унэр ефэндым ребгъэтынэу зэралорэр шыпкъа? — тым игубж тырихы шІоигъоу еупчІыгъ Батыр.

— Хэт къыозыІуагъэр?

— Тян.

— Ынэ исэкІ сІонти, хъунэп. Стын зыфасІорэм сыфитба? — нахъ Іэяхъу зыктырихыгъ Марыху.

— Тынымрэ бзэнымрэ зэфэдэ, Марыху, ухэукъошт.

— Дэн-бзэным уфэгъэсагъэшъ, о нахъ пшІэн, сэ сшІэн зыфасІорэм сыфит, уяни, ори, хэти иІоф къысхерэмылтъх.

— КъызгурыІуагъ. Ахэмэ ащ фэдиэу сагъэгумэкІрэп. ПытІахъукІэ сызэрэолъэІугъэр къысфашІи...

— Хьун, мызыгъэгум о уихьатыркIэ фэзгъэгъун.

— Тхьауегъэпсэу, Марыхъу... Хьуштмэ, ськIожьын,—
зызеришIыштыр ымышIэу, улъэбэбагъэ Батыр.— Iофхэр сиIэх.

— Ари хьушт. ЗиIоф хэзгъэкIырэм ыгу хэхьо, Iофынчъэм
ышгъэхэ мэузы,— нэгү гъучIышшо бгъузэр зэхихьжыгъ Марыхъу,
«сэ армырми ПыгIахъу есшIэн шыIагъэп,— гукIэ ыIуагъ,—
згъэщынэн, згъэсакъын сIуагъэ нахъ». Ау етIани ыгукIэ хэгуб-
жыкIыжыгъ пщы Марыхъу, ыкьо зыдэкIыжыгъэ пчъэм
нэжыкIэ еплъызэ, зэриIожыгъ: «Емыпсых тхьамыкIэм
кысфидэщтыгъэп шгъаеи, аIуи кьалотэжьи мыш фэдэ слъэ-
гъугъэп: сичырэ фэлъэIонэу кысфэкIо нахъ, кьакъырыр
зэрэстыгъэми кыкIэупчIэрэп, зэрар сшIыгъэми ыгъапэрэп.
Сэ кысхэкIыгъагъэмэ, аш фэдэщтыгъэп. Еплъ Емыпсых пае
ыкьомэ акIэхэкIыгъэм, Абрэджи ДзэлIи ятэ ыль амышIэжъуу
уцугъэхэп. Мыдырэ Iулэр чылэмэ очылэу яI. КIо хъугъэ,—
игукIае рифыхьжыгъ пщы Марыхъу,— илъэIу кыдэхъугъэу
кышIорэшI, зыгорэ фасшIэ кьэс ыгу згъэткIузэ, «тят» ыIоу
хъункIи пшIэнэп. Муары, «нан» ыIожьрэп, «тян» еIо нахъ, ау
лIы зекIуакIэ ышIэрэп. Янэ дэжъ ихьи, етIанэ сэ садэжъ
кьэкIуагъ нахъ, паIо зыщыгъыр апэ пшIын зэрэфаеи егупшы-
сагъэп. Ар Ерыстэм аталыкъым римыгъэшIагъэр сшIошъ
хьурэп... Ы? Зигугъу пшIырэр пчъэшгъаIуэс аIуагъ, мары,
Ерыстэми ефэндыр игъусэу кьэкIо»,— пщы Марыхъу зыдэ-
плъыхьжыгъ, кьэмапшгъэми теIэбагъ, тыжын бгырыпхьими
ыIитIу ригъэчбагъ, ытамэхэр ыIэтыгъ, зырищыгъ, шгъхангъу-
пчъэм кыкIэрыкIыжьи, онджэкъ машIоу зынэ кIосэжырэмкIэ
щыт пхъэнтIэкIу куу шгъабэм итIысхьагъ.

ШIуфэс зызэрэх уж пщы Марыхъу лIитIур ыгъэтIыси,
ежыри ичIыпIэ игупсэфэжыгъ, тIумэ язэу гушыIэр кьезгъэ-
жэщтым ежэу, зырызэу аIуплъагъ.

— Зиусхъан,— пщым инэплъэгъу гурыIуагъэу кьыригъэжыагъ
ефэндым,— унэу сфэуубытыгъэмкIэ тхьауегъэпсэу, псэупIи
нэмазшыпIи джырэкIэ хьушт, ау хапIэ кысэптымэ, гъатхэр
ыпкъ зэреуцоу, унэ сшIын сэIо.

— Мэщыт тшIымэ, кьыуатыгъэр псэупIэкIэ пфимыкьунэу
олыта? — пщым ынэгү гүмэкI мырэзэныгъэ кыкIэхьагъ.

— Хьау, зиусхъан, унэр унэ хьушт. Ерыстэм ыкьо нахьыжъ,
кьэкIошт лэжыгъэхэр Iуахыжъымэ, зыхигъэкIы шIоигъу. Сьд
пае кIалэм тиягъэ едгъэкIына? Бзыми набгъо ешIы. Сэри унэ
сиIэ сшIоигъу. Хьуштмэ сэIо нахъ, мыхъуштмэ, егъэзыгъэп.
ХапIэр мэщытэу ябгъэшIыщтым пэмычыжъэнэу сыфэягъ. Ори
чылэми зыкышпъутэзгъэкIэнэу сыфаеп, шIыпкIи сиI, зиусхъан.

— Ащ пай укъэзгъэнэна, Хъымыш,— зэхихыгъэр гуапэ шыхугъ пщы Марыху,— уфаемэ, мэщытым гот шыпкъэу хапIэ остынба, ы?

— Хъау, пэблэгъэ дэдэми хуштэп.

— Ащыгъум Ерыстэмрэ орырэ шъуежыи, мэщытыр зыдэд-гъэуцуштыр мыш ешIэшъ, о хапIэ пфэхуштыр жъугъэнафэ...

— Зиусхан,— зыфэсакъыжъэ, гушчыIэм къыхэхъагъ Ерыстэм,— мыш тызэрэкIыжъэу, зыфэпIуагъэм тыкIон, мэщытыр зыдэщытыштри езгъэлъэгъун... КъызшIомыгъэшIыштыр, зиусхан, Хъымыш фэбгъэнэфэгъэ унэм сенэцIыжыгъэу ары. Ежъ мары сишыхъат, кысIуупчIыхъэзэ, унэгъо къэбарэу силэхэр, сигухэлхэр кысиггъэIуагъ. Джы нэс кысхэсыгъэ кIалэр бжыхэм зыхэзгъэкIын фаеу, кысщымышIэжъэу щытэп.

— КъызгурыIуагъ, Ерыстэм,— IэутIэ ышIыгъ пщы Марыху,— ащ хэлъ шыIэп. Адэ зигъо хуэрэр пшIэшт. Къо нахъыкIэми непа-неуца кызишщыштыр. Сэ мэщытымкIэ кышъуасIо сшIо-игъор ары. Ащ ишIын зэрэщытэу спшгъэ дэзгъэкIын сIогъагъэ шъхъаеи, сегупшысэжыгъэшъ, ауштэу сымышIымэ нахъышIу. Мылкъум сышъхъасыкIэ арэп. ЦIыфмэ сыд фэдиз афэпшIа-гъэми, ежъхэм япкIэнтIэпс хэмылты зыхуыкIэ, къагурыIоштэп. ТхъамыкIэ дэдэхэм зи яшъумыIу, ау адыкIэ унагъо пэпчъ зэрэ-фэлъэкIэу къыхэжъугъэлажъ. ЗыхашIыкIыштыр шъозгъэгъотмэ, шIыпкIэр чылтэм къыхэкIымы дэгъу, нахъ фэчэфхэуи мэщытым къекIолIэштых. Сыдэу пIорэ о, Хъымыш?

— Тхъэм уиакъыли уилъэкIи нахъ лъагэ ешI, зиусхан, Iушэу къэпIуагъ,— кыдыригъэштагъ Лэжъыекъо Хъымыш.— Къэмылэжыгъэр IэшIоп аIо, зытэкIырэр зэкIэ къыхэрэлажъ. Мэщытыр ежъхэм яеу алътэ хъумэ, Iо хэлъэп, уаси фашIышт, агъэлъэпIэшт, къаухъумэшт, нахъ дахэ зэрашIыштым кIэгъуIы-штых.

— КIо, ащыгъум тызэгурыIуагъэкIэ тлытэн,— лIы пытэ бгъэ лъагэу къэтэджыгъ пщы Марыху. ЛIитIуми ыпэ зашIы ашIоигъоу зыкапхъотагъ, бысымым шъхъаштэ фашIызэ, ыIапэ аубытыжыгъ.

Изакъоу хъакIэщым кызыенэжъым, пщы Марыху ефэндым кыIуагъэхэм афытыригъэзэжыгъ, «сэ зэрэсымыIоу зэкIоцIыль мы Лэжъыекъор,— зериIожыгъ,— скъо згъэгугъагъэ шъхъаеи, зэрыпIо дэдэу хуынкIи сыгугъэрэп. Плъэгъурэба, унэу фэсщэ-фыжъын зыфэсIогъагъэм чIэсынкIэ фаеп, зыми емыхыгъэу, сэ сифэмэ-бжымыи чIэмытэу псэу шIоигъу. АщкIэ ппакIэ умыгъэху, Хъымыш, узэрэфэндым сеплгыштэп, сшIоигъор умышIэ зыхуыкIэ, кIэозгъэлэшт е уижъ кIэкIы сшIышт. О укыхэхэмыхъажымыи, гумэкIэу тилэр тшъхъэ къэсы. Сщыгъу-

пшэжыгъ, хэта зымафэ къэзылуагъэр, Пшызэ иджабгъу нэпкъ пытапІэхэр къылузышыхагъэу, гъозэрыплтэ лъэгапІэм атетэу къызэпырыплтырэм, зитопхэр къытфэзгъэзагъэм гухэлтышІу иІэкІэ гугъапІэп! Ар къызежэкІэ, о уимэщыти сэ сыхапІэщи ыІоштэп, шапсыгъэмэ къаришІэрэр тэри тигъэлъэгъушт. Нэгъойхэм зыкъызаІэтым, а инэрал куапсэм еплъ аришІагъэм. Ахэр мацІэм фэдэу Пшызэ кІыб итэкъуагъэхэу исыгъэх, къырым хъаныри къакъотэу. Джы тыдэ шыІэх? Къырыми шхъацыф нашхохэм зыІэкІалтхъажыгъ... ИшІыкІэ умышІэмэ, Іофым уфемыж, джары икІэкІыпІэкІэ къыуасІорэр, Хъымыш...

ШыхэпкІэ лъэмакъэу къэлугъэм пщы Марыхъу шхъангъупчъэм Іуишагъ. ХъапкІыр мэкІэ-макІэу кІуасэзэ, къэлэпчъэІум щыкІодыжыгъ. «Ощхи къещхыжырэп, уашъори нахъ къабзэ къэхъужы, — ылуагъ пщым, — къэлэпчъэжыемкІэ къыдэхъаштым фэплтырызэ. — Зыгорэм къэбар кыххыгъ. Дэгъуа, дэя? Тхъэм шІоу кычІегъэкІ».

ПэІо пырацэм ынэгъу кычІэмыщэу, теуфыхъажыгъэу къелъэкІонзэ, ПытІахъу къэлэпчъэжыем къыдэкІыгъ. Пщы Марыхъу пчъэмкІэ зигъэзэгъэ къодыеу, ынэхэр бырылъэу былымІыгъыр пчъэ нэзым къыдэплтыгъ.

— КъакІо, къакІо, ПытІахъу... Сыд къэбар къэпхыгъ?

— Зиусхъан, — ПытІахъо зыкъоІэбэжыи, чан къыштагъ, — мыр машІор къызкІэнэгъэгъэ къакъырым ибгыкъу телъэу Нэнау куапсэ къыгъотыгъ, МэшІохъ иеу еІо.

ПхъэкІ зышІолъ чаныр пщым Іихи, зэпиплтыхагъ, ынэхэр къыкІотэу къыІуплърэ лІы од пэ кІыхъэм къеупчІыгъ:

— А копсэжыр сыдым шъо къышгуфихыгъ?

— Янэшым джэнэ къабзэрэ цылтэпэдхэмрэ къыфихыгъ...

СишІошІ къызэрэшпыпкъэжыгъэр озгъашІэ сшІоигъоу сэри чаныр къыпфэхыгъ, зиусхъан, — ПытІахъу лыгъэ зыдзыгъэр къыубытыгъахэм фэдэу къышыхъоу, пщым ыІыгъ чаным Іапэ фишІыгъ. — АдыкІэ укъэмыгумэкІ, къакъырышхъэ цыпэу тестыкІыгъэм пхъэцухэр тедгъэуцожыгъэх, пхъэмбгъу пІуакІэхэр ахэмэ атетІулІэжы, къамыл хыгъахи тиІ. Пчыхъэ нэс къакъырышхъэр тыупІыцІэжышт.

— ШъулІэхъупхъ, — щытхугъ пщы Марыхъу, — ау шъусакъ. Сыда Тхъэм ылуагъэр, ПытІахъу? О зыфэсакъыжыи, сэри сыктыпфэсакъышт. Шъыпкъэба?

— О мышпыпкъэ къэпІона, зиусхъан, шъыпкъэ пакІошъ, шъыпкъашъ. О уиакъыл тэ тызэрэшпылэр...

— Дэгъу, дэгъу, уиІоф ыуж ихъажъ, — зэпиутыгъ ичырэ къырищэжэгъэ гушыІэ лъэшхэр, «щытху лые сыфаеп» ылуагъ ыгукІэ. Ефэнд тфэхъуштыми, иІофшІэн римыгъажьэзэ, ар

кьеIo, Ерыстэми, Къунчыкъопшыми, Иныху быти, зэрэ-
гъэулушыжыгъэх пIonэу, шытхур тхуэпсэу кысшафэ. Шытху
лые пфаIo зыхукIэ, уимэхапIэ горэ кыбдашIагъэшъ, зыфэ-
сактыжъ, зиусхъан.

А гупшысэхэм ахэтэу чаныр шъхъаныгъупчъашъхэм
тырилъхы кызызэплъэкIым, ПытIаху хъакIэщым икIоды-
кIыжыгъэхагъ, шылъэмакъэу кьеIугъэмкIэ кышIагъ ичырэ
ыгу кыхъажыгъэу, мысагъэр зытырихын зэрилъэкIыгъэм ыгу
кыыригъэбыбыкIэу IэшымкIэ зэрэчъэжърэр. «Мыхэр джауштэу
бгъэкIэзэхэмэ етIанэ шхомлакIэр бгъэлэнлэжъызэ, мэстэ уасэ
афэпшIагъэмэ, кIэгущIухэу пIыгынхэ фае, ау мыдырэ кIэлэжъым
ихысапыр кызыгурыIорэп. Сэ кысфырикъун шIoшIымэ,
хэделыхэ. Зэ моу дунайр зыпкъ игъэуцожъ, озгъэлъэгъушт сэ
лыгъэ зэрадзырэр, укызэрэхъугъэмкIэ укIэгъэгъоужышт...»
Шъхъаныгъупчъэм пщыр екIуалIи, джыри зэ чаным еплъыгъ.
«ЗыгорэкIэ мыр Нэнау куапсэ акIэкIидзагъэмэ шIэ,— ыIуагъ,—
зыхэтми шIагъоу агурыIорэп, къэрар хъати иIэп. Зэ садэжъ
къязгъэщэнышъ, згъэкIэзэзышт, гухэлъэу сшIыгъэмкIэ, ылъэ-
гуанджэхэр уфэжъэу, нахъ плъэкIодэгъу сымыгъотынкIэ сенэгъе.
Янэшым гурымыIo хъуи, а Iаер МэшIохъ зэрысыгъэ унэм
рызгъэгъэхагъ. Ятэ Iэджэ-быджэри щыIэжъэп, яни жъэгъэузым
ыгъэлIагъ, ибэ хъурай, етIани сыд фашIагъэкIи гурыIорэп.
ГъэшIэгъонба, цIыф икIагъэмэ, сэкъатмэ, нэрылъэгъу дагъо
зиIэмэ гу бзаджэ иIэу къахэкIрэр нахъыб. Нэшъур нэ псаум
ехъуапсэ зэралоу, шъугъон-хъопсэныр арын фай ар къафэ-
зыхъырэр... Сенэгъе лIыжы сыхъоу езгъэжыагъэкIэ,— зыдхъа-
щыхъыгъ пщы Марыху,— лъащи, Iащи, нэшъуи сыда сиIoфэу
ахэлъыр, Нэнау куапсэ фырикъужъэу зэсымыгъафэмэ мыхъунэу
сыда кысфехыгъэр? СызэкIалэм сытхэжыштыгъ, дунаим
сшIoIoф темытэу, сыгу къэкIырэр сшIэу сыхэтыгъ. Тыгъоныр,
хъункIэныр, щэрыоныр сшIолIыгъэу, джэгъу сыхахъэмэ, зэкIэмэ
апшъэ сыхъуным сыкIэнэкъокъоу, Iэджи згъэхъагъэ. Джы мары,
къэзгъэшIэгъэ тIэкIум а шэнхабзэхэу лIыгъэкIэ тлыгъэщты-
гъэхэр мэкIэ-макIэзэ тхэзыжыых. ПытапIэ зыгъэчъырэм, мыжъо
унэ зышIырэм кIэнакIэщтыгъэх, къэрабгъэкIэ алъыгъэщтыгъэ.
Джы зиунэ къахэщырэм ехъуапсэх, унэгъо IэпIэ дэгъу зэзгъэ-
пэшырэр ажэ дэкIырэр. Нахъыпэр арыгъэмэ, Ерыстэм аталы-
кыр, сатгу зэришIырэм пае, кыыраIухыни. Непэ чылэр ехъуа-
псэ, сэ кысфэштыпкъэми, мылькушIу иIэ зэрэхъугъэр икIуакIэ
кыыхэщы. Сыд Io фаеми, зыгорэм ибылымкIэ баи ухъуштэп,
кызырэкIорэм фэдэу мэкIожы. Мы аужырэ илъэсхэм сиIoфхэм
гъунэ алъысфэу, сичIыгъухэр зэралэжырэм, сибылымхэр зэраIы-
гъхэм салъыплъэ зэхъур ары ныIэп лъачIэ зысшIыгъэр. Батыр

кыысиҕуагым шыпкыа горэ хэдь, сыпщ пҕоу зыбгыаутэкорэпщэу,
Іэпэпцҕыеу ухэтыкІэ, былымыр кыюпкҕыштэп, уиІэ шыІэми,
Іэгум чІэль шэр зэрэткҕоу, пІэкІэкҕышт...»

Кыэлэпчэжыые еутэкі макэа макІэу, шыабэу кыІугь. Шагу
дэхьэ-дэкІыр зэрэзэпымыурэм хигьэгубжыкІэу пщы Марыху
нэплэгыу дыигьэр кыдэхьагымкІэ ыдзыгы. ИтІукІэ зэІэбэкІи,
кыэлэпчэжыыер Нэнау куапсэ ригьэсэжыыгы, ыльэгунджэхэр
уфагыэу, тыгыакІо кІорэм фэдэу, ыльактохэр сакыэу чІым
тыригыэуцохэзэ, шагум кыдэхьажыыгы. Пщым пчээмкІэ зигьази,
хьакІэщым блэкІы пэтрэ кІэлэ Іупль папцІэм фидзыгы:

— Моу зэ кыхь.

— Зиусхьан, сэ Иныху силъэгун...— ыгучІэ изыгыэу
кыызэшІонагы Нэнау.

— Башэ кыэмыҕоу кыуаІорэр шІэу зегьас! — фыхэлъэшы-
кҕыгы пщы Марыху.

Тхы уфагым хурышго джэдыгужь хьокІыгым ыпшыапІэ
шыІупІыиКІэу, Іэгьуапэхэр цэдэжыыгыэу Нэнау куапсэ пщым
ыпашхьэ кыиуцагы. Пщы Марыху хьакІэщ джэхаштор
кыырекІукІы, рекІукІыжыы, нэбгыузкІэ фычІэплыы, зи
кыыриІорэп. Нэнау ынэ укыгыэ нэгьыфхэм штэр акІиз, нэбыф
напІэхэр зэпымыоу мэупапІэх, ышго пычыгы, ІупшІэ кьолэн
пІуакІэхэр хэпшыкІэу мэкІэзэзых.

Пщы Марыху кІэлэжыымкІэ зыкыгьази, пэблагыэу
кыызэтеуцагы, ынэ шІуцІэ зэжыухэр ыуцІыргыи, губжыгыашго
зытыриштэзэ, шхьаныгыупчыашхьэмкІэ реплээкІи, пхыашэу
кыэупчІагы:

— Мо чаныр тэ кыипхыгы?

— Кыакыыр ныкыостым ибгыкыу тельэу...

— ПцІы кыэмыус! — кІэкІэу зэпиутыгы пщы Марыху,
пчээбгыумкІэ псынкІэу лъэбэкыу зытІуш ыдзи, шыукыамыщыр
дэпкыым кыыпихыгы, зэтыриупІакІи, ыІэхэр ыкІыбыкІэ
ыщагы.— Шыпкыэр кызымыІокІэ, кыамышышго усшІышт.
СэшІэ сэ ар кыыздикҕыгьэр!

— Зиусхьан, кыысфэгыэгыу,— зиутыІугь Нэнау.— МэшІохь
бэрэ сыгу хигьэкІыгы, зиусхьан, зэп, тІоп кыызэрэсэуагыэр,
пчыагыэрэ сиукІыгы, зиусхьан. Джы кыызнэсыгыэми сцагэхэр
мэузы, жыы кыасщэ кыэс кыыхэх.

— Арэп сэ сызэрэоупчІыгыэр!

— Кызгырыҕуагы, зиусхьан. Унэу зэрысыгыэм ит пІэкІор
лыапэм чІэльыгы.

— Ар Іоф шхьаф. Улҕыба, зыкыом фэбэгьон, цІыф хыем
лажэа кыфэпхыэу?

— Сьолгәй, зиусхан, жы кьасщә кьэс сцагә кьыхәо, ары пәпчъ сыгу фәплъыти...

— Угу фәплъымә, ори Іә ппыт.

— Ар боу лъэш, зиусхан, Іә лъэныкъомкІә цыІашкІәм фэдәу сьзәрәдзәжы. Ащ сьдәуштәу сеожьышт? Ащыгъум сиукІыпән.

— Нәнау, — пщы Марыхъу кІаләм ыцІә зәпищызә, фэбагъә хәлгәу кыІуагъ, — зы Іоф цыкІу горә озгъашІә сшІоигъу.

— Зиусхан, кьәІо кьодый, узыфаеу сымышІән шыІәп, сыодәІу, зиусхан.

— ПфәгъәцкІәна?

— СлгәкІ кьэзгъәнәнәп, зиусхан.

— Іоф хъатәп, ау щынагъо. УекІодылІәнәу хъумә адә?

— Оц пәмә, зиусхан, машІоми сьпәхъан, сьхәрәстыхъ фаеми.

— Ащыгъум кьәдаІу, Нәнау, — нәгу зәхәхыгъә кьуапщІәр, щхыпә тІәкІуи телгәу кІәлэжъым фигъэзагъ. — КьыуасІорәм щыщлгәпкъ псә зыпыт ышІә хъуштәп. Ар зы. Ащ ыуж кьыкІымә, чанымкІә пшІагъәр зытетым тетәу кьәрәнәж. ЕтІанә, Батыр ишгъхәгъусә ошІәба?

— СымышІә мэхъуа, зиусхан, боу дэгъоу...

— Сыкьызәпымыут. А бзылфыгъә цыкІум хульфыгъә шгъуашәкІә фәпагъәу шәсыныр инәрыгъ. Шыоу дәкІымә, зыдакІорәр, ышІәрәр, зыІукІәрәр зәбгъәшІәшт. Гъунә лыпфәу кьызәмыгъәгуцаф. Улгыплгәу зишІәкІә, ппсә Іуихышт... Джы о сыодәІу.

— Зиусхан, сьлгәсәу шыум сьдәуштәу ськІәхъашт?

— Иныхъу есІонышъ, шыуш кьыуезгъәтышт. Шгъуаши, паІуи, кІакІуи, башлыкыи уиІәшт. Нәгуихъо плульгәу кьекІокІ. ПкІә зымыІә кьәбаркІә садәж укымыхъ, ау уасә зиІә плгәгъумә, чәши мафи иІәп, мэкъәнчә сымышІ.

— Кьызгурыуагъ, зиусхан, — Нәнау куапсә ынәгу джәф шәплы кьәхъужыгъ, ынә укыгъә чыІәхәр гушІом кьыригъәкІотыгъәх, — о плуагъәмә, чІы гъуанәми сыхъан. Кьысәгу-цәфагъәми, бзылфыгъә цыкІум сьд кьысишІән, зиусхан, сә сезәонәп, ежъ кьысфырикъунәп.

— Ар пләу зыІәкІәмыгъаф, — хафәу ІушхыпщІыкІыгъ пщы Марыхъу, — о кьәбгъәшІагъәм шхонч бгъәуагъа-умыгъәуагъа, сиынсә заорәм, бләохъурәп, пщы-оркъ шІыкІәу, пхәкІ лъэныкъомкІә онәгум ис, сә гъәбзәным фәІаз.

— Ара, зиусхан? — ынә ежъәшгъо нәгыфмә штәр кьакІәхъагъәу, Нәнау зиутІыІугъ. — СшІагъәп сә Зәтырах гуащәр ащ фәдәми...

— Бгъэжыри ащ фэдизэу инэп, Нэнау, ау шынынэр ехы, — кIалэр зэрэштэу Iугъэм пшы Марыху ымакъэ Iоу ыгъэшхыгъ. — Умышт, ихьэнэ-гъунэ уимыхы ары ныIэп. Къыогуцэфагъэу пшIэмэ, зыгъэбылтыжъ. Джы моу Иныху къысфэгъакIуи, ышIэн фаер къесIошт.

Нэнау куапсэ пщым шгъэфэгъу зэришIыгъэм тамэ къы-гуигъэкIагъэу, дунаир игушIуагъоу хъакIэщым икIыжи, икIуи ичыи зэхэтэу шэщым нэсыгъ. Ащ Иныху быт зыщемыгъотым, шагудэтхэм яунэ чъагъэ. Иныху натIэкIэ къыфычIэплъызэ, зэупчIыжыгъ: «Сыд мы делэм къехулагъэр, сыд гушIуагъау къыдэхуэгъэр? Жым зэрехъэ, къыгъэ плъакIэри иIэжъэп...»

Сыхъати темышIагъэу пшы шагум шыуитIу дэкIыгъ. ТIури ятеплъэкIэ зэфэдэ хъазырыгъэх, шыпкъэ, Иныху нахъ тхы уфэгъагъ, бэкIэ нахъ Iэм-лъэмыгъ, онэгуми игъэпкIагъэу исыгъ, Нэнау, орзэ дзыожъ пIонэу, шым икIо дэсысэу, одыкIэ-мыдыкIэ зэриштэу, шы тесыкIэ зэримышIэрэр къыхэщыштыгъ. Шъхъа-ныгулчъэм Iутэу пшы Марыху ахэмэ тIэкIурэ акIэлъыплъи, Нэнау куапсэ зыхищэрэ IофымкIэ кIэгъожыгъэу, зыкъызэ-ригъээзэкIыгъ, ылъакъохэр зэрэпшыгъэхэр зэхишIэу, пхъэ пIэкIор джашъоу пIуаблэр зытедзагъэм телъ шъхъантэм зыхи-гъэкIагъ, ыIэгущыуитIу ышъхъэ кIильхыи, ынэ зэжъу шIуцIэхэр ыуцIыргъузэ, нэплгъэгъу гулшысэр бгыкъум ритыгъ. «А слгъэ-гъурэм зи ышIэнэп, — ыIуагъ, — улалэу онэгум исым сишгъэф фэсэгъазэ. Нысэр къегуцафэмэ, Iо хэлгъэп, ыуж сэ зэризгъэ-хъагъэр къышIэшт, гузэгъабгъэ тазыфагу къыдэхъашт. Нахъ чаныIо горэ къээгъотын фэгъгъ. Ар сэлэ шъхъаеи Нэнау куапсэ фэшъхъаф къызэмыплъэкIыжъэу епIорэр ышIэнэу пщылIымэ ахэтэп. Ини цIыкIуи, жъи кIи уадэгущыIэми къыбдэгущыIэхэми зыкъыпфэгъгъэцIыкIун ахэтэп, ежъхэри пшы пIонэу къыбдэ-гушыIэжъых. Мыдырэр къыздикIыгъэр сшIэрэп, нахъ Iаеу уфыштыт къэс, нахъ IорышIэ мэху... Теплын хуэрэм, былымIы-гъмэ адэжъ щэрэI, Иныху быт ПытIаху риIомэ, зыпылтыри цIыф ымышIэу хэтышт. Батыри Зэтырахи ашым фэдэу зэращэу МэшIохъ яIагъэшъ, хъэнэгъунэм къиуцуагъэмэ, сэ сшIуаушгъэ-фызэ, агъэнэгъуаджэкIи пшIэнэп. Батыр ащ тегущыIэнэуи фаеп, фыхэзгъэпсыми, зышъхъарегъэхы...»

Iэнзэхъэмэ ялгъэмакъэ, зыщышхэр ымышIэу, пшыр къызэшIуагъэгIысхъагъ. Iанэхэр къагъэуцуи, кIалэхэр икIыжъхэ пэтзэ, Ерыстэм аталыкъымрэ Хъымыш ефэндымрэ къагъэ-зэжыгъ.

— ЦIыфышIу иIанэ шыгъэ, пчыхъэшхъэ шхэгъум дэгъоу шгъукытефэжыгъ, — ыIуи, пшы Марыху IлитIумэ афэчэфыгъ, джыри Iанэхэр къаригъэши, зэдэшхагъэх, зэдышчысыгъэх. Лгъэые-

кѣо Хѣмыщ халѣкѣ кѣыхыхѣгѣр зыфѣдѣр Ерыстѣм кѣылуа-
гѣти, пѣыри хѣункѣ езѣгыгѣ, зѣфѣразѣхѣу зѣхѣкѣыжѣыгѣхѣ.

Гьолыжьагьор кьэси пшы Марыху пlэм екlужыгг шхъаеи, хэчъиен ылъэкlырэп, Нэнау куапсэ инысэкlэ хэщэ зеришыггэм рыкlэгъожыгг, зредзэ, зэкlихъажыи тэн-цlыхъэ, ау хэт ащ нэмыкlэу цыхъэ зыфишыштыр? Зыльтыгъэ плъэштхэр иунэгъо кlоцl шымышыггэхэмэ, иоркыхэи, байколхэи, пшылlыхэи ыггэдэлон, кышlолlыкlын е кышшышынэн кхэхэklыи. Адыгаггэм шлолlыкlыхэи, лыггэ-зэфаггэм рышылэхэи, пшым шlоиггор апшгъэ зымышlын кхэхэмыкlынкlи хъун, ау сшlошгъэ хъурэп Батыр ишхъэггусэ изакъоу ыггэшэсыиыр. Е ежъ ггунэ лъефы, е нэмыкl горэм нэрымылъэггъу ныбжьыкъоу кыреггэххумэ. Ауштгъу шытмэ, Нэнау куапсэ кыlураггэхэи, ащ фэдиз икъурэп, фэгумэ-кlыжьыи, ггунэ лызыфыжьыи, лышlгъэ банэкlэ кыфы-кыокlыжьыи илэп... «Сишхъэггусэ жэшхо, бзылъфыггэ пхъаш шхъаеи, акыл чани иl. Тэрэз ащ ылорэ: зыфэлл-фггэхэрэп цlыф ымышlгъэ пшlоиггэмэ, къэзымыггээзжьыштыр гъакlо... Гошлгъапlи сьд сэлэо икгъэбары, мы мзфэ зытlум слэкlэлъэггъаггэп, хъауми слъэггуггэ? Гур зыфэмышlум нэр фэллгъэнэшгъу зэралоу, сыуукlыштми къэсшlэгъэрэп...»

Пшы Марыху ыгу кызырэпыльэдагъу, псынклэу кьэтэджыгъ, шъхъангупчъэм кыплгэрэ мазэр ыкльбэу, шагумкл хэльым иплгыгъ: гошэшхом ишъхъангупчъэ нэфынэ кыредзы. «Ари сыда джы нэс зыпэсыр, зымыгъэчыерэр, — зэупчлъыкыгъ пшыр, — зэ сыклон, селойжэу тлэкъл сыкышысмэ, чыер кысэ-кълункл хуэн. Ар сloy, — ыгуклэ шхыгъэ Марыху, — сыгу кыхъэлэу сыкыгъэгубжымэ, чэщ мычъыне кысфигъэкълонкл пшлэнэп...»

Пшы Марыхъу гупшыси гумэкIи шъхъарыугъэу, зифэпжыгъ, цокъэ плуакIэмэ зэрарытэу, цыери зыщимылъэу, кIакIор ыплIэлъу ридзагъ, паIор ышъхъэ тыригъэтIысхьи, хъакIэщым икIыгъ, шагушхор икIыхъэкIэ рикIуи, гоцэшхом ипчъэ зэрелункIэлъу лъэмакъэхэр къэлугъ, пшъэшъэ мэкъэ псыгъор къэупчIагъ:

— ХЭТ ар?

— Сэры, кыылух.

— Ора ар, зиусхъан, мары джыдэд.

Пчѣдадзэр пшъашъэм Іуихи, пщыр гошцэшхом иунэ
зехъахэм, пчъэр римыгъэтыжъэу, пшъашъэри иунэ ихъажьыгъ.

Остыгъэ бзгур рыригъэлъэшыуагъэу, ГошдлапIэ нэгүф дэхэшхоу, ышъхъац Kыхъу фыжъхэр зыхидзагъэр шъхъантэм щитэкъухагъэу, ыбгъэ дэгъэзыагъэу чъыештыгъэ, ау чъые IэшIу хэт пIонэу шытыгъэп, тIэкIу шIэ къэс ыIупшIэхэр

хублаблэштыгъэх, ышгъхэ макІәу шъхъантэм шызэрищэштыгъ, ыІәхъомбэ псыгъо кІыхъэхэр зыгорэм лыхъуштыгъэх. Муары, Марыхъу ельэгъу, чыхІән кІабзэр Іә джабгъумкІә ыубытыгъ, лъэкъо лъэныкъор къыдиІәтәу кІырыуи, кыхъэкъуукІыгъ:

— СытІупш! СытІупш сІуагъә!

Ымэкъэ тІупшыгъә гоццәшхор къыгъәлътәагъ, ынә нэгъо инхэр бырылътәу къыдәплътыагъ, зыгорә ин-инәу зэрәшъхъарытыр къызелътәгъум, къыкІашти, куонәу ыжә зәкІихи, пІәкІор бармэкъымкІә зыдидзыагъ, ау ардәдәм илІ къышІәжби, хәхъапшыкІыгъ.

— Ал, сыгучІә ипхи, Марыхъу, — къыззәшІотІысхъагъ гоццәшхор, итІукІә ыпшгъә кІыб чІәІәбәжби, ышъхъац ыкІыбыкІә ыдзыгъ, — макъи-лъакъи умыгъәІоу, сыдәуштәу укыхъагъә?

— Сә зи арәп сыкъызәрихъагъэр, о узыІыгъыгъэр ары нахъ сымышІәрэр, — Марыхъу кІакІор зышъхъарихи, дәпкъым пилъагъ, шъхъэгъусәм гумәкІәу фычІәплътызә, ипІә лъапә сакъәу тетІысхъагъ.

— Сыдәу чыжъә утІысыра адә, моу къәкІуатәба, — ГоццәпІә шынә-гумәкІәу ынәгу кІәлътыр шъорышІ шхыпә макІәкІә зәблихъузә, ыІитІу лІым фищэигъ. — Сә сызхәтыгъә хъэзабыр пшІагъәм... Гъәмаф, сисәе плътыжә сщыгъ, дәнәф шъхъатехъор жбы макІәм кІелътәсыкІы, типсыхъо нәпкъ сырекІокІы, сыбгъә дизәу, сигъатхъәу жбы ІәшІур къәсәщә. ОшІә-дәмышІәу нәпкъыр гооу ретъажъә. Сә сәчъә, сәкуо шъхъаем, сымакъә къыкІырәп. Ошым утесәу, оркъ купышхо уигъусәу укъәкІожы, сыплътәгъурәп, сызхәпхырәп. Сымакъә къызщикІыгъә закъом сыгу пкІантІә дәуцуагъәу сыкъәлътәагъ.

— Сыд шъуІо ащ фәІуагъэр? — Марыхъу пІәкІор цакІәм ІәгушъокІә зытыригъакІи, мытәджәу, ишъхъэгъусәкІә лыыкІо-тагъ, анәгухәр зәфәгъэзагъәу зәІуплътәгъэх, фәбәмә ІәшІур къыпихәу, ГоццәпІә ынәгушъхъә шъабә илІ ытамә къытырилтхъагъ, ІаплІ къырищәкІи, шъхъантәмкІә ыкъудыигъ.

— А сшІәгушәрәп, Марыхъу, силІ псау, сикІалә унәгъо дахә хъугъә, сшхын сыщыкІәрәп, сщыгъын сыщыкІәрәп, сызылътәгъурәр къысәхъуапсәу сыщыІ... — зәпымыоу гушыІә фәбәхәр къыпчъызә, ГоццәпІә лІым ыбгъә зыкъыкІифыхъәштыгъә. Зи ымыІоу, ыбгъә дәгъэзыагъәу щыль Марыхъу ыжәкІәпәпкъ ыбгъә ригъәкъузә, зә нәмыІәми ишъхъэгъусә ынәгу кІаплътә шІоигъоу, къеплътыхыштыгъ, ау адырәм ышъхъә къымыІәтәу, лІыр къызәкІигъабләу, ыбгъи, ыпшгъи, ыбыдзыпи зәлыбәухъәштыгъә...

ПкІыхъәпІә шынагъоу ГоццәпІә ылътәгъугъэр, джәмәкъә лътәшкІә къәзгъәлътәагъэр зәрилтәгъугъәм тетәу илІ филотагъ,

зи кыыгуупшысыгытп, хиушхыфэгэз закор ыгуатэ мыхууштыр ары. Илъэс пчъагъэм ыгучлэ чыжъэу шигъэбылтыгъэу, цлыф кыыдешлэ юу ымышлэу мафи чэщи имылэу, пчъагъэрэ гуштэ-гуихэу кыыздырихыаклырэр кышшлудэклэу, къебэныжъэу ригъэ-жъагъ. Пкыыхаплэхэр ымылгъэгоуи шытэп, дэгъуи, дэий, мышгъо-мыли ынэгу клэклырэр маклэп, ау Мышынэкъо Колэс кызыхахыэхэрэр зэклэ гугъэпклантлэх. Зэ псынэм блэклызэ къебэныкышгъ, рильэшъонэу фежъэ, зэ псынэм псы кыырихы зыхуклэ, псынэкъуаом пылгъ шалгъэм лгъэкъуитлуклэ итэу кыыдэклыаешгъ, ефэхыжы. Нахыбэмклэ зэрильгъгурэр псынэпкы лушгъом реклоклы зыхуклэ, члыр зэгъомэ ефэхэу, ащ Мышынэкъо Колэс кыызбэныкылымэ кыылгъытхъоу ары. Инасыпклэ лэклахыэрэп, кыынэсыгъэми, зыкыылэклеутыжы, шххыэтэхы паклэр лэклэфагъэми, кыылэклетхыжы. «Пкыыхаплэми, зэрэлэклэмыфэрэр Гошлгъаплэ игушлуагъу, Колэс ыубытыгъэу ылгъэгъумэ, игъашлэ ащ шиухыным тештыхы. Пкыыхаплэм сыхэтэу, Марыхуи садэжъ шылгъэ, Мышынэкъом ыцлэ кыысэклялолэм, сиунэхугъ,— ыгуклэ кыызэкляштагъэу, лгъу хэчыегъэ кыодыем лулгъагъ гоцэшхор,— синасып зы плэ тызэрэхэмылгыр, сычыезз кызыцихыгъэ закъом а пкыыхаплэ лаер слгъэгъоу зэрэтефагъэр... ыцлэ кыэслогъагъэмэ, силоф клогъа-хагъэ, ау джырыклэ Тхыэр сигъус. Ашыгъум сшлагъэр джы нэс кыысфигъэгъугъэмэ, кыызгот, зыклэсшлагъэр зехишыкылыгъ, кыысфигъэгъугъ. Муары пщы-оркхэм япщылыхэр ащэ, зэра-тыжы, зэтырахы, зым адырэм шлуетыгъушгъ, гъончэдджыпхыэшлы, етлани яшлугоуу шылэх. Сэ джэхэшгъотет клэлэжъ закъо кыысэклядыллагъэклэ, ащ фэдиз екъуа. Тхыамыклэр клэлаб зэралоу, Колэс фэдэ пчъагъэ бжъэдыгъу шгузыжымэ кыалгъ-фыжыгъ. Укыыслымыбэнэжъ, Колэс, сыфетыфэ о уигуапи сшлагъэ, орырэ сэрырэ афэшгъаф цлыф дунаим кыытенэжы-гъэп пшлошлэу, кыыбдэхурэр убгъэ дэмыфэжъэу мэфэ заулэ ушызгъэлагъ. Къэбгъэшлагъэм ащ нахъ тхыагъо кыыомыклугъэнкли хъун. Джы сауж икыжъ, сипкыыхэмэ ахэкыжы, гупсэфэу сышыгъа. Жыалымэу сызеклыагъэми, Тхыэм кыысфигъэгъун, ори сыкыызэхэшлыклэ. Шъао кыыпфэслыфыгъ, сыбгъэ клэлгъэу пфэсплугъ, фэсылэжыгъ, лы хугъэу, сигугъи сигумэкли тезгъа-клэу сил. Шыыпкъэ, быдз эзгъэшлуагъэп, эзгъэшгон слуагъэкли, шыанэм кыыхэклэу, щи силагъэп. Ерыстэм аталыкымырэ ишгъузрэ тхыаегъэпсэх, ищыклагъэр рагъэгъотыгъ, сэри зыми шызгъэ-клагъэп... Марыху нэмылэмэ, Батыр ищыклушгъхы инышгъхы ынэ клигъэхыагъэп, ыгу ригъэплгъагъэп, сэри зытлу-зыщэ кыысфи-дыгъ. Мы нэзэжъу нэгу псыгъор цлыф нэжгъур, кыыппхырэпллы,

утхакIумэланлэмэ, угу илтыр кырихышт, кыпкIоцIыханышгь, узэишIэжышт...»

Хыльгэ кьэхурэ напIэхэр кызытырихи, ГошлпапIэ лIым ыгу егъоу Iупльагь, джабгъу лъэныкъом телъэу, зищыхагъэу пIэм хэлъыгъэти, Iэ сэмэгур лIым ыбгъэ тырильхагь. Марыхъу ащ кыгъэлъэтагь.

— ХьакIэщым укIожьын гухэлъ уиIэба, Марыхъу? — хэмычъежъ шIоигъоу, гошэшхор кьэупчIагь.

— Ы, сыхэчъыягъа сэIо? — Марыхъу шхъэгъусэм лакъырл щхыпэ макIэкIэ Iупльагь, шIоигъор ыгъотыгъахэшъ, зыми фэежъэп зериIожьи, кьэтэджыжыгь.

XV

Унэ нэкIым исэу Батыр, кызыхыгъэри ымышIэу, пщы Марыхъу изекIокIэ-шыкIэхэр, дильэгъугъи дишIэхэри зери-гъафэу, тэхътэ шыабэм тесыгь.

Тым игъогужъ хэмынэжъ, угъошэшт аIо цIыфмэ. Ар мышгыпкъэу зэхалъхагъэп. Ащ игукIэгъу кыпIлыIэсэу, мафэ къэс зэхапшIэзэ укьэтэджыгъэмэ, хихыгъэр лъэгъо кьодыеу щытми, мыжъохэри, панэхэри телъэу, иутыгъэхэри иIэхэми, лъэгъо тэрэз зыхъукIэ, ыкъо рыкIошт, ежъ игъогу кыыхихыми, тым хихыгъэм нахъ мыдэиным пылъышт.

ИшIыкIугъом щегъэжыагъэу лIыпкъым еуцофэ Батыр ятэ фэгъэхыгъэу бэ зэхихыгъэр, дильэгъугъэри макIэп, ушгъый гушъIэу кыдишIыгъэхэм акъыл зыхихыни зы тхьакIумэм ригъахыи адырэмкIэ ритIупщыжыгъи ахэлъ. Ышхъэ кыри-мыгъэхьагъэр, ыгу римыубытагъэр нахъыб.

ЦIыфхэр зэфэшхъафхэу дунаим кытехъох. Лажъэу, шхэжъэу, иунагъо мэлэкIэ ымыгъалIэмэ, зым регъэкъу. Адырэр иIэм езэгъырэп, имыIьку зэрэхигъэхъоным чэщи мафи кIэбэны, е амыгъашIэ ыгъэшIэштэу кышхэу, е иIэр хьадырыхэ зыдихыжыын шIошIы, нахъыбэм ялъфыгъэхэм апае угъуаехэу, афышыIэхэу аIо, тятэ иун, тятэ кытфышчинэжыгъ арагъэIоным щэгугъых, хэти ыIэшхьитIукIэ кымылэжыгъэм уасэ зэрэфимышIыштым, зэримыгъэлъэпIэштым егупшысэхэрэп... ШыIэх цIыфхэр ямыIькуи, ялъэкIи, яакъыли ахэзыгуашхэрэр, агухэр тIупщыгъэхэу ашIи-амышIи, Iахъыли благъи амыIоу, зэхэдз амышIэу, Тхъэм кыззэригъэхъугъэу псэухэрэр. Ахэмэ пщы Марыхъу, аталыкъ Ерыстэм, Къолбэшх ХьабатIэ афэдэхэр делашъокIэ яплъыштыгъэх... Тхъэм кьегъэхъух нэбгырэ зыры-зхэр акъыл чан яIэу, ягупшысэ лъапэ чыжъэ адзэу, чылэ Iофхэри зэрагъафэу, цIыфхэри агъэдэIонхэ альэкIэу, лъэпкъым игумэкI-

гугъэхэм гупсэфыгъо къарамытэу, нахьышIум фауээнкIынхэм зэридзэхэу, апсэ фагъэтIылыным фэхъазырхэу.

«Аужырэмэ афэдэ хъун ылъэкIыштыгъэ Марыху, ыIуагъ Батыр, ныбжь иIэ зэхъум, чылэми фэгумэкIэу, цIыфми шIу афишIэ шIоигъоу ригъэжъагъ, ау икIэлэгъум зыдэмыплъы-хыжъэу, ежъ фэдэ дунаим тет Iоу ымышIэу къызэрэтэджыгъэм къыхилъхъэгъэ шэнхэр къышIудэоежых. Тхъэм къыхимы-лъхъэгъэ шэнымкIэ хэти бгъэмысэ хъуштэп. Ащ Марыху иакъыл нэсырэп, зызэблихъу шIоигъу шъхъаеи, нэмыкI хъун ылъэкIыштэп. Илъэс пчъагъэм идахэ аIоу зэхэсхыгъэп, шIоу ышIагъэми узыхэплъэжъыкIэ, ыIэ зыфишцэигъэр хэт, е пщы, е оркъы, е зы IэмкIэ арити, адырэмкIэ къатырихыжъыгъ. Уцогъоу иIэхэри ежъ фэдэх. Чылэм аримыгъэлъэгъу фэдэ зешIы шъхъаеи, Къолбэшх ХъабатIэ гъусэ нэгъуаджэу зэриIэр экIэми ашIэ, Ерыстэми ащ пае Iуды-мыдэу пчъагъэрэ зэхэсхыштыгъ. Сыда ащ ыIоштыгъэр? Ары, къэсшIэжъыгъ: «ЦIыф дыгъу-мыджыр гукIэгъунчъ». Ащ фэдэ пыщэгъу зиIэр етIани фай ежъ игъогу сытыришцэным. Хъау, Марыху, сэ сигъогу сырыкIошт. О диным зыфэбгъээзэжъыгъэу зыкъябгъэлъэгъу пшIоигъу, ефэнди къэбгъотыгъ, мэщыти афэпшIынэу бгъэгугъагъэх. Ащ гурышэ шъэф горэ дэмыIыгыныр сшIошъ хъурэп...»

Батыр игупшысэ хыльэмэ ахэтыфэ, ахъшам къэхъугъ, кIымэфэ кIым-сымым къыхэлукIыгъэ шыльэмакъэм ышъхъэ къыригъэпхъотагъ. Шъхъаныгъупчъэм зыIохъэм, ионакIэ нэтыжъыеи нахь иныIоу зыгорэ пыпхагъэу, хульфыгъэ шъуашэ щыгъэу Зэтырах гъогум зэрэтэхъэгахэр ылъэгъугъ, ежъыри зызэтыригъэпсыхыи, шхонкIэкIыр зыгуильхъээз, унэм икIыгъ.

Чылэм лъэхъу псынкIэкIэ зэрэдэкIэу, Батыр иш хьапкIым ритIупщыгъ, ау ишъхъэгъусэ кIэхъаныр арэп зыдэгужажъо-штыгъэр, ыпэ ишъы шIоигъуагъ, ащ пай ыуж имыхъэу нэмы-кIыбгъукIэ, темыркъохъэпIэ лъэныкъомкIэ ишыпэ ыгъэзагъ. Жъы чыIэр кIэфэфыкIэу, къушъхъэтхым тет унэмкIэ зыри-гъэхъыштыгъ. Зэтырах зэрыкIошт гъогум нахь ежъ хихыгъэр шIукаекIэ нахь чыжъагъ, ау арэп гуIэ-гузажъор ыгу къызылъ-хъагъэр, ТатIыху иягъэ римыгъэкIынэу ятэ къызэрэригъэ-шIугъэр зыреIожъым, гушIом хэтэу зышъхъэ къыфырихыгъэ шъэфыр ары: Иныху быт Нэнау куапсэ игъусэу былымхэр зышаIыгъым къакIуи, шыуанэ фызэтыралъхъагъ, плъэкIод-дэIуакIоу пщым ыкъо ыуж ригъэхъашт.

«Нэнау куапсэ сэрэп зылыгъэплъэщтыр, пщы Марыхуи ицIыфхэри къысэзэщыхи, сауж икIыжъыгъэх,— шым зытыри-щаэз, зэриIожъыгъ Батыр,— тятэ ыгу темыфэрэр Зэтырах ары. Зымафэ къысфэгубжыгъагъ, «уиунэ исыр сыд щыща, хульфы-

гъэмэ, бзылъфыгъэмэ цыф ымыштэу» ылуи. Джы Зэтырахы сэри, Мэшлохъ зыхэхажыгъэм ыуж, тэгъэнэгъуаджэкIэ кытэгъуафэ. Мыдырэ Iулэ цыкIум ар ештэ пшлошIа? Згъэштэнэп сIуи, ТIатIыхъу кысIологъэ шгъэфым шызгъэгъозагъэп. Нэнау куапсэ ащ фэдэ Iоф тятэ ыпшгъэ рилъхагъэмэ, хъэшэкIуахъ дэгъур рифыжагъэм ыуж зэрымэкIэу, мэзи, шгофи, къуладжи, къушхъи кыульгъэу хэтышт. Зэтырахъ зыдакIорэр зишIэкIэ, кыфыхэкIын шыIэп, ау зыфакIохэрэр ыгъэунэхъуштых, шыпс хэубэхэу Тыгъанэ зыфигъэгъугъагъэхэр хъадэлус афишIышт...»

Мыжбо унэр зытет къушхъэм къешIэкIыгъэ мэзым, Батыр нэмысыпзэ, иш лъэхъум тыригъахы, мэз Iупэм щепсыхыгъ, шы IупIэр ылыгъэу мэзым хахы, шыр оплъткъожыфэ кыырищэкIыгъ. Ежъ чIыгум зэрэтеуцоу шы пшгыгъэр пырхъэу ригъэжагъэти, ынатIэ Iэ шифэмэ ыпшгъэ етIэхъузэ, гушыIэ дахэкIэ шыригъэгъэтыгъ, къутамэ горэм шхомлакIэр шлохилъи, мээгъунэ зыкышIыжыгъ. ЫшIэн ымыштэу шыт, ишхъэгъусэ кызылъгъэуштым фызэгоуты, Нэнау куапси ышхъэ икIырэп.

Iулкъищ нэукъыр шхъорал зэралорэр шыыпкъэ. «Сыда шыуIа Нэнау фэдэ зырызхэр кыкIытхэкIырэр, — зэупчIыжыгъ Батыр, — уасэ зыфамышIыжэу, ежхэр зыуасэхэ шымыIэу, зыхэтхэр ашхъэ рамылътхэу? ЯIоф кыкIынкIэ арэшли, уащэшт, уашхышт, уалотэшт. Сэ къэзгъэшIэгъэ тIэкIум кы-хэсхыгъэмкIэ, пщи, оркъи, фэкъолIи, пщылIи слорэп, паIо зыщыгъ пэгъч пщым шхъащэ фешIыми, ыIорэр фегъэцакIэми, ыгукIэ пщыми анахъ лъэкI зиIэми ыкIыб зыфишIыштэп, кыгоуцошт. Ащ сэ сиякъыл темыфэзи, Марыхъу кыIоу зэ, тIо зэхэсхыгъ. Типщ-оркъэхэми нэрылъгъэу фэкъолI-пщылIы-хэр агъэцIыкIухэрэп, шхъакIо арахырэп, ау Iагъоу зыщагъотхэрэм, агу зэгъагъэхэм пхъашэу къафырехых. Сэ ащыщ горэм сIэ тесщэенэуи зэ нэмыIэми сыгу кысиIуагъэп. Сятэ шыыпкъэу Тыгъанэ зыцIэ кыырилогъэ Колэс ишэн-хабзэ горэхэр слъы хэлъынхэкIи хъун. Лы гупсэф шIэгъуагъэу, итеплэIуплэкIэ Марыхъу яхышырыгъэу ары кыызэралотэжырэр. Сянэрэ арырэ яхъопсэ шлоигъо псэ кысхалъхы, сыгу зэхашIэ кыралъхы, зэкIэ слэгъуи, зэхэсхи, къэхъуи, къашIи седжэнджэшэу акъыл кысатыгъ. Ащ мафэ къэс сеухы. Сянэ пхъэшэ хъазыр. Сыда ащ фэдэ сыкIэмыхъугъэр? Ары шхъаеи, къор тым фэдэ мэхъу, ятэ ишэн непэ блэ кыыхэфэ...»

Шылгъэмэкъэ дэгъоу къэлугъэм Батыр ытхъакIумэхэр фыкIигъэтIылъыкIыгъэх, «зэ укъэсыгъэмэ ары, шы мыкIо утесым фэд, ау етIанэ сэ сызажэрэр армырмэ» ылуи, еджэнджэшызэ, кондэ къогъум щетIысэхыгъ.

Шъэожъые шхъухашI пIонэу, онэгум игъэпкIэжыгыгъэу Зэтырах къэсыгъ, Батыр зыдыщысым лъэхъу цIыкIуцIэ блэкIи, къушъхъэ лъэпэ шыыпкъэм къыщыуцугъ, сакъэу зиплтыхъи, Чачэ псыхъомкIэ ежыагъ. Къушъхъэ къогъу зэрэхъоу, нэмыкI шылъэмакъэ чылэмкIэ къиIуцIыгъ. «Ыхъы, джы сызэнэгугагъэр къэшпыпкъэжыкIэ сенэгуге», — ышъхъэ лъыр къеуагъэу къыз- шылъэтыгъ Батыр, шыур къэмысызэ, къушъхъэмкIэ кIили, Зэтырах къызщыуцугъгъэ чIыпIэм пэблагъэу чыгъ кIыб зишIыгъ. Ыгу къыдэкIыштым фэдэу бгъэм къетIыргу, ылъэкIапIэхэри ыIаблэхэри мэкIэзэзых. Къызэрэчъагъэм апэ тырильхъагъ, ау «а тIэкIум сызэIуригъэхъанэу ащ фэдиз екъуа» ыIуи, къехъулIэрэр зыдишIэжъэу зыдэхъащхыжыгъ: «Е-о-ой, Батыр, укъэщтагъ, лIыгу уиIэп. Нэнау куапсэ ушъэщынэкIэ арэп, укымышIэжыгъэкIи къыпфырикъуштэп, ау къэбгъэшIагъэм цIыф пIэ темы- щэягъэу, пшIыгъэ гухэлъым укыызэкIигъэщтагъ. Къын, шIэгъуае шъхъае, ухэдэн фаеу Тхъэм чIыпIэ уридзагъ: е МэшIохърэ Тыгъанэрэ, е Нэнау куапс. Ащ ухэдэжынынэу шытэп...»

Макъэ ымыгъэIоу Батыр хылыгъэу хэхъапщыкIыгъ, ыгу телункIэжыи, шхонкIэкIыр къызкъуихыгъ. Шыур къэсы зэхъум, зыгорэкIэ Нэнау нэмыкIмэ ыIуи, ынэхэр ыуцIыргъузэ, чэщым хэплъагъ. Шыыпкъэ, кIымэфэ уашъор мазэм къыгъэ- нэфыштыгъэп, ау дунаир ащ фэдизэу шIункIыгъэп. Нэнау куапс ары, ынапэкIэ ымышIэжыгыгъагъэми, лIыжъ IапI пIонэу утIыIугъэу шым къыззэрэпсыхыгъэмкIи, ытх уфагъэкIи, ылъэ- гуанджэхэр ыпэ итэу Зэтырах зыдэкIуагъэмкIэ зэрэжыагъэмкIи, нэмыкI горэм хэбгъэкIокIэнэу шытыгъэп.

Чъыгъэ чыгыгъшом ышъхъэ къуигъэщи, Батыр мэкъэ шъэфкIэ джагъэ:

— Нэнау!

— Ы? — Нэнау куапсэ ыгу Iэпызыгъ, апэ къызэплъэкIи, мэкIэмэкIэжыеу зыкъызэригъэзэкIыгъ. — Хэт ар?

— Сэры, Батыр ары, — пэджэжыгъ чыгъ къогъум къокIызэ. — А хъабз джадэм ош фэшъхъаф лъыплъэрэп пшIошIы шъхъае, сэ уапэ сыкъэсыгъ. Джы ыпсэ IусхынкIэ усэгъэгугъэ.

— Ормэ Iофэп, Батыр, сыгучIэ ипхыгъ, — зэхэфэным нэсы- гъэгъэ Нэнау зыкъишIэжыгыгъэу, ипщ ыкъо къыпэгъокIыгъ, зиухыижъэу къыригъэжыагъ: — Зиусхъаныр ары нахъ, сэ сыд уишъэф Iоф ды... ды...

ГушыIэр зэпиутэу Батыр пцэшIуашэр ытIупшыгъ. Нэнау куапсэ къыхэкуукIи, зыкъырищыгъ, лъэгонджэмышъхъэкIэ зэхэтIысхъи, кIыбыкIэ чIыгум тефагъ. Батыр зыдишIэжызэ, ылъэкIапIэхэр махэ къэхъугъэх, чыгым зыригъэкIэзэ, зэхэ- тIысхъагъ, ычыишъхъэ къыззэфышIэу ыгу макIэ къэхъугъ,

ышхьэ фэжъу макъэ илукIэу чэрэгъуштыгъэ. Такыикъ заулэ нахьыбэ шысыгъ, ау ежъ сыхъат пчъагъэ пэкIэкIыгъэу кышшыхъугъ. ЫкIуачIи ымыгъотыжыгъэу, ыгуи зэрэIаеу къэтэджыжы, иш дэжыкIэ ежъэжыгъ. Шэсыжыгъэп, шхом-лакIэр ыIыгъэу епэгъогъохзэ, мэзым кыыхэкIыжыгъ, къуш-хъэбгъум рекIокIи, ишхьэгъусэ зыдэкIуагъэм фиузэнкIыгъ. Чачэ нэпкъ Iухьэгъэ кьодыеу, зыгорэ кьеджагъ:

— Уцу, сыкъэо!

— Уфаемэ, кысау, сыуукIын пIоми уфит,— зэхихыгъэ макъэр апэ ымышIэжыгъэми, Батыр штэ ыгу кыхьагъэп, сьд къехъулагъэми зэхимышIэжынынэу, ышIагъэм зэкIиIулIэгъагъ.

— Зыми уфэмыежъэу, сыда ащ фэдизэу къэхъугъэр? — ымакъэ ефэхыгъэу кыпэгъокIыгъ Зэтырах.— Омакъэ зэхэт-хыгъэти, сэ гъочIэгъ чIэкIыпIэмкIэ сыкъэкIуагъ, МэшIохъ къушхъэтым тет унэмкIэ дэчъэягъ...

— Хъугъэ зэ, зыпари кысэмыIу, етIан,— ышхьэ ыутхып-кIызэ, Батыр ишхьэгъусэ ебгъукIуи, шыр ыуж итэу гъочIэгъым чIэхъагъ.

Бэ темышIэу МэшIохъ ынэхэр зтеплъэу къэсыжыгъ, ынэ нэгъо чIыпцIэхэр кыикIотхэу къэупчIагъ:

— Ора макъэ къэзгъэлугъэр?

— Сэры.

— Сыда хъугъэр?

— СшIэрэп. Сыкъэсыгъахэу сыгу Iае къэхъуи, сьлIэн сшIошIыгъ. Омакъэ зэхэпхымэ, укыиспэгъокIын сIуи, зы щэ изгъэкIыгъ.

— Ары, пшъо пызыгъ, Батыр, сыда кыыхъулагъэр? Пшхыгъэ горэ кыюмыкIугъэмэ шIэ? — Зэтырах гуIэжъэу кыIулплагъ, Iэгущыо шыабэкIэ ынэгущхьэ кытеIэбагъ.

— Къундысыу тиIагъэмэ, дэгъугъэба, угу риутэхыни,— нэгые дахэхэмкIэ Тыгъани гүмэкIэу кыIулплагъ.

— Дунаим сызыфае шыIэп,— ыIуи, Батыр хьылъэу мэкъумэ IэшIур кызыхырэ пIэкIорым хэтIысхъагъ, етIани губжы фэдэ зыригъэшIи, нэ IаскIэ ишхьэгъусэ кыIулплагъ: — Зэтырах, джынэкъэуж сишIэ хэмылъэу плъапэ шагум зыдэбдзыкIэ, тиIоф зэхэтэхыжы.

— А-ей, сыда къэхъугъэр? — Зэтрах ынэ нэшхъо инхэр кыыригъэкIоти, ыIэбжым цIыкIухэр ыбгъэ кIиубытагъэх.— Орба мафэ къэс кысэзыIорэр: пIони, пшIэни, уздэкIони, уздэчъэни уфит. Джы сыда хъугъэр, цыхьэ кысфэпшIыжы-рэба?

— Цыхьэр арэп Iофыр зыдэшыIэр,— Батыр ишъорышI губж шыпкъэ шIохъужъэу ригъэжъагъ, МэшIохъи Тыгъани

зырызэу Іә афишІызэ, кыпидзэжыгы: — Мыхэр кызыуугъон-хэкІә, лажъэ къазэрафэпхыштыр пшІэрэба, сыкыоплътэмэ, уІуш дэд.

— А си Батыр, а сигумэкІылэжъ, сэ хэт нычэпэ кысылты-плъэн?! — нэгү жэбгъо хъураер зэпэнэфыжъэу, Зэтырах къэщхыгъ, ыІэгүшъохэр зэригъэутэкІыгъэх.

— ГүхэкІ умышІы, Зэтырах, — гушыІэр ІәкІихыгъ МэшІохъ, — ори Батыри мафэ къэс шъэрэ минрэ шъукытфэкІуагъэми, тышъозэшынэп, тигопэн, ау Батыр зыфиІорэм шыпкхэ хэлъ. Нишгъэ маплъэ, тхыакІумишгъэ мэдало аІуагъ. Хэт ышІэра укъэзылгъуштыр?

— Ара шъукызыэрэсэплтырэр! — ынэгүшъхъэмэ къахихыгъ Зэтырах, ау ынэмэ чэфыр акІэкІыгъэп. — Чылэм сыкыдэкІыгъэу Абдзэхэ лъэныкъомкІэ кыздэуухъзэ сауж кызыэрэпфырэр сымылгъэгүгъэ зышІомыгъэшІ.

— Хъугъэ, хъугъэ, унэхэр зэрэчанхэр бэшІагъэ зышІэрэр, — ыгу кызырихъажьрэм кІэгүшІузэ, гъумыгъугъэ Батыр, ыгүкІэ къегыигъ: «Абдзэхэ тхышъхъэм зыкъозыгъэбылхъэзэ кыплты-кІощтыгъэр пшІагъэмэ, узэгоутыни, сэ сыкызыэрэкІогъэ гъогуми хэшІыкІ фыуиІэп...»

ИлІи МэшІохъи ыгу хэкІын гушыІэ Зэтырах къырамыІожыгъэми, зэхихыгъэр пкъырыхыагъ, зыми ыгу ебгъагъэп, ТыгъанэкІэ зигъэзэжъи, зІушгъашгъэхэу зы купырэ шысыгъ. Зэтырах тІэкІу шхагъэ, Батыр зыпари ыгу Іихыштыгъэп.

— Тэ зэ моу МэшІохъ зэригъэуІугъэ Іашэмэ тыкъяплътышт, — ыІуи, Батыр шъэогъур гъочІэгъ унэм кычІишыгъ, шхонкІэкІыр зыфигъэуагъэр фиІотагъ. МэшІохъ ынэгү къуапцІэ ардэдэм къэчъэкІыгъ, ынэ инхэр ыуцІыргъузэ Батыр кыІуплты, ымакъэ гүбж макІэ кІэлъэу кыуупсэлтыгъ:

— Джары сэ класІорэр: тыгу къэкІы къэс тызэлъыкІоным тиІоф тетэп, ау нычэпэкІэ хъуштыр хъугъахэ. Нэнау куапсэ сыгу тебгъэпщэхагъ, тхыауегъэпсэу. Джы Тыгъани сэри о тыкъэбгъэнэжыгы.

— Ео-ой, МэшІохъ, сыгу зэрэІаер пшІагъэмэ...

— ПтекІышт ар, апэрэу псэ бгъэгъугъэшъ ары. Сышъэожъыезэ, пщы Марыхъу джа дэдэр оркъ горэм риІоу зэхэсхыгъагъ, — ыгъэгупсэф шІоигъоу МэшІохъ шъэогъум ІаплІ рищэкІыгъ. — Джы тшІэштыр ары. ШъузежъэжыкІэ, сыжъудэкІуатэ фэдэу сыкыжъудежъэнышъ, гъогур зэфэдитІу зытшІырэм, Зэтырах тІІупщыжышты. Нэнау куапсэ зыдэхъугъэр цІыф ымышІэнэу, орырэ сэрырэ мэз чІэгъым шычІэттІэшты. Зытесыгъэ шым сэ есшІэн шыІэп, нычэпэ блэмыкІэу чылэ гъунэгъу горэм нэгъэс.

— Уанэр зэрэтельзуи?

— Хьау, уанэр копсэжым дычІәтлхьашт. Армырмэ, шым зыгорэ зэрэтесыгэм гу лятэнышг, кІәупчІәхэу рагъэжышт...

МэшІохь Іәшә-шъуашкІә узндыгъэу, ионэ чІәгъ къазгыр кІә кІакор чІәгъэбылхьагъэу зэшхьэгъусэхэм къадежагъ. Гъогум ыныкьо хьазыр зыхагъэкІым, кыІуагъ:

— Зэтырах, бәп къәнэжыгъэр унэсыжынкІә. ГухәкІ умышІыштмэ, Щырыху Хьаджрәтым щэгынхэу ыгъэбылхьагъэхэр гъочІәгым къэсхьыжхә сшІоигъу, Батыр гъусэ кысфәшІ.

— Ащ пай укъэзгъәнәна, МэшІохь. Сэ бзыум фэдэу сыбыбыжышт,— ыІуи, Зэтырах шым елъэдәкъэуагъ, ардәдәм нәплэгъум икІодыкІыгъ.

КІәлитІумэ Нәнау куапсә ихьади иуани чІым рагъәкІуи, ос жьужыгэм ыгъәулэбыгъэ тхьәпә гъугъэхэр чІыгум щизашІыгъэ къәм тыратәкьожыгъ, шы лыер МэшІохь иІәдәжбэу, губгьо лъагъохәмкІә Абдзәхә лъэныкьом фаузәнкІыгъ. Мэз Іапчъәм зынәсыхәм, шы Іәдәжыр Батыр зыгуиубыти, МэшІохь кыгъәзәжыгъ.

Шылъэмәкъэ зәІукІәтхэр зызәшІокІодыхәм, МэшІохь шъәогъум фызәпләкІыгъ, ау мэз Іәпчъә шІункІым зыпари хилъәгъожыгъәп. Нәфылъжъуагъоми фыдәплъыягъ, ащкІә кыфәнәжыгъэ уахътэр зәригъашІи, иш лтәху макІәм тыригъахәзә, Батыр фызәриІокІыжыгъ: «Угу кысәмыгъабгъ, шъәф кыбдәсІыгыныр кыптефәрәп шъхьәем, уимыщыкІагъәмә, уахәсщәным сыфаеп. ОркІә икъушт нычхьапә пшІагъэр. Сә исхъухагъәм ори ормыри хәщә фәсшІын сыфитәп, сәщ фәшъхьаф арышІагъәу зәхәсхыгъәми, сыгушІәштәп, егъәшІәрә гухәкІ кысәсфихышт нахь. ЫпәрапшІәу сызәгуафәрәм ишгыпкьапІә згъәунәфын фай. Армырмэ, къәзгъәшІәщтыр бәми макІәми, гъәшІә пщыныжъ стелъәу сыщыІәшт. Сянә-сятәхэр хәсәгъәкІыжышг, а чәщ тхьамыкІагъоу сыцІыкІузә сызхәфәгъагъэр пкІыхьапІәкІә тхьапшырә сынәгу кІәкІыжыгъ, сыгу пкІантІә дәуцуагъәу тхьапшырә сыкъләэтагъ?! Тыгъани арыгу хәтІысхьагъәу, шъәрә кысыгъәІәтәжыгъ. Ары пәпчъ кыскІәцІыпшыхәмә, сшъхьакуцІ зәпыригъазәзә, сырегъэзы: «Зә джыри плъэгъугъэр зәкІә унәгу кыкІәгъәуцож, уисабынго фәгъәзәжъ, егупшыс. Уни, къакъыри, шәщи щагум дәтыгъэр зәкІә машІом зәлшиштәгъагъәмә, чәщыр мафәм фәдәу нәфынә хъугъагъә. Нәгухәр плъэгъугъәх, макъәхәр зәхәпхыгъәх. Пшъхьә зәпегъәкІ, гукІә лыхьо...» Ары пәпчъ Тыгъанә есІуагъ: «ТытезгъәстыкІыгъагъәмә нәгурыхьохәр яІагъ, зы шыу закъу зынәгу слъэгъугъэр, сәри сиукІ шІоигъоу кысшъхьарылъэдәгъагъэр ары, моу ычый

ктыритхырэм фэдэу, зпычыгъэ гушыIэ дэгухэр жъажъэу кыIоу...» Тыгъосчэщ тыгъолтыжыгъэу, ар Тыгъанэ ыгу къэзгъэкIыжыгъ, ащ пыдзагъэу, кыкIасIори сымышIэу, Къолбэшх ХъэбатIэ оркыр зысIэрэм щегъэжагъэу слъэгъу зэрэмыхурэр сыжэ кыдзэыгъ. Тыгъанэ гуIэнкIэ ыIэнтэгъу зыкытыригъаки, кысIуплъагъ, ынэ нэгыехэр кыкIотэу мэкъэ шъэфкIэ кысыIуагъ: «Тхьа сегьалI, ХъабатIэ фэшъхьафмэ. Джары гукIэ лыхъо кыкIыуасIорэр, угукIэ къэпшIагъ...» «Хъау шъыу, сэ сыздэсыгъэр мыщ пэчыжыагъэ фэдэу кысшэхъу. ХъэбатIэ ащ нэс сыдым ыхыныя?» — фэсыдагъэп. «Сыда, пщы Марыхъу Бжъэдыгъу кызырикIыгъэр пщыгъупшэжыгъа? Ащыгъум зэгъунэгъу чылэхэм шъуадэсыгъэнкIи мэхъуба, — зэкIэкIуагъэп Тыгъанэ. — КызырэпIотэжырэм зэкIэ тефэ: игушыIаки, итеплти, нэгу нэхэе жэпкышхори. ХъэбатIэ ибзэджагъэ сырыгушыIэжырэп, ар зымышIэрэ чылэм дэсыжъэп...» Ащ буж лажбэр оркъ жэпкышхом блэсымыхынэу тесыубытагъ, ау Тыгъанэ гуцафэ къызфезгъэшIыгъэп, сигухэлти есIуагъэп. ЕсIонышъ, ыгу зэгозгъэутына. ЕтIани зыдэжъ сыкIорэр Нэнау куапсэп. А делэ тхьамыкIэм нэжыкIэ узеплъыкIэ, ыгу ылтапэкIэ хэлъэ-тыжышщтыгъ. Мыдырэр кIочIэшху, къулай, кыюблэнэу шытэп, ау синасып Тхъэм тыригъэкIон. Сыдэу зишIыгъэми, хъугъэ шыпкырэ е кыжэдэстхышщ, е сыукIышщ, е ежъ сыкыиукIышщ».

Ыгуи ыли ащыш хъугъэ чылэм къэсы зэхъум, МэшIохь ыпкыинэ-лынэмэ фэбэ зэхашIэр арычъагъ, илъэсрэ дэмысыгъэм фэдэу онэгум зыриIэтыкIи, пщы Марыхъу иунэ-щагу зэхэтыкIэ плъагъэ, ау чыжъэу ар шыIагъ. Чылэ гъунэм шыпсэурэ ХъэбатIэ ихэтэ пакIэ зынэсым, чэу цэпкыым готэу тIэкIурэ кIуагъэу, шым епсыхыгъ, шхомлакIэр пчэгъу шъхьапэм шIохидзи, Къолбэшхым ишагу хъэ цIэплтышхоу дэлъым зэрэ-шIокIышщтыр ымышIэу зэтекъагъ, ардэдэми ышъхъэ къеуагъ ионакIэ пылъ торбэр, шхын горэ илъмэ ылуи, гуIэнкIэ кыытIэ-тагъ. Зэтырах игъусэу Къамтыкухьаблэ ежъэнхэ зэхъум, Тыгъанэ кыфырилъхъэгъэгъэ хьалыгъу зэтекIэпIыкIыр пцантхъэм фэдэ хъужыгъэу кырихыгъ, лы гъэжъогъэ такъырышхуи мэ щыоу кыIэкIэфагъ. Ар ыIэмычIэ чIилъхьи, мыжъо хъураеу икIэджыбэ езышэхырэм телэбагъ, хъурышъо пIэо пырацэр ынапцэмэ къатехъэу кызышциуагъ, кIэкIо шлуцIэр ыпшъэ дэжъ зэрэпхыгъэ шыагъэр ытIэтагъ, шыабэу хэуцозэ, шагум дахьи, шагупчъэм теуагъ, зиплъыхьагъ. ЗыгорэкIэ хъэ цIэплтышхор къогъу горэм кыкълъэзмэ, лы кIодыгъэ такъырыр фидзын къодыеуи ыIыгъыгъ, ау къэлъэгъуагъэп. Пчъэм кыIулыкIыжи, шъхьангъупчъэм ыгъэжъэу теуагъ.

— Хэт ар? — мэкъэ дэгу дыджыр унэм кыиджыкIыгъ.

— Сэры, Иныху ары,— ытх ыуфэмэ, ымакэ зэблихуэз, пэджэжыг Мэшлох, шхъангупчэм кыплтымэ кышлэжыгэ фэдэ шигэхун ылуи, бгунджэу уцугэ.

— Сьд кэххуг, Иныху? — шхъаныгупчэм ышхъэ кылуилхыаг Хэбатлэ.

— Моу унэм кыкI, ХэбатI, уизакъоу кыослонэу зиусханым кысфигэпытаг. Пшы Марыху зыфэдэр пшIэрэба?!

Лпыр шхъангупчэ бгузэм зэрэлукодкыжэу, Мэшлох пчэмкIэ зидзыжи, клакор зышигээыг, мыжто хураер ылэмычIэу пчэбгъм гоцуаг.

КIэкIо фыжыр ыплIэу идзагэу, пэIо хяплъ лъагэр ышхъэ тесэу Кьолбэхх Хэбатлэ унэм кыкIыг.

— Чэшым ыблыпкэ икIыгэу, сьд гузэжъогъу кэхху...

Ардэдэм Мэшлох лэкIэу илэмкIэ Хэбатлэ ынэжг чIэуаг, ыльакъохэр кыдыригэздыеу кыбыкIэ тыридаг. ШIэуни куони лпыр игъо ифагэп. Мэшлох псынклэу пчэр фишIыжи, Хэбатлэ ыпшгэ ылаплI илэу унэ нэлэм кыуилэ-шъуаг, мылэрысэ чыгым икътэмэ зэхэкIмэ азфагу диубыти, еж ыкIыб зишIыг. Лпы дыгъумыдж онтэгур ыльакъомэ аIыгыжырэп, зэхэфэнэу ежэ. IаплI джабгур кынкIэ Мэшлох сэмэгум ритыг, шхъэфит IэгущомкIэ лпы мэхыгэм ынэгущомэ атеозэ, ерагэу иакъыл кыгэкIожыг. Нэлэжто хылгэхэр кынкIэ кыIэти, лпыр кыужунтхызэ, Хэбатлэ кыдэплыаг.

— Сьд кыосшIаг, Иныху?.. ЦэпэшIуанэ кысIуунагэп... Ы? — кызэкIэштаг Хэбатлэ, Мэшлох кышлэжыг.— А шхъэубат, сэраджыукызынэсыгэр?.. СьдкIэуиIоф кысхэл?..— кьэбэныжынэу фежаг Хэбатлэ, ау Мэшлох кыгэххыагэп, кьамэр кырипхоти, ыцэгэ чIэг зэхыригашIэу чIигэуцуаг.

— Джыри зэ зызыбгэххыекIэ, уныбэ кызгэушт,— фигэ-пытаг Мэшлох.— Орырэ сэрырэ сэ кээзгэшIагэм Iоф зэдытиI. Куп уигъусэу тебгэстыкIыгэгэ унагюр кэшIэж, яни яти шъуукIи, шъэожые цыкIоу чэу лъапсэм гъэу исыгэр...

— AI-анасын, сыхэукогъаг, Марыху седэIун фэагэп,— пшгэ зэшIофызыкIыгэм жы тэрэзэу римыгэгъотэу кыуп-сэлъыг Хэбатлэ, лэу кыужунтхыгэри ыбгэ тефэжыг, ыжэ дэлэбэжы шлоигъоу ылэ сэмэгу кыIэтынэу фежаг, ау кэмапэр макIэу Мэшлох зыхелум, ридзыхыжыг.— Зыкы-зылэтым, боу бэрэ сыкыогуцэфаг, ау мыщ нэ сабыир сыдым кыыхын сIуи, гугъу селIыгэп... Ашыгъм уIезгэххыагэмэ, мыщ фэдэ чIыплэ сифэштыгэп... Делэу сыкычIэкIыг... Игъорыкы Къаитэ мы клалэр фэсэгэдэ Марыху зэ зесэлэм,

кысфидэгъагъэп, «пшъашгъэхэр телIэхэу, ар лIы нэгугъ къэб-
зэшхоштыгъ, мыр шыуан нэгугъ шIыжъэу» ыIогъагъ...

— Сятэ сэгбгъэшIэжыгъ, сянэ сьд ыцIагъ, хэтмэ ащыщыгъ?

— ШхончбашIэмэ япхугъ, ыцIагъэр Осэпс... Сьд етIани
узыфаер?

— СыдыкIэ сятэ шгугу ебгъэгъагъ?

— Лахъшыкъуае тыкIуагъэу...

— Хэт ар ичылагъ?

— Уят.

— Сян?

— Цужъхьаблэ кырашыгъагъ... Мыгурыкъомэ яджэгугъэти,
ахэмэ ягуащэ Осэпс янэшыхугъ... Марыху ащ ехьопсэгъа-
гъэти, ыгу зырешIыкIы ыIуи, быракъыр къатырихыгъагъ, ау
Игъорыкъом чыжъэ ыгъэкIуагъэп, быракъыри IэкIитхыжьи,
онэгум кыридыгъагъ... Ар Марыху кыпфигъэгъуныя...

— Оры, о тэ укыикIыгъ?

— Апэрэ гъусэ сэры Марыху ышIыгъагъэр... ятэ ичылэ
сыщыщыгъ... Сымыгъэунэху, МэшIохъ, сьолгъэIу,— гужъые
къэхугъ ХьэбатIэ, ылъакъохэри джыри кыкIиIуантIэхэ
фежъагъ.— Ори ошIэ, сисабыихэр цIыкIух, ибэхэу къэмыгъан...
Марыху ары нахъ, сэ сьда лажъэу сиIэр?

— Ори лэжъэшхо птелъ, ау сызыщыщыр сэгбгъэшIэжы-
гъэшъ, кыпфэсэгъэгъу. ЛышIэжым нахы сэркIэ ар нахъ
лъапI. Гъогу кысэгбгъэлгъэгъугъ, сянэрэ сятэрэ алъ зытелъыр
сэгбгъэшIагъэ. Ау кысиIогъагъэп умыIожъ, пщы Марыху
дэжъ учгъэу, ащ узыгоуцожьыкIэ, чIы гъуанэм уихъажьыгъэми,
укъэзгъотышт.

— Марыху сэри сыгу фэплъы,— ыгу кыхъажьыгъэу
къыдэплъыгъ ХьэбатIэ.— Тэ тигъэбанэмэ тигъэзаозэ, ежъ бай
зишIыгъэшъ, кытфэежэп, цIыфышIоу зарегъэлгъэгъу, ефэнд
къаригъэшагъ, мэщыт аригъэшIын ихъисап...

— Хугъэ, ахэр сэ сищыкIагъэп,— ыIуи, МэшIохъ лIым
ыпшгъэ ытIупщыжыгъ.— Сыплгъэгъэгъэп, услгъэгъэгъэп. Къыб-
гурыIуагъа?

— КъызгурыIуагъ, МэшIохъ, кысэуагъэри слгъэгъэгъэп,
унэм сыкъызэрэкIэу, лгъэгъэгъуи сифагъэп, кысауи, сыриу-
тыгъ...— имышэныгъэу мэкъэ дэгугъ псынклэкIэ гушыIэхэр
къызэтыритагъозэ, ХьэбатIэ МэшIохъ ыуж итэу кылыкIозэ,
унэ натIэм еусеигъэ къазгъырыр кыпхьотагъ. МэшIохъ къызэ-
тхьокIи, къазгъырым кыпэкIэрыIыгъ, ХьэбатIэ ыбгъапэ
дакъэм нэсэу къамэр хисагъ, къэмэ Iапшгъэр ыгъэчэрэгъужьи,
къыхитхыжыгъ.

— АІ, сифэшгуаш...— ерагъэу ыжэ кыдэзыжыгъэу, ХьэбатІэ зэхэфагъ.

— Сэ лажьэ сифэп, орорэу кызфэпхыжыгъ,— хэщэты-кІыгъ МэшІохъ...

Пщы Марыху чэщым кылыгъакохи, лыр унэм зэрэ-ращыгъэм Къолбэшх ХьэбатІэ ишгуз ыгъэгумэкІыгъэп, лІым зифэпагъэми, ІэпцІэлапцІэу икІыгъэми ышІагъэп, зиусхъаным ыцІэ зызэхехым, зызэпыригъази, хэчъыежыгъ.

Нэфштагъом шагу икІы шІоигъоу шгузыр унэм кыкІи, унэ натІэмкІэ зырекокоым, лым хэуцагъ, илІ ылъэгуанджэхэр ыныбэ егъэкъугъэу ынэхэри зэкІэхыгъагъ, ыжэпкъы кылузы-гъагъ, лъэу кыкІэкІыгъэри ежъыри дыижыгъагъэх.

— А Тхьам сигъэунэхъуи! — шгузым икуо-кІый макъэ хьэблашъхьэр зэпигъэджагъ, зымышІэжъэу илІ зытыридззэз, игъи ипчъи зэхэтэу хьэдэгъэшхо кыІэтыгъ: — Хэт ихъ укъэ-зышхыгъэр, силІы дэхэшху, хэт сигъэунэхъугъ...

ГъунэггулІыхэр апэ къэсыгъэх. Алъэгъугъэ тхьамыклагъом зэтыригъэкъагъэхэу, аІони ашІэни амышІэу лІы хьадэм зиупІэлуужъэу шъхъарыс шгузым Іуплтыхъэхэу шытхэзэ, гъунэггу шгузхэр къэсыгъэх.

— ЛІы хьадэу шгулъэгъужыгъакоа, сьд шгузпэтыр? — шгузмэ ащыш горэ хульфыгъэмэ къафэгубжыгъ, нэмыкІ шгуз горэ игъусэу бысымгуащэр хьадэм кытырахи, ыблыпкъхэм акІэтхэу унэм рашэжыгъ, лІыхэри ХьэбатІэ ихьадэ езэрэ-гъэтхъуагъэх.

Хъугъэм хишыкІырэ тІэкІур шгузым кынкІэ кызыра-гъаІом, пщы Марыху къэбар рагъэлунэу лІитІу агъэкІуагъ.

Пщыр джыри пчэдыжыпэ чъые ІэшІум хэтыгъ. Пщэрыхъа-пІэм бзылфыгъэ горэ кыплъи, кодыжыгъэ. Шагудэтхэр хъакІэш унэм Іушъашъэхэу шызэхэтыгъэх. Хъугъэр ахэмэ зараІом, зым, «къэушыжъмэ» ыІуагъ, адырэм ыдагъэп:

— Ащ фэдэ къэбарыр зиусхъаным лъэтемытэу земыкокоэ, кыпфигъэгъуштэп.

— Ащыгъум шъо ешгуІу,— къэпсынкоагъ кІэлэ тхьоплпІэІубгъор.

ЛІитІур хъакІэшым ихъи, лІэу чъыерэр къагъэушыгъ, къэбарэу шыІэр раІуагъ. Пщы Марыху щэ кытефагъэм фэдэу къэтхъуагъ, псынкокоу кызэшІотІысхъи, ылъэгуанджэмэ чыхІэныр атырихъозэ, къэупчІагъ:

— Сьд кхэхулагъ? «ШымыІэжъым» зи кыкІырэп. Лагъа, аукоІыгъа?..

— Ишгуз зэриІорэмкІэ, чэщыгум блэкІыгъэу Иныху кылыкІуи, о пцІэкІэ унэм кыыришыгъэу ары,— зыфэса-кыжыызэ, лІитІумэ яз кыІуагъ.

— Чэшыгу хъужыгызу сэ ХъэбатIэ сыд ешIэни...— пшы Марыху гукIэ зэрэлтыхьорэр кыхэхэу, игушыIэ эпигызу, ынэ шIуцIэ цыкIухэр ыуцIыргузэ, ытхыкIумэ кIигэтIы-лыкIыгь.— Ащыгум моу зэ шъушхьэ щыжъугъэзыий, Иныху пэс кIалэр кысфагъэкIонэу сицагудэтмэ яшъу.

«Ащ фэдэ мэхъуа? — бзэджэшIагъэр зэриусэищтыр ымышIэу, гүлэнкIэ зифапэу ригъэжыагь.— Иныху быт тыгуасэ чыIалIэм ригъэзыгъэу, ыцэхэр зэтеоу щыль, лыплъэн кIали пагъэтIысханэу унашъо афэсшIыгъагь. Иныху ащ фэдэ зэримышIэщтым сицыхьэ телъ, хэтми, ыцIэ зыгъэфедагъэр хэукъуагь... КIалэр къамыгъэсызэ, псыунэм сыкIон...»

ХъакIэщым кызыкIым, нэкъое жыбгъэ папцIэу къекъа-гъэми ос пхъэпхъэ гъушъэу къытетакъорэми пшы Марыху зырагъэупэпцIыгь, цые чIэгъым щыгъын фабэхэр зэрэчIи-мылхъагъэмкIэ кIэгъожыгь, ау шагум зэрэдэмытыщтым ыгъэгупсэфыжыгь.

Илъэгъун кыгъэцакIи кызыгъэзэжъым, зылыгъэкIогъэхэ кIалэр къагъэсыгъахэу хъакIэщ Iупэм Iутыгь.

— Зиусхан, Иныху ипсауныгъэмэ узгъэгумэкIрэр, ты-гуасэ щегъэжыагъэу сигъусэрэ сэрырэ чэзыу-чэзыоу тыкIэрыс... Нычэнэ пкIэнтIэшхо къехыгь, джы кыкIидзыжыгъэ фэд,— лIитлоу кылофтагъэми цагудэтхэми зэхахэу кIалэм кыIуагь.

Пшы Марыху зэхихыгъэм шIуи бзаджи кыыриолIагъап, хъакIэщым ихъажызэ, кыызэриокIыгь:

— Оркъи фэкъолIи шъумылоу, лIы заулэ кысфыхэшъущ...

Пчэдыжъ Iанэм тIэкIу хали, «сихъакIэщ раулъэбыкIэу сыдкIэ сищыкIагъэх» ыIуи, пшы Марыху хъакIэщым кыкIыгъэ къодыеу, тхъаусхакIо зыдищэщтхэр шIуцIэ закIэкIэ фэпагъэхэу, зэкIэ-зэужхэу къэзэрэфыгъэх.

— Тызнэсыщтыр сшIэрэп нахь, тыкъэушыжъ къэс тхъа-мыкIагъо щэху зэхэтхырэп,— ыIуи, пщыр шагум дэкIыгь, ыбгъуитIукIи ыкIыбыкIи лIыхэр къетэкъокIыгъэу Къолбэшх ХъэбатIэ иунэ фиузенкIыгь.

Марыхухъаблэ чылэ ныбжыкIагъэми, дэсыгъэхэр тыгуасэ къальфыгъагъэхэп, апэкIэкIыгъэр мымакIэу, алони ашIэни ашIэу лIыхэр дэсыгъэх. Ефэнд ямыIэу илъэс пчъагъэм псэугъэ-хэми, джэгухэри ашIыштыгъэх, хъадэхэри зэрэхъэштыгъэ, зышхъарымысхэу дунаим ехыжхэри зэрагъэплIэжышщ амалхэр алэкIэлъыгъэх. Пшы Марыху щымыIэжъым ибын зыфэтхъа-усыхэм, хъадэу зышхъарыхъагъэр ушхужыгъэу, ыжэпкъи кIэпхагъэу, джэхашъом тедзэгъэ пIуаблэм телъыгь. Хъадэм ынэгурихъожы, къамэр зытелъ кIэкIо шIуцIэм пщыр телэбагь, ышхьэ еуфэхыгъэу тIэкIурэ щытыгъэу, илофзехъэу ыкIыб

дэтыгээр кыыздыриши, унэм кыкIыгъ, шагум диз кьэхъугъэ хульфыгъэхэм захахъэм, Iор шагъэтыгъ, зэрыгушыIэхэрэм гулытагъэти, нэшхъеу аIуплIы, мэкъэ гъэшхъыкIэ ариIуагъ:

— ЩымыIэжъым игуашъ ыIорэр чэщыгум блэкIыгъэу Иныху кыльтыкIуи, унэм кыырищыгъэу ары. Тыгъуасэ щегъэжъагъэу Иныху машIом ехы, иIоф дэу щылъ, кIэлитIур чэзыу-чэзыоу тыгъуаси нычэпи кIэрысыгъ. Ащ иIоф зытетыр укIакIом ышлагъэп...

Хульфыгъэмэ ажэхэр кыIузыгъ. Джы нэс агъэунэшкIу-щтыгъэ Иныху лажъэ имыIэмэ, пщыри хыеу хэкIы. Хэт ащыгум ХъбатIэ зэкIодыIагъэр, хэт уегуцэфэшт? ЗэшIэгъуас хъугъэхэу щытхэр зэIуплъэжъыгъэх.

ЧылэлIымэ аригъэшIэн фэе кьэбарыр захелъхъахэм, пщы Марыху ибайколмэ унэшъуитIу афишIыгъ:

— Мы тхъамыкIэжъыр сэ кыиспэблэгъагъ, чылэжъэу сыкыздэкIыгъэм щышыгъ, мыры апэ дэдэ гъусэ кыисфэхъугагъэр. Арышъ, кыиспэблагъэхэм шыухэр афэIопщых. Сэ кыисфэгумэкIы зышIоигъор зэкIэ кьэрэкIу... КъунчыкьокIэ кыырарегъажыи, пщыхэм араpэIу... Ары, Емыпсыхыпщым ыкьом афэIопш, Даур СэпэрыкIуи, Едыдж Къэлэубати, Хьорэликьохэри ащымыгъушэнэу яIу. Ар зы. БылымIыгъэхэм яIуи, шкIэхъужь инрэ мэл тэчэху зытфыхэрэ кыафынэу шIы...

Ар пщы Марыху кыжэдэзыгъэ кьодыеу, хъащпэкъым кыкIыжызэ, ХъабатIэ ишъуз кызэхихыгъ.

— А зиусхъан, тхъауегъэпсэу,— ыIуагъ шъуз нэгуф зэндэ-шхом, пщым ытамэ Iэ кыыщифэзэ,— угумэкIын ищыкIагъэп, тэ былым цIыни тиI, мэли, чэти, тхъачэти...

— Шъо шъуиIэр шъошъуй, кыистефэрэр сэ сэшIэ,— бзылъфыгъэм игушыIэ кыыригъэхыгъэп пщы Марыху, етIанэ зызэригъээзэки, ынэгу кIаплъээ, еупчIыгъ: — Арэп, шъуихэ цIэплъыжъ ыжэ апхыгагъа, зыми пыбэнагъэба, ехакъугъэба?

— А сшIэгущэрэп, зиусхъан,— ынэпсхэр кыкIэтэкъугъ шъузым.— Бысымыр лIэмэ, шагухъэми ышъхъэ хехъажы зэралорэр шыпкьэщтын, тыгъопчыхъэ зэрэттIупщыгъ, кьэ-лъагъорэл.

— Зи кыызгурыIорэп,— ышъхъэ ыгъэсысыгъ пщы Марыху, пэкIэ шIуцIэ кIакоу фыжъ тIэкIу зыхидзагъэм телэбэжъэ.— Ащыгум укIакIом нэгъ телъыгъ. Гушхом хъэр ехъакъу, штапхэм епакъэ...

Ардэдэм Лэжъыекъо ефэндыкIэр кыIухъагъ, бысымгуашэм кыфэтхъаусыхи, нэгу хъурэе шъуашIокIэ пщы Марыху кыIуплъагъ.

— Сэ моу джыдэдэм кыплтызгэкӀонхэ симурадыгь,—
ыӀуагь пщым.

— Кыслтымыгьакохэми, зэкӀэмэ апэ сыкзэкӀоныр
кыстэфэ, хьадэзехьаныр сэ сиӀоф,— кыпигьодзыжыгь
ефэндым.— Сыдигьо дгъэтӀылын пӀора, зиусхьан?

— О сыдигьомэ нахьышӀу пӀорэ?

— Быслтымэн диным кызэриӀорэмкӀэ, нахь псынкӀэу
бгъэтӀыль кзэс нахьышӀу. Нычэпэ лӀагьэмэ, непэ щэджагьом
дгъэтӀылын.

— Уятэпс ар, аш фэдэ адыгэмэ амышӀэрэмэ,— хэгубжыкӀыгь
пщы Марыху.— Чэщ-zymaфэ горэм иунэ итымыгьэлтыжыэу...
Хьадэм кыитефэжыын фаехэри щыӀэхэба?!

— Ары шхъаем, зиусхьан, ислтам диным кызэриӀорэмкӀэ...

— Ащ кыӀорэр о угу игьэль, тэ тихабзэкӀэ тыпсэушт,—
кыпиупкӀыгь пщым.

— О кызэрэпӀу, зиусхьан...

— Ары, сэ кызэрэсӀу. Неуш, щэджагьо зэрэхъоу, дэтхышт.
НекӀо унэм.

Ефэндыр улъэбабэзэ, пщым ыуж ихьагь.

ПчэшхъаӀум кышцызэуцокӀыжы, зыгорэ ыгу кзэкӀыжы-
гъэу, пщы Марыху шагум дэт хульфыгьэмэ кыашхъарыпӀагь:
тэкзэ шхъэко зэхэтхэу адыгэ паӀохэр зэфэдэх. Шыпкзэ, зыр
нахь лъаг, адырэр нахь лъахъч, пырацэр къябэкӀы, еж щыгь
пӀо хьапӀтым фэдэхэр зырыз, шхуантӀэхэр, джэфышъохэр
оркыымэ ашхъарысых. ЧыӀэбжыртӀэкӀу шӀэ кзэс нахь папцӀэ
кызэрэхъурэр пӀуакӀэу фэпэгъэ оркыымэ анэгу ушхъорэцы-
гъэхэмкӀэ кзэошӀэ. Хъурышъо джэдыгу фабэмэ акӀоцӀыт фэ-
кьолӀхэр, абгъэхэр кьиуцукӀхэу хьабыкьохъухэу щытых... «Кукуур
зэкӀожым, дэгум зэхихыгь» зэраӀоу, сикӀэлэ шхъахынэ кзэбар
ышӀэрэн фаеп,— ыгукӀэ гъумытӀымыгъэ пщыр,— сшӀэ-
сымышӀэми, чыем тху тырехышъ, щыль».

— Модэ,— кӀалэ горэм еджагь пщы Марыху,— Батыр дэж
зыгорэ шъуӀофытэ,— етӀанэ Лэжыекъо Хьымышц фыреп-
лзэкӀыгь.— Джары, ефэнды, адыгэмэ мыштыпкзэ аӀуагьэп:
тыгъужым ышхырэр ышъокӀэ епщыныжы.

— ХьэбатӀа зыфапӀорэр? — ынэхэр кыкӀотэу кьелушъэ-
шгагь Хьымышц.

— Хьау шыу, лы хьер кзэзыукӀыгьэр ары,— кыӀэкӀэӀуа-
гьэр хигъэкӀокӀэжыгь пщы Марыху.— Ащи ифэшъуашэ
ыгьотын...

Ефэндыр ыуж итэу пщыр унэм ихьажы, тӀэкӀурэ щысы-
гъэхэу, зымы зи кымыӀо зэхъум, кӀым-сымыр пщы Марыху
кыукуагь:

— Ефэнды, тыд пІуагъа узыщеджагъэр?
 — Мысыр хэгъэгу икъэлэ шъхьаІэу Каир, зиусхъан.
 — ЕджапкІэр тхьапшыгъ?
 — ЫпкІэ хэмылэу тырагъэджагъ, тагъэшхагъ, тафэпагъ.
 — Ащыгъум джэнэтым шъуисыгъэба, — макІэу шхыгъэ пщы
 Марыхъу. — Сыдым кыяхахыгъ ащ фэдиз шІушІэр?
 — ЕджапІэу къэсыухыгъэр бэшІагъэу мамлыкүмэ арагъэ-
 шІыгъагъ. Ащ кышщегъэжыагъэу непэ кызнэсыгъэм быслъымэн
 хэгъэгүмэ кІалэхэр аращыхэшъ, рагъаджэх.
 — Сыд цІыфыгъэх а мамлыкүхэр? — лІыжъ од жэкІэфыр
 къэупчІагъ.
 — Адыгэ дзэпащэхэу Мысыр хэгъэгүм тетыгъор шаІыгыгъ.
 — Сыд гъэшІэгъон къапІорэр! — лІыжъым ынэ пкІыжы-
 гъэхэр къэупсэпсагъэх.
 — ЛІы пхъашэхэр адыгэмэ къахэкІыщтыгъэх, Хьабэч, —
 лІыжъым зыфигъэзагъ пщы Марыхъу. — Джы дгъашІэ къэс
 нахъ кІэхъо-шъуахъо тэхъу.
 — Ар умыІо, зиусхъан, — ыдагъэп Хьабэч лІыжъым. — Сэ
 сшъхьэкІэ ахэмэ акІэ узгъэуцуштэп, о чылэм фапшІэрэр
 фапшІэу...
 — Ар Іоф шъхьаф, Хьабэч, — Іэн-кунышъо зытыриштагъ
 пщым. — Мыдэ моу ефэндым кылуатэрэмэ зэ тяжъугъэдэлү...
 Шъо адыгабзэ щэхъу шъумышІэу шъукІогагъ. Арабымэ
 сьдэуштгэу шъуагурылуагъ?
 — Илъэсым кыкІоцІ адыгэлІ горэм арабыбзэр тигъэшІагъ,
 Ахъмэд ыцІэу... Ащ къалэми загъорэ тыкышъырищэкІыщтыгъ.
 Ащ цІыфэу дэсыр, зиусхъан! Апэрэ мафэхэм сызхэфагъэр
 кызгурымыІоу дунаир бэдзэжыи, цІыфэу шыІэр зэкІэ зы къалэ
 щызэрэугъоигъэу кысщыхъугъагъ. Мэщытгэу унэ зэтетхэу
 Каир дэтхэр озгъэлъэгъугъэмэ! Ятеплъи акІоцІи нэр атеут-
 кІуапкІэ, ядэхагъэ кызэрэсІоштыр сшІэрэп... Хьалэмэт дэдэхэр
 пачъыхъэу ижыкІэ яІагъэхэм афашІыгъэгъэ къэунэхэр ары.
 Ахэмэ яинагъэ! Мыжъом хэшІыкІыгъэхэу, альапсэкІэ
 плІэнэбзых, цэкІэбгъухэр яІэхэу, дэкІуаехэ къэс зэфакІохэзэ,
 ашъхъэ папцІэхэр уашъом кІаохэу кыпшІошІы...
 ЛІыжъ зыщыплІ унэм кыихъагъ, лІыхэр кызэхэтэджагъэх.
 Іэпэубытым ыуж тІысыжъынхэу езерэгъэжыагъэхэу, пщы
 Марыхъу къахэкІыжыгъ, ибайколхэр ыуж итхэу шагүм
 кыдэкІыжыгъ. ТІэкІурэ къэкІуагъэхэу, Ерыстэм аталыкыри
 къакІэхъажыгъ.
 — Ыы, ора ар? — ыІапэ ыубытызэ, пщыр егыигъ: — Ерыстэм,
 ыпІур тэрэзэу бгъэсагъэп.

— Сыда, зиусхъан? — нэбэ-набэу кыиууптагы аталыкыыр. — Гур ауптэшъ, птуры далхъэ атуагы. Батыр сыззрегугугъэм фэдэу сиклалэми сапылыгыгъэп.

— Хъадагъэм зэрэклон фаер ебгъаштэ хъуштыгыгъэба?

— Бэштагы кызыктуагыр, зиусхъан. Кысэктуалити, слап кыубытыгы, кысктуупчлагы, ар зыкланторэр сшлэрэп нахъ.

— Ара? Ащыгъум зэктэ пфэсэгъэгужы, — ыуи, жыбгъэ чытэ цакъэм ынэгущхъэ кытыритэкъорэ ос пхъапхъэр рилъэктухыгъэ, пшы Марыху хъаппшыктыгы. — Хэт уегуцафэрэ, Ерыстэм?

— Мызыгъэгум зэшлэгъуае сыхугъ, — ымакъэ ылъэктыгъэ, танышъо джэдыгум ыпшъаптэ Ерыстэм аталыкыым зэфицагы. — О зыми уегуцафэрэба?

— Сэри?! — оштэ-дэмыштэу кызэтеуцагы пшы Марыху, байколхэр лъэбжэу заулэктэ ауж итхэу къэуцугъэх. — Сэ сыда зыгорэм сиктегуцэфэн фаер?

— Ктэ-э, — кытуагыэм фэмыжэу, игуштытэ эпиштыгы аталыкыым, — о нахыбэрэ уигъусэштыгы, иштуи ипый нах пшлэн сэлэш ары.

— О умыштэмэ, Хъэбаттэ пый илагъэу сэ сшлэрэп, — пшы Марыху кыдзи, нах ктэклорыктэу ежэжыгы...

Чэщым бэ пщым ышхъэ шызэпэктэктыгыр. Мафэм гоцшхом хъадагъэм заригъаши, кызэктэжыым, кыриутагыгъэхэри ртэжыгыгъэхэри ынэгу ктэктэжыгыгъэх. Зэ Мэштэх ыгу кыпылтэдагы, Игъорыкыо Къаитэ ктэлэр фигъадэу Хъэбаттэ кызэрэрилогъагыри апэрэу ышхъэ къеожыгы. Ар шыпкэмэ, зыгорэктэ Къолбэшхыр кышттэжыгыгъэу, ятэ ылтэ ышттэжыным лты охуфэ ежагъэмэ штэ? Ащыгъум сэры чэзыур кызынэсыгъэр... Пшы Марыху ышхъэ лтыр къеуагыгъэу кызэшлэтысхыагы, «мы ктэлэр пшыхэктэктэ сенэгуге» Къунчыкыо зэриштэтыгъэри ытхыакумэ кытэжыгыгъэ... «Хъау, — ытуагы, — зигъэгупсэфыжыгъэ, птэклор бармэкыым зыригъэктэштэхыжыгы, — ар зыштлэгъэштыр нахъ лтыу... Мыбжыхъэ Къунчыкыопщым дэжэ тыкыктыжыгъэ, жъонэктэ лтышхоу губгъом итым шыхъагы. Псыфалтэ малэти, лты къорэкъошшхом псы кыздимыхыгыгъэу кызычтэктэ, сштушхыи, зээоным нэзэрэгъэсыгагыгъэх. Тхъа сегъалтэ, алтым фэшхъафмэ Хъэбаттэ кызыуктыгыр. «Зи умытэ зэ, моу жъоньгъор тегъэктэ, тэ уштытэми сэ укъэзгъотышт» ыуи пхъашэу къафилтыжыгыгъэ... Е ары, е нэмыктэмэ, ыпсэ хигъэштэжыгыгъэ гор нахъ, хэт чэщым кыектунышъ ыпсэ тухына?.. Джары, си Хъэбаттэжэ, шъофыр тэктэ зактэмэ, ащыц горэм уелъэпэошт. О уилажэми, сэ спкыи кыктыми, тызэгъусэфэ, мыхъун башэ пшлагъэ, ащыц горэм уелъэпэоажыгы. Бзэджагъэу зэдэтшлэ-

гъэхэр сэри сымышлэу шытыгъэп, ау сыгу изэу, сыбгъэ изэу, сыгу кыпылыадэрэр сшлэу, сшлагъэм сигъатхъэу сыхэтыгъ. КызызплъэкIыжъ сшлагъэп, ХъэбатIэ ибын кIэхэкIэу непэ слъэгъугъэм фэдэ хъазаб нэмыкIхэм къафэсэхъыми сегупшысэщтыгъэп. Е пшлэу шлу ушымыгугъ зэралорэр шыпккъэ. Джы, мары, ХъэбатIэкIэ кызэкIэрыожыгъ... Ее, дунай, дунай, уцэлэфэ пшыгъэ хэукъоныгъэхэр экIэ бгъэтэрэзыжын плъэкIынэу шытыгъэмэ, ау гъашIэр кызэкIэкIожьрэп, нэгъэупIэпIэгъум псыхъом псэу дэчыгъэм укIэхъажьрэп, ау етIани гъашIэр Iуклот къэс, дэгъуи дэий зыдехъы, непэрэ мафэм рыпсэурэр нахъыб. Чылэм шлоу фасшIэрэм игугъу ашлэу рагъэжыагъ. ПтелукIырэр птекIыжьрэп шхъаеи, сэ мыщ сикIэлэгъуми сыщылэбагъэп...»

Плыжъ заулэу ХъэбатIэ ихъадагъэ тесхэми пшы Марыхъу гупшысэкIэ анэсыгъ, зериожыгъ: «Сишъэогъухэр къэмыхъыехэзэ, ахэр кызызэрэсыгъэхэр... адыгэ лIыжхэм кын IофкIэ уатекIощтэп. Гъунэгъу чылэмэ къарыкIыгъэ закIэх... Ахэми шытхъу палор кысщатгъэ. Джары сэ, тыгъужь шлыкIэу, сыханэгъунэ сыкIышчымылэбагъэр. Ащыщ горэми нэмыплъ кыситрэп. Ащыгъум тигъашIэ тырыджэгужьэу, зытэгъэхъушIэкIыфэ тыхэтыгъ. Кызыфэтхыжыгъэ кынхэр зытпэкIэкIыхэм, кIэлэгъум тыкIэхъопсыжьэу тыфызэплъэкIыжыгъ, ау класэ тызэрэфэхъугъэри зыдэтшIэжыгъ. Джы тыгумэкIэу, нэмыкIэу тыщылэ тшIоигъоу едгъэжыагъ шхъаеи, тшIэн тлъэкIышчыгъэм ызышъанэ тымышлагъэу, тIэнтэгъу тецэкъэжъзэ, жыгъом текIуалIэ».

Пшы Марыхъу ыIупэкIи кыфэмылоу, ыгукIэ зэригъафэрэми кыыхигъэфэным фэмыеу, кызызэцэкъэкIыжыгъэ кIымэфэ чэщым ыгу мэшIо жьоку кызытэкъогагъэр, ХъэбатIэ ыуж, ежъ быракъ шIуцIэр кыраусэиэгъэу зэрегуафэщтыгъэр ары. Ау цIыфмэ захахъэкIэ, шхъашцэ кыфашIы, физэхэтаджэх, анахь чIыпIэшIур фагъэшъуашэ. ЧIыпIэу зэрытым, зэрэпщым тенэгъуикIынхэу, ыпшгъэ кыIэбэнхэр агу кымыхъанэу гугъэщтыгъэ.

Пчэдыжым пшы Марыхъу кызызэлъатэм, нэфшъагъом адэжъ хэчъыагъэти, зэрэхэчъыагъэм кыкIигъэщтагъэу кызышылъэтыгъ, изыфэпэни, ипсыунэ кIони, изытхъакIынзыупсыни, ипчэдыжышхи жьы кIэтэу зэшIуигъэкIыгъэх, сыщымылэу сишъэогъухэр хъадагъэм къекIуалIэхэмэ емыкIу ыIуи, IэпсынкIэ-лъэлсынкIэу хъакIэщым кыкIыгъ, ибайколхэр къетэкъокIыгъэу хъадэр зэрылъ унэм фиузэнкIыгъ.

Къолбэшх ХъэбатIэ иунэ хэхыгъэ лIыжхэр шызэхэсыгъ, щагум лIыхэр дизыгъ. Фыжыбзэу чIыр къэзыфэпэжыгъэ осыр кIильэсыкIэу нэкъуаер къепщэщтыгъэми, гъунэгъу щагухэм бзылъфыгъэхэр ащыпщэрыхъэщтыгъ, чыIэ шыIэми зэхамышIэу, анэгъушхъэхэр кыыхихэу мэшIолумэ алуыгъэх.

Мысыр хэгъэгу кьэбархэр кырагъэгуатэу ефэндыр лыхъмэ ахэсыгъ.

—...Каир сыкыдэкыхъи, тичылэ сыкыздэфэжым, цыф зэрымыс ижыгу горэм сифагъэу кысшлошыхъагъ...— Хымыщ ефэндым кыгуатэрэм икIэух гушыIэхэр пшы Марыху ытхакIумэ кыгуагъэх. Ардэдэм Лэжыекъом икэбар зэпигъэугъ, пчэгум икIоти, пщым чыплэ ритыгъ. Зыгорэ зэралоным игъо имыфэхэзэ, унэм кыплъэгъэ кIалэм сакъэу кыгуагъ:

— КъунчыкIо зиусхъаныр кэсыгъ...

Ащ ыуж кIэкIэу итхэу оркыххэри байколхэри ягъусэу Очэпщ Жэкагъуи, Шэуджэн НэтIауи, ДэджыкIо ЗекIолIи, ЕлбыздэкIо Чэчани кыизэлъысыгъэх, шапсыгъэ ХьорэлIыкIуи, тэуе Шыагыри, абдзэхэ СэпэрыкIуи хульфыгъэ купышIухэр ягъусагъ. ЗэкIэмэ нэшIукIэ аIуплъэзэ, пшы Марыху зыпэллээнэу кьэнэжыгъагъэр Емыпсыхыпщым ыкIуитIу ары, ау Абрэджи ДзэлIи кьэлагъоштыгъэхэп. «Ащыгъум, Iохэлъэп,— зэриIожыгъ Марыху, хьадэм икыхыгъо кьэблагъэ зэхъум,— Пшыщэкъохэр кьэкIоштхэп, Едыдж Кьэлэубатэ IуупIэнхэм зышадзые, Шырыху хьаджрэтыр зэшитIумэ афэшхъафэп зэкIодылIагъэр...»

Хьадэр шагум кырахыгъ. Пчэгу игъэкIотыгъэм лыхэр кьеуцокIыгъэх, унэ блынкIэм щызэхэгуагъэхэу, бзылъфыгъэхэр кьезэрэгъэплъыхых, яшхъэтехъо цыпэхэмкIэ анэмэ акIэлэбэжххэри ахэт. Ефэндым аригъэлъэгъузэ, хьадэм ышхъэ кыблэмкIэ агъэзагъ, ежъ шымыIэжым гъхъарыуцуи, пшы Марыху ыкIыбыкIэ кыпэчIынатIэу, ылэхэр кыIэтыгъ:

— Iамин шъуIо!

«Iамин» гушыIэр лы зэхэтмэ мэкъэ Iужу дэгукIэ арычагъ.

Нэкъое жыбгъэм шагу зэфэшIыгъэм зыщегъэчэрэгъу, зы купмэ зарегъэутIыIу, зы куп зэхамышIэу зэхэт. Хымыщ ефэндым зэпымыоу арабызэкIэ зыгорэхэр кыIотэкъу. Лыхэр кыизэлпыхзэлпыхъых, ефэндым кыIорэр кыухырэп. «Сыд сэлIо мыщ фэдизэу кызэтырипхъанкIэрэр, кыпчъырэр зылIэужыгъор тымышIэу? — кыхыххэу ригъэжагъ пшы Марыху.— Тхъэм зэкIэми тыкыгъэхъугъэмэ, тэ тыбзэкIэ тIори лыIэсынба, хъырым-щырым еIошъ щыт, зэкIэми зэхашIыкIынэу адыгабзэкIэ кьерэлIу, щытхэри чыIэм регъэгъалIэх...» ЗыфэмышIэлэжъэу пщым лъэбэкъу ышIи, ефэндым ытхакIумэ иIушъэшъагъ:

— ПсынкIаIоу къэух...

Зэхихыгъэм Хымыщ кыгъэтхъауягъ, ау пщым кыригуагъэм блэкIыгъэп. Хьадэр дахи кызагъэзэжым, быным кыфэтхъаусхъэжи, нахъыбэр зэбгырыкIыжыгъ, чылэмэ кыарыкIыгъэхэр гъунэгъу унэмэ ащагъашхэи, гъогу тырагъэ-

хъажьыгъэх. Чылэгъопшыхэр Марыхъу кыбгъэуцугъэх. Гъунэгъуми, благъэми, Іахьылми, лІы куп джыри шагум кыдэнагъ.

Унэ хэхыгъэм рицэжыгъэ пшыхэм Марыхъу ахаплъи, пкъэужыыхэр аІыгъэу пчъаблэмэ акъот кІэлакІэхэм зафигъэзагъ:

— СихьатІэхъухэр, моу унэм шъуикІи, пчъэр кыижъугъас, зыпари кыишгъумыгъахъ.

КІалэхэр пчъэ кІыб зэхъухэм, ипэІо хьаплъ ынатІэ тыригъэкІотзэ, пшы Марыхъу ынэ шІуцІэ цІыкІухэр ыуцІыргъугъэх, ыпэкІэ тхъогъэ кІако ІэпитІукІэ тІэбэжыгъ, ынэгу псыгъо шхъомчышго чъэкІыгъэу кыІуагъ:

— Зиусхъанхэр, ІофышІу кыитпыщылъэп. Сэ сшъхъэ сыфэусэжъэу кызшІошгъумыгъэшІ. КъытэхъулІэрэр шъуинэрылгъэу. МытапэкІэ Пшыщэкъо Емыпсых раутэхыгъ. ХьэбатІэ хьэукІы-кІэу аукІыгъ. Неущ тэ къыднэсынхэм ишынагъо шыІэ хьугъэ...

— Узэгугафэрэ шыІэмэ, къаІо,— къэпсынкІагъ Дэджыкыо ЗекІолІ.

— ШыІ, зиусхъан,— нэплъэгъу гүмэкІыр пигъодзыгъ пшы Марыхъу.— Сэ мыщ сышыІэу, шгъхадж ичылэ гупсэфэу дэскІэ хъуштэп. Тызэкъомыуцомэ, зым адырэм ыл зэрэфэузырэр ятымыгъашІэмэ, зырызыхэу тыІурагъэхышт. Бэзджэ куп е зы цІыф бзаджэ тауж кыихагъ. ЦІыфхэр зэкІокІых, щэкІых, пщи оркъи аІожьрэп. Нэкъуаер уцужъэу, ос тІэкІур текІыжъмэ, мафа, мэфитІуа ащ ыкъудыижыштыр, кІыр кызэбэнэкІыжъы ныІэп, сихьакІэш шгукъышызэрэугъоинэу сышгъуцэгугъы.

— Сэ сыкъэкІон слъэкІыштэп, Марыхъу,— къэгүзэжъуагъ Елбыздэкъо Чэчан,— тиунэ исым янэшыпхъур зинысэхэм яІыж пэхэу, непэ-неущэу кыисфаІопшыгъ.

— Цыгъом цы кыитекІи, къэбым ихъажыгъ,— хафэу ІушхыпцІыкІыгъ пшы Марыхъу.— Арэу кыппэчыжъэмэ, уафэмыкІоми хъун.

— Ары шгъхаем, тиунэ исым ыгу хэкІынба...

— Хъугъэ, хъугъэ,— ІэутІэ ышІыгъ пшы Марыхъу,— ар кыыхэмыхъажьми, нэмыкІ ушгъхагъу кызэрэпшІыштыр сэшІэ... Оры, НэтІау?

— ЫІ? Сэри? — ынэ нэгъо инхэр укыгъэу, Тхъэм кызэригъэхъугъ пІонэу, кыІуплгъагъ Шэуджэныр.— Сэ синымэ ытышмэ сахэхъанэу зызгъэхъазыргъах, сызэрэнэсыжъэу КІэмгүе сежъэшт.

Ащ зи пшы Марыхъу пиІожыгъэп. Очэпщ ЖэкІагъо гушыІэр аІэкІихи, шгъэогъум игүмэкІ лъэпсэнчъэу зэрэщымытыр кыІуагъ, зэкІэмэ апэ къэсынэуи кыбгъэугъагъ. Къунчыкъопшыми ишгъыпкъэу ЖэкІагъо дыригъэштагъ. «О зэкІэмэ

апэ ренэу укьелгадэ шьхьаеи, — Очэпц Жэклэго фычлэлгызэ, гуклэ зэриложыгы пшы Марыху, — укызэрэмыклэштыр сэшлэ, кьэплоныш, ухэхажышт...»

Ошлэ-дэмышлэу клэлэ горэм пчээр кылуи, пшыиэ закыфигьэзаг:

— Емыклу кысфэшгумышл, лы горэм Кьунчыкьо зиусханыр ыльэггу шлоигу.

Кьунчыкьопшыр ин-инэу унэм кызэрэклэу, лы лъэхчэ нэгу хьурэ зэхэагыр гулэгужыеу кыпэгьоклыг, алапэхэр зэрагьэубытыг.

— Сыдыи мыш укыхыгы, Уцужыкьу? — зэрилэгьурэр ыгэшлагьу, кыфеплгыхыг Кьунчыкьопшыр. — Шьой-цыеу уфэпаг, узэхэклыхаг, кыохулагьэр...

— Хьун кысэхулагьэл, зиусхан, — кьэгулагь Мышьэкьо Уцужыкьо, щагум дэтхэр кьэдалохэмэ ылуи, зэплэклыг, ау кыпыль зэрэщыиэр зельэггум, ыгу щышлагьэр кызэтырипханклэу кыыригьэжаг: — Чэц-мэфэ пчэагьэ хьугьэ цыф ышлыгьэ кызыслыфагьэр. Нэфшгагьомэ адэж пшы Марыху икьакьырхэм сыкьяоллагьэти, Тлатыху ыцлэу лы горэм сигьэ-шагь, чылэм хьадагьэ зэрэдэтыр кызыселом, мыш фэдиз цыфхэм альэгьу зи кысашлэнэп слуи, сыкьэклэагь.

— Хэт кыозышлэштыр?

— Хьатыгьу Пакьэ ыкьо Темтэчрэ игьусэхэмрэ... щыкы-гьапэх...

— Ашыггум угу гьэпсэфы, Уцужыкьу, — ылэшхо ытамэ тырильхы, лупэщ маклэклэ луплагь Кьунчыкьопшыр. — Пакьэ тхьаиыклэм ыкьуй ишэогуу нэлуагьэхэи ашлэрэр кьарагьэлуагь.

— Ы? Хэт, сыдигьу?

— О пшгьхэ кызыхэхьажыи ыужын фай.

— Ары адэ! Сауж кызэрафырэр сынитлуклэ слъэггугьэ.

— Дэунэжыкьо Шгагыр кысэлэлуи, пшы Марыхуи, сэри, тиоркь-байколхэри тигьусэу, Кьамтыкьохьаблэ тышылагь. Шгагыр ипшэшгьэ цыклуи... сыда ащ ыцлагьэр?

— Нэфыпс, зиусхан.

— Ары, Нэфыпс ным кызэрильфыгьэу кьакьыр лъэгум щычлатгьажыгьэу кычлэадгьэхыжи, цыф афэдэу кьэхалгьэм дьадгьэлхьажыгь. Адырэ узыщыцынэхэрэр бэгыжыгьэхэу члэунэ зычлэт унэм ильыгьэх.

— Ох-ох! Сыгу жьы дэбгьэклыжыгь, зиусхан... Хэтых шгуло ар зиллыгьэ кыыхыгьэхэр?

— Ари кыгтэзылон дгыотыгьэл. Тэ ибэ-нахыбэу зэдгашлэ тшлоигьагыр Нэфыпсэ ащ фэдиз хьэклэ-кьоклагьэ дызэ-зыхагьэр ары.

— Сапашгъхъэ зэкIэ щыхъугъ, зиусхъан, сэ кыпфэсIотэшт...
— ЕтIан, некIо унэм тигъахъ, ори пIокIэ-лъакIэу уфэпагъ, сэри чыIэр кысхэхъэ.

— Хъау, зиусхъан, моуштэу пщымэ апашгъхъэ сихъана, сэ чыIи жыбгъи зэхэсIэжърэп. Псэр Iэшуба, псэоу сыкъэ-нэжыгъэмэ сэлэшъ, сэгущIо. Моу шагум сыкышчыожэшт...

Къунчыкъопщыр унэм зихъажыгъэм ыуж бэ темышIэу, Дэджыкъо ЗекIолI апэ итэу, пщыхэр пчъэшгъаIум кышчы-лъэгъуагъэх. Адырэ унэм исыгъэ оркъхэри, ардэдэм макъэ арагъэлугъэн фай, шагум къэээрэфыжыгъэх. Байкол-фэкъолIыхэу шагум шызэхэтхэм пщы Марыху ашгъары-плъагъ, ынэгу кыкIэуцожыгъ, хъадэр кызырахым, Батыр фэкъолIхэм апэ кырагъэшгъы къэс, мэкIэ-макIэзэ акIыб зызэришIыжыштыгъэр. «Джыри муары,— ыIуагъ,— фэкъолI горэм дэгущыIэшъ шыт... Ы? Хъурышгъо джэдыгу кызщиль-агъэмэ сшIэрэп? Ы-ы, делэжъ, тIымэ зыщыурэмэ афэдэ зыпшы пшIоигъу, ара? Хэта пфэзыдыгъэри? Сыда зыгорэм кIыфиды-штыр, ежъдакIи-бзакIи зэригъэшIагъэба... ЛIэкъольэш-фэкъолI фэшIыгъэхэу тлъэбы кyiуцохэрэм тышагъэлэштэп сIоштыгъэ шгъаеи, хъадэгъу тфэхъужыштыхэр тэ кыгъэкIыгъэхэу лъэп-цIэжымэ зафэзыкъудыхэрэр арыкIэ сенэгъе...»

— ХъакIэхэр ежъэжыгъэх, зиусхъан, сыда ащ фэдизэу узэгупшысэрэр? — Ерыстэм аталыкыр гумэкIэу ыIашгъхъэ кытеIэбагъэти, пщы Марыху кыкIигъэпкIыгъ, ау шытми, Къунчыкъопщым лIы зэхэтмэ Батыр кызырахишчыжърэр ынэ кыпэшIофагъ, «лIы Iэпс-лъэпс шгъой-цые горэми рещалIэ» ыIуагъ.

НэбгыритIур зызэфещэсым, Къунчыкъопщыр къэуцуи, пщы Марыху къежагъ.

— Хэт кIалэм гъусэ фэпшыгъэр? — фэмычэф шIагъоу къэупчIагъ Марыху.

— Мышгъэкъо Уцужыкъу,— ыIуагъ Къунчыкъо,— кIэлэ гъэсагъэу Хъатыгъу Пакъэ инысэ фиIыгъыгъ.

— Сыдэу теплъадж адэ?

— Ащ къэбарэу пылгыр етIанэ кыпфэсIотэжышты, сэри тэрэз-тэрэзэу ыжэ къэслыхъугъэп. Батырырэ арырэ зэфэди зхъазырхэти, кыфэпэнэу шыуш гори кыритынэу селъэлугъ.

— КIо, ащыгъум гъогумаф,— шгъоигъум ыIапэ ыубыгъыжыгъ Марыху,— хъадагъэ кIорэм бысым ышIыжъэу тыхабзэпышъ, укызэрэдэмыхаштыр сэшIэ, ау дунаир зыпкъ зэреуцожъэу сыкышчыожэшт...

Ибайкол-оркъыхэу тхъаусхакIо кыздишгъагъэхэр ыуж итхэу, Къунчыкъопщыр гъогу тхъажыгъ, шы къэрэ нэтIэфым тесэу исэмэгукIэ кыгот Мышгъэкъом нэшIукIэ Iуплъагъ,

зэриложыгы: «Пэлуар нэпай» джары зыклаорэр. Мыр Батыр кызырэчигъэщыжыгъэр. Хъурышго пэло ежэшго лъахчэм къегъэбжышло, къэбзэ-лъабзэу нэгу хъуарер зэкIэупсыхыагъ, ыныбэ шиз кырагъэшхыгъэн фай, ыгу къечэфкIы, цые ежэшго дэгъуи кIэкIо шуцIэм кычIэщы, — маистэхэм зяплтым, Къунчы-къопщыр ыгукIэ шхыгъэ: — Батыр зэрэпщы лъэпкъыр кызыыхигъэщрэр, ежыри зычилъэрэр, мыщи шуцIэхэр кыритыгъ...»

— Джы гъогум лъэуе къедз, Уцужыкъу, — ылуагъ Къунчы-къопщым, — о уеджагъ, угъэсагъ, Урысыеми уитыгъ, унэгу кIэкIыгъэм гъунэ иIэп.

— Ары шъхаем, зиусхъан, — чэфынчъэ къэхъугъ Мышгъэ-къор, — цыф бзаджэхэм узалэклафэкIэ, узэджагъи пшIагъи хъаулые мэхъу.

— Адэ сьдэу пшIын, — IущхыпцIыкIыгъ пщыр, — зэкIэ цIыфхэр зэфэдагъэмэ, дунаири гъэшIэгъоныныеп. Мары, лъэпкъ пэпчъ ежъ ыбзэ Тхъэм къаIуилъхыагъ, ятеплъэ-IуплIи шъхафы, яшэн-зэхэтыкIэхэри зэтекIых. УрысыемкIэ зыдгъа-зэмэ, зэрэхэгъэгущор сэш нахъ дэгъоу ошIэ, цIыфыр мацIэу зэрисми сышчыгуаз, ау арэу кIочIэшхо кызыдырихыгъэр кызыгурылорэр. Сэ урысыбзэ тIэкIу зэзгъэшIагъ, урыс бэкIаеми салукIагъ, гушчыIэгъу сафэхъугъ. Тэ кытшIуащэу яакъылыкIи, ягупшысэкIи, япсэукIэкIи зыдэклауагъэхэ шыIэп.

— О зыфапIохэрэр, зиусхъан, — гушчыIэ пэпчъ фэсакъызэ, кыыригъэжъагъ Мышгъэкъом, — лэжыакIох, дзэкIолIых, забытых. Ахэми цIыф Iуш ахэмытэу слорэр, ау Бытырбыф изакъоми, нэмыщхэм, французхэм, урысхэм, нэмыкIхэм къахэкIыгъэхэу цIыф гъэсэгъэшхохэу дэсхэр, пачъыхэм къешIэкIыгъэхэр благъэ кыпфэхъугъагъэмэ, нэмыкIынэкIэ Урысыем уеплбы-щтыгъэ. Къэралыгъо акъыл зиIэу исыр бэ. КIуачIэ къязытыгъэр зы хэгъэгу хъугъэхэу, зы пачъыхъэ яIэу, ащ зэрилоу къэралыгъо Iофхэр зэрэзекIохэри, дзэ ин тегъэпсыхыагъэ хэгъэгу мылтыкIэ аIыгъэу, заокIэ хэт къякIуми, пэуцужыынхэ альэкIэу зэрэпсэу-хэрэр ары.

— Урыс пачъыхэмэ ащыщэу о хэт плъэгъугъэ?

— Катарин алоу зэхэпхыгъа?

— Зэхэсымых мэхъуа! — пщым ымакъэ зыкьипхъотагъ. —

Илъэсиха, хъау, блым ежъагъ а бзылъфыгъэ пачъыхэшхом нэтыхъуаехэри, шапсыгъэхэри, абдзыхэхэри, тэри Урысые къэралыгъом щыщ тишIыгъагъ, етIанэ, бжыхъэпэ мэзагъ сшIошIы, шъхъэфит тишIыжыгъагъ. А Катаринэр Къырым къакIоу макъэ кызагъэIум, тальэныкьо икIи, шыу купышхо агъэкIогъагъ. Сэри сахэтынэу щытыгъ, ау тятэ ошIэ-дэмышIэу кыыриутыгъагъэти, сыкъэнэн фаеу хъугъагъэ.

— Ы? Шорэр гэшлэгъоны,— пшым ІугушІуагъ Мышгъэкъор.— Алъэханым адыгэ шыумэ уакъыдэкІогъагъэмэ, нэІуасэ тызэфэхуныкІи мэхъу... Катаринэ пачтыхъэшхом игъусагъэмэ сэ сятэшыри ахэтыгъ, сэри сырягъусагъ. Ащыгъум хъугъагъэу джы нэс сыгу къеожьырэр ошІа, зиусхъан?

— Сыд? — адыгэ шыумэ мыхъун горэ аІэкІэшІэгъагъэу кыІложьыштІлошІи, Къунчыкъопшым ышгъхъэшхо кыпхъотагъ.

— Сыхэмыукъорэмэ, ар зыхъугъэм илъэсибгъу фэдиз тешІагъ,— ынэ нэгъо инхэр ыуцІыргъузэ, чыжъэу плъагъэ Мышгъэкъор,— хъау, мы тызхэтым игъэтхэкІэ мазэ илъэсипшІ хъушт... Къырым къодыеп адыгэ шыухэр кыыздэкІогъагъэхэр, Киев кълэлэшхо кълэсыгъагъэх. Ащ кълэІолІэгъагъэх нэмыкІ хэгъэгумэ кълэрыкІыгъэгъэ лълыкІохэри, урыс Ілэкълэтылэхэри, Тени, Урали, Запорожи ащыпсэурэ кълэзэкхэри, кълэргъызыхэри, кълэмэкхэри, кълэрым нэгъойхэри шыІагъэх. ЯІуплъэ-теплъэкІэ адыгэхэр ахэмэ кыызэ-рахэщырэм сятэшыр шыгушІукІыгъагъ... Ащ фэдиз лълэпкъ зэфэшхъафыр игъусэу Катаринэ пачтыхъэшхор Къырым кълэсыгъ. Бахъчысэраеу кызыдэхъагъэр кІэй бгъузэм дэсэу кълушгъхъэ лълэгъэхэмкІэ кълэуцухъагъагъ. ЕхыпІэ зандэм зынэхсэм, пачтыхъэшхор зэрыс кухъэреным нэгъоиш плъырхъу кІэтхэр зыгорэм кълыгъащтэхі, замышІэжъэу кур рахъыжъагъ. Катаринэ мош фэдиз шыоу игъусэмэ агучІэ изи, ажэхэр Іузыгъэхэу зэтеуцагъэх. Нэгъой шыухэм ардэдэм запхъуати, кухъэреным кІэхъагъэх, джынэуз хъугъэ шы ехъыжъагъэхэм зым заридзыгъ, адырэмэ шы ІупІэхэр къаубытыгъ, кухъэреныр зи шымышІІэу кыызэтырагъэуцожьыгъ...— Мышгъэкъор ынэхэр плъызэу, ынэгъушгъхъэхэр кълыхихэу пшым кыІуплты, кълэупчІыгъ: — Адыгэ шыумэ ар ашІэгъагъэмэ, шгъошагъэба, зиусхъан?

— Мышгъуашэ мэхъуа, боу адыгэ напэр агъэлъэлпІэни, ау сыд пшІэна, нэгъойхэр кълыттекІуагъэх,— ыІуагъ Къунчыкълэопшым.— Джары сэ дунаир хълэмэтэу зэхэлъ зыкІаІорэр, кълэрым нэгъойхэр къагъэшІагъэм Урысыем ебэныгъэх, тыгъуас нэмыІэу зешІугъэхэр, япачтыхъэ къагъэнэжъыгъ... Адыгэ шыумэ яІыгъэ кълышамыгъэлъэгъуагъэми, ари кълэбар хъушт. Джы сшІэмэ сшІоигъор ары. Шгъагъыр оркъым ыпхъу кІэлэжъ щыкІыгъэмэ зэраукІыгъэр плъэгъугъэу плуагъэ. О сыдэу хъумэ уакъыІэкІэкІыжъыгъа, сыда уауж кълыкІафыштыгъэр?

— Зиусхъан,— Мышгъэкълэом ышгъхъэ риуфэхі, укІытэр кълыттекІоу кълыІуагъ,— шгъыпкъи пцІи кълычІэмышжъын шыІэп, ау лълэІушхо кълыпфэсэшІы, сэ сызынэсыжъыгъэм шгъхъэубэтагъэ кълысхэфэжъына, Нэфыпсэ мафэ кълэс сыІуплъэу, сигушыІэгъоу сыкІэрысызэ, ашыкъ сыфэхъугъагъ, ежъыри ары. Темтэч кълэмылълэгъожъ зэхъум, тыкълэзэфэнэжъыгъ

сшЮшЫгъ. Чэщ горэм, нэф къэшъынкІэ сыхъат зытІуш нахьыбэ къэмынэжыгъэу, ишъэогъухэр игъусэу кыкъыоужьы, пІэм тыхиубытагъ... Хъадэгъум ынэгу кІэмыпльагъэм шыІэ-ныгъэм иІэшІугъэ ышІэрэп. А чэщым ыуж, зиусхъан, зэкІэ хъурэм нэмыкІынэкІэ сеплты... — ыгу кыигушыІыкІэу, хэушъафи фимышІэу, къехъулагъэр Мышъэкъом кыІотагъ.

— Джыри зэ сигушыІэ къэбгъэшъыпкъэжыгъ,— ыІуагъ пщым нахъ, ынэгу къопцІэ зэхэхыгъэ кыыхигъэшыгъэп зэхихыгъэр игуапэми имыгуапэми, ау ыпэкІэ шІуцІэхэр зэрэтхьорэмкІэ гумыштэ горэ зэришІыгъэм Мышъэкъор егуцэфагъ.— КІо хъугъэ, ащ хэпшІыхъажьын шыІэп, ау шъыпкъэм ышъхъэ кызэрэс-фипхыгъэр сигуапэ. О пшъхъэ ифедэ къысэпІон пІуагъэми, бгъуитІум язи шыІэжъэп, хэти кыриутыжыштыгъэп...

— Ары, къэсІотагъэм зыгорэ кыхэсынагъ,— пщым кыри-Іуагъэм ыгъэгущуагъэу, къэпсынкІагъ Мышъэкъор.— Къушъхъэ мэзым сыкъызыхэхъажыгъэм иятІонэрэ чэщ мыжъо унэр зытет къушъхъэм сыкъынэсыгъ. Чачэ псыхъо сыкъыІухъагъэу, мыжъо горэм селъпауи, сытефагъ. Сыгубжыгъэу мыжъор къэспхъуати, псым хэсыдзагъ, ау псым хэфагъэп, мэкъэшхо пыІукІэу мыжъо горэм тефи, къыгъэлъэтэжыгъ. Сыкъэщтагъ, зыгорэм къызэхихмэ сІуи, псым хэлъ мыжъомэ сатепкІэзэ, псым сыкъыкІыгъ. Нэпкъ тешъом сыкъыдэкІыгъэ къодыеу, уц лъапсэ горэм сыкъылъахъи, етІани сытефагъ. Іэб-лъэбкІэ сыкъызышпышъыжи, къушъхъэбгъу цакІэм сыкъохъэгъэ къодыеу, макъэ горэ зэхэсхыгъ. Къызхэсымыгъэщэу нэбгъунджыкІэ сызэплъэкІыгъ. Псыхъор къызчІэкІырэ гъочІэгъым кІэлэ лъэпэ-лъагэ горэ къычІэкІи, мыжъобгъум зыриусэигъ.

— Нэхъу-пэхъу къуапцІа? — къызІуипхъотыгъ Къунчыкъо-пщым.

— КъуапцІэми сшІэрэп, ау кІэлэ нэшхо ищыгъ, мазэм инэф ынэгу тыридзагъэти, пэкІэ цІыкІу зэрэтетыри слъэгъугъэ,— кыІуатэрэр пщым гъэшІэгъон зэрэщыхъурэм Мышъэкъом гу лъытагъ, зыгорэкІэ цІыф хые горэм ышъхъэ къысэхымэ ыІуи, кыІуатэрэр эзпигъэугъ.

— Къало, къало, сэ сызэгугафэрэр арынкІэ сенэгуге пІэкІэ-лъэгъуагъэр,— пщым иш нахъ благъэу Мышъэкъор зытесым кыгуигъэхъагъ.— КІэлакІэ, ищыгъ, кІочІэ дэгъу зэрэхэлъыр кыххышы, арба?

— Ары, зиусхъан, бланэм фэдэу зыришчызэ, лъэбэкъу заулэ къыслъидзыгъ, къыслъыо шІоигъоу шхонкІэкІыр кыІэти зэрэридзыхыжыгъэми гу лъыстагъ.

— КъэпІуагъэм урыкІэмыгъожь, Уцужыкъу,— Мышъэкъом ыгу кыххыгъэ джэнджэшым пщым гу къылытагъ.— О плъэ-

гъугъэр цыф бзадж, сишъэогу Марыху ипый, ицыфхэр кьеукы. Джы нэс Іэгъуаджэу тилагъэр къэбгъэблэгъагъ, тхъауегъэпсэу, — ыуи, кІорыкІом хэтыгъэ пкІэгъолэ шышхор лъэху псынклэм тыригъэхъагъ, къыппэблагъэр упэлагуи упэлапчъэми гум икІырэп зэраІоу ишъэогу Марыху мощ фэдиз гугу хэзыдзэгъэ кІэлэжъым итІэсхъапІэ зэришлагъэм ыгу зыкыригъэпхъотагъ, хъадагъэм къымыкІыжыштыгъэмэ, джыдэдэм тыригъэзэжъымы хъау иІагъэп. Зышщ ымышІэрэ кІалэм ишъэф къызэрэчІиупхукІыгъэм фэгуйтІоу шы кьэрэ нэтІэфыр хигъэушыкІызэ, Мышъэкъо Уцужыкыуи пщым кІэхъэ-кІэмыхъашъоу лъыушъэщтыгъ.

XVI

Пчэдыжъым пщы Марыху шагум зекІым, ошъуашхор лъэхъчагъэ, илгыгъо-илгыгъоу нэкъуаер къэбанэщтыгъ, ос къесыжыштыгъэп, къытырилъхъагъэр птхун фэдиз икыуштыгъэп, ау щытми, пэнэ пхъэнкІыпхъэкІэ кІэлитІумэ шагушхор апхъэнкІыштыгъ. Иныху быт иІоф зэрэдэигъэр ыгу къэкІыжы, пщыр кІалэмэ яупчІыгъ:

— Иныху хъужыгъэ пІоми хъушт, зиусхъан, — кІэлитІоу зышхъэ къэзыпхъотагъэмэ язырэм къызІуипхъотыгъ. — Былау фигъэжъогъэ уцмэ яшІогъэшхо къэкІуагъ.

— Іэзэгъу уцхэр ешІэмэ, Былау пщэрыхъэкІо къодыеп, ІэзакІи ешІэ, — ыуи, пщы Марыху щхыпчІыгъэ. — Моу шъуитІу яз орэкІуи, Батыр къысферэш.

— Сэ сыкІонба, зиусхъан, джыдэд, — гушыІэгъу кыфэхъугъэ кІэлэ нэгъу псыгъо лъагэм пэнэ пхъэнкІыпхъэр игъусэ ІэкІилъхъагъ, ипэІо пырацэ зышхъащикъузи, чъэкІэ шагум дэкІыгъ.

Пщым пчэдыжышхэ рагъэшІи, зырагъэтхъакІыжыгъ, Іанэр рахыжыгъэу хъакІэш джэхашъор рикІукІызэ, Батыр кыхъагъ. Марыху къызэплъэкІи, ылъакъомэ къащыригъажы, ышхъэ нэс ыкъо зэпиплтыхъагъ, зыкызыэригъэзэкІзэ, къеупчІыгъ:

— Тыдэ пхыгъа хъадагъэм пщыгъыгъэ хъурышъо джэдыгур?

— Тиунэ дэпкъ пылъагъ, — шъорымышІ нэгукІэ къыІуплъагъ ыкъо, къэупчІагъ: — Сыда, Марыху, угу рихыгъа?

— Сыдигъо акъыл къэбгъотышта, кІал? — Марыху ышъо къэчъэкІыгъ, игубж зэтыриІажзэ, ыІупшІэ плуакІэхэр Іуикъузагъэх, ау етІани къышІудэлъэтыгъ: — Узхэтыгъэ лъапчІэмэ афэдэ уху пшІоигъомэ, ахэхъажь, сэ усІыгъэп. Шъумэ къып-пихэу, тэ къипхыгъа джэдыгу пшІыгъэр?

— Мэлышшо гьэтэджыгьэхэр Ерыстэм кысисыгьэх.

— Ежъ танышшо джэдыгукІэ хьадагьэм кьэкІо, о тІымэ кыппыоу фэкьолІмэ уахегьэты. КызыгушыІэкІэ, гураупІэшъ, плурыр далъхъэ кысфелo етІани.

— Ерыстэмлажъ иІэп, Марыхъу, — Іэн-кун кьэхъугъ Батыр, — танышшо джэдыгур кысисытнэу ыІуи шъхъаем, кыІысхыгьэп. КІымэфэ чьыІэм дэгъуба хъурышшо джэдыгур, фабэ...

— Азыкьом фэбэгъон, — Іэпыуагъ Марыхъу ыкьо, — зыпари ктымьдзэми, сэ кысэплтыба, ори зыдэплтыхыжъба. Пщымэ ащыщ горэм хъурышшо джэдыгу шыгьэу плъэгъугъа?

— Марыхъу, — ятэ ынэгъу гулэзыгьэ кызэкІигъаблэу кыІуагъ Батыр, — гъы зехапчъэми оред макъэ кьыхэлукІы. Сэ пщымэ сафэдэн фаеу сыда кыкІибгьэкІырэр? Шъо чьыІэм шъуиугъуджэу шъузэрэщытырэр нахьышІуа?

— О слъэгъурэм жэ пкІэрысхыштэп, — Марыхъу кызыбгырыуи, ыкІыб кыыфигъаззэ, кьыдзыгъ: — Непэ шегъэжыагьэу сиІофи кьыпхэслъхъажырэр, ори сцІэдахэу кьепІоу хэт паекІи лъэІуакІо укъысфэмыкІу.

— Ары ныІэмэ кысэпІощтыгьэр, сыкъэмыщагьэми хъуни, — ыІуи, икІэкІо фыжырэ пэІо хъаплтымрэ мыІо-мышІэ акІэхъукІэу, Батыр хъакІэщым кьикІыжыгъ.

Пщы Марыхъу игубж кІэмыкІыжыгьэу ыцэлышъхъэхэр зэригъэшхэу шъхъангъупчъэм иплъызэ, зериІожыгъ: «Тхъэм ымышІыгьэр цІыфы пшІын плъэкІыштэп тятэ зыкІиІощтыгьэр джы кызыгурыІожыгъ ныІэп. Сэ мыш седао шъхъаем, къэзылъфыгьэм фэдэ мыхъоу тэ кІона? ЕмышІэ-шІумышІэ фэд, зыпылти шымыІэу, ау зызыригъанэкІэ, янэшъ зэрэгъушъ... — Ежъ зимылъэгъужэу шъхъэгъусэр зэригъэмысэрэм ардэдэм зыкІигъэнэкІэжыгъ: — Ар сэлo шъхъаем, зэлІ-зэшъузхэм якІалэмэ мыхъунэуи хъунэуи къахафэрэр зэпакъудыиыр якІас. Дэгъур ежъ хилъхъагьэу елгытэ, дэир ишъхъэгъусэ фегъазэ...»

Пчъэ макъэу кьэлугъэм пщы Марыхъу кыгьэтхыуагъ, ыкьо кыгьэзэжыгъ шІошІи, нэбэ-набэу кызэплъэкІыгъ. Зыфэсакъыжыызэ, пчъэм ышъхъэ кьыдигъэщи, былымІыгъ ТІатІыхъу шъхъэкІэфэ макъэкІэ кьэупчІагъ:

— СыкъакІо хъушта, зиусхъан?

— Мы дунэе Іаем ори сыда узезыфэрэр? — Едысыгъ пщы Марыхъу, етІанэ ыгу телункІэжыи, зыкызэригъэзэкІыгъ: — ГумэкІыгъо шыІа?

— ГумэкІыгъоми сшІэрэп, зиусхъан, — зигъэцІыкІумэ ышъхъэ риуфэхызэ, макІэу кыІуагъ ТІатІыхъу. — Тыгъоснахыпэ Иныхъу кьэбгъакІуи, Нэнау шыуанэ фызэтетлъхъагъ...

— Ащ сыд Іоф пылъ?

— Пчэдыж тадэж кьэкЮгъэ кІалэм сыкъеупчІыгъэти, ори кыюмыкІолІэжыгъэу ыІуагъ, тэри тытепІагъэп.

— Хэта Нэнау куапсэ зышІоІофыжыр,— ІэутІэ ышІыгъ пщы Марыху,— ХьэбэтІэ тхыамыкІэм ихьадагъэ зэкІэ тшъхьэ рифыжыгъ.

— Ары, тхыамыкІэгъошху, игъуаджэ кышышІыгъ.

— КІо, хъугъэ, лъызгъэхуных, ари цІыфы,— пщы Марыху ышъхьэ лъыр кызыреуагъэр кызхимыгъэщэу ыкІыб кыгъази, ибылымІыгъ ригъэкІыжыгъ, ардэдэм гумэкІ-джэнджэшыр кышгъхьарыуагъ, зыгорэм ешакІо пІонэу ыльэгуанджэхэр ыпэ итэу, «тхьоплгъ жакъыщэу зыщэ кыІушырэр сиІоф хэщэгъу фэсшІыгъ, семыгупшысэу загъорэ далагъэхэр сэшІэх,— зэгы-ижыгъ ыгукІэ.— О пшІоделэм акъыл кыуегъэгъоты зэраІоу, шыонэ зэтелъым енэцІыгъэна? Е МэшІохъ ышІагъэм ехьопсагъ сІонти, ежыр арэп нысэм фэплъырыныр зыгу кьэкІыгъэр, шыушми кыкІэлъэІугъэп, лъэсэу лъыплъ есІуагъэми, «ІыІ» ыІоштыгъэп. Хьау, сэ кысэсхъушІэгъэ кІэлэжъым сыгу фэплъыми, лыгу иІ, ышъхьэ хихын, уасэ зыфишІыжыын ешІэ. Мыдырэр хьэ дэгъум фэд, ужэ кыдэплъыхьэ, епІорэр ышІэнэу, ептырэр ыдырынэу ренэу хъазыр. ЗыгорэкІэ сиынэсэ ыуж зэрифэу ІэкІэлъэгъогъэна? А нэкъипш цІыкІур мэхъэджэ хъазырэу сыхэплгъэ шъхъаем, чыли хьаблі зыкъаригъэштагъ... Батыр сІонти, чэм шыс ыгъэтэджыгъэп, зыщыгугъын шъзогъуи иІэкІэ сыгугъэрэп... Адэ сид, тыдэ хъугъэшт? Енэгугагъо, къушъхьэ мэзым хэхьагъэмэ, ыІул къищэу, ыльэгъугъи ышІи шыІэп, хэгъошыхьагъэн фай. Ары, нэмыкІэп»,— зигъэгупсэфыжыгъ пщы Марыху...

Щэджэгъоужым жьыбгъэр нахь Іэсагъэ, уашъоми зыкы-зэкъуихыжъэу, чІым зышъхьариІэтыкІыжъэу ригъэжъагъ. Мэщытыр зышагъэуцуштым, ефэндым иунэ зыщишІыштым къяплъынэу пщы Марыху дэкІыгъ. ЗыдакІорэр чыжъагъэпти, нэсыфэ зы ныорэ кІэлитІурэ афэшъхаф ІукІагъэп, ахэми шъхьашэ кыфашІызэ, шІуфэс кырахыгъ. Нэплъэгъум кыри-дзагъэх цуку щэрэхъитІухэу аунэкІыгъахэхэр зэуж итхэу Ерыстэм аталыкъым иунэкІэ зэрэкІожджэхэрэр. Ежыри чыжъэкІэ къальэгъугъ, Ерыстэмрэ Хьымыщрэ кыфэчэфхэу къыпэгъо-кІыгъэх, пхъэ хьурэе кІыхьэхэу зэтетэкъуагъэхэм аращэллагъ.

— Псыр чыгъмэ къакІэмыхъажьызэ, мэщытми унэми ахэхъашт псэолъапхьэр кыыхьэсгъэщы,— ыІуагъ Ерыстэм.— Іоф тІуашІэр сикІасэп, зиусхъан...

— Сэри а зыр тІо къэсІождыныр сиджагъо,— ымакъэ кышІолъэтагъ пщы Марыху, иаталыкъ ыгу зэрэфэмышІур ригъашІэу, ефэндым зыфигъэзагъ: — Тара ыпэ ашІынэу узыфаер, Хьымыш, уиуна хьауми мэщтыр ара?

— Сиунэ ыпэ ригъэшъынэу Ерыстэм ело шъхъаеи, зиусхъан, сэ кысэдэиуштмэ, Тхъэм иунэ ыпэ изгъэшъышт, — пщыр ыпкъ икIыным зэрэфалгъэм ефэндым гу лъити, ышго кызэокIызэ, Iуплъагъ, Iушгъэшгъэ макъэм техъагъ. — Шъыпкъэ, тхъамафэм къехъугъэу сызчIэс унэм нэмаз щясэгъэшIы, ау макIэ къекIуа-лIэрэр. Нэжъ-Иужъхэр чылэм дэсыгъэхэм...

Ардэдэм Лэжъыекъо Хъымыщ ымакъэ пщым ытхъакIумэ итэу, кыIорэр зэхимыхыжъэу, нэгъэупIэпIэгъу зауэлкIэ ХъэбатIэ ихъадагъэ тесыгъэ лIыжъ заулэр ынэгу кыкIэуцожъыгъ, ахэмэ акъыл зыхэлъ гушыIэхэу къашIыгъэхэм къагъэ-тхъаежъыгъ, «жъы уимыIэу кIэ уиIэштэп адыгэмэ зэралорэр шыгъын закъом фэгъэхыгъэп, илгъэс пчъагъэм тинахыжъмэ ягушыIэ кытхэмылгъэу тызэрэпсэугъэм зэщ хъуапсэ афыси-гъэшIыгъ» ыIуагъ, нэплгъэгъу чыжъэр ефэндым кытыриджъи, еупчIыгъ:

— Сыда нэжъ-Иужъхэм къыпфашIэщтыр, Хъымыщ?

— ЦIыфыр жъы хъоу ыкIуачIэ кызыхалэкIэ, зиусхъан, Тхъэм зыфегъэзэжъы, — кыыригъэжъагъэр кыырамыгъэIоным тештыхъэрэм фэдэу, ефэндым игушыIэ кыгъэжъыгъ. — Нэмазым къекIолIэрэ нэбгырэ заулэм шIошъхъуныгъэ шъыпкъэ агу ислъхъэ сшIоигъу.

— Мафэм тхъапшырэ нэмаз ябгъэшIырэ?

— Тфэ, зиусхъан.

— Нелэ тфэ нэмазым къекIуалIэрэм сыдигъо Iоф ышIэщт? — пщы Марыхъу ышъхъэ кыIэтыгъ. — Армырми, гъэрэкIо огъу хъазыр хъуи, гъажъуи, натрыфи, хъи, зэнтхъи къэтхыжъыгъэ шыIэп.

— Тхъэм телгъэIун, зиусхъан, уимэщ мыгъэ пфигъэбгъонэу. Хъасэм ухэтми, гъогу утетми, нэмыкI чIыпIэ ушыIэми, нэмаз уахътэр кызысыкIэ, Iо хэмылгъэу мэщытым щыпшIынэу щытэп, тыди щыпшIыгъэ нэмазыр Алахъталэм къабыл ешIы. ЕтIани, зиусхъан, нэмазым бэ шIуагъэу хэлтыр: цIыфым чэфыгъо кыхелъхъэ, мафэ къэс тIокIиплIэ ышъхъэ чIыгум нэбгъэсымэ, шъхъэкуцIым лъыр дэгъоу хэхъэ, ишIэжъ хегъахъо, нэхэр нахъ чан ешIы, кIоцIым нахышIоу Iоф регъашIэ, пкъы зэрытшIэхэр зэкIефых, къэбзэныгъэм уфещэ...

Пщым ЕрыстэмкIэ зызегъазэм, игушыIэ ныкъокъаIоу ефэндым зэпигъэужъыгъ.

— Ерыстэм, упчIэ пфысиI, — ыIуагъ пщы Марыхъу.

— СыкъэдаIо, зиусхъан... — псэолъапхъэмэ яплъы фэдэ зишIэу акIэрыкIотыгъэгъэ аталыкыр псынкIэу пщым ыпашъхъэ кyiуцуагъ.

— Цыфхэр зэкIэ сыда зыкIызэфэмыдэхэр? — пшы Марыху ынэ шIуцIэ цIыкIухэр ыуцIыргъузэ, Ерыстэм Iупльагъ.

— Сыдэуштэу цIыфхэр зэфэдэных, зиусхьан, — Ерыстэм ынэгу кьопцIэ бгъузэ кьэчъэкIэу ригъэжъагъ, — мэзым хэт чыгхэри зэфэшъхьафых.

— Тэрэз, — дыригъэштагъ пшым, — ныхи, бзыфи, тфэий, екIапцIи мэзым кыхэхэкIэх. Ахэмэ чыгаер ашъхьашыцэу, убгъугъэу, ычIэгъ чIэтхэу, ехъуапсэхэу дэплъых. Пшгъэшгэ мышынэ кIэракI пIонэу, пцIыикъыр къушгъхэ шыгум дэкIуае. Отэбэ уфэупцIэр псым енэцIышъ, псыхьо ныбэхэм, орыжъ Iушгъохэм къашэкIы...

— Пхгъэшгъабэри, зиусхьан, итхгъэпфхэмкIэ Iушгъашгъэу, чыгаем кышцимыгъакIэу, боу кIыкIаеу мэкIы, — кыхигъгъэуцагъ игушыIэ Ерыстэм.

— Ари тэрэз, — пшым ымакъэ джыри нахъ пхгъашгъэ кьэхъугъ. Ыпашгъхэ итыр зыдаорэр кыгурыIуи, Хьымышъ кызэкIэгъштагъ, зыдимышIэгъэу ышгъхэ рилгъашгъоу ригъэжъагъ, Ерыстэм зыпкъ зэритыгъ, — ау шытми, пхгъэшгъабэр гъэстыныпхьи пшIырэп, псэолъапхгъэкIи бгъэфедэрэп. Чыгаер пкъэу ошIы, екIапцIэм шгъор рыогъэуплгъыжы, пхгъэфым пхгъэмбгъу хэошIыкIы, отабэр чэум дэодзы. Ахэр оркIэ ТIатIыхъух, Нэнау, Былаух... Джы кьало: отабэр къушгъхьэтхым дэпхьыеу пцIыикъым гобгъэуцомэ, гозэгъэцта?

— Гозэгъэнэп, зиусхьан, псыр фимыкьоу гъун...

— Адэ ар кыбгүрэлIомэ, Ерыстэм, — ымакъэ кышцичыгъ пшы Марыху, — пIощтыми пшIэгъштыми укIямыгупшысэрэр? Отэбэ чы псыгъоу благъэ усшIи, отэбэ чыгъ узэрэхъугъэм пае чыгаем уенэкъокъун зэрэмылгъэкIыштыр, пцIыикъ чыггъэу къушгъхьэтхым тетым угоуцо зэрэмыхъуштыр пшIэн фаеба. Мары, пхгъэшгъабэри чыгаем кышцимыгъакIэу, инэу мэкIы кьэпIуагъ. Ары шгъаеам, пхгъэшгъабэр махэ, зи арэп зэрэзэпыпкIыштыр.

— УигушыIэ зынэсэрэр кызгурыIуагъ, зиусхьан, — Ерыстэм ыIупшIакIэхэр кьэтхыагъэх, ышгъхэ лгъыр кьеуагъ, — ау гукIэ сэлгъыхьошъ, угу хэкIын сшIагъэу е сIуагъэу кьэсшIэгъэрэп.

— Чыжъашгъэу улукIыгъэшъ ары, — губжыр акъылым ыпэ ит ыIуи зиггъэлэсэжъэ, пшы Марыху псэолъапхгъэмэ Iапэ афишIыгъ: — Сэ сэмыгъашIэу мыхэр кыхыхабгъэцэу ебгъэжъагъ. Мары, ефэндыр сишыхъат, кыосIуагъ: мэщытыми унэми ахэкIодэгъштым сыфэгъэзагъ, шIыпкIэр чылэм кыхэх. О Iоф тIуашIэр сикIасэп оIо, сэ зэ кьасIорэр тIо кьэсIожырэп кыосэIо. А шIыпкIэ тIэкIум сэ сыкыфэнагъэкIэ умыгугъ. Унагъо пэпчъ фыгу Iэгубжъэ нахъ кыхимылгъагъэми, сэри сIахъ хэлъ

ылонышъ, мэщытым уасэ фишлышт, ыгъэльтэплэшт. Ар о шыбгъэ-
зыягъ. Ар зы. Зэрэчылэу альэгъоу уицукухэмкIэ псэолпапхъэхэр
кыхъошты. Неущ цIыфмэ алоштыр ошIа? Ерыстэм мэщыт
тфаригъэшIыгъ алонышъ, къежъэштых. Мыщ тефэшт мылькоу
сэ кыюстыжыштыр ош фэшъхъаф ыльтэгъуштэп. Ар тIу. Яшэрэнэу
сыгу римыхыгъэр ефэндыр зычIэдгъэтIысхъэгъэ унэм удэгү-
зажъоу, мэщытым ыпэ унэр ибгъэшъынэу узэрэфежыагъэр ары...
Джы нэс зыкыптесIэтыкIыгъ, Ерыстэм, непэ нэиутэу, ефэндым
зэхихэу кыюсэIо: мыльку уиIэ хъугъэкIэ, пшы ухъуштэп. Хэт
шышчыи кыисшъхъашыкIонэу ежъэрэм, лажъэ спихышт.

— Кыисфэгъэгъу, зиусхъан,— къэгүзэжъуагъ Ерыстэм,
нэкъое папцIэу макIэу кыкIэпщырэр зэхимышIэжъэу, ынэгү
пкIантIэ кыгытырикIагъ, ыльтэкIапIэхэр къэсысыгъэх, пшым
ыгу кыфызэридзэкIмэ кызэремыблэштыр ыгучIэ нэсэу
зэхихIагъ.— О уипкIыхъапIэ сэ сиякыылэп. КъэпIуагъэр зэкIэ
акыыл закI, сыхэукъуагъ. Моу джыдэдэм сежъэнышъ, оркъ
зытIуш сигъусэу, чылэр къэскIухъан, унагъо пэпчъ гурызгъэIон
мэщытыри ефэндым иуни о зэрябгъэшIырэр, Хъымыщи о
кызэрэсэбгъэшагъэр, кысатыри къаIысхын. ПшIошъ гъэхъу,
зиусхъан, пIэбжъэнакIэ гъэгүзынэу сыфэягъэп. Акыыл щымыIэр
ары кыисфэзыхыгъэр...

Танышъо джэдыгум ины кIэхъукIэу, пщыр кыIохъэфэ
ыпашъхъэ итыгъэр джы цIыкIу кызэрэхъугъэр зэхихIэу, ыгу
егъоу Лэжъыекъо Хъымыш нэчапэкIэ Ерыстэм фычIэплъыгъ,
чылэпщыи дин дэулэжъыныр псынклэгъо кызэрэфэмыхъу-
штыи ыгъэгүлэзыгъэу, нэплъэгъу чэфынчъэ ащи фидзыгъ.

ЫуагъэмкIи ышIагъэмкIи зыфэрэзэжъэу, пшы Марыхъу
ежъэжыгъ. Пкъы плIэIубгъо ишыгъэр ымыгъэсысэу, шъхъэр
гъэзэндагъэу, ыбгъухэмкIэ зимыплъыхъэу, пшы унэм екIужы-
штыгъ. КъыдэкI зэхъум, мэщытыри унэри зышагъэгүцуштхэр
зэригъэлъэгъун, Ерыстэм аталыкъым ишапIи шъохэр
зышиштэрэми ачIэплъэн, кIыштыри дырикIон, Батыр иунагъуи
хъхъан ихысапыгъ, ау аталыкъым кызыфырехым, зыфэягъэр
зэкIэ къыдэхъугъэу ылытагъ, нэмыкI гумэкIыгъо кызэригъэгү-
тэкIыным фэежыгъэп, гъатхэр къэблагъэти, игупшысэхэр
илэжъэкIупIэхэмкIэ ыдзыгъ. «ГъэрекIорэ огъум лые кыпихыгъ,—
зэриIожыгъ, абдзахэхэми, кIэмыгүехэми, мэхъошхэми, нэмыкI
лэпкъыхэу зыхахъэхэрэм ячIыгүхэр зэрэзэгъафагъэр, псы
кIэгъэхъоныр зрашIыгъэр ынэгү кыкIигъэгүцагъ,— ахэр огъум
щышынэхэрэп, зышищыкIагъэм ялэжыгъэмэ, ячыг-сэнэшъхъэ
хатэмэ, псы арагъэгъоты... Абдзахэхэмрэ мэхъошхэмрэ якъушъ-
хъэтх пцIанэхэр, мэз зытетхэр дэгъоу агъэфедэх. Къушъхъэ
мэзым кыхъэкIэрэ мые-къужаехэр чыг кIалэхэзэ рахыкIхэшъ,

ежхэр зыфэе пхъэшхъэ-мышхъэхэр адагъэтIысхъэх, губгъо зэныбжыхэр мэшыпIэ ашIых. Сэри ащ фэдэ бгы уанэхэр сиIэх, цIыфыIэ анэмысыгъэу. Ахэми зыгорэ яспэсын, псы кIэгъэ-хъуапIэхэми афежыгъэн фае. Мыгъатхэ игъо сифэжынэнп, ау...»

ХьапкIыкIэ къэчхэрэ шылъэмэкъэ гумэкIым пщы Марыху кыызэтыригъэуцагъ. Шъэожъые Iэтахъор пщым ебгъучагъэу кыизэплъэкIыжьи, ишыгъо цIыкIу зэтыриIажэзэ, кыыригъэгъэзэжыгъ, пщым пэчыжъэ хъазырэу иш кыыгъэуцуи, ынэ шхъонтIэ нэфынэхэр кыикIотэу кыызIуипхыгъ:

— Зиусхъан, татэ Шапсыгъэ кыикIыжъэ, хъадэ горэ кыыгъотыгъ, кыыосIонэу сыкыиофытагъ.

— Хэт урипщэрыхъ?

— ПакIэ сырикIал.

— Шыбгым уисэу узIукIэрэр гущылэгъу зэрамышIырэр уятэ кыуиIуагъэба адэ?

— Хъау, кыысиIуагъэп,— ыIуи, кIэлэ Iэтахъор укIытэжыкыгъэу, шы пцIанэм къепсыхыгъ.— Къушхъэтхым тет унэм пэблагъэу, ащ Iулъэшъогъэ мэз чIэгъым хъадэр чIэлъ. Хъадэми сшIэрэп, къупшхъэ-лъашхъэ фэшхъаф тыгъужъмэ къамыгъэнэжыкыгъэу татэ ыIуагъ.

— Уятэ сыд пае къэмыкIуагъ?

— Типсыцу кIодыгъэу кыдэхъажыгъэти, лыххунэу ежыагъ.

— Ащыгъум ежъ лъэтемытэу къэкIонэу еIу,— фигъэпыти, кIалэр ытIупщыжыгъ...

Ыкъо зытесыгъэ шыгъо цIыкIум уанэ телъэу, хъурышъо джэдыгур фэиныIоми, пэIо дэгъу шъхъарысэу, ПакIэ къоджэпщым дэжъ къэсыгъ. Лы тхъоплэ Iэпс-лъэпсыр шым къепсыхыгъэ къодыеу, шэсыжын фаеу хъугъэ: байкол Мыгурырэ Лъапсэрэ азфагу дэтэу, кыылъгъэдагъэр ин-инэу ишы къэрэшхо кышхъарыщэу къеджагъ:

— ПсынкIэ, псынкIэ, къэбарэу къэтхыштым зиусхъаныр къежэ.

Ар байкол Лахъужъ арыгъэ. Пщыр зыщыгузажъорэм затхъоштыгъэр Лахъужъ. Джыри ары шыуитIумэ апэ ригъэуцагъэр.

ХьапкIыр лъэху псынкIэкIэ зэблахъузэ, шыуиплIыр къушхъэтхым тет унэм нэмысыпэхэзэ, кыызтэуцагъэх. Лахъужьи, Мыгури, Лъапси IашэкIэ узэндыхъэх, пщым дэжъ нэсыни кыыгъэзэжышт шIошIи, ПакIэ къами кызыгуильхъагъэп. Ар ыгу римыхъэу, Лахъужъ кыпыплъыхагъ, ау зи кыыриIуагъэп, пэтхыщэ нэхәу пэкIэ шIуцIэ Iужбум кыычIиIукIыгъ:

— ЧыпIэр къэгъэлъагъу.

— Моу моц дэжбыр ары, кьушгъхэмкІэ джыри лъэбэкъу щэкІ горэ тыдзыжмэ...

ШукІаеу иогъэ бэным шгъарыхагъэх. Хьадэм ышгъхэкІэ тыгъужмэ бэныр атІэкІи, кычІалтэшугъэн фай, лъаехэм азыныкъо ятІэм егъэбылгы, шыгъынхэр зэхэупІауагъ, джэдыгужъ кІаком ыІэгъуапэхэр пытыжъэп, ыпшъапІэ тетхыгъ, хьадэм ынапи ыпкъышъоли кытенэжыгъэ шыІэп. Хьэпэсапэ рагъэфэгъэ джэдыгу кІакор Лахъужъ къамыщыпэкІэ зэпыригъази, кыхэкІуукІыгъ:

— Мыр сиджэдыгу кІакоу Нэнау куапсэ естыжыгъагъэр ары!

— Ащыгъум мыхэр зикъупшгъхэлъашгъхэр Нэнау, — кыІауагъ Мыгур лъэчІабгъо. — ТхьамыкІэжыр зыгорэм Іуригъэхи, гуІэнкІэ чІитІэжыгъ. О сыдэуштэу мыр плъэгъугъэ, ПакІ?

— Шапсыгъэ сыкъыкІыжъзэ, мыщ сыкъэсыгъэу, тыгъужъ зэрэшх макъэ зызэхэсэхым, сыкъыдэхыгъ. Сеплтымэ, тыгъужъ зыхыблымэ зыгорэм тезэрэгъэбэнагъэхэу зэІатхы. Шхончыр кыызгосхи, сахэуагъ. Ащыщ горэм тезгъэфагъэми, сыукІыгъэп, зэбгырычгъыжыгъэх...

— КъызгурыІауагъ... Моу дзыор къаштэ, Лъапс, — зыфигъэзагъ байкол нахыкІэм Мыгур. — Сыдэуштэуи тынэсышта мы Іаем? Ы-ы, сыда узпэтыр, ПакІ, модэ къэнэжыгъэр зэкІэ дзыом илгъх, о хьадэгъэпскІымэ уахэт, уесэжыгъ.

РиІуалІэрэ шымыІау, къупшгъхэ-лъашгъхэхэр ПакІэ дзыом рилгъхы, дзыуашгъхэр шуипхыкІыжыгъ, дзыо ІэпакІэр ІэпэпцІаеу Мыгур къыдиубыти, ПакІэ ионаплІэ дилгъхагъ.

Къупшгъхэ щэху къамыгъанэу Нэнау куапсэ тыгъужмэ ашхыгъэу зызэхэхым, чылэм шыщ лІы бэкІае тхьаусхакІо къекъэгъагъ, ау зэІукІэхэрэр зэупчІыжхэмэ зэдаохзэ, пщым дэжъ кІонхэри къырамыгъэкІоу, нэмыкІау зыфэтхьаусхэнхэ шыІагъэп, улъэбабэхэу тІэкІурэ зэхэтхи, зэбгырыкІыжыгъэр нахыб. Пщым иІофышІэ заулэмэ, къэбар фалІэхэу къэхалтэм къэкІолагъэхэр ахэтэу, Нэнау куапсэ икъупшгъхэ-лъашгъхэхэр бэным далгъхэхи, чІаухъумэжыгъ, ефэндыми зи раІауагъэп.

Нэнау куапсэ кІодыкІэ фэхъугъэр зышІошгъ хъугъи мыхъугъи чылэм къыдэкІыгъ, зыгу егъугъэр зырызыгъ, нахыбэмэ ифэшъуаш аІауагъ, щагухъэжъ пІонэу пщым ыжэ къыдэзырэр ыпхъуатэу, ышгъхэ уасэ фимышІыжъэу, бзэгукІэ зэкІэмэ анэсэу зэрэщыІагъэр фагъэгъугъэп, чэщ-zymaфэм тегушыІэхи, ащыгъупшэжыгъ, ау зыгу имыкІау чэщ мычгъыхэр къызыфихыгъагъэр зы нэбгыр. Ар пщы Марыху арыгъэ. Ари гукІэгъу фыриІагъэкІэ е ыл фэузкІэ хъугъэм зэридзэщтыгъэп.

Уз кыфэтэдждэу лэгъагъэмэ, шым ыдзыгъэу е зыгорэм
лэкIуэлагъэу шытыгъэми, ышъо кыхыхыныеп. Адыгэ хуль-
фыгъэмэ къахэмыфэрэ зыгъэцIыкIуныр кызырербэкIрэм,
цIыфыгъэ шIуагъэ зэрэхэмылтым, ышъхъэ щэхурэ губгъэн
зэрымIэм къахэкIыкIэ, пщы Марыхъуи ыгукIэ ылъэгъу
хъуштыгъэп. Тыгъоспчыхъэ хъакIэщыр зэгъокI зэхъужым,
ынэ нэгъо инхэм щтэр акIэлъэу, нэгуф кIыфым кыхыхэху
ГошлъапIэ ыджэ кызыэрэкIогагъэр пщым ынэгу кыкIэу-
цожьыгъ, кыриIогъэ гушыIэхэри ытхъакIумэ кyiIожьыгъэх:
«Мыхъун пстэури кызыежъагъэр а МэшIохъ IупцIэжъыр
зыхэхъажьыгъэм щегъэжъагъ, Марыхъу. ЦIыф мыгъо шыпкъ,
ышъо тепхыми, ифэшъуаш. Мары, еплъ. Зыхэхъажьыгъэм
щегъэжъагъэу тикъакъыр ышъхъэ тестыкIыгъ, ХъэбатIи Нэнауи
кIодыкIае хъугъэх. Хэт джы ахэмэ къакIэлъыкIоштыр?..»
«Сэры» ыIо шIоигъоу пщы Марыхъу ыгу кыдэчъэегъагъ, ау
ащ фэдэ зытыриIожьыным ыгъэмэхъаши, рифыхыжыгъагъ.

Джы мары, тыгъоспчэдыжэ нэкъое папцIэр Iэсэжъыгъэу
нэф кыкIыгъэх, мэфэреныр тыгъэпсыгъ, осыр жъужьыгъэ,
пахъэ кыхыхэху чIышъхъашъор тегъушъыкIыжъэу ригъэжъагъ.
Чэщыр рэхъат, чыиIэтагъ, гур бгъэпсэфэу, плъакъохэр зэкIап-
щымэ, утхъэжъэу учыещт. Ары шъхъаеи пщы Марыхъу
кытебэнгъэ шынагъом ыгу зэишIэжъыштыгъ, тыгъоснахыпэ
Ерыстэм аталыкым зыкыыригъэшIэжъэу зэрэфэгубжыгъэр апэ
игопагъэми, ыгу кыхэхуIэжъэу ари кыфыдэоежъыгъ, МэшIохъ
кIэлэжъэу ышъхъэ кышчышхэщтыгъэм зыгорэкIэ лажъэ имыIэу
имыхъакъ тырелъхъэмэ ыIуи, джэнджэи гори кыфыдэоягъ,
ишъхъэгъусэ ашкIэ ыгу ебгъэу зэриIожьыгъ: «Олъэгъуа, зэ дэу
къэхъугъэр зэкIэ тырелъхъэ, зэ ыуж икI, шIу пыпхыщтэп, тхъа-
мыкIагъо горэ кыуишIэнышъ, тигъэунэхъушт, сыгу зыре-
утэкIыжы, чэщ чыие сиIэжъэп еIо. Сэри сичъие кIодыгъэ, ау
мо кIэлэжъым сышчышынэкIэ арэп. Сынапэ тырехы, чылэм Iор
кыдэхъагъ... Неуш сишъэогъухэр къэкIонхэба шъуIуа? Дунаир
зыпкъ иуцожъмэ, типIалъэу тыззэгъыгъагъ...»

Гупшысэ хылыгъэмэ ахэтэу пIэм зышигъэчэрэгъузэ, пшгъы-
гъэу, пагъэу пщы Марыхъу нэфшъагъомэ адэжэ хэчъыагъ.
Пчэдыжъым зыгорэ къетIыргугъэм фэдэу къэлъэтагъ. Зы
шъхангъупчэмкIэ чылэм шъхъарыплъагъ, адырэмкIэ шагум
дэплъагъ. Чъыер фимыкъугъэми, зифэпэжъыгъ. Шагум икIы-
гъэу кызалъэгъум, пчэдыжъышхи кыфахъыгъ. ЕтIанэ
хъакIэщым кыкIи, шагуми шытезекIухъагъ, шэщымкIэ кIуи,
зэрэужэжъыгъэр кызхимыгъэщэу, ишыуанэ зэтыралъхъанэу
унашъо афишIыгъ, кыгъэзэжъи, гошэшхом дэжэ Iухъагъ,
джыри кызыэрэмыушчыжыгъэр кызыраIом, ыгъэгумэкIыгъэп.

ПкІэгьуалэр хьазырэу шэщым кьычІашыгъэти, «хьакІэшми, шагуми, ГошІьапІэ иуни сыгу арызэгъэштэп, сынэ жьы кІэгъэун, чэм-псыцухэм яльфэгъу, зэ сахэхьан» ыІуи шэсыгъэ.

Кьакъыр зэхэтхэм пщы Марыхъу занэсым, ТІатІыхъу кьыпэгъокІи, шыІупІэ ІыгыкІэ пкІэгъуалэм ригъэпсыхыгъ, былымІыгъхэм яунэ ригъэблагъи шъхьаем, фихьагъэп, нэ шІуцІэ цыкІухэр нэпІэ пщыгъэмэ ахэкІуадэу зиплыхьагъ. Козыныр кьызытхухэрэр, Іусхэр былымымэ язытхэрэр кьакъырмэ кьачІэкІых, ачІахьэх, къэзылъгъурэмэ шъхьашэ кьыфашІы.

— Сьд, зэкІэ дэгъуба? — джау сьдми пщым ТІатІыхъу фидзыгъ.

— Дэгъу, зиусхьан, ау чэщэу кІуагъэм тычъыагъэп, — ыгу кьычэфыкІэу кьыІуагъ ТІатІыхъу, — Іоф дэгъу тшІагъэ. Зыр къэльфагъ тіозэ адырэр щэІоу, гүмэкІэу къежъэмэ, тлъэкІы-щтымкІэ тадеІзэ, чэмитф льфагъэ. ШкІэ цыкІухэр унэ фабэм кьитхьагъэх. Яхэнэрэ чэмым моу нэфшъагъомэ адэжъ шъо темылъэу шкІэхъу цыкІу кьыльфи, кІэзэзэу тіэкІурэ щыІи, лІэжыгъэ. Ар сыгу къеуагъ, ау...

— Ы? Шъо темылъэу пІуи? Ар сьд лІэужыгъу, къэзгъэ-шІагъэм зэхэсхыгъэп.

— Сэри фэдэ слъэгъугъэп, зиусхьан. Зыгорэм ышъо тырихыгъэм фэдэу, ышъхъэ щегъэжъагъэу ыкІэ нэсыжъэу пцІэнэбзагъ.

— ШІоп ар, ТІатІыхъу, шІоп, — пщым ынэгъу пшъыгъэ къэушІуцІыгъ.

— Уеплгы пшІоигъомэ, зиусхьан...

— Хьау, хьау, сытеплъэнэуи сыфаеп, чІэшъутІэжъ, — ІэутІэ ышІи, ыгу Іаеу пщы Марыхъу псыцухэр зычІэт кьакъырымкІэ ежъагъ. ТІатІыхъу ыуж итэу зыІухьэгъэ кьакъырым ыкІыІукІи ыкІоцІыкІи къамыл гъугъэр Іужъоу къепхэкІыгъагъ, орзэ шъабэм псыцухэр гъуашхэхэу хэсыгъэх.

— Мыхэр сьдигъу адэ зыльфэштхэр? — нэ ин хьалэлхэмкІэ кьыІуплгъэгъэ псыцухэм пщыр акІэрыхьанэу ежъагъ.

— Благъэу уямыкІуалІ, зиусхьан, — къэгүзэжъуагъ ТІатІыхъу, — мыхэр бзаджэх, ошІэ-дэмышІэу кьызщылъэтынхэшъ, кьыооштых.

— Мо пышІыкІыгъэм сьд чэмха шышъуІыгъхэр? — джабгъу кьогъумкІэ пщыр плъагъэ.

— Ахэр мышыхъу чэмых, зиусхьан, — ыІуагъ ТІатІыхъу, — шІэхэу льфэштых, ау илъэс псаум зэпымыоу шэ кьызэратырэм пае, шъхьафэу тігыгъых, тягугъу...

— Узикласэм ыпсэ уфегъадэ, Татыху, мырэу укысфэ-
шпыпкэу сибылымхэм узэрахэтыр сигуапэ, гъэтхэ уцым
зэрэтехьяжхэу уахэзгъэдэнышъ, узфэе чэмзэкЛэсыр ахэозгъэ-
хышт, — ылуи, лыр ыгъэгущуи, пщы Марыху къэшэсыжыгъ.

Пщыр Татыху зишлэрэм шегъэжагъэу джырэ фэдэу
ыгу зимылэтэу, пшбыгъэ нэгукЛэ нэллэ пщыгъэхэм къачлэплъэу,
гупшысэ шъэфхэм зэлъаыгъэу ыльэгъугъэпти, фэгумэкЛэу,
ыгуи ыли фэузэу, къыфишлэнэу къырилуагъэмкЛэ фэразэу,
гушлО-гумэкЛыкЛэ клэлыпльэжыгъ.

Губгъо гъогухэм пщы Марыху затехъэм, пкЛэгъуалэр
зиутхыпкыным енэцЛэу клэджэгукЛызэ шхолум зрегъурэм
ыгъэшхыпшыгъ, зытыриуфи, ыпшгэ лэ шифагъ, елуды-мыдыгъ:
«О угу къечэфыкы, учгэ пшлОигъу шъхъаем, сэ сыгу хъэхэр
щызэрэшхы. Джы нэс чымы пытэу сытетэу, онэгуми бгъашхъоу
сисэу зысгытэгъыштыгъ, ори сэри тызэшыщэу, тизэхашлэхэр
зэнэсэу убыбыштыгъ... Текышт, ар, силушыж, птхъакЛумэхэр
умыгъэцацэх, губгъом ит жьонакЛохэр, хъугъэр амышлэу,
ашъхъэхэр къядггэпхъуатэу, хъапкыкЛэ тычгэнэп, лъэху
псынклэм ухэмыкл...»

Гъмэфэ тыгъэкъохъаплэмкЛэ темэн-кондэ зэхакЛэм пэлүль
чЛыгу пщэрым хэт жьонакЛохэм ахахъэ, гушылэ дахэ горэ арилО
шлОигъоу пщы Марыху иш дыриггэлонтлэхыгъ, ау ардэдэм
клэгъожыгъ, пхгэлэшэкЛмэ атеуфэхыггэ жьонакЛохэу, цоо
клалэхэр зыбгъодэтхэм ашъхъарыплгъэзэ, шъоф гъогум
къытехьяжыгъ, «умышлэрэ куандэм тхъакЛумкЛыхъэ хэс ало
шъхъаем, шым узыггэпсыхын бзаджэ гори къыппэтЛысынри
къыдыхэт, — ылуагъ, — шлукЛэ нычгэпэ а шклэ пцланэр чэмым
къыльфыггэп...»

Гъогу къэггзэггум лут унэ кЛыхъэ зэпытым пщы Марыху
къыкъокЛыжыггэ къодыеу пщы къэлэпчгэлум зиплгыхъэу
лутыггэ Иныху быт къымыльэггүзэ ежъ зельэггум, тхъауаггэ,
къэсыжыггэхэу шым зыриггэштгэныр къыримыггэкЛоу, лъэху
псынклэм тыриггэхъагъ. Иныху шылъемакъэр къызэрелОу
ышъхъэ къыпхъотагъ. Ардэдэм пкЛэгъуалэр ымышлэжыггэмэ,
шыур нэмыкл гор шлОшыштыгъ: пчггэу клоцЛытым фэдэу
паггэу онэгум ренэу исырэ пщыр ытамэхэри къэфэхыггэу,
ыпшгэгуркыи къизыггэу къышчыхугъ, къызэкЛэштаггэу хэкЛоры-
кЛызэ, шыум къыпэгъокЛыгъ, шы луплэр ыубыти, пщыр
къыриггэпсыхыгъ, ышъхъэ ыукъошызэ, нэгу дыиггэкЛэ ераггэу
лушхыпцли, шъабгэу егыигъ:

— Зиусхъан, гуггум тебггэхъэу, моуштгэу узизакъоу удэкЛы
хъуна, дунаир лае хъуггэ. Сыда ашгыггум байколхэри оркыхэри

зыкIыуиIэхэр? Лахъужь икуп кыплъежьэштхэмэ амышIэу зэгобгъэутыгъэх.

— Ащ фэдиэу чыжьэ сыщыIагъэп, Иныху, — кызэрэфэ-гумэкIыгъэхэр гуапэ щыхъоу, мэкъэ гъэтIылтыгъэкIэ кы-риIожыгъ пщы Марыху, — сигубгъохэм сарыплъагъ, былым-Iыгъхэм сахэхагъ... Ори зыпллтыхъэу къэлэпчъэIум узыIусэ-лгъом, гузэжъогъу горэ джыри къэхъугъа сIуи, стхыгъэ тIэкIур кысIупфыжыгъ. Сэ сыгу жьы дэзгъэкIын, пкIэгъуа-лэри тIэкIу къэзгъэулэун гухэлъ сиIэу сыдэкIыгагъ. Сыд, зи къэбар щыIэба?

— Уиаталыкъ Ерыстэм къэкIогъагъ, — ыIуагъ Иныху быт, шхомлакIэр ыIэ шIодзагъэу къэблапчъэр IуигъэкIотызэ. — Мылбуку шIуклае мэщытым пае кыыхидзыгъэу ыIуагъ.

— Ащи ыпэ зыщысэхъом, акъыл кыгъотыгъ, — кызэ-риIокIи, пщы Марыху хъакIэщым ихъажыгъ, кIэкIо фыжыри пIо хъаплгъагэри пкъэужыиет пилъи етIысэхыгъэу, гупшысэ-гъуи ифагъэп, шылгъэмэкъэ зэтетэкъухэр ытхъакIумэ кыIуагъэх, псынкIэу къэтэджи, шгъхангъупчъэм Iухъагъ, ыльэгъугъэм ыгу зыкыригъэпхъотагъ: шыу тIокIитIу фэдиэ игъусэу Къун-чыкъопщыр къэсыгъ, Мышгъэкъо Уцужыкъуи шы къэрэшхоу зытесым ецIыкIокIэу исэмэгукIэ кыгот.

Пщы Марыху паIор зышилгъэжи, ельэкIонзэ хъакIэщым икIыгъ, шагудэтхэри, шэщым чIэтхэри, пщым игъунэгъу оркъ-байколхэри къэзэрэгъэукъуагъэх. Iэпэубытыр заухым, Уцужыкъо ягъусэу пщитIур хъакIэщым ихъагъ, оркъ-байколхэр зэрэгъэгъушыIэхэу тIэкIурэ зэхэтыжьи, япщы зытыраIэтыкIэу, чылэм шыщхэм куп-купэу хъакIэхэр зэбгыращыгъэх.

ЗэрэтIысыгъэхэм лыпытэу Марыху нэхцх-гушхэу Къун-чыкъо Iуплти, мэкъэ чэфкIэ риIуагъ:

— КъэсIонэп сIуагъэ шгъхаем, Къунчыкъу, кысшIудэкIы, Емыпсых тхамыкIэр зысыухыгъэм ыуж ош нахъ кысфэшты-пкъэ сишгъэогъумэ къахэнэжыгъэп.

— Ашгъу, зэ мы Емыпсых зыщыгъэгъупшэжъ, сапэ кыи-бгъэуцэ зэпытэу, — сэмэркъэу тIэкIу ымакъэ кIэлъэу, пэкIэ шIуцIэм кыкIэщхыкIыгъ Къунчыкъо. — ЗыдэкIуагъэм шыгъэ-гупсэф. Емыпсыхи хэти сэш фэдэ ныбджэгъу къэбгъэшIагъэм уйIагъэп. Мары, плгъэгун, Очэпщыри, Шэуджэныри, Елбы-здэкъори къэкIощтхэп. Дэджыкъом лъэбэкъу кымыдзынэу ыIуагъэшъ, ари хэкIыгъ.

— Сыд къэхъугъ? — ышгъхэ кыпхъотагъ Марыху.

— Мыщ сикIыжьи сичылэ сыдэхъажыгъэ къодыеу къэбар кысэIугъ ЗекIолI ичылэ шыщ шгъэожъе горэ къахыгъэу. Сэ оркъ бгъэкъитIу сиI, хэт шыщми сыд лIэужыгъоми Iагъоу

агъотрэр къахъэу. Шъэожъер Дэджыкъом янэшыхъум ыпхъу икIалэу кычIэкIыгъ. Дунаир кыстыригъэхъыкIи, сыпшIэрэ-пущIэрэп ыIуи, шъэожъер ыхъыжи, дэкIыжыгъ.

— Охъашхым, амышIахъуи лIыаукIы, ащ пай пийи уишIына, — ыIуагъ Марыхъу. — О моцхъ фэдиз гъусэ уиIэу укысфэкIуагъэмэ, а зыцIэ къепIуагъэмэ ащыщ къэрэмыхъый фаеми. Дзэ теззошт пшIошIа, зы кIэлэжэ цIыкIу тызылтыхъуштыр...

— Ултыхъужыын ищыкIагъэп, Марыхъу, — Къунчыкъо кыIошт къэбарым рыкъэеу зыкырищыгъ, етIанэ кIэгупшы-сыхъажи, игъусэ зыфигъэзагъ: — Моу къеIу, Уцужыкъу.

МарыхъукIэ зыкыкъудый мэкъэ шъэф дэгукIэ кыыри-гъэжыагъ Мышгъэкъом:

— КIэлэ шыкIыгъэмэ сакъыIэпыкIыжыгъэу, зиусхъан, къушхъэтхым тет унэм сыкъебгъукIозэ, лъэмакъэ кысэIуагъ. НэчапэкIэ сыкызычIэплъым, кIалэ горэм мыжъо дэпкъым зырыкъузылагъэу слъэгъугъэ.

— Хэт фэд, сьд итеплъ? — къэгужэжъуагъ Марыхъу.

— КIэлэ ищыгъэ Iэм-лъэм, пэкIэ цIыкIу тет, нэпкъ-пэпкъ зэхэыгъ, ынэхэр тыгъужыынэм фэдэу къэлыдыштыгъэх.

— ЕтIани сьд, моу нахъ кыырысшIэжыынэу? — зыкыри-щыгъ Марыхъу.

— Арэп, мы лIым тхэ къебгъэIошта сэIо? — егыигъ шъэо-гъум Къунчыкъо. — Зызакъо нэчапэкIэ кIэлэжыым Iуплъагъэм бащи ылъэгъугъ. Мыр цIыф гупкIэти ары нахъ, сэрыгъэмэ, ызыпшIани слъэгъуштыгъэп. Ащ Iо хэлъэп, джа кIэлэжъэу гупсэфыгъо къыозымытырэр ары. Неуш къушхъэтхым тет унэм текIунышъ, нахъутэ телъэу къыфэтщэжышты. ЕтIанэ епшIэн зыфапIорэм уфит.

— Ащыгъум, Уцужыкъу, сиIоф кысфэбгъэпсынкIагъ, тхъаеуегъэпсэу, — ыIуагъ Марыхъу ыгу псынкIэ хъугъэу, етIанэ Къунчыкъо зыфигъэзагъ: — КIэлэ шыкIыгъэм икIэбар тыхъа-гъэшъ, адыагъэри тщыгъупшэжыгъ. УкыызхэкIыгъэхэр сьдэу щыт, псаухэба?

— Хъуштых, — ыIуагъ Къунчыкъо, — тиунэ исым ори Гош-лъапIи шIуфэс къышъуфысигъэхъыжыгъ. КIалэхэми зы-къаIэты. Джэдз зигъэлIэу ригъэжыагъ. Ар янэкIэ кIуагъэкIэ сенэгъе, Iупэжъэ хъазыр, ыгу римыхъын зэрэзэхэхэу машIом фэдэу къызэкIэнэ. Пщымэфэ цIыкIур сэщ фэд, шIурышIукIэ зэщыпчыштэп...

ИкIэлэ закъо «тят» кызэрэримыIорэр Марыхъу ышхъэ къеуи, Къунчыкъо ыкъомэ ядахэу кыIорэм фэмыеу, гушыIэр IэкIихыгъ:

— АдыкIэ зэкIэ мамырба?

— БжэдыгьукIэ уезэгьышт, — ыIуагь Къунчыкьо. — Шапсыгъэхэмрэ урысхэмрэ тIэкIу шIэ къэс зIопхьох. Тэ кытщегъэжыагъэу Осурунскэми, Лэбапи, Къожэуби, Чэтыуни Пшызэ кIыбыкIэ пытапIэхэр кытырагъэуцагъэхэшъ, адэмыехэми, хъатикъуаехэми, кIэмыгуехэми, еджэркъуаехэми чэшырэ къатеохэшъ, унагъохэр тырагъэстыкIых. ТикIалэхэр ины мэхъух тэIошъ ташэгушIукIы шъхъаеи, Марыхъу, енэгуюгъо зи шIу апэ имылъыкIэ. А нэхъо шъхъацыфмэ тышагъэIэштэп, — хэхъапщыкIыгь Къунчыкьо.

— Ащ фэдизэу угу умыгъэкIоды, сишъэогу, — ымакъэ кыгъэчаныгь Марыхъу. — Сыда, тэ тIэхэр пхыгъэу тыщысышта?

— Е-е, ахэр зэрэхъухэрэр моу Уцужыкьо кьегъаIу, дзэу яIэр зыфэдизыр, ар IашэкIэ зэрэтегъэпсыхъагъэр...

— Сыфаеп зэхэсхынэу, — IэутIэ ышIыгь Марыхъу, — Iашишъуаши зезыхъэхэрэр цIыфхэба, тэш фэдэхэба?

Къэбар бысымыр зэрэфэмыер кыызфигъэфеди, Мышгъэкъом кыIуагь:

— Зиусхъан, Батыр ишыонэзэтель кыфэтщэжыгь, IэкIэхъажыгъагъэмэ дэгъугъэ.

— Ар Iоф екъуа, моу щагудэт кIалэмэ ащыщ горэм еIуи, фищэжыбьшт, ежыри зэрэсильэгъуныр рарэIу. Шыр къэмыщэжыгъэми хъуни, шы пай къанэрэп ар, — шIомыIоф шIагъоу кыIуагь Марыхъу.

— Хъау, зиусхъан, — хъакIэщым икIызэ кызэриIокIыгь Мышгъэкъом, — кIалэр зэсэгъэ шыр Iысхына...

Къумгъан-лэджэнхэр къахыи, пщитIумэ зарагъэтхъакIыгь, зарагъэлъэкIыжыгь. Ащ ыуж кIэкIэу итэу Iэнэ хъураехэр къагъэсыгъэх, дэгъоу шхагъэх, бахъсымэ шIыгъакIэри тырашъухъажыгь. AIон хъати къафэмынэжыгъэу зэIуплэхэу щысхэзэ, Батыр хъакIэщым кыхъагь, Къунчыкьоппщым апэ ыIапэ ыубыти, пщыми ибыни акIэупчIагь, Мышгъэкъоми ыIэкI зештэм, яти шIуфэс рихыгь. «Сэ делэ зыкыысфешIы нахъ, — зэриIожыгь Марыхъу, — фаемэ, ыIони ышIэни ешIэ мыш, — етIанэ ишыгъо цIыкIу зэригъотыжыгъэр игуапэу Мышгъэкъом зэрэриIорэр ытхъакIумэ кызыеIом, хэгубжыкIыгь: — Джы зэкIэ кыызэIигъэхъажыгь, шы закъом кыфэнагъа мы делэр, — ыIуагь, — муары, шы Iэхъогъум зыфэешыр кыхерэш... СиIэпэ-цыпэ горэ кызэрэхэмыфэрэр... Хэт кысиIуагъэкIи сшIошъ хъунэп сэ мыр къызгъэлъфыгъэу...»

— Сыд, Марыхъу, лъэгъунэу кыыздыуиIэр? — пщым игупшысэ-гукIае Батыр эпичыгь.

— Неуш, пчэдыжышхэм ыуж, гьогу тытехаштышъ, Іэшэ-
шъуашэкІэ утегъэпсыхьагъэу къэшэс,— кІэкІэу кыпиупкІыгъ
Марыхъу.

АдыгэлІымэ зэрэшэнэу, Батыр зыми кыкІэупчІэжыгъгъэп,
«дэгъу» ыІуи, хьакІэшым икІыжыгъ, ау ядэжъ кІожыгъгъэп,
кІозэ-уазэу шагум дэуцуагъ. Мэфэреным къепсыгъэ тыгъэм ифабэ
гум Іэ кыщицфэу тхэгъуагъэ, ау кІуачІэ илагъэп. Джы кьохъа-
пІэмкІэ зырегъэзыхьажым, чыІамэр жьым кыхъоу ригъэжыагъ,
цые фыжъ пІонэкІэу пшы Марыхъу дэжъ къэкІогъгъэ Батыр аш
зыригъэутІылугъ, пшэрыхъапІэм шызблэкІхэрэми шэшымкІэ
загъорэ кыкьоурэ шыІыгъхэми изекІуакІэ Іо кырагъэкІыным
енэгуй, фэмычэф шлагъоу янэ иунэкІэ ежыагъ.

КъэхъукІэ фэхъугъэр зишлагъэм щегъэжыагъэу гоцэшхом
ынэ зыкІыригъэхъаным Батыр фэягъэп, илъэс пчъагъэм
ГошлџапІэ кыыздырихъакІырэ шъэфэу дишІэрэм ошІэ-
дэмышІэу ышъхъэ кырихыным тештыхъэщтыгъэ, ау шытми,
шагум дэтыныр кыригъэкІлугъэп, янэ иунэ шъхъангъупчъэ
кыплъызэ, Мышъэкъор хъакІэшым кызщикІрэм кыубы-
тынышъ, изакъоу дэгущыІэн имурадыгъ. «Псыунэми кІонба
мыр» ыІуи, ГошлџапІэ дэжъ ихъагъ.

Ныр гушІуагъэ, унэм икуупІэкІэ ыгъэтІысынэу ежыагъ,
ау ежъ Батыр пхъэнтІэкІур ышти, шъхъангъупчъэ лъапсэм
итІысхъагъ.

— Сэ сыкъэмыкІоу укъэкІоштэп,— къедаоу, къецІацІэу
къэтІысыгъ ГошлџапІэ,— зыпари кыфэсымышІагъэми, укъэ-
слъфыгъэба, сикІал, тхъамэфитІу, щыр сызэмыгъэлъэгъоу
зэпыпчэу? Нысэми сыда икъэмыкІуакІэ? Арэу ышъхъэ дэгъэ-
нагъа?..

ГошлџапІэ ыкъо къегыи, къедао, ежъ тІэкІу шІэ къэс
шъхъангъупчъэм еплъы.

— Сыд сэлІо мы шагум дэплъэгъуагъэр? — кыызбгырыугъ
ныр.— Сэ пхъэ сэкъутэкІэ огугъа?

— Хъау, тян, сыкъэдало, къапІорэр зэкІэ зэхэсэхы. Моу
Къунчыкъо лІэу игъусэм зыгорэкІэ сеупчІы сшІоигъошъ ары.

— Къунчыкъуи хъакІэшым рапхыхъагъа? — джыри хэшэ-
нычыкІыгъ ГошлџапІэ.— Мыщ фэдиным аІори тыдэ кырахра? —
МытапэкІэ къакІо къэс ащ фэдиз тыримыгъашІэу, уятэ игъусэу
садэжъ кыхъэщтыгъ...

— Нахъ псэалоу ар къэпІон фэягъ, тян, муары, къежыагъэх,—
ыІуи, Батыр къэтэдждыжыгъ, унэм кыиКІыжыгъэ къодыеу
Мышъэкъор псыунэмкІэ елъэкІонэу ылъэгъугъэти, ыуж зыри-
дзагъ, кІымэфэ пхъэ зэтелъмэ акъогъу кьоуцуи, зиплтыхъагъ.
Зыми кымылъэгъу фэд, шыт, ежэ. «Арэп, мы лІыр псыунэм

сыдэу инэкъагъ, унагъо решлъхъажъа, — ылуагъ ыгукълэ гузажъоу. — Сыгу рихърэп Къунчыкъуи Марыхъуи гъусэ зрафэхъугъэр: Къамтыкухъаблэ дэсыгъ. Сэ ащ сызэрэшълагъэм хишлъкърэ щылэп, ау Зэтырахърэ Мэшлэхърэ къызыслъэкълэхэм, зыгорэкълэ лэкълэгъуагъэхэмэ, иягъэ къыгъэкълон ылъэкълышт. Ыжэ къэ-лтыхъугъэн фай. А кълэлэ бзэджэхэм ежъ къызалэкълэкълыжым, чылэм зигъэбылгъэу дэсыжыгъэмэ, тауж къыфыгъэнклн пшлэнэп. Ышхъэ къызыхехъажым, Абдзахэкълн зигъэзагъэп, Шапсыгъи клуагъэп, тичылэ занклэу къэкълугъ. Мыщ ыбзэгун фай къызы-пыкълыгъэр Зэтырахъуж Нэнау куапсэ къыригъэхъаныр Марыхъу къызыхихыгъэр... Аделэ тхъамыклэр, ылул къишцэу, сыгу икълырэп, сынэгу клэкълырэп, зыгорэ гуфэплгъэу къысфуплгъэ къэс, сыкъа-шлагъ сшлэшлъышт, сыгу мэсысы. Сыда сэ Нэнау куапсэ есшлагъэр, хъакъуланым фэдэу Зэтырахъуж ыфынэгъу, зысшлэрэм щегъэжыагъэу сешхъашыклуагъэп, сшхъэ еслытыгъ. Ары шхъаем, Тхъэм ымышлъыгъэр цыфы пшлын плъэкълыштэп, Марыхъу зэрилоу, лыгъэ зыхэмылтым сыд фэпшлагъэми, нэмыкл горэм нахъыбэ къызыритклэ, къыохъакъужышт...»

Чыиф зэкълонцыгъэчэрэзэгъэ ижыгъэм, зыдэплтыхыжыкызэ, Мышгъэкъор къикълыжыгъ. Ымылгъэу фэдэ зишлъызэ, Батыри лым бгъодэхъагъ, рилорэр шломылоф фэдэу фидзыгъ:

— Афэпшлагъэр сшлэрэп нахъ, Марыхъуи Къунчыкъуи агу къэплэгъыгъ, сэри нэшлукълэ сызэбгъэпллыгъ.

Мышгъэкъор къызуцокълн, лупэхх макълэкълэ Батыр къылу-плгъагъ, мэкъэ гъэтлъылыгъэкълэ къырилугъ:

— Сэ къэзгъэшлагъэм пщи, оркъи, фэкълонц сгуагъэп, зафэм сыоуцуагъ, бзэджэм себэныгъ, сицлыфыгъэ къызэрехъэу сыщыл.

— Хэти ицлыфыгъэ ежъ къызэрэшлэшлэу зэрехъэ, Уцу-жыкъу, — зыфэе къэбарым рищаллэ шлоигъоу, Мышгъэкъом ыгу Батыр тлэкълу хэулагъ.

— Уятэ къыпэгъужыгъэ кълэлэ бзэджэм зызщигъэбылгъэрэ зресгуагъэм мыхъун хэолгъагъомэ, ащыгъум сшлэрэп, — чэфынчгъэ къэхъугъ Мышгъэкъор. — О къысфэпшлагъэри сщыгъупшагъэп, Къунчыкълэ зиусхъаныр къызэрэспэгъокълы-гъэри зымыуасэ щылэп.

— Нэшлукълэ сызэбгъэпллыгъ сгуагъи, Уцужыкъу, — хэмылэ шъорышлъыгъэ къызхигъафэу, Батыр лупэхх чэфклэ Мышгъэ-къом луплгъагъ. — А кълэлэ бзэджэу зыфэплорэр Мэшлэхъмэ, Марыхъу ар къегъэубытыжыи, имылку мылку къыфыгобгъэ-хъуагъэу ылыгъэн, сэри сигуапэ пшлэн.

— Шъорыклэ сэ къогъанэ силэп, Батыр, мары, неущ къушгъ-хъэтхым тет унэм тызекълукълэ тлэгъун, джа Мэшлэхъ зыфа-

шъуІорэм фэшъхъафэп слъэгъугъэр. Сэ хъадырыхэ сыкІуи сыктызыкІыжыгъэм ыуж, ащ фэдэ цІыф бзаджэхэм скІуачІи сияктыли кыизэрихырэмкІэ сапэуцужышт.

— Зео-банэкІэ сэ сыхъатэп, Уцужыкыу, ау Марыхъу къакІо ыІуагъэшъ, неущ гъусэ сыкышъуфэхъун. Зафэр текІомэ, орд къасІозэ къэзгъэзэжын, — зэхихыгъэм, къэбарэу ышІагъэм ыразэу, гушыІэм кІэух фишыгъ: — ХъяркІэ ащыгъум, неущ нэс...

Унэ нэкІым Батыр зехъажым, Зэтырах къэкІожыфэ ежэн ымылъэкІэу шагум кыдэкІыгъ, зиплтыхъагъ, гъунэгъу шъузыр чэум кышъхъарыплъэу зельэгъум, еупчІыгъ:

— Тиунэ исыр пІэкІэлъэгъуагъэба, Дэнэф?

— Нэдахэ кылытыкІогагъ, сенэгъе ядэж ышагъэкІэ. Тхэм гу кыизэримытыгъэм ынэхэмкІи ыльэгъурэп, Батыр, — кыриІожыгъ Дэнэф. — ДэкІыж зэхум сынэ кыпэшІофагъ, ау Зэтырах игъусагъэми къэсшІэжърэп.

Шъхэгъусэм лыкІоным кыримыгъэкІоу Батыр унэм ихъажы, зыми ыІэ емыкІоу, тІэкІу шІэ къэс шъхъангъупчъэм иплызэ, пшыгъэ, пагъэ. ПщэрыхъэкІо бзылъфыгъэри унэхэр зэІызыхыри зэгъусэхэу шагум зэрэдэкІыжыгъэхэр зельэгъум, шагум кыкІыгъ. ЯІофхэр ашІэгъахэу чырэкІо лІитІур кІозэуазэу шагум дэтыгъэхэти, ахэри ытІупшыжыгъэх. Зэтырахи Батыри къакІэзышІыхъанхэм афэягъэхэп, ау ГошлъапІэ къашІокІыгъэп, лыгъэкІэ лІитІурэ бзылъфыгытІурэ къаритыгагъ.

Батыр хэгубжыкІэу ригъэжагъэу, ахъшам зэхэогъумэ адэж Зэтырах ІугушІукІызэ шагум кыдэхъажыгъ, Нэдахэ зыфишъэгъагъэр кыІотэнэу кыригъажыи шъхъаем, лІым кыригъэІуагъэп:

— Хъэ лыакъо зышыхыгъэм уфэд, тыпфае зыхъукІэ, зыогъэкІоды, — пыгубжыкІыгъ Батыр. — НекІо, моу унэм кыихъажъ...

Къэбарэу шыІэр зешІэм, Зэтырах ынэгугъхъэмэ ахэлъ дэхэгынхэр кыыхифэу къэуплгыжыгъ, ынэ ин кыкІотхэм щтэ къакІэхъагъ.

— Сыд тшІэмэ хъун, Батыр? — ымакъэ ефэхыгъэу къэупчІагъ Зэтырах. — Тынэ къаплъэзэ, Тыгъанэрэ МэшІохърэ дгъэунэхъуна, ы?

— Макъэ язгъэлун сэІо шъхъаем, Марыхъу гъунэ къытлъефыкІэ сенэгъе, — ыгу зэгоутэу хъхъапшыкІыгъ Батыр.

— Моуштэу тэгъэшІы ащыгъум, — Зэтырах зыкыизэригъээкІи, лІым ыкІыб кыдэуцуагъ. — Чэщ дгъэхъунышъ, тІуми тызэдэкІошт. ГъогумкІэ тыдэмыкІэу, къохъапІэмкІэ дгъэзэнышъ, Жыутэ имэз тынэсмэ, тыкъэуцун, тауж къафымэ тыуплъэкІун, етІанэ къушъхъэтхым тет унэм текІун.

КІэкІэу Батыр зыкызэригъээзкІи, ишъхъэгъусэ цІыкІу ІапІІ рицэкІыгъ, ежъ фэсакъынэу ыуж зехъэм кыыхихыгъэгъэ гъогум Зэтырах иакъыл зэрэтефагъэм ыгу кыыгъэлыати, Нэнау куапсэ зэрэпэлүфэгъагъэр, ыпсэ зэригъэгъугъэр кыІэкІаІо пэтыгъ.

— Гъогу дэгъу кыыхэпхыгъ, Зэтырах,— ыІуагъ Батыр, джыри зэ шъхъэгъусэр ыІапІІ риубыти, кыызэрифызылІагъ.

Чэшыгу мыхъупэзэ, чылэр зэгупсэфыжбым, яшы ІупІэхэр аІыгъэу, Батыррэ Зэтырахрэ чылэм дэкІыгъэх, еІанэ шэсыхи, хъапкІи лъэхъуи зэхэтэу Жыутэ имэз нэсыгъэх. Чыгъеешхом ычІэгъ тІэкІурэ чІэтыгъэхэу, Зэтырах кыІуагъ:

— Хъаулыеу зытэгъэбылгы нахъ, тэ типщы тышІоІофыщтгп. Тыгъуас ХъэбатІи Нэнауи загъэтІылыгъгъэр, хъакІэхэри кыфэкІуагъэх. Гуцафэ горэ кытфишІыгъагъэми, мы мафэхэм шъхъаругъэшт.

— Ари шыпкъэу къэпІуагъ, некІо,— ыІуи, Батыр ишынагъо цІыкІу зыригъэпхъотагъ.

ЗэлІ-зэшъузхэр къушъхъэтхым тет унэм ылъапсэ зехъэхэм, дэштэ-даом хэтэу «МэшІохъ лые кытитыхынкІи пшІэнэп» ыІуи, макъ ышъыгъ.

— ШъукъэкІуагъэмэ, псыхъомкІэ шъукъычІахъэба, сыда бырсыр зыкІэшъушІыгъэр?! — къушъхъэтхым мэкъэ дэгукІэ къеджыхыгъ МэшІохъ.

Шымэ япсыыхи, шхомлакІэхэр аІыгъэу псыхъо нэккъ тешъом щызэхэс мыжбохэм зэшъхъэгъусэхэр сакъэу ахэкІыгъэх, гъочІэгъ шІункІым зычІахъэхэм, Зэтырах ыпэ итыгъэти, Батыр еджагъ:

— Къэуцу, зыпари слъэгъурэп. Мы лъэгъо бгъузэм тызы-дэуцохкІэ, шыхэри тэри хъалэчы тишІышт...

Ардэдэм Зэтырах ыпашъхъэ МэшІохъ къиуцуагъ, «сэры, умышын» кыыриІуи, мыжъо дэпкъым ыкІыб щихъозэ, ебгъу-кІуагъ, ыІэ сэмэгу Батыр ытамэ тырилъхы, джабгъукІэ шІуфэс рихыгъ, шхомлакІэр кыІэкІихи, сэмэркъэукІэ фидзыгъ:

— Шъхъэгъусэм ыкІыб удэт зэпытэу, зэ нэмыІэми ыпэ зыпшІыгъэу укъэслъэгъужына шъуІа?

— УмылІэу зыбгъэлІыным нахыи, акъылыр уапэ итмэ нахышІу, МэшІохъ,— кыпигъодзыжыгъ Батыри.

— Ашыгъум шым ыкІэ пІыгъэу кыитлъыкІу,— ыІуагъ МэшІохъ, Зэтырахи еджагъ.— Ежъ, Зэтырах, лъэбэкъу зыбгъупшІ горэ зыпкІукІэ, сэмэгумкІэ апэрэ гъочІэгъ унэм уихъашт.

ШитІур ащ кырани, нэггыришыр зэкІэзэужэу мыжъо лъэгъо бгъузэм тетхэу гъочІэгъ унэшхомкІэ ежъагъ. Зэтырах апэ итыти, мэшІуашъхъэм кыыгъэнэфырэ гъочІэгъ унэм

зэрехьэу, Тыгъанэ гушIом зэрихьэу кыпэгъочыгъ, IаплI зэрэшкIыгъ, фэбамэр гохьэу кыпихэу Тыгъанэ кыIуагъ:

— Сыдэу дэгъоу шыукыкьоКIыгъ, Зэтырах, мэфэ заулэм сыпфээщыгъ.

— Дэгъуми сшIэрэп, тэ кьэбар дэй кьэтхыгъ,— мэкъэ ефэхыгъэкIэ кыуипсэлъыгъ Зэтырах. Мэкъу пIэкIорымкIэ ежъгъэ кIэлитIури кызыуцокIыгъ, ынэ инхэр кыкIотэу, МэшIохъ кыжэдэзыгъ:

— Сыд джыри кьэхъугъ?

— Узэнэгъуештыгъэм Iофыр нэсыгъ, МэшIохъ,— ыIуи, Батыр шыэогъум ыблыпкъ ыубытыгъ, хьакIэмэ кьафыреплъэ-кIэу гъочIэгъ кьуапэм кьотыгъэ шитIумэ акIыб кьуишагъ, кьэбарэу шыIэр филотагъ, икIэхым пигъэхъожьыгъ: — Джары, МэшIохъ, тэ лажъэ тилэп, тыкьакIо кьэс тысакъыгъ. Аужырэ кьэкIогъум Зэтырах кызэрэлъыплъэхэрэм сегуцафи, Нэнау куапсэ ыпсэ згъэгъун фаеу хъугъэ. Джы чэщыкIи мафэки сынэгъу кIэкIырэп...

— ЗыщимышыкIагъэм мэхэгъэ кыпхэфэныр бздджагъэ пшIэным нахъ дэй, Батыр,— гушыIапэр ыубытыгъ МэшIохъ.— Нэнау куапсэ гугъгу фэлшIыгъагъэмэ, тэ, нэггыриплIым, тилэф кIогъэхагъэкIэ лъытэ. Сэри а Мышъэкъо Уцужьыкьоу зыфалорэм шхонкIэкIыр тесцэгъахэу кызыэкIэхъажьыгъ, егъэзыгъэ тхьамыкIэ горэм ышъхъэ кыхыхъажьыгъ сIуи, сыгу егъугъ.

— Ары зэрэщытыгъэр,— ишъыпкъэу кыIуагъ Батыр,— ау Къунчыкьорэ Марыхъурэ агъэплъэхъугъ, уцIыф бзаджэу ышIошъ агъэхъугъ нахъ, лIы гоуз фэдэу сыхэплъагъ... Джы нэф кьэмышшызэ, Тыгъани ори чыжъалоу шыушъхъэ Iушъухыжын фай.

— Тыдэ тыкIошт? — хафэу IушхыпцIыкIыгъ МэшIохъ.— Ор-орэу егупшыс, АбдзахэкIэ дгъазэмэ, Даур СэпэрыкIуи Едыдж Къэлэубати Марыхъу кыпэблагъэх, Бжъэдыгу игугъу сшIыжырэп, Мэхъошми, КIэмыгуий, Хьатикъуайи кьэзымышIэрэ пщы арысэп. Тэ шъхъэегъэзыпIэ тфэхъушт закъор мы гъочIэгъыр ары. IашэкIэ сыуэндэгъ...

— Ары шъхъаем мощ фэдиз оркъ-байколхэр кызыптебанэкIэ, уизакъоу...

— Сыд пае сизэкъон, Тхъэр сигъус,— ыIуи, МэшIохъ кьэщхыгъ, Батыр ытамэ ылэ кытырильхыи, яшъхъэгъусэхэмкIэ кыырищэжъэжьыгъ: — НекIо, Зэтырахи иакъыл кытхэлъэу тызэдегупшысэн.

ЯлIыхэр кызыIохъажьхэм, шыуэхэр кьэтэджыгъэх. МэшIохъ ишъхъэгъусэ зэрэIоплъэу гурыIуагъ штэм зэрээзлыштагъэр, ыIаблэхэр мэкIээзых, ынэгъу кьопцIэ шхьомчышъо

чъэкIыгъэ шъхъаеи, кыизэIэутыщтым фэд, ыIупшIакIэхэр кыэтхыох, зыгорэ кыIо шIоигъу, ау кыфаIорэп.

— Сид, Тыгъан...— ыгъэгупсэф шIоигъоу, IугушIуагъ МэшIохъ.

— Гур кыгъыкIэу нэпсыхэр къэмыкIо хъумэ, сыда пшIэштыр, МэшIохъ? — ымакъэ кIээзэу кыIуагъ Тыгъанэ.

— Угу утэлункIэжынышъ, нахышIум уегупшысэшт, — мэкъэ пытэкIэ МэшIохъ кыIуи, зи мыхъун зэхимыхыгъэ фэдэ зишIызэ, тетIысхъапIэмэ Iапэ афишIыгъ: — Моу шъукъэтIыс, тиакъыл зэхэлъэу тшIэштым тежъугъэус.

— Уззусэжыи Iофым хэлъэп, — къэпсынкIагъ Зэтырах. — Батыр кыуиIуагъэба? Шъушъхъэ хэшъухъажыным щэхъурэ гугъапIэ шыIэп.

— Дунаир ины, зыдэжъугъазэрэр шъуиун.

— Егъэзыгъэм ар бэу зэжъу кышъэхъу, — ынэгу зэхигъахъэзэ, кыIуагъ МэшIохъ, — Пшызэ кIыб закъу тэркIэ шынэгъончъэ чIыпIэу къэнэжърэр, ау адыгэ зырызмэ зэрашIэу, тичылэхэр тезгъэстыкIрэмэ сахэхъажъэу сильэпкъ сакIыб кыфэзгъэзэштэп. Тинасып кыыхъымэ, Тыгъанэрэ сэрырэ мыр тиун, типытапI, Тхъэм ыкIыб кытфигъазэмэ, сыдэу тшIын, тыхъадэгъуи щыдгъотын.

— IIэныгъэм игугъу къэмышI, МэшIохъ, мыщ фэдэ шъуз бгъотыгъэу, угу бгъэкIоды хъуштэп, — Тыгъанэ IапI ришэкIзэ, нэшхъо кыкIот лыдыкIэ Зэтырах МэшIохъ кыIуплъагъ.

— Ащ фэдэ Iоф сиIэп, — МэшIохъ зыкыигъэпкъыягъ, — Тыгъани зыкыишIэжыгъэ фэдэу сыхэплъэ.

— Сэ пщы Марыхъу ишагу сыщылIагъ сIорэп, ау мы гъочIэгъым щисхыгъэ уахътэр джэнэтым сисыгъэ фэдэу кысшэхъу, — гъочIэгъ кIашъор зэпиплъыхъэзэ, мэкъэ шъэбэ IэшIукIэ кыIуагъ Тыгъанэ.

— КIо, хъугъэ, Тхъэм ыIуагъэр хъун, — зытегушыIэхэрэр кыизэблихъугъ МэшIохъ, — чылэм тыфэзэшыгъ, моу къэбарэу дэлъыр кытфэшъуIуат.

— Ащи зи дэгъу дэлъэп, — кыIуагъ Батыр. — ХъэбэтIэ нэхэжъыр чэщым къаукIи загъэтIылыгъэр мэфэ заулэ хъугъэ, — Нануу куапсэ игугъу кышIыгъэп.

— Нэнауи арба, пщыгъупшагъа? — къэупчIагъ Зэтырах.

— Оры ащ игугъу зышIыжърэр, — IэутIэ ышIыгъ Батыр, — ыIул кышъэу мо Iаеи ыцIэ зэхэсхынэуи сыфаеп.

— Ащыгъум сэ сшIэрэр кышъосIон, — ышъхъэ еуфэхыгъэу кыыригъэжъагъ МэшIохъ. — ХъэбэтIэ жэпкъышхор сэры зэкIодылагъэр... — Тыгъани Зэтырахи ажэ кыIузыгъэти, МэшIохъ ылэ кыIэтыгъ: — Зи къэшъумыIоу шъукъэдалу... Чэщ къэс

Тыгъанэ кыысIуупчIыхъээ, сянэ-сятэхэр зэкIодылагъэхэм гукIи псэкIи салыгъэхъугъ. КъээзгъэшIэгъэ тIэкIум а чэш тхьамыкIагъом кыхэхсыгъэу стхьакIумэ итыгъэр ХъэбатIэ есхылагъ. Ежъ сальгъу къэс набжъэкIэ кыызэрэсфычIэплтыщтыгъэри сэри сыгу зэрэтемыфэщтыгъэри зэхэзгъэхъожь, ышIэрэр къезгъэIонэу секIугъагъ. Зытетыр къэсэIо, сукIын гухэлъ сиIагъэп. Чэщыгум унэм къисши зышIохэсэубытэм, шъэфым ышъхъэ кырихыгъ. Сятэрэ пщы Марыхъурэ кIэлэ зикъэмышцэхэу джэгу горэм щызэутэкIыгъагъэхэти, пщы Марыхъу фигъэгъугъэп, илъэс пчъагъэ тешIэжыгъэу, купышхо игъусэу кытеуи, сяни сяти аукIыгъ, тиуни тибгъагъи тырагъэ-стыкIыгъ. Чэу лъапсэм сыгъэу сис зэхум, чатэр кыстезы-щэгъагъэр ХъэбатI ары, фэзымыдэгъагъэр пщы Марыхъу. Ар ыжэ кыдэстхыгъахэу сыкызежъэжым, къызгырыр ХъэбатIэ кыпхъотагъ, ау къзогъу изгъэфэжыгъэп...

— Ащыгум о лажъэ уиIэп, ежъежырэу ХъэбатIэ хъадэгъур кыызфихыжыгъ,— кыIуагъ Батыр.

— А МэшIохъ, джы нэс сьд пае сэ зи кысэмыIуагъ? — щтэгъэ нэгоу Тыгъанэ къэтэджынэу фежъагъ.

— Щыс! — унэшъо макъэкIэ Зэтырах кыIуагъ.— Хэтмэ уащыцэу бгъэунэфыжыгъ, МэшIохъ?

— Сятэ ыцIагъэр Игъорыкъо Къаит, сянэ — Осэпс, Цужъ-хъаблэ щыщыгъ. Лахъщыкъуае пщитIоу дэсыгъэм языгъэр сят ары.

— О-уиу! — ыIэгущьохэр зэригъэутэкIэ, къэтэджыгъ Батыр,— тыгъэр кыкъокIы къэс кытфихырэр зым нахь зыр нахъ шIэгъожъ. Сэ сыпщы кIал сIозэ, пщылIым сыкы-хэкIыгъэу кычIэкIыжыгъ, о зыми ущымышэу алъытэзэ, пщы кIалэу тапашъхъэ укьиуцагъ, ы, Зэтырах, сьд ащ къепIуалIэрэ? Сэ гукIэ къэсшIагъ МэшIохъ лъэпсэ дэгъу зериIэр. Сиакъыл кызыкIуагъэм кыщегъэжъагъэу непэ кызнэсыгъэм сшъхъэ еслъытыжъэу, ежыри ышъхъэ сыфигъадэу тыщыI. Шъыпкъэба, МэшIохъ?

— Шъыпкъэ, шъыпкъэ, Батыр, зэ нэмыIэми сыгу хэкIын кысэпIуагъэу е кысэпшIагъэу къэсшIэжърэп,— ыIуи, кыгос шъэогуи ыпшъэ ыIэ рицэкIыгъ.

— Сьд цIэу уиIагъэр? — гупсэфыштыгъэп Зэтырах.

— СцIэ джа чэш машIом хэстыхъагъ, Зэтырах,— ыIуагъ МэшIохъ,— сэри къэсшIэжърэп, ХъэбатIи сьдым фишIэни.

— Пщы кIалэу укыызэрэчIэкIыжыгъэм адэ сьдэу укьишIыгъ? — ыIуи, тхъагъэпцI нэгукIэ кыIуплъэзэ, Зэтырах къэтэджыгъ.

— Батыр кызгэльфыгээр зешлэм, сид зэхьокIын фэху-
гъэу о дэплгэгъугъ?

— Зэрэщытыгъэу кьэнэжьыгъ.

— Сэри мыщ сыфэд. ПшыцIэр джы сэгъотыжьыкIэ, джы
нэс сызэрэщымытыгъэу сыхужьыштэп. Арба, Батыр?

— Ар сшIошъ мэху, МэшIохъ, — ыгу илгыр кызэриIоштыр
ымышIэу, Батыр улъэбэбагъэ, ычый ылъэкIыгъ. — Джы нэс
Марыху ыцIэ кыззэресымыIуагъэр губгъэн кысфэмышI,
кыззэрэIоштыр сымышIэу сызэгоутыгъ. Сэ сырикIал шIошIэу
сипIугъ, силэжьыгъ, гу фабэ фэсымышIыгъэми, ижбау сычIэтэу
сыкъэтэджыгъ. О ибэу укыигъэнагъ, уяни уяти яIэшIугъэ
уахигъэныгъ, сабыигъо чэфыгъор умышIэу, укIэшIагъэу, дахэ
кыюзыIорэм зебгъэпкIэу илъэхсэр кьэпхыгъ. Ау етIани Тхэм
Марыху ынагIэ укыритхи, лIы охуфэ уигъэшхагъ, уифэпагъ,
ащ пIэ кызэрэфэпIэтыжьыштым сызэрэдзэ...

— Сэ апэрэ мафи сIуагъэ: щыхагъу сыкьерэмышI, сэри
сиягъэ езгъэкIыштэп, ау заокIэ кысэкIумэ, сэри шъхьакIо
сиI, сынэ кьелэрэм, ыпсэ селэжьышт.

— Сэри сыгу кьорэр ары, МэшIохъ, — ыIапэ кыубытыжьзэ,
нэшхъэу кыIупIагъэ Зэтырах, — унагъо умышъоу чылэ уху-
штэп аIо адыгэмэ. Тэ тазыфагу илъ зэмышIур дгъэкIосэным,
тызэкъоуцоным ычIыпIэкIэ, тызэрэшхыжьы, тызэрэукIыжьы,
модыкIэ Пшызэ кIыб кытфикIырэ хыое шынагъоу тиуашъо
кьэзыупIыцIэштым тегупшысэрэп. КIо, хъугъэ, неуш Тхэм
шъуинасып атырегъакIу, тызэрэзэрэлъэгъурэр аужырэ Тхэм
ерэмышI...

ЗэлI-зэшъузхэм задэкIуатэм, Игъорыкъо МэшIохъ гъочIэ-
гъым кыгъэзэжьы, зэрэфэпагъэу пIэ IэрышIым зыхигъэкIагъ,
Тыгъани кыготIысхы, пшы Марыху кьатеофэ ашIэштхэр
зэрагъафэу рагъэжьыгъ.

Нэфшъагъом МэшIохъ кIэтаджи, шыушхэр псыхъом
зэпыришygъэх мэкъу Iатэхэр зэрыт шъофым нигъэсхи, кыгъэ-
зэжьыгъ. Тыгъанэ кыдеIэзэ, урыс шхончи, щэгыни, Iаши
Щырыху хьаджрэтым кыкIэныжьыгъэу иIэр зэкIэ къушъ-
хьэтхым тет унэм дихыыгъ. Нэужым гъочIэгъ чIэкIыпIэм
набжъэм фэдэу шъхъэрыт мыжьобгъу джэшъошхор кызыри-
гъэохыкIэ мыцынэнэу Тыгъанэ кыриIуи, псыбгъум готэу
лъэоянэмэ ячъэхыгъ...

XVII

Нэф кьэшгыфэ Батыри Зэтырахи гугъу хэтыгъэх, анапIи
кьэфэхыгъэп. НэбгыритIумэ зэралоштыр аухыгъэу, анэхэр

шъыпкъэм икъэбар ышIэ шIоигъомэ, иаталыкъ ерэупчI, Ерыстэм ары Колэс апэрэ шъэогъоу иIагъэр...»

Мэкъэ шъэфкIэ а къэбарыр къызкIыриIорэр къыгурымыIоу Батыр зыреплъэкIым, Тэху шагум къыдахъу ылъэгъугъ.

— Сыдэу укъежыкIуагъа, Тэху? — ыIозэ, Батыр лIы тхъоплъ лъэчIабгъом пэгъокIыгъ.— Дэгъу, укъэкIогъахэмэ, сишы-уанэ къысфызэтелъхъ, Марыху сыдэшэс шIоигъоу ыIуагъэшъ, сымыгужьомэ нахышIу.

Тэху мытхъытхъу Батыр иш псы тIэкIу ригъэшъуагъ, Зэтырах ием нахыбэ рыригъэшъугъ, шыгъо цIыкIуми адырэми апыплъыхы, шыгъор ылъэкIэу ригъэжъагъ, тIэкIу шIэ къэс Батыр къыфычIэплъы.

— Шъхъэгъусэмрэ сэрырэ нычэпэ тыхэчъыен тымылъэкI зэхъум, тышэси шыхэри зэкIэтыутыгъэх, тэри зыдгъэулэуи, дэгъоу тычбыягъ,— лIыр къэмыупчIэзэ, ушъхъагъу горэ фэсшын ыIуи, Батыр шэщымкIэ кIозэ, фидзыгъ.— Сыд, къахэща шымэ?

— Мыхэми къахэщы, ори къыпхэщы,— шхыпцIыгъэ Тэху.

— Хъугъэ, Тэху, зи умыIо,— IэутIэ ышIыгъ Батыр.

— Сэ сыд сIон, зиусхъан, о пIорэр ары нахъ...

— Тэху,— кIыригъэщызэ лIым IущхыпцIагъ Батыр,— тхъапшырэ къыосIуагъа «зиусхъан» гушыIэр къысэмыIонэу?

— Ары шъхъаеи, пшым урикIалэба?

— СырикIалэп! — кIэкIэу къыпиупкIыгъ Батыр.— СцIэкIэ къысадж, къыбгурыIуагъа?

— КъызгурыIуагъ, зиус... Батыр,— зыкъыгъэтэрэзыжыгъ Тэху.

Шыонэзэтелъыр къыфычIищыгъэти, хылыгъ хъазырэу Батыр онэгу зишIыгъ, лIыр хэчыкIызэ, дэкIыпIэм нэси, къэлапчъэр къыфыIуихыгъ.

Пшы шагумкIэ тIэкIурэ кIуагъэу джабгъумкIэ диIонтIэхи, Батыр иаталыкъ иунэ шыр фиузэнкIыгъ. «Джыри уахътэ иI, МэшIохъ ауштэу ыIуагъэмэ, Ерыстэм ыжэ къэслъыхъун»,— ыIуагъ, ятэ шъыпкъэм икIодыкIэу Тыгъанэ къыфиIотагъэр ардэдэм ынэгу къыкIэуцагъэми, гупшысэкIэ зызыфидзыгъэр Марыху. Къунчыкъоппшым ар зэрэнахыжъыр анахыбэми илъэс зыщыплI, ау зым адырэр ятэ пшIыгъэми хъушт. Къунчыкъо ынэгу шхъомчышъо укъещы, ыпакIэхэр зэрэшIуцIабз, ынэхэр чаных, чэфых, ыпкъ ищыгъ, Марыху ытамэхэр къефэхыгъэх, ыпэкIэ кIакохэр тхъагъэх, ынэ зэжъу цIыкIухэм пщагъо атетым фэд. КъызэраIуатэрэмкIэ, Марыху икIэлэгъум зыритэкъухъэгъащ, онэтемых гугъэжъэу шыIагъ. «Хэти иныбжыкIэгъум,— ыIуагъ Батыр,— акъылыр имакI, гукIэгъум пчэжы, зызышихъон ымыгъот зыхъукIэ, кIэсэным ебэны.

Хэт ышлэрэ цыф хыеу зыгу хигъэкIыгъэр, МэшIохъ ятэ фэдэу екIодылIагъэр, яшымэ аригъэпсыхыгъэр зыфэдиизыр? Джы ныбжъ иIэ зэхъум, Iэсэжъы фежъагъ, шIу ышIэмэ, мыхъунэу ышIагъэр тырицIэлэжъын шIошIы шъхъаеи, цIыфмэ дэгъур псынкIэу ащэгъупшэжъы, дэир егъашIэм агу къенэжъы...»

Щагу тегъэпсыхъагъэм нэси, Батыр шым зепсыхым, къежэщтыгъэм фэдэу Ерыстэм аталыкыи щагум кыдэкIыгъ, шхомлакIэр Iихи, шышIолум шIуидзагъ, унэм ригъэблэгъагъ. Щагум зэрэдахэхэу, Ерыстэм ыкьоохэр, шъхъадж зыпылI Iофыр ыгъэтIылыи, Батыр кыпэгъокIыгъэх, ыIапэ къаубыти, ауж кыхъагъэх, ау тым шъхъэ зафешIым, зэгырыкIыжыгъэх.

Батыр иаталыкъ ыпашъхъэ итIысхъэзэ, ыгъэшIэгъуагъ нэфшъагъом зэрэунагъоу кыдэтэдджыжыгъэу, зыр пхъанкIэу, адырэр пщэрыхъэу, нэмыкIым пIэхэр ыштэжъэу зельэгъум. КIэлэ емышIэ-шIумышIэу, Ерыстэм ыгу кышцэфэу Iуплгъагъ, кыдехъакI-дехъакIыжым зэремысагъэу, занкIэу, кIэкIэу упчIэр ыгъэуцугъ:

– Ерыстэм, сьд цIыфыгъа Мышынэкъо Колэс?

– Сыдым фэсшIэн...

– Хъау, хъау, зытетыр кысаIу, – иаталыкъ Iэпыуагъ Батыр. – Сэ зышIэрэ шъыпкъэм кысиIуагъ, оц нахъ пэблагъэ Колэс иIагъэн.

– Къыспэблэгъагъэми сшIэрэп, чылэм кызыдахъэм, сэры апэ нэIуасэ фэхъугъагъэр, – ытамэхэр зэфищагъ Ерыстэм. – КIэлэкIэ дэдагъэти, сыгу егъуи, мэфэ заулэ сиунэ изгъэсыгъэу, пщы Марыхъу фасши, джэхэшъотетэу езгъэштэгъагъ.

– Тыдэ кыиыгъагъ, сьд зезыфэщтыгъэр?

– Сыхэмыукъорэмэ, еджэрыкъуаеи ащыщыгъ, лIы укIыгъэ IофкIэ ышъхъэ кыыхъажыгъагъ, джэгу горэм хэтэу шхонкIэкIыр кыIэкIауи. ЛIэкъольэш унагъо кыиыгъагъ...

– СэркIэ ар икъущт, ащ нахъыбэ сищыкIагъэн, – кIэкIэу кьэтэдджыжыгъ Батыр, ау Ерыстэм ыдагъэн:

– Тыда уздэгужажьорэр? Сэри о уздежъагъэм ськIощт, моу стырыпс тIэкIу горэ зыIутлъхъэм...

– Сэ сышхэгъахэу ськъежъагъ, Ерыстэм, тхъэуегъэун, кIалэмэ ащыгъум сахэхъанышъ, пчэдыжышхэ пшIыхэмэ, тызэдэкIон, – ыIуи, Батыр къежъэжыгъэу, Ерыстэм къеупчIыгъ: – Тхъэм пай кысаIу, Батыр, сыда Колэс тхъамы-кIэр угу кьэзгъэкIыжыгъэр?

– Ар непэ хъурэм елгытыгъэщт, Ерыстэм, – Батыр кыизэ-риIокIи, унэм кыиыжыгъ.

Къаралогъэ уахътэм ежыкIохэу Ерыстэмрэ Батырырэ пщы Марыхъу дэжъ зынэххэм, байколи, оркъи, фэкъолIи

зэхэпхьагъэу, зы купмэ яшыIупIэхэр аIыгъэу, гъогуми шагуми адэтыгъэр багъэ. Батыр шагум кыдэнагъ, Ерыстэм зимыгъэхыеу, хьакIэщым ихьагъ, бэ темышIэуи кыкIыжыгъ, ыуж итхэу Мышгъэкъо Уцужыкъуи Къунчыкъопщыри къэлъэгъуагъэх. ЗэкIэмэ ауж пщы Марыху итыгъ.

— Сыд, тэшэса, Къунчыкъу? — ышгъэ Iэтыгъэу лIы зэхэзмэ ашгъхьарыплъэзэ, кыIуагъ пщы Марыху.

— Игъу, зиусхьан! — кIэкIэу кыпыгъодзыжыгъ Къунчыкъопщым.

Шыгъо псынкIитIоу МэшIохъ къаритыжыгъагъэхэм язырэр Иныху быт кызыIуещэм, Батыр ырукIэ ыIуагъ: «КIэгъуалэм ешэсрэп, шыу купмэ закыхигъэщыным фаеп. Къунчыкъо ишы шхъуантIэ тесэу къэкIуагъ...»

Лъэрыгъыр Иныху быт диIыгъэу пщы Марыху ыгъэшэсынэу зыфежъэм, пщым ыIапэ лъэрыгъым щыцIанлIы, ыIапэ кызыжыгъ, шым бгъэкIэ тефагъэти, сэкум етхъуи, Иныху ышгъэ кыIуригъэпхъотэу, онэгу зишIыгъ. ЛIэу ар зыльэгъугъэхэр Иныху фаштэхэу, нэплъэгъу набэр тырадзагъ, ау пщы Марыху зи кызыхигъэщыгъэп, ышгъо зэрэзэкIыгъэм фэшгъагъ.

Ардэдэм зэкIэми шыбгы зашIыгъ. Шыу купышхор лъэхъу-лъэушэу пщитIумэ ауж ихьагъ, къушгъэхэтхым тет унэм яшыпэ фаузэнкIыгъ.

Батыр зэшэсым, гуIэнкIэ Ерыстэм аталыкъыр кыгъютыжы, исэмэгубгъукIэ гохьагъ, макIэу шгъэ фишIи, нэплъэгъу лакъырдыр пщыхэмкIэ ыдыгъ. ХэтыкIи джырэ фэдэу зишIэу кIалэм ишэныгъэп. Пчэдыжы жьыпсэу ыдэжъ кызэкIом, ишгъыпкъэу Мышынэкъо Колэсэу цIыфмэ ащыгъупшэжыгъэм кыкIэупчIагъ. Ахэр зэфихьысыжы, Ерыстэм аталыкъым иш ыгъэлгажъоу ригъэжыагъ, Батыри ар зэхишIэзэ, шыу купышхоу чылэм дэкIырэм зэбгъузэнэтIэ шыуитIур тIэкIу ауж къинагъ.

— УзикIасэм ыпсэ уфегъадэ аIуагъ, Батыр, — бэрэ кыфи-гъэшгъошэрэ гушыIэхэмкIэ кьелушгъэшгъагъ Ерыстэм, — сэ спсэ кыпIуслъхьагъ, сикIалэмэ афэсымышIагъэр кыпфэсшIагъ, ори гу къабзэ кысфыуиIэу сыкыюплъыштыгъ...

— Джы сыд къэхъугъ адэ, Ерыстэм? — иаталыкъ нэбэнабэу Iуплгъагъ Батыр.

— Джы цыхъэ кысфэмышIыжъэу кысщэхъу. Цыхъэ зымышIырэр тхьагъэпцI. ЫпэкIэ ар пхэмылгыгъэу кыздипхыгъэр сшIэрэпышгъ, сегъапэ.

— Схэмылгыгъэ кысхэфагъэпышгъ, угу гъэрэхъат, Ерыстэм, — иаталыкъ нэплъэгъу фабэкIэ Iуплгъагъ Батыр. — Шгъэф сиI... Джары нэмыкIынэкIэ укысэзгъэплъырэр.

- Сэ сымышІәу о сыд шъэф уиІән?
- СыкІәләцІыкІужьәп, Ерыстәм. ЛІы узыхьукІә, пыйй уиІәшт, бын узыхьукІә, шъэф гори угу илышт.
- Зэтырах...
- Хьау, хьау, тиунэ исым зыкІи сыгу ебгьэрәп.
- Ащыгьум сшІәрәп.
- Сишъэф пшІән фаеу олътыа, Ерыстәм?
- Адэ сэ кьысәмыІомэ, хэт епІон? Орырэ сэрырэ зэдәт-шІәрэ шъәфыр Тхьэм нәмыкІ зышІән мы дунәе нәфым тетәп.
- Марыхьу адэ?
- Адырәмә пщы Марыхьу ахәкІыжына, Батыр? Спсә уфэзгьәдагьәмә, сыд ащ нахь гушыІәшхо хьужьын?!
- Кьысфэгьәгу, Ерыстәм, сыд плъэгьугьәми зәхәпхыгьәми Марыхьу епхыылІәжьәу сыкыюплъыштыгь.
- Джырәблагьэ нәс джарәу сыфыштыгь пІоми хьушт, ау зымафә ефәндыр шытәу кьысиІуагьәм, зыкьызәрәсфишІы-гьәм сыгу кьызәпыригьәгьәзагь.
- Ащыгьум лъэрыгьмә пытаІоу арыуцу, сишъэф онәгум укьыригьәзынкІи пшІәнәп.
- Ы! ТхьамыкІагьо горә кьәпІошта? — ышъо кьәчъәкІызә, щтәгьә нәгукІә кьыІуплъягь Ерыстәм.— КьаІо, анахь кьәбар дэири сыдырын, псә зыпыт езгьәшІәнәп.
- Сыкьязыгьәлфыгьәр Мышынәкьо Коләс...
- УмыІо шьыу! — кьыхәкуукІыгь Ерыстәм.— Ар тыдә кьипхыгьә кьәбар?
- ЗышІәрәм кьысиІуагь.
- Хьау, Батыр, ар пшІошъ умыгьәхьу, — ыжә кьыІузыгьәу, ынәхәр кьикІотызә, ерагьәу кьыупсәлътыгь Ерыстәм.— Уянә гоцәшхом ащ фәдә ышІәныр... хьау, ар пшъхьә кьымыгьәхьах.
- ЫшІагь, Ерыстәм... Сабый кьыпымыфәмә, Марыхьу ытІупшыжыным тештыхи, Коләс ыгьәфедагь, етІанә илІ кьәкІождьәу макъә кьызырагьәІум, лІы хьер псынәм ритІуп-щәхыгь.
- Е зикІаләм фәбәгьон, сыд тхьамыкІагьу кьысәпІуагьәр! — ыІупшІә укьәпыгьәхәр бзәгупәкІә ыгьәушынәзә, Ерыстәм ышъхьә бгьузә ыгьәсысыгь.
- Джащ шытәгьәух, — ыІуагь Батыр.— ГушыІә кьысәптыгь, шъәфым сэ ышъхьә кьысымыхьәу, цІыф ышІә хьуштәп...
- Чыләм кІорыкІокІә дәкІыгьә шыу купыр лъәхьу псынкІәм техьагь, Ерыстәми Батыри яшыхәм зарагьәштагь.
- Е-е, Батыр, шхьор кьызыкьокІыштыр кьәшІәгьуай,— кьыфидзыгь Ерыстәм.— Мы МәшІохь кІәләждьәу тызәкІурәр шъәожьыеу кьыжьудәджәгу зәхьум, мырәу бзаджә хьуштмә

хэт ышлагъ? ХьэбатIи Нэнау куапси ащ нэмыкI емыкIодылIа-
гъэхэу аЮ.

— Хэт зыIорэр? — пигьодзыжыгъ Батыр.

— Пщы Марыхъуба... Тхьэм ащ къаигъэ уимышIынкIэ
елъэIу, дунаим утыригъэтыштэп. Къунчыкъопщыри,
Емыпсыхыпщ тхьамыкIэри, сэри пчъагъэрэ теушъыигъ, еIогъэ
лъэпкъ хэхагъэп нахь... Мы мафэхэм а Iул къишчымрэ ХьэбатIэре
заукIыхэм, зэкIокIыгъап...

— Тыгъужым ышхи ымышхи тыралъхъэ, Ерыстэм, шъып-
къэба?

— Ары адэ! Непэ сихъэ хъашхъурэIу хъугъэ Iуи ефыжьи,
зэрэчылэу къеозэ, къаукIын. Сэ ащ фэдизэу сыгу телъэп
тыздакIорэм, ау пщы Марыхъу зиIокIэ, ыIогъах...

— ЕIани а къушъхьэтхым тет унэр Iэгъуадж аЮ.

— Iэгъоджэ къодыя, МэшIохъ шхонч ыIыгъмэ, узэри-
гъэкIолIэштэп...

Шыухэм закIэхъажьхэм, лIыкIэми лIыкуми ягушыIэ
щагъэтыжыгъ. Шылъэбжъэ зэдимыштэ-зэблэуу чIышъхьэм
тетэкъукIырэм нэмыкI макъэ ахэмыIукIэу, шыумэ Iэшэ-
шъуашэу аголъхэр тыгъэ нэбзыимэ загъорэ апэлыдыжъхэу,
зэльэушъых. Жыбгъи къепщэрэп, пчэдыжъ окъ-жыкъ, фабэп,
чыIэп. Шыу купышхом ыгъэщтэрэ бзыумэ запхъуатэ, загъорэ
тхьакIумкIыхьэм атхьакIумэ гъэцэцагъэхэр тырагъаплIэшъ,
сэмэгумкIэ зэбгъучъэхэрэ мэзым хэльээдэжъых. ДжабгъумкIэ
гъогум гольэшъогъэ жъокIупIэмэ шIуцIамэр атырехы. Ахэмэ
къатешкъатемыщэу атепхъэгъэ къуанчIэми ашъхьэхэр къау-
къонщызэ, шыумэ къальэплъэх. ТIэкIу шIэ къэс Батыри
хэпшIыкI къодыеу зыкъэзыуфэн езыгъэжъэгъэ тхы шъуамбгъом
нэплъэгъур тыредзэ. Ащ къыгот Къунчыкъопщыми ишытесыкIэ
ехъуапсэу, зыдимышIэжъэу зырещы, еIани зэкIоцIэпшыхъажы,
гъэзэндагъэу ыбг бэрэ исын ылъэкIырэп...

Муары, къушъхьэ лъагэр къэльэгъуагъ, имыжъо дэпкъыхэр
чылэмкIи ыкIыбыкIи, адырэ бгъукIи еупсэхыгъэхэу, уашгъом
кIаорэм фэдэу, пагэу щыт. ГъогубгъумкIэ чэпэ кIэгъэзыкIэу
щырегъажъэшъ, мыжъо дэпкъ цIашъутэм готэу, лъэс лъэгъо
бгъузэр къушъхьэтхым тет унэм екIуалIэ. Мыжъо дэпкъым
зыщыбгъэбылъынэу плIэныпи иIэп. Лъэгъо бгъузэм утетэу
укъызепплъыхыкIэ, тауташэм шъхьэр егъэуназэ, лъэр кIехы.
Батыр зызакъу ныIэп а мыжъо гъогу щынагъом зэрытехъагъэр,
ари ыгузэгү нэмысызэ, ышъхьэ къэуназэ хъуи, къыгъээзжы-
гъагъ.

Джы мары, къушъхьэм пэчIынатIэ хъугъэх, ардэдэм
къушъхьэтхым тет унэр къэльэгъуагъ. Зыгорэм унашъо

кѡафишІыгѡэм фѣдѡу, зѣкІѡми ашѡхѡэхѣр мыжѡу унѣмкІѡ агѡѡзагѡ. Апѣрѡу зыльѣгѡухѣрѣм, Кѡунчыкѡопшым кѡыздищѣгѡѡ шыухѣм, ажѣхѣр Іузыгѡѣхѣу, аІѣгушѡохѣр анатІѣмѡ аІуагѡѡуцѡзѡ, тыгѡѣнѣбзыйхѣр зышѡхѡащиджѣгукІырѡ унѣр зѣпаплѡыхѡщтыгѡ.

Лѣѣбѣкѡу шѡѣныкѡ фѣдиз шымѡ кІорыкІокІѡ акІугѡѡу, кѡушѡхѡѡ лѡапѣм Іулѣѡшѡогѡѡ чІыгу зѣныбжѡым зѣкІѣмѡ апѡу пщы Марыхѡу кѡышыуцугѡ, мытхѡытхѡѡу, шыгѡом зытыриуфѡзѡ, епсыхыгѡ. Ащ дыригѡаштѡу Кѡунчыкѡопшыри чІым теуцуагѡ, байкол-оркѡ купышхоми яшымѡ зарапхѡыхыгѡ.

Шыу кѡамышымкІѡ имаистѡ шѡхѡаІу теожѡызѡ, пщы Марыхѡу кѡушѡхѡѣтхым тет унѣмкІѡ дѣплѡый, лѡы купѡу яшы ІупІѣхѣр зыІыгѡхѣу зѣхѣтхѣмкІѡ зыкѡыгѡѡзагѡ, унѣшѡ кІѣкІ пытѡ кѡышІыгѡ:

— Лахѡужѡ, Мыгур, Лѡапс, ори ары, ТыукІас,— анахѡ зыщыгугѡѡу, кІуачІѣкІи кѡулайкІи кѡахѡщѡу иІѣхѣм пщы Марыхѡу ацІѡ кѡыриІуагѡ, шыу кѡамышымкІѡ мыжѡу гѡогу бгѡузѣр кѡыгѡѣльѣгѡуагѡ.— Джыдѣдѣм шѡудѣкІуай, а шѡхѡѡубатѣр кѡушѡхѡѣтхым кѡысфешѡухѡых! Хѡабз таучѡу игѡусѣри ары! — Лѣѣбѣкѡу заулѡ ыдзи, яушѡыйгѡ: — КІѣкІѡу зѡуж шѡуитѡу шѡукІу!

Лахѡужѡ апѡ итѡу мыжѡу гѡогу бгѡузѣмкІѡ кѡушѡхѡѣм дѣкІоѣрѡ лІипплым гѡогум ызыныкѡ хагѣѣкІыгѡѡу, ошІѣдѣмышІѡу шхончѡу макѡѡ кѡѡІугѡ. Макѡи-лѡакѡи кѡымыгѡѡѡу, Лахѡужѡ тауташѣм дѣфагѡ. Ащ ыуж кІѣкІѡу итѡу ягІуани, ящани шхонч ѡ макѡѣм кѡушѡхѡѣр кѡызѣпигѡѣджагѡ, Мыгури Лѡапси зѣкІѡ-зѡужхѡу тауташѣмкІѡ ебыѣхыгѡѣх. ТыукІасѡ зыкѡызѣригѡѡзѣкІи, кѡыкІиІагѡ, ау лѣѣбѣкѡу заулѡ нахѡ кѡымычѡыгѡѡу лѣѡпауи, куѡмѡ кІыизѡ, чІѡ зымыІѡ тауташѣм дѣфагѡ.

— Уифѡшѡуашѡ кѡыѡхѡулѡагѡ, кѡѣрабгѡ! — ыгушѡхѡѡ зѣрѣшхѡу ыщапѣмѡ кѡадипІытІыкІыгѡ пщы Марыхѡу.— Пыим уакІыб фѣбгѡазѣмѡ, джары кѡыѡхѡулѡѣштыр!.. Блан, Нѣрыт, Мыщын, Нѣшѣс, ГѡукІ! — зыкѡырищызѡ джыри лІым ымакѡѡ имыѣжѡу ахѣджагѡ.— Сѡ кѡышѡѡсымыІѡжымѡ, шѡулѣгѡугѡѣба а мѣхѡаджѣм шѡуигѡусѣмѡ кѡаришІагѡѣр? Моу кѡысфешѡухѡыхы, лыщыкІу лыщыкІѡу сѣжѡугѡѡупкІатѡ!

Пщым зыцІѡ кѡыриІуагѡѣхѣр хѡѡ щтагѡѣм фѣдѡу кѡушѡхѡѣтхым дѣплѡыѣхѣмѡ кѡызѣплѣѣкІыжѡхѡзѡ, мыжѡу лѣѣгѡу бгѡузуу хѡадѣгур зытелѡым техѡагѡѣх. Пщы Марыхѡу тІѣкІу тыригѡашІи, алѡыджагѡ:

— ГѡукІ, ѡ моу зѡ кѡакІѡ!

КІѡлѣкІѡ нѣгуф нахѡѡор кІыфы хѡугѡѡу пщым ыпашѡхѡѡ кѡиуцуагѡ:

— Сѡд, зиусхѡан?

— О уяти уиІэжъэп, уянэ урикІэлэ закъу, зыІаж.

— Хъау, зиусхъан, сыкъэщтагъ пІонэу...

— Шъхъэр къэмыубатэу, къыуаІуагъэр шІэ! — техъупкІагъ пщы Марыхъу. — О уилІыгъэ сэ сищыкІагъэп, етІанэ уянэ бгыбзэкІэ сишхыжъэу...

Ар пщы Марыхъу еІофэ, оркъ Бланэ апэ итэу шхон-кІэкІымкІэ озэ, нэбгыриплІыр Лахъужьдыхэр зынэсыгъагъэхэм блэкІыгъэх, ау ардэдэм шхончыо мэкъэшхо къэІугъ, ятІуани, ящани, яплІани бэ азфагу къимыфэу шхонч огъухэр къыкІэ-лтыкІуагъэх. Блани, Нэрыти, Мыщыни, Нэшэси зэкІэ-зэужхэу тауташэм ефэхыгъэх.

— Сыд тхъамыкІагъу шъыу слъэгъурэр! — къыхэкуукІыгъ Къунчыкъопщыр. — ШэкІо шхончыкІэ сыгугъэрэп ар къызэрыорэр...

— Сыд шэкІо шхонча зигугъу пшІырэр, зиусхъан, — нэплъэгъу гуІэкІэ пщы Марыхъу къызэбэнэкІыгъ. — Ерджыбэжъым ишхончыкІэ къяо. Пыуалахъусын! Зы щэм лІитІур зэдырегъэхы. Блэгъашэу шъузэкІэлъымыкІу! — ычыишъхъэ къыритхъэу, пщы Марыхъу ицІыфмэ яджагъ, къушъхъэтхым тет унэмкІэ Іэ ышІи, ышъхъэ ыгъэсысыгъ: — Ольэгъуа, зиусхъан, а хъабз таучэу игъусэм шхончхэр къыфеузэндэ.

— Гъусэ зэриІэр гъуашэрэп, — Къунчыкъопщыри, ыжэ къыІузыгъэу къушъхъэтхым дэплъыезэ, къезэгъыгъ, — ау Ерджыбэ ишхонч закъоп кІэлэжъыр къызэрыорэр, шхонч заулэ иІ, аужрэ огъур урыс шъончыкІэ сенэгъе.

— Шхончишъэ иІэми, зы нэбгырэба, мыщ фэдиз купым тыфыримыкъоу! — пщы Марыхъу ыцэлышъхъэхэр зэригъэшхызэ, нэплъэгъу гуІэр ыбгъухэмкІэ ыдзыгъ.

Купым къахэкІи, хэчъыкІызэ, Мышъэкъо Уцужыкъо Къунчыкъопщым ыкІыб дэлъэдагъ, пщы Марыхъуи зэхихэу риІуагъ:

— Урыс шхонч, зиусхъан, къызэрыорэр... Сышъолъэу, шъукъыІукІ, шъори къыжъунэсынкІэ щынагъо...

Уцужыкъо къыІукІыжъынэу къежъэжыгъэу, Къунчыкъопщыри ишъэогъу къызэкІищэным игъо имыфагъэу, ыгъэчэрэгъужьы, акІэрылгъэдэжыгъ, гузажъозэ къызІуипхъотыгъ:

— Зиусхъан, мы псыр къызыкІэчъырэ гъочІэгъым чІэхъапІэ иІ, сыгу къэкІыжыгъ...

— Адэ, зиунагъо бэгъон, джы нэс ужэ бзэгу дэлъыгъэба?! — ынэшхохэр къыкІотэу, къыжэхэплъагъ Къунчыкъопщыр. — Лы шІагъохэр къебгъэукІыгъ...

Лъэбэкъушхор ыдзызэ, пшышхор иш екIолIагъ, уанэм зыридзи, Мышгэкъор ыпэ итэу, шыу купышхор ыужэу, псыхъомкIэ кIиIагъ. Псыхъом зэрэнэхсэу яшымэ зарапхъыхи, псыр кызыкIэчърэ мыжъобгъушхор ылтапсэ шырагъажьи, ышгъапэ нэс зэпапльыхъагъ. Къунчыкъопшым гуIэ нэплъэгъукIэ Мышгэкъор кыгъоти, нэкIэ ылIыштым фэдэу губжыгъаеу екууагъ:

— Тыдэ шыI адэ гъочIэгъ чIэхъапIэр?

— Чэщым псым сыкызэпырыкI зэхъум, слъэгъугъэ сшIошI,— кызэкIэщтагъэу кIильэшъужьэу ригъэжъагъ Уцужыкьо.

— Плъэгъугъа хъауми къыпшIошIыгъа? — джыри нахъ пхъашэу зыкырищыгъ Къунчыкъопшым.

— КъысшIошIыгъэнкIи мэхъу, зиусхъан, цIыфыр зыштэкIэ, пшIэрэба тэкъэ нэфыри тыгъужьэу къышIошIы,— ышгъо пычыгъэу ерагъэу къыупсэлъыгъ Уцужыкьо.

— МыгъокIэ укъытфэкIуагъ, Уцужыкью,— игубж рифыхыжызэ, кызIуидзыгъ Къунчыкъопшым.— Къэбар шIоир кытфэмыхыгъэмэ... лы хыехэр тауташэм дэкIодагъэх...

Пшым кIэкIэу ыгъази, иш зыридзыжыгъ, гузэжъогъукIэ шгъоогъум зыфыригъахыжыгъ. Оркъ-байкол шыухэми ыуж зырадзэжыгъ. ГъочIэгъ Iупэм Уцужыкьорэ Батырырэ къыIунагъэх.

— Адыгэмэ сыд аIуагъэр, Уцужыкью? — гъочIэгъ чIэхъапIэр зэрэзэфэшIыгъэр гуапэ шыхъоу, мэкъэ IэтыгъэкIэ къэупчIагъ Батыр.

— УиIоф зыхэмылтым уибэлагъ хэмыс аIуагъ,— ышгъо пычыгъэу мэкъэ ефэхыгъэкIэ къыупсэлъыгъ Мышгэкъом.

— Марыхъу ишагу тыдэтэу, тыгъуасэ кыюсIогъагъэп, ау джа дэдэр кыюсIокIыгъ, кыбгурыIуагъэп нахъ.

— Уятэ къебэнрэм тытегушыIэу, сыдэуштэу кызгुरыIони? — зэхихрэр джыри зыфихын ымышIэу, зэрэштэгъэ нэгоу Мышгэкъом ышгъхъэ кыIэтыгъ.

— МэшIохъ сятэ къебэнрэп, ежъ ебэны нахъ,— фидзыжыгъ Батыр.— КIэлэ хыер нэрыгъ ышIи, ышгъхъэ хыригъэхъажыгъ. Ор шпыпкъэм тхъагъокIэ Къэбэртае къэубгынагъа?

— Ео-ой, Батыр, сэри егъэзыгъэкIэ сшгъхъэ кыхъэхъажыгъагъ.

— Сыд пае ащыгъум кIэлэ хыем ебэнхэрэм хашгъ уафэхъугъ?

— СшIагъэгущэп, Батыр. УкIакIоу, бзэджашIэу, кыюмыблэнэу аIо зэхъум, сшIошгъ агъэхъугъ. Сэри ащ фэдэхэм сыгу сырагъэIэжыгъэти.

— ЦIыфым сыда бзэ зыкIыIултыр? УпчIэнэу, хыери мысэри зэригъэшIэнэу ары... КIо, хъугъэ, ащ хэпшIыхъажын шыIэп. НекIо, тигъусэмэ тахэгъэхъажь...

Мышьэкьо Уцужыкьо зыми фэмыежъэу Батыр кьидэ-шэсыжыгъ, ышлагъи ылуагъи арыклэгъожыгъэу, ынэгущъхитлу машлор къагырихэу, пшы клалэм готыгъ. Мыхъунэу ышлагъэр гушыгъэ зауэлэгъэ Батыр къыгуригъэложыгъ, ау ышъхъэ къымыубытыштыгъэр пшы Марыхъу ыкьо ятэ гомыуцоу, хьаджрэт клалэм ыбгъу зэригыгыгъэр ары. Ащ фэдэ хьугъэу къышлэжыштыгъэп.

Батырырэ Уцужыкьорэ лIы купым захэхъажьхэм, Къунчыкьопшыр ишъэогъу ыгъэлджанэ телабэ къэс адырэр зэрэзыбгырурэр зыфахын амышлэу, ажэхэр лузыгъэу язэрэгъэплыхээ, Мэшлэхъ къушъхъэтхым тет унэмклэгъэ кьеджыхыгъ.

— Зиусхъан, уицIыфхэр пкIэнчъэу сэмьгъэукI! ЗэкIэми шъукьыдэкIоягъэми, шъуфикъун щэгын сиI! Къаигъэ сыкъэ-мышI, ори шыI, сэри сышыгъаI!

— Ы-ы, хьитIумэ азфагу кыкIыгъ! Ора сэ ушъыегъу кысфэхъунэу къэнэжыгъэр! — мэкъэ губжыгъэ дысыкIэ пэджэжыгъ пшы Марыхъу.

— Лахъшыкъуае угу къэгъэкIыжъ, зиусхъан! — къушъхъэтхым джыри мэкъэхъоу кьеджыхыгъ Мэшлэхъ. — Сятэрэ сянэрэ алъ сшлэжынэу сэмьгъажъ!

— Хэт плуагъи, джэгольэжъ?

— Игъорыкьо Къаитэрэ Осэпсырэ! Къэпшлэжыгъа, зиусхъан, чэщ машлом хэбгъэстыхъэгъагъэхэр?

— Сыд сэлэо мы бзэджэрылъфым къыстырилъхъэрэр? — ышъо пызыгъэу нэплъэгъу гулэкIэ пшы Марыхъу къызэплъэкIыгъ, джэуап лыхъоу Къунчыкьопшым къылулплагъ.

— Апэрэу зэхэсэхы, Марыхъу... — ытамэхэр зэфыцагъ Къунчыкьо.

— Шъо сыда шъунэхэр къитIэтIэу шъузпэтыр?! Мош нахъ мыхъурэм ыжэ къыдахъэрэр къысежъугъалоу! — зымышлэжъэу ибайколмэ афилъыгъ пшы Марыхъу, шыу къамышыр къыпхъотагъ, ау Iуды-мыдхэу зэхэт байколмэ ашыщ хъыагъэп. Ышлэщтыр ымышлэу къызэтхъокIыгъ: — Оры адэ, Къунчыкьо? УкыздемыIэштмэ, шыу тIокIитIур сыда къыкIысфэпшагъэр?

— Сэ сибайколхэр хъэйуанхэп, зиусхъан, — Къунчыкьопшым ышъо къэчъэкIыгъ. — Синэ къаплъэзэ, къызгъэукIынха? Клалэм ылорэр зэхэпхырэба? Зэрыс пытапIэр Iэгъуадж, хэти фырикъун щэгын IэкIэлъ. Угу егъэжъухыжъ, Марыхъу...

— Армэ лIыгъэу шъуиIэр... — игушыгъэ ныкъокъалоу, пшы Марыхъу мыжъо лъэгъо бгъузэу къушъхъэтхым дэкIуаерэмклэгъэпллагъэ. Къунчыкьопшыр гуIэу, зэтыриIажэ шлоигъоу, шъэогъум клэкIэу лъежыагъ. Ардэдэм огъу макъэ зэтетэкъур къэлугъ. Пшы Марыхъу зетекъи, къызэуцокIыгъ, кIыбыкIэ кытефэу

ригъэжъагъ. Къунчыкъопщыр етхъуи, мэкIэ-макIэу чIыгум тыригъэгъольхъагъ.

— Сыда кысэхъулагъэр, Къунчыкъу? — гушыIэхэр ээпищызэ, хьылгъэ къэхъугъэ напIэхэр пщы Марыхъу ерагъэу кыIэтыгъэх.

— Хъугъэ шыIэп, угу умыгъэкIоды, ухъужьышт, — Къунчыкъопщыр лъэгонджэмышъхъэкIэ шъэогъум кIэрытIысхы, еушъыеу ригъэжъагъ.

Оркъ-байколхэр ардэдэм къэукъохи, пщы Марыхъу кышъхъарыльэдагъэх. Цыябгъэр ытIатэзэ, Къунчыкъопщыр кыдэплъыягъ, кялгъэIугъ:

— Моу шушъхъарыкIот, жьы ежъугъэгъотрэл...

ЛIыхэр кыIукIотыгъэ къодыеу, пщы Марыхъу кыдэоягъ, макIэу, IупшIыкI къодыеу кыупсэлтыгъ:

— Сифэшъуашэ кысэхъулагъ... Сэрсэрэу сихъадэгъу къэсхы, спIугъэ... Ео-ой, Къунчыкъу, сапэкIэ сьдзыгъэ мыжъом сьзэрелъэпэожьыщтыр сшIагъэмэ... ХъэхъэбатIэ ичатэ кыырихыгъахэу... ЫI! Сьбгъэ рестыкIы, моу зыгорэ... — ащ нахыбэ кымыIожъэу, пщы Марыхъу ышъхъэ къуанчэ къэхъугъ.

Къунчыкъопщыр ынэмэ акIэтхъожьыгъ, етIанэ зыкъишIэжы, пщы Марыхъу ышъхъэ занкIэ ышIи, уцым хигъэгъольхъагъ, ынапIэхэр кыыригъэплIыхыжы, ышъхъэ еуфэхыгъэу шъхъарыцуагъ.

МэкIэ-макIэу Батыр хъадэм къекIошгъылIи, ынатIэ телэбагъ, ынэпсыхэр кышIуакIозэ, ыгукIэ ыIуагъ: «Джары, Марыхъу, пчэдыж лъэрыгъым плъапэ кызезым, уапэ шIу зэримылтым ськIегуцэфэгъагъэр...»

Къушъхъэ лъапэм къеолIэрэ мэзымкIэ шыу зыщыплI игъусэу Ерыстэм аталыкыр шэсыгъэ, бэрэ къэмытхэу пхъаплIэ ашIышт пхъэ гъум занкIэхэр къагъэсыгъэх. Ахэр зэхапхэфэ, Къунчыкъопщыр купым кыхаплъи, Батыр къеупчIыгъ:

— Оры Марыхъу ычIыпIэ къинагъэр, зиусхъан, сьд тшIэмэ хъунэу пIорэ?

— Зэо-банэр ащ шытэжъугъэху, Къунчыкъу, — шъыгъо мэкъэ гъэшъхъыгъэкIэ кыIуагъ Батыр. — ЛъышIэжым лъэпкъ гъэкIодыр къехъы. Шъори зэхэшъухыгъэ, Марыхъу ыпсэ къеIэнэу МэшIохъ фэягъэп...

— Ео-ой, сэ тхъапшырэ есIуагъ, — Батыр кыдыригъаштэу Къунчыкъопщым ышъхъэ ыгъэсысыгъ, зыщыштыхъажьызэ къушъхъэтхым тет унэмкIэ дэплъый, кыыхигъэхъожьыгъ: — Пырамыбжыр мэшъхъальэ, шъхъадж ылъэпкъ еожы. Сэ сегуцафэштыгъ а кIалэр лъэпсэшIу кызэрэдэчъыгъэм. Игъо-

рыкьо Къаитэпшым еж фэдэ лЫ хэфэ зафэ ычЫпІэ кѳиу-
цожыгь. Ар сшІагьэп...

Пшы Марыху ихьадагьэ цЫфэу кьекІолІагьэр чылэм
дафэщтыгьэп. Бжъэдыгупшыхэм, ябайколхэр кьяшІэкІы-
гьэху, кьэмыкІуагьэ кьахэкІыгьэп, адэмыехэри, хьатикъуа-
ехэри, кІэмгуехэри, еджэркъуаехэри, мэхьошхэри куп-купэу
зэхэтыгьэх. Даур СэпэрыкІорэ Едыдж Кьэлэубатэрэ аІуплты-
хьэху, кьаІорэм едэлуху, абдзэхэ тхьаусхакІохэри лЫ
купышхоу зэхэтыгьэх. Ахэмэ чыжьэу апэлудзыгьэху, ау
абдзахэхэр янэплъэгьу рамыгьэкІху, Пшыщэкьо Емыпсы-
хыпшым ыкъуитІоу Абрэджи, ДзэлІи, ахэмэ ягьусэ оркъ-
байколхэри тІэкІу шІэ кьэс нэчапэкІэ кьычІэплтыщтыгьэх.
Абдзахэхэр жэкІэ-пэкІэ Іэпшъацэху, кьыхашыпыкІыхи
къащагьэх плонэу, бгьэшхо-гушхоху, зэрэгьэгущыІэху, зыми
пымылхэ фэдэу зэхэтыгьэх. Мэзыр чыгышхокІи чыг
цЫкІукІи, чыпэ псыгьокІи зэрэзэхэпхьагьэу, шапсыгьэхэри
зэдимыштэ-зэдиштэу, иныр ин дэдэу, лЫ шхьэкьо лхьахчэхэр
иныжъ теплэ зІІэхэм адэплтыеху, адыр лъэпкъымэ кьахэ-
щыщтыгьэх. Чылэм шыщхэр хьакІэмэ ахьахэщтыгьэх, янэлѳа-
сэхэм, яшъоогьухэм аІапэхэр аубытыщтыгь, зэкІэупчІэщтыгьэх.
Ары пэпчъ гущыІэ макьэм чЫпІэ-чЫпІэу нахъ зыкьыщыІэ-
тыщтыгь.

Пшыхэр хьакІэщым шызэхэсыгьэх. Пѳуаблэм телъэу,
кІэкІо шІуцІэу техуагьэм ыкІыІу къамэр кьытешэу, пшы
Марыху ихьадэ ушхужьыгьэу дэпкъым кІэрылбыгь. Пшы
кІалэху ятэмэ ачЫпІэ ихьэгьэ Абрэджи Батыри кьяджагьэхэп,
ау Батыр ычЫпІ плѳми хъунэу иаталыкь Ерстэм, ефэндыр
игьусэу, пшымэ кьаІорэм едэлѳу шысыгь.

— Джары, зиусхьанхэр, зэкІэ зэрэхьугьэр, — Къунчыкьо-
пшым ынэгу кІэкІыгьэм кІэух кьыфишІыжыгь. — Къушхьэ-
тхым тет унэм ылъапсэ титэу, пшы Марыху фэхыным ыпэкІэ,
унэлѳут кІалэр Игьорыкьо Къаитэпшым зэрипщэрыхэр тшІагьэ.
Ащ тишъоогьу еуцолІагьэп, кьызэкІигьэнагь нахъ.

— Зянэ-зятэхэр уукІыгьэр лЫ пшыгьэу кьычІэкІыжъмэ,
орми узэкІокІынба, Къунчыкьэу, — бгьуитІумэ язэу зыдикъу-
дырэр умышІэнэу мэкъэ нэкІ чьыІэкІэ кьыдзыгь Очэпшым.

— КьытемыцІал, ЖэкІагьу! — кьызщыльэтыгь Дэджыкьо
ЗекІолІ. — Лы охьуфэ пшылЫпІэм итыгьэр непэ Къаитэпшым
ыкьоу кьычІэужьыкІэ, пшы хьужьыщтэп! Зэсэгьэ чЫпІэм
ерэт!

— Адэ арэу убэлыхьэмэ, кІѳба, къушхьэтхым тет унэм
екІу... уихьади уикъупшъхьи тауташэм дагьотэжьиэнэп, — ла-
кьырдыгьэ кІэлъэу кьыдзыгь Шэуджэн НэтІао.

— Сыда сизакъоу ськлэклоштыр, тызэгъусэмэ...

— Хъау, Зеклол, ори къушъхьэтым уеклун ищыклагъэп, тэри гъусэ тыкыпфэхъуштэп, — мэкъэ шъэбэ гъэтлылыгъэклэ лны губжыгъэр ыгъэлэсагъ пшы зепэхъурэе лужъу лъахъчэу Елбыздэкъом. — Акъыл зилэм гурылонэу Къунчыкъо кылыуагъ — Марыхъу еж-ежырэу ихъадэгъу кызыфихыжыгъ. Калэр къельэлугъ, кыфигъэгъугъ... Сэ зэрэсшлошлырэмклэ, Чэтэрыкло Марыхъу, Тхэм сигушылэ чыжъэ ерэмышъ, щэу зэгорэм ригъэклыгъэр еж кытефэжыгъ...

— Ашъуу, хъадэр тапашъхъэ илъэу, ащ фэдэ гушылэ гуаохэр къэшъумылу, — ин-инэу къахэтэджагъ Къунчыкъопшыр. — Мыщ ыпсэ джыри мы унэм иклыгъэп, шгыпкъэба, ефэнд?

— Ары, зиусхъан, шгыпкъэ, — ыбгъэ телэбэжъэ Лэжыекъо Хъымыш Къунчыкъо шъхъащэ фишлыгъ. — Шымылэжым джыдэдэм шлу фатломэ, е нэмыкл горэхэм татегушылэмэ, ылогъэ-ышлагъэхэр тыгу къэдгъэклыжмэ нахъ тэрэз. Ары ислъамым ылорэр...

Пщи, оркъи, байколи, лыщыщи аукладымкли къэзыукладымкли мысагъэр рахъаклын амылъэклу, хъадэ дэхыгъор къэсыгъ...

Хъадагъэр теклыгъ, шыгъынлухыжыри мэфэ тлокитлури ашлыжыгъ. Пшы Марыхъу егъашлэм шымылагъэм фэдэу, зышлэщтыгъэхэми, къешлэклыгъагъэхэми, унагъом шышхэми ажэ дэзыжъэу ригъэжъагъ. Пшы щагури ибэ хъугъэ плонэу, зэгъокл къэхъугъ.

Мафэ горэм гъэтхэ лэжыгъэ хэлъхъаныр аухыгъэу, ошх фэбэ дэгъу къешхыгъ, члыгур ыгъэшъоклыгъ, уашъор кыу-къэбзыгъ. Ар гъэбэжъу нэшан алогэ лэжыаклохэр чылэм кыдэхъажыгъэхэу, Ерыстэм аталыкыыр Батыр кыфыкыоклыгъ, унашъохэр афишлэу шагум дэтыгъэ пшы калэр хъаклэшым ришцагъ. ланэхэр къафахы, шхагъэх. Дунэе гумэклым кыхэлуклырэ къэбар шынагъохэми анэсыгъэх, ефэндым иунэ ышгъхэ зэралэ-тырэр, ащ ыуж мэшытым ишлын зэрэфежъэштхэр Ерыстэм кылотагъэх, нэужым игушылэмэ афэсакыпзэ, кыригъэжъагъ:

— Батыр, орырэ сэрырэ тыгу илыр зэтымыломэ, хэт етлон. Мы мэфэ заулэм сызэгупшысагъэр ары: о унэгъо люфи чылэ люфи уапыллыгъэп, уагъэгумэклэуи кыбдэслэгъугъэп. Ар сломэ, сыкыпшъхъашыклоу, зыгорэ птесхэу кызышломыгъэшл. Сэ чыплэу сызэрытыр ори ошлэ, мылъкоу силэм фэдиз пшы Марыхъуи зэлуигъэклагъэп, тыпщ алоу мыщ шызэхэсыгъэхэми альэгъугъэп. Мары, ори усплугъ, усылэжыгъ, сызыфэдэр дэгъоу ошлэ. Цыфмэ сахъхагъ, сахэклыгъ, згъэдэлонхи зэхэ-сцэнхи сэлъэклы. Нэлуасэу, шъэогъоу, цэгъоу силэр бэ. Адыгэ

шһолтырым игугу сшһыжырэп, Кырыми, Тыркуеми, Мысыр хэгъэгуми кьарыкӀэу кьысэуалӀэрэр макӀэп, сэри загъорэ сахахэу кьыхэкӀы. О пщы Марыху ычӀыпӀэ укынагъ шхъаеи, а пчӀдыжым, кьушхъэтхым тет унэм текӀу зэхуи, ышхъэ кьысфипхыгъ Мышынэкъо Колэс тхъамыкӀэр, зыдэкӀуагъэм Тхъэм шышӀу ешӀ, зэрэуатэр. Сыфэягъ орырэ сэрырэ тызэгъусэу тыдэкӀымэ, о уижэдэкӀэу «зиусхъан» кьысапӀоу цыфмэ зэхябгъэхынэу. ЗытӀо-зыщэ горэм атхъакӀумэ ибгъаӀомэ, есэщтых, чылэми а цӀэмкӀэ кьысаджэу рагъэжъэшт.

— Пщы уху пшӀоигу, Ерыстэм, ара? — хэфэу щхыпцӀыгъэ Батыр.

— Адэ пщыхэр пщэу кьэхуи пшӀошӀа, пщы мэхуи нахъ, — ишпыпкьэу кьыӀуагъ Ерыстэм. — Мары, щыгыным уахищэшт, акъылым уакъыхыщыжышт аӀо. Былыми мылъкуи сачыкӀэрэп, акъылымкӀи Тхъэр кьысэгоуагъэп.

— Ары шхъаеи, Ерыстэм, пщэу укыигъэхуыгъэп, — щхыпэ макӀэр Батыр ынэгъ бэрэчэт текӀыжыи, мэкъэ теубытагъэкӀэ кьыӀуагъ: — Пщы Марыху зэрэсымытэр кьыхэбгъэщыгъ, Колэс ыцӀэ кьепӀуагъ шхъаеи, ари илӀакъокӀэ ош нахъ цыкӀу-гъэп. Сыд фэдэи сыкъэзылъфыгъэри пщым ягошагъ. АдырэмкӀэ, шъэфэу зышхъэ кьыпфисхыгъэр мы чыпӀэм зышчыгыгъэгъушхъэ. АшкӀэ гушыӀэ кьысэптыгъ, ужэ кьыдэкӀыгъэу зызэхэсхыжыкӀэ, орырэ сэрырэ тӀӀоф зэхэтэхыжы. Сэщ нахы о нахъ бырсыр ухэфэшт. Тянэ зыфэдэр ошӀэ, дунаим утырифыжын.

— Ашгъу, сэ ащ фэдиз кьызгъэкӀыгъэп, кӀо, хуштмэ сӀуагъэ нахъ, — Ерыстэм кьызэкӀэштэжыгъэу, игушыӀэ зэкӀихъажыгъ.

— ЕтӀани кьыосӀоштыр ары, Ерыстэм, — Батыр ымакъэ нахъ пытэ хузэ, кьызэкӀэкӀыштыгъ. — Сэ пщыгъом сыфэмыеу кьыпшӀошӀыгъэмэ, ухэуко, ори нэмыкӀи спшъэ кьызгъэӀэбэштэп. Сэ сымыхуи, мы чылэм пщы фэхуи кӀалэ зэрэщыӀэр зышчымыгъэгъуш. Марыху кьыкӀэныгъэ мылъкуи ИгъорыкӀо МэшӀохыпщым ыкӀуачӀи, ипкӀантӀи, иакъыли зэрэхэлгыр угу кьэсэгъэкӀыжы.

— Пщы Марыху кьэзыукуыгъэри? — кьыхэкуукуыгъэ Ерыстэм. — Ар сыдэуштэу ужэ кьыхыра?

— Марыху ежъ зиукӀыжыгъэ нахъ, МэшӀохъ кьыукуыгъэп, Ерыстэм. А пщы кӀалэр шъэогуу благагъэу зэрэсиӀэри пшӀэ сшӀоигу. Адырэ унэу ефэндым фябгъэшӀырэми мэщытыми апыкӀодэщтыр сятэ кьытынэу ылогъагъэш, хъадырыхэ кӀожыгъэм иӀуагъэ сепцӀыжыштытэп... Джыри сыд?

— Тыухыгъэ, зиусхъан, зэкӀэ кьызгурыӀуагъ. Фит сыпшӀымэ, сыкӀожыштытэ, — ыӀуи, зиупэпцӀызэ, Ерыстэм зыми фэмыежъэу пщы хъакӀэщым кьыкӀыжыгъэ.

Дунаир Тхьэм кызыгъэшлыгъэм кыщегъэжыагъэу нэпэ кызнэсыгъэм хэгъэгухэр зэмызаохэу, цыфхэр мамырэу зэдэпсэхэу макIэ кызэрэхэкIыгъэр. Зы чыпIэм шыгупсэфхэмэ, нэмыкI кьуапэ горэм зэо машIом зыкыщиштэщтыгъ. Чыгухэр зэтырахыщтыгъ, тетыгъор язэрэгъгощыщтыгъэп, пщыгъо-пщыгъоу гощыгъэ хэгъэгур зым хэгъэгу зыкIыштыгъэ, адырэм зэхигъэтэкъожыщтыгъ. Къэралыгъор ыIэ зэрилыр зым шIомакIэу, дунаир ыIэ рилъхъаным кIэнэцIыщтыгъэ, адырэр, иунэгъо цIыкIу зэригъафэмэ, гушIоштыгъэ.

Францымэ япачыхъэ Наполеон зы хэкум ыуж адырэр итэу, къалэм къалэр кIэлъыкIоу ыштэзэ, тыгъэкъохъэпIэ хэгъэгухэр зыIэкIилъхъэгъагъэх. Урысые хэгъэгум ар благъэу кызэрэкIуалIэрэр ымыдэу, пачыхъэ Александрэ Пруссией ипашэ гъусэ фэхъугъагъ, урысыдзэр фигъэззогъагъ, ау Наполеон кызэтэзыгъэуцон кIуачIэ ыпэкIэ кыкIыштыгъэп.

Урысыем ичIыгу гъунапкъэхэу тыгъэкъохъапIэмкIэ шыIэхэм ащиIыгъдзэ кIочIэшхохэр зэбгыритхъыным Наполеон ыуж ихъагъ. Тырку пачыхъэу Сэлымэ фигъэкIогъэ лыкIом ышIошэ ыгъэхъугъ Наполеон ныбджэгъугъэ кыфыриIэу, урыс пачыхъэм кылгъэгу мыхъоу, инджылызхэр IэпыIэгъу кыфэхъунхэм фэхъазырхэу. Сэлымэ гу тыришIыхыи, Урысыем заокIэ къекIугъ, урысыдзэхэр кыблэмкIи къохъапIэмкIи ащызэонхэ фаеу хъугъэ. Хы ШIуцIэ Iушъом къекIуным фалъэштыгъэ Урысыем игухэлъхэр аш зэтыриIэжагъэх, урысыдзэхэу Пшызэ кызэпырыкIыхэзэ чылэмэ къатеоштыгъэхэри Iэсагъэх. Адыгэмэ жыккъэшэгъу агъотыгъ.

Лажъэхэмэ шхэжхэу, пхъэлэшэкIхэр пытэу аубытыжыгъэхэу, яунагъомэ затыраубгъожыгъэу, мамырэу псэунхэр адыгэмэ рагъэжъэжыгъагъ, ау гынгъозым ымэ джыри жьым зэрэхэтыгъ.

Марыхъухъаблэ дэххэм Батыр ипщыгъо зехъакIэкIэ ицIэджэгъу ДышгъэкIыпщыр ащигъэгъупшэжыгъэу, игукIэгъуи ицIыфыгъи зэрэчылэу атыIэсэу, хэт шыщ къеолIагъэми ышгъхэ фигъадэу ыгъэпсэуштыгъэх. Апэрэ илъэситIум Батыр сыд ышIэштми ылоштми ГошгъапIэ иIоф къахилъхъэу, кын бэкIае ригъэлъэгъугъэми, ыгу хигъэкIыгъэп, ежъ икхэхъукIэу дишIэрэ шъэфми ышгъхэ фырихыгъэп, Ерыстэми кырытыгъэгъэ гушыIэр ыгъэцэкIэжыгъ. Нэужым кIоцIуз хылыгъэ ГошгъапIэ кыфэтэджи, зыпари ынэ кыкIимыхъажъэу, мээзэ заулэкIэ дунаим ехыжыгъ. Шъэфэгъу-упчIэжъэгъоу Батыр ыкIыб ренэу дэтыгъ Зэтырах, МэшIохъ шъэогъу-акъылэгъоу иIагъ.

Игъорыкьо МэшIохъ къушгъэхэтхым тет унэу пытапIэ фэхъугъагъэр кыбгыни, Тыгъанэ игъусэу, шы илыгъо фэдизкIэ

кѣушѣхѣм пѣлудзыгѣу, Чачѣ псыхѣо лѣушѣом кѣамылышѣхѣ унѣ зѣпыт, кѣсѣнхѣр кѣекѣокѣлѣу, лѣуигѣѣуцогѣагѣ. Нѣужым унѣгѣо заули кѣетѣысѣкѣыжыгѣу, Мѣшѣохѣаблѣкѣлѣ еджѣхѣу чылѣгѣо цѣыкѣлѣу хѣужыгѣагѣ.

Шѣузкѣлѣухигѣѣлѣыхѣухѣанѣу, ныкѣлѣгукѣлѣгѣугупсѣу, джѣнѣкѣлѣхѣу шѣѣохѣульѣфѣ Тѣгѣанѣ хѣугѣагѣ, Игѣорыкѣо лѣакѣор ыгѣѣбѣгѣожыгѣагѣ. Зѣшитѣфыр лѣы хѣугѣу зызѣдѣшѣсыкѣлѣ, ным ыгу лѣатѣу, тѣыр шѣѣфкѣлѣ арыгушѣоу акѣлѣыплѣѣшѣтыгѣх. Кѣушѣхѣѣжы кѣабзѣм, Чачѣ итѣжыныпс такѣо, джѣнѣт кѣуапѣу Тхѣѣм аѣыхихыгѣѣм кѣалѣмѣ ащыщ горѣ ошѣлѣ-дѣмышѣлѣу хѣзыным ищынагѣо Мѣшѣохы Тѣгѣани зѣлѣиѣыгѣыгѣх. Темырымкѣлѣ кѣаѣикѣырѣ гуих ошѣопщѣ шѣлѣуцѣлѣу шыблѣ гѣуагѣор зыхѣтыр кѣазытѣошѣтыр амышѣлѣу, чѣщи маѣфи гѣумѣкѣлѣ гопѣгѣум хѣтыгѣх.

ШъхытІу зышІот бгъэжъыр

Тхыдэ

Синыбджэгъу!

ИжыкІэ инджылызмэ моуштэу аІоныр якІэсагъ: «Сипщы ышъхъагъ пщэу итыр сэ сипщэп». Ащ яхъщырэу ори пІон плъэкІышт: «Синыбджэгъу иныбджэгъур сэ синыбджэгъоп» шъхъаем, сянэ кыльфыгъэм фэдэу слъытэщтыгъэ ныбджэгъур ори дэгъоу пшІэщтыгъэ. ЗыфасІорэр Дэхэмыкъо Мурат ыкъо нахъыжъэу Руслъан ары. Ащ икъэбар о ущыгъуаз, мы аужырэ илъэсищым чылэм кызэрэмыкІоштыгъэри ошІэ. ГъэрэкІопагъэ дунэе зэлукІэ зытІушмэ ахэлэжъэн фаеу хъуи, уахътэ хигъотагъэп. ГъэрекІуи ащ фэдагъ: шІэныгъэлэжъ цІэрыІо хъугъэти, рамыгъэблагъэу, хамыгъэлажъэу ежъ зыпылъ ІофымкІэ зы дунэе зэлукІэ рекІокІыщтыгъэп. Мыгъэ, февраль мазэм, Париж шылагъ, маим Индием кІогагъэ, бжыхъэм Лондон кІонэу зигъэхъазырыщтыгъ, ау хъалэбалыкъэу кырашІылІэгъагъэм пай, агъэкІогагъэп. Ори ошІэ, ахэмэ зафэбгъэхъазырын зыхъукІэ, уахътэ ищыкІагъ, укызэрэтыштым нэмыкІэу, якІони якъэкІожыны макІэп текІодэщтыр.

Джа Лондон замыгъэкІуагъэм ыуж, бырсырэу кырашІылІэгъагъэр зытекІым, къехъулІагъэр зэкІэ тхыль шъхъаф-шъхъаф ышІызэ, сэ кысфитхырэм фэдэу кытыхъыжыгъагъ. СшІэрэп о ащ узэреплъыштыр, ау сэ кызэрэсшІошІырэмкІэ, о птхырэмэ афэдэ горэ ежъыри ытхын ыгу хэлъыгъэу сегуцэфагъ.

Тхыльхэм сяджэныр сикІасэми, тхэн Іофым сэ хэсшІыкІырэ шыІэп, ау Москва сызэкІом, сэ кысфэкІорэ ныбджэгъу тхыльхэу Дэхэмыкъо Руслъан иунэ кырахыгъагъэхэр кысатыжыгъэх.

Ахэр зытетым тетхэу кыфэсэгъэхых. О япшIэн зыфapIорэм
уфит. Сэ сшъхэкIэ сшIогъэшIэгъонэу сьджыгъэх.

ХъяркIэ, синыбджэгъу!
Сэлам фабэ кыозыхыжъэу
ДЭГУДЖ Аслъан

Р. С. Дэхэмыкьо Руслъан итхылтхэм яппэсыштымкIэ мэкъэнчъэ
сымышI. Чылэм укъызышыкIо горэм къэбар сэггъэшIэн е
кыхъаутмэ, седжэн.

Дэгудж Аслъан итхыль кIэкI сызэреджэу, Дэхэмыкьо
Руслъан ытхыгъэмэ санэмысзэ, сыгу къэкIыжыгъэр бэ. А
зэпстэур къэстхыжымэ, еджэрэр езгъэзэшын, ау Руслъан
ицIыкIугъом фэгъэхыгъэу зы щысэ къэсхыжыкы сшIоигъу.

Дэхэмыкьо Муратэ, Руслъан ятэ, лIы кьопцIэ нэгъу хъурэе
Iужбоу, лъэпэ-лъагэу, плIэIубгъоу, шъхъац шIуцIэ кIыхъэр
закIэу дэжыыгъэу, IупшIэ Iужбоу тIаркьоу, ишъоIукIэ тегъэ-
псыхъгъэ зэпытэу, ынэ шIуцIэ инхэр кылыдыкIхэу, хъалэлэу
кыпIуплтыхъэу, дунаир зэкIэ ием фэдэу чэф зэпытэу, икIэ-
литIуи шъузыри игъусэхэу чылэм кызыкIокIэ, янэ зыхэсыгъэ
хъэблэжым имызакьоу, къуаджэм хъульфыгъэу дэсымэ
чэфыгъо къахилъхэщтыгъэ. Шъони, ешхэ-ешъуи хэмытэу,
икъэбархэмкIэ, инэшх-гушхыгъэкIэ, ишъорымышI зекIуакIэкIэ
лIыхэр зыфищэщтыгъэх. ПцIэмэз портым IэнэтIэ дэгъу иIэу
Iутыгъэти, къэбарэу ымышIэрэ шыIагъэп.

Дэхэмыкьо Муратэ итеплъэ-IуплъэкIи ищIыф гъэпсыкIэки
фэдагъэр ыкьо нахыкIэу Алым ары. Къангъэбыль тешIэми,
пэIо зэшIохыкIэ тыджэгуми, Iэгъаор къетфэкIыми, сьд фэдэ
джэгукIэкIэ тыджэгуми, Алым ышъхьи ыгуи етыгъэу кытхэ-
тыштыгъ, ау ышнахыжъ Руслъан охътэ гъэнэфагъэкIэ кыд-
дэджэгущтыгъэ. Ар ятэ зыкIи фэдагъэп: нэгъуф IукIыхъашъор
щэкIэ гъэпскIыгъэм фэдэу къэбзагъэ, иIокIэ-шIыкIэхэмкIи,
ишэнкIи, итеплъэкIи янэ ыхыгъэу тянэхэм аIоу зэхэтхыштыгъ.

Руслъан кыддэдэжэгъу зыхъукIэ, тIэкIу тешIэ къэс Iэпшъэ
сыхъатэу ишыгъынмэ акIыIу тырильхэщтыгъэм ечъалIэти,
зэрэдэжэгъу уахътэр зэригъашIэщтыгъэ, ипIалъэ кызысыкIэ,
зы такъыкIи кытхэмытыжъэу зифэпэжъти, «KIалэхэр, сэ
сиуахътэ икIыгъ, седжэн фай» ыIоти, янэж дэж дэхъажы-
штыгъ. «Гъэмэфэ гъэпсэфыгъоу, сьд еджэна» тIоти, Руслъан
зыIукIыжыкIэ, тыдэхъашхыштыгъ.

Илъэсхэр тешIагъ. Дэгудж Аслъанрэ сэрырэ ятфэнэрэ
классым тыхагъэу, Дэхэмыкьо Муратэ сельпо тхъаматэу чылэм

кыгыгээжыгыгагь. Руслъан ятфэнэрэ урыс классым рагъэ-тгысхыгъагь. Тэ Муслъымэт урысыбзэр тигъэхынену кыытфагъэклогъагь.

Нэужым, класэ сыфэхугыэми, кыызгурыложыгыгь: уздэхашхын фэягыэр тэры. Тэ бзэмылоу тыкьэнагь. Руслъан бзэ зэфэшхыафхэр ышлэу, цыф гъэсэгъэшхоу Москва кыйдэнэжыгыгь. Алыи лыгыгэклэ гурыт еджаплэр кырагыэухыгыгь. Джи кьалэм исклад горэм тес.

«Цу хуштыр шклээ кьашлэ» адыгэмэ язгыэлуагыэр Руслъан фэдэ гор», – сыгуклэ слугагъэ.

Джи Дэхэмыкьо Руслъан итхылхэу иныбджэгъу Аслъан кыыфитхыгъэхэр мыщ кыыклэлыклоу кьэсэтых. Тхылы пэпчы гушылэ зырыхэр, адыгабзэклэ кыыфэмыгыотыгыгъэ гушылэхэр згыэтэрэзыжыгыгъэх. Ышнахыкклэ Алыи Муратэ ышэу заом хэклодагъэм зэриклалэр Руслъан итхылхэм арытэу апэрэу сшлагъэ. Сэ кыызэрэсшлэштыгыгъэр Мурати Александрэ ыпхэу Муслъымэти Алыи нахь шлу альэгъоу, нахь гуклэгъу фашлэу ары. Зытетыгыгъэ шыыпкьэмклэ, Мурат ышнахыкклэ Индар заом лухыгъэ кьодыеу шгъэу цыклу кыыфэхугыгагь. Ар Алыи арыгъэ. Индари ашыгъум чылэм дэсыгыгъэп. Ары кьэбарым шыгыгуазэ тикьуаджэ зыкыдэмысыгыгъэр.

Индар заом лутэу шгао кыызэрэфэхугыгъэр шбузым фитхыгыгагь, ау лүклэгъэ-лумыклагъэм шыгыозагыгъэп. Шхыгъусэм ытхыгъэм ыуж клэклэу итэу Индар зэрэшчымылэжыыр кыыфагыэхыгыгагь. Ащ ыуж Индар ягуашэ мази ыгъэшлэжыгыгъэп. Алыи сабыи цыгъэ цыклоу ибэ хураеу кьэнагь.

Дэхэмыкьо Муратэ сабыир зэриубытылэжыи, ежыри чэзыур кыызнэсым, Руслъанрэ Алыи быдзашьомрэ игъусэхэу, Муслъымэт тикьуаджэ кьаригъэшэжыгыгь, ежэ заом лухагыгъ...

Джар зы кьэбарэу Руслъан итхыгъэмэ кьахэзгыэхьожыгыгь. Адырэмклэ кыытхыжыгыгъэр зэклэ зытетыгыгъэм тетэу кьэзгыэ-нэжыгыгь. Марых ахэр, Руслъан итхылхэр.

Апэрэ тхылыыр

Синыбджэгъу хьалэлэу Аслъан!

Ибэнахыбэу мы тхылыыр кыыкыфэстхырэр, тхыамыкла-гъоу кыысэхуллагыэр кыыпфэслугатэ сшлоигъошъ ары. Орырэ сэрырэ тыызыслүклэклэ, ошлэба, чэщи мафи тимылэу тикьэбархэр зэфэтэлуатэ, егланэ тицыкыгуго-клэлэгъум фэтэгъэзэжыи, гуклэ чылэм тырэхчэ, тятэмэ гүлэнклэ ашлыгыгъэ кьамылышхыгъэ унэжэ цыклымэ тарэхыажыи, Шхыгъуашэ игъэмэфэ псы фабэ зыхэтэдзэ, псым тесыкыи, пхыгъэ кьэтэшлы, кыитэгъэсыкыи.

Тыгу рихыщтыгъэ пшъэшъэжъыемэ сакъыкІэупчІэ. О чылэм ренэу удэсышъ, ахэмэ къарыкІуагъэр дэгъоу ошІэ. Ашыщэу насып зыгъотыгъэм ори сэри тыфэгушІо, зинасып кымыкІыгъэм тыгу фэгъу. Сыдэу пшІын адэ, дунаир джары зэрэгъэпсыгъэр: зыр матхъэ, адырэр мэунэхъу. Тэ кыддэтэдджыгъэ кІалэхэу Нэгурыкьо Моси, Атэжыкьо Шумафи, Лыекьо Заурбэчи, мары, шыІэжхэп. Арэу пасэу а кІэлищыр дунаим ехыжъыныр, пкІыхыпІэ слъэгъугъэми, сшІошъ хъуныеп. Джарэу кІэлэ пытэхэу, акъыл дэгъу яІэу, тэри тяхъуапсэу, лъэгъупхъэхэу кытхэтэгъэх. Ахэр тыгу къызыдгъэкІыжхэкІэ, тІуагъэми, тшІагъэми, дгъэшІагъэми пкІэ ямыІэжъ фэдэу тыгу цІыкІу къашІы, чІыгум хъакІэу тызэрэтетым гугъэр егъэкІуасэ, ау етІани кІэлэгъум шыщ гукъэкІыжхэм тынэгухэр мэкІэ-макІэзэ къагъэнэфыжы. Гъаблэми тигъалІэу, тщыгъыни тымыгъотэу тыщыІагъэми, ащ нахъ охътэ тхъагъо кытэмыкІугъэу ори сэри кытщэхъужы, гукъэкІыжхэмкІэ тыгу жы дэтэгъэкІы.

А си Аслъан, сигугъу бэрэ дахэкІэ зэрэпшІырэр сэшІэ. ШІэныгъэлэжъ цІэрыІо сыхъугъэу Москва сызэрэдэсым урэгущо, сикъэбар цІыфмэ афэоІуатэ. АшкІэ тхъаегъэлпсэу, ауджы кыпфэсІотэшт тхъамыкІагъоу кысэхъуІагъэм бэмэ саригъэгупшысагъ. Ар къэхъуным ыпэкІэ сэри зыгорэ дэдэ сызыхъужъэу, дунэе шІэныгъэм сиякыІлэу хаслхъэрэм гушхо сишІэу, дунаим шыхъуи-шышІи симыгъэгумэкІэу, мафэ къэс цІыфхэр нахъ тхъамыкІэ зэрэхъухэрэр сыгу кынэмысэу сыщыІагъ, ау тхъамыкІагъор кызысэхъуІэм кызгурыІуагъсэ чыракІоми, лэжъакІоми, Іофынчъэу урамым тетми сызэрафэдэр. Симэ ошІэба зэрэцІыфышІур? Къэсымышагъэми, сишъхъэгъусэм фэдэу сиІ, сІорэр ешІэ, ыІорэр сегъашІэ, кысфэгубжэуи, ыпи ыни кысисимыгъэплъэуи кыыхэкІы. Шъэо цІыкІоу кысфильфыгъэри илъэсиблым ит. Ари лІы къэхъу. Унагъо сиІэу тхыІыпІэм темытхагъэми, Симэ сырилІ фэд, Къэплъан цІыкІум сырат. Джа чыракІоми, лэжъакІоми, урамым тетми унагъо зэряІэм, ахэр зыгорэм илІыхэу, зыгорэхэм ятэхэу зэрэщыІэхэм сэри сыфэд. Арышъ, сэри ахэмэ анахъ чыжъэу сыздэкІуагъэ шыІэп.

Сэ сышІэныгъэлэжъ цІэрыІоу, цІыфышхо сыхъугъэу сигугъу дахэкІэ ошІы. Ары шъхъаеи, си Аслъан, джа тэмэтелъ плъыжъэу ужэ кыдэІабэрэм нахъи сэ сынахъ цІыкІу. Ыжэ кыдахъэрэр аш сэ кысиІон фит. Симылажъэ кыстырильхъэми, сщэІэн фай. Сыда пІомэ, ащ хабзэр ыІэ илъ, фитныгъэшхо иІ. Іэбжъэнэ чІэгъым цІэу чІэсым сыфэд: фаемэ цІынч ригъаІоу сипІытІышт, фаемэ ситІупшыжышт, непэ е неущ сиубытыжынышъ, сипІытІынэу зэшІокІ иІ.

Джахэмэ сызэгупшысэм, апэ дэдэ сызэхъопсагъэр оры, Аслъан. КъэбгъэшІагъэм чылэм удэс. Унэ зэхэт дэгъу пшІыгъэ.

Гъэмэфэ пщэрыхьапи, чырбыщ къакъыри, машинэ тегъэ-псыхагъи уи, уишагу тхьачэти, чэти, псычэти шбы-шбышгъэу дэт, чэм лъфэгытлур къыплъэхэт. Мерэми ори кIэлэ шлагъохэр шьуплугъэх, лы шьушыгъэх. Анахьыжъым, Мыхьамэт, хаплэ къафылыпхи, чырбыщ унэ зэхэтышхо фыдэбгъэуцуагъ, агрономэу ебгъэджагъ. Ащ къыкIэлыкIорэ Ахьмэд сатыушIэ техникум нахь къымыухыгъэми, зэкIэмэ анахь чанэу къычIэкIыгъ, тучан къызэIуихыгъ, унэ тIузэтет ышIыгъ. Ящэнэрэ кIалэу Юсыф псэолъэшI цIэрыIо хьугъэу Мыекъуапэ дэс, унэ зэтетхэр арегъэшIы. Сэ слъэгъугъэп, ау ащи унэ зэхэ-тышхо ышIи чIэхьажыгъэу къысэплогъагъэти, лъэшэу сигъэгъушIуагъ. АнахьыкIэ дэдэр, Юныс, о къыплъэхэс. Ар ош фэдэ-къабзэ хьугъэ, Iэпэлэс, нэкIэ ыльэгъурэр ыIитIуклэ ешIы. Емыджагъэми, ащ фэдэр щыIэшт. Нэмыц машинэу ащ къыщэфыгъэр плъэгъурэба! Сэ илъэс щэкIырэ тфырэ хьугъэу сэлэжъэ, сыакадемик, сиIофшлагъэхэр Лондони, Берлини, Парижи, Нью-Йорки, Мадриди къашыхаутыгъэх, ау машинэ сщэфынэу амал сиIэп. Юныс сешьугъукIэ ар къасIоу къызшIомыгъэшI. Игъот хахьоу Тхьам бэрэ щегъаI. Сэ къасIо сшIоигъор хабзэу тыххэтым къулыкъушIэм уасэ зэрэфимышIырэр ары. ШIагъэри, шIэныгъэу тиIэри, тиIэри зэкIэ пкIэнчъэ, ау бэрэ ауштэу щытынэп, зэгорэм тыхабзэ ыгу тыкъэкIыжыным сыщэгугъы.

ЫпшгъэкIэ зигугъу къэсшIыгъэ къалэхэм мызэу-мытIоу сызэрашыIагъэр, нэмыкI хэгъэгухэри къызэрэзэпэскIухьагъэхэр ошIэ. Нахьыпэм къыуасIоштыгъэп нахь, анахь хэгъэгутхьамыкI зыфатIоштыгъэхэми тэ тыхэгъэгутыф гъэсагъэхэм зэрашыфыщытхэм фэдэу афыщытхэп. ШIэныгъэ зиIэм уасэ фэзымышIыжьрэ хэгъэгутыф дунаим тетыхьэп. Мары, гъэрэкIо Шамкъалэ сыщыIэу сызэрэадыгэр зашIэм, адыгэ лы заулэ къыспыбэнэгъагъ. ОшIэба, ащ адыгэхэр бэу исых, адыгэ кIэлэ гъэсагъэхэри мымакIэу яIэх. Шамкъалэ сачэжъ ашIоигъоу тхьамэфэ псаум къысэлъэIугъэх. «Уфаемэ,— аIуагъ,— унэ зэтетхэу къэлэ пчэгум итмэ ащыш унэ зэхэт къащыоттын, уфаемэ, унэ шхьаф, шагуи иIэу одгъэгъотын, узэрэфай. Тэ тызыфаер адыгэу тыхэгъэгутыф исхэм зэреджэшт тхыльхэр афэодгъэтхыныр ары. О уихэгъэгутыф адыгэуатрэ лэжъапкIэм фэдиплI-фэдитф отгышт». Ольэгъуа, IэкIыб хэгъэгутыф адыгэхэр ялгъэпкъ фэгумэкIых, абзэ зэрагъашIэ ашIоигъу, хэгъэгутыф зэрысхэри ашкIэ IэпыIэгъу къафэхъу, гъэсэныгъэм уасэ фашIы, тэ мыдыкIэ, шIэныгъэ зиIэмкIэ хьэм реохэу тыкъэнагъ.

КIо, хьугъэ, си Аслъан, ахэр зэкIэ сыгу дэшъухьэгъэ гупшысэх. Сэ къыпфэсIуатэ сшIоигъор мыбжыхьэ къысэхьулIэгъэ тхьамыкIагъор арышгъ, зышIомыгъэхьылъэу едж. Чылэм сыкъэкIонэу уахтэ сиIэп. Ары сыкъыкIыпфатхэрэр. Чэзыу-

чэзыоу, уесымыгээзэщэу уеджэным пае тхыль-тхыльэу кыпп-фэсэтхы, мыр апэрэ тхыль. Адырэхэри кыкIэлъыкIоштых.

ЯтIонэрэ тхыльыр

Синыбджэгъу, тхыльэу кыпфэстхырэмэ шъхъэ къафэс-шIыгъ, тхыдэкIэ сяджагъ. Ар зытесшIыхагъэр кыбгурыIогъэн фай. Тиныбджэгъужъэу Мыекъуапэ дэсыр матхэ, тхыльхэр кыдегъэкIы. Чылэм кызыщыкIорэ горэм къэстхырэм егъаджи, ыгу рихынышъ, кыхиутынкIи мэхъу. Джы сэ сызнэсыжы-гъэм тхакIо сыхъужынэп, арышъ, ежъ хэлэзыхъажъэу, зэрэфаеу зэригъэфэжъэу, ыльэкъуацIэ тетэу кыхиутмэ, сигопэшт нахъ, сыгу ебгъэштэп. КызэрэдигъэкIын мылькы имылэмэ, мэ-къэнчъэ серэмышI. Сэ сиIэ шыIэп, ау урыс кIэлэ бай горэ нэIуасэ кысфэхъугъэшъ, тхыль кыдэзгъэкIын фай сломэ, тефэщтыр кытышт.

«ШъхытIу зышIот бгъэжъыр» ситхыльмэ шъхъэ къа-фэсшIыгъ. Ари кызыхэсхыгъэр кыюслон.

Илъэс заулэкIэ узэкIэлэбэжъмэ, дунэе зэфэс шыIэу Тыркуем сыкIогъагъ. Зэфэсыр зытэхым, зыкытагъэп-лтыхъанэу Анкара тыраши, Стамбол ташэгъагъ. Хы тIуалэм пэблагъэу шыт мэщыт кIэракIэу Софие зыцIэм тызыIуащэм, мэщытым идэхагъэ згъэшIагъоу къэсIуагъ:

— Субхъаналахъ, сидэу мэщыт кIэракI!

— Ы? Уадыга? — сапэ итэу мэщыт шыгум иплъэрэ лIы къопцIэ лъахъчэр кызэплъэкIыгъ, нэгъу хъурэе Iужъур къэнэ-фыгъ, нэ шIуцIэ нэпIажъохэм гушIор къакихэу слапэ кыу-бытыгъ, IаплI кысищэкIыгъ, шъхъац шIуцIэ кIакоу дэжыыгъэм ыIэгъушъо ригъачыи, кысэупчIыгъ: — Мыекъуапэ укъэкIыштын?

— Хъау, Москва, — сIуагъэ, сэри сыфэчэфэу лIы зишIугъо зэпэхъурэе пытэр зэпэсплтыхъэзэ.

— Ащыгъум дэгъу дэд, — ыIуагъ лIы къопцIэ лъахъчэм. — Кортэхъу Нурбий, адыгэмэ ятарихъ пылъ кIалэр ошIэн фае. Ари Москва дэс.

— Боу дэгъоу сэшIэ. Уфаемэ, сэлам пфесхыжын.

— Сигуапэ хъун. Бгъэжъынэкъо Фаизэ къош сэлам фабэ кыуихыжыгъ Iори сфеIожъ. Джы, къын кыппшымышхуштмэ, кызкIэлъэIугъэ тхыльыр архивым кыфыхэсхыгъэшъ, сфеп-тыжъмэ, тхъауегъэпсэу ослон, ежъ Нурбий бгъэгъушIон. Ини хъурэп, тхъэпитIу ныIэп.

Пэ хъурэе кIаком ычIэгъ чIэт пэкIэ шIуцIэ упхъуагъэм дахэу кыкIэлэщыкIи Бгъэжънэкъо Фаизэ кIэко зэпылъ

ежыашъоу шыгъым ыбгъэ кІоцІ кІэджыбэ тхылтыпІэ тхъэпитІу кырихыгъ.

— Мыр,— ыІуагъ Фаизэ,— шъхытІу зышІот бгъэжыр къралыгъо тамыгъэу кызэрэхахыгъагъэм фэгъэхыгъ.

Тхъапэмэ атетыгъэр кІэкІэу кыпфэсІотэшт.

Ори ошІэ, синыбджэгъу, нэмыкІ цІыф лъэпкъхэу дунаим тетыгъэмэ афэдэхэу, адыгэ лъэпкъхэр ижыкІэ тхъабэ ашІошъ хъоу шыІагъэх. ЗэкІэмэ анахъ агъэляпІэу яІэгъэ Тхъэм ХъэткІэ еджэщтыгъэх. Ащ ихъатыркІэ ежъхэри хъэткІэ зэджэжыщтыгъэх. Егъэзыгъэ ІофкІэ ахэмэ ячІыгу абгынэн фаеу хъугъагъэ, ау хэкужыр агу илтыным, ащымыгъупшэным пае къралыгъо тамыгъэу бгъэжыр кыхахыгъагъ. Іошъхъемафэ шыгуитІу зэриІэм пае бгъэжъ сурэтри шъхытІу иІэу ашІыгъагъ. Гу лъыптагъэмэ, синыбджэгъу, Іошъхъемафэ изы шыгу къокІыпІэмкІэ гъэзагъэу, адырэ шыгур тэ тикъушъхъэ зэшиблэу ІодышъэкІэ тызаджэрэм кышъхъарэплъэ. Іошъхъемафэ ышыгуитІу адыгэ чІыгужымы гъунэгъу хэгъэгухэми якъушъхъэхэри, мэххэри, япсыхъохэри, шъофыхэри ралъэгъукІыштыгъэх, ау хъэтхэм якъэралыгъо зызэхэгъэтакъом, тетыгъор урымхэм аубытыгъ, шъхытІу зышІот бгъэжыр къралыгъо тамыгъэу аштагъ. Ащ ыуж урымхэм пый лъэш къафэтэджыгъагъ. 1453-рэ илъэсым тыркумэ Константинополь аштэшъ, Стамбол ашІы, урымхэм ятетыгъо кьеІыхы. А лъэхъаным урымхэм япачъыхагъэм кыгурыІогагъ пыеу кыпэтэджыгъэм пэуцужын зэримылъэкІыштыр. Дэхэ блэкІыгъэу, Зой ыцІэу, пачъыхъэм пхъу иІагъ. Ар пыимэ аІэкІимыгъэхъаным пае къухъэм ригъэтІысхыи, мылькушхо фырилъхыи, къэзыухъумэщтхэр игъусэу хым тыригъэхъэгъагъ. Тыркумэ гу лъамытэу къухъэ цІыкІур къаблэкІи, урысмэ аІэкІэфэгъагъ. Пшъэшъэ дэхэ дэдэр урыс пачъыхъэм ыгу рихыи, шъузыкІэ ыштэгъагъ, къухъэм тамыгъэу тедзагъэри къралыгъо тамыгъэ ышІыгъагъ. Ащыгур ары урыс пачъыхъэм зиІогагъэр: «Апэ дэдэ зэрэдунае икъэлашъхъэ хъугъэр Рим ары, ятІонэрэр Византиер, джы Москва ящэнэрэ Рим хъугъэ, ау яплІэнэрэр къэхъужыщтэп».

Джы мы къэбарыр кызкІыпфэсІотэжыгъэр сэ тхъамыкІагъоу кысэхъулагъэр шъхытІу бгъэжым зыгорэуштэу епхыгъэшъ ары. КІэлэ нэутхэ, кІэлэ чан дэгъоу слытэштыгъэр мэлыхъ бгъэжъэу кычІэкІыжыгъ, етІани, нэужым зэрэсшІэжыгъэмкІэ, шъхытІу зышІот бгъэжъэу, нэпитІу зиІэ цІыфэу кычІэшыгъ... КІо, хъугъэ, сыгу икІэрыкІэу плыжыыгъэшъ, ахэр къэсэІох, кыпфэсІуатэ сшІоигъом сынэсрэп.

ЗэкІэ мары зэрэхъугъэр.

Яцэнэрэ тхылгыр

ЫпшгэкIэ кызырэсIуагъэу, тызэкIалэм шыгын тэрэзи тшымыгъэу, мазэ къэс мэфищ-мэфиплIэ тыныбэ теожьэу, кын-мыгъуаекIэ теджагъ. Шъхьац Iужьу шхьомчышъоу макIэу хэтIы-ргъукIыри ащыгъум зэдгъэфэнри тыгу къэкIыштыгъэп, пэтхыщэ макIэри нэгү псыгъо одым умэм фэдэу кыгъешыштыгъ, кужьы-кIэм фэдэ пшъэ псыгъор дунаир икIыхьагъэм фэдэу къэлъагъо-штыгъэ, джани, гъончэджи, цуакъи зэдиштэнхэ фаеми тегупшысэ-штыгъэп, тегупшысагъэми, зэрэтщэфын тIагъэп, пыутэу дгъотырэр зыштылтэштыгъ. Арын фае пшгъашгъэу кыддеджэрэмэ ащышхэр зыгорэ ятIонэу кызыдгъэуцухэкIэ, тэ тынэгү кыкIэ-мыплъэхэу, кыгътшъхьарыплъыххэзэ, ятIорэми къемыдэлухэу, кIэракIэу фэпэгъэ кIалэмэ зыкIалыплъэштыгъэхэр.

Джы ори сэри а зымкIэ бэшIагъэу тIотэжыгъэ. Тхьэм ишыкуркIэ, тшыгыни, тшхыни, тлъапэ зэрыдгъэуцони тIл, титеплъи зихъожьыгъ. СикIэлэгъум шэны зэрэсфэхъугъэу, тыдэ сышылэми, къэбзэ-лъабзэу зысымыупсэу, шъхьац шхьом-чышъо тIыргъоу стетыр дахэу зэсымыгъафэу, сиджани, кIэко зэпылти мыкъэбзэлъабзэу урамым сыкъытехьэрэп. Пчэдыж къэс гъунджэм сеплэшъ, сыкъызщэтхужьынкIи хьун, ау кIэлэ къэбзэшхо сыхъугъ. СпкъышъолыкIэ зызысэштэм, ори ошIэба, къэзгъэшIагъэм кIышъо фыжъ къабзэ зэрэстелыр, сынэгү псыгъо кIыхъэ зыкьиухъурегъ, спшъи гъумкIае хъуи, нахъ кIако хъугъэу кыысшIошIы, пэтхыщэ макIэу сиIагъэри кыыхэмышъыжъэу, нэгүм диштэу хужьыгъэ, сыдигъуи сыжэб-гъуагъэп, сыжэлүлэлэгъэп, IупшIэ Iужьу хъураехэр джыри нахъ Iужьу хъугъэх. СынитIу ары зи зэхъокIыныгъэ зыфэмышъу-гъэр, сызэрэнагъу, сиынбджэгъу. Сынэпшгъашгъэмэ гын чIыпцIэ цIыкIухэр зэрахэсых. Шъыпкъэ, сишIугъо зэхъум, тIэкIу нэпIажо сыхъугъ, шIэныгъэу, гъэсэнэгъэу зэзгъэгъотыгъэм елгытыгъэу сынэхэри нахъ чан хъугъэх. Пшгъашгъэхэр армэ, ежъ-ежырэу зыкысIуашIыхъэ, нэлүасэ сашIы, сызыфаер кысфашIэнэу хъазырых. Сэри ахэмэ захэзгъэнырэп.

ОшIэба, Москва — къэлэшху. Хыорым фэдэу чэши мафи ащ иурамхэм атет цIыфхэм уазыхахъэкIэ, уахэкIуадэ, бадзэ фэдэу уащыхъурэп, ау етIани Iофым сшъхъэ кыыхэсхэу загъорэ ыбгъукIэ сызыреокIыкIэ, Симэ, тхьамыкIэм, сикъэбар кыынэ-сыжъэу, гухэкI кыысфишIэу кыыхэкIы. Ары шъхьаем, сыд кыысишIэн, сыдкIэ амал кыысфэхъун, сыготхагъэп, сыд лIэужыгъокIи фитныгъэ кыысфыриIэп. Ауштэу сIоми, о бэрэ сыкъыохъуапсэу кыыхэкIы. Ори сэри кIэлэ закъоу тибынмэ тыряIагъ. УмыгъэшIагъо, Алый сятэшэу заом хэкIодагъэм икIал. Джы нэс ар цIыф езгъэшIагъэп. О лIэхъупхъэу

укыкIэкIыгъ, узшыщ Дэгуджмэ ялIакъо бгъэбэгъуагъэ: уикIэлэ нахыжъ пшъашъэрэ кIалэрэ иI, ащ кыкIэлъыкIорэм ячэнэрэ шъаор мыгъатхэ кыфэхъугъ. Ахымэд шIэхуэ кыпкIэхъажышт. ЗэрэлъыкIуатэрэмкIэ, яплIэнэрэ шъаори шIэхуэ кыфигъэ-тIысынкIэ сенэгуге. Юсыфи шъэуитIурэ зы пшъашъэрэ иI. Юныси шъаокIэ ригъэжъагъ. Еплъ Дэгуджхэр зыфэдиз пшIы-гъэм. Мэшэлахь, мэшэлахь, нэ атезгъэфэнкIэ сыфаеп. ЗэкIэми яхъяр Тхъэм уегъэльэгъу.

Сэ зы шъэо цIыкIу сиI, ари кыстемьтхагъэу. Загъорэ ащи сыгу егъу. Джы такъыр хъазыр хъугъэшъ, бэрэ кысэзупчIы:

— Сыда, пап, тиунэ укIимысыр? ЗэкIэми япапэхэр яунэмэ арысых.

— Ioф бэ дэдэ сиIэшъ ары, сикIал, чэщи мафи IoфшIапIэм сычIэс,— есэIo, сэгъэласэ шъхъаем, нахь ин хъумэ, ар зэрэушъ-хъагъу къодьер кышIэшт. Загъорэ Симэ къэсэрэщи сэрэтIысыжъ сIoу сыгу мэху. Шъыпкъэ, тилъэкъэгъоп, джурт бзылъфыгъэ цIыкIу, сэ Ioф зыщышIэрэм лаборанткэу Iут, ау непэ кызы-нэсыгъэм ыдэжъ сызэрэкIори сабий зэрэсфигъотыгъэри цIыф ригъэшIагъэп. О сыдэу пIора, синыйджэгъу, псэогъу сфэхъун оIуа? Москва укъаIo къэс осымыгъэльэгъоу узгъэкIожыгъэп. Унэжгъур, цIыфым упхырэплъы, арышъ, о кызэрэпIoу сызекIюшт. ПлэкIэу лъэбэкъу пхэндж зэрэсэмыгъэшIыщтым сышыгъуаз, синыйджэгъу, сэри сегупшысэшт...

Джы Кремлэ пчэгум сызыхъаным, урам къуапэм шашъэрэ къэгъагъхэм зы Iэрам къахэсхи, ГУМ-м сыготэу хъакIэщым фэсыуэнкIыгъ. Бжыхъ маз, октябрэм зыкьиупэпцIыгъ, чыIэ. Сэ гъэрэкIобжыхъэ чылэм сыкызэкIюм, кIэкозэпылъ уцышъо чIыпцIэу сщыгъыгъэр зыщыслъагъ, уцышъо тIэкIухэлъу къэгъагъ плъыжъ цIыкIухэр зыхэпхъэгъэ галстукыр дэслъхъагъ, шъо шуцIэ шъабэм хэшIыкIыгъэ цокъитIур слъакъомэ апылъ, тэмэтельхэр иIэу плащ фыжъ кIыхъэ сщыгъ, сышъхъапцI. Сыхъатыр плIы хъункIэ такыкъ зытфых иIэжъэу хъакIэщым сычIэхъагъ. Сыкъа-мыгъэуцуным пай макIэу шъхъащэ сшIи, сыгузажъозэ лифтым сыIухъагъ. Ари кысажэрэм фэдэу кнопкэм сызэрэтелункIэу кызыэлукIыгъ, гур кIихэу кIэшъуикIызэ, яблэнэрэ этажым сыдихъыягъ. Лифтым сыкызэрэкIэу унэм япчъагъэ зыщыха-хъорэмкIэ сежъагъ. СакIыбыкIэ мычыжъэу этажым фэгъээзгъэ бзылъфыгъэр щхы-чэф макъэ пыIукIэу телефонымкIэ зыгорэм дэгущыIэштгыгъ, ыкIыб къэгъэзагъэу, стол цIыкIум IэнтэгъумкIэ тегъэклагъэу шытыгъэти, гу кысылытагъэп. Сэри алырэгъу шъабэм мэкъэнчъэу сыхуэцозэ, я 713-рэ унэм сылтыхъоу сежъагъ. Сызфэе унэр сэмэгумкIэ гъэзагъэ сшIошIи, ащкIэ сыреплъэкIызэ, джаб-гъумкIэ куупIэу пчытIум азфагу иIэм пэлухъогъэ шэкI плъыжъ чIыпцIэр зыгорэм кыгъэхъыягъэм фэдэу кысшIошIыгъ, ау ар

дэдэм сызфэе унэр сынэ кыпэш Иофагыэти, пэлухьор жьыбгьэм егьэхьыен фай сЛуи, сыпымыльэу, пчъэм макІэу сытеуагь. Зыми зи кылуагыэп. ТіэкІу тезгыашІи, етІани нахь лъэшэу сытеуагь. «Сызэу гъэшІэгьона, бэмышІэу телефонкІэ сыкьыдэгущылагыэба, шІэхэу сыкьызэрэсыщтыр есІуагь, зыгорэкІэ буфетым кІогьэна» сЛуи, ІэпищыкІэ пчъэм селункІыгь. Ардэдэм пчъэр ыкІоцІыкІэ ІукІыгь. «Ащыгьум ар чыжъэу шыІэп, ежъ буфетым кымыкІыжъзэ сыкьэсыкъомэ ыЛуи, пчъэр Іухыгьэу икІыгь» сЛуи, узхэмыплтырэ апч зыхэлъ пчъэ пІуакІэри Іусхи, унэм сихьагь. ЗыгорэкІэ зитхьакІынэу е нэмыкІ Иоф иІэу ваннэм ихьагьэмэ сЛуи, сымакъэ Іоу къэсІуагь:

— Зыми кыхь кьысиІуагыэп, ау сыкыхьэгьах, пчъэр Іухыгьэти...— сигущыІэ ныкъокъаІоу сыкьызэтеуцуагь. Зыдэжъ сыкІогъэ бзылъфыгьэр чыерэм фэдэу пхъэнтІэкІу куум исыгь, ышъхъэ тіэкІу ыбгьукІэ шагыэу, ыбгъэ кьынэмысыпэу, гупсэфэу пхъэнтІэкІу кІыбым егъэкІыгыагь, ынапІэхэр зтелъыгьэх, ыІэ джабгьу ІэкІыІумкІэ джэхашъом нэсыщтыгь, цы джэнэ шэгъо дахэ пкъым ешІэкІыгьэу шыгьыгь, цокъэ хьаплъ лъэдэкъэ-лъагэхэм язырэр ныкъошыгьэпкІ фэдагь, шъхьац сырыф шыабэр тамэм кьытетакъоу ыкІыб дэлъыгь. Іэнэ ІукІыхъэ лъахъчэу ыпашъхъэ итым ІэшІу-ІушІухэр дэлъэу къэмлэнэ къолэн телъыгь, шъон зэфэшъхьафхэри тетгыгьэх, ау шампанскэ бэшэрэбымрэ аркъымрэ уныкутгыагьэх. Аркъым мэкІэ дэд шышъугьагыэр, шампанскэми зы фужер нахьыбэ хэкІыгыагыэп. Іэгущо дэгъэзыягьэу зыІэхъуамбэхэр тіэкІу къэфэгьагыэр зыгорэ кьысэт ыІорэм фэдэу алырэгъу кІыІум телъыгь, ащ пэблэгъабзэу алырэгъум фэчІыпцІашъоу уцІыныгьэ чІыпІэ цІыкІу иІагь. Бжъэхэр зэралэтыгьэ шыкьухэр Іэнэ цІыкІум тетгыгьэх. Зы апельсин Іэнэ чІэгъым чІэлъыгь, адырэхэр мандарин зыбгъушІ фэдиэ ахэлъэу къэмлэнэ къолэным кьыголъыгьэх.

— Анна, икъун узэрэчыягыэр, къэушыжъ,— сЛуи, ыжэкІэ-пэпкь ІапэкІэ къэсІэты сшІоигьоу сІэ сщэигъэ, ау ардэдэм гуфаллъэу сызыІоплъэм, сымакъэ къефэхыгь, зыгорэм стырихырэм фэдэу къэгъагь Іэрамыр сакІыбкІэ схьыгъэ, сшъхъэ лъыр къеуи, сІони-сшІэни сымышІэу сызэтекъагь. Сыгу ыгъэжъэу, зэхэсхыжъэу кьытео, слъэкІапІэхэр махэ къэхъугьэх, сыкІэззэу езгъэжъагь. Ардэдэм унэм сыкьызэрихьагыэр сынэгъу кыкІэуцожыгь. Коридорым сыкьырыкІо зэхъум, хьылъээшэ лифтым зэпымыоу Иоф зеришІэштыгьэр, къукъукъу-шыкьукъу ригъаІозэ ехымэ кьыдэкІоежъэу, ау сэ сызтет этажым кьызэрэнэмысыщтыгьэр, пчъэ Іух-зэфэшІыжъ макъэхэр кьызэрэІуштыгьэр стхьакІумэ кьиуцожыгь. Сыкьызэрыхьэгъэ унэм сыкъэ-сыгыахэу пчытІум азфагу иІэгъэ куупІэм пэІухьогъэ шэкІ чІыпцІэр зыгорэм кьыгъэсысыгьэм фэдэу кьызэрэсщыхъу-

гъагъэр чыгІэ-чыгІэу сыгу кыпыльтэдэжыгъ, сызэрэкъомы-
пльагъэм сырыкІэгъожыгъэу къэгъагъ Іэрамыр Іэнэ цІыкІум
тесыдзи, гуэжъогъукІэ унэм сикІыгъ, ау зи къэгъотыгъэп,
пэлухъо кІыбым зыгорэ дэтыгъэми, сэ бзыльтфыгъэр зэпэсплты-
хъэу сыщытыфэ бзэхыгъэ.

Унэм гуІэнкІэ сыкыхъажыгъ. Этажым фэгъээзэгъэ бзыль-
фыгъэм джыри сыкыильэгъугъэп, хъэ-хъай ригъалоу телефо-
нымкІэ зэрэгущыІэштыгъ. Ар кыызфэгъэфедэни сикІыжынэу
сыгу кыпыльтэдагъ, ау «хъакІэшым иІофышІэхэу ычІэгъыкІэ
Іоф шызышІэхэрэм гу кыслъатэмэ, лажъэ сІІэу кІэсІэгъыгъэу
къашІошІын, сІІоф нахъ дэй шІын» сІуи, ятІонэрэ пхъэнтІэкІу
куоу дэпкъым кІэрытым сыгу кІодыгъэу ситІысхъагъ, етІанэ ащ
зыкысІэтыкІи, санэр зэрытыгъэ фужерым гуфапльэу сипльагъ.
Санэм щэнаут зэрэхэлтыгъэм сенэгугежыгъэп. Ащ сезыгъэ-
гупшысэгъэ илъэсхэр бэшІагъэу спэкІэкІыгъагъэх. Къэо-
шІэгъыба, синыбджэгъу, ятІонэрэ курсыр къэсыухыгъэу сятэ
дунаим зехыжым, тидекан селъэІуи, судебнэ медицинскэ
экспертизем икафедрэ еджэгъу ужым Іоф шысшІээз, институтыр
ерагъэу къэсыухыгъагъ. Бэ ащ сынэгугъыкІыгъэр. Гъогумэ
ащыфыкъуагъэхэр, уз зэфэшъхъафмэ арылыкІыгъэхэр, шІыкІэ
зэфэшъхъафхэмкІэ аукІыгъэхэр сыбзыхэу, хъадэгъу афэхъугъэр
згъэунэфэу пчъагъэрэ кыыхэкІыгъ. ЦІыф хъадэ слъэгъумэ
сыщынэнэу е сыгу макІэ хъунэу бэшІагъэ сызшымытыжыгъэр.
Ары шъхъае ахэмэ якІодыкІи яІаки сІІоф ахэлтыгъэп,
мыдырэ бзыльтфыгъэ хъадэу зэшІосэу сапашъхъэ исым иІаки
пае сэ сагъэмысын альэкІышт. Сэ сапэкІэ мыщ дэжъ кыыхъагъэр
бзыльтфыгъэ Іор-жъорым ылъэгъугъа-ымыльэгъугъа? Сэри,
мары, симыльэгъухэу сыкыхъагъ. Бзыльтфыгъэри симышІэу
щытэп, телефонкІэ сыкыфытеуи, ыдэжъ сыкъэкІуагъ.

СІэхъуамбэхэр згъэузыжъхэу, кІы-кІыкІ макъэ ахэгъэлукІэу
ІитІумкІи сынэгущыо сІотыгъэ, сыштагъэшъ, акъыл хэлъэу,
зэгъафэгъэу зыгорэм сегупшысэн, хэкІыпІэ тэрэз къэсыу-
гупшысын слъэкІырэп, пкІыхыпІэ онтэгъу горэм сыхэтым
фэд. Сыда шІэштыр? Тэмэтелъ плъыжмэ сафытерэуа? Ары
шъхъае сыда ясІоштыр? Сэ ясІорэр ашІошъ хъушты? Сыкы-
ралъэшъокІэу сауж итыштых. Ари Іофа, пшІэрэр зэкІэ къэтх
аІонышъ, сырагъэзышт. Аннэ нэлүасэ кызэрэсфэхъугъэр,
кызшысфэхъугъэр, сызэрэлукІэгъэ пчъагъэр, есІуагъэхэр,
кысиІуагъэр, ыдэжъ сыкыызкІэкІуагъэр, Іофэу дысиІагъэр...
Е-е, етІанэ институтым кІоштых, сызфэдэр, сыкыыздикІыгъэр...
Ахэмэ апылхъээз, ІэкІыб хэгъэгугъу сыкІонэу зызэрэзгъэхъазыры-
гъэр хъаулые хъушт, сынапэ ащи шытырахышт. СерэкІыжъа
адэ? Сэ сид сІуагъэкІи, сид сшІагъэкІи, шымыІэгъыкІыгъэр къэз-
гъэхъужыштытэп. Хъау, хъуштытэп, ар цІыфыгъэм шыщэп...

СынапІэхэр кьэсІэти, бзылъфыгъэ хьадэм сыІулпъагъ, сыгукІэ сегыиыгъ: «Азыпхъум ыгъэлыгъон, кысфэпшІагъи кыпфэсшІагъи шымыІэу, Іахылыгъи блэгъагъи кыбдысимиІэу, сыд тхьамы-кІагъуа сызхъудзагъэр, сыда кыюсшІагъэр мы Іоф шІоим сыхэ-мылашъомэ мыхъунэу? Ар сэІо шъхъаем, сыда о лажъэу уиІэр? Зэ, зэ, зэ, зыгорэкІэ о зыбгъэлІэжыгъэмэ шІэ? Ащыгъум сыда мырэу кІэракІэу зыскІэпфэпэгъагъэр? СэшІэ, зыгорэм укІонэу зыбгъэхъазырыгъагъ. Хъау шыуу, уздэкІони шылагъэп, сэ уадэжъ сыкызэрэкІоштыр ошІэти, шыгъын нахышІоу уиІэр зыщы-пъагъ, зыгорэм узгъэблагъэмэ пІуи, зызэтебгъэпсыхъагъэу укысажэщтыгъ. Ары шъхъаем, зызыукІыжынэу зыгу кьэкІыгъэр, кьэзгъэкІыгъэр, хьадэгъум фэзыфыгъэр ежырырэ Тхъэмрэ афэшъхъафэу зышІэрэ дунаим тетэп. Цыфыр чэф, ишІугъу пІозэ, зы такыкыым зыкызэредзэкІы, шыІэжынэу фэмыеу кьэхъу. Ау ащи лъапсэ горэ, ушъхъагъу горэ иІэн фай, о благъэу усшІэ-щтыгъэмэ, ащ фэдэ горэм сегуцэфэни, ау усшІэрэп, ори сыпшІэрэп. Зэгу, зэгу, тыгъоспчыхъэ пшы игугъу кысфэпшІыгъагъ, имыщІы-фыгъэ кыычІэзыгъэщыщт тхылтхэр пІыгъэу кьэпІогагъ, ащкІэ джэнджэшэгъу сыпшІы пшІоигъуагъ. Армэ шІэ сапэ кыишыгъэр? Ары шъхъаем пшы уигъэлІэна? Зымылэгъугъэр илхэс пшІы-кІугІум кьэхъугъэу тыгъоспчыхъэ кьэпІогагъ. Джы ащ узэрэІукІэу аджал пфэхъуна? Хъау, ащ акъыл хэлъэп».

Унэ пллачІэм кыот диван зэкІэхым икьогъупэ кьоль шъо Іальмэкъ цІыкІум ошІэ-дэмышІэу гу лъыстагъ. Диваными шъо шІуцІэ тебзагъэти арын фай шъо Іальмэкъыр нахыпаІоу зыкІэсымылэгъугъэр. СшІэрэм семыгупшысэу ар кьэсштагъ. Онтэгъу хъазыр. Аннэ къашъоми, шысыми, унэм икІыми, кыихъажьми зы такыкыкІи ымытІупщыщтыгъэр мы шъо Іальмэкъыр ары. Тхылтхэу зыфиІуагъэхэр мыщ дэлхэмэ... Іэнэ лъэхъэ цІыкІум сыкыекІолІэжыи, шъо Іальмэкъыр Іэнэ цыпэм теслхъагъ, етІанэ зысыуфи, кызэдэзгъэпкІыгъ. Е зянэ! Мин пшІырыпшІыхъу, мин шъэныкьохъу зэрытхэу ахъщэ Іэтэ пчъагъэ гъэпкІагъэхэу дэлъыгъ. Ахъщэ Іэтэ гъэпкІэгъитІу кыдэсхи, тхьапш хъуна шъуІо сыгукІэ слозэ, згъэсысыгъэх. Ардэдэм зыгорэ ыгъэжъэу пчъэм кытеуи, гушыІэ кьесІонэу игъо сыримыгъэфэжъэу, цІацІэзэ пчъэшъхъаІум кытеуцуагъ:

— Телефонхэр унэмэ зыкІарытыр кыпфытеорэм удэгущыІэжынэу ары. Нэбгырэ пэпчъ сылтыкІон хъумэ, щэхъурэ Іоф сымышІэми, икъун!

— Зи кытеуагъэп,— ахъщэ гъэпкІагъэхэр зэрэсІыгъэу зыкыэсузэнкІыжызэ есІуагъ бзылъфыгъэ нэгуплъ папцІэм.

— О ухэтэ? — пхъашэу къэупчІагъ бзылъфыгъэр.

— Сэ хъакІэу сыкыэкІуагъ.

— Анна Алексеевнам телефонымкIэ кьеджэх... Сыда, мэчбья мор? — бзылфыгъэ тхьоплэ папцIэм ышгъхэ ыукьо-щызэ, АннэкIэ плыагъэ.

— Аннэ шыIэжъэп, — сIуи, ауштэу зыкIасшIэри сымышIэу, ахышэ гъэпкIагъэхэр Iэнэ цыкIум тесыдзи, бзылфыгъэмкIэ лъэбэкъуитIу сыздыгъэ.

— УкысэмыкIуалI, сыкуошт! — ынэ шхьонтIэ инхэр кыкIотэу, бзылфыгъэ тхьоплэ папцIэм ылэхэр кыIэтыгъ, ардэдэм кIыбыкIэ зэкIакIозэ, унэм зыридзыгъ, коридорым зыдэлъэдэжым, икуо-кIый макъэ этажыр кызэпигъэдэжыгъ. Пчъэ еутэкI макъэхэр кьэлугъэх. Хьугъэр амышIэу этажым тесхэр яунэмэ къарыкIыгъэх.

Ауахтэм сызэрэхьугъэр кызгурыIуагъэп, зэджыри сшгъхэ лбыр кьеуи, ефэхыжыгъ, хьуштыр хьугъахэ, ащ хэпшIыхъабын шыIэп сIуи, сызэрысыгъэ пхъэнтIэкIу куум ситIысхъабыгъ. Этажым тес бзылфыгъэ тхьоплэ Iужьур телефон трубкэм икуозэ зыгорэхэр зэриIохэрэр зэхэсэхыти, ар сыгу темыфэу сыкъэтэджи, пчъитIури фэсшIыжыгъ, пхъэнтIэкIу куум ситIысхъабы, зэсIожыгъ: «УкIакIу. Джары, Дэхэмыкьор, джы цIэу уиIэр. Бзылфыгъэ тхьоплэым ариIорэр зэхэпхыгъэба? УкIакIор унэм ис еIо. УзэхэмыкIыжын лажэ ухэфагъ».

Сэ сицIыкIугъом шегъэжыагъэу сызфэдэр ошIэба, сиынбджэгъу. Къин чIыпIэ сызэрифэштыр сшIэ хьумэ, сэщынэ, сэгъIэ. Экзаменхэр сты зэхъуми, ауштэу сыщытыгъ: Iулхъэ зыIулсхъэщтыгъэп, пси сешьоштыгъэп, сыкIэзэзыным сынэсэу щтэ горэм сызэлъиштэщтыгъ, ау билетыр кыхэсхыхэу сызытIы-сыкIэ, зи мыхьугъахэм фэдэу сыгупсэфыжыти, сызэджагъэр, зэзгъэшIагъэр сшгъхэ шысыугъоижыштыгъ. Iоф къин кыс-фыкьокIыми, джары сызэрэщытыр: бэнэным сыхэхэфэ сэщынэ, сыгучIэ езы, сэкIэзэзы, ау сызыхэхьахэкIэ, сиякьыли, сигупшыси, сизекIуакIи кIочIакIэ агъоты, зызэкIэсэугъуае, сIошти сшIэшти зэгъафэгъэу сшгъхэ сыфэбэнэжыи.

Сызхэс гугъэпэ кIым-сымыр ыукьоу телефоным ижгъау макъэ кьэлугъ, ошIэ-дэмышIэти, сигупшысэхэр зэпиутыгъ, сыкыкIигъэштагъ. Трубкэм сытелабэ зэрэмышьуштым сегупшысагъэп, къэсштагъ, зытIо-зыщэ сыодэIу сIуагъэ, сыкууагъ, ау зыми зи кыIуагъэп, кыгъэтIылыжыгъ. Ари сыд делагъа, укытеуагъэмэ, зыгорэ кьалоба сIуи, сыгубжыгъэу трубкэр тесыдзэжыгъ.

Ардэдэм тэмэтель плыжыхэр унэм кыбэнагъэх, кIэрахьохэр щэигъэу аIыгъ, ани аIуи кьэкIы, гуIэ нэплэгъукIэ унэм зычаплыхьэ.

Сэ сыкъэтэджыгъ.

— Умыхый! — апэ ит лIы кьопцIэ лъагэр кыстехъупкIагъ.

Ащи ыуж итэу кьибэнагъэхэми тэмэтель плъыжхэр ательыгъэп, тэ зызэрэтфэпэрэм фэдэу фэпэгъагъэх. Ау апэрэмкIэ къызгурыIуагъэп, ау етIанэ къэсшIэжыгъ гуэжэюгъу Iофмэ апыль IофышIэхэм шъуашэ нахьыбэмкIэ зэрашымыгъырэр.

УкIыгъэ Iофым пае къэкIуагъэхэм а лIы кьопцIэ лъагэр иIэнатIэкIэ анахь иныгъ, ау анахь къыззрыкIоу фэпэгъагъэ: пшъэм къыкIэуцорэ джэнэ хъэгъэ ежыашъом ыкIыIу шъом яхьшырым хэшIыкIыгъэу кIэко гъожьышэ телыгъ, чэтэн хъокIыгъэм фэдэ гъончэджим цокъэ гъожь папцIэхэр жъы хъазыр хъугъэхэу апылтыгъ. ЛIым ышъхьац шIуцIэ дэжыыгъэу пIокIэ дэдэ хъугъэу, шъхьашъор гъучIышъоу къыхэщыщтыгъ, ынэхэр чанхэу, кыппхырыплтыхэу, нэку фыжь лъэныкъом лIы тIэкIу кыытелъэдэгъагъ.

АлIыр къызэрэсIоплъэу цыф шынэгъо дэдэу сызэрэщымытыр къыгурыIогъэн фай, ау етIани цыхъэ дэдэ къысфимышIэу, кIэрахъор зыгуильхъажьы, къысэкIоллагъ, итIукIэ къыстеуIээ, Iашэ схэлъмэ зэригъэшIагъ, етIанэ пчъэмкIэ зэплъэкIи, унашъо ышIыгъ:

— ЗыуплъэкIуштымрэ сурэт тезыхыштымрэ афэшъхьафрэр, адырэхэр зэкIэ унэм ерэкI.

Сэри лIы зэхэтмэ сашъхьарыплIы, пчъэмкIэ сыплъагъ. Этажым тес бзыльфыгъэ тхъоплъ Iужьур лъэпэпцIый зишIымэ ыпшъэ зэшIуищызэ, унэм кыплъэштыгъэ. Ары, къыхэсынэ пзэтыгъ, лIы кьопцIэ лъагэм игъусагъэхэм ащышхэу нэбгырищыр зын кыльфыгъэхэм фэдэу, гуфалъэу уямыплгъымэ, зэтемыфынхэу, тхъоплъ пэкъэ нашхъохэу щытыгъэх. Нэбгырищми Тыркум кышшашIыгъэ шъокIэко шъабэхэр чIыпцIэ хъаплтыхэу ащыгъыгъ, яджэнэ фыжъмэ галстук къолэн дахэхэр адэльыгъ, цы джэнэ хъагъэхэр абгъэхэр ихыгъэу, хэшIыкIхэр яIэу, нэбгырищми зэфэдэу ащыгъыгъ. Зы лIы лъэхъчэ цIыкIу ахэтыгъ ышъхъэ джашъоу, мазэм фэдэу ынэгъу хъурае цIыоу, кIэкозэпыль шхъуантIэм ыкIыIу фабэ зыдэлъ кIэко фыжь дэгъу телъэу. А лIы цIыкIур къыхэпскэуIукIи, лIы кьопцIэ лъагэр зыфыреплъэкIым, этажым тес бзыльфыгъэмкIэ шъхъэ ышIыгъ.

— О моу кыльыкIуат,— ыIуагъ лIы къуапцIэм.

Ынэхэр бырылгъэу къыготмэ аIуплъэзэ, бзыльфыгъэ тхъоплъ Iужьур къахэкIи, сапашъхъэ кыиуцагъ.

— Мыр ошIа? — еупчIыгъ лIы кьопцIэ лъагэр.

— Ары... хъау, сшIэрэп,— ынэ шхъонтIэ инхэр зэтеплтыхэу бзыльфыгъэ тхъоплтыр къысIуплъагъ, лIы къуапцIэм еплтыгъ.

— Сыдигъу мыр унэм къызиыхагъэр?

— Ы-ы, къызиыхагъэр, къызиыхагъэр...

— Сэ такыкыым фырикъужьэу кызыхагъэр къало слорэп, пблагъэу къапломи, сезэгышт. Сыхъат хъугъа, сыхъатитIу тешагъа?

— СыхъатитIу фэдиз хъугъэн.

— Ар сыдым фапшIэрэ?

— Этажым кызыдэкIуаеи, зыдаклорэмкIэ сеупчIыгъ. Ары мыш хабзэу чIэлъыр.

— Ар шыпкъэп, — сыгуIэу кызылуспхъотыгъ.

— Ори чэзыур кыбнэсышт, — ымакъэ шъхъэкIафэ хэлъ фэдэу, ау пхъашэу лIы къуапцIэм кысфидзыгъ, етIанэ бзылъфыгъэ тхьоплтым зыфигъээжыгъ: — УзеупчIым сыда кыуиIожыгъэр?

— Я 713-м сэкIо ыIуагъ.

— Сыхъатыр тхъапш хъугъэгъэн?

— Шымэ адэжыкIэ сенэгъе е плIыр армэ сшIэрэп. Сережэ, сикIэлэщIыкIу, сыхъатыр шым кысфытеонэу сежэщтыгъ.

— Шым кытеуагъа?

— Кысфытеуагъ, ау шы хъугъагъэи, шым дэхыгагъэи къэслонэу сшIэрэп, сыхъатым сеплтыгъэп.

— УикIала хъауми уипсэлтыхъа кытеогъагъэр? — сыщхыпцIызэ фэсыдзыгъ бзылъфыгъэ тхьоплIэ Iужьум.

— О сыда аш уиIофэу хэлъыр? — къэцыхагъ бзылъфыгъэр. Стамэхэр зэфасщэхи, есIожыгъ:

— Зи хэлъэп, ау о телефонкIэ узэрэгущыIэщтыгъэм фэдэу зыдэгущыIэхэрэр бзылъфыгъэр зыфэе хъульфыгъэр ары.

— Нэпэнч! — зыкъырищыгъ бзылъфыгъэ тхьоплтым. — СыздэгущыIэн зыфаслорэм сыфит. О ужэ кыдахьэрэр кысэпIонэу...

— Зэ, зэ, зыгъэгупсэф. Зытетыр къало: хэта телефонкIэ уздэгущыIагъэр? Сыхъатыр шым шегъэжагъэу плIым нэс.

— СикIалэ ыуж кысфытеуагъэх... — ышъхъэ риуфэхыгъ бзылъфыгъэ тхьоплтым, етIанэ кыIэтыжыи, нахъ тхьоплIэ къэхъугъэу, лIы къопцIэ лъагэм шыщынэу Iуплбагъ, ыIэхъуамбэхэр эпикIхэзэ, кыIуагъ: — Телефоным кысфытеуагъэхэмэ, сыда мыхъунэу хэлъыр?

— Зи хэлъэп, — гупсэфэу лIы къуапцIэм джэуап ритыжыгъ. — Сэ сызыфаер зытетыгъэр къэпIоныр ары. Мы нэбгырэр хъакIэщым кызыхагъэр тхъапшымэ адэжына?

— Шыпкъэу къэслонэу сшIэрэп, — бзылъфыгъэ тхьоплтыр нахъ къэушгъэбыжыгъ, гуфалъэу кысIуплбагъ. — Сэ зыфаслорэр мырынкIи хъун, нэмыкIынкIи хъун, этажым кыдэкIуаерэ пэпчъ сурэт атесэхы пшIошIа, исхэри зэкIэ тэрэз-тэрэзэу анапэкIэ сшIэрэп. Тхыль цIыкIур кысагъэлъэгъмэ, IункIы-бзэр ясэтыжыи.

— ТызэрэгүшцІэрэр укІыгъэ Іоф, тэрэзыІоу егүшшыс,— лІы кьопцІэ лъагэм хигъажъэу риІуагъ.— Сыхъатыр плІымэ адэжъ я 713-рэ унэм ихъагъэр уапашъхъэ итыр арэу уицыхъэ телъа?

Бзылъфыгъэ тхьоплтым ынэгү кыызэхигъахы, теубытагъэ хэльэу кыІуагъ:

— Ары! Джы дэгъоу къэсшІэжъыгъ: къэгъагъ Іэрамышхо ыІыгыты, ахъшэ хъушэ ыгъэкІодыгъ сІуагъэ.

— Ары шъхаем, мыщ къэгъагъ ІэрамитІу илъ,— лІы кьопцІэ лъагэр бзылъфыгъэ хъадэмкІэ зэплъэкІыгъ. Ащыгъур ары ныІэп сэри стхъакІумэ кызыІуагъэр сурэттехым шкъау макъэу иаппарат пыІукІырэр. Ар бгъу пстэумкІи къекІокІызэ, хъадэм сурэт тырихыштыгъ, адрэ кІэлэ псыгъо одым бэшэрэбхэми, телефоными, нэмыкІ пкыыгъоу ыгъотрэмэ зыгорэхэр атыри-такъозэ, ужхэр атырихыштыгъ.

— ІэрамитІури зедиІыгыгъэнкІи мэхъуба,— кыІуагъ бзылъфыгъэ тхьоплтым.— Ащ фэдэ хъун ылъэкІыштыбэ?

— ЫлъэкІышт, сыда зыкІимылъэкІыштыр? — ыІуагъ лІы кьопцІэ лъагэм.

— Мары, ежъ къерэушыхъатыжъ: ІэрамитІу ыІыгыгъ,— игуцафэ ышІошъ ыгъэхъужыгъэу, бзылъфыгъэ тхьоплъ Іужьур нэкІэ силІыштым фэдэу кыисІуплъагъ.

— Хъау,— сІуагъэ,— сэ сІыгыгъэр зы къэгъагъ Іэрам. Унэм сыкызехъэм, хъуштыр хъугъахэу, модырэ къэгъагъ Іэрамыр алрэгъум телыгъ.

— О сыхъатыр тхъапшым мы унэм укыхъагъ? — лІы кьопцІэ лъагэм нэплъэгъу хылтэр кыыстыридзагъ.

— Сыхъатыр плІым мы бзылъфыгъэм ыдэжъ сыкъэкІонэу сезэгыгъэти, зы такыкыкІи дэмышэу, плІым сыкъэсыгъ,— сІуагъэ.

— Сыдигъуи арэу шынкІэу опсэуа? — апэрэу тіэкІу Іушхып-цІыкІыгъ лІы кьопцІэ лъагэр.

— Ама! сІІэмэ, сІуагъэм сехъулІэжъэу сихабзэ.

— Ар шэн дэгъу,— кыыкІигъэтхыгъ лІы къуапцІэм.— Адэ яблэнэрэ этажым укыздэкІуаем, мы бзылъфыгъэм епІуагъа я 713-рэ унэм узэрэкІорэр?

— Хъау.

— Сыда?

— Силъэгъугъэпышъ ары,— сІуагъэ.— Лифтым сыкызекІым, мы бзылъфыгъэр ыкІыб кыысфэгъэзагъэу, хъа-хъахъ ригъаІоу щхызэ, мэкъэ Іэтыгъэ чэфкІэ зыгорэм дэгүшцІэштыгъ. Сыкы-лъэгъугъэпти, зи есымыІоу я 713-рэ унэм сыхъагъ.

— Ольэгъуа ащ кыызэхильхъэрэр! — Бзылъфыгъэ тхьоплтым ыІитІу ыпчанэ ригъэуцуи, лІы кьопцІэ лъагэм ынэхэр кыфы-ригъэкІхэу Іуплъагъ, егІанэ сэ кыызжэхъахэ шІоигъоу садэжъкІэ

лъэбэкъу къыдзи, джэхашгъом къысфытепкъагъ: — Сэ лы-лыл езгъаюу этажым сытесэу къыло шлоигъу. Ащ зи къыкфыштэп. Этажым бадзэу шыбыбырэм фырикъужьэу сэшлэ.

— Хъау, сшыпхъу, арэп сэ къаслорэм къызгъэкфырэр, — ыгу згъэшъабэ сшлоигъоу, мэкъэ гъэшхъыгъэклэ бзылъфыгъэ тхьоплтым зыфэгъэзагъ. — Ори уцфы, зыгорэм уфэчэфу телефонклэ удэгущыланым фэлуагъэ шылэп. Этажым сыкты-зыдэкфуаеи, сызэрэмылъэгъугъэми зи хэлъэп. Ащ фэди мэхъу.

— Орклэ мэхъуми, сэрклэ ащ фэдэ хъун ылъэкфыштэп, — нахъ лаеу къэгубжыгъ бзылъфыгъэ тхьоплтыр. — Сшыпхъу плуи, зыкъыспымыцлал. Уилоф къысхэлъэп, силоф къыпхэлъэп.

— Шыжъугъэт! Шъо шъуизэдао сыкъедэлунэу сэ уахътэ силэп, — лы къопцлэ лъагэр къыхэкуукфыгъ. — Уапашхъэ итыр къыобгъукфуи, мы унэм къыхагъ. Етланэ сыд хъугъэр?

— Арба къэслонэу сызыфаер, — бзылъфыгъэ тхьоплтыр къызклэштэжыгъ, ышхъэ рилъэшъуагъ. — Сэ сиклалэ ыуж Николай къысфытеуи, сыдэгущылагъ. Трубкэр згъэтфылты-жыгъэ къодыеу сыхъатым сеплтыгъ. Тфым пшлыклэ дэхыгагъ. Телефоным къытеуагъэх. Нью горэ къысэлъэлугъ: «Я 713-рэ унэм сытео шхъаеи, зыми къылэтрэп, хэчыегъэнклэ хъун, сыолъэлугъ, телефоным къысфылугъахъ». Унэм исыри къежэу, гузэжъогъу локклэ къытеуу зелом, телефоным зыгорэ къышыпшыгъэми сшлэрэп сфуи, сыкъэкфуагъ.

— Кыюлъэлугъэр ныомэ сыдым фапшлэра? — еупчфыгъ лы къуапцлэр.

— Нью макъэр ныбжыкклэм хэзгъэклокклэна? Сымаджэ фэдэуи къысшыхъугъ.

— Уичфыплэ зыогъээзжым ныом сыд епфуагъ?

— Ар силофыжыгъа. Лъэтемытэу шъо макъэ къышъоз-гъэлугъ.

— Зи умыло зэ, ныом епфуагъэр къэшлэжъ.

Зыгорэм едэлурэм фэдэу бзылъфыгъэ тхьоплтым ытхъаклумэ клигъэзыхыгъ, тлэкфурэ шыти, къылуагъ:

— Сенэгъуе къысэмыжагъэкклэ.

— Уенэгъуа хъауми ара зэрэхъугъэр?

— Хъау, къысэжагъэп, трубкэр къызысепхъуатэм, цыу-цыу макъэ шэхъу къылукфыштыгъэп.

— Кызгурылуагъ. Джы мы унэм ипчъэ къызылуохым... — бзылъфыгъэ тхьоплтым игушылэ къыпыригъэдзэжыи шлоигъоу, къызшыуцугъагъэр лы къопцлэ лъагэм ыгу къыгъэкфыжыгъ.

— Пчъэр къызылусэхым, мыр шыт, — лапэ къысфышфыгъ бзылъфыгъэ тхьоплтым, — шъо шлуцлэ лалъмэкъ цыкфур зы лэмклэ ыфыгъ, адырэмклэ ахъщэ лэгъ гъепкъагъэхэр егъэсысы.

— Тхъапш ыфыгъыгъэр?

— Слытагъэ пшIошIа, Iэтэ гъэпкIэгъэ зыщыплI.

— Шыпкъа мыщ ыIорэр? — лIы къопцIэ лъагэр пхъашэу сынэгу къыкIэплъагъ.

— Шыпкъэ, — сымытхытхъэу есIожьыгъ. — Зы тхылъыпIэ хэсхыгъэл, зэкIэ зыдэлыгъэм дэслъхажьыгъ.

— Мы унэм исыгъэ бзылъфыгъэр зэрэщымыIэжыр сыдэу-щтэу пшIагъа?

— Мыщ къысиIуагъ, — бзылъфыгъэ тхьоплтым Iапэ къыс-фишIыгъ.

— Сыд ыIуи?

— Анна Алексеевнар мэчъыа зысэIом, хъау, щыIэжъэл къысиIуагъ. ЕтIанэ ежъ ахъщэ Iэтэ гъэпкIагъэхэр ыIыгъэу зысэлъэгъум, зэрэукIакIом седжэнджэшыжыгъэп.

— Ныор телефоным къызтеуагъэмрэ мы нэбгырэр унэм къызиыхагъэу ежъ ыIорэмрэ азфагу охътэ тхьапш тешIэгъэн?

— ТешIэгъэн... тешIэгъэн такыкыпшI горэ...

— Ащыгъум джыри зы упчIэ: мы лIыр къэкIоным ыпэкIэ Анна Алексеевнам къылтыкIуагъэу зи плъэгъугъэба? — бзылъ-фыгъэ тхьоплI Iужьум къыIорэм теубытагъэ зэрэхэмылтым лIы къуапцIэми сэри гу лъыттагъ, етIани ынэ шхъонтIэ инхэр гуIэхэу зэ сэ къысIуплъэщтыгъэ, зэ лIы къопцIэ лъагэм фыре-плъэкIыщтыгъ.

— Зыгорэ къылыхыгъэнкIи хъун, сэ слъэгъугъэп, — ымакъэ къэкIэзэзыгъ бзылъфыгъэ тхьоплтым.

— УиIофшIэпIэ чIыпIэ уимыкIэу ренэу уисыгъа?

— Ситхьаматэ емыIожьын хъумэ, къэсIошт.

— КъаIо, есIожьыщтэп.

— Псыр къызэрэзгъажьорэр зэпыстыкIыгъэти, сачIэгърэ этажым сехыгъагъ.

— Сыдымэ адэжъ?

— Сыхъатыр тIу хъугъэ къодыагъ.

— Тхьапшырэ укъэтыгъ?

— ШIукIаерэ сыкъыщысыгъ, шай сешъуагъ, Наташэ къыIотэрэ къэбармэ сядэлугъ.

— Тэ ар тыуплъэкIушт. Джы къэпIуагъэм кыххэбгъэхъон щыIа?

— Слъэгъугъи сшIи къэсIуагъ, кыххэзгъэхъон щыIэп. Зыгорэ сыгу къэкIыжмэ, сыздэщыIэр шъошIэ.

— Ащыгъум моу пцIи, плъэкъуацIи, уятэ ыцIи, узшыпсэури сэгъэтхы.

— Заикина Вера, сятэ ыцIэр Николай, Герценым иурам сытес, чылысым пэблагъэу, сителефон 2577139-рэ.

Бзыльфыгъэ тхьоплъ Iужьур гуIэнкIэ унэм икIыжьыгъ.

— Узшыщыр къэзыушыхьатрэ тхылъэу сыд пIыгъ? —
натIэкIэ кысфычIэплъызэ, лIы къопцIэ лъагэр кысэупчIыгъ.

— СызIут IофшIапIэм кыщысатыгъэм фэшхьаф сIыгъэп,—
сыбгъэ сыдIэбэжьи, тхылъ плIэмые кысхыгъ.— Мыр
хьуштмэ...— Фэшэигъо сыримыгъафэу лIы къопцIэ лъагэм
сIэкIипхьотыгъ, кыызэгуйхи, дэплъагъ. Ардэдэм лIыр слъэгъузэ
ынапэкIэ кыззэкIыгъ, сисурэт еплъи, сэри кысэплъыжьыгъ,
ымакъэ Iоу дэтхагъэм къеджагъ: «Дэхэмыкъо Руслъан Муратэ
ыкъу, профессор, медицинэ шIэныгъэмкIэ доктор...» АдыкIэ
кыыкIэлъыкIорэм ны-нын ыIозэ рычъагъ.

Джыри зы кыхъэсынагъ, синыйджэгъу. Бзыльфыгъэ хьадэм
пылъыгъэ нэбгыритIум яIоф загъэцакIэм, лIы къопцIэ лъагэм
унашъо афишIи, хьульфыгъэ нэбгыриплIым хьадэр унэм рахы-
гъагъ. Джы тэ, нэбгыритIум, фэшхьаф тызэрысым кыинэгъагъэп.

— СыкызыэрэппэгъокIыгъэр гухэкI умышIы, ары тэ тIо-
фшIэн зыфэдэр,— ыуи сятэ ыцIи кыIозэ, лIы къопцIэ лъагэм
дахэу къэгъушыIэу ригъэжъагъ.— ТIыс, сэ моу Iэнэ цIыкIум
телъмэ сяплъышт. ДжырэкIэ, угу къемыгъау, уукIакIоуи
умыукIакIоуи сIон слъэкIыштэп. Ар уплъэкIунхэм къагъэльэ-
гъошт. О уцIыф гъэсэгъэшху, ау оцI нахь инхэми мыхъунхэр
къяхъулIэу, егъэзыгъэкIэ бзэджагъэхэр ашIэу, ямыIофхэм
ахалашъохэу бэрэ кыхэкIы. Джы пшъхъэ ифедэ горэ къэпIонэу
уфаемэ, егупшыс... Ары, сшыгъупшагъ, сэ сыподполковник,
сцIэр Юрий, сятэ Марат, слъэкъуацIэр — Черный. ТильэккыкIэ
тыкъуапцIэти, ШIуцIэр лъэкъуацIэ кытфашIыгъагъэу ары
къаIотэжьырэр. ГъэшIэгъонба, орырэ сэрырэ тятэмэ ацIэхэмкIэ
тызэрэзтефагъэр. Зы хьарыф закъу зэрэзетекIхэрэр...

Ныбджэгъужь кысфэхъугъэм фэдэу джахэр кысфиIуа-
тэзэ, Чернэм Аннэ ишъо Iалъмэкъ шIуцIэ кызэдихи, ахьщэ
Iэтэ гъэпкIагъэу блы кыдихыгъ, плIым мин пшIырыпшI
акIоцIылыгъ, щым — мин шъэныкъо зырыз. Зы ахьщэ Iэтэ
гъэпкIагъэм къещэкIыгъэ тхылъыпIэр подполковникым
зэпитхьи, кIоцIылтхэм яплъыгъ, ардэдэм ар чIидзи, адрэ ахьщэ
Iэтэ гъэпкIагъэхэр зырызэу акъуапэхэмкIэ ыуплъэкIугъ, етIанэ
кIэшъуикIи, ышъхъэ ыгъэсысызэ, кыIуагъ:

— Моу зэ къеплъ, Руслъан Муратович, орми нэмыкIми
сшIэрэп, ау мы бзыльфыгъэр зыгорэм кыгъэделагъ: ахьщэ
Iэтэ гъэпкIагъэ пэпчъ ышъхьагърэ ычIэгъырэ ахьщэ шыпкъэ
кыфытырилъхьи, агузэгухэм тхылъыпIэ къодые кыдильхьагъ.

— АпэрэмкIэ,— сIуагъэ,— мы ахьщэми бзыльфыгъэр зэра-
гъэлIагъэми сиIоф ахэльэп. ЯтIонэрэмкIэ, сцIэ къодыекIэ
укъысаджэмэ, нахь сигопэшт.

— Сыда? — Чернэм ыгъэшлагъоу ахыщэ Iэтэ гъэпкIагъэмэ инэплъэгъу къатырихыгъ.— Удоктор, упрофессор. Студентхэр пцIэ закъокIэ кыуаджэха?

— Студентхэр рагъэсагъэхэшъ, сятэ ыцIэ пытэу къало, ау тиофшIэгъухэр зэкIэ сцIэ закъокIэ кысэджэх.

— Къызгурыуагъэп,— ышъхъэ ыутхыпкI фэдэ зишыгъ подполковникым.

— Сэ силъэпкъыкIэ сыадыг,— есIуагъ Чернэм, пхъэнтIэкIу куум ыбгъу зытезгъаки, ыдэжъкIэ зыфэскъудыизэ, ау икъэ-плъакIэкIэ сызшыщыр зэримышIэрэр къызгурыуи, пызгъэ-хъожыгъ: — Черкес алоу зэхэпхыгъа?

— Зэхэсымых мэхъуа! — подполковникым адыгэмэ афэгъэхыгъэу зыгорэ зэришIэрэм ынэ пшъыгъэ шIуцIэхэр кыгъэгъэфыгъэх.— Черкесмэ афэгъэхыгъэу Пушкиными, Лермонтовыми, Толстоими атхыгъэмэ сяджагъ.

Ар гуапэ сщыхъоу Чернэм есIуагъ:

— Тэ черкескIэ дунаим тышызэлъашIагъ, ау тэ тызэрэ-зэджэжърэр — адыг. Черкесыри адыгэри — тIури зы. Адыгэмэ ятацIэ пытэу къалорэп, ацIэ закъокIэ зэджэжых. Шъо зэрэ-шъушырэм фэдэу, ятэцIэ къодыекIэ цIыфым узеджэкIэ, пхъэтэпэмых пшIырэ фэдэу адыгэм кышчэхъу... Ары, мы такыкыым щегъэжъагъэу сцIэкIэ укысаджэмэ, сигуапэ хъушт,— хабзэу тхэлъыр гурылон фэдэу подполковникым есIуагъ, ау иакъыл нэсыгъэп, кысэупчIыгъ:

— Ар хъуна? О уцIыф гъэсэгъэшху. ШъхъэкIафэ къып-фашIын фаеба?

— Лъэпкъым хабзэу хэлъыр ары къыдэплъытэн фаер,— есIуагъэ.— Мары, нэмышхэми ятэ ацIэ къалорэп, Фридрих, Ганс, Генрих аIозэ зэджэжых, ащ пае лытэныгъэу зэфашIырэр нахъ макIэ хъурэп.

— Ары ошIа, ащ сегупшысагъэп,— къеуцолIагъ подполковникыр.— Ашыгъум сэри ЮрэкIэ кысадж, ау хъакIэшым тесыф, модыкIэ, тиофшIапIэ Iофыр зынэсыкIэ, тэ хабзэу тиIэм тетэу кысадж. Сыфаеп гуцэфэ лые кысфашIынэу. Джи къэпIуагъэм пшъхъэ ифедэ горэ кыхэбгъахъо пшIоигъомэ, сыкъэдаIо.

Унэм сыкъызехъэм, кысфыхэкIыштым семыгупшысэу Аннэ ишъо Iалъмэкъ цIыкIуи, ахыщэу ащ дэлъыми, пхъэнтIэкIу кууми Iэхъомбэ ужхэр къазэрэтесынагъэр къэсIотэнэу езгъэ-жъэгъэ къодыеу, тэмэтель плъыжхэр унэм кызебанэхэм лIы нэгү хъурэе тхьоплъ цIыкIоу пчъэ икIыгъом дэжъ шытыгъэр жыи кIэтэу кыхыи, подполковникым къыриIуагъ:

— Къэтыубытыгъэм ылэхъуамбэмэ ужхэр атетхынэу фит тыкъэшI.

Лпы цыкIум апэрэ гушыIэу кыIуагъэм кысхыригъэхыгъ, пхэнтIэкIу куум симызэгъэжъэу, сыхъупшIэпшIагъ, стхыакIумэ мастэкIэ кыпыджагъэхэм фэдэу сшъхъэ кысигъэпхъотагъ. Подполковникым ащ псынкIэу гу кылъытагъ, ынэ шIуцIэ инхэр стыримыхэу, унашъо ышIыгъ:

— ШъуиIоф жъугъэцакIэ... Варенковыр, криминальнэ лабораторием иврач къегъэблагъ. Дэхэмыкъом ыль ыуплъэ-кIунэу еIу.

— Хъун! — Варенковым ицокъэ лъэдакъэхэр зэригъэутэкIи, ныбджэгъу гушыIэри подполковникыцIэри ащ пытыжъхэу кыIуагъ, зэрэфэлэкIэу зыришыгъ, ау быхъу кIэко цыкIути, теплъэ щхэн иIэ хъугъэ.

— УкIон уфит, — IупкIэу кыIуагъ Чернэм.

Варенковыр пчъэм нэсыжыгъэу кызэплъэкIи, кыIуагъ:

— Этажым тет телефонымкIэ зыгорэ кытеогъагъ, ау зи кымыIоу кыгъэтIылыжыгъ. КыздыришIыкIыгъэр тэгъэунэфы.

Подполковникым зи кымыIоу, ытхырэр зэпигъэуи, къэлэмыпэмкIэ зыдиIофытагъэм кIонэу лпы нэгү хъурэе цыкIум ригъэлъэгъугъ.

КIэлэ нэгү псыгъо пэкIыхъэ горэ пэкIэ цыкIу тетэу кыхъагъ, шъо пальтоу шIуцIэр зыщихи, кIэко шхуантIэр итIукIэ кырикъудыхыгъ, галстук шхуантIэу кусэхэр бгъунджэу зэхырэр ыгъэтэрэзыжьи, джэхашъом тыригъэуцогъэ къэмлан цыкIур кызэдигъэпкIыгъ, гушыIи кысимыIоу слапэмэ мастикэр къащифи, Iэпэ ужхэр атырихыгъ. Ащ ыуж ыпэкIэ ышIагъэр зэкIэ зэпырыгъэзагъэу клишIыкIыжьи, унэм икIыжыгъ. КIэлэ пэкIыхъэм ар ешIэфэ, Чернэм, зытыришIыхъэри симышIэу, ичIыпIэ зэблихъугъ, ыкIыб кысфэгъэзагъэу къэтIысыгъ.

— Юр, — есIуагъ подполковникым, — сыд Iо фаеми, кысэшъушIагъэм уигъэцIыкIоу, шъхыакIо уигъэшIэу зыгорэ хэлъ. — СIэпэ цIэлагъэмэ сяплъызэ, пызгъэхъожыгъ: — Судмедэкспертизем икафедрэ Iоф шысшIэ зэхъум, бэмэ аIапэхэм ужхэр атырахэу Iаджыри слъэгъугъэ, ау джы кызэрэсхихыгъэм фэдэу зыпарэкIи зэхэсшIагъэп.

— Ежъ ышъхъэкIэ емыутэкIэу кыныри тхъагъори хэти ыгу нэсрэп, — кызэриIокIыгъ Чернэм ытхырэм ышъхъэ кыыхимыхэу.

Ар кысиIожыгъэ къодыеу, подполковникым игъусэхэр, зым ыуж адырэр итэу, агъэжъэу кыхъэхэу, зыгорэхэр къеIушгъашъэхэзэ кыраIоу аублагъ. КъэбарыкIэхэр кыфахыштыгъэн фай. Ары пэпчъ Чернэм ышъхъэ егъэсысы нахъ, зи ариIожьырэп, псынкIэу зыгорэхэр етхы.

Тырку шьокІэко хьапльыхэр зыщыгыгьэмэ ашыщ горэ подполковником кьеІушъашы зекІыжым, Чернэр кьэтэджыгь, ытхыгьэхэри, кьэлэмыри, ахьщэхэр зыдэлъ Іалъмэкъ шІуцІэ цІыкІури ыштэжы, кьысІупльэзэ кьысфидзыгь:

— Отделением унэдгъэсын фай.

— Бэрэ сышшуІыгышта? — сэри сыкъэтэджызэ, сеупчІыгь.

— Ар сэ кьысэлъытыгьэп, — кьыпиупкІыгь Чернэм, ыпэ сыригъэшгызэ.

Лы Іужъу нэгү хьурэе цІыкІур кьызсихьэгъагьэм тефэу, подполковником зыкьызэрэзэблихьугьэм гу лыыстагь, ау зыфэсхьын сшІагьэп. Шьыпкъэ, ежыри игьусэхэми шъхьэкІафэ кьысфыряІэ фэдэу зыкьысагьэлъэгьущтыгь, ау якъэпльакІи, язекІокІэ-шІыкІи, амакы сакьыныгьэ-цыхьэмышІыр ахэлъыгь.

ХьакІэщым сыкьыраши, машинэм сырагьэтІысхьагь. КІэлэшхуитІу сабгьухэмкІэ кьызготІысхьагьэх. Рулым Іусым Чернэр кьыготІысхьан сшІошІыгь шъхьаем, аужырэу хьакІэщ унэм кыхьажыгьэгъэ кІэлэ сырыф лъагэу тырку шьокІэко хьапльыр зыщыгьым а чІыпІэр ыубытыгь. Тежъэнэу подполковником шъхьащэ кьызешІым, сшъхьэ кьеуагь Чернэр зыгорэм зэрэщыслъэгьугьэр, ау чІыпІэу зыщыслъэгьугьы, зэрэслъэгьугьэ шІыкІэри ардэдэм сыгу кьэкІыжыгьэп. КІэлитІумэ асфагу сисэу сыгукІэ зэсІожыгь: «Сыдэу гьэшІэгьона мыр сыгу кьызэрэмыкІыжырэр, гьэнэфагьэу слъэгьугьэ, джа шъхьэщэ шІыкІэр сыгу кынагь, ау зыщыслъэгьугьэр... КІо, хьугьэ, ащ фэдизэу ар Іофы икьурэп. ЗэкІэмэ анахь Іофыр бырсырэу мыхэмэ кьыспагьэтэджэщтыр ары...»

ЯплІэнэрэ тхылыр

Е-е, синыбджэгьу, а тэмэтельмэ узиджагьо аІэкІаф, уздагьэгьушыІэрэп, япІорэр зэхахырэп, ежъхэм ажэ кьыдахьэрэр кьыуало. КІо, хьугьэ, ахэмэ кьяпІолІэн плъэкІыштым гьунэ иІэп. ЕтІанэ зэфэхьысыжъэу афэсшІырэр кьыпфэстхын.

Унэ цІыкІу горэм сырадзагьэу сис, гьучІ хьагьэм кыхьэщрэ нэфынэм унэ кІоцІыр ерагьэу кьегьэнэфы, шьумэу иурэм апэрэм сыкыгьэжын сшІошІыгь, ау тІэкІу-тІэкІузэ сесэжыгь. КІыбыкІэ дэпкъым сегьэкІыгьэу пхъэ зэхэпцэгъэ бгьузэ кІыхьэм сытес. Чэщ кІыхьэр сапэ иль, кьысэхьулагьэр зэзгьэфэжынэу, хэкІыпІэ сфэхьущтым сегупшысэнэу уахьтэ сиІ.

Мэфэ кыинэу блэкІыгьэм, Аннэ дэжэ сыкІоным ыпэкІэ, сянэ сыпэгьокІи садэжэ кьызэрэсщагьэр, кьысажэу унэм зэрысыр джыры ныІэп кьызысшІэжыгьэр. Ащ сыгу кьыпионтІыкІыгь. Унэм сыкыикІ зэхьум, кьысфищагьэр римыгьэкьоу, ІэшІу-ІушІу

горэхэр, шхын кЛэшыгъохэр сфишлынхэу хьакум лууцогъагъ. Джи ынэгү пклантлэр рильэкЛэхэу, ыгу зэгоутэу, сызкЛэмы-кЛожьырэр ымышлэу урамым тетышт е ыгу зэгоутэу унэ джэхашьор риубыкЛышт. Сыд тхьамыкЛагъу шьыу кысэхьулла-гъэр. Сянэ кызыщыкЛогъэ мэфэ дэдэм зэрэтефагъэр... Бзыль-фыгъэ мыгъом дэжъ сызэрэкЛощтыр сэ зыми есЛогъагъэп, ежъ зыгорэм римылуагъэмэ. Ащ сызкЛегупшысагъэр, Аннэ зыгорэм ыгъэллагъэмэ, ыдэжъ сызэрэкЛощтыр зэригъаши, а уахътэм тыригъафэу илоф шлой ышлагъ, сэ унэм сыраубытэмэ, кызыэрэстыралъхьэщтыр кыридзагъ. Ау сэш нэмыкЛ унэм имыхьа-гъэмэ, ежбжьырэу зигъэлэжыгъ. Ащ ихьадэгъу силоф зэрэхэ-мылтыр хьакъэу сэшлэ. Ары шьхьаем зыуплгъэкЛухэрэм сидэу-штэу агурызгъэлошт? Сэ кЛэлэцЛыкЛу гыбы-шыбым фэдэу, мыдрэм сетхьоу, модырэм сидэлабэу, зэрешьуагъэхэм сары-плъыхьэу унэм сиуцуагъ. Сшлэщтыгъэба, бэшлагъэ зысшлэрэр ащ фэдэ чЛыпЛэ узифэкЛэ, зыми унэсы зэрэмыхьуштыр, ау сфэлгъэкЛыгъэп. ЗысэгъэлЛы шьхьаем, сенэгүе сыштапхэкЛэ, сыкызыэштэм, сшлэрэр сымышлэжъэу, сылэбэ-лъабэу езгъэжъагъ. СызгъэтЛысыгъэхэм сЛепэ ужхэр фужерыми, шьо лалъмэкъыми, пхъэнтЛэкЛу кууми, лэнэ лукЛыхьэ цЛыкЛуми атырагъотэшт, бзаджэ зышлагъэр лушымэ, зыми уж кытыринэгъэштэп. ХьакЛэщым тесыфэ, апэрэмкЛэ, подполковникыр кысфэпхъэ-шагъ, еЛанэ, сызфэдэр зешлэм, нахъ къэушгъэбыгъ: ятЛонэрэмкЛэ, ащ тесыфэ Чернэм игъусэмэ зыгорэхэр агъэунэфыгъэн фай, дахэу къэгущылэу къезгъэжъэгъэгъэ подполковникым зыкы-зэблихъужыгъ, ыкЛыб кыысфигъазэу ригъэжъагъ. Аужыпкъэм, сызэрэлэкЛэфагъэр игуапэ фэдэу сыхэплэжъыгъ. А лым, ю хэмылгъэу, зэгорэм сылуфагъ, ау къэсшлэжъырэп. ТызэутэкЛы-гъэу щытыгъэмэ, сшыгъупшэщтыгъэп... Ашьыу, ар лофэп. Чернэр зыщыслъэгъугъэр къэсэшлэжъкЛэ, сыда кыысфишлэщтыр? Сызхэфэгъэ тхьамыкЛагъор ары зэкЛэмэ анахъ лофыр.

Шьыпкъэр плоштмэ, апэрэ такыкхэм Аннэ хьадэу зысэ-лъэгъум сыгучлэ изыгъагъ, ау тЛэкЛу зытешлэм, лажъэ зэрэси-мылэр зыдэсэшлэжъти, сэр-сэрэу зызгъэгупсэфыжыгъэу сыщысыгъ. Тэмэтелъ плыжыхэр къэсыхэмэ, хьуштыр хьугъа-хэу хьакЛэщым сызэрихьагъэр агъэунэфынышт, сыкьатЛуп-щыжыын сшлэшлыгъ. Джи зэрэсымылуагъэу лофым зыкыиу-тЛэрэбгъугъ. Сыд кысэхьуллэми, сифэшъуаш. Сэ сызнэсыжы-гъэм хьакЛэшхэр, хымэ унэхэр къэсэцЛэльыхьэхэшъ сыхэт. Симэ тхьамыкЛэм сыда илажъэр, ар зэсыубытылэжъэу, шьэхоху цЛыкЛоу кыысфильфыгъэри сплоу, сылэжъэу сыд пай сымытЛы-сыжыгъ? Сызфаер сэри сымышлэу джи нэс сыхэт. Ащ жьалы-магъэу есхырэр арын фай мы тхьамыкЛагъор кыкЛысэхьулла-гъэр. Тэ, хьулыфыгъэхэм, тызшлодэгъущэу Тхьэм тыкыигъэхьугъ.

Моц фэдиз бзыльфыгъэу сапэ кыфагъэмэ къэсщэн къахэз-гъэкIыгъэп. ОшIа, синыбджэгъу, ащкIэ кысэхулагъэр? Симэ зэпкъаджэу хэтыфи, шъэо цIыкIур кызыфэхъуи, ащ илъэс ыныбжь охъуфи, бзыльфыгъэми хъатэу сапымылбыжьэу, Iофымрэ унагъомрэ ащэху симыгъэгумэкIыжьэу шIукIаерэ сыхэтыгъ. ЕтIанэ мы сызхэсыр сыд лIэужыгъуа, пшъашъэу слъэгъурэ пэпчъ мыри шъузыкIэ дэгъугъэба, модырэри ащ нахъ дэгъужьба сIоу, зыгорэм яхыщырэу слъэгъурэр нахъ шъуз дэгъу сфэхъунэу кысшIошIэу езгъэжьэгъагъ. Нэужым Симэ сыгу фэучыIыжьи, шъэо цIыкIум ихъатыркIэ загъорэ ыдэжъ сыхъэу зесэгъажьэм, пшъашъэу сшIи симышIи къэсщэн къахэсымыгъэкIыжьэу, сахэплыхъэу, ау сызыфаер ахэсымылбъ-гъожьэу езгъэжьэгъагъ.

Бзыльфыгъэр тхымыкIэу Тхъэм кыгъэхъугъ, гукIэгъушI, шIэхэу цыхъэ кыпфешIы, ащ ыуж узыфаер кыпфишIэнэу хъазыр мэхъу. Тэ ар кыызфэтэгъэфедэшъ, тшIоигъор кызыт-фишIэкIэ, нэмыкIымэ тафыреплъэкIэу етэгъэжьэжьы. ЕтIани тэ гъэшIэгъонэу тызэрэгъэпсыгъэр бзыльфыгъэр нэмыкI горэм игъусэу зытшIэкIэ, тшъхъэ лъыр къео, типэгагъэ хэтэгъахъо, шIоу тыгу филыгъэр мэкIодыжьы, умышIэмэ, тэ шыихъэу дунаим тытетым фэдэу. Хэт ыIо шIоигъор ерэлъ, тэ, хъульфы-гъэхэм, бэкIэ тынахъ жъалым, хылагъи цIэплагъи тыгу илъым гъунэ иIэп: бзыльфыгъэм телъэлумэ теубзээз, тызыфаер кыыз-фэтэгъашIэшъ, тэгъэмысэжьы. КъэзгъэшIагъэм пшъашъи мыпшъэшгъэжьи тхъапш сэ сапэ кыфагъэр! Хэти сыфызэплъэ-кIыжьыгъэп.

Институтым сыщеджээз, апэ дэдэ нэлъасэ кысфэхъугъагъ Мызэгъэ Мариттэ. КъэошIэжъмэ, синыбджэгъу, икъэбари бэшIагъэу кыпфэсIотэгъагъ. КъопцIэ нэгуф дахэу, мылгэгэ-мылгъанчэу, ыпкъыкIи ылъэкIапIэхэмкIи, иIокIэ-шIыкIэхэмкIи цIэ зыфэпшIын хэмылэу, пшъэшъэ шIагъо-щтыгъ. Акъыл чани иIагъ, инджылызыбзэри дэгъоу ышIэ-щтыгъэ, шъхъац шIуцIэр цундым фэдэу лыдэу, бгым къэсэу, сыд ащ илэжъагъ? Тызэрэмылгэгъумэ тызэфызэгоутэу, Ломо-новым ыцIэкIэ щыт университетым кIорэ гъогур Iусыубы-кIыгъэу, къэсщэпэнэу зэрэтесыубытагъэр ышIошъ зэхъум, апэрэ чэщыр сызэрыс фэтэрым кышчыздырихыгъ. Мыпшъэ-шъэжьэу кызычIэкIым, сэри чэщреным сычтыягъэп, ежъыри згъэчтыягъэп. А чэщым хъэзабэу Мариттэ ыгу шызгъэшIагъэр арынкIи хъун сиIоф моуштэу зыкIэхъугъэр. Ар зэрэгъышты-гъэр, кызэрэсэлъэлъуштыгъэр джыри стхыакIумэ ит.

— Руслъан, къэзгъэшIэгъэ тIэкIум оры шIу слъэгъугъэр, сэркIэ ош нахъ лъапIэ мы дунаишхом тетэп, кысфэгъэгъу,

сымыгъэунэхъу,— Мариттэ ынэ нэгъо инхэр, нэпсыр атизэу, унэ шIунокIым кыхэлыдыкIхэзэ, кысIуплгъэщтыгъ, кысэ-нэсынкIэ щынэу, кIэзэзэу пIэкIор гъунэм кыщызгосыгъ.

— Ор-орэу зыбгъэунэхъужьыгъ нахъ, узгъэунэхъунэу сэ кыыосIагъэ щыIап,— пхъашэу фэсыдыгъ, сшIошъ хъугъэп кыысIорэр, къехъулагъэр фэзгъэгъугъэп.

Сэ, ошIэба, сятэ адыгъу, адыгэ пшъашгъэ Москва сыщыIукагъэмэ, сыгу щыщ хъунэу шIу слгъэгъугъэмэ сIоу, чэщи мафи симыIэжьэу ыуж ситыгъ, шъхъэгъусэ кысфэхъугъахэу слытэщтыгъэ, ежъ чылэм кыдэмыкIызэ, чылэ кIэлэжъ горэм зыритыгъ. Ар сыдэуштэу сэ фэзгъэгъуштыгъа?

— КIо, хъугъэ, уфэмыеу лIыгъэкIэ, кIуачIэкIэ урикIыгъэу сэшIы. Ащыгъум сыда иIоф зыкIаымыгъэIуагъэр? — сымакъэ лакъырдыгъэ кIаслхъэзэ, сеупчIыгъ Мариттэ.— Е хъуштыр зэхъухэм, удэкIожьын фэагъ.

— ЗысыупцIапIыжьынэу сыфэагъэп, Руслъан... А кIэлэ цIэпIыжьышхом иIоф язгъэIоныр хэгъэкIи, сянэ тхэамыкIэми езгъэшIагъэп,— мэкъэ ефэхыгъэ икIыгъэкIэ кыIуагъ пшъашгъэм.— Чылэр зыфэдэр сэ озгъэшIэжьынэу шытэп. Зэ ажэ узыдафэкIэ, зыпыплгъэжьынэу уашIышт. Кысэхъулагъэр сэ синасыпынчъагъ сIуи, сшъхъэ згъэежи, сьтIысыжьыгъагъ... СыIуплгъэ къэс ащ нахъ Iаерэ нахъ сурэтыджэрэ дунаим темытэу кыысшIошIыштыгъ. ЕджапIэм сычIэсыфэ, ежъ илгъэситIуэкIэ сапэ итыгъэти, сигъэлIагъ. ЕтIанэ емыджэшъоу еджапIэм чIэкIыжи, цIэлгъэкIуальэу, Iофи дэлъи ымышIэу чылэм дэсыгъ. Сэ еджапIэр дышгъэ медалькIэ къэсыухыгъэу, уахътэр къэсмэ, Москва сыкъэкIонэу зызгъэхъазырыштыгъ. Мафэ горэм еджэным сезэщыгъэу сыпшэрыхъанэу сыгу къэкIыгъ. Сянэ губгъом щыI, пчыхъэшъхъашхэр хъазырэу кыIуызгъэкIэжымэ гушIон сIуи, картофыр сыупсыгъэ, лы тIэкIу гъэучыIалгъэм дэлъыти, ари згъэжъужьы, слгъэсыгъэ, такъыр-такъырэу сыуп-кIэтагъэ, етIанэ зэ слгъэсыжи, щыуаным ислгъагъ, псы къабзэ кIэзгъахъуи, шыгъу тIэкIуи хэстэкъуагъ. Лыр жъуафэкIэ картофыр хэстэкъожьын сIуи, щыуаныр хъакум тезгъэуцуи, машIо исшIыхъанэу сызфежъэм, пхъэ тимиIэжьэу кыычIэкIыгъ. Шагум сыщылгъыхъагъ, ау хъакум ислгъахъан фэдэ зи згъотыгъэп. Бэрэ семыгупшысэу, гъуим пхъэжъые шып сыкIуагъ. Бжъэдыгъу чылэхэр ащкIэ дэгъугъэх. Гъуир тыхэтэ пакIэ лгъэбэкъуишгъэ нахъыбэкIэ пэчыжъагъэп, мые-къужъэе чыгъ зырызхэр чIыпIэ-чIыпIэу кыышгъахъарышэу, чыгъэежъ убгъугъэ заули хэтэу, узщыгузажъорэм пхъэ гъугъэ тIэкIу сыдигъуи хэгъуатэщтыгъ. Апэрэ чыгъэе чIэгъым сычIахъи, къутэмэ

гьугъэ зытIуш къэсштагъэу, адырэ джэголъэжъыр къысап-
лэщтыгъэу къычIэкIын, къысшъхьарыуагъ...

— Къэуат, къэуат, нахь дахэу къызэхаплъхъэ къэс, сэри
нахь сшIогъэшIэгъонэу сыкъедэIу, — сIуи, сышхы фэдэу сшIы-
гъагъэ.

— Джы къысапIо пшIоигъор къысаIу, сыгу къеощтэп.
СитхьамыкIагъо кIыхъэу, хэзыгъэ фэсымышIэу, рэхъатэу
джыры ныIэп къызысIотэжыгъэр, — хьылтэу хэхапщыкIыгъ
Мариттэ. — ЫпэкIи ыужкIи зи къысэмышъулIэгъахэм фэдэу
ащ сыгу ыгъэпсэфыгъ. Ау къыослощтыр ары, Руслъан, адыгэ
кIалэ сыхъэнэ-гъунэ къызгъэхъажьыщтэп. Шъо, адыгэ кIалэхэм,
къэрар шъуиIэп, шъоубзэгугу зыкъэшъошIышъ, шъузыфаер
къызышъуфашIэкIэ, къышъуфэзышIагъэр шъогъэмысэжьи.
Сэри Тхъэм сибгынэгъапэп, синасып зыхэлъыр згъотын, — ыIуи,
кIэкIэу къэтэджи, зыгорэ есIожьынэуи игъо сифэжыгъэп,
пчъэр къыриутэкIи, псынкIэу икIыжыгъ. Нэужым зэп, тIоп
сызэрIукIагъэр, ау бэкIи макIэкIи сыздигъэгугущIэжыгъэп.

Мариттэ ыуж сэри бзылъфыгъэмэ гу чыIэ афэсшIыгъэу
бэрэ сыхэтыгъ, институтыр къэсыухыгъ. IофышIэу сыкъычIа-
гъэнэжьи, аспирантурэм сычIэхъагъ. Ар къызэрэсэухэу, кандидат
сыхъугъ. СиIэшъхэтет сыкIыгъэгугушIуи, медицинэ шIэныгъэмкIэ
доктор ныбжьыкIэу институтым сыкъычIэуцуагъ. Илъэсым
тIэкIу кыхъоу Iоф сшIагъэу профессорычIэри къысфасуыгъ.
Ушэтынхэу сшIыхэрэм къахэсхырэ зэфэхьысыжьхэр сыздэ-
лэжьэрэ цIыф гъэсэгъэшхохэм агъэшIагъоштыгъ, осэ инхэр
къафашIыштыгъэх, ау сэ Iоф къыздэзышIэрэ Поляковскэ Сашэ
фэдэу, шIэныгъэм щэхурэ гугу симыIэу дунаим сытетыгъэп.
Сашэ ынэмэ дэу альэгъуштыгъ, ау етIани чэщи мафи тхылъхэм,
ушэтынхэм ауж икIыштыгъэп, ихалат фыжь ыбгъэ шIой зэпыгъэу,
ышъхъац шIуцIэ пхъашэ зэблэпIыи кIэу, зыдэплъыхыжын
ышIэщтыгъэп. ИнасыпкIэ шъуз къоппцIэ дэхэшхо, практическэ
хирургиемкIэ институтым тыщезгъаджэщтыгъэ джурт лIыжым
ыпхъоу, тыстудентызэ къыщэгъагъ. Ащ IупIэкIэ Сашэ зэрищэ-
щтыгъ. Сэ а илъэсхэм бзылъфыгъэ пчъагъэ спэчIынатIэ хъугъэ,
ау къэсщэн зи къахэзгъэкIыгъэп, бырсыр къысэзышIыIэни
сапэ къифагъэп. Джа Клейн Симэ закъор ары сычIэзгъэIэбагъэр.
СимыгъашIэзэ, ышъо хэфагъэр хэпхыным кIасэ фэхъуфэ хэтыгъ.

Симэ кIалэ къыфэхъуи, сишъузи фэдэу, симышъузи фэдэу,
нахьыбэрэ къысатыгъэ унэм сышъуи сыхэтзэ, нэмыкI бзылъ-
фыгъэхэм сафыреплъэкIэу езгъэжьэжыгъ. Джащыгъур ары
Вересина Полинэ нэIуасэ сызыфэхъугъагъэр. Ар къэбар шъхъаф.

Ятфэнэрэ тхылъыр

Синыбджэгъу, сэ хьакъым тетэу къэсэЮ, къэзгэшІэгъэ тІэкІум, Мызэгъэ Мариттэ ыуж, Вересинэ Полинэ нахь сыдихьыхэу бзылъфыгъэ сапэ къифагъэп. Ари, Клейн Симэ фэдэу, изакъоу псэуштыгъ. Бэмэ ашІэрэп нахь, бзылъфыгъэ шъхьэзакъоу, уни, машини, унэгъо ІепІэ дэгъуи, ахьщэшхуи иІэу Москва дэсыр макІэп. Уинасып къыхьымэ Іофи дэлъи умышІэу, узэнэмысыжъэу узІыгынхэр ахэтых, ау сэ ащ фэдэ бзылъфыгъэ зыпарэкІи слъэгъугъэп, згъотыгъэкІи, сыфэягъэп. Сэ гъэпсэфыгъо уахьтэр зыдэзгъэкІон, сызфаер къысфэзышІэн згъотмэ, нахьыбэ сыфаеп.

Вересинэ Полинэ унищ зэхэт иІагъ, мебелэу арытыр зэкІэ жьыгъэ, унэгъо ІепІэ хъати арылтыгъэп, ау ухэтми уехьопсэнэу шыгъынкІэ тегъэлсыхьэгъагъ. Тхылъ зэфэшъхьафэу иІэмэ нэр зэтырагъэплъыштыгъ. Ащ фэдэу тхылъыкІэ баеу типрофессор лЫжъхэми ахэтыгъэр макІэ.

Ышхыштымрэ шыгъыштымрэ Полинэ зэкІэмэ апшъэ ышІыштыгъэ, унэм рильхьаштым ащ фэдизэу пылтыгъэп, сэри ащ сыфэдэ хъазыр. Къыздезгъэштэн бзылъфыгъэ къэзгъотыгъ сІоу, сыгушІоу сыхэтэу, еж иунэми садэжъми нахь благъэ хьурэм чэщыр щызэдитхэу, тызэсагъэу, чэщ кІахэ хьугъэу Таганкэм тет театрэм тыкыкІыжъи, садэжъ тыхьажьыгъ. Къэбар сымышІэу сянэ къэкІуагъэу къычІэкІи, сыд сшІэна, нэІуасэ зэфэсшІыгъэх, тхылъ горэм фаети кыхьагъэу сІуи, Маркес ироман естыгъ, сиІофшІэгъоу, къыспэмычыжъэу щыпсэоу сІуагъэ.

Полинэ сяни сэри къытфэтІысыгъэп, ардэдэм икІыжъыгъ, автобус уцупІэм нэгъэсыжъи, есІуагъи щымыІэу къэзгъэ-зэжъыгъ. Унэм сыкъызэрихьажъэу, сянэ сеупчІыгъ:

— Полинэ угу рихьыгъа, мам?

— Сызтеплъэгъэ къодьер сыгу рехьмэ сшІэна? — щхыгъэ сянэ.

КъыкІэлъыкІогъэ пчыхьэм сизакъоу унэм сызехьажьым, сянэ ыгъэшІагъорэм фэдэу къыІуагъ:

— Полинэ уигъусэпи адэ, сикІал.

— Сигъусэн фэягъа? — сышхыгъ сэри.— Арэу плъэгъу пшІоигъомэ, неущ къыпфэсщэнба.

— Ардэдэу телъэдагъэкІэ къэпщэна, сикІал, къэщэнми къэщакІэ иІ: сэри зызгъэхъазырын, уиныбджэгъухэри къеб-гъэблэгъэн, уиІахьылми макъэ ябгъэлун. Ы, ауштэу пшІымэ, нахь тэрэзба? — сянэ тхьагъэпцІэу щхыпцІызэ къысфычІэ-плъыгъ.— Умыгузажъу, нынэ, ащи уахьтэ ищыкІагъ.

Сэ хьа-хьахь езгьаюу сыщхыгъ, щхым сыхэтэу ерагъэу гущыгъэхэр кьыдэсшаезэ, есйагъ:

— О кьыпшюшгъэхэр арэп сэ кьэсйагъэр, неущ пчыхъэ тадэжъ кьыздэсщэнышгъ, нахъ благъэу нэюасэ уфэсшгын сйагъэ нахъ...

— Кьэпйагъэм кьибгъэкгъэхэри сэри кьызгурымыйагъэкгъэ арэп, сиклал, ауштэу кьыкгъыосйагъэр, — сани ыгу кьыдегъэу щхыгъэ. — Ащыгъум «кьыпфэсщэн» умыюу, «кьыздэсщэн» плон фэагъ, — сыкыгъэтэрэзыжыгъэ сянэ.

Аслъан, о сянэкгъэ егъашгъи укысэупчгъыгъэп, зыщыщыри кьыздикгъэхэри пшгъэкгъэ сыгугъэрэп. Ори сэри сянэ тыригъэджагъ, тэ кьызыщытшгъэжыщтым адыгъбзэ кьабзэкгъэ гущыгъагъэ. Дэхэмыкьо Муслъимэткгъэ чылэр ренэу еджагъ, ыгъгъэ шгъыпкъэр Мария, Волковхэм ащыш. Кгъэлэегъаджэ зыфимыкьурэ лъэпкъэ зфэшгъафхэм адегъэ шлоигъоу, пшгъэшгъэ нэгугъ хьурэе цыкгоу тикъуаджэ кьэкгогъагъ. Тятэрэ арырэ шгъу зэрэлъэгъухи, кьэзэрэщэгъагъэх. Сятэ, кьэошгъэжыба, яхэнэрэ классым тисэу, кымафэу, ау псыр кьымыгъэщтыгъэу, кьалэм кьыкгъыжыгъэ псым адырабгъу чэщэу кьызылохъажым, паромтесыр хэчъыагъэу кьычгъэкгъи, кьыгъэушын ымылгъэкгъэу кьаджэзэ езэщи, канатымкгъэ кьыкгъыжыгъынэу ежъагъэу, ыгъэм амылгъыжыгъышоу пьизи, псым ыгъхэлэгъагъ. Ащ ыуж гурыт еджапгъэр кьэсыухи, Москва сызэклом, сянэ Подольскэ, сэ кьыспэблагъэу, ыгышхэм адэжъ кьэкгожыгъэу дэс.

Джы а запэстэур сыгу кьэзгъэкгъыжыгъэхэр адыгъ гущыгъэм имэхъанэкгъэ сянэ сыкызэриубытыгъэр ары.

Кьыкгъэлгъыкгогъэ пчыхъэм Полинэ тынэ дэжъ кьэсшагъ. Ганэр хъазырти, пчыхъэшгъахъхэ зэдэтшгъыгъ. Сэ коньяк гъэкгъу адэсгъыгъ, бзылгъыгъэхэр сэнэ плыжыкым егугъухэу зырагъажым, Полинэ есйагъ:

— Ащыгъум шгъушыс, шгъугушгъыгъ, зытхъакгъыпгъэ краным псыр кьыкгъэчъышгъ, сэ згъэцэкгъэжыщт.

— Ор-орэуи? — ыгъэшгъэгъагъ Полинэ.

— Сэ сиклалэ ыгъэ зэмыкгъун щыгъэп, — кьысщытхъугъэ сянэ.

— Кьыбгурыйагъа, Полин? — сгъуи, бзылгъыгъэм ытамэхэм сателабигъ, пщэрыхъапгъэм сыкйагъ, краным сепгъэжъэжэу, бзылгъыгъыгъигъу нахъыбагъорэ зэдэзгъэгъушгъыгъэ сшлоигъоу, бэкгаерэ сыпылгъыгъ.

Ащ ыуж мэфэ зыгъушгъ тешгъагъэу, гъофшгъэгъу ужым, Полинэ «Кавказ пщэрыхъапгъэм» сши, шгъукгаерэ тыкычгъэсыгъ, чэф дахэ ыгъотыгъэу тыкычгъэкгъыжыгъ, машинэкгъэ тадэжъ сшагъэ. Лъэсэу тыкгожыгъэми хъуштыгъ, ау Полинэ чэфыр зэрэкгъэтэу

сянэ джыри зэ гушылэгъу фэсшы сшоигъуагъ. Сэ сызчлэс унэр, синыйбджэгъу, ори ошлэба, джы Горькэм иурам тет унэ лъагэмэ ашыщ. Сибалкон утетэу уплэмэ, Алексей Толстоим иунагъэм дэгъоу ушъхьарэплъэ.

Тадэжъ тызэрехъажьэу, сянэ ланэ кышты, джыри сэнэ плъыжыыр кытыригъэуцуагъ. Сэ гушъхьабжъэ кысетыты, сэнэ лъэпкъ зыгъуслъхъэщтыгъэп. Ар сянэ кыздешлэти, Полинэ рилуагъ:

— А сипшъашъ, мы шъон плъыжым уиныбджэгъу фэяхэп, арышъ, орырэ сэрырэ тегъэгуауи, бжъэ зырыз тегъашъу. Еж ешшо сшоигъомэ, коньякыми аркымы кыхъын фэагъ.

Полинэ сэмэркъэур ыгу рихъыгъ, сэнэ плъыжым ешъуагъэх. Ашхыгъэ шылэп, мылэрыс, къужы, хъурмэ ылуи, пыхъэ-шъхъашхэр псынклэу тянэ зытыригъэкIыгъ. Полинэ чэфэу ыгъотыгъэм санэр зыхегъэхъожым, ыбзэ кытлэтагъ, джы нэс дэсымылэгъугъэу шыкIае зишлэу, емыпэсыгъэ гушылэхэр кыжжэдзэу ригъэжъагъ. Сэ мэкIэ-макIэу адырэ унэм сычIэкIи, плэм зыхэзгъэкIагъ. Сыхъат фэдизрэ зызгъэпсэфыгъэн фай. Ошлэ-дэмышлэу Полинэ садэжъ кычIэкIи, хъэ-хъай ригъалоу зыкыыстыригъэукIорэагъ.

— Чэтыу Iэсэжым нахъеу зыпшыхъажыгъэу ушылъ,— кысеIо, кысэбэу, сигъэлыджынэу ежъэ.— Зыми уфаеба? О уфэмыеми, сэ сыфай...

— Шыгъэт, мамэ кызэхебгъэхышт,— сыфэгубжыгъ, еж зи зэхихынэу фаеп. СыкызэшIотIысхыи, IаплI есшэкI фэдэ сшIызэ згъэлэсэжыи, унэм исшыжыгъ. Орырэ сэрырэ, Аслъан, тызэрэгъэкIотэжъу урамым тызэрэтетыштыгъэм фэдэп Москва. Полинэ иунэ псы станцием ыкIыбыкIэ автобусым уисэу къэу-цугъо зыхыл фэдизпкIужын фэагъ. Ащ нэс укIоу укъэкIожыфэ чэщыр кIошт. Ащ пае сызчлэс унэм пэблагъэу къэуцурэ автобусым изгъэтIысхъажыты, метром нэсыштыгъэ. Ащ зикIыкIэ, автобусым ежэщтыгъ. Арыты, кытпэблэгъэ автобус уцуплэм зынэсэгъэсыжым, сеупчIыгъ:

— Сыдэу уеплъыра сянэ, Полин, угу рехъа?

Пхъэшъэбэ тхъэпэф чыгышхоу автобус къэуцуплэм кышъхъарытым дэплъыезэ, Вересинэ Полинэ ыкIыб кысфэгъэзагъэу мэкъэ хъопсагъокIэ кылуагъ:

— Пхъэшъэбэ тхъапэхэр шъэфэу зэрэзэлущашъэхэрэр! ШIу зэрэлэгъурэ нэггыритIум ячэщ мэкъэ шъабэ сыгу къагъэкIы. Сыдэу гъэмэфэ чэщ шлагъуа! Жыи чылэтэгъэ макIэр шъоупс хэкIагъэм фэд, уигъатхъэу къэошэ. Уашъор лъагэ, нэфын, жъуагъор изыбз. ШIу укъалэгъоу, ори плъэгъоу ушылэштмэ, сыдэу дунэе даха!

— Сэ шлу усэльэгъу, Полин, о сэркІэ угу илгыр сшлэрэп нахъ,— ыкІыбкІэ сеуцуалІи, итІумкІэ ыпшъэ ІаплІ есщэкІыгъ.

Полинэ макІэу кысфызэплъэкІи, фэкъулаеу сІаплІ икІыжыгъ, етІанэ ошІэ-дэмышІэу, жыкореным фэдэу зыкыызжэхидзи, пытэу сыкыиубытыгъ, ынэгущъхъэ фабэ сынэгутельэу, кысэІушгашъэу ригъэжыагъ:

— Сыгу укызыкІыкІэ, зысымышІэжъэу, тамэхэр зготыгъэмэ сІоу, уадэжъ сыкъэбыбы сшІоигъо сэхъу. Сэ шлу усэльэгъу. Зэхэоха? Шлу усэльэгъу, ау о зыпари зэхашІэ кысфыуиІэп. Сэ ар сэшІэ. Узыфаер зыбгъотыхэкІэ, ардэдэм уизакъо узэрэхъужыштым шэхъурэ гугъу уиІэп. ГушыІэкІэ шлу альэгъурэп, Руслъан. Цыфым игушыІэхэр кымыгъэшъыпкъэжы зыхъукІэ, гушыІэ къодыхэху, кІуачІи уаси ямыІэжъэу къэнэжыых. Сэ сигъунэгъухэри, сипшъэшъэгъухэри, джау сымми сызышІэрэ къодыхэри кысэуупчІых: «Илъэс пчъагъэм хъульфыгъэ уригъусэу тлъэгъугъэп, паІо зыщыгъ тлъэпкъ уипчъэшъхъаІу зэпегъэчыгъэп. Джы уигъусэ кІалэм удэкІуагъа? Ауштэу шытмэ, къаІо, тыпфэгущІон, уиджэгу тыкъэкІон...» О зи къапІорэп. КыыосІокІ къэс, зэ шІэныгъэ ушэтын горэ сэхуышъ, джыдэдэм уахътэ сиІэп оІо, зэ Лондон, дунэе симпозиумым укІуи, зышъхъарыбгъэкІыгъ. Джы Париж укІонэу зыогъэхъазыры. Сэры, сэ сыщІыфыба, сэри ощ фэдэу сышыІэ сшІоигъу...

— Полин, сиупчІэ джэуап къептыжыгъэп...

— Сыд упчІ!?! — Полинэ ышъхъэ сынэгущъхъэ тырихыгъ, ыІэхэр къэлэнлагъэх.

— Сянэ фэгъэхъыгъэу...

— Уянэ сыгу рихынынэуи римыхынэуи сыда сиІофэу хэльыр? — ымакъэ зэхъокІыгъэу Полинэ нэгъуцоу кысІуплты, скІэрыкІыжыгъ, ыкІыб кысфигъэзэжыи, пхъэшъэбэ чыгым тхъепэф шъуаткІор кыпичыгъ.— МэкъумэшъышІэ ныо тхъагъэпцІ цІыкІу.

— Ауштэу умыІо,— фэсыдагъэп Полинэ.— Сянэ кыгъэшІагъэм кІэлэегъэджагъ. МэкъумэшъышІэр сыда кызэрэхъхъэрэр?

— Руслъан,— пхъэшъэбэ тхъапэр ыцутхъэмэ, кыгуичырэр чІидзыжъэ, пыупкІыгъэ гушыІэхэмкІэ кыыригъэжыагъ Полинэ.— Сыоплтышъ, уІушы фэд, ау загъорэ кІэлэцІыкІу гыбы-щыбым фэдэу охъу. Илъэс тІокІищырэ пшІырэм къехъоу тызшыІэм, кІэлэегъаджэр зыфэдэ хъугъэм гу лыптагъэба? ТицІыфмэ ащ фэдиз уахътэм кІэлэегъаджэм нахъ тхъамыкІэ, ащ нахъ чыжъэу ауж къынагъэ къахэнэжыгъэп. Моу цІыф фэдэу фэпагъэу, непэрэ мафэм диштэу, кІэлэегъэджэ бзыльфыгъэ плъэгъугъа? Плъэгъугъэп. ЗыкІэмылъэгъугъэр уахътэм диштэу зафэпэн

фитыгъэхэпышъ ары. Хъульфыгъэ кІэлэегъаджэмэ ащ фэди зэу ар къахэщыштыгъэп. Хъульфыгъэр сыд, кІэкозэпыльт зыщитъэмэ, адырэмэ афэдэ мэхъу, ау бзыльтфыгъэр... Ар нэфэшхъаф шыпккъ. Джа шъошэ гъэнэфагъэм, шъошэ хэхыгъэм, шъошэ гъэчыгъэм имыкІызэ, кІэлэегъаджэ бзыльтфыгъэр игупшысэкІи, идунэететыкІэкІи, ищыІэкІэ-псэукІэкІи, ишэнхабзэхэмкІи пчэгугъэтхыгъэм къынагъ, шылакІэм къыщинагъ. Бзыльтфыгъэр тыдэ шыІэми, сыд ыцІэми, сыд фэдэ сэнэхъат иІэми, зэрэбзыльтфыгъэр шыбгъэгъупшэ хууштэп. Дахэу зерэфап, зерэгъал, шыкІашІо зерэшІ, къерэхъуапсэх ригъаджэхэри, Іоф къыдэзышІэхэри, урамым шызылтэгъухэри. Ащ пай ар шхъэтехъо техъуагъэу Тхъэм къыкІигъэхъугъэр... Джы уянэкІэ себгъэзыгъэшъ, занкІэу къыосэІо: ныо хъугъэ кІэлэегъаджэр ахэмэ ахэкІыжына? Ау, шыпккъэ, дунаим хэшЫкІ фыримыІэ фэдэ зыкъешІы, ор-сэрым фэдэу, упчІэ гъэшІэгъонхэр къыпкІэкІедзэх, зыдэмышІэжызэ, угу илгыр зэрегъашІэ...

Полинэ игушыІэ зэпигъэугъ, пхъэшъэбэ тхъапэр зэитхызыз ыухыгъэти, джыри зы тхъэпэф цІашъутэ чыыгым къыпичыгъ, къыІорэ гушыІэхэр апэрэмкІэ сыгу рыхыгъэми, етІанэ сырагъэгупшысагъ, акъыл хэлъэу сеплгыгъ, ау сянэ къыриІола-гъэхэм лъэшэу къысхаригъэхыгъ.

Автобусым икъэмыкІуакІэ ыгъэгумэкІэу Полинэ гъогум рыплъагъ. Сэ апэрэу ежъ слъэгъурэм фэдэу сыпыплъыхыагъ: шхъац ежъэшъо Іужъур кІакоу кІэупхъухыагъ, нэгүф шыуаткІор щатэкІэ тхъакІыгъэм фэд, ыкІышъуи ащ зэрэфэдэр сэшІэ, ылтэкІапІэхэр кІэнкІэку гъэчыгъэх, ыбг игъэтЫиыкІыгъ, пІэкІорым тегъуальхэмэ, чэтыу чІэпшын, ау ныбэ тІэкІу иІэ хъугъэ, ыпшъи зэлыагъэхэр фэхъугъэх. Ныбжъ иІэ зэрэхъугъэм ахэр инэшанэх. КІо, хъугъэ, узфаер зэкІэ хэлъэу цІыф шыІэп. ЗэкІэмэ апэ дэдэ анэ къыкІидзэрэр бзыльтфыгъэм ыльтакъохэмрэ ынапэрэ. Арышъ, Полинэ уигъусэу сыд фэдэ куп ухэхыагъэми, урыукІытэжыштэп, ынэ нэгъо инхэм нурэр къакІехы, ыІупшІэхэр пщэргъэбжыгъэх, пэ хъурэе фэкІыхашъом макІэу иорэ нэгүшъхытІум ынапэ къагъэдахэ. Шыпккъэ, зыгорэ ыгу зэрэрыхыгъэу, щэтэшъо нэгү шыуаткІор плтыжыбзэ къэжъу...

Нахъыпэрэм фэмыдэу Полинэ сыпыплъыхызэ, кІэлэегъаджэхэм къариІолагъэм гукъао горэ сигъэшІыгъэу сегупшысэщтыгъ. Ухэтми угу къеонба уянэ къыгъэшІагъэм кІэлэегъаджагъэу джы къыфашІыгъэ уасэм фэдэ зэхэпхымэ, ау етІани ащ шыпккъэу хэлгыр зэрэнахыбэм сеуцуалІэщтыгъ.

Ардэдэм зыгорэуштэу сыгу зыкъызыридзэкІыгъ, автобусым сэри сыдэгужажъоу езгъэжыагъ, псынклаІоу згъэзэжъэу сянэ сыІуупчІыхъэ сшІоигъо сыхъугъ. Тхъэм зэриІождынэу, авто-

бусыри къяльэгъуагъ. Ар къямысызэ, Полинэ гъогу гъунэм гоуцагъ, кызыплъэкI-кызымыплъэкIышъоу Iэ кысфиши, автобусыпчъэр кызырээIуIэу ихъагъ, сэри къэзгъээжьи, гуIэнкIэ унэм сыкъэсыжьи. Сянэ шыкъу зэутэкI макъэхэр кыгъэIоу, Iасэу зекIоу пщэрыхъапIэм итыгъ.

— Непэ пшIагъэр икъун, мам, моу къакIо, тIэкIу тыгу-шыIэшт,— унэ ихъапIэм цуакъэхэр шызышысхыжхэзэ, пщэрыхъапIэмкIэ сиджагъ.

— Мары, джыдэд, сикIал, лагъэхэр зэсэгъэфэжыхъ,— мэкъэ пшыгъэ шъабэкIэ къэспэджэжьи сянэ.

Диваным ситIысхы, кIыбыкIэ зезгъэкIыгъ, апэрэ упчIэу естыштым сегупшысэгъэ къодыеу, сянэ цIыф мэкIэ цIыкIоу, шъхъацыри нэгури фыжьибзэу, ынэ шхъонтIэ пкIыжьигъэхэр хъалэлэу кысIуплъэу, диван цыпэм утIыIугъэу кыпытIысхыгъ.

— Мусльимэт Александровна, сикIэлэегъадж, сянэ дах, синыйбджэгъу хъалэл, моу кыспэблагъэу къэтIыс,— сIэ лъэныкъо лъагъэу сIэти, физэкIэсшыгъ.

Сянэ игуапэу IушхыпцIыкIи, хыльтэу къэтэджыгъ, блогъэу кыызготIысхыгъ. Сэ IаплI есщэкIи, ынэгущхъэ себзугъ, слъэгъузэ, ынэгущхъэ зэльэгъэ нэгъыфмэ шэплъ IэпакIэ къаштагъ.

— Ал, сыогъэукIытэ, сикIал, сыда къэхъугъэр? Сыгу кызыррэпшыгъэр сшIэрэп,— сянэ нэшхъэи къэхъугъэу сIэры-кIотыжьи.

— Мам, оркIэ сэ сыхульфыгъэп. Орырэ сэрырэ тызэкIэры-сыфэ, сыуикIэлагъ, сыуипшъэшъагъ, сшъхъэ кызысэIэтым, сыуиныбджэгъугъ, къош блэгъэ закъоу сыуиIагъ. СэрыкIэ о уныгъ, усшыпхъугъ, усиупчIэжъэгъугъ, усишъэфэгъугъ. Арба зэрэщытыгъэр? — сыгу кыздеIэу тызэрээфшыщытыгъэр есIуагъ.

— Ары, нынэ, ары,— кызыдыригъэштагъ сянэ.

— Армэ, ащыгъум хъакъым тетэу кысаIу Полинэ узэрэ-плъырэр. Сыушъэфырэп, лъэшэу сыгу рехы, сымыльэгъумэ, сыфызэгъутэу мафэхэр кыхэкIы, етIани загъорэ джэнджэш горэхэр сыгу кыфехъэ. КызыгурыIорэп зыфэдэ шъыпкъэр. Ежыри шIу сыкъельэгъу фэд, ау загъори зыпари зэхашIэ кысфыримыIэуи кысщэхъу. О зыфэдэу пшIошIырэр кысаIу,— сишъыпкъэу сянэ ынэгу сыкIаплъээ, селъэлугъ.

— Сыгу илър кысIомэ угу къеощтба, сикIал? — сянэ ынэ шхъонтIэ инхэм гумэкI горэ къакIэхъагъэу кысIуплъагъ.

— ШIу кыздэхъумэ узэрэгущIоштыр сэшIэ, мам. Аш седжэнджэшэу зы такъикIи кысэкIугъэп,— сымакъэ пытагъэ хэльэу къэсIуагъ.

— Ащыгъум Полинэ шIу узэрилъэгъурэм уемынэгуй.

— Сыда?

— Нычхьапэ ар кызыгурылуагъ.

— Сыдэуштэу?

— КызырээоплыштыгъэмкIэ. Цыфым ынэмэ ыгу илгыр кыакIэщы. Iанэм шылуs зэхъум, гу кызылъссымыгъатэу Полинэ сыкылылыплагъ. Ынэ нэгъо дахэхэм убзэлъэIур акIэлъэу, дагъэ кыателъэдагъэм фэдэу кыпIуплъэу зысэлъэгъум, шIу узэрильэгъурэр сшIагъэ.

— А зымкIэ ухэукъуагъ, мам,— гугъу семылIэу къэсIуагъ.— НэмыкI шIошI пшIыгъэмэ, къало. Полинэ кызырээсэплъыштыгъэм IлоцIылыгыгъэр нэфэшхьаф.

— Сыда IлоцIылыгыштыр? — сянэ хэукъуагъэу зэрэсIуагъэм тIэкIу ыгъэукIытэжыгъэ нэмыкI мэхъанэу сигушыIэмэ кыарызгъэкIыгъэр гурылогъэнкIи хъун, ау ышгъо кызырээзоэкIыгъэм нэмыкI шIошIыхэм ягугъу кызырээсшIыштыр кыыхигъэщыгъ, упчIэ нэплъэгъур сянэ стыримыхэу, шIукIаерэ кыисIуплагъ.

Ары шхъаеи, си Аслъан, сянэ сыдэуштэу есIонья Полинэ ынэмэ дагъэ кыатехъагъэм фэдэу хъопсанэхэмкIэ кызырээсэплъыштыгъэр а чIыпIэм кызырээсфаем нахъ чыжъэ зэрэмыкIоштыгъэр. Сэ а зымкIэ Тхъэм кысщикIухъагъэп. О зыр ары ар кыыздэзышIэу хульфыгъэу дунаим тетыр. КIэлэ такъыр сызыхъугъэм кышщыублагъэу непэ кызнэсыгъэм сыпцIанэу, ным сыкызыерилъфыгъэу зы хульфыгъэ зезгъэлъэгъугъэп. Унэ симылIэу хъемамэм сыкIо зэхъуми, зыгорэ сщымыгъэу хульфыгъэмэ задэзгъэпскIыштыгъэп. Сыфэягъэп, джыри сыфаеп мохэр кыскIэкIэплъыхъэхэу, кыистегушщIэхэу зэхэсхыжыным, хэт ышIэра, нэ Iае зилэ къахэкIынкIи хъун, ау бзылъфыгъэмэ кыбдашIэу аушгъэфын щылэп. Ар сэгъаIори къэсIошт.

Пчыхъэ горэм Полинэ дэжэ сыхъагъэу, ипшгъэшгъэгу сырыф дахэ горэ исэу сытефагъ. НэIуасэ тызэфэхъугъ, сэмэркъэу тIэкIуи зэдэтшIыгъ. Полинэ ащ фэдиным Iэнэ цIыкIу кыышIи, пщэрыхъапIэм тищагъ. Мо сипшгъашгъэу плъэгъурэр Iанэм еплъи, ылэгушгъохэр зэщихъозэ, кыIуагъ:

— Мыщ фэдэ Iэнэ шIагъом шгъэ цIыкIу горэ игъусагъэмэ дэгъугъэба, Полин, шампанскэ нэмыIэмэ?

— Джыдэдэм сычгъэни къэсхынба,— ыIуагъ Полинэ.

— ИщыкIагъэп,— сэ сIуагъэ, ау Полинэ къэуцужыгъэп, иIалъмэкъ цIыкIурэ пакетрэ ышти, унэм икIыгъ, пчгъэр кызырэфешIыжэу, пшгъэшгъэ сырыф нашхъор кысIушщыпцIи, инэплъэгъу стыримыхэу кыисIуагъ:

— ТIэкIу тыгъэбзэдж. Полинэ тучаным нэсэу къэсыжыфэ, сыхъатныкъо фэдиэ тешIэшт. Игъо тифэшт.

— Осэмэркъэуа? — ипшгъэшгъэгу сыфэшпыпкъэмэ зэригъашIэ шIоигъоу сеушгъэтымэ сIуи, цыхъэ симылIэу, нэбэ-набэу сыIуплагъ.

— Хьау, сишгыпкь, — пшгэшгэ сырыф нэгуфыр плгыжы ктэхьоу фежыаг, Полинэ кысфеае зыхьукIэ ынэхэм даггэ кьатехьэу, хьопсанэкIэ кызырэсэплгырэм фэдэу кысIуплгы-хьэу ригьэжыаг. — О узэрэлIэхьупхьэр Полинэ сыIукIэ кьэс кысфелуатэ. Сэри сыпфай.

— Сьд кыпфилуатэрэр? — зэхэсхыггэм сэри сыкьи-гьэукIытаг, сынэгу сымылгэгужьыми, плгыжы сыкьи-зэрэхьуггэр сынэгушгьэхэр кызырэфэбаггэхэмкIэ зэхэсшIаг.

— ШгузэлукIэ кьэс кысеIожы: «Русльан сызгуитхыг, сипшгэшгэгьу, скIоцI илгыр зэкIэ мэузы». Ары пэпчэ сэри есэIо: «Кьин кыпшгэхьумэ, улумыкIэба». «Ары шгьхаем, — еIо, — тхьагьоу хэсхырэм зэкIэ щеггэгьупшгэжы». Орырэ сэрырэ нахь тыкызыэкIункIи хьун...

— Ори ухайуанэп, сэри ары. Тызэрэлгэгьуггэ кьодыеу... Аш фэдэкIэ сыбзджэнэу сыфаеп. Анахь пшгэшгэгьу блоггэу Полинэ иIэр орэу еIо. ЕтIанэ сыдынэкIэ улуплгэжыщт?

Ар слоггэ кьодыеу, Полинэ кыхьажыг.

— Тучаныр еггэтыг, учет, шгон хэмытэу тышхэнэу кыкIыг, — кысэнанкIауи, Полинэ Iальмэкь цыкIури паке-тыри пшгэрыхьэпIэ столышгьхэм тыридзаг, пшгыгашгэу зишIызе, Iанэм кыпэтIысхьажыг.

Пшгэшгэ сырыфыр сыхьатым еплги, янэ кьежэу, шыггу-пшгэжыгьаггэу ыIозэ, ардэдэм икIыжыг. Полинэ аш кIэлгы-плги, пчгэмкIэ шгьхэ ышIызе, щхыпцIыггэ, лгьидзыжыг:

— Делэ шыIэп. Фэггэ сэ тучаным сиггэкIонышг, еж кыбдэдэжгунэу. Сэ ар кызыгурыIаг. Пчгэ кIыбым тIэкIурэ сычыти, кьэгггэггэжыг.

Джы Полинэ икьэплгакIэ нэмыкI мэхьанэ зериIаггэр сянэ сьдэгущтэу еслони? Сьд фэдэ IофкIи шгэфэггэу сIа-ггэми, еслон сымылгэкIыщтхэр кьанэщтыггэх. Сэ сизакьоп, зэкIэ цыфхэр джары зэрэггэпсыггэхэр: анахь зэшгэфэггэу нэбгыритIуми зэрамыIоу зыгорэ агу кыраггэнэ. Сянэ сэри гурызггэIаггэ-гурысымыггэIаггэр сшIэрэп, ау ыгукIэ нахь псынкIэ хьуггэу, кьэггэфыжыггэу кысIуплгьаг. Ушгьый макьэкIэ кысиIаггэ:

— Ори, сикIал, угу аш фэдизэу мышIоу кьэбггэггэжыг, сэри сыгу илгыр ары уасIорэр. Полинэ шгьхэггусэ кып-фэхьумэ, о зэрэмыIоу кычIэкIыжыын нэбгыр. Лгэшгэу зыфэ-сакьыжы, ау нычхьапэ чэф иIэу шгукыхьажыггэгги, бжгэ зытIущ горэджыри зесэггэлгтым, ыбзэ кыгIати, ггэшIэггонхэр кысиIаггэ. Полинэ лги зериIаггэр ошIа?

— Хьау, — слуггэ, — зэрэмыпшгэшгэжыер сэшIэ, ау лги иIаггэми кысиIаггэп, сэри сыкIэупчIаггэп.

— Ежь ильэс тЮкЫрэ зырэм итэу Вересин профессор лЫжтым даКЮи, ильэсиблэ кЫгугь. ТЮкИщырэ пшЫкЮбгурэм итэу профессорыр лАггэ. Унэри итхэри Полинэ кыфэнэжыгыгэх, ахьщэ дэгъуи иІ. «УикІалэ есмыгашІэу,— ыІуагь,— силЫггэр зыщымыІэжыыр непэ ильэсиплІ хьугъэти, хэзгъэунэфыкЫгь нахь, мыш фэдэу, чэф згъотэу, сешьорэп, сешьонри сикІасэп».

— Унэмрэ унэгъо ІапІэмрэ мыльку фэхъун, ау сьд фэдиз ахьщэ иІаггэми, реформэм ыуж истыхагь,— Полинэ иІэр зэрэсшЮмыбылымыр кызггэкІэу, ІэутІэ сшІыггэ.

— О зэрэмыІоу а бзыльфыггэр щыт, сикІал,— ышгхъэ ыггэсысыгь сянэ.— ОшІэжъа, реформэр ашІыным ыпэкІэ, долларыр сомищщырэ ныкьорэкІэ зэращэщтыггэр? Джащыггум Полинэ иІэр зэкІэ долларкІэ ыхъожыгыгагь. Арышгь, ори сэри тищэфынэу ащ мыльку иІ.

— ИІэмэ, Тхъэм ихъяр регъэлэгъу. Сэ ащ сызэрэнэцІырэ шыІэп,— сыгу ильыр сянэ есІуагь.

— Тэрэз, сикІал,— кыздыриггэштагь сянэ,— къэмылэжыыггэр мыльку пфэхъущтэп, ау ежь Полинэ мылькоу иІэм о уиуни гуиггяхъо шЮиугъу. «Тыкызэрэщэмэ,— ыІуагь,— сэ сиунэ нахь дэгъушгь, Руслган иер тцэнышгь машинэ дэгъу тцэфышт. Джьдэдэми ар ещэфын слгэкІын, ау сидоллархэм сахэмыІэ сшЮиугъу, мафэ къэс ауасэ кыххэхъо. ЕтІани сэ сызггэгущІожыгыггэр ошІа? Си Митрофан тхамыкІэжыыр дэи кыззэхъум, сшІуиггэбылгызэ зэІуиггэкІаггэу сомэ мин тЮкЫрэ блырэ книжкэм ильэу кыситыжьи, кысэлгэІужыыггэагь: «Цыф кызэрыкЮу дунаим сытетыггэп, сидах, вузищ сачылажгэщтыгь, лабораторие сиІагь. Оркестрэ хэтэу, цыф афэдэу сыггэтІылгыжь, хьадэІусым хэбггэкІодэщтым ушгхъамыс, къэунэ дэгъу, сисурэт хэтэу, сикъэ тыряггэгъэуцу. Мы тхылгым ильыр икъущт, къелыжыынкІи хъун. СызылІэрэ нэужыми мэзих темышІэу мыш ильыр кыуатыжыыщтэпышгь, о пцІэкІэ ильыр кыхи, сфэггэкІод, етІанэ мышкІэ игбггэкъужыын». ЛІэ пэтрэм хъау есІона, сиІэр зэкІэ тезггэкІодэнэу есІуагь. ТхамыкІэр Митрофан шыпккъэу Митрофаныгь нахь, чапыч зэрэфэсымыггэкІодыщтыр ышІэн фэгъгь. Аужырэ ильгэхэм шагу цыкІур кьегуао хъуи, ильгэс псаум гъутхьапс шгумэ кыпыоу ыдэжь сызэрэщылгыжыыггэмкІэ орэгущІо. Ары зэрылЫкЫггэри. ЗэрэлАггэм лыпыггтэу Іоф зышишІэщтыггэхэм макъэ язггэІуи, кІэлэггэаджэхэу вузищыми аІутхэр къэзэрэфыгыгагэх. Шгхьадж ышІэн ыльгкІыщтыр зэтырагуащи, зым оркестрэр кыфишагь, адырэм хьадэІусым тefэщтыр ытыгь, ящэнэрэм къэхальгэм зыфиггэзагь, сэри кыззэхальхьи,

ахыцэ тІэкІу кысатыгъагъ. Сэ саугъэти хъэгъэ къэшІыхъагы фытезгъэуцожыгъэп. Хъадырыхэ кІожыгъэм ешІэ пшІошІа фашІэжыгъэр? Сыгу къеорэ закъор джа тхылъэу лІэным ыпэкІэ кыситыжыгъагъэм илгыгъэ ахыцэр кысхыжынэу фит сэхуфэ, долларым ыуасэ сомиблым зэрэнэсыгъагъэр ары...» УкъедэІуа, сикІал, Полинэ кысфилотагъэм? — сянэ кыІорэм семыдэІу фэдэу, сыхэгупшысыхъэу сышысыгъэти, упчІэу кыситыгъэм сыкыкІигъэпкІыгъ, сыгу Іаеу есІожыгъ:

— Боу дэгъоу сыкъедэІугъ.

— Сэ лІыжъэу зыкІыгъугъэм фэгъэхыгъэу шІуи бзаджи есІуагъэп. Сид сиІоф хэль, ау ыІорэм сеплтын сІуи, фэсыдзыгъ: «Ащ фэдэ унэ зэхэт дэгъу уиІэмэ, Полин, шукызыэрэщэмэ, шъуадэжъ сыкъэкІожын, кІалэхэр кышъупыфэмэ, шъуфэ-сІыгъын, шъуфэспІун, сышъуфэпщэрыхъан, сышъуфэгыкІэн, унэхэр зэІысхын. СэлъэкІыфэ сишІуагъэ шъозгъэкІын». «Мус-лѣимэт Александровна, — дахэу кысІушхыпщІэзэ кысиІуагъ Полинэ, — нэжъ-Іужъ узыхъукІэ, къуаджэр зэкІэмэ анахъ дэгъу, нахъ гупсэф. Мы къэлэшхом цІыфхэр кыюльэпаохэу, удэт-хыхыаштэп. ОркІэ Подольскэ дэгъуба, къэлэ гупчэми уисэп, къуаджэм удэсым фэд. Узшыфаем уикІалэ дэжъ укъэкІон пІоми, благъэ. СэшІэ сэ Подольскэ. Москва узэрэдэкІэу, лъэгум иубгъуагъэу ушъхарэпльэ. Сэ сянэ-сятэхэри къуаджэм дэсых, къэсщэжъынхэу сыгу кыизгъахъэрэп нахъ. Загъорэ ядэжъ сызэрэкІорэр ягушІуагъоу дунаим тетых». Джары, сикІал, сэри кысфаеп, нахъ сышъупэчыжъэми, нахышІоу елыгъэ.

— О кыпфэмыем сэри сыфаеп, мам, ар пыупкІыгъ, — теубытагъэ хэльэу къэсІуагъ.

— Хъау, сикІал, ауштэу умыІо, сэ кысфэнэжыгъэм пае, — къэгумэкІыгъ сянэ, — о пшъхъэ зэрэхуштым егупшыс.

— Ар умыІо, мам, чыгыжъыр щытэу чыгыкІэр екІыкІы аІуагъ. Сэ кысэхъулІэщтыри Тхъэм фэшъхъаф цІыф ышІэрэп, — хэт пайй сянэ зэрэщысымыгъэзыештыр гурызгъэІуагъ.

— Тхъэм ар серэмыгъэлъэгужъ. Сэ сышыІэу о узкІэлІэн фаер сыда? — кыыхыгъ тянэ. — Ащ фэдэ пІоу цІыф зэхемыгъэх. Уятэ ымыгъэшІагъэр Тхъэм уегъэгъашІ...

Джа пчыхъэм чэщыр хэкІотагъэу Полинэ икъэбар сянэрэ сэрырэ тыухыгъэ. Ащ ыуж нахъ сыфэсакъэу, сыкІырыпльэу езгъэжъагъ. Ежыри, гуцафэ горэ кысфишІыгъэм фэдэу, тизэлукІэгухэм къашигъакІэу, тызэлукІэми, ыгу кысфэчыІэ фэдэу сыхапльэу хъугъэ.

Полинэ дэжъ сыкІон зыхъукІэ, пэшІорыгъэшъэу мафэм сыфытеоти, пчыхыашъхъэ сызэрэкІоштыр есІоштыгъ. «Укъэ-мыкІу, сисыштэп, Іофхэр сиІ» ыІоу кыызэрэхэкІыштыгъэр

мэкIагъэп. Джы тхьамафэм зэ, тIо нахьыбэ уахътэ кысфыхигъэкIыштыгъэп, ыдэж сис зыхьукIи кIэбгульэу, зыми фэмыеу, пшшыгъэ зыкыишIэу шэн кыштагъ.

Пчыхъ горэм зи есымыIоу ыдэж сыкIонэу исхьухагъ. Сэ ренэу а зы уахътэр кысфигъэнафэщтыгъэти, ар къэсынкIэ сыхьатныкыи иIэу ипчъэ сыIухагъ. ЕтIани аш уахътэу кыыхыштыгъэр ошIа, синыбджэгъу, цIыфхэр IофшIапIэм кыкIыжыгъэхэу, тучанхэр къахIухъэгъахэу, хэкIхэри рахыгъахэу зышыгупсэфыжыкхэрэр ары. Ыдэж сыкыкIыжыкхэу хьуми, чэшыр хэкIотэгъагъэми, пчъэм Iухъэти, сакъэу кIэдэлукIыти, зи зэхимыхы зыхьукIэ, сыкыритIупшыжыштыгъ. АщкIэ сшIошгъыгъэхуштыгъ ышгъхъэ зэрилгытэжырэр, зэрэзыфэсакыжырэр.

Пчъэбгъум хэлъ одыджыным сытеуагъ, ау зыми зи кыIуагъэп. ТIэкIу тезгъаши, етIани сытеуагъ. КIым-сым. Сымыхыеу сыщытэ лъэмакъэ горэ унэ кIоцIым кышчыIугъэ фэдэу кысшыхьугъ. Сыхэмыукъорэмэ, пчъэм зыгорэ кыIухьы, бзэхыжыгъэ, ау лъэмакъэр гъунэгъу унэм кышчыIугъэнкIи хьун сIуи, пчъэм сыкыIукIоти, дэкIояпIэм ыбгъукIэ хэлъ шгъхангъупчъэм дэж сыуцугъ. Тучаным кIуагъэмэ е гъунэгъумэ ащыщ горэм ыдэж ихьагъэмэ, сежэн сIуагъэ. ТIэкIурэ сышчытыгъэу, ошIэ-дэмышIэу Полинэ иунапчъэ кыIукIыгъ, Китаим кышпашIыгъэ халат шэгъо дахэ лъапшгъэм кынэс-кынэмысэу, дэнэ шъуаткIом хэшIыкIыгъэу, ыбгъуитIукIэ хьырахыишгъэхэр хэдыкIыгъэу щыгъэу пчъэшгъаIум къебакъуи, ынэжгъ зэхэгъэхьагъэу кысIуплъагъ.

— Сыд къэхъугъэр?

— Зи,— стамэхэр зэфэсшагъэ,— уззэгъэлъэгъун сIуи сыкъэкIуагъ. Имыгъоу сыкъэкIуагъа? Сенэгъуе имыгъокIэ. Пчъэм сыкызытеоми, кыIупхыгъэп.

— Уителефон Iоф ышIэрэба?

— ЕшIэ.

— Укытемыоу укъэкIон фэягъэп.

— Сыда?

— Уахътэ сиIэпышъ ары.

— Сэ зыгорэхэр кыуасIо сшIоигъуагъ.

— КъаIо, сыодэлъу.

— Мыш тыштытэу тыгушыIэна,— унэм сыримыгъахъэ зэрэшIоигъор кыххэшыгъ, ышгъо кызэокIыгъ, ау сэ сыд сIоми, сыдэу сшIыми, сыхьанышгъ, сэш нэмыкIэу зажэрэр зэзгъэлъэгъунэу тесыубытагъ.— КыыосIощтыр чылэ Iоф пшIошIа, орырэ сэрырэ тшгъхъэ иIоф.

— Арэу шIогъэнагъэмэ, кыхь. Джы нэс кысэмыIуагъэу сыда къэпIощтыр? Ау зы такыкъ нахь остырэп.

— Зы такыкыкІэ сьд кьэсІон?

— КІо, хьугъэ, тфы осэты. Ащ блэмыгъэкІ.

— Ар зыгорэм яхьщыр,— сІозэ, ыуж ситэу унэм сихьагъ, ыкІыбыкІэ кьэсыубыти, ІаплІ есщэкІ фэдэ сшІи, сІэгущьохэр ыпхэкІ нэсэу езгъэчъэхыгъэх. Сыхэукъуагъэп, халат шэгъо дахэм фэшъхаф Полинэ щыгыгъэп. «Ары шъхьаем, гъэмаф, мафэр фэбэшхуагъ, ыкІышъо жьы кьыригъашэ шІоигъоу зипхъэхыгъэнкІи мэхъуба?» сІуи, гуцэфэ лые фэсымышІ сшІоигъоу, апэ сызэгупшысагъэр щызгъэзыягъ, зи сымыІоу ижырэ диван кІэракІэм сытетІысхьагъ.

ЫІэблыгу зэчІэлъэу Полинэ сапашъхъэ кьиуцуагъ, кьысэплъырэп, шъхьангупчъэмкІэ ышъхъэ гъэзагъэ. Сшъхъэ зэресыуфэхыгъэр нэчапэкІэ зэригъэлъэгъуи, ыкІыб дэт сыхъатым сакъэу еплъыгъ.

— Кьало, сыодэлъу, сэуахътэ сиІэп,— кьэгумэкІыгъ Полинэ.— Сипшъэшъэгъу кьэкІонэу сежэ.

— А тхьоплъ сырыф дахэр ара?

— Хьау, Маринэрэ илІырэ.

— Маринэрэ Никитэрэ сэ дэгъоу сэшІэх. Ахэр армэ узажэрэр...

— Хьау, сэ сызажэрэр о пшІэрэ Маринэр арэп,— сигущыІэ кьысигъэухыгъэп Полинэ.— Садэжъ укызэрэкІорэр ахэмэ алъэгъунэу сыфаеп. КьэпІон щыІэмэ, кьаІуи, икІыжъ. Зи кьэмыІозэ, такыкыищ бгъэкІуагъэ, кьыпфэнэжыгъэр тІу ныІэп.

— УкыстеукІытыхьа? — кьысхихыгъ сэри.

— ИмышыкІагъэхэр кьэмыІу, Руслъан,— кьыхэшэнычъыкІыгъ Полинэ, джэхэшъогур рикІукІэу ригъэжъагъ, шкафым телъ хьап-щыпхэм ателэбагъ, зыгорэхэр зэригъафэхэ фэдэу зишІи, кьызэплъэкІыгъ: — Сюожэ, сыда кьапІо пшІоигъор?.. О слъэгъурэм кьэпІони щыІэп, уахътэр зэрэбгъэкІоштым уешэ шъхьаем, кьыбдэхъуштэп.

Полинэ зэрэхэшэнычъыкІырэм джыри хэзгъэхъон, кьэзгъэгубжыпэнышъ, Іом тыхэтэу уахътэр згъэкІон сІуи, сыщхыпцІызэ фэсыдзыгъ:

— Маринэ кьыздищэшт кІэлэжъыр ощ паемэ шІэ?

— Ужэ кьыдахьэрэр кьысэмыІу! — кьыхэкуукІыгъ Полинэ.— СыуушъхьакІу пшІоигъоу укьэкІуагъэмэ, кьикІын щыІэп. Ощ фэдэ Іаджи сэ слъэгъугъэ. Шъо, шІэныгъэлэжъхэм, лабораториэхэм шъуачІэуІубагъэу шъуачІэсызэ, шъушъхъэхэр экІокІыгъэх. Сэ лІыжъ делэу сиІагъэри кьызыкІожыкІэ, хьамлыухэм, хьампІырашъохэм, пкІаухэм якъэбархэр кьысфиІуатэзэ, сызэгуйгъэутыщтыгъ. Сэ сызбылъфыгъ, сысымаджэп, сысэкъатэп, сишІугъу, насып зыгъотырэмэ санахъ Іаеп...

Джауштэу едгъажьи, кыIорэ гушыIэ пэпчъ дыдж горэ хэсыдзэзэ, Полинэ ымышIахэу сыхъатныкъор кIуагъэ. Ардэдэм одыджыным кытеуагъэх. Полинэ кыкIэштагъ, сыхъатым гуIэнкIэ еплъи, нэгъу фыжъ дахэм IэпIэ-IапIэу плъыжъхэр кытырильхъагъ, ынэ нэгъо инхэр бырыльэхэу кысIуплъи, пчъэмкIэ зидзыгъ.

Сэ ыуж ситэу сыкъэтэджи, пчъэпIухъо нэзым сыдэплъыгъ. Ардэдэм пчъэ тIуакIэм кыдэкIынэу къежъэгъэ лIы къопцIэ лъагэр адкIи-мыдыкIи мыкIоу кызэтеуцуагъ. Сэ лъэбэкъу сымыдзэу пчъэбгъум зыкъосщэежъыгъ, ау кIасэ сыфэхъугъ: унэм кыхъэ пэтрэм сыкыльэгъугъ. «Io хэмыльэу къэкIуагъэр тэметель плъыжъмэ ахэт», – сыгукIэ сIуагъэ. Ар сэгъэIуагъэри къэсIon. ТишхапIэ джабгъумкIэ, пчъэ ихъагъу дэдэм дэжъ, дэпкъым кIэрыт Iанэм сыпэтIысхъэ. Хэт шхапIэм кычIэхъагъэми, ыпэ дэгъэзыагъэу адкIэ чIэсхэм ашъхъэрэплъэ нахъ, сэ сыкыльэгъурэп, ау капитан тэметель плъыжъ кIэлэ тхьоплъты-шхоу Николай Донским сыкымыльэгъоу, шIуфэс кысымышэу зэ блэкIыгъэп. Сыд Io фаеми, адырэ цIыфхэм ялътытыгъэмэ, хъэплъэ-къоплътэныр нахъ ахэльэу ахэр агъасэх.

– КъакIo, кыхъ, умыукIыт, – лъэIу мэкъэ псыгъо шъабэу Полинэ кысфае хъумэ кыспигъохыштыгъэр зэхэсэхы. – Силыжъыгъэм иIoфшIэгъугъэ горэ моу джыдэдэм кыхъагъ. Iэпэрытх горэхэр кысфихъыжъыгъ. ИкIыжъышт ар, кыхъ, – мэгъуIэ, ыIапэ ыубытыгъэу къекъудый. ЛIы къопцIэ лъагэр шIузэкIэкIожъы, фаеп кыхъанэу, фаеп слъэгъунэу, дипломат шIуцIэу ыпэ итыгъэр ыкIыб ышIыжъыгъ, унэм рихыжъыгъах.

Хъульфыгъэ макъэ зэрэзэхэсхэу сэ сшъхъэ лъыр къеогъагъ, ау джы ехыжъыгъ, гупсэфэу лъэбэкъу зытIу къэсшIи, пчъэ-пэIухъор зэIусхыгъ, лIы къопцIэ лъагэми бзыльфыгъэми сышхыпцIызэ сяплъи, сыгукIэ зэсIожъыгъ: «Мыщ фэдизэу мыр зыфалIэрэм хэзгъэнымэ, гунахъ хъун».

СIупэкIэ къэсIуагъ:

– Бзыльфыгъэр ащ фэдизэу кызэмыгъэлъэIу, кыхъ. Полинэ илIыгъэм иIэпэрытх горэхэр кыфэсхъыжъыгъэх. Апэрэу мы унэм сыкъехъэ.

– Сэри такыкъ заул ныIэп сиIэр, сэгъуажъо, – зиухыижъэу кыыригъэжъагъ лIы къопцIэ лъагэм, ау щытми, пчъэ тIуакIэм кыдэкIи, сIапэ кыубытыгъ. – Юр, – ыIуагъ, – сятэкIэ – Марат, Юрий Черный.

Сэри сцIи, сятэ ыцIи, слъэкъуацIи есIуи, шъо Iальмэкъ шIуцIэ шъабэр зериIыгъ Iэ лъэныкъомкIэ сырекIокIыгъ, сылъэпэуагъэ фэдэу сшIи, лъэгъуанджэкIэ дипломатым сынэ-сыгъ. Бэшэрэб зэутэкI макъэ къэлугъ.

Сауж итэу Полинэ унэм кыкIыгъ, ынэгү ээкIэлтbыхъажы-
гъэу нэчәпәкIэ кысфычIәплъызэ, кыдзыгъ:

— Зыгорэ кызышIомыгъэшI, Юрэ синэIосэ кьодый ныIәп.
Джа журналистым фэгъэхьыгъэ тхылъ гъэшIәгъонэу зигугъу
кысфәпшIыгъагъэр... ыцIэ сщыгъупшәжыгъ...

— «Шулъэгъум игъучIыку», — есIуагъ тхылъым ыцIэ.

— Джары, джары, — къэхъыштми къэгъыштми умышIәнэу,
Полинэ къэгүзәжъуагъ. — Джа тхылъыр кысфихыгъ.

— Къыпфихыгъэмэ, дэгъу, шгүзәдедж. Ори сәри ащ фэдэ
тхылъ Iаджыми тяджагъ, яшIуагъэ кытәкIыгъәп нахъ, — сымакъэ
лакъырдыгъэ кIәлгъу, чIәгъчIәлгъ гушыIәхэр фәсыдзыгъ.

— Ащыгъум зи кыбгурыIуагъәп, — Полинэ къэгубжы
шIоигъуагъ, ау зиIәжагъ.

— Ар шъыпкъэ, апэрэм зи кыызгурыIуагъәп, ау джы ээкIэ
кыызгурыIуагъ, — сIуи, сызәмышлгъэкIыжъу сыкъежъжыгъ.

Ащ ыуж Полинэ зыкIи зыфезгъэхъыжыгъәп, ежэ зәтIо
кысфытеуи, гуцфә лые сшIыгъу, тәмәтелъ плъыжбым зи Iоф
дыримыIәу, гыи фэдәу зыкысфишIыгъ, ау гугъу сыфелыгъәп.

Мафә горэм академик Усенкэр садәжъ кычIәхъагъэу
ушәтынхэр зэрәкIохэрэр фәсIуатэзэ, Полинэ аужырәу кыс-
фытеожыгъагъ. Чәф зәриIәр ымакъэ кыхәщыштыгъ. Зыгорэ
есIохъынэу чIыпIэ симытәу, ыжэ кыдахъәу кысымыIуагъэ
щыIәп. «ДокторышIәри Iәбалы кьабзэм, ахъшәм цIәр тыреукIә...
Шофер кIәләжъхэр ош нахъ хьаләлых. Мыхъуми, ахәмэ ахъшә
дэгъу кьагъәтIылъы, шгъон зәфәшъхъафхэр кьахъы. Сиунэ апә
укыхъэ зәхъум, сиIәнэ чIәгъ топышәмэ афәдәу щызәхәтыштыгъэ
бәшәрәбхэр плъэгъуштыгъәба? Дунаим о плъэгъуни узәрәбылыми
тетәп, хьәрәжъ...» «Зыми сырымышIухәуи?» — академикым
зәхәсымыгъәх сшIоигъоу, трубкэм сIәгушъо Iусуубытэзэ,
сиIушгъәшгъагъ. «ПIәклор закъор ары, — ымакъэ къәушгъәбыгъ
Полинэ, — ау ащ пае усIыгъын пшIошIыштыгъэмэ, ухәукъуагъ.
Сә къэгъагъхэр сшыхрәп, зыщыслгъэрәп. Урамым тыщызәIукIәмэ,
озгъәлгъәгушт Австрием кышшашIыгъэ цокъэ хьаплъитIоу
кысфисщәфыгъэр, Париж кышшадыгъэ кIәко зәпылтыр...»
«Унагъо зиIәхэр умышъункIәмэ, уиIәр пфикъурәба? Сә къәз-
гъахәрәмкIә сыщыI, зыми зи кыиысхырәп», — гурыIон фэдәу
фәсыдзыжыгъ, телефон трубкәри шгъабәу теслхъажыгъ, ау
гушыIәгъу тәрзэ кызэрәсфәмышъугъэр Усенкәм гурыIогъән
фай, «етIан» ыIуи, лабораторием чIәкIыжыгъ.

Сыгу жъәрәжъәу, гушыIә Iаеу зәхәсхыгъэмэ нәжъо-Iужъо
сыкъашIыгъәу сыщысыгъ. Мы тхылъым къыпфистхагъәп нахъ,
тхылъыпIәм фәмышәчын гушыIәхәри ащыгъум Полинэ
кысыиIогъагъәх.

«Тэмэтель плыжь... цокъэ хьапльхэр Австрием кышашыгъэу, Париж шадыгъэ кIэко зэпылтыр...— ащыгъум Iаеу Полинэ кысиIогъагъэмэ сыда а лIы кьопцIэ лъагэм икъэбар джы кыкIыхэзгъэщыжьрэр? Къин чIыпIэу сызэрыфагъэм а бзылфыгъэри тэмэтель плыжьри сыда ыкIыIу къэзышIыгъэр? Ащ ыгу пыкIырэр... Зэгу, зэгу. А пчыхъэм Полинэ лIыгъэкIэ иунэ кыырищэгъагъэр джы сызгъэтIысыгъэ подполковникыр ары. Ишъхъэщэ шIыкIэ тыдэ щыслъэгъугъа сэлэшъ, сегупшысэ. Джы къэсшIэжыгъ ныIэп. Ежыри апэрэ сыхьатхэм сыкышIэжыгъэн фаеп. Нэужым, Аннэ кысэкIодылIагъэ фэдэу иIофышIэмэ къаушыхьаты зэхъум, сызшилъэгъугъэри кышIэжи, кысэхъулIагъэр игуапэ фэдэу, ышъхъэ кысфыригъэээкIызэ ары кыкIыстелункIагъэр. Ыгу кысфэшIоп. Ары шъхъаеи, сыд сэ мош есшIагъ! Ежъ агъэделагъэмэ, сэри ар дэдэр кысашIагъ. Шъыпкъэ, ежъ сифэдэу цокъэ лъапIэхэри, щыгъын кIэракIэхэри фэсшэфыгъэп. Ежъ шIульэгъу сыхьатхэр лъапIэу кызэрэфыдэкIыгъэхэр ыгу кьеожмэ, зыфишIэщтыгъэм ерэдау. ЕтIани, сIонэп сIуагъэ шъхъаеи, ежъ кылэжыщыгъэмэ, ащ фэдиз тыригъэкIодэныеп...»

Джахэр сыгукIэ зэзгъафэзэ, гупшысэ хьылъэмэ сахэтэу, кIыбыкIэ дэпкъым сегъэкIыгъэу, сымышIахэу сыхэчъыгъ.

Яхэнэрэ тхылыр

ГъучI зэрэш макъэм сыкыгъэлъэтагъ. КIыбыкIэ дэпкъым сызрегъэкIыгъэу, кIашъом сыдэплъыгъ. ГъучIыч хъэгъэ ухъурэйгъэм кIоцIыт остыгъэм ерагъэу сызэрысыр кыгъэнэ-фыштыгъэ, дэпкъыхэр шынагъэх. СакIыб зэриучыIыкIыгъэр зэхасшIэу дэпкъым зыкыкIэрысщэикIи, сIитIу плащ фыжь пIуакIэм икIэджыбэмэ къарысхызэ, спкыи зэрэщытэу сыутхыпкIыгъэ, сыкъэтэджыгъ. Сыхэчъыегъэ къодый кысшIошIыгъ, ау сыхьатитIум ехъоу сычъыгъ.

ГъучIыпчэр кызыIуахым, сыгуIэзэ, сиплащ чыIухэр згъэупкIапкIи, тэмэтель плыжьмэ апэ сиуцагъ. ЗанкIэу кIо аIомэ, занкIэу сыкIоу, къэгъаз аIомэ, зэ сэмэгумкIэ етIанэ джабгъумкIэ къэзгъаззэ, пчъэ горэм сырашэлIагъ. Зы тэмэтель плыжьыр пчъэм теуи, ар сапэ итэу, адырэр саужэу унэм сырашагъ. КIэлэ сырыф нэгъу хъураеу шысыр сшIэжи, апэрэмкIэ сыгушIуагъ, ау ардэдэм сыгуи кьефэхыжыгъ, зэрэсшIэрэм шIу сэркIэ зэрэхэмылтыр кызыгурыIуи, зи сымыIоу сылпылпъэу сыуцугъ. IупшIэ пIокIэ Iукъузагъэу, ынэ шхьонтIэ

зэжухэмкIэ загьорэ кысфычIэплъызэ, сиIоф зэхэзыфыштыр Iэтхьо-лътхьоштыгъэ, столым телъ тхылъыпIэхэр гуIэнкIэ зэпыригъазети, жьы кIэтэу сейфымкIэ зидзыштыгъэ. Ащ зыгорэхэр шызэIишIэжьыти, Iэпс-лъэпсэу, кIэкозэпылъ ежъашьор къекIоу, джэнэ фыжбым дэлъ галстук чIыпцIэм ежъашьо шьолъырхэр къуаншэу ехэу, ар тIэкIу шIэ къэс ыгъэ-тэрэзыжмэ, шъхьац сырыф пIуакIэу занкIэу дэжыыгъэр IэгущьуитIумкIэ тыригъаплIэзэ, ыкIыб кысфэгъэзагъэу, зыгорэм егупшысэрэм фэдэу тIэкIурэ шытыгъ, етIанэ зыкы-зэригъээкIи, сыкъэзышцэгъэ тэмэтель плъыжхэрригъэкIыжы-гъэх, ежъыри гупсэфыжыгъэу столым IутIысхьагъ, сэри сытIысынэу пхъэнтIэкIум Iэ фишыгъ, ынэ шхъонтIэ зэжухэр ыуцIыргъузэ, ымакъэ ылъэкIи, «гражданин» гушыIэр ыпэ итэу апэрэ упчIэр кыситыгъ:

— Власов Алексей ыпхъу Аннэ о кыокIодылагъэу кызырээгуафэхэрэм ушыгъуаза?

— Алексей,— зыпашъхьэ сисым ыгу кызырэсфэмышIур сэшIэми, тызэрэзэнэIуасэр ыгу къэзгъэкIыжъ сшIоигъоу сышхьыпцIыгъ,— ащ фэдэ сшIэн зэрэсмылтъэкIыштыр ошIэба?

— Дэхэмыкъор! — ымакъэ кысфигъэлъэшыгъ синэIосэ-жым,— мы такыкыым щегъэжъагъэу оркIэ сэ сыIофзэхэф, Власовам щэнэут Iуызди зыгъэллагъэу зэгугафэхэрэу сэркIэ о ушыт. Ори усымышIэу, сэри сымышIэу кызышшIогъэшI. Зыпашъхьэ уисыр — Iофзэхэф, Мясин Алексей Герасимович. КъыбгурыIуагъа?

— КъызгурыIуагъ,— сIуагъэ, сымакъэ къефэхыгъэу.— О кызырэрэпIорэмкIэ, бзылъфыгъэ хьадэм икъэ къэгъагъ теплъ-хьан зэрэфар пэшIорыгъэшъэу кысыдзи, къэгъагъ Iэрам кыфэхсхыгъэу ары.

— О пчIыпIэ ситыгъэмэ, сэмэркъэу сшIэу мыщ сышсы-штыгъэп,— Мясиным ынэ шхъонтIэ зэжухэр кызызыхыгъэ-штаозэ, ыпкъыкIэ зыкысфикъудыи. Iэ джабгъумкIэ къэлэмыр ышти, сэмэгукIэ зытетхэшт тхылъыпIэр зыфигъэ-кIотагъ.— Мы Iофым сэмэркъэу ищыкIэгъэжъэп. Сэ кыпфэ-згъэпытэн фай: мышыпкъэ къапIоу е пшIэрэр къэмыIоу, тыбгъэгъоцэнэм узыпыхьэкIэ, пшгъэдэкIыжъэу пхыштым...

— КъэдэIузэ, Мясин,— зысфэмыIажэу Iофзэхэфым игушыIэ Iэпысхыгъ,— сэ сызфэдэри, Iофэу сшIэри, зышсышIэри дэгъоу ошIэ. Сэ сыкIэлэцIыкIоп, урамыми сыкытекIыгъэп. Мыщ фэдэ IофхэмкIэ сишIуагъэ шьокIэу, сыжъугъэфедэу зэп кызырэхэкIыгъэр. Джау сыдми хабзэм кызырэлорэм тетэу кысэпIорэ гушыIэхэм сэркIэ зи пкIэ яIэп. Къэсэжъугъэлонэу

сыда шъузыфаер? Слъэгъугъи, зэхэсхыгъи, сшлагъи — зэкIэ къэсIогъах. Лажъэ сIэп. Сэ сауж шъуитызэ, Iофыр зиIофыр, бзаджэ зышлагъэр зыIэкIэжъугъэкIышт. Ар зы. ЯтIонэрэмкIэ, сянэ садэжъ къэкIуагъэу сиунэ ис. Къысэхъулагъэр, сызкIэ-мыкIожьыгъэр ышIэрэпышъ, ныо тхыамыкIэр зэгоуты. Хъуштмэ, телефонкIэ сьдэгъэгущыI.

— УздэщыIэр шIушIэ унэп,— пхъашэу къыпиупкIыгъ Мясиным, къызэрэзэкIанэрэр къызхимыгъэщ шIоигъоу зиIажэзэ, къыпигъэхъожьыгъ: — СызэрэпхаплъэрэмкIэ, орырэ сэрырэ бэрэ тызэнэкъокъун фаеу хъушт. КъэкIуагъ-кIожьыгъэмэ тапымыгъэлъ. Уяни, къэгъагъэхэри, сызэрэпшIэри сищыкIагъэп, Iофым тыфегъажъ. Власова бзылъфыгъэм уц Iуудзэни бгъэлIэныр сыда къызыхэпхыгъэр, сыда угу зэрэбгъагъэр? Зыгорэ пыпхынэу уфэягъа е узтештыхъэрэ къэбар горэ къыбдишIэщтыгъа? Сыда пшлагъэр зэрэуищыкIэгъагъэр?

— Джар тэрэзэу къэпIуагъ: Власовар згъэлIэныр сыда зэрэсищыкIэгъагъэр? — Мясиным икъэIуакIэ фэдэ зысшIызэ, сэри сеупчIыгъ.— ЗыкIи сищыкIэгъагъэп, арышъ, згъэлIэнэу сыгу пкIыхъапIэкIи къэкIыгъэп.

— СэшIэ о ушъхъагъу къэпшIы пшIоигъор,— хафэу Iущхып-цIыкIыгъ Мясиныр, ыIупшIэ псыгъохэр IудэнакIэм фэдэу ыкъудыхих, ыцэ жъгъэй кIакохэр мэлыцэм фэдэу къылуигъэ-псыгъэх.— Бзылъфыгъэ дахэти, уенэцIыгъ, удэджэгу пшIоигъоу ыдэжъ укIогъагъ. Ары шъхъае ар ушъхъагъу хъуштэп. Тэ тIэкIэлъ тхылъхэм о уифедэ зи ахэлъэп. ТыдэкIи атель Iэужхэр оры зиэхэр. Щэнаутэу бгъэфедагъэри къызычIэкIыгъэр о уилабораторие. Санэм щэнаутыр хаплъхы, Власовар ебгъэшъуагъ. Ар зыкIэпшлагъэри шъэфэп: Власовам ахыщэ дэгъу ыIыгъ пшIо-шIыгъ, ау ари пцIапIэ горэу къычIэкIыгъ. Ахыщэ гъэпкIагъэхэу ыIыгъыгъэмэ зы гъэпкIагъ ныIэп тэрэзэу ахэлъыгъэр, адырэхэр зэкIэ, акIыIу телъымрэ ачIэгъ чIэлъымрэ афэшъхъафрэр, тхы-лъыпIэ къодыягъэх. Ар о пшлагъэп. ЕгъашIэм узэрэщыIэн мылъку ыIыгъ пшIошIи, уенэцIыгъ... Къэгъагъ Iэрамыр армэ, Власовам ащкIэ ыгу пщэфыным, пэблагъэ зыпшIыным пае бгъэфедагъэ. Джы пцIы хэмылъэу къысфэлIуат Власовар нэлIуасэ зыщыпшIыгъэр, зэрэпшIыгъэ шIыкIэр, зыкIэпшIыгъэр. Сэ упчIэхэр къыостышт, о хъакъым тетэу къэпIошт. Сьд, етэгъажъа? — ыгукIэ ыгъатхъэу Мясиным ыIэгущыохэр зэсихъуа-гъэх, зытес пхъэнтIэкIур столым къыригъэкIотылIи, сьжэ къыдэзырэр ытхынэу хъазырэу сакъэу къысIуплъагъ.

Гукъэо шъхъакIоу къысшъхъарыуагъэм сэ счыишъхъэ къызэфшIыгъ, гушыIэ къэсIоныр хэгъэкIи, тэрэзэу жьы

къэсщэн сымылъэкIэу такыкь фэдизэ сыщысыгъ, етIанэ сыгу сытеIункIэжьи, сынэгущъхъэхэр IэгущъокIэ сIотыгъэх, IэпитIукIэ сынатIи сIотыгъэ. Зыпашъхъэ сисым сыгу шышIэри, сшIэри, зэрмыр сызэрэхъугъэри ежъ зэрэшIоигъоу гурыIуагъ, ынэ шхъонтIэ зэжъумэ чэф къакIэхьагъ, дэпкъым сырикъу-зылагъэу къызэрэшIошIырэр къакIэщыгъ, кIэнэкIэлъэ макъэкIэ къыригъэжъагъ:

— КъызгурэIо, узгъэгумэкIын щыI. Этажым тес бзылъфыгъэр унэм къимыхъэгъагъэм... сыда ащ ылъэкъуацIэр? Ары, Заикина Вера... Ары мыхъугъэмэ, уиIоф дэгъоу зэшIокIыгъэу, гъозыр къыпшъхъарихэу ешхэ-ешъуапIэ горэм джы учIэсыщтыгъэ. Шъыпкъэба?

— Мясиныр,— гупсэфэу къызэрэсIорэр сэрсэрэу згъэшIэгъожъэу Iофзэхэфым ынэгущъоплъ хъурае сукIэлпльагъ,— Iофым сэмэркъэу хэлъы мыхъуштэу джыдэдэм орба къэзыIуагъэр? Сид сэмэркъэу мыщыуа къыздэпшIырэр? О узэрэзекIо-щтыгъэр сэ къыспымыщIал. ТызтегущыIэн фаем тытегъэгущыI. Подполковникэу апэ къыздэгущыIэгъагъэр тыдэ хъугъа? Мыхъуми, шхъэкIафэ горэ хэлъэу ар къыспэгъокIыгъ, о...

— Подполковникэу Чернэм тефэрэр ышIэгъах, джы сэры уиIоф зыфырэр,— къысIэпыуагъ Мясиныр.

— Ащыгъум,— сIуагъэ, сыкъыкIэтэджыри сымышIэу, Iофзэхэфым ыпашъхъэ сиуцозэ,— сызэрэмысэр къэзыушыхъа-тырэ тхылъхэм нэIуасэ сафэшI.

— ТIыс! — къыстехъупкIагъ Мясиныр, къэлэмыкIэ столышъхъэм пхъашэу къытеуи.— Студентмэ апашъхъэ уит зышIоми-гъэшI.

Зи сымыIоу сытIысыжыгъ. Сэри нэжъыкIэ Iофзэхэфым сеплты, ежыри нэжъыкIэ къысэплты, нэплъэгъухэмкIэ тIуми тызэрэлIы.

— ШхъакIо къысэпхэу укъыздэгущыIэн озгъэлъэкIрэ тхылъхэм нэIуасэ сафэшIи, сIоштыри сшIэшт,— теубытагъэ схэлъэу къэсIуагъ.

— Ослъэгъурэм хабзэу щыIэхэри ошIэ,— ыцапэмэ гущыIэхэр къадипIытIыкIызэ, къыригъэжъагъ Мясиным,— профессор ухъуным ыпэкIэ бэн фай ппэкIэкIыгъэр. Уголовнэ процес-суальнэ кодексыр зыззогъашIэм, тыдырэ чIыпIа уздэщыIагъэр, Магадана, Соловкия, Казахстана?

— Алексей Герасимович,— сыфэмыяхэу Мясиным ыцIэрэ ятэ ыцIэрэ сыжэ къыдэсщыгъ,— угу къызэрэсфэлптырэр сэшIэ, ау IэнатIэу пIыгъым ихъатыркIэ сыолъэIу ужэ къыдахъэрэр къысэмыIонэу. СыкъэмыушъхъакIу. Ори ошIэ, судмедэкспер-

тизэм икафедрэ Иоф шысшІэ зэхъум, агъэмысэрэм пагъохырэ тхылъхэр, ахэр зэрагъэхъазырхэрэр пчъагъэрэ спэкІэкІыгъэх. Казахстани, Магадани, нэмыкІ чЫпІи сашыІагъэп. Адыгэ чылэ сыкышыщыхугъ, сыщапІугъ, сыщалэжыгъ, гурыт еджапІэр кыышысыухи, Москва сыкъэкІуагъ. Джары ныІэп сэ сигъогу. Адырэ Іэужхэу зыфапІорэр армэ, сыушъэфырэп, хъакІэщ унэм сызехъэм, бзылъфыгъэ хъадэу слъэгъугъэм сшІэрэр сигъэ-шІэжыгъэп, сызтеІэбэн фэмыехэм сателэбагъ. СымышІэкІэ арэп, ау сыштагъэм кыыхэкІыгъэнкІи хъун, сІэужхэр бэмэ къатесынагъ. АхэмкІэ сыогъэмысэкІэ, сшІэрэп. НэмыкІэу кыыспэпІэтын шыІэмэ, къаІо, кыысэгъэльэгъу, сегъадж. Ар зы. ЯтІонэрэмкІэ, о сиІоф зэхэпфын уфитэу слытэрэп. УиІофшІэ-гъумэ ашыщ горэмкІэ узэблахъунэу сыкыкІэлъэІу. Ар о уапшъэ итым сфепІонэу сыолъэІу. ОрыкІи сэрыкІи ар нахъ тэрэз.

— КъапІорэм егупшыс. ГушыІэ гуаоу къэпшыхэрэр о пшъхъэ кыызэрэожьыштхэр кыыбгурыІорэба? Мыхъу зышы-хъурэм сэ зыгорэ кыыпфэзгъэгъункІи хъун,— нахъ шъабэу къэгущыІэу ригъэжъагъ Мясиным.

— Кыысфэбгъэгъунэу сэ зи мыхъун сшІагъэп, ау уишІуагъэ кыысэбгъэкІы пшІоигъомэ, сыолъэІу, сянэ сыдэгъэгущыІ.

— УиІахыылхэми, нэІуасэхэми, ныбджэгъухэми уаІузгъэ-кІэни, уадэгъэгущыІэни, уафэзгъэтхэни сыфитэп. ПэшІоры-гъэшъ зэхэфыр зысыухыкІэ, узэрэфай, шыхъатхэр шыІэхэу узыфаем уІузгъэкІэшт. СызыфимытымкІэ семьигъэз,— джыри мэкъэ шъэбэ рэхъаткІэ кыысиІуагъ Мясиным. Сэ ащ сызэщифэу езгъэжъагъ, нэмыкІ макъэкІэ кыызэрэздэгущыІэрэм шІу зэрэхэмылтыр кыызгурыІоу есІуагъ:

— Сыд фэдэу зыкыысфэпшыгъэми, шІу угу кыызэрэсфи-мылтыр сэшІэ, ау сэ къаигъэ сыошІыкІэ, шыыпкъэм ыІъапсэ унэсыштэп. Зэфэхъысыжъэу пшыгъэхэм сягупшысэшъ, мысагъэу кыысфэплъэгъурэм шыыпкъэ горэ хэль. Уакъылын-чъэу, ІудэнакІэхэр дэгъоу зэопых, ау о акъылэу бгъэгупшысэрэр сэ кыысфэмыгъаз, охътэ лые кыыстемыгъэкІуадэу, укІэкІо шыыпкъэм лыхъу. Сэ чЫпІэ кьинэу сызэрыфагъэм о уиакъыл-кІэ сыхэкІыжыын слъэкІыштэп. ЗымкІэ, фэмылъэгъуныгъэу кыысфыуиІэм унэмэ къатрырегъахъо, ятІонэрэмкІэ, хъугъэр сэ кыыстебгъэкІэнышъ, Іофыр псынкІэу уухы пшІоигъу. Арышъ, джыри зэ къэсэІожьы — сиІоф нэмыкІ ІофышІэ ет.

Гугъэпэ кІым-сымыр унэм кьиуцуагъ. НэбгыритІум зи зэтымыІоу тызэІоплъэ. Сэ кыызэрэсэльэгэкІырэр, ыІэ сызэ-римылтыр Мясиным кыыхэщэу, пэгэгъэ-зышІошІыжъ нэплъэ-гъур стырихырэп, фэмылъэгъуныгъэу сыгу филтыр сэ синэ-плъэгъу кыыхэщын фай.

— Сыд тшІэшт, Дэхэмыкѡр? — фэмыльэкІыжъэу Мясиным кІым-сымыр кыукуагъ.— Джыри зэ терэплъа? Куо-хъауи хэмыльэу, о узфэдэри сэ сызфэдэри тэмыгъаІоу, Іофым тырыгъэгущыІ. Тэ Іоф зэрэтшІэрэм ушыгъуазэу оІошъ, шъхъэхыгъэу кыосэІо: убзэ къэптІэгэным пае ІэпыІэгъу тыктыпфэхъуни тлъэкІышт.

— ШъуІапэ кыстешъушэенэп! — сыгубжыгъэу сыкы-хэкуукІыгъ.— ГъорыкІожъ горэу урамым сыкытекІыгъэкІэ огугъа? УмышІэмэ сшІэрэп нахъ, сэ... сэ.

— СэшІэ, сэшІэ,— щхыпцІызэ, ІэутІэ кысфишІыгъ Мясиным,— медицинэ шІэныгъэмкІэ удоктор, упрофессор, академик ухъункІи хъун... Ухъун шъуІа? Хъау, джы ухъужы-штэп. УиІэр зэкІэ птырахыжыным нахъ упэблагъ. Кыуатырэр пшІомакІэу бзылъфыгъэм иахъщэ уенэцІыгъ, ау профессор лэжъапкІэри шІэхэу кыпІуагъэзышт.

— Сэ зыми зи кыситыгъэп,— сыкыиушъхъаІоу джыри Мясиныр кызэрэсфежъэжыгъэм сыкызэкІыгъэнагъ, ау зысІэжагъ.— Къэралыгъоми, ори, нэмыкІми къэсымылэжыгъэ кысатырэп, сиякыылкІэ, сишІэныгъэкІэ, скІуачІэкІэ Іоф сэшІэ, кысэпхъонынэу сомэ кысІэкІэхъагъэп. ШІэныгъэ ушэтынхэр зы институтым щысэшІы, адырэм студентхэр щесэгъаджэ, мафэм чэщыр пыздагъэу сэлажъэ. Сыфитба къэсылэжырэр къаІысхыжыын? Сыфит, ау о джы сыкызэрэсфэпшІырэм фэдэу цІыф хыехэми мысэхэми зафэпшІызэ, сэ къэсылэжърэм фэдэ пчъагъэ къаІыохы. Ощ фэдэмэ Іофэу ашІэрэм еплъыкІэу фыряІэр сэшІэ: къэралыгъом кыуитын фаеу шъулъытэрэм кышыкІэрэр шъор-шъорэу ишъогъэкъужы. Ащ шІыкІэ фэхъуштымкІи зэхэдз шъуиІэп.

— Ужэ кыдахъэрэр кысэмыІу! — ІэбжымкІэ столым кысфытеуагъ Мясиныр, зыдимышІэжъэу кызшытэджыкІи, столым тельхэр зэригъафэ фэдэ ышІызэ, хыльэутІысыжыгъэ.— Олъэгъуа, унэ кыкІэбгъаплъэмэ, пшъхъэ кытетІысхъащт мыр. Сэ сиІэм о сыда уиІофэу хэльыр?

— СиІоф хэль сІорэп,— Іофзэхэфыр кызэрэзгъэгубжыгъэм сэ сыгукІэ сигъэгупсэфэу, зыпкъ итэу къэсІуагъ,— ау мылъкоу о уиІэм фэдиз джыри илъэсишъэ Іоф сшІагъэкІи сфигэкъу-штэп. Сэ зытетыр ары къасІорэр. Ащ урыгубжынэуи урыкІы-инэуи шытэп. Удачэ тІозтет унэ пшІыкІутІоу зэхэт, «Волгэми» «Жигулими» уакышыуцугъэп, «Мерседес» фыжыбзэм уигъэкІагъэу уис, уятэ иунэ зэхэт пшІозэжъоу, Москва пэмычыжъэу джыри унэ зэхэтышхо щяогъэшІы. Ари аужырэ ахъэкІэ ябгъэшІырэп, шъыпкъэба?

— Мыдэ мы тхэмыкІэ цІыкІоу сапашхъэ исым шъуеплъ! — Мясиныр ынэгу тхьоплъ хъурае жьоплъы кьэхъугъэу шхыгъэ.— Институтым чІахъэрэмэ о сыд фэдиз кьаІыпхыр?

— Сыдигъуи чапыч кьаІысхыгъэп. ПшІошъ мыхъурэмэ, сиунэ итым еплъ, сыкыгъэлъыхъу, банкым зыгорэ ислъхыгъэу сиІэмэ, ягъэуплъэкІу,— кьыскъуихын зэрэщымыІэм сицыхъэ тельэу, занкІэу ынэгу сыкІаплъэзэ, есІуагъ.— Сызэрысыр унитІу нахъ хъурэп, зы пІэкІор ит, зы диванпІэкІор, зы стол, шыкъу заул, телевизор, магнитофон. Къэгъазгъэзэжъ, джары мылькоу сиІэр. Шыпккъэ, тхылыбэ, библиотеке дэгъу сиІ. ТилэжъапкІэмэ узэпйплъымэ, ош нахы бэкІэ нахыбэу кьэсэгъахъэ.

— Дэхэмыкьор, шыІэныгъэм укыщинагъ. Ош фэдэ профессор Іор-жьормэ уасэ зэрямыІэр кьэралыгъом илІышхъэмэ кьагурыуагъ. Шыпккъэ, коммунистмэ ягъом сэщ нахы бэкІэ нахыбэу кьыуатыштыгъ, ау джы благъэу укысэ-кІолІэжын плэкІыштэп. Тэ титетыгъо кьэсыгъ... ЕтІани нахъ макІэрэ уешъон фай. Зыщыщ умышІэрэ бзылфыгъэмэ кьалъыпчыыхъэу ухэмыт. Ахэми ахъцэшхо ящыкІагъ.

— О зыми зи тебгъэкІуадэрэба?

— Сэ сичапыч зыдакІорэр сэшІэ.

— Адэ а сомэ миллионхэу зепфэхэрэр кьызэрагъахъэрэр ошІа?

— Зыгорэм иахъцэ сыда сэ сиІофэу хэлъыр?

— Хъау, ошІэ, умышІэщтыгъэмэ, ори Іэхъэгъу уафэхъуштыгъэп. Алексей Герасимович, мылькоу уиІэм сыкъенэцІэу е сыошъугъэу кьызшІомыгъэшІ. ОльэкІмэ дэгъу, узыфаем фэдиз уерІ, ау сэ кьаигъэ сыкъэмышІ. Унэ пэпчъ телевизор ит, видикхэр ахэмэ ашъхыагъ тетыжъ. Уиунэ джэхашъомэ ателъ алрэгъмэ узатеуцокІэ, уапхырэзы пшІошІы. Унэгъо ІапІэу илым нэхэр зэтырегъэплъы.

— Сыда, сиунэ укыхыагъа?

— Сыкыхыагъ.

— Сыдигъо? Сиунэ укыхыагъэу кьэсшІэжърэп.

— Ащ ублэкІынышъ, сымышІэуи кьэпІошт джы.

— Хъау, усэшІэ, ау сиунэ укыхыагъэп. Ар дэгъоу сэшІэ.

— Ларисэ о пшыпхъуба?

— Ары, сшыпхъу, сшыпхъу нахыкІ,— Мясиныр зытес пхэнтІэкІум темызэгъэжъэу щыхъупшІэпшІагъ, етІанэ шымы-сыжышъоу кьэтэджыгъ.— Ларэ уинэІуас, ара? — сакъэу, ышго зэокІызэ, кьэупчІагъ.

— СинэІуас,— Мясиныр сейфымкІэ кІуи, ыитІу икІэджы-бэмэ арылэу шъхъангъупчъэм иплъэу уцугъэти, ыдэжъкІэ сызэплэкІызэ, фэсыдзыгъ: — СинэІосэ кьодый, зыкІи тиІоф зэхэлъэп.

— Тыхдэ нэлүасэ ушыфэхъугъ? — ыкыб кызэрэгъэзагъэу, ымакы кымылэтэу, Мясиныр къэупчлагъ.

— Делэщыр ары, — еслюагъ.

— Ы-ы, къэсшлагъ. Шъо, врачхэм, шъузтефэжы, шъузэлокIэ. Ащ Iутмэ ащыщ горэм кыуилогъэн фай... Ар сэлэ шъхъаеи, — Мясиным кIэкIэу зыкызэпыригъэзагъ, ымакъэ къэлъэшыгъэу, ынэ шъхонтIэ зэжъухэр ыуцыргъузэ, итIысыпIэ къэкIолIэжыгъ. — Ащ чIэс делэ пчъагъэмэ къахэщэу сэ сшыпху нэлүасэ къыпфашIыныр сыда кыызхэкIыгъэр?

— Пшыпху зыхэудзагъэхэм илоф ахэлъыгъэпышъ ары, — Иофзэхэфым ынэгу занкIэу сыклаплъэзэ есложыгъ.

— Цыфым ышъхъэ мытэрэзмэ, сыда сэбгъэшIэнкIэ узфэагъэр? — ышъхъэ риуфэхыгъ Мясиным, итIукIэ ышъхъац сырыф пIуакIэ зытIо-зыщэ дищэагъ.

— Джыри зэ къэсэложы, Мясиныр, — пшыпху ышъхъэ лажъэ илэп, цыф дэгъу цыкIу, цыфыгъи гукIэгъуи хэлъ, ау о укIыгурымылуагъэр...

— Дэхэмыкъор! — пхъашэу зыкыыришыгъ Мясиным, — сиунэгъо Иоф зэбгъэфэнэу мыщ укъязгъэщагъа, хъауми узэрэукIаIор згъэунэфынэу ара? Цыф афэдэу сыкыбдэгущыIэу плъэгъугъэшъ, ужэ къыдахъэрэр кысэоIо. Мыщ учIэ-мыкIызэ ппсэ зэрэлусхыштыр зэгъашIэ, ащ сыкыблэмыш! Ощ фэдэ Iор-жорэу сэ слъэгъугъэр бэ, сэ сызфэдэр о джыри пшIэрэп. Сэ...

Тэмэтэль плъыжъ зытелъ кIэлакIэ горэм пчъэр кылуихыгъ, Мясиным кыпымылъ шлагъоу кыырилуагъ:

— Иван Акимовичыр кыоджэ... лъэтемытэу ылуагъ.

— Сэкло, — ылуи, жым ыхъырэм фэдэу Мясиныр тызэрысым псынкIэу икIыгъ, кызэреджагъэхэр игуапэу игуIэ кIуакIэ хэслъэгъуагъ.

Сызэрыс унэм ипчъэкIыб тэмэтэль плъыжъхэр зытелъ нэбгыритIу зэрэлутыр слъэгъугъэти, сикIын сызэрэфимытыр кыызгурылуагъ. Мясиным истолышъхъэ сигарет къэмланэрэ зажигалкэрэ телъыти, зы сигарет къэмланэм кыдэсхи, зажигалкэр сIэмычIэ чIэлэу гъучI хъагъэ зыхэлъ шъхангъупчэм сылухъагъ, ау ардэдэм сыкIэгъожыи, сигаретри зажигалкэри ячIыпIэ згъэтIыгъыжыгъэх, сыгукIэ зэсложыгъ: «Ащ щэхъурэ къэрар зимыIэм итутыни згъэстынэп». Ардэдэм псыунэм сымыкIомэ мыхъунэу сыкыыригъэзыгъ. Пчъэр зэрэлусэхэу, кIэлитIум яз кысфидзыгъ:

— УкыикIы хъуштэп.

— Ары шъхъаеи псыунэм сыкIон фай.

— Иофзэхэфыр къэмыкложьэу тыфитэп.
— Адэ мыш сильэгъун шысэрэгъэцакIа? — сылушхыпцIагъ кIэлэ нэгүф псыгъом.

ЫшIэштыр ымышIэу кIалэр къысIуплягъ, игъусэ фыре-плэкIыгъ. Адырэри шхыпэ къэмыкIоу къыIуплэжьы, ыбгъу-кIэ шхъэ ышIызэ, къыIуагъ:

— Полковникым Мясиныр бэрэ къыIыгъынкIи хъун, тэгъашэ псыунэм.

КIэлитIумэ псыунэм саци, сыкъашэжьыгъ. СшIэштыр сымышIэу унэ цIыкIу джэхашъор заулэрэ искIукIыгъ, етIанэ шхъангъупчъэIум сылууцуагъэу, дунаим сыхаплъэу сыштызэ, Ларисэ нэIуасэ сызэрэфэхъугъагъэр сынэгү къыкIэуцожьыгъ. Сэ сшхъэ иIоф ар зыкIи кыхахъэштыгъэп, ау ар сиушхъагъоу Мясиным сиIоф Iызгъахынышъ, нэмыкI IофышIэ рязгъэтынэу тесыубытагъ.

Ори ошIэ, сиынбджэгъу, тэ, врачхэм, тищыкIагъи тимы-щыкIагъи, тиIоф зыхэлъи зыхэмылъи къытэуалIэрэм, нэIуасэ тызыфэхъурэм гъунэ иIэп. Цыфхэр егъэзыгъэх, Iэзэгъу уцхэр агъотыжърэп, узыфаер аптекэмэ ателыжьэп, бэдзэрым зэкIэ илъ. Ахъшэ уихъоимэ, узыфаер зэкIэ ащ ибгъотэшт.

Мафэ горэм Севастьянов академикым ыкъо ипшъэшъэ-жьые ятэжъ лыхъоу лабораторием къычIэхъэгъагъ. Сырыф пIокIэ цIыкIу, нэжъгъэй-пэжъгъэй, шхъац пIокIэ шхъом-чышъор шъоякIэм фэдэу ыпшъэ кIыб дэжъ щыпхыгъэу тхыцIэм къытехъэ, нэ шхъонтIэ инхэр къыкIотхэу, сабий плъакIэу къысIоплэх.

— Сыд, хирург ухъу пшIоигъу, ара? — гурыт еджапIэр дышъэ медалькIэ къыухыгъэу тиинститут къычIахъэ зэрэшIоигъор сэшIэти, пшъэшъэжьыем сылугушIуагъ.

— Хъау, сэ хирург сыхъуна,— укIытэжьыгъэу пшъэшъэ-жьыем ытамэхэр зэфищагъэх, ынаплэхэр ридзыхыгъ.— Хирургым Iэпшъэ пытэхэр ищыкIагъ, сэ ащ фэдэ кIуачIэ Тхъэм къыси-тыгъэп. Терапевтэу седжэн сэлэ.

«Ары,— сIуагъэ сыгукIэ,— уятэжъи уяти нэпкъ-пэпкъ зэхэхыгъэх, нэгүф кIыхъэх, IупшIэ бгъузэ Iужьух. О уянэ фэдэ ухъугъэн фай. УиинагъэкIи уиIуплээкIи уятэжъи уяти благъэу уякIоллагъэп».

— БзылфыгъэмкIэ терапевтым нахъ сэнэхъат дэгъу хъужърэп,— сIуагъэ, етIанэ сеупчIыгъ: — Зыгорэм уегъэгүмэкIа?

— Ары,— ыIуагъ пшъэшъэжьыем,— сяти, сяни, сятэжъи къыхэсымыгъахъэу сипсауныгъэ изытет къэзыушыхъатырэ тхылъ згъэхъазырынэу сыфежъагъ шхъаем, делэщым сыкIонэу сыфаеп. Ащ чIэлъ сымаджэмэ ащыц горэм сызыIуплэкIэ, мазэрэ скIэмыкIыжъэу сыхэтышт.

— Дэгъу, непэми неущми, тадэжь укьакIомэ, кьысэп-
тыжын, ау тэтэжь кьемытыжь. ЕджапIэм узэрэщысфэгущыла-
гьэри езгьэшIагьэп. Ащ фэдэхэр ситэтэжь икIасэхэп.

— УмыгумэкI, уитэтэжь зыфэдэр сэри тIэкIу сэшIэ,— сIуи,
пшъэшъэжыер сапэ итэу лабораторием сыкьычIэкIыгь,
синыбджэгъу Срывкиным имашинэ институт пчъэIум Iуыти,
вахтэм Iусым кьесIуи, делэщымкIэ сежыагь.

Гьогум бэрэ сытетыгьэп. Делэщ пчъэIупэм сызыIохьэм,
Володя Чумак нэгъу хьурэе пакъэу, ышъхьэ пэIо фыжь пIуакIэр
тесэу, халат фыжым икIэджыбэмэ ыIитIу арылгъэу, дунаим
зыгъэгумэкIырэ тетэп пшIуигьэшIэу гупсэфэу, бзыльфыгьэ
хэкIотэгъэ тегъэпсыхьагъэ горэ кьыгъэкIотэжыштыгь.

«Вольвэ» ежыашъом фэзыуэнкIыжыгъэ бзыльфыгьэм
шъхьашъ фишIи, ныбджэгъур ыIупшIэ шъуамбгъохэмкIэ макIэу
IушхыпцIыкIыгъэ кьыспэгъокIыгъ, ынэ шхьонтIэ хьалэлхэм
нэфынэр кьакIихэу кьысIуплъагь. КьызгурыIуагь нэплгъэгъукIэ
кьызэрэупчIэрэр.

— Хьау, зи хьугъэ шыIэп,— есIуагь,— моу тхылъыпIэ горэм
укьыкIэзгъэтхэжы сшIоигъу.

— Армэ, Iофэп,— хэхьапщыкI фэдэ зишIыгь ныбджэгъум.—
ЗыгорэкIэ пшъхьэ кьызэIэхьанэу ежыагъэу укьысфэкIуагъэмэ
сIуи, сыбгъэштэжыгь.

— О узхэтмэ афэдэ уамышIыгъэмэ, сезэгъы,— сIомэ сесэ-
мэркъэужыгъэ, IофшIапIэм чIэсщэжыи, Володе медсправкам
кьыкIэзгъэтхагь, ардэдэм сыкъежъэжыгъэу, кьыслыбэнагь:

— Ашъыу, зэ къэуцу. УишыкIэ машIо егъэугъэ зэпытэу.
Мазэм къехъугъэ узысымылгъэгъугъэр, тIэкIу тыгъэгущыI...

Ар ныбджэгъум кьыIогъэ кьодыеу пчъэр мэкIэ-мэкIэжыыеу
кьыIуищэикIи, бзыльфыгъэ ныбжыкIэ горэм ышъхьэ кьыди-
гъэщыгь.

— СыкъакIо хъущта, Владимир Потапович?

— КъакIо, къакIо, Лариса,— фэчэфэу пэгъокIыгь Чумак.

Бзыльфыгъэ цIыкIур шъабэу джэхашъом теуцозэ, сэри
сакъэу кьысфыреплгъэкIи, врач шъхьалэм ыпашъхьэ кьиуцуагь.

— Сэ кIэсIэжыгъ,— Володе ытамэ сытеуIуи, сIапэ
фэсщэигъ.

— Сыдэу укьаигъ шъыу! — хэгубжыкIыгь ныбджэгъур.—
Моу такыикъ закъу. Сыкьыпфай, пшIагъа?

Зи сымыIоу сызэкIакIуи, сытIысыжыгъ, кьызхэсымы-
гъэшэу кьихьагъэм сыфычIэплыгъ: сырыф пIокIэ цIыкIу,
дахэ пIонэуи щытэп, ынэпкъ-пэпкъыхэр зэкIужыхэу, зэгъэ-
фагъэхэу зэхэлъ, ынэхэр нагъох, иных, хьэрамыгъи тхьагъэп-
цIыгъи акIэмылгъэ фэд.

— Сыд, Ларис, узгъэгумэкIырэр? — ымакъэ фэбагъэ кIэлъэу еупчIыгъ ащ Володе.

— СыптIупщыжынэу пIуагъэти...— игущыIэ кымыухэу бзылфыгъэ сырыф цыкIум ышъхъэ риуфэхыгъ.

— Уфаемэ — неущ, хъау, пIомэ, джыдэдэм уитхылъхэм сакъыкIэтхэнышъ...

— СэркIэ сыхъатри бэ, Владимир Потапович,— Лариси врач шъхъаIэм игущыIэ кыыригъэухыгъэп.— Мыщ сэ кьинэу чIэслъэгъуагъэр, илъэс мин згъэшIагъэми, сщыгъупшэнэп.

— Кыысфэгъэгъу, Ларис,— кьэгүзэжъуагъ Володе.— Джыдэдэм зэкIэ хъазыр хъушт,— етIанэ сэ зыкысфигази, пшъашгъэм риIуагъ: — Мыр сэ синыбджэгъу, ыцIэр — Руслъан, Дэхэмыкъомэ ащыщ, иммунологиемкIэ шIэныгъэ-ушэтын институтым Iут, шIэныгъэхэмкIэ доктор, профессор, мединститутым щырегъаджэх...

— Сыдэу цIэ иныбэ иI, сшъхъэ кьэбгъэунэзагъ,— Ларисэ апэрэу гохъэу кьэщхыгъ.

— Ары шъхъаем зэкIэмэ анахъ цIэ лъагъэу иIэр кьэсэбгъэIуагъэп,— IугушIуагъ Володи.

— Ар сыд фэд? — ыгъэшIагъоу нэ нэгъо инхэмкIэ врач шъхъаIэм кыIуплъагъ Ларисэ.

— КIэлэ зыкэмыщ. Ащ нахъ цIэ лъапIэ оркIэ сыд хъужьын? Ори упшъашъ...

— ПэсаIоу псэлъыхъо кыысфэбгъотыгъ,— укIытэжыгъэу ышъхъэ риуфэхыгъ Ларисэ, ыIэхъуамбэхэр зэпикIхэу нэгъэупIэпIэгъу заулэ щыти, ышъхъэ кыIэтыжыгъ, нэ нэгъо инхэмкIэ хъалэлэу кыысIуплъи, мэкъэ псыгъо дахэкIэ кыыупсэлъыгъ: — Сэмэркъэур сэ кыызгурэIо, ау сэмэркъэуми шъыпкъэ горэ хэлъ. Уиныбджэгъу сэркIэ, Владимир Потапович, сызнэмысын лъэгап!

— Е-е, Ларис, Ларис, ащыгъум о дунаим зи хэпшыкIырэп,— щхыгъэ Володе,— цIыфыр нахъ гъэсагъэ, нахъ ин къэс, нахъ кыызэрыкIу, нахъ цIыфышIу. Мыр мэл Iэсэжъым фэд. ЛIы зыпфэхъукIэ, IупэкIэ зепщэу пIыгъышт. Арышъ, Лариса Герасимовна...

— Сятэ ыцIэкIэ укысэмыдж, Владимир Потапович, сыолъэIу. СцIэ кьодые къапIомэ, нахъ сигопэшт,— пшъашгъэр врач шъхъаIэм кыыдэплъый, кьинкIэ IушхыпцIыкIыгъ.

— КыызгурыIуагъ,— Володе гуIэзэ ышъхъэ ыгъэсысыгъ.— Синыбджэгъу нэIуасэ укIыфэсшIыгъэр, Ларис, машинэм исышъ ары. Шъуадэжъ унигъэсыжышъ.

«Еплъ ащ ыIорэм. Сэ сэгүзажъо, псынкIэу згъэзэжъ сшIои-гъу, ежъ сэркIэ хъатырышIэ хэхъажыгъ», — сыгукIэ ныбджэгъум сегыигъ.

— Тхьауегъэпсэу, гумэкI лые кыфэхьынэу сыфаеп,— ыдагъэп Ларисэ.

— О кыпфасшIэрэр сэркIэ гумэкI лые хуна, сигуапэу узфаем унэгъэсын,— сыгукIэ сыфэмыми, сIупэкIэ ныбджэгум ыIуагъэм дезгъэштагъ.

Врач шъхьаIэр телефонкIэ иIофышIэмэ афытеуи, Ларисэ итхыльхэр кыфахьынхэу ариIуагъ, зыкыифэпэжьынэу пшъашгъэри чIигъэкIыжьыгъ.

Машинэм нэс Володе кыздэкIотагъ. Тауж кIэкIэу итэу Ларисэ делэшым кызычIэкIыжьым, апэрэм сшIэжьыгъэп. «Сымэджэщ цыгыным цIыфыр тепляджэ зэрехулIэрэр...» — сыгукIэ згъэшIагъоу зэсIожьыгъ.

Пшъашгъэр чыжьэ зыдэсшэжьыгъэр. Псы станцием сынэси, джабгъумкIэ кызгъэзагъ, етIани автобус уцугъуих-блы фэдиз счъыгъэ. Джыри зэ джабгъумкIэ дэсIонтIэхыжи, унэкIэ зэхэ-тхэм сахэхагъ. Унэ зытIуш кызэдгъэлыгъэу, кыкIэлтыкIогъэ унэм иящэнэрэ чIэхьагъум машинэр кышчызгъэуцугъ.

— Къеблагъ,— ыIуагъ Ларисэ, зэхэутIыIуагъэу машинэм зэрисэу.— Мары сиунэ. Ятфэнэрэм сытес. Зы унэ нахь хьурэп, ау сэ сфекъу. Тхьауегъэпсэу, Руслъан... Уятэ ыцIэ сщыгъу-пшэжьыгъ.

— Сэри сцIэ закъокIэ укысаджэмэ нахь сигопэшт,— сIуагъэ.

— Сыда, ори уятэ угу ебгъа? — икIыжьынэу ежьагъэу Ларисэ кыззтеуцожии, нэбэ-набэу кысIуплъагъ.

— Хьау, сыда? — апэрэм зэхэсхыгъэр кызгурумыIуагъэу сэри сызэплъэкIыгъ, етIанэ ятэ ыгу зэрэфэмышIур иупчIакIэкIэ кызгурыIожьыгъэу, сыкъэгъулагъ: — ХьяркIэ, Ларис, къэсшIагъ зыфапIорэр.

СигуIэ-гузэжьуакIэ Ларисэ кыхыригъэхыгъ, гъогум тытетыфи гушыIэгъу зэрэсымышIыгъэми гуцэфэ лые ыгу кыыригъэхэгъэн фае, машинэм зэрэкIыжьэу сыздэщысымкIэ кыырекIокIи, машинашъхьэм ыIэ сэмэгъу тельэу шъхьангъупчъэ ещэхыгъэм зыкыырищэгъ, ымакъэ кIэзззызэ кыIуагъ:

— Укысщымышын, сшъхьэлажьэ иIэп... ЕтIанэ пшIэжьын.

— Узэщ хумэ, загъорэ кысфытеу,— сIуи, Ларисэ сиви-зиткэ фэсщэгъ.

— ДжарлIы зекIуакI. Тхьауегъэпсэу. УцIыф дэгъоу сыгукIэ зэрисхъухьагъэр къэбгъэшъыпкъэжьыгъ,— Ларисэ ардэдэм ынэгъу къэчэфыжьыгъэу IукIыжьыгъ, сэри газым сытелункIи, IофшIапIэмкIэ кыкIэсIэжьыгъ.

Севастьяновхэм япшэгъэщэ цIыкIу джыри институтым чIэмыкIыжьыгъэу сыкъэсыжи, згъэгъушIуагъэ, тхьауегъэп-сэушхокIэ скIэрыкIыжьыгъ, лабораторием сычIэхьажи сило-

фхэм ауж сызихъэжыгъэр сыхъатныкъо фэдиз хъугъэу, Чумак Володе телефоным кытеуагъ.

— Озгъэщэжыгъэ пшъашъэм сыдэу ухаплъэрэ? — хъа-хъах ригъаюу къэщхыгъ ныбджэгъур. — Кыпфисылагъэба?

— Уегъэлыгъу узыкъом, сэргIэ шIу пшIэным уесагъ, — седыргыгъ сэри.

— Ышъхъэ тэрэза?

— Ащ ышъхъэ зи илажъэп, о пшъхъэ дел нахъ тызгъалIэрэр.

— Джар ятэрэ ышнахыжърэ делэмэ къахадзи, мышк кынэу чIилъэгъуагъэр...

— О тыдэ уплгъэщтыгъа, зыкъом фэбэгъон?

— Ар телефонкIэ къэпIонэу щытэп, — мэкъэ гъэшъхыгъэ-кIэ кыIуагъ Володе, — ащ фэдэ Iоф джы нэс кыспэкIэфэгъэп...

IофшIэгъу ужым сыкъэнагъэу ушэтынэу сшIыгъэхэр зэфэсхысыжыыху, тхылтым дастхэху сыщысыгъ. Лабораторием ипчъэ тIэкIу IущэикIыгъэгъэн фай, макъи-лъакъи ымыгъэIоу зыгорэ кысшъхъарыхагъэти, сыкыкIигъэщтагъ.

— Еу, еу, ситхыамыкIэжъ, шIы ушэтынхэр, тхэ, едж, Родинэм шыгъупшэщтэп уиIофшIагъ, — Володе шхызэ, итIукIэ стамэхэм къателункIагъ. — Членкоррэу шIэхэу ухадзыщт, етIанэ академик уашIын. Ащ ыуж тыздэбгъэгущыIэжыынэп.

— Ащ Iо хэлъэп, Iизын къэсымытэу сызэрысым укыизгъэ-хъажыщтэп, — сесэмэркъэужыгъ сэри. — Джы мышгъэ Iасэм фэдэу укыизэрикIошъагъэр джашыгъум кыбдэхъужыщтэп.

Ыпэ пакъэрэ IупшIэ Iужъухэмрэ зэдыригъэубытэу Володе ыIэгущыо аригъачъи, нэгъу хъурэе чэфэу сабгъукIэ къэтIысыгъ.

— ГухэкI умышIы, — есIуагъ, — моу езгъэжъэгъэ гупшысэр сэгъэухыжыи, тыгушыIэшт.

— Дэгъу, дэгъу, сиягъэ окIыщтэп, — ышъхъэ кысфигъэ-сысыгъ Володе. — Сэ цыгъо цIыкIум фэдэу сыщысыщт.

Стхырэр суухи, Володе зыфэгъэзагъ:

— СюдэIу. ТелефонкIэ кыфэмыIуагъэм ышъхъэ кых. Къэбар цыпэу уадэжъ шызэхэсхыгъэр сыгу имыкIызэ, къэнэжыгъэ мафэм тэрэзэу Iоф сшIэжыгъэп.

Володе ынэ шхъонтIэ нэфынэхэр ардэдэм слъэгъузэ къэкIосагъэх, ынапIэхэр ридзыхи, зи кымыIоу нэгъэупIэпIэгъу заулэ щысыгъ, етIанэ синэлосэ нитIоу кысIуплъагъэр сшIэжыгъэп, апчым фэдэу чыIэхэу, лыдыхэу, жъалымагъэ горэ къакIэхъагъэба сагъэIуагъ, ау ымакъэ зэрэфэхыгъэм къагъэ-щтэуIугъэ фэдэуи сыригъэгупшысагъ.

— Ыпэ рапшIэу уахътэ уиIэмэ кысаIу, — кыыригъэжыагъ ныбджэгъум. — Сэ къэсIотэщтыр къэбар кIыхъ.

— Ощ паемэ, Володя, нэф ошъыфи сыщысын, — сэри сишъыпкъэу, сынэхэр плъызэу ныбджэгъум сыIуплъагъ.

— Ашыгъум къэдаIу, — ыIуагъ Володе, IэнтэгъукIэ систол зыкытыригъагIэзэ. — Илхэсым тIэкIу къехъугъ ар зыхъугъэм. Уиныбджэгъу Срывкиныр къысэлъэIуи, кIэлэ од псыгъо горэ, пэкIэ шIой цыкIу тетэу, ынэ хъураехэр зечъэхэу, сигъэштэгъагъ. БэмышIэу ар сымаджэ хъуи, тхъамэфитIо IофышIэ къэкIуагъэп. Тыгъуасэ къыдэкIыжыгъэти, ащ лъыпытэу IузгъэкIыгъ. Джа Ларисэу озгъэшъжыгъэм ышнахыжърэ а лIы къабзэмрэ зэкъуахъэхи, уцхэр халхъхъэзэ, мэзитIум ехъу делэмэ-мыделэмэ умышIэнэу пшъэшъэ тхъамыкIэр зиакъыл имыкъурэмэ ахагъэсыгъ. ЕтIанэ врачыр сымаджэ зэхъум, Ларисэ лажъэ зэримыIэр къэнэфагъ.

— Хэт ар зышлагъэр? — сфэмышыIэу сеупчIыгъ.

— СыдепшIэшт? Сэри ар зэрэспIэрэм сыфэежъэп, — ыIуагъ Володе. — Бырсыр къэспIэтынэу сыфэягъэп, сыд Iо фаеми, сыврач шхъаI, зэкIэмэ апэу сэры агъэмысэштыр. Тыгъуасэ врачыр дэхэ-дахэу IузгъэкIыгъ, ежъ-ежырэу къезгъэтхи. ШIоу сыкIэкIэтхэн сIуи шхъаеи, куо-хъау хэмылхъэу сыкыгъэшчынэ зэхъум, сыкызэкIыгъэкIуагъ. Ауштэу зэрэспIыгъэри дэгъу. Джы пчэдыжъ къыздаублагъэу телефоным къысфытеох. Моу сыкычIэкIыжыным ыпэкIэ ятфэнэрэу къыздэгущылагъэх. Зэ уIуедгъэхышт аIо, зэ ахъщэшхо къысатынэу къысаIо. Аужырэу къызытеохэм, гушыIэ ястыгъ: зыми зи есIощтэп. Къаигъэ сыкъашIыным сыфаеп.

— Ащ фэдиз зыфагъахъэрэр Ларисэ делэщым зэрэчIэпт-хыкIыжыгъэм пая? — хъурэр къызгурымыIоу Володе сыIу-плъагъ. — Сыда аришлагъэр?

Синыбджэгъу пчъэмкIэ плъи, зыгорэ пчъэ кIыбым дэтэу, ащ зэхыримыгъэх шIоигъом фэдэу, мэкъэ гъэшхыгъэкIэ къыIуагъ:

— Ларисэ къыззэрэсфилотагъэмкIэ, нэжъ-Iужхэр зыщаIыгъ унэм кIэлакIэ горэ итхъамэтагъ. Ар Ларисэ псэлхыхъо къыфэхъугъэу, ыщэнэу пIалъи ритыгъэу, мафэ горэм а кIалэр библиотекэм имашинэкIэ къыIулъэдагъ, гузэжъуапIэ зэрифагъэр ынэгъу къыкIэшъэу къыриIуагъ зыIут унэр бзылъфыгъитIу зэрауплэкIугъэр. Зэхагъэуцогъэ тхылъым ежъ кIалэм ыбгъукIэ ригъэкIокIыгъэу бэ ратхагъэр. БзылъфыгъитIуми Ларисэ ышнахыжъ дэгъоу ашIэ. Ащ Ларисэ елъэIоу, бзылъфыгъэмэ зэхагъэуцогъэ тхылъыр кIаригъэтхыкIыжыгъэмэ, ишIуагъэ къыззэрэкIощтыгъэр кIалэм къыгуригъэIуагъ.

Псэлхыхъом лажъэ имыIэу ыуж ихъагъэхэу Ларисэ къыгуригъаIуи, ышнахыжъ елъэIугъ. Адырэр ащ фэд зыфэягъэр. Лъэтемытэу бзылъфыгъэмэ зэхагъэуцогъэ тхылъым нэIуасэ зыфишIыгъ. Ащ итхэгъагъ кIэкозэпылхэр Инджылызым, Португалием, Голландием, Францием къыщашIыгъэхэу, сомэ

мин шгых, шгйбл, шгыйхэр аясэхэу лЫжымэ афашэфыгэу, ныхоэми ахэмэ афэдэу шыгын лѳапІэхэр афашЫгэхэу. ЗытетыгэмкІэ, нэжь-Іужымэ хээдэныжь щэху ашыгыгыгэп. Былымытхэу, икра шІуцІэу, плыжыэу рагэкІокІыгэри макІэп. Мыжьо-шІомыкІ тонн пчѳагь, картофэу, кѳэбаскэу, нэмыкІ хэтэрыкІэу машинэ пчѳагэ хун ашагь.

— Мы дунэе Іаеи ащ фэдиз мылѳку нэжь-Іужымэ јунэ тыдэ кыырихыгь? — зэхэсхырэр сшІошѳ мыхэу Володе сеупчІыгь.

— Кѳэралыгѳоми зыгорэхэр кѳареты,— ыІуагь ныбджэгѳум,— коммерческэ банкхэр, обществэ байхэр кыыздыригѳэлагѳэх, ежѳ Унэми чІыгубэ ылэжыэу иІ... Джы кѳедэлѳу хурэм. Ларисэ ышнахыжѳ бзылѳфыгытІумэ зѳагѳэуцогѳэ тхылѳыр кІарегѳэтхыкІыжышѳ, кІалэм дэжѳ макІо, миллионитѳ кыыІехы. Ащ ыуж мѳфэ зытІушѳ нахыбэ тыримыгѳашІэу, а кІэлэ дэдэм ыуж ехэ, кыыритыгѳэ ахыщэр бзылѳфыгытІумэ афигошыгѳэу, джы ежѳ иІахѳ кыыритын фаеу еІошѳ, кІалэр регѳэзы. «Ащ фэдиз тэ кѳисхын, сиІэр зэкІэ кыыостыгѳ» кызыриІокІэ, гурегѳаІо: «Хѳапсыи учІэсын нахы, лѳэсэу узекІоу зебгѳасэмэ, укІэгүшІужыи». КІалэр бэрэ емыгүпшысэу иаинэнэ етІысхышѳ, ышѳхѳ хехѳажы. Ащ гүбж регѳэшІышѳ, Ларисэ ышнахыжѳ дишІэрэр зэкІэ етхы, ау зыгорэм ыгѳэхыиэу игѳо ифэрэп, јтэ Герасим ыдэжѳ кыихѳагѳэу тхыгѳэр ІэкІэфэшѳ, јтэрэ ыкѳорэ бырсыр кырашЫлІэ, ау Ларисэ афызэкІакІорэп, зешыхѳажы. Афэтхэным тешѳтыхѳэхэшѳ, хэкІыпІэ кыѳагѳоты, уц халѳхѳэшѳ, делэщым арагѳашѳ. Зышѳхѳэ имыкѳурэм сьд ытхыгѳэкІи ашІошѳ хѳушѳтэп, ауплѳэкІушѳтэп.

— Дэгѳоу кыызгурыбгѳэІуагь, сиыибджэгѳу,— хафэу сыІушхыпцІыкІыгь,— ау кыызэрэпІорэмкІэ, ори укѳагѳэштагѳ. ГүхэкІ нахѳ мышІэми, джары зэкІэми тызэрэщытыр: тэ кыызтэнэхэкІэ, тшѳхѳэ итэлѳэшѳожы.

— Ормэ ушынэштѳа? — кыыхэкуукІыгь Володе, столышѳхѳэм зытырищэкІи, нэбэ-набэу кысІуплѳышѳ.— Сыздэхѳугѳэри цІыф ымышІэу сыІурагѳэхышт. ПшІагѳа? А Мясин Алексей јтэ Герасими о плѳэгүгѳэхэп. ЛѳэкѳуитІу тыгѳужых... Ау етІани Ларисэ сыгу кІэтІасхѳэрэп. Јнэ кылылѳыгѳэм фэтхѳжѳрэр... О сьдэушѳтэу ухэлѳагь, ышѳхѳэ зи илажѳэба?

— Ор-сэр, сьда?

— Делэщым Ларисэ чІэлѳыфэ, ащ фэдэ дэдэу блэкІыгѳэу Іахыли благѳи фызэблэкІхэу сырихыыллагѳэп,— ыІуагь Володе.

— АшІэгѳэ жѳалымагѳэр чІаухѳумэжѳ ашІоигѳоти, кІэгѳэтхыгѳэу сакѳхэу, јмыщыкІагѳэ рамыгѳэкІуалІэу зэрэзекІуагѳэхэм уегүпшысѳагѳэба? — сеупчІыгь ныбджэгѳум.

— Ары оІуа о? Ари хэлѳынкІи хѳун,— ымакѳэ кѳефэхыжыгѳэу есІуагѳэм кѳеуцоллагѳ Володе, етІанэ ІэутІэ ышІи,

тэджыжыгыэ.— Сыдэу шытми, ежхэр зэщыщих. Ашлагэр ежхэм ялоф, ежхэм язэхэфыжын. Сэ ащ фэдэ лофмэ сахыхэрэп, Руслан. Ори уищылагэп. Мысэ уахэхухаажышт нахь, чарэ ахэпхыштэп. Альяпэ утеуцоу зашлэкIэ, уйуагыэхышт...

Шыпккэ дэдэмкIэ, Чумак Володе кысфилотэгэ кьэбархэм ауж, пчыхкэ клах хьуггэу урамым сыкызитехаажым, Москва сыздэсым щеггэжааггэу, апэрэу щынэ горэм сыгу зыкыридзаггэ. ТроллейбусымкIэ метром сынэсыфи, метром сычлэхэфи, вагоным сисэу сэклофи клэлэж горэ кысфупльэмэ, цыхкэ фэсымышлэу, сыгу чылIэ-чылIэу шынаггэ горэ кытаджэзэ, тадэж сынэсыжыггэ.

Джары, цыфыр зи арэп зэрэбггэщынэщтыр.

Мясинэ Ларисэ иунэ зылусцэжыгаггэм ыуж тхямэфитIу дэдэ темышлаггэу, шэмбэт пчыххэм джыри жгэу, хьап-шып горэхэр кьэсцэфынэу кьалэм сыхэхан слозэ, телефоныр кытеуаггэ. Ларис ары.

— Уахггэ уилэмэ, видеокассетэ дэггэу сиI, Италием иорэдыло цлэрылохэр тетхаггэу. Театрэхом дэж сыкыщыожэшт,— мэккэ псыггэ дахэкIэ кьэлггэуаггэ пшгашггэ.

КIэкозепыль фыжыр, цоккэ шлуцлитIур, галстук ежашггэр зыдэлл джэнэ шлуцлэр зыщыслггэхэхэу сыхазырти, ардэдэм унэм сыкыкIыггэ. Театрэхом IухьапIэм сызынэсым, цоккэ фыж лггэдэккэ лггаггэм арытгэу, джэнэ фыж кIыххэу шыггым плыж шгголгыр бггузэ ехэу, сэмэгубггумкIэ кьэггэггэ шплл цыкIу хэхыкIыггэу, шгхьац пIокIэ сырыфыр дэжыаггэу, ыпшггэ дэж шыпхыггэу, нэхх-гухх гохгэу кыспэггюкIыггэ.

— Сыд, чыжгэ тыздэкIоштыр? — сеупчIыггэ.

— Мыблэггэ-мычыжгэ,— шггоришIыггэ хэмьлггэу кысфупльаггэ Ларисэ.

Сызэришаггэр унэ шгхьаф тIузэтет. Джэхашггохэр умылггэггухэу, цы кIыххэ зытет паласмэ уапхырэггэ, мебелггэ ычIэггэрэ унэмэ арытыр шлуцIабз, ашгхьаггэрэ унэмэ арытыр чэсэим фэдэу фыжыбз, алрэггэу дэхэшхохэр дэпккымэ адэлулIаггэ, апч кьэбзэ дэдэм хэшIыкIыггэ остыггэхэу клашггомэ апылгаггэхэр зэлэлыдыжых, япон телевизорхэр видикхэр атетыжггэу ычIэггэрэ унэшхоми ышгхьаггэрэми арыт. Ахэмэ анахь цыкIоу пшггэрыхьапIэми зыгорэ ит. Ащ тихыи, гггэу чыIалггэм псы бэшэрэб Ларисэ кыдихыггэу, бысымгуащэр кьэлггэггэуаггэ, ау пшггэрыхьапIэм кыхьаггэп. Псыр стаканым кысфырегггэхггюфгэ кьежи, Ларисэ ар кьеджаггэ.

— Сыд ггэлггэггэона сиунэ ипшIыхьаггэр? — дысэу бысым-гуащэр кызэрэупчIаггэр зэхэсхыггэ. Ащ ыуж клэкIэу итгэу, машинэ маккэ кьэлггэ.

Орэд цыкIур кIиIуKIызэ, бысымыр кыхыажыгъ. Сэ псым сештогъахэу стаканыр столышхъэм тезгъэуцожьзэ, кыисфы-реплэкIи, сэлам кысихыгъ. Ышыпхъурэ сэрырэ иунэ тызэ-ритыр ымылэгъурэм фэдэу шыузым риIуагъ:

— Ухъазырмэ, некIо, тэгужьо.— ЕтIанэ ышыпхъу зыфи-гъази, лъы-лъылъ макъэкIэ техъупкIагъ: — Хэт ибарбоса кыисфэпщагъэр? Сиунэ укыимыханэу ослуагъэба. ПлэкIо-дэIуакIохэр сишыкIагъэп. КIо, зегъахъ.

— Руслъан, некIо. Бысымхэм Iоф яI. ЕтIанэ зыгорэуштэу видикым уезгъэплъын, — зи мыхъугъахэм фэдэу Ларисэ кыисэ-джагъ.

А чIыпIэм пшъашгэм зи еслуагъэп, зыми гу лъысымытагъэ фэдэ зышIыгъ... Нэужым зытIо-зыщэ Ларисэ телефонкIэ кыыздэгущыIагъ, ау ежыри зыми сыригъэблэгъэжыгъэп, сэри сыIуKIэ сшIоигъоу еслуагъэп...

Унэ цыкIоу сызэрытым ипчъэ «уахъу» ригъалоу кIэкIэу кыIуахыгъ, сэри сыкыкIэщтагъэу сшъхъэ кыисигэпхъотагъ, сигукъэкIыжхъэр зэпыутыгъэх.

Ыни ыпи кыисимыгъэплъэу Мясин Алексей кыхыажыгъ, столышхъэм телъ тхылыпIэхэр зэкIиугъоежхи, папкэм дилъхъэгъэх. Ар ыблыгу чIилъхыи, унэм икIызэ, кыисфидзыгъ:

— Сауж кыхъ.

Яблэнэрэ тхылъыр

ШъхыитIу зышIот бгъэжъым благъэу сыкъекIуалIэ, синыбджэгъу, къедэлIу етIанэ хъугъэм.

Сыздащэрэр симышIэми, сыгу нахъ псынкIэ къэхъугъ. Мясин Алексей сапэ ит, тэмэтелъ плъыжхъэр зытелъ кIэлитIур саужкIэ, слъэб кyiуцонхэм фэдэу, кыислъэкIо. КIом сыхэтэу сегупшысагъ: «Тхылъэу сызэджагъэхэм кхахафэу кыхэкIыгъ мы сызхэфэгъэ Iофым фэдэхэр».

Сизакъоу унэм сыкырини, Мясиныр икIыгъ, бэкIаери къэтыгъ, ау сэ кыисфэгъэхыгъэ тхылыпIэхэр истолышхъэ кыытыринагъэх нахъ, сейфым дилъхъэхэу IункIыбзэр ригъэ-тыжыгъэп. Сыда ащ кыкIрэр? Сизакъоу сыкызэригъэнагъэр згъэфедэнышъ, тхылыпIэмэ сахэIэбэн шIошIыгъа? Делэ кыгъотыгъ. ТелекамерэхэмкIэ алыплъэхэ зэрэхъугъэр сшIэрэп шIошIыгъэн фай. Сыкъальэгущытыгъэмэ, тутыныбжъэ икъэм-ланэ кыдэсхи зэрэгъэтIылыжыгъэм пай кыыздэхъащхы-гъэнхэки хъун...

Пчъэу сызIуащагъэм тетхагъэм седжагъ: «Стойков Иван Акимович, зэхэфын IофымкIэ отделим ипаш, полковник».

«Ащыгъум, — сѳагъэ сыгукІэ, — Мясиным сиІоф зэхифыным сызэрэфэмыер итхъаматэ зэхихыгъ. Іо хэлъэп, телекамерэмкІэ кытлтыплъагъ, кыгтэдэІугъ. Арын фæе ежъ-ежбырæу Мясиным кызыкІеджагъæри». ГугъапІэ горэм сыгу зыкыридзагъæу, сапэ ит Мясиным кыѳуихыгъэ пчъэм сæри сидэкІыгъ.

Шъхъац Іужъу къæрабэр ыбгъукІэ рещэкІыгъæу столыІум Іус полковникым ышгъхъэ кыѳэтыгъæп, ыпашгъхъэ илгъ тхылтмæ ахаплъæзэ ыІэ кыщцъей, Мясиным папкэр Іихыгъ, лІы мэкъæхъу шъабэкІэ кыѳидзыгъ:

— ЗэкІæми шъушгъхъæфит.

— Ары шгъхъæм, мы къæсшагъэр...

— Сæ къæрæгъулæ сищыкІагъæп, зэкІæми шъушгъхъæфит, — полковникым ымакъæ макІæу кыѳэтыгъ. Сæ нæчапэкІэ кыѳыфыгІæплъи, папкэр зæриІыгъ ІæмкІэ сыздэтІысыщтыр кыѳисыгъæлгъæугъ.

Мясиныри игъусæ кІæлитІури ардæдæм бзæхыжыгъæх, сæ шгъхъангъупчъитІум азфагу, полковникым исæмæгубгъукІэ, столыбгъум сыщетІысэхыгъ. Тутыншъуальтæм илгъ тутыныбжъæу сты пæтрæр полковникым ыштæжъи, ыкъудыиыгъ, ар зæриІыгъ Іæ сæмæгур ыжæпкъ кІиыгъакъуи, щхыпæ макІэ ынапæ телъым фæдæу кыѳсуплгъагъ.

Зыпашгъхъэ сисыр нæгу псыгъо тхъоплгъ, ыцæ кІыхъæхæр тутыным гъожъы ышІыгъæхæу, къæбыкІæм фæдæу иных, пæ зæнкІæ кІыхъæм диштæу Іупæ псыгъо зетехыгъæм ренæу щхыпцІырæм фæдашгъо тырыуегъаштæ, пшгъэ псыгъо зæлгъагъæм тыкыын иныр кытешы. КІæкозепылгъ хъаплтым джæнæ шæгъуашгъор кыдæшцы. Ащ ышгъхъагъырæ чыІур тІæтагъæу, галстук хъаплгъ шгъозеикІыр тІæкІу гъæләнлагъæу дæлгъ.

— Сид, кІал, Іоф ухæфагъ, ара? — зæрæшцысым зи зæхъокІыныгъæ фимышІæу, полковникыр къæупчІагъ.

— Хъугъæм зи сиІоф хэлъæп. Аннæ сызырехыылІæм, агъæлІæгъæхагъ, — сыкъæгузæжъуагъ сæри.

— БгъæлІæгъæ-умыгъæлІагъæр Іоф шгъхъаф, ау бзыльтфыгъæ хъадæм ормæ раубытылІагъæр, уиІоф хæмылтынæу щытæп, — лІы мэкъæ гохыкІæ зыпкъ итæу кыѳуагъ Стойковым. — УимынæІо-сагъæмæ, умышІæштыгъæмæ, цІыкІуми иными Іоф горæ дыуи-мыІагъæмæ, ыдæжъ укІоштыгъæп. Шъыпкъæба?

— Шъыпкъæ. Сæ къасІо сшІоигъуагъæр Аннæ зæрагъæлІагъæм сиІоф зæрæхæмылтыр ары, — зыкъæзгъæтæрæзыжыгъ.

— Адæ джары, кІал, тигушыІæ етымыгъажъæзæ, ухæукъуагъ. Тæ гушыІæмæ зашІодгъанæу тесагъ. Арышгъ, о узæрыфæгъæ чІыпІæмкІæ, гушыІæу къапІорæ пæпчъ уегупшысән, уасæ фæпшІын фай.

— Тхъауегъэпсэу, Иван Акимович, дэгъоу кысэпIуагъ,— лIым «гражданини», слъэкъуацIи, сцIи кымыIоу, «кIалэ» ыIозэ кызырэдэгъушыIэрэм гуфэбэныгъэ горэ ардэдэм сигъэшIыгъэ.

— Орырэ сэрырэ цыхъэ зэфэтшIын фай,— Стойковым тутын яжър стэфалтэм ригъэтакъозэ еплъыхи, нэ ежъэшъо инхэмкIэ занкIэу джыри сынэгъу кыкIэпIлагъ.— Сэ мыщ фэдэ Iофхэр зэхэсфырэл, узилIэужыгъо цыфыр зысэшIэм, уиIоф нэIуасэ зыфэсшIыгъ, Мясиным кызырэбдиублагъэми сыкъедэлугъ. СшIошъ мэхъу, бзылъфыгъэм уц Iуыздзагъэр орэл. О зыгорэм, дэгъоу узышIэрэ цыф, ежъ ычIыпIэ уригъэуцагъ, ау сэ упчIэ заулэ кыюсты сшIоигъу,— полковникыр тутыныбжър лъэшэу ыкъудыизэ ыгъэкIосэжыгъ, столышъхъэм ыIитIу зэтэдзагъэу тырилъхыи, кыIуагъ: — ОркIи сэркIи федэл, мышъыпкIэ къэмыIу, сэ сишIуагъэ озгъэкIы сшIоигъу. О утэгъэмысэкIэ, уклэкIом благъэу тызэремыкIолIэщтыр кызгурьIуагъ.

— Узфэе упчIэр кысэт, Иван Акимович, сэ зытетым фэшъхъаф къэсIоштэл,— сыгу кыздеIэу есIожыгъ.

— Анна Алексеевна Власовам угохъагъа?

— Хъау.

— Тыдэ нэIуасэ кышыпфэхъугъ?

— Мединститутыр ары.

— Сыдэуштэу?

— Институтым пчыхъээзэхъэ шыIагъэти, синыбджэгъу Срывкиным игъусэу кыздищэгъагъ.

— Хэт а Срывкинын, сыд ыцIэр, ятацIэр, сыд ышIэрэ?

— Сэ Iоф кыздешIэ. Медицинэ шIэныгъэхэмкIэ кандидат, докторскэр еухы пэт. ЫцIэр Вячеслав, ятацIэр Михаил. КIэлэ шIагъу.

— ИтеплэкIэ тэш фэд?

— КIэлэ Iужъу мытIыр. ИинагъэкIэ сэш фэдиз. Нэгъу хъурэе пэ хъурай, ынэхэр нагъох, ин хъазырых, шъхъац шIуцIэ тIыргъо кIако тет. НэтIэ зэжъу хъазыр, ышъхъэрэ ыпшгъэрэ зэхэкIэжыгъэу, пэкIэ шIуцIэ упхъуагъи тет, ычIэгъырэ IупшIэр тIэкIу кыIокIы.

— IофышIэ усштэнкIэ сенэгъе, Срывкиным исурэт дэгъоу сынэгъу кыкIэбгъэуцагъ,— щхыгъэ Стойковыр, ыцэ гъожь кIыхъэхэр кызырэдэщхэрэм атеукIытыхъэрэм фэдэу, ыIэгъушъо ыIупэ кIыхъэ Iуилъхъагъ.— Срывкиным тыдэ кырихыгъ а бзылъфыгъэр?

— Аннэ Срывкиным ышыпхъу.

— Сыдэуштэу? АлъэкъуацIэкIи зэтэхъэхэрэл.

— Илъэс зытфых нахъ ымыныбжърэу, Аннэ зыщыщ къуаджэм Срывкинын дэфэгъагъ.

— Изакоуи?

— Ары. Мэшлокоу блэкоуэрэм янэ кыритлупшыгъагъэу ело. Къуаджэм зыдахъэм, Аннэ янэрэ ятэрэ аплунэу аштэгъагъ. Сабый къафэмышоу илгъэс зауэрэ зэгъусагъэхэти, ягуапэу зэраубытылгъагъ. Ащ ыуж илгъэситф тешлагъэу Аннэ къафэхугъ. Джауштэу Славикрэ Аннэрэ зын кыльфыгъэм фэдэу зэдаплугъэх.

— О сыд ылуи нэлуасэ уфишыгъ?

— Сыд ылон, мыр сшыпхъу, мыр синыйджэгъу ылуи, пчыхъэм тызэлгъахынагъ, еж нэмыкI пшгъашгъэхэр кыгъашшоу, хъэхай ригъалоу ахэтыгъ.

— Пчыхъэззыхъэр зышгоухым, Срывкинымрэ Аннэрэ зэдэкIожыгъэха?

— Хъау, сэ згъэкIотэжыгъэ.

— Тыдэ, Срывкиным дэжъа?

— Хъау. Аннэ «Россие» хъакIэщым исыгъ.

— Къызгурылуагъ, къызгурылуагъ,— Стойковыр Iэхъуам бэхэмкIэ столышгъхъэм теулуи, зыгорэм егупшысагъ.— Ащыгъум Москва къызэрэсэу Власовар хъакIэщым кIуагъэ нахъ, ышнахыжъ дэжъ екIоллагъэп. Орыгъэмэ, пшы е пшыпхъу мыщ дэсыгъэмэ, ыдэжъ укIощтыгъэба?

— СымыкIо мэхъа! Апэ дэдэ ашкIэ къезгъажъэщтыгъэ.

— Адэ пчыхъэ реным узегъусэм, бзыльфыгъэр зыкIи кыюупчIыгъэба?

— КысэупчIыгъ, ау кылохэрэр сыгу рыхыгъэу зытетыр есIуагъэп.

— Мыдэ, мыдэ, къаолъ, сыд угу рыхыгъынэу кызкIэупчIагъэр?

— Москва къызэрэсэу тиинститут къакIуи, Срывкинын зыщыпсэурэр зыригъэшлагъ. Общежитием дэтхагъэти, зэрэщымыпсэурэр кыралуагъ. Ащ ыуж унагъо ила ылуи кысэупчIыгъ. Сэ ащ сигъэсакыгъ. Ышыпхъумэ, ыш унагъо иIэмэ имыIэмэ ежъ ышIэн фаеба? Ныбджэгъум сиягъэ езгъэкIыкъомэ сIуи, унагуи джэгугъуи имыIэу, джа зэгорэм зэрэпшIэщтыгъэу хэт есIуагъ.

— Зытет шыпкъэмкIэ адэ?

— Севастьянов академикым ышыпхъу нахыкIэ ыпхъу ишгъхъэгъус. Хъактым тетэу тыгушыIэнэу сIуагъэшъ, Иван Акимович, о кыюсэло, сигушыIэ чыжъэу кIонэу сыфаеп. Славэ кIэлэжъ дэгъу, ау шIэныгъэм хишIыкIрэ хъатэ шыIэп. Икандидаткэ сырычгъагъэти, Севастьяновым ыIэ зэрэхэлъыр ардэдэм къызгурылогъагъ, ау зи сIуагъэп.

— Ар нэмыкI Иоф. Власовам ыш фэгъэхыгъэу джыри зыгорэхэр кыуилуагъа, кыкIэупчIагъа?

— Хяау.

— О бзыльфыгэм унаІэ теудзэнэу дэплээгугъэ шыІа?

— Джа шьо Іальмэкъ цІыкІоу хьакІэшым кырахыгъэр тыдэ кІуагъэми зыІэкІитІупщыщтыгъэп. Псыунэм ихьан зэхъум, сэ фэсыгъынэу есІуи шъхьаем, кыситыгъэп.

— Ахъшабэ дэлыгъэмэ шІэ?

— Хяау, ашыгъум шьо Іальмэкъ цІыкІур псынкІагъэ. Сыкыдашъо зэхъум, кьопсыр ытамэ тедзэгъагъэти, ыкІыбыкІэ сыктызыкІаІэм, ардэдэм сІэ кышигъэзыегъагъ.

— Ау шытми, СрывкинымкІэ нэмыкІ горэхэм кьакІэмы-упчІэгъэнэуи?

— Ы-ы, сыгу кьэкІыжыгъ. Машинэр кызэрищэфыгъэм кыкІэупчІагъ.

— О сыд епІуагъ?

— Славик кысислогъагъэр есІуагъэп. ИшІугуащэ бэшІагъэу Совминым чІэсыгъ. Ащ кыфищэфыгъэу ары. Ау сэ зыгорэу-щтэу ээпигъэфагъэу сІуагъэ. Шъыпкъэ, ятІонэрэ пчыхъэм Аннэ кысфидзыгъэр ары ээкІэмэ анахъ шІагъор.

— Сыд, сыд? ЯтІонэрэ пчыхъи шъуиІагъа?

— Славэ кысэлъэІуи, ятІонэрэ пчыхъэм сиунэ тыщызэ-хэсыгъ. СьолъэІу, Иван Акимович, мы кьасІохэрэр цІыф емыІу. Ныбджэгъум сышІобгъэкІодыщт. Аннэ сэ кысфишагъэу ыІуи, студенткэ горэ еж игъусэу садэж пчыхъэм кьэкІогъагъ. Іэнэ цІыкІу гори кьафасшти, моу тытІысын тІозэ, Аннэ кысфидзыгъ: «Уигъунэгъу уипыя, Руслъан, сыда кыкІемыгъэблагъэрэр?» Сэ сыщхи, есІожыгъ: «Адыгэмэ ащкІэ аІорэр ошІа? «Сигъунэгъу сипыин нахъи, зэрэчылэу Тхъэм пыи кысфешІ». Боу гъунэгъу дэгъу сиІ» сІуагъэ. «Дэгъу кьодыеп, кІэлэ лъэгъупхъ нахъ. Угу кьемыощтмэ, сыдыщысы сшІоигъу», — Аннэ ынэхэр дахэ кыс-фишІызэ, кысІушхыпчІагъ. «Ары шъхьаем, унагъо иІ, ишъхъэ-гъуси ухигъэлъыхъухъанэу цІыф дэгъу» сІуагъэ. «Сэ сыІуплэ кьодыеу сыщысымэ, сезэгъыщт. Моу тыкыхъэ пэтэу слэгъу-гъэти, сыгу хэпкІагъ», — ишъыпкъэми исэмэркъэуми умышІэнэу Аннэ кьэлъаІоти, сигъунэгъумэ адэж сыкІуи, лІыри шъузыри зэгъусэхэу кьэсшагъ. Пчыхъэм тыщысыгъ, тешъуагъ, тешхагъ, тыкьэшъуагъ. Ащ фэдизым Аннэ шьо Іальмэкъ шІуцІэр ытІуп-щыгъэп. Тэ тапашъхъэ псыунэм ихьаныр кыримыгъэкІоу ыІозэ, тІогъогогъо сигъунэгъу шъузым ыдэж зыригъэшагъ. Ащ ыуж чэф ыгъотыгъэу кыздашъозэ, Аннэ кысисІуагъ: «О зэрэпшІо-шІырэм уиныбджэгъу тетэп. Ар кычІэзгъэщыщт тхыльхэр сэ сиІэх».

Сэ сыфэгубжыгъ, ыш ащ фэдэхэр зэрэриІуалІэрэр фэсы-дагъэп.

— Дзеу пшлагъэ.

— Сыда?

— Къэбар горэ кыкIэрыпхын фэягъ.

— Ары шъхъаеи сымышIэрэ бзылъфыгъэр синыбджэгъу IаекIэ кытезгъэгущыIэна? Ащыгъум сыцIыфэп ныIа.

— СикIал, о узэрыгъозэрэ шапхъэхэр ахэмкIэ бэшлагъэу шыIэжхэп. Сэ мы Iофыр аужырэу зэхэсфыжьынкIи хъун. Сиуахътэ икIыгъ, сытIысыжьы сшIоигъу, ау о джыри бэ уапэ илгыр. Ныбджэгъугъэ-цIыфыгъэ зыдызепхъэщтыри пшIэн фый.

— Иван Акимович, джы нэс упчIэу кысэптырэмэ яджэуап хъакъым тетэу къастыжьыгъ, ау кызгурыIорэп синыбджэгъу мыщ фэдизу зыкIыпыбгъэнагъэр. Ащ зыгорэ илажэ пшIо-шIымэ, сэ Мясиныр кызэрэспыпкIэгъагъэм фэдэу ори гъогу гъоцагъэ утеуошт. Славэ кIэлэ чэф хъалэлыжъ, ренэу сэмэркъэу-чэфым зэрихъэу. Ар шIу зымылгъэурэ институтым хъульфыгъи бзылъфыгъи, жъи кIи Iутэп.

— Ори узэрахэтэу, арба?

— Сэ зэкIэмэ анахъ сыпэблагъ. Ар IуакIэ хъуна?

— Ащыгъум зы упчIэ джэуап къет: хэт Аннэ дэжэ узэрэкIо-щтыр зышIэщтыгъэр?

— Зыми ышIэщтыгъэп.

— Ау шытми?

— Зыми.

— Сыдэуштэу шъузэзэгъыгъ? Уадэжэ шъуисы зэхъур ара е телефонкIэ кыпфытеуагъа?

— ТелефонкIэ тызэзэгъыгъ.

— Срывкинын кышъодэлун ылъэкIыщтыгъэба?

— А зы телефоным тIуми тытес.

— КъызгурыIуагъ. ХъакIэщым узычIахъэм гуцафэ зыфэпшIын зи плъэгъугъэба?

— Аннэ зэрыс унэм сынэмысзэ, коридорым куупIэу иIэм пэлухъуагъэр къэхъыагъэ фэдэу кысшIошIыгъагъ, ау унэр слъэгъугъахэти сыпылтыжьыгъэп.

— Унэм узехъахэм, этажым тес бзылъфыгъэм кыфытеохи кызэрагъэкIуагъэм хэлъ шымыIэу оIуа? Телефоным зи рыгу-щыIэщтыгъэп, Iофи ышIэщтыгъ. Нэужым, о телефоныр кызыоIэтым, унэм узэрэраубытагъэр зэрагъэшIагъэ. Ахэр зэкIэ сэ зэфэхъысыжьыгъэх, о мэхъанэ яптыгъэп шъхъае.

Полковникым телефон трубка кытырихи, зыгорэм унашъо фишIыгъ:

— «Россие» хъакIэщым ия 713-рэ номер яшъутыжъ. Ащ нахъыбэрэ тищыкIэгъэжъэп.

— Сыд пай джы нэс хъакIэщым хэт унэр шъуIыгъыгъ? — кызгурыIуагъэп унэр зыкIагъэхъаулыерэр.

— Тхылъ горэхэм талъэху. Власовар зэрысыгъэ унэр пчъагъэрэ зэпырыдгъэзагъ, ау зи идгъотагъэп,— кызгуригъэуагъ полковником.— Джы, зэрэхурэмкІэ, нэмыкІ чІыпІэ тыщылтыхъонэу кычІэщыгъ...

Телефоном кытеуагъэх.

— Полковник Стройковыр къэдаІо,— телефон трубкар ытхыакІумэ Іуилъхы, ытамэкІэ диубытызэ, Иван Акимовичым къэлэмыр ыштагъ, тхылъыпІэ тхыапэр ыІэнтэгъу чІиубытагъ, гузэжъогъукІэ тхэу ригъэжъагъ, етІанэ унашъо ышІыгъ: — Патрульнэ ІофышІэу гъогумэ атетхэм макъэ яжъугъэу. Класэ тыфэмыхъугъэмэ, зэтыраІэжэнэу игъо ифэщтых.

Трубкар тырильхажыи, полковникыр ІушхыпцІыкІызэ кысІуплъагъ.

— О синыбджэгъу оІо, ежъ ыльапсэ кызэрэуцІынырэр ышІи, ышъхъэ хихъажыгъ.

— Хэта зыфапІорэр, Иван Акимович? — апэрэмкІэ кызгурыуагъэп кызтегушыІэрэр.

— Джыри пшІошъ хъугъэба? — ынэ ежъэшъо инхэр кыкІотхэу, губж тІэкІуи къаІахъэу, ымакъэ кысфигъэльэшыгъ полковником. — Уиныбджэгъу Срывкинын тыдэкІи щагъотыгъэп. Власовар зыщымыІэжъ мафэм щыщэу къэнэжыгъагъэм ышІагъэр сшІэрэп, тэри ардэдэм тегуцэфэнэу хъугъэп, ау непэ институтым къэкІуагъэп, унэм исэп, иІахылыхэми иныбджэгъухэми альэгъугъэп, дачэми рагъотагъэп, зигъэбзэхыгъ. Гъэнэфагъэу, ежъ зыщыщынэрэ тхылъ горэхэр ышыпхуу ыІыгыгъэх. Ахэр кыщищэфын гухэль иІагъ. Джары ахъщэ хъущэ ритыгъэ фэдэу зыкІишІыгъэр. Ахъщэр бзылъфыгъэм Іихыгъ, ау зэрэсшІошІырэмкІэ, нэмыкІ дао горэхэри кыфишІыгъэхэн фай. АщкІэ зызэгурэмыІохэм, бзылъфыгъэр Іуихынышъ, кызэригъэщынэрэ тхылъхэр кызІэкІигъэхъанэу рихъухагъ. Тэ тиІофышІэхэр хыакІэщым нэмысхэзэ, ежъ унэм ити иІыи зэпыригъээзжыгъ, зымышІэжъэу лыхъуагъэ. Бзылъфыгъэр нахъ тхыагъэпцІэу кычІэкІыгъ. Уц кыІуидзэни ыгъэлІэным ар егупшысагъэп, ау кІуачІэкІэ тырихыным тештыхыи, нэмыкІ чІыпІэ тхылъыпІэхэр щигъэбылтыгъэх... Сыдэу пІорэ о, хэлъба къасІорэм акъыл?

— Сэ къэзгъэшІагъэм ащ фэдэ Іоф сыхэфагъэп, ау къапІорэм акъыл хэлъ,— Славик цІыф ыукІынын, ащ сэ сыпэІуидзэнын джыри сшІошъ мыхъоу полковником нэбэ-набэу сыІуплъагъ.— Славик сэ зыфэдэ цІыфэу сшІэрэмкІэ, зыгорэм иягъэ ригъэкІынын сшІошъ хъурэп.

— О Срывкинын джы нэс зэрэпшІэщтыгъэр ынэпэ дэхэ-шхоу плъэгъущтыгъэр ары,— мэкъэ Іужъу шыабэкІэ кыІуагъ

Стойковым.— Ори умылгэгъоу цыфы римыгъэлгэгъоу аш нэмыкI напылагъ. Цыфым шлоу хэлъын фаер зэкIэ хэлъыгъ. Ар, сикIал, шъхытIу зышIот бгъэжъ. Къыпфаеу, зыгорэ зыIэкIигъахъэ шлоигъо зыхъукIэ, бгъэжъ нэкIыггэм фэдэу ошIэ-дэмышIэу къыпшъхъарзошъ, узехеупIао.

— Сыдэу тхъамыкIагъу къапIорэр, Иван Акимович,— сыкызэрэхъури сымышIэу чыIалIэм сызэлъыштагъ.— Срывкиным нахъ цыхъэ фэсшIэу ныбджэгъу сиIаггэп.

— УзэрэцIыф тэрэзыр сэ апэрэ лгъэгъугом кызгурыIуагъ,— ыIуагъ полковникым.— Ары моуштэу цыхъэшIэгъу усшIыггэу сыкызыпкIыдэгущыIэрэр. Сэ мы Iофым сызпылгым щегъэжъаггэу непэ кызнэсыггэм о сыкызэрэбдэгущыIэрэм фэдэу зы цIыф сыдэгущыIаггэп. УкIалэу шIэныггэлэжъ цIэрыIо узэрэхъуггэми уасэ имыIэу шытэп. Ари кыдэслытагъ. Агуи апси етыггэу шIэныггэм пылъ цIыфхэм янахыбэ дэдэр шыIакIэм фэкъулайхэп, тхъаггэпцIыгги хыIагги ашIэрэп, Тхэм кызэриггэхъуггэхэу, зыпылгыхэ Iофым щэхъу ямыггъоу дунаим тетых. Ори ахэмэ уашыщ. Дэй закъоу пхэслгъаггэрэр бын зэрэуимыIэр ары. УкIал сIуаггэ шъхъаеу, унагъо пшIэным иггъо екIы. Ащ егупшыс.

— Тхъаеггэпсэу, Иван Акимович, кысфэпшIаггэр сыщэIэфэ сшыггупшэнэп, ушгъеу кысэпIуаггэми сегупшысэн,— сыгу кыздеIэу есIуагъ полковникым.— Хъуштмэ, зы лгъэIу горэ пфысиI.

— КъаIо, сызэрэамалымкIэ сыкыбдеIэн,— полковникыр къэтэджи тугыныбжгэр хиггэнагъ, столым кыдэкIи, сапашгъэ кыиуцагъ.

— Дунэе симпозиум Лондон шыIэу сикIонэу зысэггэхъа-зыры. Мы Iофым ияггэ кысэмыкIынэу зыгорэуштэу пшIыггэмэ, сигопэни. Сэ ащ сыкышыгущыIэнэу шыт.

— ГухэкI умышIы, ащкIэ сишIуаггэ озггэкIын слгъэкIы-штэп,— тугыныр ыккудыизэ, кыIуагъ полковникым.— Къалэм удэкIын уфимытэу тхылгыпIэм укIэггэггэхъынышъ, устIуп-щыжыщт. Ащ кыикIрэр — Власовам иIоф зэхэтэфыфэ, ори утищыкIэггэшт.

— КызгурыIуагъ,— есIожыгъ полковникым.— Джы сыд сшIэмэ нахышIу?

— Джы узыкIожъкIэ, уяне Подольскэ ггъэкIожъ. Тэ тызы-пылъ Iофхэр нъю хыем ищыкIаггэп. Ар зы. ЯтIонэрэмкIэ, мы IофымкIэ хэти гушыIэггэу умышIы. Сэ сишIэ хэмылггэу хэти зи емыIу. Уиггунэггухэр сыдмэ адэжъ IофышIэ кызыкIыжъ-хэрэр?

— Бысымыр блым ныккIэ кIуаггэу ккъэкIожы, бысым-гуащэм Iоф ышIэггорэп, унэм ис зэпыт.

— Ащыгъум тызэзэгъыгъ. Моу мыщ кыкIатхи, кIо. Мыдырэр узэрэчIэкIыжыштыр ары,— ыIуи, полковникым кыалэм сьдэкIын сыфимытэу тхьапэм ськIигъэтхагъ, нэмыкI тхьапэ цIыкIу кыситыгъ.

Джары, синыйджэгъу, а тэмэтель плыжьхэр зытельхэм загъорэ тыжэ кыдахьэрэр ятIуалIэ шхьаем, ахэми цIыф дэгъухэр ахэт. ШыпкьэмкIэ, Стойковым сэ кысфишлагъэр дунэе мылгку ыуас. Мясиныр, муары, синэIуас сIомэ сыгушIозэ, сыригъэчъхы пэтыгъ.

Бахьцалги, IункIыбзэхэри, бгырыпхи, шхьэмажыи — зэкIэ сIахыгъэр кысатыжыи, кыздэхъужыгъэр сшIошгъ мыхъоу ськьэжьэжыгъ. Тадэжь ськьэсыжыфэ сшхьэ имыкIыштыгъэр Срывкин Славик кызэрэчIэкIыжыгъэу полковникым кысыIуагъэр ары. «ШхьытIу зышIот бгъэжь...» «Ащ фэдэ дэдэу шытына?» — Вячеслав ынэгу Iужьу чэф, ынэ нэгъо лыдхэр сынэгу кыкIэзгъуэуцозэ, сьзэупчIыжыштыгъ, етIанэ, зэрэхъугъэри сьмышIэу, сыгу кьэкIыжыгъ, бжъэ горэ зызэдэтIэтыкIэ, Iофыгъо зэфэшхьафхэмкIэ кысIуупчIыхъэу кызэрэригъажьэщтыгъэр. Зэ Севастьянов академикым мышъомыл горэхэр кыыриIуалIэхэу, зэ Усенкэ академикым кыштытхъоу, зэ шIэныгъэ-ушэтынхэу тшIыхэрэм сэ сиякыыл щэхъу ахэмылгъэу, академикхэм сэ зыкыспащIалэу, шытхъур ежъхэм анапшIэ тыралхъэу, сэ ахэмэ сахиIэтыкI шIоигъом фэдэу зыкыишIыштыгъ, ау сьд ыIуагъэкIи сэ дезгъаштэщтыгъэп. КъэсэшIэжыи, чэф дэгъу иIэу лабораторием пчыхъэ горэм кычIэхьагъ. Шэны зэрэфэхъугъэу, шIэныгъэлэжъэу Iоф зыдатшIэхэрэм зырызэу анэси, етIанэ сэщ фэдэ шымыIэу кызгуригъэIуагъ. «ОшIа, Руслъан,— сынэмэ нэжгъурэу кыакIаплъэзэ, Iупэщх макIи ынапэ телъэу кысыIуагъ,— оц фэдэу кIэлэ Iуш, кIэлэ гъэсагъэ кьэзгъэшIагъэм нэIуасэ кысфэхъугъэп, шэн дэгъуи уиI, цIыфым ыгу кыхьэрэр къэошIэ, угуи тIупщыгъэ, пIори пшIэри зэкIэ сэшIэ, кыюхъулIэрэр кысфэоIуатэ, ау етIани сегупшысэжыишгъ, моу пIапэ епщэкIын горэ кысапIорэмэ ахэльэп. Сенэгъе утхьагъэпцIыкIэ. Опшхъэ кьэожыи е узэрагъэмысэжыи зи кыапIорэп».

Синыйджэгъу, о сьзэрэпшIэрэм фэдэу сани сишIэрэп. Зэгорэми тхьагъэпцIыгъэ кыбдызесхьагъэмэ е сыгу имылгъэ кьэсIуагъэмэ, сыгу илгъэ сыушгъэфыгъэмэ, о пшIэн. ЕтIани зыгорэм ыIапэ рищэкIынэу, кысыутэкIыжыиэу сьда кьэсIонкIэ Срывкинын зыфэягъэр? Цыфмэ Iоф ашIэмэ, сэри Iоф сэшIэ, хъульфыгъэр бзыльфыгъэ IукIэу, зым адырэр ищыкIагъэу Тхьэм кыгъэхъугъэхэшгъ, сэри сыгу рихьрэм сыIокIэ. СьмышIэрэ закъор — сиIофшIэгъухэм, синыйджэ-

гьухэм, синэІуасэхэм дэйкІэ сыдигъуи сатегушыІэрэп, сэ
сыхъумэ, ахэри хъунхэу сэлъытэ. Ары шъуІуа Славэ ыгу
римыхъыштыгъэр? Илъэс зытфыхым сишІуагъэ емыкІыгъэмэ,
сиягъэ екІыгъэп. Полковникым ар зэригъэмысэрэр шъыпкъэу
кычІэкІыжмэ, кысишІагъэм сыд фэдэ лъапсэ кыфишІышта?
Пый шъыпкъэм рамышІэн кысишІагъэр. Ар сэлэ шъхъаеи,
шъхъитІу зышІот бгъэжъэу дунаим тетмэ, ежыркІэ зи хэлъап
иныбджэгъуи нэмыкІи ышъхъэ шІуригъэхыным, ежэ иІоф
кьерэкІи ары ныІэп.

Джы кызыгурыІуагъ ныІэп: сыІушэу, цІыфым ыгу илгыр
къасшІэу, шэн дэгъу сиІэу Срывкиным кысиІо зэхъум, ыгукІэ
кыыздэхъашхыштыгъ, цІыф дэгъури дэири зэхэсыдзынэу
ээрэсымышІэрэр, шІэныгъэу сызыпылтым фэшъхъафкІэ
щыІафкІэм хэшІыкІышхо фысимиІэу, хэти цыхъэ фэшІэу
сызэрэщыІэм пае сышІоделэу кысэплъыштыгъ. Сыда ар
кыызхэкІырэр, синыбджэгъу? ЦІыфым ыгуи имылькуи тІуп-
щыгъэу, зэкІэми афэхъалэлэу, афэшІоу, шІоу афишІэщтымкІэ
къогъанэ имыІэ зыхъукІэ, делашъокІэ еплъыхэу рагъажъэ, сыд
кыуаІоми, кыуашІэми кыптезэгъэнэу къашІошІы. Срыв-
киныр сэри аш фэдашъокІэ кысэплъыгъэн фай...

Джа гупшысэхэм сахэтэу сиунэ сыкъэсыжыгъ. Сянэ
тхъаиыкІэр зэрэгъушІуагъэр къэсІонэу сшІэрэп. Ардэдэм Іэбэ-
лбабзэ ыупщэрыхъагъэхэр кысфигъэстырыжыгъ. Сэшхэфэ
сэри пІІы горэхэр сянэ фызэхэслъхъагъ, кьэлэ кІыб дачэм
тыщычэфынэу сашэгъагъэу есІуагъ. Джыри, сыхъатитІу горэм
зызгъэпсэфымэ, чІыпІэ горэм сынэсын фаеу гурызгъаІуи, ежэ
ыдэжэ кІожмэ нахъ тэрэзэу есІуагъ.

Сянэ изыгъэхъазырыжыи бэрэ пылтыгъэп. СыдэкІотэнэу
сыкъыдежъагъэу, сигъунэгъу кІалэр лифтым кыкІыгъ, имашинэ
тиунэ пчъэІупэ Іутыти, Іалъмэкъыр сІихи, вокзалым нигъэ-
сынэу ригъэтІысхъагъ. Сэри вокзалым сыдынэсы сшІоигъуи
шъхъаеи, сянэ узэхэукІысхъагъ, зыгъэпсэф ыІуи, кысфидагъэп.

Москва сызыдэсыи кыщегъэжъагъэу сянэ садэжэ къэкІуа-
гъэу, сыдэмыкІуатэу кыхэкІыгъэп, сызэригъусэрэ тІэкІум
джарэу гугъатхэ хэсхыштыгъ, ау мызэгъэгум кызысегъэгъэ-
зэжым, сыфэрэзагъ: джарэу сызэхэукІэгъагъ. Ар кызызгу-
рыІуагъэр сизакъоу сыкъызэнэр ары.

Лифтым симыхъэу лъэоянэхэмкІэ сиунэ сынэсыжыи, пчъэр
Іусхыгъ, диваным сытетІысхъи, тІэкІурэ сыщысыгъ. Зыгорэ
сшІэнэуи сегупшысэнэуи сыфэягъэп, Іоф кыи горэ спэкІэкІы-
гъэм фэдэу, спкъынэлынэхэр узыштыгъэх, сшъхъэ жъу-жъужу
макъэ итыгъ. Цуакъэхэр зыщысыгъ, галстукыр къэзгъэлэнлагъ,
шъхъэнтэ цІыкІум сшъхъэ теслъхъи, сыщысхъагъэу диваным
сытегъольхъагъ...

Яенэрэ тхылыр

Аслъан!

Анахлъэшэу упшыгыэми, чыем уфалэми, тэрэз-тэрээу утыен умылъэкIэу кыхэкIы. Ори ащ фэдэ уахътэ кыокIу-гъэнкIи хъун.

Сызэрэщылыгыэм ибагъэ сшIэрэп, ау сычтые-сымы-чбыяшэу, сызхэфэгъэ гумэкIым сызэлъыгыгыгъ. Сынэхэр кызэкIэхыгъ, ау сыхылыгъ, сыкъэтэджынэу сыфаеп. Севастьянов академикыр тазфагу итэу, Срывкинымрэ сэрырэ ыбгуитIукIэ тыщытэу тхылыгъ мэкIаем дэт сурэтым синэплъэгъу кышчыуцугъ. Нэгү Iужу пшыгъэу, пэкIэ шIуцIэ упхъуагъэм ычIэгырэ IупшIэ Iужу хураер кычIэшэу, кIэлэ лъэгъупхъэшхоу Славэ кысIоплъэ. «Сыда шъуIо мыщ кысфимыгъэгъугъэр? — сурэтым сеплъызэ, сэр-сэрэу сызэупчIыжыгъ.— Кысэшъугъуштыгъ сIонти, сыд сэ, сыунагъо-псыджэгъуоп, ежъ лыфыгъэ имыIэми, шъуз иI, унэгъо IэпIэ къабзэ иунэ илгъ, машинэ иI, ахыщэ дэгъуи зэрифэштыгъ...» Шъугъоным цIыфыгъэм уфищэрэп, ар, шыпкъэ, зыгорэуштэу Срывкиным фэгъэхыгъэн ылъэкIышт. Ары шъхъаеи сэ кыстыриушъогъон сиIэп. Ы-ы, джы кызгугу-рыIуагъ: талант зыхэлтым нахы зыхэмылтым нахъ псынкIэу фагъэгъу. Сэ цубжэ тескIыгъэу сIорэп, ау цIыф гъэсэгъэшхоу Iоф зыдасшIэрэмэ зыгорэ схэлэу аIо. Ар Срывкиным мафэ къэс зэхихыштыгъ. «Ара кысфэмыгъэгъугъэр, шъхытIу зышIот бгъэж? — Срывкиным исурэт сыIуплъэзэ сеупчIыгъ.— Сэ сиякылы сибылыи зы — шIэныгъэу сиIэр ары. Я си Алахъ,— къэзгэшIагъэм апэрэу Тхъэм зыфэзгъэзагъ,— шымыонэу акылы, шымыкIэнэу былым кысэт. Сызпылыгъ Iофым фэмыгъэхыгъэми, сыдигъуи фэмыдэу сиякылы сиен фай, шыIэныгъэм хэсхыгъэ шIэныгъэ тIэкIури арышъ былымэу сиIэр, ари IэпыIэгъу кысфэшI. СинэIосэ кIалэу Алжир студентхэр щезыгъаджэ-штыгъэм кызэрэсиIоштыгъэу, сыд фэдиз хыи о кыстеплъ-хъагъэми, сытхъаусыхэрэп, зэрэсфэукIочIэу сэхыи, сшIошгъ мэху уэрэшыIэр, ренэу сыгу уилгъ, сфэмыукIочIын хылыгъэ кызэрэстемылгъащтыр сэшIэ. Лажэ симыIэу сызгъэунэхуи зышIоигъохэм синасып атегъакIу, лъэкIыр...»

Пчъэм хэлъ одыджыным кытеуагъэх, джынэ кысэб-гъуагъэм фэдэу ащ сигъэштагъ, сыгу «тыр-тыр» Iоу кытеозэ, гуIэнкIэ сыкъэтэджыгъ. Пчъэр зыIусэхым, Стойков полков-ныкыр нэ ежъэшгъо кыкIотхэмкIэ кысIуплъагъ, макIэу кысIушхыпцIи, кыIуагъ:

— Тыкыхъэ хъушта?

— Шъукъеблагъ, шъукъеблагъ,— пчъэр инэу IусубгъукIыгъ.

— Угу кьемыгъау, Дэхэмыкъор, тэ Иоф тилэу тыкъэкIуагъ,— ыIуагъ полковником.— Джа зыфэсIогъэ тхылъыпIэхэм талъэхъу. ШыхъатитIу тищыкIагъ. ПэшIоргъэшъэу кыюсэIо, уиунэ узикIыкIэ, сэмэгумкIэ кыбгот унэр армэ Власовар зыдакIо-щтыгъэр, ащ исхэр шыхъат хъуштхэп: ахэмэ яуни тыщылъы-хъон фай.

Сэ сызтес этажым зыпари тезгъотагъэп, сашъхъагъ шыпккъэ унитIу зэхэт яIэу лIыжырэ ныожърэ щэпсэухэти, ахэр кыяз-гъэшагъэх.

Тэмэтелъ плыжымэ сиунэ зэпырагъэзэжыгъ, Стойковым нэбгыриплI игъусэти, тIум ашIэщтыгъэ шыIэп, ау нэбгыритIум ваннэри, псыунэри, пщэрыхъапIэри, пIэкIор лъапэхэри, чIэгъхэри, тхылъ мэкIаехэри зэапIлтыхъагъэх, ситхылъхэр зэкI пIоми хъунэу зэпырагъэзагъэх, тхылъ кIыбыхэмэ адэпIла-гъэх. Зи кыагъотыгъэп.

Сигъунэгъу лIыжымырэ ныомрэ ажэхэр Iузыжыгъэу «сыхъакIэмэ» алъыплъэщтыгъэх, сэ кыиспагъэтэджэгъэ лажьэр зилIэужыгъор амышIэу, загъорэ кыисфыреплъэкIыхэти, укIытэжыгъэхэу ашъхъэхэр абгъукIэ рагъээзэкIыщтыгъ. Ащ полковником гу кылыытагъ, лIыжымырэ ныожымырэ къариIуагъ:

— Шъуигъунэгъу лажьэ иIэу тэ къэтлыхъурэп. Мыщ кыхьэгъагъэ горэм тхылъыпIэхэр кырынагъэхэкIэ тегуцафэ.

— Сыд тхылъыпIэха? — кызылуипхъотыгъ нIом, ыIэблыгу зэкIэлъ ридзыхыжи, ыпшгъэ зэшIуищыгъ, ау полковником зи кызыремыIожым, инэплъэгъу фэбагъэ горэ кыкIэхъажы-гъэу садэжкIэ кыреплъэкIыгъ.

Ашъхъэ хэгъэнагъэу сиунэ къэзылтыхъуштыгъэ кIэлитIур амалынчъэхэу кыызтеуцуагъэх, нахъ кIэлэ лъахъчэр нэбэ-набэу полковником кыIуплъагъ, ытамэхэр зэфишагъэх.

Адырэ кIэлитIоу полковником игъусагъэр, сэ кыызэрэз-гурыIуагъэмкIэ, зыр сурэттехыгъ, адырэр Iэужхэм, шIэжхэм апылтыгъэн фай, загъорэ дэд ахэр зэрэулэуштыгъэхэр.

— Ащыгъум зышIошъумыгъэхьылъ,— зафигъэзагъ шыхъат нэбгыритIумэ Стойковым,—гъунэгъу унэми тыкIон фай.

ЛIыжымырэ ныомрэ сыд аIон, тауж итхэу ахэри тигъунэгъумэ адэжъ кыддихъагъэх.

Сигъунэгъу Николай ишъхъэгъусэ Нинэ ынэгъу фыжъ хъурае ардэдэм плыжыбызэ къэхъугъ, ынэ уцышъо инхэр кыкIотыгъэх, фартук къолэнэу пэлухъуагъэмкIэ ыIэхэр ылъэкIызэ, штэгъэ нэгъу кысIуплъагъ. Сэ зыгорэ есIонэу игъо симыфэзэ, полковником кыIуагъ:

— ПцэрыхьапIэм тигъахь.

Полковникыр тапэ итэу, Нинэ тазфагу итэу, нэбгыришым пцэрыхьапIэм тихьагъ. Стол цIыкIоу шъхьангъупчээм Iутым IутIысхьы, Стойковыр къэупчIагъ:

— Сыд пцIэр, плъэкъуацIэр, уятэ ыцIэр?

— Нина Антоновна Боженкова,— псынкIэу джэуап къытыжыгъ.— Зыгорэ хъугъа, Руслъан? Николай...

— Хъугъэр мары,— Iэпыуагъ бзылъфыгъэм полковникыр.— Уишъхэгъусэ ыцIэр Николаймэ, ащ зи мыхъун ышIагъэп, уигъунэгъури ащ фэд, ау, къэошIэжымэ, Дэхэмыкъом бэмышIэу бзылъфыгъэ хьакIэ иIагъ, Анна Алексеевна Власовар.

— Боу дэгъоу къэсэшIэжы,— игушыIэхэр къызэтырип-хъанкIэзэ, къыригъэжъагъ Нинэ.— Аннэ изэкъуагъэп, Славики, пшъэшъэ ныбжыкIэ гори игъусагъэх.

— О-о, дэгъу дэдэу къэошIэжы,— IупшIэ кIыхъэ хъурае-хэмкIэ полковникыр IугушIукIыгъ, ынэ ежъэшъо инхэр къэлыдыгъэх, пхъэнтIэкIу шъхьакоу зытесыр ыбгъукIэ ыгъэкIуати, къыIуагъ: — Нина Антоновна, сыолъэIу, моу къэтIыс. ТигушыIэ кIыхъэ хъун фэдэу сеплыы.

— Хъау, хъугъэ, сыщэрэт,— къыригъэкIугъэп бзылъфыгъэм, ау сэри полковникым дезгъаштэ зэхъум, зыфэсакъыжыпэзэ, етIысэхыгъ. Сэ Стойковым игъусэхэм ашIэри слъэгъоу, пчъэм сыпэзанкIэу пеналым къыгот пхъэнтIэкIу шъхьаком сыте-тIысхьагъ.

— Власовар а пчыхъэм лъэгъун иIэу зытIо-зыщэ мыш зы-къыуигъэщагъэу къысаIуагъ. Ар шъыпкъа?

— Шъыпкъэ, сыхэмыукъорэмэ, щэгъогого сиунэ къэсцагъ.

— Унэмэ арыхьагъа?

— Хъау.

— Тэрэзэу егупшыс. БэшIагъэп зыхъугъэр, дэгъоу къэпшIэжынын фай.

— Дэгъу дэдэу къэсэшIэжы. Щэ псыунэм къэсцагъ. ЩэмкIи сэ мо коридор цIыкIум сидэтэу псыунэм ихъэти, илъэгъун къызигъэцэкIахэкIэ, ваннэм кIоштыгъэ. Ащ кыкIыжыты, Руслъан дэж дгъэзэжыштыгъ.

— ГушыIэгъу шъузэфэхъугъэба?

— Ары, дэгъоу къэсэшIэжы слозэ, кыхэхсынагъ. ЯтIонэрэу ежъ сыкъыришыгъ, шъо Iальмэкъ шIуцIэу ыIыгъым сигарет къэмланэрэ зажигалкэрэ къыдихи, тугыныбжъэ ыгъэстыгъ. Апэ Руслъан къыкIэупчIэ фэдэ ышIи, Славик икъэбархэм нахь агъэгумэкIыштыгъэн фай, ащ зыридзыжыгъ.

— Сыд къызкIэупчIагъэр?

— Апэ дэдэ шъуз иIэмэ ыIуи, къысэупчIыгъ. ШъыпкъэмкIэ, сшIэрэп. Сэ лIы сиI, кIэлитIуи сиI. Славэ Руслъан иныбджэ-

гъушъ, загъорэ тызедыщысэу мэхъу нахъ, шъуэ иIэмэ-имыIэмэ сыда сэ есшIэщтыр? ИмыIэу ары зэрэслътэщтыгъэр. КIэлэ зикъэмыштитIур зэныбджэгъухэу зэлъыкIохэу сшIошIы. Анни ары есIуагъэр... Ящэнэрэу тиунэ тыкызыэкIом, Аннэ чэф дэгъу ыгъотыгъагъ, апэрэ лъэгъугъом фэмыдэжьэу зыкъзэрихыгъ, шъхъэфитэу къэгъушыIэу ригъэжьагъ. «Славик сэ кыыздапIугъэ нахъ, сяни кыльфыгъэп, сяти къаригъэльфыгъэп,— ыIуагъ Аннэ.— Гурыт еджапIэр къэсыухи, медучилищым сыкIогъагъ, ау сыхIэфагъэп. Кызызгъээзэжьыгъэр мэээ ныкъо фэдиз хъугъэу, сянэ IофышIэ губгъом шыIэу, сяти зысемыIэжьым илъэситIу хъазыр тешIагъэу, нэбгыритIум унэм тыкынагъэти, зэрэхъугъэри сшIэрэп, Славэ кIэлэ лъэгъупхъэба, сызырегъэзым «IыI» сфэлъагъэп. Джауштэу едгъажьы, сабий сшъо хафэмэ кызыкIоцIыс-фыжьзэ, симухыгъэкIэ къанэрэп. Сищэн сшIошIэу, ежьыри сыкыигъэгугъэу, ренэу ушъхъагъу горэхэр къысфишIымэ зышъхъаригъэкIызэ, зэгорэм кIодыгъэ. ЕтIанэ илъэсик тешIи, яблэнэрэм ежагъэу кыкъоужьыгъ. Ащ фэдизым тпэмычъжьэу къэлэшхо къагъэуцугъ, тэ тикъуаджи ины хъугъэ, хэгъэгу гупчэм кыикIи, IофышIэ кыитфэкIогъагъэр багъэ. Сэри медучилищыр къэсыухыгъэу аптекэ дэхэшхоу тикъуаджэ кыщызэIуахыгъэм сытесыгъ. Славэ мединститутыр кыухыгъэу кычIэкIи, тиаптекэ пащэ кыфашIыгъ. Сэ апэрэ мафэхэм зыфэзгъэгуси шъхъаеи, сфэлъэкIыгъэп, тызэрэзэфыщытыгъэм дэтыублэжьыгъ. Шъыпкъэ, шIэныгъи акъыли сшIэ хъугъагъэ, симыщэу гъумы зысемышIыным ищыкIагъэхэр сшIэщтыгъэх, ау нэмыкI Iофэу сызхилъэшъогагъэмэ сахэмыкIуадэу сшъхъэ къахэсхыжыгъэшъ, сэгъушIо». «Джы сыд адэ, укъегъэгугъа?» — сшIогъэшIэгъонэу сеупчIыгъ. «Сыкъымыгъэгугъэу зэ кыыхэкIыгъэп,— ыIуагъ Аннэ.— Шъу селъэгъоу еIо. «Сигъхэль кIэсымыгъахъэу семыгъэз, унагъом сызильахъэкIэ, зи сфэшIэжьыштэп»,— еIошъ, кысэ-лъэIу. Шъхъэ дэгъу шIот хъэм кыльфыгъэм. КъыдеIэни зыщыгугъыни имыIэу Москва къакиIуи, мединститутыр кыухыгъ, етIани тадежъ кыгъээзэжьы, ахъщэ дэгъу ышIыгъ, Москва къэкIожьы, шIэныгъэмкIэ кандидат хъугъэ. Джы докторскэр еухэу ыIуагъ. Джашыгъум унэ зэхэти кыратынышъ, сэри сыкыи-щэжьынэу ары». «Ауштэу шъуиIоф зэпэфэмэ, дэгъуба, сыпфэгъушIо, Анна»,— сIуагъэ. «Ары шъхъаеи гушыIэ къодыемэ сязэ-щыгъ,— нэку-нэпс къэхъугъбзылъфыгъэр.— Сэ сыщыIэ сшIоигъу, сабийхэр сшIэнэу сыфай. Сыдигъуа ахэр зызгъотыжыштыр, зыспIужыштыр? Ежъ быгъужьым фэдэу мыщ дэс. Хэт ышIэра мощ ышIэрэр...» «Ащ фэдиз илъэс пчъагъэм Славэ упаллъэу учысмэ, сыохъуапсэрэп»,— фэсыдзыгъ Аннэ. «А-а,— тутыныр зыIуигъэпщызэ IэутIэ ышIыгъ,— ежъ къырищэкIыхэрэр плъэ-гъурэба? ТизэфыщытыкIэ Руслъан гу кыльымытэным пае

пшъашгъэ игъусэу кысфаклоба лIы дэгъужтыр. Сэри зыфэзгъалIэрэп ащ. Хульфыгъэу дунаим тетыр Тхъэм егъалI, ащ зыфэзгъалIэным кыпэу». «Къыогуцафэмэ, уищэжынынэп, Анна»,— сыфэгумэкIэу есIуагъ. «Моу зэ докторскэр егъэшI, сэ ащ ытыктын шIосыубытыкIышт». «Сыдэуштэу? ОIо нахъ, хульфыгъэм сыд епшIэна?» — сыщхыгъ. «Сэ тхылтыпIэхэр сиIэх. Ерэплъ зэ слорэм блэрэкIи. Джа кыздикIыгъэ Сыбырым нахъ чыжбэу язгъэщэн»,— Аннэ ынэгу фыжъ дахэ къэчъэкIыгъ. «Сыд фэдэ тхылтыпIэха?» есIуи сызеупчIым, «О уищыкIагъэп ар. КIо, хуэгъэ, сэ джыри уадэжъ сыкъэкIошт» ыIуи, Руслъан иунэ сищэжыгъ... Джары, къэбар кIыхъ къэслотагъэр, ау ищыкIагъэу пIуагъэти...— Нинэ хъалэлэу нэ уцышъо инхэмкIэ полковникым Iуплтыхъи, IэгущыокIэ столышхъэр ыльтэкIыгъ.

Стойковыр къэтэджыжыи, пщэрыхъапIэм икIыгъ, игъусэ кIалэхуэ коридорым итхэм ариIуагъ:

— Ваннэмрэ псыунэмрэ къэшъульыхъух.

Ваннэм ипчъэрэ псыунэм ипчъэрэ кыIуаубгъукIи, кIалэхэр лыхъохэу фежъагъэх. МэкIаемэ атет хъап-щыпхэр, зыгорэ зэрыплыхъанэу ахэтхэр зэпаплыхъагъэх, ваннэ чIэгыр дэгъоу къалэбы-лэбыыхъагъ, псыунэм мэкIаитIоу иIэм тетхэри зэпырагъэзагъэх, ау зи къагъотыгъэп. АшIэн амышIэу кIалэхэр кыззтеуцохи, етIани икIэрыкIэу лыхъоным рагъэжъэжыгъ.

ПщэрыхъапIэ пчъаблэм дэт полковникыр зэплгъэкIи, Нинэ ыкIыб дэтэу иунэ зэрэщылтыхъохэрэм къылгъэплъэти, зыфызэригъээзэкIи, риIуагъ:

— Нина Антоновна, къэбарэу къэпIотагъэмкIэ, Власовам зыфилогъэ тхылтыпIэхэр уиунэ шигъэбылтыхъэх. Ежъ ыIыгъы-хэмэ, тырахынхэкIэ щынагъэ. КъыуиIуагъэр шыпккъэ: ищыкIагъэхэ хъумэ, тхылтыпIэмэ къалтыкIожьын ыгу хэлтыгъ, ау къалтыкIожьышттэп.

— Сыда? ИщыкIэгъэжъхэба? — хуэгъэр ышIэрэпти, полковникым игушыIэхэр гурыIуагъэп Нинэ.

— Власовам уц Iуадзи, хъакIэщэу зэрысым шагъэлIагъ.

— Сыдэуштэу? — кыхъэкуукIыгъ Нинэ.— Тхъэ кысауи, мо бзылфыгъэ дэхэшхор... Слорэм блэрэкIи ыIозэ, еплъ ащ къехъулагъэм... Славэ ар ышIэгъэнэуи?

— Сыда ащ узкIегуцафэрэр?

— Аш фэшхъафэу хэт Аннэ зышIэу, къепынэу Москва дэсыр? — ардэдэм Нинэ къэгүIэжыгъ.— СшIэрэп, Слави слорэп. Аннэ зыригъашэ шIоигъоу кызэрэсиIуагъэм фэшхъаф, сэ зи сшIэрэп. Сыд сиIоф хэлъ?

— Дэгъу, дэгъу, умыгумэкI. О зи лажъэ уиIэп. ПшIошIырэр къэпIуагъ ныIэп. Мысэр тэгъэунэфышт. Бэ шIэн, макIэ шIэн,

хэт сьд ышлагъэми, кычIэдгъэщышт,— ыгъэгупсэфыгъ бзыль-
фыгъэр полковникым.

Сэ зи сымышIэу ащ фэдызым сыщытыгъ. Стойковымрэ
Нинэрэ ягушыИ седэлуштыгъ, Iофзэхэф кIалэхэу ваннэмрэ
псыунэмрэ ащылтыхъохэрэми салтыплъэщтыгъ.

Псыунэм щылтыхъоштыгъэ кIэлэ лъахъчэр ащ нахъыбэу
ышIэщтыр ымышIэу кызэтеуцуагъ, ыгу кIодыгъэу полков-
никым кыIуплъагъ.

ОшIэ-дэмышIэу сэ сшъхъэ кызэреуагъэр сшIэрэп, Стой-
ковыр IузгъэкIоти, пщэрыхьапIэм сикIыгъ, псыунэм сихъи,
унитаз шъхьагъым IэубытыпIэ шIуцIэ цIыклоу, псыр зэреб-
гъэчъэхэу иIэр кыпызгъэчэрэгъукIэу езгъэжьагъ.

— ИщыкIагъэп, сиплъэгъах,— кысфидзыгъ Iофзэхэфым.

ЫIорэм сыпымылъэу бак шъхъэтепIор кыитеси кызы-
зэпырысэгъазэм, целлофан пакетым илъэу, ыцыпэхэмкIэ
шъхъэтепIо чIэгъым чIэгъэпкIагъэу зыгорэ кычIэсхыгъ.

Полковникыр садэжъкIэ кылыгъ, пакетыр сIихи, кысIу-
гушIуагъ, сIапэ пытэу кыубыти, кыисиIуагъ:

— КъакIо садэжъ. О у Шерлок Холмс шъыпкъ.

— Тхьауегъэпсэу, Иван Акимович, мыр о кысфэпшIагъэм
ипэгъокI IэпыIэгъу ныIэп,— есIожьыгъ сэри полковникым.

Ябгъонэрэ тхылыр

Синыбджэгъу!

Джы къэстхыштыр зэкIэмэ анахъ тхамыкIагъу.

Iофзэхэфхэр зылыхъуштыгъэ пакетыр къазыфэзгъотыгъэм
мэфитIу тешIи, ящэнэрэ пчэдыжъым IофышIэ сыкIонэу
зысыупсэу ваннэм ситызэ, телефоныр кыитеуагъ. СыжакIэ
ныкьоупсэу, сабын тхъурбэр зэрэтэльэу трубкар къэсштагъ.

— Уипчэдыжъ шIу, Руслан. Стойков полковникыр ары.
Сыда пшIэхэрэр? — мэкъэ Iужъу пшъыгъэкIэ къэупчIагъ Иван
Акимовичыр.

— Зысэупсы пэт, IофышIэ сыкIонэу ары,— есIожьыгъ
полковникым.

— Ащыгъум зыми умыкIу. Сыхъат горэмкIэ уадэжъ сыкты-
Iухъашт,— кыIуи, есIожьыштым емыжэжъэу, трубкар кыгъэ-
тIылыжыгъ.

Зысыупсыгъ, зыстхьакIыжыгъ, сцэхэр слъэкIыгъэх,
пчэдыжышхэ сшIыгъэ. Кофэ згъажъуи, сянэ кысфихыгъэ
гуубатэхэр дэсшыхъэх. Зысфэпэгъахэу тIэкIурэ сыщыси,

урамымкІэ кІорэ шъхъангъупчъэм сиплъыгъ. Цыфхэр фабэу фэпагъэхэу блэзэрэхыштыгъэх. Бзылфыгъэмэ янахыбэмэ щэтырэхэр алыгъых. Дунаир зтеуІубагъэу, жьыбгъэ тІэкІу къепщэштыгъэ, ошх шъаби ерагъэу плъэгъоу къешхыштыгъ.

КІэкозэпылъ ежъашъом шъокІэко шІуцІэр теслъхы, шляпэр сшъхъэ тезгъэтІысхъагъ. ЧъылаІоми, ошх къешхыти, сицы пэІо лъапІэ езгъэгъэшъунэу сыфэягъэп. Унэм сыкыкІи, урамым сыкыбтехъагъ. СэмэгубгъумкІэ, метришъэ фэдизкІэ сызчІэс унэм пэчыжъэу шытыгъэ гъучІыку псынкІэр мэкІэ-макІэу къежыи, мыблэгъэ-мычыжъэу къэуцугъ. Ащ гулъыстагъ, ау апчэу хэлъхэр гъэушІункІыгъэхэти, исыр слъэгъугъэп.

Стойков полковником сызэригъэжагъэп, къулыкъу «Жигули» фыжэ цІыкІум шъолтыр плъыжъхэр рыгъэчъагъэу къызеуцум, симытІысхъэзэ гъучІыкоу шытымкІэ сыплъагъэу, Иван Акимовичым пчъэр кыІуихынэу къэІэбэгъэ къодыеу, зигъэчэрэгъуи, гъучІыкур, шъуипцІызэ, ІукІыжъыгъ.

— Мо кІэзыІэжыгъэр сэ кыслъыплъэштыгъэкІэ сенэгуге, — полковником сыготІысхъэзэ есІуагъ.

— Сыд фэдэ марк?

— «ВольвэкІэ» сенэгуге, чІыпцІэ-шхъуантІ.

— Иномер?

— Тэрэзэу слъэгъугъэп.

— Ашыгъум ыуж техъэкІэ пкІэ иІэжъэп, — ыІуи, гъучІыку жъугъэу, блэ пцІагъэм фэдэу зэхэтэу Тверской урамыр зэлъы-зыубытырэмэ такъыхъагъ. ТІэкІурэ тыкъэкІуагъэу джаб-гъумкІэ дэтІонтІэхы, Герценым иурам тынэсыгъ. Джыри джабгъумкІэ дгъэзэжыи, Алексей Толстоир зычІэсыштыгъэ унэм тынэмысыпэу, Стойковым гъучІыкур кыгъэуцугъ.

— Къэбарэу шыІэр ары, — ышъхъэ еуфэхыгъэу рулым еплъызэ, кыІуагъ полковником. — Мясинэ Ларисэ, Алексей ышыпхъу, мэфиш хъугъэ зыкІодыгъэр, непэ яплІэ. Джы ори кышонэсынхэм ищынагъо шыІэти ары уадэжъ сыкыкІэкІуа-гъэр. А гъучІыкоу кІэзыІэжыгъэр о кыплъыплъэштыгъэмэ, сызэнэгугагъэр шъыпкъэу кычІэкІыжъыгъ.

— Ларисэ агъэкІодынэу сыд лажъэ иІ? — сымакъэ ефэхы-гъэу полковником сеплтыгъ. — Шъыпкъэ, ышырэ ятрэ зыгорэ афитхыгъэу кыдашІи, делэщым чІадзэгъагъ.

— А пшъэшгъэ цІыкІум шгъэфэу сэ зыкысІуигъэкІэгъагъ, — полковником ышъхъэ кыІэтыгъ, галстук хъаплъ зейкІэу ыпшгъэ дэлъым ыгъэгумэкІэу Іэхъуамбэр джэнэ пшъапІэм дигъани, кыырикъудыхыгъ, нэ ежъэшго инхэмкІэ чэфынчъэу кыысІуплъагъ. — Тэ лъэкІышхо тиІэ фэдэу загъорэ тызэплъыжыи

шъхъаем, тэщ нахъ лъэшыхэри кыкъыокIых. Пшъэшгъэжъыем кысфиIотэгъэ къэбарым апэ сшъхъащышъо кыгъэтэджыгъ. Ларисэ кыIотагъэмэ анахъ хъалэмэтхэми илъэсипшI пчъагъэхэм сахэфагъ. Арэп Iофыр зэлтытыгъэр, зэкIэмэ анахъэу сыгу къэзгъэкIодыгъэр тизабыт нэбгырищ Iоф шIоим хэлъэшъуагъэу кыызэрэчIэкIыгъэр ары.

— СшIэ-сымышIэми, нэбгырищым щыщэу тIур Мясинхэр ары,— сицыхъи зытелъыжъэу кызIуспхъотыгъ.

— КъэпшIагъ,— хафэу IушхыпцIыкIыгъ Стойковыр.— Алексей зэрэмыщIыф хъатэр сшIэщтыгъэ, ау Герасим ауштэу кыгъчIэкIыжыныр пкIыхъэу слъэгъугъэми сшIошъ хъуныеп. Къулыкъу кыздешIэфэ, ыгуи ыпси етыгъэу зыгорэ къытхэ-тыхэмэ, Герасим ары сIоштыгъэ. Илъэсхэр ригъэкъуи IукIыж зэхъум, нахъ сыгу къеуагъэ къахэкIыгъагъэп. Джы яти ыкъуи тыгъоспчэдыж дгъэтIысыгъэх. Марат ыкъо Чернэ Юрэ ахэмэ ящэ. Къало джы цIыфмэ анэ узэрэкIэплъэжыщтыр. Ори укIуи, ахэмэ апчэгу шыпккъэ уихъагъ.

— Сыдэуштэу? — кызгурыIуагъэп полковникым кысфидзыгъэр.

— Вересинэ Полинэ дэж орба кIоштыгъэр? — тхъагъэпцIэу кысфычIэплыгъ Стойковыр.

— СыкIуагъ шIукIаерэ. Шъыпкъэр пIон хъумэ, IапэкIэ къэслъытэн слъэкIышт ыдэж сызэрэкIуагъэр. НахъыбэкIэ сиунэ къасщэщтыгъэ.

— Джары укъэзыухъумагъэр. Ыдэж узэрихъэрэ тIэкIури агу тефагъэп.

— Хэт зыгу темыфагъэр?

— Мясинхэр, Чернэр, Срывкиныр, ахэмэ акIыб дэтхэри... О етIани Полинэ къэпщэнэу утенэцIыхъэщтыгъ.

— Усигъусагъэм фэдэу зэкIэ къэоIо, Иван Акимович.

— Ары, сикIал, мы аужырэ илъэсхэм пшIагъэр зэкIэ сэшIэ. Сэ ухэзгъэукъо сшIоигъоп, сIорэм къедэлъу. Урамыгъэзыгъэу артисткэ къэмыш, шъузы пфэхъуштэп.

— Хэта артисткэр, зи кызгурыIорэп?

— Вересинэ Полинэба. ПшIагъэба зэрэартисткагъэр?

— СшIагъэп. Пшъэшгъэ ныбжыкIэ цIыкIоу академикым дэкIогагъэу...

— Сэ ахэр дэгъоу сэшIэх. Артистмэ афэдэу зэхэдз амышIэу, щыкIыгъэхэу цIыф куп къэзгъэшIагъэм слъэгъугъэп. Сэ апэрэ шъузэу сиIагъэр Гоголым итеатрэ Iутыгъ. Сшъхъэ кыызэрэхэсхыжыгъэм непэ нэс сыкIэгущIужы. Лы сиI, шъуз сиI зыфапIорэр ашIэрэп. Агу кыызэрэдэчъаеу ашIоигъор ашIэшъ, зэхэкIыжыкIы. ЦIыфыр мафэм шэ шхэн фаеу кыызэрэхъугъэм

фэдэу, зэгохьанхэми зэгокIыжынхэми еплтых. ЕтIанэ анэхэр мыушакоу унэгу кыкIаплгэхэзэ, кыпфэшгыпкэхэу, шIу уальэгъоу, ош фэдэ шымыIэу кыбгурагъэIошт. ОдыкIэ-мыдыкIэ хэбанэхэзэ, зэкIэ ашIэ фэдэу кыпшIуагъэшIы. Ашыгъум мэстэ хэукIэ ашIэрэп... Е-е, Руслъан, Руслъан, сэ ахэр зэрисшIыкIыгъэм фэдэу ори пшIэштыгъэхэмэ, Вересинам благъэу уекIолIэныеп. Ари пшгъэшгъэ ныбжыкIэу Гоголым итеатрэ Iухы, ильэситIу нахыбэ Iутыгъеп. Медицинэ шIэныгъэмкIэ Академием мэфэкI горэ иIэу артистхэр рагъэблэгъагъэхэти, академик лIыжым зыпищытIи, Вересинам зыригъэ-щэгъагъ. Ащ сэ дэгъоу сыщыгъуаз.

— Сыдэушгъэу мы Iофым Полинэ кыхахьэрэ адэ? — сфэмы-щыIэу сеупчIыгъ полковником.

— Ларисэ кысфилотагъэр зэкIэ кызгъэтхыгъ,— ыIуагъ Стойковым.— Апэрэм пхъатэ памыхъэу, ышIэрэ шыI Iоу амышIээ, бэ къэбарэу къахихыгъэр, етIанэ егуцафэхэ рагъажы, унэ шхъаф кооперативнэу фащэфыгъ. Срывкиныр Аннэ зэригъэщынэ шIоигъо тхылтыпIэхэу къэдгъотыгъэхэр Ларисэ зыщыпэ тытыригъэуцогъэ зэхэщэгъэ куп бзаджэмкIэ зы Iоф цIыкIу ныIэп.

— СыкъыкIэупчIэныр кызгъэкIугъэп, ау къебгъэжъ-гъахэшъ, къэсэIо. Сыд тхылтыпIэхэ ащ фэдизэу Власовам ыгъэбылгыщтыгъэхэр?

— Зы уахгъэ горэм Москва щызэрагъэкIорэ наркотикхэм альапсэ къафы зэхъум, Срывкиныр Сыбыр агъэкIожы, Новокузнецкэ пэблагъэу, ежъ зыщапIугъэ къоджэшхом дэт аптекэм пащэ фарагъэшIыгъагъ. Аптекэм кычIэхьэрэ амнопони, морфина гидроклорид, промедоли ягъусэу, гашиши, марихуани, нэмыкI наркотики рагъэкIокIыгъэр бэ. ЕтIанэ мыщ зыщэгупсэфыжъхэм, Срывкиным Москва кыгъээзэжыгъ.

— Сэ кызгурымыIорэр,— сIуагъэ,— Срывкин Вячеслав ахэмэ зэрахэхьагъэр ары. Севастьянов академикым благъэ фэхъугъагъ, медицинэ шIэныгъэхэмкIэ кандидат хъугъэхагъэ, докторскэри фишIынэу академикыр хъазырыгъ.

— Уиныбджэгъу Срывкиныр шхъытIу зышIот бгъэжъ сIогъагъэ шхъаеи, Руслъан,— ынэхэр ыуцIыргъузэ, полковникыр кIэлэ къорэкъошхэу урамым рыкIорэм тлыпIагъ,— шхъыищ шIотэу кычIэкIыгъ, Михаил ыкъо Вячеслав мединститутыр кыухыгъэп, дипломыр Мясин Алексей фишIыгъ. Ар зы. ЯтIонэрэмкIэ, а Срывкин дэдэм Лукини Селютини ыльэкъуацIэу паспортхэр иIэх. Ахэр тэ зэдгъэшIагъэхэр ары. Тхъэм ешI джыри кычIэщыщтыр...

ЛъэкьоцІэ заулэ Срывкиным иІэу полковником кыизэ-ресиІуагъэр ащ фэдизэу сшъхъэ кыхьагъэп, згъэшІэгъуагъэп, дипломыр кыфашцэфыгъэу кыизэриІуагъэм ардэдэм сыгу кыгъэкІыжыгъ сьд фэдизэу Славик сыригъусэми, институтым тыщыІэми, лабораторием тычІэсми, нэмыкІ Іоф горэм тыпылым, медицинэм кыитегушыІэнэу зэрэфэмыагъэр, нахьыбэмкІэ сэмэркъэу горэ кыдзыти, къэкІуагъ-кІожыгъэмэ татегушыІэзэ, уахътэр ыгъакІоштыгъ е зыгорэм лъэтемытэу нэсын фаеу ыІоти, кІиІэжыштыгъ. СшІэштыгъэ шІэныгъэ хъатэ зэримыІагъэр, ау диплом щэфыгъэкІэ Іоф зэришІэрэм пкІыхьыпІэкІи сегуцэфагъэп. Джы нэс зэхэсхыгъэ къэбармэ ащ нахъ кысхыригъэхэу къахэкІыгъэп. ЗэрэхъурэмкІэ, гурыт гъэсэныгъэ щэху зимылэм сэ сигъэфедэу лабораторнэ ушэтынэу сшІэхэрэр скІэкІихэу, сышІоделэу сауж итыгъ.

— Руслан, къасІорэр зэхэпхырэба? — кысэтІыргугъ полковникыр.

— Кысфэгъэгъу, Иван Акимович, Срывкиным пай къэ-пІуагъэм сыригъэгупшысагъ.

— Джы къасІорэр оры зыфэгъэхыгъэр, — Стойковым ынэгу щынэгъо-пхъэшагъэр кыкІэхьагъ. — Уигъунэгъу Боженковхэм яунэ къитхыгъэ пакетыр о кыизэрэбгъотыгъэр а пчыхъэ дэдэм тиІофшІапІэ тыкызекІыжым, сигъусэгъэ кІалэмэ ащыщ горэм Мясиным къэбаркІэ кІэкІихыгъ. Арын фай бзэдджшІэ купыр уауж кыызфихьагъэр. Ахэмэ альапэ утеуцуагъэу кып-фагъэгъуштэп. Узыфэсакъыжын фай. Мохэмэ агу къэкІыштыр къэшІэгъуай.

— Сэ сыдкІэ сыамал, сьд сшІэн? — сыкъэщтагъэу стамэхэр зэфэсшагъэх.

— Хэт ышІэра, уздэмыкІуапхъэ умыкІу. Іофым гъунэ фэтэмышІыфэ, ІофшІапІэр — унэр. Ахэмэ афэшъхьаф кІуапІэ умышІы. Вересинэ Полинэ дэжъ узэрэмыкІожърэр сэшІэ. Ар дэгъоу пшІагъэ. Ащ дэжъ наркотикхэр зыщаІыгъыштыгъэр. Нэужым Срывкиным тхакІо горэм идачэу Переделкинэ щыІэр ыщцэфыжы, ар гъэтІылыпІэу яІагъ.

— Синыбджэгъугъэр кысэбэныжына, Иван Акимович? — Срывкиным иягъэ джыри кысигъэкІыныр сшІошъ мыхъоу, сеупчІыгъ полковником.

— Хэт, шъхытІу зышІот бгъэжыра? ПІуи еІэнэп. Власовар бгъэлІагъэу кыптырильхъанэу зыфежъэгъагъэкІэ, нэмыкІ лые кыизэрэуихыштым уемыджэнджэшыжъ, — ыІуагъ Стойковым. — АщкІэ о бадзэм уфэд ныІэп. Сэ зы такыкыкІи седжэнджэшырэп Мясинхэм, яти ыкъуи, яшІэ хэлъэу Ларисэ зэрэІуагъэхыгъэм.

— АукIыгээн оIуа?

— Зи рагэәIонэп. Мары, чэщ-мэфищ хуугъэу тылтэхуушъ, чIыр зэгози дэфаггэм фэд.

— ЧIыр зэгозын ищыкIаггэп, машэ птIэу чIэптIэжымэ ары ныIэп.

— Сэри ары сызэгугафэрэр. Мэз горэм хашэу шычIагIэмэ, чъыг тхэпэ гуггэхэр тыратэкъожьынышъ, зэ-тIо ошх зытешхэкIэ къэгъотыжъ, чIым шыз хужьышт.

— Сэри, Иван Акимович, сэ къысэнэсыных оIуа? — гугчIыку кIоцIым симызэггэжъу, тетIысхьапIэм сыщыхуупшIэпшIагъ.

— Клейн Симэ, шъао зыфыуиIэ бзылфыггэм дэжъ укIожьмэ, сьдэу уеплтыра? — тхьаггэпцIэу къысфыреплгэкIыг полковникир.

— Ари ошIа? — нэбэ-набэу сыIуплгъагъ Стойковым.— Сэ къэггэшIаггэм ащ нахъ бзылфыггэ дэгъу сыIукIаггэп, Иван Акимович. Мы Iоф шIоеу сызхэфаггэм псаоу сыхэкIыжымэ, джар къэсщэнышъ, сытIысыжын сэIо. О сьдэу уеплтыр?

— Угу рехмэ, къашэ, ау шъао къысфильфыгъ, бзылфыггэ дэгъу, псэкIоды пIоу, угу егъоу къэошэкIэ, псэогу пфэхууштэп. Ащ егупшыс,— ыIуагъ Стойковым.

— Хьау, ауштэу шытэп, Полинэ ыуж сэ бэ къызгурыIуаггэр. Симэ цIыфышIу цIыкIу, шъхэкIафэ хэлъ, илгэс пчъаггэм гушыIэ мыхуон ыжэ къыдэкIэу зэхэсхыггэп. Ар къэсщэн сIуи сыгукIэ тесыубытэггэ къодыеу, мы Iоф Iаер къыкыоугъ. Ащ дэжъ сыкIожьыггэкIи, джыдэдэм хууштэп, ар зыщыпсэурэр Срывкиным дэгъоу ешIэ, пчъаггэрэ сиггусэу ыдэжъ сыхьагъ.

— Шъэожьыр зэрэуиер ешIа?

— ЕшIэ адэ. Къэплгъан цIыкIур сызэрелгэгъоу «пап» еIошъ, къыспэбанэ.

— ЗэрэхурэмкIэ, уишъэожьый тыфэплтырын фай. АщкIэ укъагъотыным Срывкинымрэ иггусэхэмрэ ыуж ихъанхэкIи хъун. Ар Iоф шъхьаф, ау, Руслъан, сыкъыоплгъышъ, Ларисэ зэрэкIодыггэр зыкIи зэхэмышIаггэ фэд, арэу угукIэ упыта? Сьд Iо фаеми, пшъэшъэ цIыкIур пшIэштыггэ, ишIуаггэ къыуиггэкIыгъ.

— Сьдэуштэу?

— Ащ къысфитхыггэхэр ары о лажъэ зэрэуимылэр зэрэсшIаггэр нахъ, уахыые къысфехыггэггэкIэ огугъа.

— Тхьаеггэпсэу Ларисэ, о зэрэпIоу ишIуаггэ къысэкIыггэмэ, ау, Иван Акимович, сэ зытетыр къэсIошт. Ларисэ кIодыггэ къызыоIом ыуж кIэкIэу итэу сэри сауж къызэрехьаггэхэр сэггэшIаггэти, пшъэшъэ цIыкIум сыгу кIэгъужьынэуи иггэ сифаггэп, сыкъэбггэштагъ. СшIэштыр сымышIэу, гупшысэгъуае сыпшIыгъ.

— УлЫба шыу,— ыгу кыдеІэу щхыгъэ Стойковыр.— Угу теІункІэжъ. Мыху зышыхурэм, тэри тыщІ.

— Ары шъхаем, шъош нахъ лъэш кыкыокІыгъэу кыызэрэ-пІуагъэм сыгу кыгъэкІодыгъ.

— Шъыпкър кыосІон, Руслъан,— полковникым ыІупэ кІыхъ ыухурэигъ, ынэхэр ыуцІыргъугъэх,— сыдигъуи тэ тиІофышІэхэр зыхэлъэшъогъэ Іофыр зэкІэмэ анахъ кѳин мэху, ау Ларисэ ихъатыркІэ ахэмэ альапсэ ардэдэм тытеуцагъ. НэмыкІэу хъугъэмэ, тэ тІори тшІэри ягъусэмэ араІожъзэ, Іофыр кІыхъ—лыхъ хъуштыгъэ е гъунэ фэтшІын тымылбэкІэу дгъэ-тІылбѳыжыштыгъэ. Фай-фэмыехэми, тиІофышІэу дгъэтІы-сыгъэхэр зыдэкІонхэ щыІэп, ашІэрэр къядгъэІошт...

Урамэу тигъучІыку зытетым цІыфыбэ шызекІоштыгъэ. Бжыхъ мэфэ шъуантІэм ошх макІэр хэтэу, жыбгъэ чыІэри кІэпщыти, цІыфхэм заригъэутІылуштыгъ. Бзылбѳыгъэу зэблэкІыхэрэм янахыбэмэ шэтырэхэр аІыгъыгъ, пэІо цІыкІухэр зышчыгъхэри ахэтыгъэх. Ошхи, жыбгъи, чыІи кырамыдзэу, абгъэ зэрыгъэзыгъэу, шъхапцІэхэу кІэлэкІэ зырызхэри блэкІы-штыгъэх. ТисэмэгукІэ, лъэс гъогум лІы къопцІэ шъхац тІыргъо нэшхохэр фэбытышъохэу, кыызэрагъэлорэ Іэмэпсымэ зэфэшъ-хъафхэр аІыгъэу, зэрэгъэгущыІэхэзэ, блэкІыгъэх. Ахэр, Іо хэмылбэу, Чайковскэм ыцІэкІэ щыт консерваторием иІофышІэх. Пшъашъи кІали, купышхо зэхэтэу, ахэмэ ауж кырыкІуагъэх. Студентхэр арых. Ошхи чыІи амыІоу, мамырэу урамым рыкІорэ цІыфхэм сяхъопсагъ. «Сыдэу тхъагъа мыхъуни умышІэу, ори бзэджагъи уемыжэу, уиІоф бгъэцакІэу, пкІуачІэкІэ къэулэжърэр макІэми, хъалыгъу уасэ пфикъоу, угу мысысэу дунаим утетыныр»,— сыгукІэ зэсІожыгъ, Москва сыздэс илъэсхэм апэрэу чылэмкІэ зыкъэсыдзыжыгъ. Шъыпкъэ, къэсыгъэ зы-хъукІэ, чылэр хэгъэкІи, чІы чІэгъым учІэсыми, хъадэгъум укыигъотышт, ау чылэр зэрэдэгъур, зэрэтхъагъор гупсэфыгъоу дэлъыр ары. ЗэкІэ цІыфхэр зэрэшІэх, зэльэкІох, зэльэплъэжых. Зыгорэм кѳин кыѳыкыокІыгъэмэ е хъяр иІэмэ, зэрэчылэу фалэты. Ар сэлэ шъхаем, синыбджэгъу, чылэм сызыхъсым сшыгъыгъэ джэнэ цІыкІум джы сыдэуштэу сифэжына?! Джа гупшысэхэм сахэтэу, гъучІыкум ишъхъангъупчъэ сиплэу, цІыфэу блэкІхэрэм, унэ дэхэшхохэу урамыбгъумэ атетхэм сяплэу сышчысзэ, полковникым зи кызээримыІожырэр сшІо-гъэшІэгъонэу сыІуплѳагъ. ТІысыпІэм кІыб егъэкІыпІэу иІэм ышъхъэ телъэу, зэрэшчысэу Стойковыр чыештыгъэ. СышчыпцІи, къэзгъэуш сшІоигъоу сІэ сшэигъэ, ау ардэдэм сыгу егъужыи, хэт ышІэра, чэщ-мэфэ пчъагъэ зэпытэу мычъыегъэнкІи мэху сІуи, зи есІуагъэп, зызэхэсыутІыІожьи, сыжэкІэпэпкъ сыбгъэ теслъ-

хьагъ, сынапІэхэр зетеслѣхы, сигупшысэмэ зястыжыгъ, чылэм — гукІэ зыкѣсѣдыжыгъэти, джыри ашкІэ зызгѣзагъ.

КѣэошІэжѣ, Аслѣан, орырэ сэрырэ ашыгъум тышѣэ-жыыгъ, тиколхоз ермэл кІалэ горэ ветеринар врачѣу аштѣгагъ. Шѣхѣац шІуцІэ Іужѣур занкІэу дѣжыыгъѣу, нэ шІуцІэ хѣура-ехэр кѣилыдыкІхѣу, пѣ фѣтхыщѣшѣо псыгъом ычІэгъ пѣкІэ шІуцІэ кІакор жѣбѣгъухѣмкІэ макІэу кѣехѣу, ІупшІэ шѣплѣ гѣэбжыгъѣр ащ дахѣу кѣычІѣщѣу, мылѣэгъ-мылѣахѣѣу, кІѣкозѣпылѣ зѣфѣшѣхѣафхѣр кѣызѣблихѣухѣу, ынапѣкІи ышѣоІукІи емыхѣуапсѣрѣ ашыгъум чылэм дѣсыгъѣп. Сыхѣ-мыукѣорѣмѣ, ыцІагѣэр — Таймураз Антонян. Шыгъын кѣабзѣ иІагъ, ау тѣхѣони кІѣлѣыни иІагъѣп. Колхоз конторѣм щыриІэ унѣ цыкІур иІофшІѣпІагъ, иунагъ.

Алѣхѣаным почтѣм тѣсыгъѣ лѣыжѣыр — Лѣбыщѣ Умар — зигѣѣпсѣфынѣу тѣысыжыгъѣу, колхоз шагум кѣэрѣгъулѣ фѣхѣугъагъ. Умар тѣысыжыгъѣ кѣодѣеу инѣо жѣымыгъотым зегъалѣм, ыгу унѣм имызагъѣу, кѣэрѣгъулѣ кІуагъѣу ары зѣраІоштыгъѣр. Лѣыжѣырѣ ягуащѣрѣ кІасѣу зѣдагъотыгъѣу пшѣэшѣэжѣыѣ закѣо яІагъ. Санѣет пшѣэшѣѣпкѣым иуцогъѣ кѣодѣыгъ, бухгалтер курсхѣр ятѣ кѣыригъѣухыгъѣу, ари лѣытакІоу конторѣм чІѣсыгъ.

Сѣ кѣызѣрѣсшІошІырѣмкІэ, Умарѣрѣ Таймуразѣр пчыхѣэ заулѣрѣ гушыІѣгъу зѣфѣхѣугъѣнхѣ фай. Лѣыжѣым кІалѣр ыгу рихыгъѣашт. Умарѣ унѣ зѣхѣтышхо иІѣти, ыдѣжѣ ышѣэжыгъ. Тѣрѣз дѣдѣу кѣѣсшІѣжыыштѣп, илѣѣситІуѣ шѣы фѣдизѣ зѣдѣпсѣу-гъѣх. ИкІалѣм фѣдѣ хѣужыгъѣу, Лѣбыщѣ Умарѣ ыпхѣу Санѣет афѣпщѣрѣыхѣу, афѣгыкІѣу псѣухѣзѣ, чѣщ горѣм колхоз шагум ныкѣоукІы ашІыгъѣу Умарѣ кѣыдагъотѣжыыгъ, конторѣм ипчѣи Іутхыгъагъ. Ынѣгуи зѣхѣкѣутагъѣу, ышѣхѣи зѣгоуыгъѣу, лѣыр кѣѣтІѣтІѣхѣу зышѣхѣбарыкІыжыгъѣхѣ лѣыжѣыр аукІыгъ ашІо-шІыгъѣн фѣаѣ, ау ежѣхѣм зѣрамыІоу Умарѣ псѣ пытѣу кѣычІѣкІыгъ. Іофзѣхѣфхѣр районым кѣизѣрѣфыгъагъѣх. Лѣыжѣым, ІуупчІыхѣхѣзѣ, кѣырагъѣІогагъ Антонян Таймураз кѣеуагъѣ-хѣм ахѣмытыгъѣми, конторѣм ипчѣѣ ІуакІыкІы зѣхѣум, ымакѣѣ ышІѣжыгъѣу, ылѣэгъугъѣу, ащ иунашѣокІѣ пчѣѣр акѣутагъѣу, ау конторѣм зыпари чІѣкІодыкІыгъагъѣп. Лѣыжѣым кѣеуагъѣ-хѣм Іофзѣхѣфхѣр агъѣгъуащѣхѣ ашІоигъуагъ ныІѣп: конторѣр атІѣкІын агу хѣлгыгъ, ау зыгорѣ пѣрыохѣу кѣафѣхѣуи, кІалѣжыын фѣаѣу хѣугъѣ. Ау бзѣджашІѣхѣми Таймурази ашІагъѣм гъунѣм нагъѣсѣу акѣыл халѣхѣагъѣп. УкІаклѣомѣ яІоф агъѣѣцѣкІагъѣу аІуи, атефѣрѣ ахѣщѣр ашти, чылѣм дѣкІыжыгъѣхѣ, Таймураз Санѣет игъусѣу хѣхѣажыгъ.

УкІаклѣохѣми, Таймурази, Санѣѣти алѣыхѣухѣ фѣдѣ зыра-гъѣшІи, тѣмѣетѣлѣ плѣыжѣхѣм зи кѣадѣмыхѣоу Іофыр

зэфашыжыгы. Лъэбыщэ Умарэ район сымэджэщым тхымафэм ехъугъу илоф дэу члэти, аужырэ мафэм нахышлуо къэхутыг, тлэкуи шхагъэ алозэ, чэщым, нэфшгагъомэ адэжь, лагъэ.

Джы ар сыгу кызклэжыгыгэр ошла, Аслъан? Сэ ащ фэдэ хъазыр сызыхэфагэр. Срывкин Вячеслав сэ нэлуасэ кызысфэхум, мединститутыр кымыухыгъэмэ, дипломыр кыщэфыгъэмэ сшлагэ пшлошла, ашлэрэ шымылэу ладжымэ институтхэр, университетхэр къаухы, ымышлэрэм сыпымылгъу, мыскъарэ сымышлэу, сшлэрэмклэ сыделагъ, згъэгущухагъэ, згъэлэплагъэ. Зэгорэм ежъ Севастьянов академикым сыригъэлэлуи, Прагэ зыдэсшэгъагъ. Шъыпкъэ, зэлуклэу тыздэклогъагъэм апэрэ мафэм хэсыгъ, нэужым зэ-тло зыкыгъэлэгъогъагъ нылэп. Джы сегупшысэжышъ, ащ кызфэклогъагъэр наркотик лфмэ апаенкли хъун.

Лъэбыщэ Умары кызаукл нэужым кызэраложыгъагъэмклэ, ежъ гу алъымыгъу Антонян Таймуразрэ Саньетрэ шлу зэрэлэгъугъагъэх. Лыжъ делагъ нахъ, о учэщ къэрэгъулэу уипшгъэшгъэ зидэклогъу ермэл клэлэжыым зы унэ кыдиунэ хъуна? Ар зы чэщмэ е чэщитлумэ зыгорэм фэд. Анахъ маклэми, илъэситлум ехъоу чэщ къэс язакъоу зы унэ зэдисыгъэх, зэлуклэщтыгъэх, зэдэпсэуштыгъэх. Аужырэм Саньет сабый ышго зыхафэм, ятэ фемылуагъэми, ащ блэклмэ кызэрэхэшыштыр ешлэти, Таймурази Саньети лыжыым клэрытлысхъэху ралуагъ къэзэрэщэхэ зэрашлоигъор. Умарэ дэклуай къехыжыгы, ытыкын лъы етыфэ имылтэпкъэгъу ыпхъу закъо зэрэдимыгъэклоштыр агуригъэлуагъ. Ащ ыужи мызэу-мытлоу лыжыым едэуагъэх, ау шлоклыгъэхэп. Ятэ рашлагъэр Саньет лъы фэхъугъэм римыгъэшлэгъэнкли мэхъу, ар шгъэфы фэдэу къэнагъ, ау ежъхэм зэфашыгъэ гуклэгъур кызэраухъумэнэу, ар атэзыхыжыын шымылэу зэрэзеклуагъэхэм уагъэмэхъашэ. Лыжыым сыдэу зишлыгъэми, сыд ылуагъэми, сыд ышлагъэми, Антонян Таймураз ежъ шлоигъор ыкылу ышлыгъ нахъ, дахэу кырилуагъэм еплъыжыгыгъэп. Ар сыгу кызэклэжыым, шъхытлу зышлот бгъэжтыр кысшъхъарыуагъэм фэдэу, сызхэт дунэе зэтеухъумагъэр джыри нахъ шлунклэ къэхутыг, Срывкинын сэри кызэрэсэмыплъыжыштыр, сигъэклодыным ищынагъо зэрэщылэр кызгурылуагъ, сыгумэклэу сшхъэ къэслэти, спкыи зэклэсшыгъ, сызтес тетлысхъаплэр зышлодзэгъэ чыплэм дэгъэлэти, «клакъ» ригъалоу ыкыбыклэ зэклэзгъэклуагъ. Полковникир ащ кыгъэлгъэтагъ, занклэу рулым лутлысхъажыи, ылапэхэр ынэмэ аригъэчъагъ.

— Кысфэгъэгъу, Руслъан, — ылуагъ Стойковым, гъучыкур зэхигъанзэ. — Чэщ-мэфитлу хъугъэу сынаплэ къефэхыгъэп. Чэщэу клуагъэм зызгъэчыеклыжыын слозэ, метро клоцлым

лагъымэр кышагауи, хьалэч цыфхэр ышлыгъэх, тэри чэш реным тыкъечъэкыгъ.

— Сыдэу тхьамыклагъу! Ар зэхэсхыгъэп, — шыпкэмкIэ, къэбарым сыгучIэ рихыгъ. — Хэт ар зышлагъэр? Сыдэу цыфхэр хъэйуан дэдэ хъугъэх. Лажыи хьакъи зимыIэ цыфхэр ауштэу уукIынхэр, сэкъатэу къэбгъэнэнхэр — ащ нахь кыызгурымыIорэ шыIэп.

СыгуIээ кыызтеспхъэнкIэгъэ гушыIэмэ полковникыр гупсэфэу къядэIугъ, етIанэ ымакъэ нахь Iужъу къэхъугъэу кыIуагъ:

— Мэлъыхъох... Ар зышлагъэхэри къагъотышт... Орырэ сэрырэ сыд тыкъызшыуцугъэр? А-а, къэсшIэжыгъ. Джыдэдэм IофшIапIэм улусщэнышъ, сэ сиIофхэм ауж сыхъажышт. Лабораториём чIэс. Iофым укычIэкIыжынкIэ сыхъатныкхэ къэнэжыгъэу, сиIофшIэ кIалэ кыпфэзгъэкIошт. ЫцIэр — Сергей Прасолов, кIэлэ Iужъу плIэмышху, ышгъац сырыф пIуакIэ кIакоу упхъуагъэу. Иинагъэ уемыплъ, илъэс тIокIырэ плIырэм ит ныIэп, ау чан, IэпсынкIэ-лъэпсынкI, анахь сызшыгугъэу сиIэмэ ашыщ. А зэпстэур кыкIасIорэр, кызыIухъэкIэ пшIэжыным пай. Сержэ ежъ иеу «Жигули» уцышъо джэф цыкIу иI. Ащ исышт. ГъучIыкур институт шагум дэтышт. ШагупчъэмкIэ шыукычIэкIыжынышъ, шыуадэжъ шыукIо-жышт. Сержи кIэлэ зикъэмыш. Арышъ, Срывкиным икуп тэгъэтIысыфэ, уиунэ кыбдисышт, IофышIэ укыищэшт, уищэжышт. Ар зы. ЯтIонэрэмкIэ, Срывкиныр зыфэдэмкIэ, ежъ пэблагъэу бзылъфыгъэ горэ институтым шыриIэн фай. Уриныбджэгугъэмэ, пшIэнкIэ сэгугъэ.

— ЧIэт ащ фэдэ бзылъфыгъэ тиинститут, — сIуагъэ, — гине-кологом пылъыгъ, джы илъэсищ хъугъэу спидым пылъхэм академикым пащэ афишIыгъ. Ксагорарис Виктория Александ-ровна.

— Урыма?

— Хъау, урыс, ау урым горэм ишъузыгъ. Бзылъфыгъэ къоппIэ нэгугъ, нэпкъ-пэпкъ зэхэжыгъэу, илъэс зыбгъупшI фэдизкIэ Срывкиным нахь нахыжъ, ау ежъ ишыкIагъэ зы-хъукIэ, Славик зэхэдзышхо иIэп.

— ЗэкIэ кыызгурыIуагъ, — мэкъэ чэфкIэ кыIуагъ полков-ным, гъучIыкур ежъэным фигъэхъазырзэ, нэплъэгъу фабэ кысфидзыгъ: — Умышын, сикIал, тэри зи тымышIэу хъаулиеу дунаим тытетэп. Урысыем имафие Италием имафие шгъха-дифыжыгъэу алъытэ шгъхаем, сыдэу зашIыгъэми, татекIошт. Тэры хабзэр зыIыгъыр, тэ бэ тэхъу, ежъхэр куп-купэу хэгъэгум итэкъуагъэх. Бэ шIэн, макIэ шIэн, ылапсэ кIэтыутышт. Сэ

институтым и Іәшпхьэтет кьес Іошт лъэтемытэу Ксагорарис мединститутым ыгъэк Іожьынэу. Нэплъэгъу лый, тхьак Іумэ лый, бзэгъу лый тищык Іагъэп, — ахэр кы Іозэ, полковникым игъуч Іыку рифыжъэжыгъ, сэ сыгук Іэ згъэш Іагъоу зэс Іожьыгъ: «Сыдэу ш Іәж дэгъу и Іа Иван Акимович. Сэ институтым Іофыш Іэ сызы Іохъэм, Виктория Александровнам ылъэкъуац Іэ тэрэзэу зэгъэш Іэн сымылъэк Іэу, илъэсрэ сыхъатыгъ, еж мафэ къэс зэхихыштыгъэм фэдэу кык Іи Іотык Іыжыгъ».

Институтым тыкъэсынк Іэ зы хьаблэ къэнэжыгъэу, Стойковым игъуч Іыку сыкыригъэк Іыжыгъ. Лъэбэкъу шъэныкы фэдиз къэск Іугъэу гъуч Іыкумк Іэ мэк Іэ-мэк Іэжыеу сауж кыхыажы, институтым сых Іэхъэфэ сауж итэу къэк Іуагъ.

Сызы Іук Іэрэм сэлам есхызэ, институт коридорхэр зэпысчи, ящэнэрэ этажым сыдэк Іоягъ, лабораторием сыхыи, пчъэр къезгъэти, зи сымыш Іэу столы Іум тлэк Іурэ сылусыгъ, ет Іанэ пальтэури па Іори зыщысхыхи, халат фыжыр зыщыслъагъ, ушэтынэу сш Іыгъэхэр зыдэстхэгъэ тетрадь Іужур къасшти, стхыгъэмэ сарык Іожъэу сыхъат фэдизрэ сыщысыгъ. Нэмык І сш Іэн зэрэсымылъэк Іыштыр зыдэсш Іэжыштыгъ. Сыд Іо фаеми, шынагъор кысшъхъарыт, нэрымылъэгъу шъхыт Іу бгъэжым сашъхъагъ зыщегъэчэрэгъу, кьохынышъ кызыс-шъхъарыошт уахътэр сш Іэрэп. Ащ фэдэ зыхук Іэ, Іоф ш Іэгъуай, гупшысэри к Іэк Іырэп.

Пчъэр зыгорэм ыкъудыигъ, ет Іанэ мэк Іэ-мак Іэу кытеуагъ.

— Хэт ар? — сыкъэштагъэу пчъэмк Іэ сызэплъэк Іыгъ.

— Сэры, Руслъан Муратович, Наташ ары, — Севастьянов академикым исекретарь ымэкъэ псыгъо зэхэсхыгъ.

«Ормэ Іофэп», — сыгук Іэ с Іозэ, пчъэр Іусхыгъ.

— Севастьянов академикыр кыюджэ, — пшъэшъэ нэшхъо ц Іык Іур кыс Іугуш Іуагъ.

— Мары, джыдэд, — с Іуи, пчъэр къезгъэти, пшъашгъэм сыригъусэу академикым дэж сых Іэхъагъ.

— Наташа, сыолъэ Іу, садэж зыпари кыч Іэмыгъахъ, — ы Іуагъ, академикыр кыспэгъок Іызэ. — О моу къэт Іыс, Руслъан, — еж зы Іус столым кыпытым Іапэ фишыгъ. Еж щытэу сызэрэмыт Іысыштыр Севастьяновым еш Іэти, псынк Іэу ет Іысэхыгъ, ащ пэч Іынат Іэу сэри сыт Іысыгъ.

— Чэщ-мэфэ пчъагъэм упч Іэу зэстыжърэр ори кыюсты сш Іоигъу, Руслъан, — Севастьяновым ынэп Іэ пшыгъэхэр хыллэу кы Іэти, кыс Іуплъагъ, ау нэ шхъонт Іэ чанхэу сыдигъуи сакъэу къаплъэштыгъэхэм пщагъо атетым фэдагъ, ы Іаблэхэр хэпщык Іэу к Іэзэзыштыгъэх. — Сыда ори сэри Срывкиным етш Іагъэр?

— Федор Степанович, уклаклом ычлыплэ сызырегъуцом, апэрэ мафэхэм сэри аупчлэ дэдэр згъуцуштыгъэ,— академикым ынэгү зэхэуклагъэ сыклаплъэзэ, сэри есгуагъ.— Ори, сэри, тэш фэдэ цыфхэр зыпылтхэ юфым фэшъхаф дунаим хаштыкIрэ шымылэу зэрэщытхэр Срывкиным фэдэмэ дэгъоу ашлэ, ар кыызфагъэфедэ. О фэпшлагъэри сэ сызэрэфыщытыгъэри тиделагъэкIлэ фэтшлагъэу, нэмыкI уасэ тимылэу кышлошлы, тхъауегъэпсэум ычлыплэкIлэ кыйддэхъашхы.

— Хъэжъ рашIэнэп сэ ащ кыysiшлагъэр,— нэгүшхо зэхэхыгъэр академикым зэхигъэштэуагъ.— Зи кыысэмыгуагъэми, ситхакIэ зэрэпшIэрэр сэшлэ. Сыолъэлү, кандидатскэр зэрэфэшлыгъагъэр цыф емылү. Сшлагъэр зыфэсшлагъэр сипхьорэльфым ихъатыр, шылакIэ горэ ялэн слуй.

— Кыызгурыгуагъ, Федор Степанович, сэ салъэныкьокIэ укъэмыгумэкI, слъэкIэу плэбжъэнакIэ згъузыштэп. Орырэ Максим Тимофеевич Усенкэмрэ кыысфэшгушлагъэр ныбжыи сщыгъупшэштэп. Шъоры цыфы сызышлыгъэр, шъоры шIэныгъэм сыхэзыщагъэр...

— Хъугъэ, хъугъэ, щытхъу башцэ кыытфэмылү. Армырмэ, лIыжы тыхъугъэшъ, зыгорэ дэдэ тшлагъэу кыытшIобгъэшIышт,— къэщхыгъ академикыр.— Жыы хъурэр сабыим фэдэ мэхъужыы зэралорэр пшIэрэба? ТызэхэоштыкIышъ, тхъауегъэпсэу. Джы СрывкинымкIэ кыысIощтыр ары. Тиинститут ипашцэ сыфатхи, симахъулъэ IуезгъэгъэкIыгъ. О ушылагъэп, шIэныгъэлэжъ зэхэсыгъом кандидатскэу илагъэр тырядгъэхыгъ. Шъыпкъэ, унашъохэр дэпкыым кыыпамыльэнхэу сялъэлүгъ. Срывкинымрэ игъусэхэмрэ цыф бзэджэ дэдэхэу кыысалуагъ, тызфэсакъыжымэ нахышлү. Ащ нэужымкIэ, о осымылон шыIэп. Сипхьорэльф цыкIум Срывкиным игъэбылбыплэ кыыгъотыгъэу кыysiгуагъ. Тхыль мэкIаехэм акIыбыкIэ, шъузым римыгъашIэу, гъэбылтыплэ харигъэгъэуцогъагъ. Ащ доллар мин шъэныкьо дэлъэу сипхьорэльфым ыльэгъугъ.

— Ыльэгъугъа хъауми кыыдихыгъа? — академикыми ипхьорэльфи сафаштэу сыкыыхэкуукIыгъ.

— Хъау, кыыдихыгъэп,— сикууакIэ ыгъэшлагъоу Севастьяновыр нэбэ-набэу кыысIуплъагъ.

— Юфэп ащыгъум,— сэри сымакъэ ефэхыжыыгъэу сыгупсэ-фыжыыгъ.— Адоллар мин шъэныкьор кыыштэгъагъэмэ, зэкIэми шъуекIодылIэщтыгъэ. Джы сицыхъэ телъ гъэбылтыплэм зы доллар зэрэдэмылтыжыым.

— Къэпшлагъ,— щхыпцIыгъэ академикыр.— Тыгъоснахыплэ а къэбарыр тшлагъэти, гъусэхэр иIэу Срывкиным иунэ сикIалэ кIогъагъэ. Гъэбылтыплэм зы чапычи дэлъыжыыгъэп.— Сева-

стыяновыр сакъэу пчъэмкІэ плъагъэ, етІанэ сэ зыкысфигъэ-зэжьи, кыІуагъ: — Стойков полковникыр кыыздэгущыІагъ, Виктория Александровнар лъэтемытэу институтым чІэдгъэкІын фаеу еІо.

— Сэри а къэбарыр кысиІуагъ, ау сыд пІонышъ чІэбгъэ-кІышт? — сеупчІыгъ академикым.

— ЧІэбгъэкІын ащ тефэ, — ыІуагъ Севастьяновым, щымы-сышъоу къэтэджыгъ, ыІитІу ыкІыбыкІэ шагъэу, ышъхъэшхо еуфэхыгъэу джэхэшъогур рикІукІи, зыкысфигъэзагъ: — А хъам кыльфыгъэр грипп хъугъэу унэм ис. Тыгъуасэ кысфы-теуагъэшъ, «сысымаджэми сыкъэкІошт, Федор Степанович, етІанэ мафэхэр кысэптыжын, ушэтынхэр зэпызгъэунэу сыфаеп» еІо. Срывкинын кызэрэфытеуагъэр тшІэрэп шІошІы. Ежъыри иунэ телефон зэритызэ, автоматымкІэ кысфытеоба бзыльфыгъэ къабзэр.

— Ксагорарис бзыльфыгъэ дэеп, Федор Степанович, — ыгу згъэушъэбы сшІоигъоу есІуагъ академикым, — ау ари ышъхъэ фитыжъеп, Срывкиным иІоф куушъу хилъэшъогъэхэн фае. УрищыкІагъэ зыхъукІэ, Славик дунаим кыпфимышІэн теты-гъэп.

— Ари шъыпкъэнкІи хъун, — къезэгыгъ Севастьяновыр. — Сэ Виктория Александровна есІуагъ осымэджджэ кыідэмы-кІынэу. ІофышІэ кызэрэкІуагъэм лъыпытэу командировкэ згъэкІошт. Ащ фэдизым Срывкиным иІоф гъунэ горэ фэхункІи мэхъу. Ар зы Іоф. Джы сызгъэгумэкІырэр оры, Руслъан. Сыгу рихъырэп Срывкиным пыи укызэришІыгъэр. Стойков полков-никым селъэІугъ къэрэгъулэхэр этаж пэпчъ кытыригъэуцонхэу, кычІэхъепІитІоу тиІэхэми къафэплъырынхэу, ау кысфидагъэп, Дэхэмыкъом зы кІэлэ чан гъусэ кыфэсшІыгъ, ар икъушт ыІуагъ.

— Сятэм фэдэу кыюсэІо, Федор Степанович, — сыгу цІыкІу къэхъугъэу есІуагъ академикым, — тыдэ сыкІуагъэми, сыд сшІэми, сыд сІоми, шъхъитІу зышІот бгъэжъыр сашъхагъ зигъэчэрэгъоу итэу кысшІошІы, сэщынэ сыІэкІэмькІынкІэ. Тэмэтель плъыжъ зэтельхэм загъэбэлыхъэ шъхъаеи, Срывкиным икуп ахэмэ анахъ лъэш, анахъ тхъагъэпцІ, зэблэнхэ щымыІэхэу зэхэтых.

Сыкъэтэдджыжи лабораториеи сыкъэкІожынынэу сыкъе-жъэжыгъэти, Севастьяновым ыІэ од кІыхъэ стамэ кыты-рильхыи, кысэушъыизэ, пчъэм нэс кыыздэкІотагъ.

Пчыхъэм, сыхъатыр тфы мыхъупэзэ зыкъэсфэпэжьи, щагумкІэ институтым сыкычІэкІыжыгъ. ГъучІыку уцышъо нэгъыфэу нэмыкІмэ ахэтыр слъэгъугъэ. Ащ сызекІуалІэм,

Стойковым кызфилөгэ клалэр гучлыкүм зэрысыр итеплэклэ кызгурылуагь. Сэлам зэтхи, институт шагум мэклэ-маклэу тыкыдэклыгь, етланэ ичъэ ригъэхуи, сызчлэс унэм такыик тлокл нахыбэ темышагъэу тыкъэсыжыгь.

Сережэ гучлыкүм ипчъэхэр ригъэти, сауж итэу члэхьаплэм тычлэхьагь. Сипочтэ къэмланэ гъэзетхэр кыдэсхыгъэх. Ахэмэ хылыгъэ хъазырэу конверт лужъу горэ къадэзыгь. Конвертыр зэпэсплыхьагь, ау къэзытхырэр тетыгъэп.

Япшлэнэрэ тхылыр

Аслъан, мыр тхылъ шъхьафэу кызклыфэстхырэр почтэ къэмланэм кыдэсхыгъэ конверт лужъур ары.

Къэошлэжмэ, адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ зыдэт тхылъэу Мыекъяупэ кышыдэклыгъагъэр тхылыищ хъоу кысфэбгъэхьыгъагь. Зы тхылыр сэ къэзгъэнэгъагь, ятлонэрэр Гьуклэныкьо Албек, Алжир университетым щезыгъэджэнхэу клөгъагъэм естыгъагь, ящэнэрэр — синыйбджэгъу блогъ, адыгэхэр зыфэдэхэр ерэшл слуи, — Срывкиным сыфытетхи, естыгъагь. Джы а тхылым кызэрэсфигъэзэжыгъэм къедэлу.

Унэм тыхьажы, гъэзетхэри кысфатхыгъэ тхылыри столышъхъэм тесыдзагъэх, слэхэр стхьакли, унэм хъазырэу илыр — нэкулы, къуайи, хьалыгъуи, коньяк бэшэрэби, пцэжыые консерв къэмлани, пси — лэнэ цлыкүм кытеслэхьагь, газ хьакур хэзгъани, псыр къэзгъэжъонэу шайнычыр хьакушъхъэм тезгъэуцуагь. Щаими кофэми Сергей ыгу рихърэр, тышхахэмэ, фэсшлын.

Прасолов Сергей ылэхэр ытхьакли, ынэгу лужъу хъураеу дагъэм ыгъэлыдрэм псы чъылэ кликлагь, клакор зышихыгь, ылашъхъэхэр дифыйи мыгүмэклыхэу кылуагь:

— О почтэм халплъ, сэ ланэр къэсшышт. Сиклас мыщ фэдэ ланэхэр зэзгъэфэныр. Хьалыгъу шкьойхэр, нэкуль паклэхэр зылуыдзэзэ, сшлэщтыр сэшлэфэ, ныкьогъэшхэкл сэхъу.

— Сэ ланэм слэ еклүрэл, клэнклэжъапхъэ тэрэзэу сфэшлырэл. Ары паклошъ, лэплэклыми ут сфытедзэрэл, — слозэ, столым сылутихьагь.

— Ашыгъум уизакъоу сыдэуштэу ушыл? — ыгъэшлэгъуагь Сережэ. — Сэ узфэе шхыныр анахъ пцэрыхъэкло дэгъум зери-мышлынэу кыпфэсшлышт, сыгыклэшт, ути тесыдзэжышт. Арын фае къэсшэнэуи сыгу кызклэмыкырэр.

— Ащи игъо уифэжыын, джыри уклал, — есложыгь Прасоловым, гъэзетэу сштагъэм кыхьагъэхэм нэклэ сарычъэзэ.

Метроур кыызэрагыауагыэр сынэмэ кыапэшлофагыэти, седжагы. УкIакIохэр кыагыотыгэмэ сIуи, тхыгэм ыкIэ нэс сырычъагы, ау ащ фэдэ къэбар кыхэсхыгэп. Ащ синэплъэгъу тесхыжыгыгэ кьодыеу, тальэныкьо Чэчэным хэгъэгъу шъхьафэу шыIэ зэрэ-шлоигьор журналист горэм кытхэу итыти, Iанэр къэзышырэ Сerezэ есIуагы: — Моу кьедэIу зэ. Чэчэныр хэгъэгъу шъхьаф хъу шлоигъу.

— Ар гъэшIэгъона, кьуаджэ пэпчъ шъхьафы зишIынэу ежъагы,— щхыгъэ Прасоловыр, ышъхъэ кымыIэтэу.— ЩыIэ-шбуштхэмэ, шъхьафы зарэшI.

— Ар IуакIэ хъуна, Сергей,— фэсыдагыэп кIалэм.— Джы дунаир зынэсыгэм, хэгъэгъу фэшIыгъэхэр зэгохъэх, сатыу зэдашIы, заводхэр, фабрикэхэр зэдагыэлажъэх, тэ хэгъэгъу цIыкIу-цIыкIоу зыдгошэу едгъэжъагы. Хъунэп ар, тэр-тэрэу зытэгъэкIодыжы...

— Ахэр зыгорэм нэзэрэгъэсыных, мыдэ конверт Iужъоу гъэзетмэ ахэлым зэ еплъ, зилIэужыгьор сшIэрэпышъ, сегъэ-гумэкIы,— нэкульыр зэрибзырэ шъэжъыер столышъхъэмкIэ кIалэм кышцэигъ.

— Шыпкъэ, сщыгъупшэжыгыи,— сIуи, конверт пщэрыр зэтесчыгъ, IэкIэ тхыгъэу тхъэпэ заулэ кьыдэсхыгъ. Ащ итхэгъагыэр ори пшлогъэшIэгъонышт, Аслъан, мары, едж: «Ей, хъэйуан лы зэхакIэм кыхэкIыгъэ Дэхэмыкъу, сыдигъуа хъакъулахъ шъэф узыхъугъэр? УичIыгу узэрэтемысыр пщыгъупшэжыгыгъэу, бысымым уебэны. Ар пфэгъун зышIомыгъэшI. ШъхьитIу зышIот бгъэжъыр сэрмэ, о шъхъэ зышIомыт къазы-хъужъэу чIым утет. КъыохъулIэштыр зэкIэ уиадыгэ тхыдэ кьелуатэшъ, угу етыгъэу едж».

Зи кIэмытхагыэу а гушыIэ заулэр зытет тхъапэр шъхьафэу нэмыкI тхъапэмэ акIыIу телыгъ.

Ащ седжи сабгъукIэ кызысэгъэтIылым, Прасолов Сергей конвертым кьыдэкIыгъэр шлогъэшIэгъоныгъэн фай, IэплъэкI цIыкIумкIэ ылитIу ылъэкIи, столыIум кыIухъагы, тхъапэу сабгъукIэ згъэтIылыгъэр ышти, сатырмэ псынклэу арычъагы, адырэ тхъапэу сIыгъхэм кьатеплъэзэ, кысэупчIыгъ:

— Срывкиныр ара къэзытхырэр?

— Ащ ышIэкIэ тхыгъэ, ау Срывкиным итхакIэп,— есIожыгыгъ Сerezэ, сIыгъ тхъапэмэ сынэхэр кьатесымыхъу.

Жъгъэу тхыгъэ нэкIубгъуипшIым атетыгъэр зэрэщытыгъэ шыпкъэу кыпфэсэтхыжы.

Бгъэжымыкьорэ инджылызымрэ

Адыгэ тхыд

Афыпс псыхьо Пшызэ зыщыхэлъэдэжырым дэжь, Афыпсэ иджабгъу нэпкэ зы шыилыгъокIэ пэчыжьэу, Бгъэжымыкьо Бэчмызэ икьуаджэ щысыгъ. Хы ШущIэ Iушъом пэблагъэу, чIыгубэ ыщэфыгъэу, инджылыз кIалэу Лэнг Даниель зыцIэр щыпсэуштыгъ. Бэчмызэрэ Даниельрэ зэблагъэхэу, шхъэкIафэ зэрэхэу, зэрэгъашIохэу зэхэтыгъэх.

НэбгыритIумэ якъэхъукIэ зэфэдэ хъазырыгъ, зэрэзетекIыштыгъэхэр зы: Даниель къязыгъэлъфыгъи къэзылъфыгъи ышIэштыгъэ, Бэчмызэ чъыг шхъапэ «къырахыгъагъ».

Бэчмызэ янэ зыфэдагъэр тэри тшIэрэп, шъори шъушIэрэп, зыми ышIэрэп. Сабыир фэмыIыгъынкIэ бзылъфыгъэр шынагъа е еж ышхъэ зэрэхихыжыштым егупшысагъа, е зыгорэм щынэгуйкIыгъа, Бэчмызэ къэхъугъэ къодыеу шашыф фыжбым кIоцIишыхи, шъофым чыгышхо закъоу итым ычIэгъ чIильхъагъ, еж ынэ зыдаплъэрэмкIэ ыгъэзагъ. ТIэкIурэ кIуагъэу къызызэплъэкIым, лIы цIыкIу горэ пчэдыжыпэ пщагъом кыхыщэу ылъэгъугъ. «Ащыгъум гумэкIыгъо шыIэп, — гушIуагъэ ныр, — сикIалэ хъэкIэ-къуакIэмэ амышхэу, цIыфым пэлүфэн».

ЛIы цIыкIур чыгышхом дэжь къэмысызэ, чъыг шхъапэм пысыгъэ мэлыхь бгъэжыр къеохи, шашыф фыжбым кIоцIыпхэгъэ сабий цIынэ цIыкIур ыпхъотагъ, чыгышхъэм дихыье зэхъум ылъэбжъэ чанхэу кыхыгъэнагъэхэм ыл агъэузыти, сабыир зэгоутэу гъэу фежъагъ. Гъы макъэр зэпымыузэ, лIы цIыкIур чыгым дэжь къэсыгъ. Ар къызэрэблагъэрэр зельэгъум, сабыир къутэмэ тIуакIэмэ къадини, щэм фэдэу бгъэжыым зыIуригъэхыжыгъ.

«Уа-гъуагъ» ригъалоу, гум пкIантIэр дигъэуцоу сабыир мэгы, лIы цIыкIум зеплтыхъэ, гъы макъэр къыздиIукIырэр ышIэрэп. ЕтIанэ чыгым зыдэплъыем, сабыим фыжъэу къещэкIыгъэмэ ащыщ горэ къелэлэхэу ылъэгъугъ. «Тыу-алахъсын, сабий цIынэ цIыкIур сыдым чыгышхъэм рихъагъ», — ылуи, лIы цIыкIур чыгым дэкIоягъ, чъыг къутэмищ зэхэкIмэ адэлъ сабыир къыдихыжи, Iэ лъэныкъомкIэ ыбгъэ кIиубытагъ, къехыжынынэ ежъагъ шхъаем, мэщынэ сабыири ежъыри къефэхынхэкIэ. Чыгыр лъагэ, къеплтыхымэ, шхъэр егъэуназэ. «Сыдэу тхыамыкIагъо сыхэфагъ, — тхыаусагъэ лIы цIыкIур, Iэ лъэныкъомкIэ мыр сIыгъэу сыхыжышхунэп, есымыыхыжыми хъунэп». ЛIы цIыкIур зэшIэгъуае хъугъэу, чъыг къутамэмэ атэтэу, ылъэкIаплэхэр кIэззэу, мэзым пхъахъэ зэрэжыгъагъэр, ыбг

кIапсэ зэрилгыр ыгу кьэкIыжы, гушIуагъэ, кIапсэмкIэ сабыир ыбгъэ кыкIипхи, сакъэу кьутамэмэ атеуцозэ, къехыжыгъ.

ЛIы цIыкIур мэзым пхъахъэ кIожына, сабый кьэхьугъакIэр кыхьы, ядэжъ кьэкIожыгъ. Ишъхьэгъусэрэ ежырырэ кIалэ къафэмыхъоу илъэс заулэ зэдэпсэугъэхэти, шъузыри гушIуагъэ, ежъ кылылфыгъэм фэдэу ыплузэ, зэпкъаджэ хугъэ. Бгъэ-жымыкьо БэчмызэкIэ зэджэгъэ кIалэм илъэсиплI ыныбжэу, шъузым пшъэшгъэжые кыфэхъугъ. ЗэлI-зэшъузхэм шъаомрэ пшъашгъэмерэ зэдаплузэ, Бэчмызэ ышгъхъэ кызыелэтым, Адыгэ шъолгырым анахъ къоджэшхоу итыгъэ Мэзкуум кIуагъэ, къоджэпщым зылуигъакIи, чырэу ыдэжъ Iухъагъ. Бэчмызэ кIэлэ кьэбзэшхоу, жы кIэгъу, зыфигъазэрэ дэгъоу ыгъэцакIэу, ыIорэм блэмыкIэу, фэшъыпкъэу гуригъэIуагъэти, пщым ишъэфхэри загъорэ кыриIохэу ыублагъ.

Мафэ горэм пщыр зекIо кIонэу ежъэн зэхъум, ишъхьэгъуси илъфыгъэми аримыгъашIэу, дышгъэ чысэшхоу илагъэр Бэчмызэ кыритыгъ, «сыкъэкIожыфэ мыр сфэгъэнэгъуадж, псэ зыпыт емыгъашI» кыриIуагъ.

Пщыр дэкIи, мазэ тешлагъ, илъэсныкьо блэкIыгъ, илъэс хъугъэ, кызэримыгъэзэжыщтыр быным ышIошъ хъуи, агъэжыи зэбгырыкIыжыгъэх.

Бгъэжымыкьо Бэчмызэ зыщапIугъэ унагъом кыгъэзэжыи, зыплугъэ лIы цIыкIурмэ шъузымрэ жы хъугъэхэти, ахэми ыналэ атэтэу, зыдаплугъэ пшъэшгъэжыер пшъэшгъэ дэхэшхо хъугъэти, лIыжъ-ныожъмэ аримыгъашIэу ыгъэшъузызэ, апэ лIыжъ цIыкIур лIагъэ, ащ ыуж илъэситIу тешлагъэу ныори дунаим ехыжыгъ.

Мафэ горэм кьэбаркIэ зэхихыгъ Бгъэжымыкьо Бэчмызэ пщэу зыфэчырэштыгъэм кыкIэныгъэхэм яIофхэр дэеу, чIыгухэр, псэуальэхэр, унэ зэхэтхэр ащэу. Бэчмызэ даплугъэ пшъашгъэу шгъэфэу ыгъэшъузыщтыгъэр ыгъэдаIуи, бай хъоу, зэрэшIоигъоу псэу зыхъукIэ, кылылыкIони ыщэжыщтэу ыIуи, Мэзкуу зыригъэхыгъ, пщы унагъом ичIыгухэр мылпаплэу ышгъэфыгъэх. ЧIыгухэр илъэсрэ ыгъэлажъэхэи, пщыунэ зэхэ-тышхори ышгъэфыжыгъ. Гуащэм ыгу кIоди, ыкьо фэмыфитIу игъусэу ытышмэ якIолIэжыгъ, ахэмэ анахыкIэу, дэхэ блэкIы-гъэу пхъу илагъэти, ар Бэчмызэ шъузкIэ ыштагъ. Бгъэжымыкьо Бэчмызэ Мэзкуу къуаджэ ипщыгъэм ычIыплэ ежъ иуцуагъ. Ары шъхъаеи Бэчмызэ икьэхъукIэ къуаджэм щызэлъашIэти, пщыкIэ аштагъэп. Мэзкуу пщы Мышгъэостэу дэсыгъэр имыль-кукIи ибылымкIи мыбаигъэми, ащ ыIорэр Iуагъэ хъуштыгъэ, ышIэри шлагъэкIэ алытэщтыгъ.

Зэгорэм Мышгъэостыпщым инджылыз кIалэ горэ IофышIэу ыштагъ. Ар Лэнг Даниель арыгъэ. КIалэм ятэ зекIоныр икIасэу,

хэгъэгүхэр кыкIухъэу хэтзэ, Адыгэ шьолтырым кыхыагъэу, урыс бзылъфыгъэ сырыф цIыкIу горэм пэчIынатIэ хъуи, шъао кыригъэльфыгагъ, ащ Даниель фиусыгагъ. Дэни кIэлэ Iэтахъо хъугъэу инджылызым ихэгъэгү ыгъээзжьи, кIымэфэ мафэ горэм псым кыкIыжьи, ытхэлэгъагъ. Инджылызым адыгэ чIыгум шъао зэрэщыриIэр зышIэрэ Iахылхэм Дэни янэ макъэ кырагъэлугъагъ, ау урыс бзылъфыгъэ цIыкIоу ерагъэу зышхъэ зыIыгъыжьи, Инджыл хэгъэгум нэс зэрыкIон мыльку тыдэ кырихыни, ыкIо ыпIумэ гушIоу, урыс кыуаджэ горэм екIужыгъэу дэсыгъ.

Мышгъэостыпщым ичIыгумэ, ибылымхэм инджылыз кIалэр афигъэзагъэу, цIыфхэр ыгъэлажэхэу ахэтыгъэти, бжыхэм лэжыгъэхэр заугъоинжхэм, Мышгъэост иIофхэр дэгъоу зэпыфагъэхэу, лэжыгъэшхо кыхыжыгъэу, ибылымышхэмэ кыхэхъуагъэр бэу БгъэжымыкIо Бэчмызэ зэхихыгъэ. «Мыщ фэдэ кIэлэ Iушыр сыд пае Мышгъэост дэжэ Iузгъэтын, сэ кысфэлажэмэ, симыльку мыльку кыгохъон»,— ыIуи, инджылыз кIалэм Бэчмызэ зыIуигъэкIагъ.

— Даниель, садэжэ кыIухъ, Мышгъэост иIэ мылькум нахьи сэ сиIэр бэкIэ нахыб, лэжыапкIэу пщым кыуитрэм фэдитIу остышт,— ыIуагъ Бэчмызэ.

— Уадэжэ сыкIакомэ, сыд сэгбгъэшIэшт? — кыеупчIыгъ инджылызыр.

— Мышгъэост фапшIэрэ дэдэр сэри кысфэпшIэшт...

— Ащ фасшIэрэр зэхешIыкIы, уасэ кысфешIы, сыгу хигъэкIрэп, гушыIэ Iае кысиIорэп, шхъэкIафэ хэлъэу ренэу кыспэгъокIы,— Бэчмызэ игушыIэ Iэпихи Даниель щытхур ипщ кыпилъхыагъ.

— Мышгъэост зэрэхъоу сэри сыхъун. Угу хэгъэкIыныр хэгъэкIи, тызгурыIомэ, ныбджэгъу тызэфэхъун. Орырэ сэрырэ тызэпкэгъулэгъу, тишIоигъоныгъэхэри бэрэ зэтефэных,— кызкыуигъэгүшхукI шIоигъоу инджылызым Бэчмызэ IугушIуагъ.

А чIыпIэм Лэнг Даниельрэ БгъэжымыкIо Бэчмызэрэ зээгъыгъэх, инджылызыр Мышгъэостыпщым дэжэ кыIукIыжьи, БэчмызэкIэ зыкыгъэзагъ. Мышгъэостыпщым ар шхъако щыхъугъ, ау ежэ фэмыдэм ыжэ фигъазэу дэгущыIэныр зэрипэсыжыгъэп.

Хэт сыд ышIэми, зэригъэцакIэрэм гъунэ лъифэу, кыригъэхъоу ымышIэмэ фимыдэу чырэхэр илъэсрэ инджылыз кIалэм зегъэлажэхэм, БгъэжымыкIом имыльку мыльку кыгохъуагъ. Бэчмызэ зэриIуагъэу, Даниель ныбджэгъушхо ышIыгъ, пчыхъэрэ кIэн зэдешIэх, зэдашхэх, зэдешъох. Апэрэ

мэзитIум зыпари имыльэу кIэн зедешIэштыгъэхэмэ, нэужым Дэни ахьшэ тIэкIу кырильхьэу ригъэжыагъ. КIэн зедешIэ къэс кIалэм кырильхьэрэ ахьщэр Бэчмызэ кышIуехьыти, лъэшэу ыгу рихьыгъ. «Мы инджылыз делэм естырэ лэжыапкIэр тIэкIу-тIэкIуэзэ кышIосхьыжышт», — ыIоти, БгъэжымыкIор ыгукIэ гушIоштыгъэ. Даниели кIэн ешIэным ахьшэу рильхьэрэр тIэкIу шIэ къэс нахьыбэ ышIыштыгъ. Аузэ, ахьщэшхо зэрылт кIэн ешIэгъур пчыхэ горэм Даниель ыхьыгъ. Мэхьэнэ хьатэ ащ ритыгъэп Бэчмызэ. Сэ зэрахьырэр озгъэлъэгъун ыIуи, кыкIэлъыкIогъэ ешIэгъум ахьшэу илбыр нахьыбэ ышIыгъ, ау ари инджылызым ыхьыгъ. Бысымым ыгу къэкIоды хьугъэ зыщиIорэм, зэтIо горэм ригъахьымэ, еж зыхэ-зыблэ зэлты-пытэу шIуихьызэ, Лэнг Даниель ахьшэшхо зэIуигъэкIагъ, Бэчмызэ римыгъашIэу хы ШIуцIэ Iушъом пэблагъэу чыгг-сэнэшхьэ хатэхэр, лэжъэкIупIэхэр кыщищэфыгъэх, ахэмэ апылтышт цIыфи ыштагъ.

Илъэситф тешIагъ. Лэнг Даниель ичIыгумэ псэуальэхэр аригъэуцагъэх, унэ зэхэт дэгъу, хым ишынагъуи кынэмы-сынэу, апэрэ къушхьэбг зэхэсхэу хым пэIутхэм акIыбыкIэ, кIэй дэхэшхом ригъэуцагъ, чырэхэр бэу ыштагъэх. А уахьтэм кыкIоцI БгъэжымыкIом идышгъэ ыухыгъ, инджылызым кIэн дешIэ шIоигъо зыхьукIэ, ибылым шыщ рильхьэу ригъэжыагъ. Ари пIокIэ-лъакIэ хьу фежыагъэу, Лэнг Даниель БгъэжымыкIом дэжъ IукIыжьи, еж зэригъэпэшыгъэ псэупIэм екIужыгъ. Шъыпккъэ, лIитIумэ азфагу зи мыхьун кыдэхьагъэп, зэрэгъэ-ныбджэгъухэу къэнэжыгъэх.

Ащ фэдиз илъэсхэм лIитIур зызэгъусэм, Бэчмызэ ишгъхьэ-гъусэ зэ нэмыIэми Даниель теплгъэнэу инасып кыхьыгъэп. Шъыпккъэ, зэхихыштыгъэ дэхэ блэкIыгъэу зэрэшчыт, лъфыгъэ зэримыIэми шыгъозагъ. Зышгъхьэ ымыльэгъоу зыгугъу зэхихы-штыгъэ бзылгъыгъэм егупшысэмэ, анахь дахэу ылгъэгъугъэмэ афигъадэр ынэгъу кыкIигъэуцозэ, Iуплгъэн фалIэу, шIулгъэгъу шгъэф горэ еж зыдимышIэжъэу фишIыгъагъ. ЕтIани Бгъэ-жымыкIом шгуз дахэр шIу ымыльэгъоу, ыгъэнэгъуаджэу Даниель кышIошIыштыгъ. Ащ фэдэ шIошI езыгъэшIыни шыIагъ: Бэчмызэ ичырэмэ ащыщ пшгъэшгъэ лгъэгъупхьэ горэ ыгъэлъфагъэу, шыао фигъотыгъэу иIагъ. Ащи мылгъу шIукIае БгъэжымыкIом тыригъэкIуадэштыгъэ. Даниель игъусэу ащ дэжъ зихьэкIэ, Iанэ къафиштэштыгъэ, къашгъхьарытэу кы-гъашхэштыгъэх, заригъэтхьакIыжыштыгъэ, ытамэ телъ IэплгъэкI фыжъ къабзэр къаритыштыгъэ, мыдыкIэ ишгуз шпыпкъэу унэм исым цIыфынэ тыригъаплгъэштыгъэп.

Лэнг Даниель ихапIэ исэу, ичыгг-сэнэшхьэ хатэхэр, илгъээкIупIэхэр аригъэлэжъэу, шы лгъэпкъ дэгъухэр ыхьоу,

ичэм-мэл Іэхьогъухэм кьушъхьэ чапэхэр зэлыабгъэу, ишІугъоу шыпсэоу зеублэм, Бгъэжъымыкьор хьэкІапІэ факІоштыгъэ, Лэнги баи зэхьулІагъэр хинэщтыгъэп. Бэчмызэ инджылызым къыхьакІэ зыхьукІэ, иІофышІэмэ ащыщхэу нахь кыпэблагъэхэр, бзылъфыгъэ ныбжьыкІэ дахэ гори ахэтэу, Іанэм кыдыІусыщтыгъэх; инджылызыр Бэчмызэ ехьакІэмэ, гъомлапхъэмкІэ темьІомэ, ыуж зыкыыригъанэщтыгъэп, ау лІитІумэ анэмыкІ Іанэм пэсыщтыгъэп.

Зичэзыу кьэкІогъу горэм Бэчмызэрэ Даниельрэ Іанэм зэдэпэсхэу, инджылызым кыІуагъ:

— Бэчмыз, орырэ сэрырэ зэблагъэ тыхьугъ. О садэжы укызыкІокІэ, кыспэблагъэ цІыфхэр кыитхэсхэу зы Іанэ тыщызэдашхэ, шъуз-кІалэхэр сиІагъэмэ, ахэр зэкІэмэ апэу къэзгъэтІысыщтыгъэх. Сэ уадэжъ сесыфи джы кызнэсыгъэми уишъхьэгъусэ мы унэм кыхьагъэп, зэ нэмыІэми сытеплъагъэп. Уишъхьэгъусэ сэ кысылъэхыхьэ мыхьущтмэ, уигъомыли сшхы хьущтэп, тызэблэгъэни тлэкІыщтэп.

— Шъузым сэ есІорэп мы унэм укымыхь,— риІожыгъ Бэчмызэ.— Сыкыхьан ыІомэ, ежыр фитыр, сэ есІон, ышІэн зыфиІорэр ерэшІ.

Бэчмызэ унэм кыкІи, шъузым дэжъ кІуагъэ, инджылызым ыІуагъэр риІожыгъ, зэнэгуерэми ышъхьэ фырихыгъ:

— Инджылызыр кыптезгъэплъэнэп сІуагъэ шъхьаеи, кысшІохиубытагъ, ыІорэр сымышІэмэ, пыи кысфэхъун, кІочІэгъуи сыфырикъунэп, мылькушхуи цІыфыби иІэ хьугъэ. СызэрэнэгуерэмкІэ, кызэрэптеплъэу ыгу урихыщт, устыри-мыхымэ мыхъунэу уцущт. Илъэс пчъагъэм кымыщэу зыкІыхэтыр ары. Ащ Іо хэлтыжъэп, ау сшІэщтыр сшІэрэп. О Іофым етпэсыщтыр къаІо.

— Ащ амал иІэп, сыхьащт инджылызым дэжъ,— чэфынчъэу кыІуагъ шъузым,— ау сыдэтІысэу сыдэшхэщтэп. ГухэкІ умышІы, Бэчмыз, о зэмышІэжыгъэ зыпарі кыохьулІагъэп. Мылькоу уиІэр уухынэп пшІошІызэ, кІэн ешІэным уеунэхьулІагъ, инджылызыр лІы пшІи, о ащ ыкІыб укІуи, удэуцуагъ. Лъфыгъэ сиІэн фай пІуи, ари кыппэсыубытыгъэп. Чырэ пшъэшъэжъ цІыкІур бгъэльфагъэу, ари унагъоу дэпІыгъ. Джы сэ инджылызым дэжъ сыхьан, сыдэшхэным кыблэкІэу хьопсэ гущыІэхэр кышІыхьэ хъумэ, угу кысэмыгъабгъ, есІожыщтыр сэ сшІэн, джыдэдэм кыосІон сшІэрэп.

Бэчмызэ ыпакІэ ланлэу инджылызым дэжъ ихьажыгъ. Ащ ыуж кІэкІэу итэу бысымгуащэри кыхьагъ, хьакІэм шІуфэс кыырихыгъ, ау блогъэу къэкІоІлагъэп.

Даниель ынэ шхьонтІэ чыІэхэр кыкІотыгъэх, бысымыр ыпашъхьэ зэрысир ымылъэгъужэу, нэрымылъэгъу кІочІэ

лээш горэм кыІэтыгъ, ыжэ кыІузыгъэу тІэкІурэ щыти, зыкыишІэжыгъэу кыызІуипхъотыгъ:

— КъэтІыс...

— СыкъэтІысыштэп, — риІожыгъ гуашэм, ынэ нэгъо инхэм нурэу къакІихрэр пчыкІэм фэдэу инджылызым фидзыгъ, ыІупшІэ гъэбжыгъэмэ гусагъэр къахэщэу, макІэу Іуикъузагъэх, пшгъэ фыжъ кІыхъэм Іупсыр зэрехрэр ычыйкІэ къэлъэгъуагъ, шгъац шхьомчышгъо чІыпцІэу бзылъфыгъэ пэІо хъырахыишгъэм кыычІэшрэр шъотехъэ-текІэу тыгъэхъажъум пэджэгущтыгъ, бгъэ мылъэгъ-мылгъахъэр ычІэгыкІэ нэпкъ чэпэ кІэгъэзыкІым фэдэу еохыти, бгыр мэстанэм икІын пІонэу псыгъуабзэ хъуштыгъэ, етІанэ пхэкІ-копкыыхэр зэхэкІотыжыты, саер къешІэкІыгъэу, зэгъэу, пкъым идэхагъэ кІигъэтхыштыгъэ, Іэгъопэ бэлагъэмэ, Іэхъомбэ псыгъо кІыхъэхэр фыжыбзэхэу, Іэбжъанэхэр плыжьыкІэ гъэлагъэхэу загъорэ къачІэщыштыгъэх.

— СыолъэІу, къэтІыс, — ычый Іупсыр тенэзэ, Даниель пхъэнтІэкІу нэкІыр итІукІэ кыыригъэлъэгугъ.

— ГухэкІ умышІы, — ыІуагъ бысымгуашэм, — сыкъэтІысыштэп. УхъакІэти, шІуфэс осхынэу сыктыхъагъ нахъ, сыкъэтІысэу хъулъфыгъэмэ садэшхэныр адыгъ хабзэп. Гухахъо шгъошх.

Гуашэм шгъхъэщэ макІэ кыышІи, ац лыпытэу зигъази, къаз бгъэгугъ дахэу псым шесрэм фэдэу, ыпкъ ымыгъэсысэу хъакІэщым икІыжыгъ.

Даниель ышгъхъэ еуфэхыгъэу Іанэм пэтІысхъажы, шхэным даублагъ. Нахъыпэм ышхы хэбзагъэм ызыщанэ нахъ римыгъэхыгъэу, инджылызыр Іанэм пэкІыжыгъ.

— МакІэ пшхыгъэр, Дени, — ыІуагъ Бэчмызэ.

— Сызыфаер кыыздэхъушгъэмэ сымышІэу, сышхэн слъэкІыштэп, — Бгъэжымыкътэм ыкІыб кыфэгъэзагъэу кыІуагъ Даниель, етІанэ зыкызэригъээзэкІи, Іанэм кыпэтэджыкІыжыгъэ Бэчмызэ ынэгъу занкІэу кІаплгъээзэ, гушыІэ пэпчъ мэшІуачэ хэлъэу кыІулъэтыгъ: — Мы бзылъфыгъэу икІыжыгъэр е кысэптышт, е кысэпщэшт. Хъау пІомэ, кІуачІэу сиІэр зыфэдэр ошІэ.

— Ар сщэни стыни сыфитэп, — ыгу къефэхыгъэу риІожыгъ Бэчмызэ. — Ори ошІэ ар кыызхэкІыгъэ лІакъор, сэ сызфэдэми ушыгъуаз, ау къэпІуагъэр есІожьын. Зыкыуишхэн ыІоми, зыкыутын ыІоми, ежъ фит. Ежъ гушыІэгъу кыпфэрэхъу, сэ кысэпІуагъэм къесІолІэн сшІэрэп.

Бэчмызэ хъакІэщым кыкІи, шгузым иунэ къэкІуагъ.

— Джары, шгуз, сызэнэгугъэ штыпкъэр кысэхъулагъ: уишгуз е кысэптышт, е кысэпщэшт еІо. О къепІолІэн зыфапІорэм уфит, — ыІупшІакІэхэр кІээзэу, Бэчмызэ шгузым Іуплгъагъ.

— Зесщэшт нахь, зестыштэп, — бэшIагъэу егупшысэгъахэм фэдэу, шъузым къызIуипхъотыгъ.

Бэчмызэ ащ ыштхъэ къыригъэпхъотагъ, лъыр къызэрэ-дэкIуаерэр зэхышIэу, ынэтIэбгъухэм чэлыауу рагъэжъагъ, нэжьо-Iужьо къэхъугъэу, ымакыи кымыкIыжъэу кыуупсэлтыгъ:

— Сэры адэ, сэ сыдэу сыхъушт?

— О пшхъэ узегупшысэи фэягъэр бэшIагъэ, сэ сшIэшттым сыфитэу пIуагъэшъ, зытетыр осэIо: зесщэшт нахь, зестыштэп. — Шъузым зыкъырищыгъ, ынэгущхъэ фыжхэр макIэу къэушэ-плъыгъэу, шъхъангъупчъэм иплъызэ, бгагъэ: — Тхъэм ащ мыгъо сыфешI. Непэ ежъ зэриIоу зышIынэп сIомэ, кIуачIэу тилэр макIэ, тауж къызыхъэкIэ, тыфырикъуштэп. О сыкыоплтынэп сIомэ, ари сфэлъэкIыштэп, Тхъэм нэтIэгъу укыысфишIыгъ, сшхъэ хэслэшъухъажьынэу сыфаеп. Арышъ, сэ осэшхо зыфэсшIыжышт. Инджылызым лъэшэу ыгу кыисэлугъэшъ, фэзгъэуцурэ уасэр кытышт. Ащ нэужым орырэ сэрырэ тилоф рыкIошттым тызэдеусэн, уасIорэм тетэу узекIомэ, тинасып кыиIынэу сэгугъэ.

Гуащэр инджылызым дэжъ ихъагъ, апэрэм фэдэу, пчъэ-шхъаIур эпичи, къэуцугъ, лIэу кыпэгъокIынэу къежъагъэм ылэгущо пигъэуцуи, зэтыригъэуцуагъ, мэкъэ пхъэшэ пыууп-кIыгъэкIэ еупчIыгъ:

— СилIэу лыкIо кысфэпшIыгъэм кысиIуагъэр шъыпкъа?

— Шъыпкъэ, — къызIуипхъотыгъ Даниель.

— Илъэс пчъагъэм Бэчмызэрэ орырэ шъузэныбджэгъугъ, сишхъэгъус ары лIы узышIыгъэр, мылъку озгъэгъотыгъэр. ЛIыгъи, гукIэгъуи, шъыпкъагъи, къэрари зи щыIэжъба? Егупшыс, Даниель, къэпшIыгъэ гушыIэр гушыIэшху...

— Сэ дунаим сызэгупшысэжъыни, сызэхъырэхъышэжъыни, сызэплъыжъыни щыIэп. Усымыгъотэу сыщыIэжъын слъэкIы-штэп. НахъыпэкIи, усымылъэгъузэ гукIэгъу шъэф кыпфэс-шIыгъ, джы сыкызыпIоплэм, укIыти, къэрари, ныбджэгъу-гъи — зэкIэ сщыбгъэгъупшагъ.

— КъызгурыIуагъ, — гуащэм ылупшIакIэмэ шхыпэ макIэ фэдэу зыгорэ арычъагъ. — Сэ Бэчмызэ сыкыиушэн фитэп, сыкыиутыни фитэп. Арышъ, ош фэдэ лIы Iуш, лIы тегъэпсы-хъагъэ, лIы кIэугъоякIо кысфаеу, силI иунэ зы мафи сисыжъы-штэп. Ау етIани къэмыщэфыгъэ шыр гомыIу алошъ, уасэ симыIэу сыкыбдэкIоныр къезгъэкIурэп. ЗыфасIорэм фэди-з уасэ кысэптымэ, орыкIи нахь гупсэф, сэрыкIи напэ, кысэ-мытмэ, силI епшIэн зыфапIорэм уфит, сэ спсэ пытэу зыозгъэ-гъотыштэп.

— Сымылъку икъунэу щытмэ, былым пае укъэзгъэнэштэп, — инджылызым ыгу къызэригушIукIыгъэр ынэ шхъонтIэ чыIэхэр

кызырэлдыгыгэхэмкІэ гуащэм кышылагь.— КъаІо уасэу зыфэпшыжыырэр.

— Дышгэ кысыэотыкІи пІысхынэп, тыжын кысыэоткІи пІысхынэп,— чыжэу кыдиухьэзэ, кыыригэжыагь гуащэм.— Илэс пчъаггэм лІэу сызиггусаггэм икьэбар зэхэсхэу, загьори ышгъаашыгу сиплэу, мыр ыІуагь, мыр ышІагь аІоу кыса-утэкІыжэу, ихьэнэ-ггунэ сышыпсэунэу сыфаеп. Арышгь, апэрэмкІэ, шгузыкІэ сыоштэмэ, инджылыз хэггэгум тыкІожымэ, чІыгуи, хапІи, уни, былыми шыуиІэхэм уакъылтыІэсыжынэу, бггэлэжьэнхэу амал уиІэжыыштэп. Сэ уасэу кысылыптыштыр чІыгоу пІэ илгыр ары, тебггэуцаггэр зэкІэ зэрэтетэу. Былымэр уиІэм шыщэу пщэн зыфапІорэм уфит. Кысыэптырэр кыуушыхьатэу тхылъ кыыздэпшышт, мы чІыгум уиІоф имы-лтыжэу бггэуцушт.

— Орырэ сэрырэ зы бын тыхууггэу Инджылызым тыкІожы-штмэ, чІыгуи бггаггьи кыыостырэр сыдэуштэу былым пфэхушт? — кыыгурыІуаггэп гуащэм зыдикудыирэр.

— Тэ хабзэу тиІэмкІэ,— ыІуагь гуащэм,— сэ сыфэмыежэу лІым сыкыыхэкІыжышгь, илэс пчъаггэу сызэрэкІыггуггэм, мылькоу кыстыыриггэкІодаггэм тефэрэр естын фай. ТхьамыкІэ тызэхум, сянэ ытышмэ якІолІэжыыггэхэ шитІу сиІ. Ахэми зыгорэ афэслэггэу шІоиггэу.

— Тхьамэфэ пІалгэ кысыэптымэ, о зэрэпІоу сэ сыхушт,— кгеуцолІагь Лэнг Даниель.

— СыкыызэрэбдэкІошттым щэч хэлтыжэп,— лыиггэкІотагь гуащэм инджылызым даоу фишІыхэрэр,— ау лІым сыкы-зэрэлэпыкІыжырэм пае хьакгэу джыри стель: сызэрэпшцаггэм лыпытэу укыызгохьанэу оІокІэ, фэсштэштэп. Бэчмызэ ишагу сыкызышыдэкІыжырэ мафэм кышшеггэжыаггэу илгэсиш тешІэфэ зы пІи, зы шгъханти зэдэдгошчы хуштэп. Илгэсишыр тешІэу, орырэ сэрырэ тыкызызэфэнэжкІэ, зэдэдггашІэрэр титхьаггоу тызэдэпсэушт. «Ащ фэдиз хьэлэбалыкь ппылтымэ, сыпфаеп» пІоми, лыиггэкІэ зыозггэштэн слгэкІыштэп. Укыыс-фаемэ, джары уасэу сиІэри дэкІуакІэ сфэхуштыри.

Даниель кІэггъожын шІошІыгь гуащэм, ау ынэ шхьонтІэ чыгІэхэр кыкІотхэу кыІугушІуагь нахь, зэкІэкІо Іоф иІаггэп.

— КыызфэлІуаггэр зэкІэ сэштэ,— ыІуагь инджылызым.— СиІофхэр кызэшІозггэкІынхэшгь, кысыфэшшыпкгэ цІыфхэр сиггусэу непэ фэдэ мафэм, тхьамафэ зытешІэкІэ, пчэдыжым уадэж сыкгэсышт, ггогу тызэдэтехьажыным уфэхьазырэу о шыс.

Ардэдэм Лэнг Даниель шэсыжьи, ихапІэ ыггэзэжыыгь. Гуащэр Бггэжымыкьо Бэчмызэ дэж кгэкІожыыгь, илІ кыыггэтІыси, инджылызым зэрэзггыггэ шІыкІэр фиІотагь.

— Сшынахыжымэ чыгуи мытыкуи ясэтыкIэ, афэгэфедэ-
штэп, арыш, Бэчмыз,— ыгуаг шыгузым,— уиныбджэгу Дэни
ичыгуи, ихапи, ибгъагэхэри о кыплъэхэсэнэх. Еж ицфыфэу
кыыригэтIысхагэхэри рищыжыштых. Ащ чыгу псэупIэу
кыызэринэкIыхэрэм, цыф зэхэдз умышIэу, илэсищым
кыкIоцI, адыги, нэгъои, къумыкыуи, чэчэни, абхъази, урыми,
ермэли умылоу, сыкъэкIон зыIорэр зэкIэ атегъэтIысхь. Зы
унагъо зэрысыгъэм шы игъэтIысхь, шы зэрысыгъэр хы шIы,
цыфыкIэ кудэ. Сэ гурызгъэгуагъэм инджылызыр кьеуцоллагъ.
СызыдэкIыгъэр илэсищ мыхъузэ, сыкъабзэу, сыкъыпфэ-
шыпкбэу уапашхъэ сыкыхаажышты. ТиIоф зэпыфэмэ, етIанэ
тшIэштым теусэн.

Шыгузымрэ лIымрэ ауштэу зэзэгъыхи, яIофмэ ауж ихаажы-
гъэх. Даниельрэ гуащэмрэ зэратыгъэ пIалъэр неущ фэдэм
тхамафэ хъуштэу, чэпзэхэогъумэ адэж, шыу куп игъусэу
БгъэжымыкIом ишагу инджылызыр кыдэшэсагъ. ХъакIэщи,
уни, шэщи шагум дэтыр зэкIэ хъакIэмэ арити, БгъэжымыкIом
аужыр чэщыр ишгуз дырихыжыгъ.

Гъэмэфэ пчэдыжым нэфылъ кыыштэгъэ кьодыеу гуащэр
инджылызым дэж кIуи, ригуагъ:

— ЗэрэтIуагъэм Iофыр тетмэ, сэ сыхъазыр. Уичыгухэри
уибгъагэхэри кыызэрэсэптырэр къэзыушыхъатрэ тхылъыри
къаштэ.

— О ухъазырмэ, сэри сыхъазыр,— Даниель игъусэ кIалэм
шхъэ фишIи, тхылъыр кыыригъэштагъ. Ар еж кыIихи,
ылашхъэкIэ гуащэм кыыритыгъ.— Джы пэрыоху кытфэхъу-
жын шыIэп.

— Мы тхылъыр уиныбджэгу Бэчмызэ къестыжынышъ,
тигъогу тытехъан,— ыIуи, гуащэр хъакIэщым кыкIыжыгъ,
лIым дэж къэкIожьи, тхылъыр ритыгъ, чэщи мафи имыIэу
ригуагъэхэр ыгъэцэкIэнэу фигъэпытагъ.

Пчэдыж шэсыгъор кыызэсым, Бэчмызэ ишгуз игъусэу,
шыу купышхор ыуж итэу, инджылызыр игъогу техаажыгъ...

Нэфшъагъом шегъэжагъэу пчыхъэ кIахэ нэс Бгъэжы-
мыкIо Бэчмызэ ышхъэ зэригъэзыштыр ымышIэу, хъакIэщыри
унэ зэхэтхэри нэкIы хъугъэхэу кыышыхъоу хэтыгъ. Чэщым
зэгъолъыжым, чыен ымылэкIэу, шъао зыфигъотыгъэ
фэкъолI бзылфыгъэм дэж кIуагъэ.

КыкIэлтыкIогъэ пчэдыжым, джыри зыкымышIэжы-
гъэми, ишыуанэ зэтырилъхьи, ишгуз кыыригуагъэр ыгъэ-
цэкIэнэу ежагъ, лъэпкъ зэхэдз ымышIэу, псэупIэ шыгъахэрэ
лэжэкIупIэ хъазырыр фаер кыыригъэблагъэзэ, инджылызым
уни чыгуи кыызэринэкIыгъэр илэсищым кыкIоцI цыфыкIэ
ыкудагъ, исыгъэм фэдэ пчъагъэ ригъэтIысхагъ...

Лэнг Даниель ятэ кыкІэныгъэ псэупІэри, ичэм-мэл Іэхъогъухэри, ишыхэри, унэгъо ІепІэ къабзэри ІофышІэу иІагъэмэ шынкІэу зэрахъэу ІуагъэкІэжыгъ. Мылъку зиІэм ишыІакІэ дэина. Даниель ыщэгъэ гуащэм ышхыштымкІи щыгъыштымкІи егугъуштыгъ, унэм исми, ынэ жбы кІигъэунэу кыдэкІыми, еж ипкъэгъу-лэгъу бзылъфыгъэхэр игъусэщтыгъэх. Шъыпкъэ, абзэ зэримышІэрэм апэрэ илъэсым кын ригъэлъэгъугъ. Узхэс цІыфхэм абзэ кыбгурымыІо зыхъукІэ, убзаку, удэгу, унэшъу, ау ари илъэсым кыкІоцІ дэхэкІаеу зэригъэшІагъэ.

Илъэсиш тешІагъ, лІы кыфэхъушт Дэни ихэгъэгу ни-гъэсмэ къемыдэлужынэу, щэІагъэ кыхэмыфэжынынэу Бэчмызэ ишъуз кышІошІыштыгъэми, зэрэзэгъыгъэхэр ыукъоштыгъэп. ЛІыр илъэс щэкІым итыгъ. Инджылыз хэгъэгум хъульфыгъэу исмэ янахыбэ дэдэмэ Дэни иІэ ныбжбым нэмысхэу къашэщтыгъэп. Арын фай мыдырэри щэІагъэ хэлъэу шхъэгъусэ кыфэхъуштым кыфигъэуцугъэ чэхум зыкІамылэщтыгъэр. Мэзиш тешІэ къэс зэ ыдэжь ихъэти, зэригъэлъэгъуштыгъ. Бзылъфыгъэхэр игъусэхэу гуащэр губгъоми къушъхъэми, хъупІэхэми, мэххэми ахищэщтыгъэ. Цы кІыхъэ фыжхэр зытет мэлхэр, танэм хъазырэу кІагъахъэхэу, ыльэгъуштыгъэх. Еж зэсэгъэ мэлмэ афэдэхэри, цы фыжь кІако атетэу, ынэмэ къапэ-шІуафэщтыгъэх. Мэл фыжь инхэр цы кызэраторэм пае, инджылызмэ ахъуштыгъэх. Мэл фыжь цІыкІухэри лым пай зыкІахъуштыгъэхэр, ау ахэмэ нахь шІэхэу ягъо мэхъути, яц кІакоми, бэу ахъуштыгъэх. Ахэр гуащэм, бзэр кыгурыІо зэхум, зэригъэшІагъэх, ау Лэнг Даниель шІу дэдэ кызэрилъэгъурэм пае кыфишІэщтыр, ыгу кызэриІэтыщтыр ымышІэу, ыгукІи ышъхъэкІи ихэгъэгу ригъэштэн, шІу ригъэлъэгъун ыІоти, гуащэр кыздикІыгъэ лъэныкъор, кыздэкІогъэ хэгъэгур зыдэгъэзагъэр игуапэу фиІуатэщтыгъэ.

— Тэ хытІуалэр кызызэпытэчим, — кыблэмкІэ Іэ ышІызэ, Даниель гуащэм фиІуатэщтыгъ, — тыкызыщикІыгъэр хыІушъом Іут къалэу Дувр зыфаІорэр ары. Ащ тыкыдэкІи, Уилд зыцІэ къушъхъэ мылгагэхэм альапсэ тыкъэсыгъ. Мыры сятэ ипсэупІагъэр. МодыкІэ, темырымкІэ километрэ шъэ заулэкІэ тпэчыжъэу тикъэлэ шъхьаІэу Лондон щыт. Ар псыхъоу Темзэ инэккымэ атес. Темзэ итемыр лъэныкъокІэ анахь чІыгу дэгъухэр шыІэх, ау тятэ кызышхыгъэр, насып фэхъугъэр къушъхъэ лъэпэ чІыгу хыльэхэр ары...

Илъэс тешІагъ, илъэситІу блэкІыгъ. Гуащэр дэхэ дэдагъэти, зэрэтхэрэр кыхэхыгъ, нахь къабзэ умыгъотынэу, ышъо укьищы хъугъэ. Ащ Даниель лъэшэу ыгъэгущІоштыгъ, ау яцэнэрэ илъэсыр ыкІэм факІо зэхум, гъмафэри кыхагъэу,

хэпшЫкІэу пыч фэхъоу ригъэжъагъ. Зыщихъэгъэ мафэ горэм Даниель ащ гу лъитагъ, гумэкІэу еупчІыгъ:

— Сыд кыюхъулагъэр, сigoщэ дах, мы аужырэ мэзишым хэпшЫкІэу узэхэуагъ?

— Гупшысэм сешхы, гукъэошхо сиІ, ау сиякъл зытемыфагъэм пае о кьин кыпфэсхынэу, улэу озгъэшІыным сыфаеп. ЗысэщыІэ шъхаем, сшъокІэ кысхэщы,— чэфынчъэу джэуап кытыжъыгъ гуащэм.

— ЦыфыкІи былымкІи зэрар сшІыштymi, сыд фэдиз улэу кыхэкІыштми, укысшъхамыс, пшІоигъор къаІо, сэ оры сызыфыщыІэр,— джыри нахъ лъэшэу къэгумэкІыгъ инджылызыр.

— Дэни,— ыІуагъ гуащэм, нэплъэгъу фабэр кыфигъэшгуашэзэ,— орырэ сэрырэ тхъагъоу зэдэдгъотыштым ипІалъэ къэсы. О уимылъкурэ сэ симылъкурэ зы чІыпІэ зэрэтымышІыгъэм, ащ сиякъл зэрэтемыфагъэм шъхакІо сигъэшІыгъ. Бэчмызэ зэкІэ кыльэхэсыни, сыкыбдэкІуагъ. МыдыкІэ уицІыфмэ лэжыгъэ шІапІэхэр афикъурэп, мыжъор бэбыкІэ тырагъэукІорыикІызэ чІыгур агъэкабзэ. МодыкІэ сэ кыслыптыгъэ чІыгухэр Бэчмызэ егъэлажъэх, фэдэу къахирэр еж иджыбэ релъхъэ, фэкълІ хъабз джадэу кІигъэлъфагъэм регъэшхы. Бэчмызэ чІыгоу, бгъагъэу, мылькоу кыфышчысынагъэр сэрмэ зыкІэкІыгъэр, сэ сшъхапэ хъун фай. Сыда ар кыззэрэсфышчыжъыр, сырипхъоп, сыришыпхъоп, сянэ кыльтыфыгъэп? Джары шъхакІоуи гукъэошхоуи сиІэр. А ІофымкІэ амал укысфэхъумэ, чІыгуи, бгъагъи, былыми Бэчмызэ кыльэхэсынагъэм къезгъэгъэзжышт. Армырмэ, аджал сфэхъуным нэсэу сыгу екІугъ.

Инджылызым а гушыІэхэр лъэшэу ыгу рихыгъэх, ынэ шхъонтІэ чыІэхэр къэлыдыгъэх, дунаир игушІуагъоу кыІуагъ:

— Сэ кыюстыгъэм игугъу кыпфэсшІыжъынэу сыфэягъэп, ау уидэхагъэрэ шІулъэгъоу пфэсшІыгъэмрэ акъл чаныр къахэбгъэхъожъыгъэшъ, джыри фэдэ пчъагъэкІэ нахышІу услъэгъугъ. Неп пІуагъэми, сежъэнэу сэ сыхъазыр.

— КьиупхъукІыгъэу тежъэнэп,— ыІуагъ гуащэм.— Уикъухъи уицІыфхэри хъазыр хъумэ, макъэ кысэгъэІу.

— ТхъамафэкІэ зэкІэ хъазыр хъушт.

— Ащыгъум,— ыІуагъ джыри гуащэм,— ащ кІуакІэ тфэхъуштыр мары: къухъэм ифэшттым фэдиз кІэлэ батырхэр ибгъэтІысхъаштых, «еу» пІомэ, еонхэу, «пыупкІ» пІомэ, емыблэжъхэу шъхэр пагъэлъэтынэу, бгъэгущыІэмэ, гушыІэн ылъэкІынэу, акъл иІэу, губзыгъэу зы нэбгыр, сэ сигъусэнхэу пшгъэшъиш, пшэрыхъакІи ашІэу, хэхъакІи хэкІыкІи ашІэу ныуитф. НэмыкІэу къухъэм илтын фаер о пшІэн.

Ахэр зэкІэ инджылызым ыгу риубыти, ардэдэм Адыгэ шьолъырым зэрэкІоштым зыфигъэхъазырэу ригъэжъагъ. Мылъку зиІэр зыфэчэф Іофым бэрэ пылъына, гуашэм кыри-тыгъэ тхъамафэм ычІыпІэ мэфитІу къэнэжъыгъэу къухъэр цІыфхэмкІи, гьомлапхъэкІи, шьонхэмкІи, псыкІи зэтыри-гъэпсыхъагъ. Къэнэжъыгъэ мэфитІум апэрэм ежъ ышъхъэкІэ зэкІэ ыуплъэкІужьи, гуашэм дэжъ къэкІожъыгъ.

Пчэдыжыпэм жьэу, пщагъор джыри темыкІыгъэу къежъэхь, Даниелърэ гуашэмрэ ауж коу итым ныуитфыр исэу, ежхэм пшъэшъищыр къадисэу, сыхъатиплІ гьогукІэ хылушъом кхэсыгъэх. Ардэдэм къухъэм итІысхъагъэх. ЗэкІэ хъазырти, ячэтэнхэр агъаІэхь, хым техъагъэх.

Бэрэ тетыгъэха, макІэрэ тетыгъэха, гьогу техъэрэм игъогу хигъэкІэу хабзэти, инджылызым икъухъэ Афыпс псыхъо Пшызэ зышыхэлъэдэжърэм дэжъ кышшыуцугъ. Къухъэм исыр зэкІэ кыкІыгъ, гьомлапхъэу илъыри кырахыгъ. КІэлэ батырхэу гуашэм зыфиІуагъэхэр зым нахьи адырэр нахь инэу, уялълымэ укъагъэщынэу, куп-купэу зэрэгошхи, псыхъо нэккым Іут пхъэшъэбэ чъыгмэ ачІэгъ чІэтІысхъагъэх, шахагъэх, загъэпсэ-фыгъ. Пчэдыжым кхэсыгъэхэти, щэджэгъоуж охъуфэ чІыпІэ икІыгъэхэп. Ащ фэдиз уахътэм зыгорэ блэкІынба, зыгорэм ылъэгъунхэба, зыгорэм Бэчмызэ къэбарыр нигъэсынба. Джырымэ игъу зыфиІоным, гуашэм Даниелърэ риІуагъ:

— Дэни, лІы губзыгъэу кыздэпщагъэм къедж. Ар тигъусэу орырэ сэрырэ Бэчмызэ дэжъ тыкІошт. Апэрэ зэІукІэгъур тэ, нэбгыришщым, ежъ Бгъэжъымыкъор тяплІэу хэдгъэкІымэ, нахь тэрэзу сеплъы. О нэмыкІэу уфаемэ, къаІо. Тэ кІуачІэу тиІэри, лъэкІэу тиІэри гурыдгъэІон. Хабзэм тетэу кытпэгъокІын ыІоми, чІыгуи, ащ тети, теси кызэптыгъэр сэры нахь, Бгъэ-жъымыкъор арэп.

— О кызэрэпІу, — кыпиупкІыгъ Даниелърэ.

Кухъэрэнэу къухъэм кытырагъэчъыгъэм шыхэр кыкІашІи, ащ нэбгыришщыр кытІысхъи, Бэчмызэ ишагу кхэсыгъэх. Кухъэрэным кызекІыхэм, лІыку од фэбытышъоу иджабгъукІэ кыгоуцуагъэм гуашэр фыреплъэкІи, ыгукІэ зэриІожъыгъ: «Мыщ нахь лъэгъупхъэ хэгъэгъушхом ригъотагъэба?»

Бэчмызэ къэбар ышІэу кычІэкІыгъ: ныбжъ зэфэшъхъаф зиІэ хульфыгъэхэр, лІыжъ ахэмытэу, ІашэкІэ узэндгъэхэу шагум дизэу дэтыгъ. Хэгъуашъхъэм ыпшъэкІэ шыухэри лъэсхэри купышІу хъухэу кышщылъагъоштыгъэх.

— Мы унэм е кын иІ, е хъяр иІ, сэ адыгэхэр дэгъоу сэшІэ, — гумэкІэу зиплъыхъагъ Даниелърэ.

— Бгъэжъымыкъом кышцэгъэнкІи хъун, — кхэсэмэркъэугы гуашэр.

— Тхэм ауштэу кычлэгъэкI, — ылауагъ Даниель.

Ардэдэм кIэлиш Iэшэ-шгуашэкIэ тегъэпсыхъагъэу къапэ-гъокIи, Лэнг Даниельрэ игъусэрэ хъакIэшымчъэм Iуащагъэх. КIэлишмэ язым кыIуагъ:

— ГухэкI шумышIы, сигъусэ нэбгыритIум хъакIэшым шгурашэшт, гуашэр иунэ сэ сщэшт. Такыкь заулэкIэ Бэчмызэ гушыIэгъу кышшүфэхушт.

— ТыздэгъушыIэ хъумэ, сишхъэгъусэ тIорэр зэхихынэу сыфай, — къэпсынклIагъ Даниель.

— Ари шыIэшт. О зэрэпIоу зэкIэ хъушт, — ыIуи, кIалэм гуашэр Iуишыгъ, Даниельрэ игъусэрэ хъакIэшым рашагъ.

Шгузыр иунагъэм зехъэм, Бэчмызэ щхыпэ къемыкIоу кыIуплIы, къеупчIыгъ:

— ЗэрэпIоугагъэм утетэу, сапашхъэ узэрикIыгагъэм фэдэу къабзэу къэбгъээжыгъа?

— Тхэр сишыхъат, зы хульфыгъэ IапэкIэ кыстеIэбагъэп, — ылауагъ шгузым.

Бэчмызэ щхыпэ напэ къэхъуи, ыIитIу ыубгъугъ, мэкъэ чэфкIэ кыIуагъ:

— Фэсыжъапши, сидах, икIэрыкIэу сыкъэбгъэхужыгъ.

Ардэдэм шгузым илI ыбгъэ зыкIидзагъ. НэбгыритIумэ IаплI пытэ зрашэкIыгъ, етIанэ лым зыкыкIэрищэикIи, нэгъушIоу ынэмэ акIаплъээ, шгузым кыIуагъ:

— Ори кыысIуагъэр дэгъоу бгъэцэкIагъэ, тичIыгу пытэу утеуцагъ. Сэ лыгъэкIэ сыптезыхыгъэм кIуачIэкIи мылькукIи ушымышынэжъэу, угу изэу, убгъэ изэу ынэгъу укIэплъэжын плъэкIынэу ухъугъ. Сызэремытыжыштыр еIуи, тIупшыжъ.

— Джы сшIэштыр сэ сиIоф, — ыIуи Бгъэжымыкьор унэм икIыгъ, шгузыр гуIэу зэ, тIо лъыджи шхъаем, кызэплъэкIыгъэп.

Бэчмызэ хъакIэшым кызехъэм, Даниель фэчэфэу пэгъокIыгъ, ыIапэ фищэигъ, ау мыдырэр Iэпэубыт хэхъагъэп, кIэлитIоу унэм итыр кыыригъэкIи, инджылызым зыфигъэзагъ:

— Лэнг Даниель, шIэжъ уиIэмэ, сичырэхэр бгъэлэжьэнэу усшти, зыфэсIогъэ лэжъапкIэр кыыостэу усIыгъыгъ. Ащ сышIокIи, ныбджэгъу усшыгъ. КIэн ешIэным сыкIэбгъэгъушIуи, уикъэбар сымышIэу, мылькоу сиIагъэм инахыбэр сшIопхыгъ. Ар имыкьоу, укъэIаби сишгуз степхыгъ. Хульфыгъэм анахъ шхъэкIошхоу епхын плъэкIыштыр кыысэпхыгъ, ау сишгуз ихъатыркIэ мылькуи лъэкIи згъотыжыгъэ. О ныбджэгъу фэдэу, ар кыысэмышIэу, уиягъэ кыысэмыгъэкIэу укыыздикIыгъэм уклъыыным ычIыпIэкIэ, сыгу укыыхъуIуагъ, сыбгъэцIыкIугъ, кIодыпIэ сибгъэфагъ. Сэ сауж, сэ кыысэпшIагъэм фэдэ, чIыпIэ

кын ифэгъэ цыфым емышIэжыным пае, мыр уифэшгуашэшъ, кыюсэты, — Бэчмызэ икIэрахъо кырипхъоти, хымэ хэгъэгу кыкIыгъэм ыбгъэ ригъэстыкIыгъ.

Инджылыз лIы од хэкIотагъэм ытх уфагъэ нахъ лъэшэу ыуфи, ыIитIу ынэгу кыIуихъуагъ, зыдэкIожьыштыр ымышIэу зэкIакIоу фежъагъ.

ШхонкIэки омакъэр зызэхехым, Бэчмызэ ишъуз ышIэри ымышIэжъэу хьакIэшым къэчъагъ.

— Сыд тхьамыкIагъу пшIагъэр, Бэчмыз! — гъэу, гуIэу шъузыр илI Iуплъагъ.

— ЛIы ышIэн фаер сэ сшIагъэ. Ар о уиIофэп, — кыпиупкIыгъ Бэчмызэ. — Моу мы лIы гъугъэ бытым есIощтыр физэдзэкIыжъ... Джыдэдэм кухъэреным итIысхъанышъ, кызырыкIыгъэ къухъэм екIолIэжышът. Даниель ичIыгүхэр ыгъэлэжъэнэу къанэу ариIощт. Ихэгъэгү нэсыжыфэ нэмыкI къэбар игъусэмэ зарилөкIэ, ежъыри псибл иIэмэ хэсхышът.

ИлI кыIуагъэр шъузым зэридзэкIыжыгъ.

Инджылыз лIы од бытым кIэзэзымэ гуIэзэ, ышъхъэ кыыфигъэсысыгъ. Ардэдэм хьакIэшым кырашыжьи, кухъэреным рагъэтIысхъажыгъ. Шагум дэт хульфыгъэхэри хэгъуашъхъэм итыгъэхэри шэсыхи, шыудзэшхо хухэу кухъэреным ыуж ихъэхи, псыхъо Iушъом нэс инджылыз лIы губзыгъэм дэкIотагъэх. Адырэр игъусэмэ ахэхъажы, къэбарэу шыIэр зарелом, ашIошъ хъугъэми-мыхъугъэми кызыхамыгъэшэу, къухъэм изэрэтэкъожыгъэх.

Бэчмызэрэ ишъузэрэ ячIыгу, якъуаджэ кыдэнэжыгъэх. Мощ фэдиз чIыгур, хыхэр, псыхъохэр кызыэпичи тIогъогогъо къэкIогъэ инджылызыр хымэ чIыгум икIодагъ, ныбджэгъугъэм уасэ зэрэфимышIыгъэр Тхъэм кыыфигъэгъугъэп.

Джары, синыйбджэгъу, тхылъ нэгъуаджэу кысфагъэхыгъэм кыдэкIыгъэ тхыдэм итыгъэр.

Аслъан, о уцIыф нэжгъур, уегуцэфэгъэн фай тхыдэр Срывкиным естыгъэгъэ тхылъым кызыэрэдихыгъэм, ау ежъ зэрэшIоигъоу аригъэтхыжыгъ. «Бгъэжымыкъо Бэчмызэ икъэхъукIэ» ежъ ынапшIэ тырилъхъажыгъ. Шъыпкъэ, ежъыри чыгъ шъхъапэ кырахыгъэм фэдэу къэхъугъ. Мышъэост Бэчмызэ зэртэр хигъэзыгъ, зэрэшIоигъоу ышIыгъ.

Ар сэлө шъхъаем, тхыдэм тырихынышъ, ежъ шIоигъор кыыригъэкIэу нэмыкI тхыдэ ытхынэу, ащ фэдэ сэнэхъат Срывкиным хэлъэп. Зытетыр пIон хъумэ, гъэгүшыи епхыжъ зыфалорэм фэд. Узфэе пшъашъэр жэкIэ тыригъэлIыкIышът, ау тхэнэу зыбгъэтIысыкIэ, гушыиIитIу зэрипхынэу ышIэрэп. Ащ кыкIырэр — ежъ шIоигъор филуати, тхакIо горэм адыгэ тхыдэр нэмыкIэу ригъэтхыгъ. Сэ, олъэгъуа, инджылызым ычIыпIэ

сыригъэуцуагъ. Хымэр сэры, ежъ бысым. «Хымахьэр къакIуи, шагухьэр дифыгъ» — джары къысиIo шIoигъор.

Сэ Срывкин Вячеслав боу сыфэшъыпкъагъ, ежыри къысфэшъыпкъэу, къош фэдэу шIу сыкъильэгъоу сшIoштъ ыгъэхъугъ. БэмышIэу къысэлъэIуи, зы Ioф дэгъу фэсшIэнэу згъэгугъагъэ. Ар о къыпфэсэтхы нахъ, псэ зыпыт есIуагъэп. Зытетыр къэпIon хъумэ, къысэлъэIугъэп, къысиIoкIыгъ нахъ. «Мерседес» тегъэпсыхъагъэ сщэфы сшIoигъу, Севастьяновыри, сишIугуаши, нэмыкI Iахьылхэри къызэхэIаби, доллар мин щэкI сфаугъоигъ шъхъаеи, Срывкиным ащ фэдиз ахъщэ тэ къырихыгъа аIoу сигугъу язгъэшIынэу сыфаеп, зытестхэн горэ згъотыгъэмэ, цыхъэ фэсшIэу» зеIом, «сэ къыстетхэба» есIуагъ. «Ар хэкIыпIэ дэгъу, — гушIуагъэ Срывкиныр, — о IэкIыб хэгъэ-гухэм уащэIэ, гуцэфэ лые къыпфашIыщтэп. Сэ «Мерседесым» сисын, о «Жигулиир» къыостыжъынышъ, ахъщэ тIэкIу зэIуб-гъакIэмэ, пыутэу къыосщэжъын». Джауштэу тызэзэгъи, доллар мин щэкI къыситыгъ. Ар систол дэгъэгъэмэ ачIэгърэм тхылъы-пIэмэ ачIэухъумагъэу сIыгъ. Мы Ioф шIoир къыкъомыугъагъэмэ, блэкIыгъэ тхъаумафэм Срывкинымрэ сэрырэ гъучIыку бэдзэрым тызэдэкIon тыгу хэлъыгъ. Джы Срывкиныри игъусэхэри къызыфысэбэнрэм а доллар мин щэкIыр сэ Ioфзэхэфмэ къафэ-згъотыгъэ тхылъыпIэхэми апэ итын фай, ау ахъщэр сэ ахэмэ ашIoсхыгъэп, тэмэтель плъыжъхэр зытетьми ясIoштэп, сэщынэ сэри Ioф къыспагъэтэдженкIэ. Ары шъхъаеи, куущэу бгъуитIумкIи тыхэзэрэгъэзыхъагъэшъ, тызэдэгущыIэнэу, тызэIукIэнэу амал тиIэжьэп, ежъхэми альэхъух, сэри янэплъэгъу стырахырэп. КъаIo джы сшIэштыр, мэшIуитIум азфагу сифагъ. Сэ сшIагъэ пшIoшIа Срывкиным доллархэр къызэ-ригъахъэщтыгъэр? Нахъыпэми щыIэкIэ тхъэгъошхо тилагъэп, джыры нэмыIэмэ, мафэ къэс нахъ тхъамыкIэ тэхути, гъучIыку цIыкIу горэ путэу къысфыхэкIыштмэ сIуи, сенэцIыгъ. Джы доллархэм сателэбэнкIэ сыщтэу, сIэхэр къастэу систол дэгъэгъ дэлъых. Ахэр сымыIыгъынхэкIэ сшIагъэмэ, сиIэп нахъ, сшIа-гъэмэ, фэдиз телъэу ястыжъыни.

Гу лыптагъэмэ, Аслъан, сэ сыхымэшъ, Москва сыкъы-дэкIыжъын фаеу Срывкиным елътэ. Ныбджэгъугъэ къысхэ-фагъэп, ащ пае сигъэпшынэщт...

KIo, хъугъэ. Загъорэ сыгу къэкIоды шъхъаеи, тэмэтель плъыжъхэр зытетьхэу, Ioфзэхэфхэу къысэшIэкIыгъэмэ сашэгъугъы. Клейн Сими сишъэо цIыкIуи ахэмэ къагъэгъунэ. Срыв-киным икуп ежъхэм анахъ лъэшэу, анахъ къолайхэр Стоиков полковникым загъорэ къызэриIорэр ары щынагъор, ауухъумэкIo кIалэу къысфашIыгъэр, муары, джыдэдэм сисэмэгукIэ пIэкIор

зэкIэхым егъэкIыгъэу, кысфатхыгъэ тхылтым еджэ. Ар унэм кыздисэу, сьд кысашIэна, шынэнхэба ежхэри?..

Мы гушыIэхэр стхыгъэ кьодыеу, Прасолов Сергей кысэу-пчIыгъ:

— Тхыдэр кыпфэзгъахыгъэмэ сьд кырагъэкIрэр, сьд мыщкIэ кыуаIо ашIоигъор?

Прасоловым мы тхылтым кысхыгъэ гупшысэхэр фэсIо-тагъэх, ау етIани сшъхъэ кьеуагъэр ары: хымэ хэгъэгу кыкIыгъэ кIалэм (ар сэры) зэон-бэнэным фытегъэпсыхъэгъэ лIы купышIу кызидищэгъагъ. А чIыпIэр сэ кызэрэзгурыIуагъэмкIэ, тэмэ-телъ плъыжхъэу, Iофзэхэфхэу сэ сигъусэхэр ары.

— Аужым Лэнг Даниель гъусэхэр иIэу кызэрэкIуагъэм пкIэ имыIэу тхыдэм хэтба? — сеупчIыгъ Сережэ.

— Ары итыр, — ыIуагъ кIалэм.

— ШъхытIу зышIот бгъэжым ицIыфхэр кызежъэкIэ, шъо шъушIэжын шымыIэу, шъукIэ дэшъуупкIэнышъ, кIэшъу-Iэжынэу еIо, — кыфызэхэсфыгъ Прасолов кIэлэ Iужьум а чIыпIэри.

— Тепллын, — ыIуагъ Сережэ, — ежхэр арми тэрыми кIэзыIэжыштыр. ЗашIобэлахъэу ахэмэ афэдэ Iаджми апшъэ зэпыткIыгъ. Ахэр сэ сэшIэх: зыбгъэтIысыхэкIэ, тIэтIэим фэдэ къэхух, шъхэфитэу хэтыфэхэкIэ, благъэу уямыкIуалI, прези-дентым нахь инэу залытэжы.

Джахэр затIуи, чэщ кIахэ хъугъэу тыгъолыжыгъ. Джы хъурэ шыIэмэ, кыкIэлъыкIюшт тхылтым кыпфистхэшт.

ЯпшыкIуэзэнэрэ тхылгыр

Синыбджэгъу Аслъан!

СиIофхэр кызэрэзэIахьэрэмкIэ, мыр аужырэ тхылъ хъункIи мэхъу, джарэу непэ сыкъагъэштагъ. Хэт пIон етIани ащ фэдиз гуштэ сэгъэшIыгъэр? Джа бзылфыгъэ нэгущхоу зылгэкъуацIэ ерагъэу зэгъэшIагъэр ары, Виктория Александровна Ксагорарис.

Прасолов Сергей тутын кыщэфынэу ыIуи лабораторием чIэкIыгъэ кьодыеу, ар зеришIагъэри о къашIэ, Викторие дахэу зишIызэ кычIэхыагъ, мыкуоу, мыкIыеу, ынапIэхэр тыригъа-плIэзэ, кысиIуагъ:

— Русланчик, о шIу кыпфэзышIэрэм тхъауегъэпсэу епIожын зэрэфаер пшIэрэп. АщкIэ сыгу уагъэрэп. О лъэпкъ цIыкIоу укызхэкIыгъэм ащ фэдэ хабзэ хэлъын фаеп. Ау Сева-стьянов академикым къаигъэ сыкызэрэбгъэшIыгъэр пфэгъун зышIомыгъэшI. Мединститутым ськIожыштытмэ, орэп зэзы-

гъэфэн фаер, сэ сыфае хъумэ, сыкIожьышт. Непэ сэ Америкэм, Инджылызым, Германием ишIэныгъэлэжъхэм ныбджэгъу сафэхъугъэу, сиушэтынхэр кызэхэстакъоу тыди сыкIоштэп. О ащ укызыблэкIыкIэ, Русланчик, джа доллархэу зыкъоу-ублыгуагъэхэр кыпIузгъэзышт. ХъяркIэ, Русланчик.

— Виктория Александровна, моу зы такыкъ закъо кыисэ-дэIу,— сIуи, бзылъфыгъэ фыжышхом ыуж силъэдагъ, ау кыисфызэплъэкIыжыгъэп, пчъэр кыыригъэсэжьи, институтым чIэкIыжыгъ. Сэ пчъэр Iусымышхэу къэзгъэзэжьи, урамым техъажыгъэ бзылъфыгъэм сыкIэлъыплъэзэ, зсIожьыгъ: «AI-анасын, мы доллар мыгъохэм сатемыIэбагъэмэ, сыдыр хъужыни. Сыд сшIэн, сыдым сеусэн? Сыдэу чIыпIэ зэжъу сифагъ». Прасолов кIалэр къэкIожьмэ, Ксагорарис кыисиIуагъэр есIожьын сIуагъэ, ау сыд сIонышъ есIошт? Доллархэм ягугъу хэти фэсшIы хъуштэп. «Шъуидоллархэри шъори тумы тхъэ шъуешI,— сыгу селэжыгъэу Срывкиным икуп сябгыгъ, етIанэ сэр-сэрэу зызгъэгупсэфыжыгъ: — Сэ силажъ шIошIи, бзылъфыгъэм игухъэ-гужъ кыстыритэкъуагъ. Сыд Io фаеми, бзылъфыгъэба. Ащ кыисиIуагъэр сIотэжъэу, Ioф кызгъэкIы хъунэп. Зэгорэм гурыIожьын. ТыгучIэ рахыгъэшъ, шъузмэ анахъ Iае тыхъугъ, зыгорэ кыткъорэн...»

Ioф сшIэни сымылъэкIэу, сынэхэр плъызэу сышысзэ, Прасолов Сергей къэсыжыгъ, лабораторием кызырехъэу пами, кыисэупчIыгъ:

— Io хэмылгъэу, бзылъфыгъэ горэ кыхьэгъагъ.

— Ары,— сIуагъэ,— тиIoфышIэ бзылъфыгъ, мэзищым Ioфэу сшIагъэм изэфэхьысыжъ ястын фай.

— Ара укъэзгъэчэфынчъагъэр, унэхэр мэлъызы? — пцIэу сыусыгъэм ыIапэ Прасоловыр кытеуцуагъ, ау сэ сышхыпцIы фэдэу зысшIи, кызтезгъэхъагъэп, сыпшъыгъэу есIуагъ.

IoфшIэгъу ужым Прасолов кIалэмрэ сэрыр игъучIыку цIыкIу тисэу тыкъэкIожъ зэхъум, къэбарыкIэхэм тядэлугъ, икIэухым дунаим изытет къатыгъэти, Сергей есIуагъ:

— Сентябрьр мээ дэгъоу икIыгъ, фабэу, тыгъэр къепсы зэпытэу. Октяб্রেми уезэгъыни. Пчэдыжърэ чъыIэтэгъагъ, ау мафэрэ фабэ хъуштыгъэ. Хы ШIуцIэм ипс градус тIокIырэ шьрэм нэсэу фабэу къатыштыгъ. Тхъэгъуагъэба ащ тхъамафэ горэм тыхэсыгъэмэ?

— Ащ кIасэ тыфэхъугъ,— ышгъхац сырыф кIако Iэгущор ригъачъэзэ, шхыпцIыгъэ Прасоловыр.— Джы ноябрэр ыкIэм фэкIo. Нычэпэ е къещхышт, е къесышт, дунаир кызылэхъэ.

Сэ шъхангъупчъэм сиплъи, уашъом сыдэплъыгъ. Осым нахы ошх къещхыным уашъор нахъ пэблэгъагъ.

Садэж тыкбэсыжыи унэм тызэрихбэжыгбэм лбыпытэу, Прасолов Сергей телефон трубкэр кытырихи, зыгорэм риуагъ:
— Шагум дэт пкбэум пылбэгбэ остыгбэр блэжэрэп. КЫхбэ-
лыхбэ зырамыгбэшлэу лампэр рарэгбэчэрагъу.

Клалэм нэшлуклэ сеплбыг. Шагум дэт остыгбэр блэми-
мыблэми гу лбыстагбэп, мыдырэм ардэдэм ыльэгбугъ. «Сэ
хбаолыеу сыгу атеклуадэ шхбаем, мыхэр сакых, зэклэ альэгбугъ,
зэклэ ашлэ»,— сЛуи, зызгбэгупсэфыжыгъ, ау тлэклу шлэ кбэс
Ксагорарис бзылбфыгбэм кысиуагбэр гушхбабжэм фэдэу
кыдэоежыштыгъ, дэкбэцэм сydiубытагбэу, сЮшти
сымышлэу, гупшысэгбугае сыхбугъ, клалэр зэрэгбэшхэн фаери,
сэри пчыхбэшхбашхэ сымышлбгбэу, тыкызыэрэкложыгбэу
сызэрэшчысыр сшхбэ кбэуи, сыгулэзэ ланэм ишын сыфежбэгъ,
ау ардэдэм Сережэ а Юфыр слэклхыгъ. Сэ симышэныгбэу,
шагушо симыклэмэ мыхбунэу сыкыригбэзыгбэти, ланэр
клалэм зэрэстырихыгбэр сигушлугбэу, псыунэм зисыдзагъ.
Псыунэм сисэу кысэхбуллагбэр сшхбэ кбэожыи, сэр-сэрэу
сыздэхбашчыжыгъ: бзылбфыгбэшхом сыкыгбашти, сигбон-
чэджпхалбэ изы сшлбжыи пэтыгъ. КЮ, хбугбэ, сэ сизакбэоп ащ
фэдэ кызэхбуллэрэр...

Зыкбэстхбаклбжыи, лэнэ шыгбэ цыклум нэбгыритлум
тыпэтлбсхбагбэу, жыбгбэр кылбыгъ, чыг шхбапэхэр
зэриутэклэу, кбутэмэ гбугбэхэр кбэригбэтэкбөхэу тлэклурэ
кбепши, шы-шыш макбэ пылуклэу ошхыр кбэжбэгъ. Бжыхбэ
клахэм имышэнэу пчыклэр кбээджэгбугъ, шыблэр кбэгбөгбугагъ,
етланэ пчыклэр модыклэ-мыдыклэ благабэу кыххэлбэтэу, клы-
кылклэ ригбалоу зэтэчэу, зиуклбжбэу шыблэр оу кыыригбэжбэгъ.
Ауштэу сыхбат фэдизэ дунаир кбутэжыгбэу. Мэклэ-маклэзэ
жыбгбэри лэсэжыгбэу, ошхыри теужыгбэ, шыблэ-пчыклэ
ямышлбклэри щымылэгбэхэм фэдэу клодыжыгбэу.

Кыкклэтыклорэ мафэр, си Аслбан, гупсэфэу исхыгъ, сыд
фэдэ Юфклэи зыми сигбэгумэклбгбэп, ау Прасолов клалэмрэ
сэрырэ гбучлбкыу цыклум тисэу тыкбэкложэ зэхбум, сизытет
есымылон слбэклбгбэп:

— Мы мэфэ заулэм непэ нахь мэфэ гупсэф кысэклугбэп,
Сергей, ау сыгуклэ лбэшэу сэгумэклб.

— Бырсырхэм тлэклу уясэгбэн фай,— кысэлугушлугагъ
Прасоловыр.— Умыгумэклэ, Стойков полковникым ицлбфхэр
чэши мафи кбэклоклых. ЧЫ члэгбым члэхбагбэхэми, Срыв-
киным икуп кбагбэтышт, етланэ ори угупсэфыжышты.

Шагум тыкызыдэхбэжыи, Прасолов Сергей игбучлбкыу
цыклу ипчбэхэр ригбэтыхи, остыгбэр зыпылбэгбэ пкбэум
еклолагъ, ащ еусигбэу лбэоир ытамэ тырилбхыи, клэлэцлбклу

джэгупІэм ыкІыбыкІэ ыгъэтІылыгыгъ, етІанэ унэм тыкыы-
зэрехъажьэу, телефонкІэ зыгорэм фытеуагъ:

— Пкъэум пылъэгъэ остыгъэр маблэ, ау лъэоир зыкІеусэ-
игъагъэр сшІэрэп... Ара? Ащыгъум зышІомыгъэхъылыгъэу зэ
еупчІыба... Укытеожьыштба?... Дэгъу, сыкызожэшт.

Такыкы зыбгъупшІ фэдиз тешІагъэу, телефоным кыы-
теуагъэх. Прасоловым трубкаэр кытырихыгъ:

— СыкъэдаІо... ЗэрэхъурэмкІэ, къэлээлектросетым иІоф
хэлъэп... А-ары, мы унэм чІэс горэм лампочкэр зэблихъугъэмэ,
сэ сьдэуштэу зэзгъэшІэна?... АрынкІи хъун, нэбгырэ заулэмэ
ягъучІыкухэр щагум дагъэуцох... Ау щытми, унэм шъукыфэ-
плъырыгъэмэ... Хъау шъыу, сэ егъэлыгъэ щтапхъэу сыщытмэ
пшІэрэба... Дэгъу, дэгъу.

КІалэм трубкаэр сакъэу тырильхъажьыгъ. ТелефонкІэ
Сережэ ыІогъэ гушыІэхэр зэхэсхыгъэх шъхъаеи, кыраІауагъэр
сшІэрэп. Арыти, кІалэм нэбэ-набэу сыІуплъагъ.

— Зи хъугъэ шыІэп,— нэгъу Іужъушхом ынэхэр хэкІауадэу
кыыІушхыпшІагъ Прасоловыр.— Пкъэум лъэоир еусэигъэу
кыызэрагъэнагъэр сыгу римыхъэу сафытеогъагъ. Зэряхабзэу,
къэлээлектросетым джыри зыкыигъэхъыагъэп, нэмыкІ горэм
лампочкэр зэблихъугъ. Унэм чІэс горэм ышІыгъэнкІи мэхъу
еІо полковникым шъхъаеи, унэгъо шъэ зытІуш зычІэсыи,
сьдэуштэу къэпшІэна?

— Ы-ы, ар Іофэп, чІэс мыш лІыку хъазыр горэ, остыгъэр
истыкІ къэс зэблихъоу,— згъэгупсэфыгъэ Сережэ.

Пчыхъэшъхъашхэ зытэшІыхэм, зыгорэм седжэнэу е
сытхэнэу сыфаепти, Прасолов кІалэм гу кыыслытагъ, сигу-
пшысэхэр стыригъэунэу фэегъэн фай, кыысІауагъ:

— Карт тегъашІ.

— Картхэр уиІэмэ, тешІэн,— сэри есІожьыгъ.

КІалэр зыкыІэбэжьи, картхэр кыыштагъ, къэкІауагъ-
кІожьыгъэмэ тарыгушыІэзэ, сыхъат зытІу фэдизэ тыджэгугъ,
етІанэ Сергей зыкыудый, щхызэ кыыІауагъ:

— ГъэшІэгъонба, мы мэфэ заулэм хъатэ зэрэсымышІэрэм
нахъ сегъэпшгы. Сэ сесагъ жьы скІэтэу сыкъбекІокІэу. Мыдырэр
сшІэрэп, сзэщы.

— Гъольжыкыба адэ, Сережа, зыгъэлсэф, сэри сыгъольжы-
жын,— сІуи, адырэ унэм сычІэкІыжыгъ, пІэр зэтесхи, сыгъо-
льжыжыгъ.

Сыщылъ, сычъыен слъэкІырэп. Прасолов кІалэм ичъые-
пырхъ макъи сегъэгумэкІы. Кыызхэсхыгъэр сымышІэу гуКІэ
чылэм зыкысыдзыжыгъ, тишагужыгъэм сьдэхъагъ, тиунэмэ
сарыхъагъ, тэтэжьи, нэнэжьи, сяти сынэгъу кІэкІыгъэх, хъаблэи
сырыплъагъ, етІанэ уадэжъ сыкызыкІокІэ, уипчъэшъхъаІу

сытетэу хьэблэжым сызэрэхаплъэщтыгээр сыгу кьэкIыжыгъ. МэкIэ-макIэу сыкызыщыкIошгъи, унэшхом сыкыхагъ, столышгъхьэ остыгээр хэзгъани, Прасолов Сергей сыфыреплъэкIыгъ: кIэлэ Iужу Iэм-лъэмышхор ыбгъэ дэгъэзыягъэу, пчъэмкIэ ынэлъу гъэзагъэу, чыепырхъ еозэ, ишIугъоу чыештыгъэ. КIэрэхуалъэр тIэтагъэу, ыныбашгъхьэкIэ кыгъэкIо-тагъэу, пчъэм зыгорэ кызыэрэнэсэу кырихынэу хьазырыгъ.

Сэ сыгукIэ чылэм зыкызыэрэсидзыжыгъэр кыпфэстхынэу сытIысыгъ. Апэ сыгу кыпылгъэдагъэр кыпфэстхыгъ. Джы сыгу кьэкIыгъэр ошIа? Мы Iоф шIоир аухэу нэдэплъыпIэ горэ зэрэсэгъотэу, Клейн Симэрэ Къэплъан цIыкIумрэ сигъу-сэхэу чылэм сыкьэкIошт. Симэ фэдэ шгъхьэгъусэ сэ згъотыштэп, Iо хэлъыжэп, ар кьэсщэшт, шгъэожьыери ятэ имыIэу кьэзгъэ-нэштэп. Сятэжы сяти яунагъэр, яхэпIагъэр язгъэлъэгъушт... Шыпккэ, Мызгъэ Маритэ, сыкIалэзэ кьэшэн сфэхугъагъэр, жъалымагъэ есымышэу, кьэхуалIагъэр дэхъащхын сымышIэу шгъхьэгъусэ кысфэхугъагъэмэ, мыщ фэдиэ кIын сыхэмыты-енкIи хъуни, ау ари ауштэу хъунэу Тхэм ылогъэн фай. Джы сыгукIи сшгъхьэкIи сызфэе закъор, синасып кыхыымэ, шгъхьитIу зышIот бгъэжыр псынкIалэу къаубытын, сэри Симэ гужъ кысфимышы...

ГушыIэ ныкъотхым Дэхэмыкьо Руслъан ияпшыкIуээнэрэ тхылъ шызэпыугъ. Тхэлпэ ныкъотхым чIыпIэ-чIыпIэу лъы-гъоткIо чIыпцIэмэ кыражыгъэ бжыгъэхэр иIагъэх. Дэхэ-мыкьор зэраукIыгъэр сиынбджэгъу Дэгуджым кысфитхы-гъэмкIэ сшIэщтыгъэ, ау зэрэхугъэ шыпккэм сыщыгъозагъэп. Ар зэзгъэшIэн слуй, чылэм сыкIожьынэу тесубытагъ. КъыкIэ-лъыкIогъэ мафэм чылэжым сыкIожыгъ.

Дэгудж Аслъани, ягуащи, ыкьо нахьыкIэу Юныси кысфэчэфхэу кыспэгъокIыгъэх. Мыхьамэт, сиынбджэгъу ыкьо нахьыжъ, сызэрэкIуагъэр зэхихыгъэти, кьэкIуагъ, слапэ кыубытыгъ, кыскIэупчIагъ. Ащ къыкIэлъыкIорэ Ахьмэд сатыу зеришIын кышчэнэу Тыркуем кIуагъэу кычIэкIыгъ. Ахьмэд ыуж кыкIрэ Юсыф зыпчыхьэ IофшIапIэм сикIыжызэ, игъучIыку исэу сыкьишIэжыи, тадэжъ сыкыигъэсыжыгъэти, ащ икьэбар янэ-ятэмэ ясIуагъ. Ныр гушIуагъэ, Аслъан цIацIэ фэдэ зыригъэшIыгъ, «А шгъхьэубатэм сыда ыгу хэлъыр, тхьамэ-фитIу хугъэ чылэм кызымыкIуагъэр» ыIуагъ.

Ахэр тэIофэ Iанэр хьазыр хугъэ. Аслъан хьалэлэу кысIу-плъи, Iанэм сыригъэблэгъагъ, ишгъхьэгъусэ фыреплъэкIи, еджагъ:

— Моу ныкьо горэ къаштэ. — ЕтIанэ кысэупчIыгъ: — Сыда тызэштэщтыр? Сана, аркъа, коньяка? Угу рехьмэ, IэкIыб

хэгъэгумэ къащашІырэ шъон зэфэшхьафхэри щыІэх. Ахъмэд узыфаеу къымышэрэ щыІэп.

— Аслъан, орырэ сэрырэ къэдгъэшІагъэм зедедгъаштэу къэтхыгъ, ау джы тызэдэхъужьыштэп,— сэмэркъэу фэдэу фэсыдзыгъ.

— Сыда? — ыгъэшІагъоу къысІуплъагъ ныбджэгъур.

— О лъыдэкІуаеу узэгуетхы. Мары, унэхэр плъыжэ зэпытых. Сэ лъыкъефэхым сегъалІэ, сешъуагъ ашІошІэу, сыщэо-плІаозэ сээекІо. Джы къаІо, сьдэуштэу тызэдэхъун?

— Олахъэ арым,— къыздыригъэштагъ Аслъан.— Ашыгъум Мерэм къытфишІыгъэ шхын шІагъор дгъэкІодынэп. ШІукІае шІагъэти укызымыкІуагъэр, бжъэ горэ зэдэтІэтын сІуагъэ нахъ, сэри мыщ сыфэкъаигъэп, ори уикІасэп, ау чылэм ешъоныр Іаеу дэлты хъугъэ.

— Арэп, Аслъан, Нэгурыкъо Моси, Лыекъо Заурбэчи, Атэжыкъо Шумафи кІэлэ псаушхохэу, узи-бзаджи амышІэу ары сызэрпІыштыгъэр. Сыдэу пасэу дунаим ехыжыгъэха? — шхэным тыхэтэу, ныбджэгъум сеупчІыгъ.

— Шъоныр ары,— ыІуагъ Аслъан.— Лыекъо Заурбэч пелыуаным фэдагъ, къыгъэшІагъэм мэфэ шгъхъэуз къекІугъэп. Илъэ-сишъэм къехъу ыгъэшІэнэу ежыри ыІоштыгъэ, ау зытІыскІэ, аркъ бэшэрэбитфхыр римышъоу тэджыжыштыгъэп. Ащ фэдызыр гум фэшІІэна? Къызэхафи, Іагъэ. Адырэ кІэлитІури, ахэмэ анахыкІэу джыри нэбгырищ ешъоным екІодылІагъэх.

— Бжыхъэми, кІымафэми, гъэтхэпэ чъыІэми чылэм зи Іоф зэрэдэмылтыр дэи,— сІуагъэ сэри.— КІэлэ псаушхомэ Іоф горэ ашІэщтыгъэмэ, шъоными нахъ макІэу пылъыштыгъэх.

Аслъан къыздыригъэштагъ, ежъ зыгъэгумэкІрэ Іофыгъохэу чылэм ищыкІагъэхэм ягугъу къышІыгъ. Ахэмэ татегушыІэфэ шхэныр тыухи, Мерэм Іанэр Іуихыжыгъ, ІэплъэкІыр къыд-диІыгъэу зытигъэтхакІыжыгъ.

— Джы зэныбджэгъуитІум шъугу зэщышъуфэу шъугушыІ,— ыІуи, бысымгуашэр иІофмэ ауж ихъажыгъ.

Сэ гушыІэм зесымыгъэукІыхъэу, ныбджэгъум есІуагъ:

— Ибэ нахыбэу сыкызыкІэкІуагъэр Дэхэмыкъо Руслъанэ икІодыкІ ары. О Москва ушыІагъ, ихъадагъэ ухэтыгъ, хъадэр адэбгъэтІылыгъ. Зэхэпхыгъэ щыІэмэ, къысфэІуат.

— Телеграммэ къысати, Москва сыбыбыгъагъ,— мэкъэ ефэхыгъэкІэ къыригъэжъагъ Аслъан. ЫтІу ылъэгъужыгъа-кІэм фэдэу, ышгъхъэ еуфэхыгъэу зэпилІыхыгъэу тІэкІурэ щыси, нэку-нэпс хъугъэу къысІуплъагъ.— Джы къызнэсыгъэм Муслы-мэт Александровнар сынэгу кІэкІырэп. А нъю фыжъ пІокІэ цІыкІум сыгу зэригъэузыгъэр... къызэхафэмэ дгъэгъолъэу, етІанэ лІыгъэкІэ къытшІотэджыжмэ икІалэ зытыриуІубэу.

Аш кытетэтхыжы тIозэ, мэхымэ, псы IудгъатIозэ къэдгъэ-
нэхъэжъу... Апэрэ мафэм ежыри ыкIо лыкIожын тшIо-
шыгъ. КыкIэлъыкIогъэ мафэм Стойков аIоу полковник лIы
Iупэ кIыхъэ теплъаджэ горэм ишIогъэшхо кытитигъэкIыгъ,
хъадэр Подольскэ зэрэтщэжыщтыр, цыфхэр зэрыкIоштхэр
кытитыгъэх, Мусльимэт Александровнари зыгу-зыкIуачIэ
къэхъужыи, Руслъан тэгъэтIылыфэ, ыблыпкыхэр аIыгъэу
зэрашъу, кытхэтыгъ... Къэплъан цыкIур плъэгъугъэмэ, угу
зэгуигъэутыни. Ятэ фэдэкъабзэу, нэшхо-нэшхоу, ынэпсыхэр
къетэкъохэу ятэ шъхъарытыгъ. Ащ янэ Симэ илI шъыпкъэ
фэдэу Руслъан ыгъэягъ...

— Аслъан, ахэр зэкIэ дэгъу кызэрэсфепIотагъэр, ау сэ
сшIогъэшIэгъоныр Дэхэмыкъор зэраукIыгъэр ары,— сыфэ-
сакъызэ, ныбджэгъур сызыфэе къэбарым кытесшэ сшIои-
гъуагъ.— Аужырэ нэкIубгъоу слъэгъугъэмкIэ, чэщым о тхылтыр
кыпфитхызэ, къеуагъэхэн фай, тхъапэм лыи бжыгъэхэр иIэх,
игушыи ныкъотхэу зэпычыгъ...

— Ар зэрэхъугъэр кыфэстхын сIуи шъхъаем,— гушыIэр
сIэпихыгъ Аслъан,— тэрэзэу сфэмыгъэхъункIэ сышынагъ.
УкъякIомэ, кыпфэсIотэн, о нахъ тэрэзэу птхыжын сIуагъэ.

Дэгудж Аслъан кыыригъажыи, иныбджэгъу укIыкIэ фэ-
хъугъэр кысфийотагъ. Хъугъэр зэкIэ кызэрэсфийотэжыгъэу
къэсэтхыжыи.

Чэщыр хэкIотагъэу, Дэхэмыкъо Руслъан тхэу столым
Iусыгъ. Прасолов Сергей, ухъумаIо Дэхэмыкъом кыфашIыгъэ
кIэлэ Iужур, ынэIу пчъэмкIэ гъэзагъэу, ыкIыб телъэу, чые-
пырхъеозэ, чыештыгъэ.

Апч къутэ макъэм Прасоловыр кыгъэлъэтагъ, кIэрахъор
кыыригъэпхъотагъ, ежъ ышъхъэ пымылтыжъэу, шъхъангъуп-
чъэмкIэ сидзыгъ, ынэхэр кыкIотэу Дэхэмыкъом Iуплъагъ:
шъхъэр бгъэм кытефэжыгъэу зэрэзэшIосэу, нэтIэбгъу джаб-
гъум лъыр кыичыштыгъэ, зэрэтхэщтыгъэ къэлэмыр ыIэхъуа-
мбэмэ зерадэлъыгъ. А зэпстэур нэгъэупIэпIэгъу закъокIэ
Прасоловым ылъэгъугъ. Шъхъангъупчъэм зеплъым, пкъэум
пылъэгъэгъэ остыгъэр джыри блэжыштыгъэп, пчыхъэм ежъ
Iуихыжыгъэгъэ лъэоир пкъэум еусэигъагъ, унэ лъапсэм
ныбжыкъу горэ речъэкI фэдэу кышчыхъугъ.

Прасолов Сергей телефоным ечъалIи, Стойков полков-
ным фытеуагъ:

— Иван Акимович, моу джыдэдэм Дэхэмыкъор къаукIыгъ...

— Сыдэуштэу? — кыкуожыгъ полковникир телефон
трубкэм.— О тэ ушыIагъа?

— Сэ диваным сытелъыгъ... шъхъангъупчъэмкIэ кыуагъэх.

— Джыдэдэм сыкъэсышт.

Прасолов кIалэм унэм бгъэкIэ зыридзыгъ, игъучIыку цIыкIу ечъалIи пчъэр кыIуихын зыщилорэм, шэрэхыплIымы жыр зэрарымытыжым гулытагъ. Ардэдэм пкъэум дэплтыягъ: Дэхэмыкъом къеуагъэр лъэоимкIэ пкъэум дэкIоягъ. ЫшIэщтыр зишIахэкIэ лъэоимкIэ кызэрехыжыщтыр шIуабэу, пкъэум кIэпсэ гъум шIохидзи, псынкIэу зыкыригъэцIэлэхыжыгъ. Пкъэум къелэлэхырэ кIапсэр зэрелъэгъоу Прасоловым урамымкIэ кIиIагъ. Унэ къогъум зэрэкъокIэу «Вольвэ» шIуцIэми ежъашъоми зэхэфыгъуаеу, ежъэж пэтэу ылъэгъугъ, «къэуцу!» ыIуи кууи, кIэрахъомкIэ тIо-щэ лъыуагъ. Дэхэмыкъор зычIэс унэм кыготым гъучIыку горэ кыдэкIыгъ, нэфынэ унIаплэр ышгъхагъ тетэу. Прасоловым дэжъ кэамысызэ, зыгорэм ышгъхэ гъучIыкум кыыригъэщи, къэджагъ:

— Сыд къэхъугъэр, лейтенант?

— «Вольвэм» ыуж шъуихъ, укIакIомэ кIалэжыгъ,— апэдджэжыгъ Прасоловыр.

«Жигули» цIыкIур IукIыгъэ къодыеу Оружейнэ урам кIаком кыкIольэти «Волгэр» кыIулъэдагъ. Ахэр къэупцIэгъу римыгъафэу, Прасоловым гъучIыкум зыридзагъ.

— ПсынкIэ, псынкIэ,— теуIуагъ Прасоловыр рулым Iусым ытамэ.— «Жигули» фыжъ цIыкIум ыуж ихъ!

— Ахэр тэтиехэба! — ыгъэшIагъоу кызэплтэкIыгъ рулым Iусыр, ау щытми гъучIыкум икIо ригъэхъузэ.

— «Вольвэм» ахэр ыуж ихъагъэх,— ариIуагъ хъугъэр Прасоловым.— Джыдэдэм къэсыухъумэщтыгъэ шIэныгъэлэжыр къаукIыгъ. Io хэлъэп, къеуагъэр «Вольвэм» итIысхъажыгъ.

— Е, си Тхъэ! — ыпэкIэ щыс кIэлэ къопцIэ нэгъу хъураер кызэплтэкIи, кыхэхуукIыгъ.— Сыхъат ныкъуи хъугъэп а «Вольвэм» исыр зысыуплтэкIугъэр. «Чэщ кIахэ хъужыгъэу сыда мыш узфыщытыр?» зесэIом, сыда аш лъэкъуацIэу кысиIуагъэр? Ашгъу, сыгу къеIo, сыжэ кыIорэп. Космонавти тил ар ылъэкъуацIэу.

— «Севастьянов» ыIуагъэмэ шIэ?

— Ары, ары, «Севастьянов академикыр IэкIыб хэгъэгъу макIоти, ыкъо кысэлъэгъу вокзалым нэгъгэсынэу» кысиIуагъ. КIэлэ тегъэпсыхъагъэ горэ рулым Iусыти, итхылъхэм сяплтыгъ, зи сызэгъуцэфэн слъэгъугъэп, кысиIуагъэри сшIошъ хъугъэ. «Вольвэ» шIуцI, арба?

— ШIункIым тэрэзу слъэгъугъэп, е шIуцIэ, е чIыпцIашгъу,— ыIуагъ Прасоловым, лъэшэу хэхъапщыкIи.— Сэ Стойков полковником кысиIоштыр Тхъэм ешI.

— Пкъэум кыдэкIоенышъ, шъхъангъупчъэм къиощтмэ о сыдым фэлшIэни,— ымыгъэмысэ шIоигъоу, кIэлэ къопцIэ цIыкIум кыIуагъ.

— Шыпкээр пIон хьумэ, кIалэхэр, тыгъоспчыхъэ сегу-
цэфэгъагъ.

— УмыIo шьыу! Сыда, уахыы кыпфехыгъагъа? — кIэлэ
кьопцIэ цIыкIур нэбэ-набэу кызыплъэкIыгъ.

— Сэ ащ ыпэрэ мафэм,— ыIуагъ Прасоловым,— пкъэум
пылъэгъэ остыгъэр блэжырэпти, лампочкэхэр зэблахъунэу
сялъэIугъагъ. Тыгъоспчыхъэ сеплтымэ, остыгъэр маблэ, ау
пкъэум лъэоир еусэигъ. Ащ гуцафэ сигъэшIыгъ, полковникми
есIуагъ. Къэлээлектросетым иIoф зэрэхэмылтыр полковникым
ардэдэм ыгъэунэфыгъ, ау унэм чIэсмэ ашыщ горэм ышIагъэу
шIошIыгъ. Дэхэмыкьومي ар кыушыыхатыгъ, игъунэгъу лIы
хэкIотагъэ горэм лампочкэр истыкI къэс зэблихъоу ыIуагъ.
Ауштэу шытмэ дэгъу сIуи, сэри сыгупсэфыжыгъ... О сыда,
Васик, зи къэмыIoу узкIыщысыр? — КIэлэ кIыхъэ нэгүфэу
исэмэгукIэ кыгосым Прасоловым зыфигъэзагъ.

— Сид къэсIон, къашъуIорэм сыкъедэIушъ сыщыс,—
кыфыреплъэкIыгъэп кIалэр.

Ащ фэдиным «Волгэр» Тверской урамым кытекIи, Буль-
варнэмкIэ диIонтIэхыгъ, джыри зэ джабгъумкIэ кыгъази,
Качаловым иурам техагъ. Урам кIакор ыухи Садовэ хъурджанэм
зынэсым, етIани джабгъумкIэ ежагъ. Тверскоим техажьхи,
сэмэгумкIэ кIохэ зэхум, Прасоловым фэщыIагъэп:

— Кытебгъээзжыгъа сэIo, синыбджэгъу?

— Ары, Тверскоим сыкытехажьыгъ. «Жигули» цIыкIум
ыуж ит пIуагъэба? Муары, ыкIэ сIыгъ,— щхыпцIызэ, кызы-
плъэкIыгъ рулым Iусыр.

— Ащыгъум еу, зыкыщемыгъан.

Тверскоир аухи, Петербург гьогум нэсыгъэх. Ары къэс апэ
ит гъучIыкум рациекIэ ышIырэ унашъор мыдырэм исмэ зэхахы:
«ЗэкIэ ГАИ-м ипостхэм афэкIo. «Вольвэ» шIуцIэр шъуубыты,
«Вольвэ» шIуцIэр шъуубыты».

Сыхатыр щы хъугъэ, плIым ежагъ. Хэт джы постым
мычъыеу пфыIутын. Анахъ чIыплэшIум уахътэр нэсыгъ, зыми
зи кыIожьырэп, гъучIыкухэр зэрэфых.

Москва ыцIэкIэ шыт каналыр зэпачыгъ, Волоколамскэ
гьогум техагъэх. Прасоловыр зэрыс гъучIыкум ыпэ итым
иунашъо зэпымыоу къэIу. Ащ зыми зи кыпиIожьырэп.

Къалэм игъогу хъурджэнэшхо нэсынхэкIэ къэнэжыгъэ
щымыIэуапэит гъучIыкум исмэ яунашъо зыгорэ кыпэдэжжыгъ:
«КъыдгурыIуагъ, «Вольвэр» къэтыубытышт. Тэ «ВолгитIу»
тIыгъ, гьогур зэпытыбызышт».

— Ioфэп зыгорэм икьулыкъу тэрэзэу ехымэ,— хэхъапщы-
кIыгъ Прасоловыр.

— Ош фэшгъаф зыми Иоф ышIэрэп пшIошIа, Сергей? — апэрэу кыхэгущыIагъ Василь зыцIэ кIэлэ кIыхьэр.

— Арслорэп, ау зэхэпхырэба, мыш фэдиз гьогур кьэтэгчыфэ, а зыр ары кьапэджэжыгьэр,— зиухыижыгъ Прасоловым, етIанэ фэмыщыIэу рулым Iусым ытамэ теуIагъ: — TelunkI, сикьош, чыжьалоу ауж тыкьенэ.

ГьучIыкузефэм зи кьыримыIожьэу, чьэм хигъахьоу ригъэжьагъ. Апэ ит «Жигулиим» ичъэ кьыщигъакIэу фежьагъ. Прасоловым шысыпIэм зытыриIэтыкIыгъ, гуIэштэ макъэкIэ рулым Iусым текуагъ:

— Къэуцу! «ВолгитIум» гьогур кьызэпабзыгъ.

Ардэдэм «Вольвэр» джабгъумкIэ гьогушхом дэхыгъэу, мэшIоку гьогу станциемкIэ зэрэчэрэр кIэлэ кьопцIэ цIыкIум ыльэгъугъ.

— Муары «Вольвэр» мэшIоку гьогу станцием екIу,— кьызэмыплъэкIэу гьучIыку гьогушхом дэхыгъэм Iапэ фишIыгъ.

ОшIэ-дэмышIэу «кIы-кIыкI» ригъалоу автомат омакъэхэр кьэлугъэх. Гьогушхор кьызэпызыбзыгъэ «ВолгитIумэ» арысхэр зэпымыоу «Жигулиим» исхэм кьяоштыгъэх.

Прасоловыр лъэшэу къэкуагъ:

— Шьугьольэх!

ГьучIыкум исхэм зырадзыхыгъ. Ардэдэм гьогур кьызэпызгъэIыгъэ «ВолгитIумэ» язэу мыдырэхэм ясэмэгукIэ кьэлъагьорэм исхэр кьяуагъэх, гьучIыкум ыпэ зэрегIысэхырэр исхэм зэхашIагъ.

«Волгэ» фыжыитIум зызэпырагъази, ящэрэхьмэ мэшIуачэр кьачIихэу, зым адырэр течьызэ, кIалэжыгъ. КIэлиплIэу мыдырэ «Волгэм» исхэм, зым адырэр лъыплъэжырэм фэдэу, ашъохэр пызыжыгъэу зэлуплъэхэзэ, ашъхьэхэр кьалэтыгъ, шынагьор зэрэтекIыгъэр зальэгъум, гьучIыкум зыкьырадзыгъ. «Волгэм» иапэрэ щэрэхьитIу жьыр кьарыкIыгъагъ, радиаторым псы стырыр, пахьэр кьыхихэу, кьичьыштыгъ. Апэ итыгъэ «Жигули» цIыкIумкIэ кIалэмэ кIалагъ. Прасоловыр апэ итэу нэсыгъэти, пчъэр кьызыIухым, рулым Iусыгъэ кIалэр кьызыгъ. Ар ыIаплI рильхи, гьогубгъумкIэ ыгъэтIылыгъ. Адырэ кIэлитIоу гьучIыку цIыкIум исыгъэхэми апсэ хэтыжыгъэп. Зым ышъхьэ щэ зытIущ кьытефагъэу, ынэгу лъы зэкIагъ, адырэм ыпшъэрэ ыбгъэрэ зэдиIыгъэу щэ зэготхэр апхырыкIыгъэх.

Прасоловым ышъхьэ гьучIыкум кьырихыжи, иитIукIэ зэкошъоожыгъ, хьылъэу хэхьапшыкIи, зыфэмыIэжэжьэу ынэпсыхэр кьэтэкьохыгъэх.

— Хьугъэ, Сергей, зыIаж,— кьеушъыигъ Василь.— Тэри мыхэмэ ачIыпIэ тыхъун ыльэкIыштыгъ...— етIанэ ышъхьэ

кытIэти, кьалэмкIэ плъагъэ, гъучIыку псынкIэ горэ кьакIоу ыльэгъугъэти, игъусэ еджагъ: — Иван, кьэгъэуцу...

Ынэмэ акIэлъэкIыхъажь, Прасолов кIалэри гъогум теуцуагъ. «Жигули» уцышъо цыкIур къэси, къэуцугъ. ШъокIэко шIуцIэ щыгъэу, лIыку тегъэпсыхъагъэ горэ гъучIыкум изакъоу исыгъ.

— УигъучIыку лъэтемытэу тищыклагъ,— риIуагъ лIыку шъхъацыфым Прасоловым, итхылъ ригъэлъэгъугъ.— Бэрэ къэтIыгъыштэп... О, Василь, мыщ кытIун. Тэ «Вольвэм» ыуж тфышт.

«Жигули» уцышъом Прасоловымрэ Иванрэ итIысхъэхи. Прасолов Сергей рулым Iусэу, мэшIоку гъогу станциемкIэ дэхыгъэх. Ащ нэсыхи станцие Iупэм Iут гъучIыкухэм захаплъэхэм, «Вольвэ» шIуцIэ ахэтэу альэгъугъ, екIолагъэх. ГъучIыкум ипчъэхэр егъэтыгъагъэхэп. КIэлэ кьопцIэ цыкIур ащ итIысхъанэу жежъэм, Прасоловым фidaгъэп:

— Лагъымэ кычIалъхъэгъэнкIи мэхъу, уимытIысхъ. БзэджашIэмэ мы чIыпIэм кышыяжэу, янэмыкI гъучIыку шытыгъ. Io хэмылъэу, ащ итIысхъэхи, IукIыжыгъэх. УлIымэ, джи кьэгъотыжых.

ГъучIыку хъафым кьитIысхъажьхи, кIэлитIур гъогушхом къэсыжыгъ. Нэф къэшъэу ригъэжъэгъагъ. КIалэхэр кьызIухъажыгъэхэм гъучIыку псынкIэу щырэ хьылъэзещэу тIурэ Iутыгъ.

— Хьадэхэр хьылъэзещэмэ арытлъхъан. О сыдэу пIорэ, Василь? — Прасоловыр еупчIыгъ кIэлэ кIыхъэ нэгуфым.

— Хъау,— ыIуагъ Василь,— моу джыдэдэм трикотаженм «скорэу» тIу кыкIышт, кран атетэу хьылъэзещитIу кыгъэ-кIонэу ятхъаматэ сезэгъыгъ.

Василь зэриIуагъэу, «скорэхэр» апэ къэсыгъэх. Хьадэхэр ахэмэ аралъхъи, Прасоловыр адежъэжыгъ. Нэужым къэкIогъэ хьылъэзещэхэмрэ краныр зытетымрэ «Волгэмрэ» «Жигулиимрэ» къащагъэх, Иванрэ Васильрэ кабинэмэ зырызэу адитIысхъэхи, кьэлэшхом кьагъэзэжыгъ. Стойков полковникым Прасоловым макъэ зырегъэлум, «джыдэдэм сыкъэсышт» ыIогъагъ шъхъаеи, Русаковскэ урамымрэ Гастеллэ иурамрэ зыщызэблэкIыхэрэм дэжъ щыпсэуштыгъэти, Сокольники зыцIэ метрор пэблэгъагъэми, IoфышIэжыштыгъэп, гъучIыкур ыдэжъ нэсыфэу етIанэ Тверской урамым нэс ежъ къэсыфэкIэ, охътэ шIулкае тешIагъ. Изакъоу кIуагъэп, ячэзыу кьэрэгъулэгъур зыхьырэ нэбгыритIу игъусагъ.

Тэмэтель плъыжхэр зытельлIитIур ыпэ итэу, полковникыр ауж итэу ятIонэрэ этажым зыдэкIуаехэм, пчъэр зэрэлухыгъэр альэгъуи, ашIэщтыр амышIэу Стойковым кыфызэплъэкIыгъэх.

— Шъуихъ,— ыIуагъ полковникым.— Джи ащ щынагъо илтыжъэп.

Ардэдэм лъэмакъэхэр пчъэ кIыбым кышшыIугъэх. Мыдырэхэр якIэрахъомэ ятхъожьыгъэх, ау кIыхыгъо имыфэхэзэ, пчъэр кIэлакIэ горэм кыIуихыгъ. Экспертыр ардэдэм ашIэжыгъ. Унэм зехъэхэм, Дэхэмыкъом ихъадэ диваным телыгъ, медэкспертыми, сурэттехыми, нэмыкIыми ашIэн фаеу атефэрэр ашIэгъэхагъ. Дэхэмыкъор зыIусыгъэ столым идэгъэхэр столышхъэм тетыгъэх, джэхашъоми тедзэгъагъэх, тхылгыпIэу адэльхэр итэкъухъэгъагъэх.

— Шъукъызехъэм мыхэр мэуштэу итэкъухъэгъагъэха? — яупчIыгъ полковникир.

— Хъадэр диваным зэрэтетлхъагъэм фэшхъаф, зыми тынэсыгъэп, тыкыизехъэм, зытетыгъэм зэкIэ зэрэтет, — кыIуагъ эксперт кIалэм.

— Эх, Прасолов, Прасолов... Унэр нэкIы кышшIи, кIиIагъ, — ымакъэ шхъакIо кIэлъэу Стойковым ышхъэ ыгъэсысыгъ. — Io хэлъэп, шъо шъукъэмысызэ, мы тхылгыпIэхэр зыгорэм зэIишIэжыгъ. Сыда шъуIo ахэр зылыхъуштыгъэхэр? — етIанэ игъусэхэм ариIуагъ: — ЗэкIэ тхылгыпIэхэр шъууплъэкIух.

Джэхашъом телъ тхылгыпIэхэри столышхъэм кытенагъэхэри полковником игъусэ лIитIумэ зэпаплхъыагъ, атетхагъэхэр зэрагъэшIагъэ. Сыхъат фэдиз тешIагъэу лIитIумэ яз къэупчIагъ:

— Иван Акимович, ныбджэгъу тхылгхэр пчъагъэ хъухэу папкэ горэм дэлъых. Папкэм ышхъагъ тхъэпэ заули тхыгъэу телъ.

— Сыдым фэгъэхыгъэх?

— СшIэрэп, хъарыфхэр тэ тиех, ау кыкIырэр кыбгугурыIорэп.

— ЗэкIэ зы папкэ далъхыи, кыздашт, кытитхъапэнкIи хъун, — ыIуагъ полковником, етIанэ ышхъэ кIэпIэстхъэжи, зыгорэ ыгу кызэрэкIыгъэр мыгъуашъу, стол къуапэм дэжъ шыт пхъэнтIэкIум тетIысхъагъ. — Моу а тхылгхэр зэ кысэт. — Тхъапэхэр зэпыригъазэзэ, Стойковым кыгурыIуагъ Дэхэмыкъом ежъ ыбзэкIэ тхылгхэр зэритхыгъэр, хъадагъэм къекIуалIэрэмэ адыгэ горэ ахэт хъумэ, ежхэм къашхъапэн хэлъмэ зэригъэшIэнэу тыриубытагъ, ыгукIэ зыдэгущыIэжъэу ригъэжыагъ: «Сызэренэ-гуерэмкIэ, Дэхэмыкъом къеуагъэри ащ ыуж унэм кIыхыагъэри кызэдэкIуагъэх. Зыр пкъэум кыдэкIуаий тхэу шысыр кыукуIыгъ, адырэр къогу горэм къотэу Прасоловым ышIэштым къежэштыгъэ. Ащ Дэхэмыкъом иунэ зыгорэ рихыжыгъ е зылыхъурэр ымыгъотыгъэмэ, уахътэр имакIэти, IэнэкIэу кIиIэжыгъ. Мы шIэныгъэлэжыым ыгу илгыр зэкIэ кытиIoштыгъэу кысшIoшIыгъ, ау

кыфэмылоу, шынэгуиклеу, шэф горэ кыддиыгыгъ. Арынкли хун ибэ нахыбэу эклодылагъэр. Тхылъэу ныбджэгум фитхыщтыгэмэтэ кытитылогъэ шэфырфыритхэгэнба? Сыгутэрэп, ау етлани уплэклугъэн фай. Янэ кызысыкле, зыфатхэщтыгээ ныбджэгур къедгъэлон, кыпэблэгъэ дэдагэмэ, шэфэгъу ышлыныр кыдыхэт...»

— «Скорэр» къэсыгъ, Иван Акимович, хьадэр моргым ядгъэшэшта? — эксперт клалэр къэупчлагъ.

Полковникым ычлплэ лэфзэхэф клалэм кылуагъ:

— Кышгъослуагъэба мыщ янэ кызэрэтыригъэуагъэхэр. Хьадэр унэм илгъэу янэ кылуклэжы шлоигъу.

— Ащыгъум ныр нэмыклэу егупшысагъ,— ылуагъ Стойковым.— Нэбгыритлу шыкуини, яни игъусэхэри къэсыфэ шыуагъ.

Тхылгыплэу яшыклэгъэштхэр зэрагъафи, тхылъэу Дэхэмыкъом иныбджэгъу фитхыгъэхэр ахэмэ аклыу ашлыжы, полковникымрэ игъусэхэмрэ унэм кыклыжыгъэх.

Хьадагъэр зытеклым, Стойков полковникым Дэгудж Аслъан ригъэблагъи, ныбджэгум кыфитхыщтыгъэ тхылгъэм аригъэджагъ. Ахэмэ ащыщ горэм Аслъан кырихыгъ доллар мин щэкл Срывкиным кызэрэритыгъагъэр. Ахьщэр зыщилыгыгъэри а тхылгъым итыгъ.

— Ащыгъум,— ылуагъ полковникым,— Дэхэмыкъор заукл нэужым иунэ кыхыгъагъэм кын кышчымыхъоу доллар мин щэклыр лэклэхъажыгъ. Шъхытлу зышлот бгъэжыр ащкли кыттеклуагъ, Дэхэмыкъори, шынэзэ, еклодылэжыгъ.

— Адэ, Иван Акимович, зы шхъэ нахъ уимылеу, шъхытлу зышлотым утеклон плэклына?! — ишгыпкыи исэмэркъэуи зэголгъэу риложыгъ Аслъанэ.

Дэтхэр

Къушъхьэтхым тет унэр. <i>Роман</i>	5
ШъхьитІу зышІот бгъэжъыр. <i>Тхыдэ</i>	308

Пшимаф Карбечевич Кошубаев

ДОМ НА ВЕРШИНЕ ГОРЫ

Роман, повесть

На адыгейском языке

Редактор С. М. Жачемук

Художественный редактор Н. Г. Федотова

Технический редактор М. А. Кипова

Корректоры: С. Б. Бжемухова, С. А. Шхафижева

Компьютерная верстка Т. А. Косяк

ИБ № 23

Сдано в набор 11.06.2021. Подписано в печать 26.07.2021. Формат 84x108/32. Бумага офсетная. Гарнитура шрифта «NewtonС». Печать офсетная. Усл. п. л. 22,26. Уч.-изд. л. 26,13. Тираж 300 экз. Заказ № 32.

Государственное бюджетное учреждение Республики Адыгея «Адыгейское республиканское книжное издательство». 385000, г. Майкоп, ул. Гоголя, 8.

Отпечатано в ООО «Качество», ИНН 0105004524,
385000, г. Майкоп, ул. Крестьянская, 221/2,
тел./факс: (8772) 52-36-87.

